

Universiteti "Ismail Qemali" Vlorë

Buletini shkencor

Science Bulletin

BULETINI SHKENCOR NR. 1/ VOLUM 1 - 2013

Universiteti "Ismail Qemali" Vlorë

Buletini shkencor
Science Bulletin

BULETINI SHKENCOR NR. 1/ VOLUM 1 - 2013
ISSN: 2310-6719

UNIVERSITETI "ISMAIL QEMALI" VLORË

Buletini shkencor

Numër 1, Vëllimi 1, 2013

ISSN 2310-6719

BULETINI SHKENCOR
Universiteti "Ismail Qemali" Vlorë
Numër 1, Vëllimi 1, 2013
ISSN 2310-6719

Bordi Editorial

Redaktore e gjuhës angleze:

MA. Erida Prifti

Redaktore letrare:

MSc. Etjona Hoxha

Person Kontakti:

MA. Erida Prifti

Editore:

MA. Lorena Gerverni

MSc. Ajola Çobani

Bordi Shkencor

Prof. Dr. Albert Qarri, Universiteti "Ismail Qemali" Vlorë, Shqipëri (Kryetar)
Prof. David M. Kemme, University of Memphis, Tennessee, USA
Prof. Ronald W. Spahr, University of Memphis, Tennessee, USA
Prof. Dr. Dhor Kule, Universiteti i Tiranës, Shqipëri
Prof. Dr. Jorgo Kaçani, Universiteti Politeknik i Tiranës, Shqipëri
PhD. Bill Croft, Sandhills Community College, North Carolina, USA
Prof. Dr. Llukan Puka, Universiteti i Tiranës, Shqipëri
Prof. Dr. Shezai Rrokaj, Universiteti i Tiranës, Shqipëri
Prof. Dr. Genci Burazeri, Universiteti i Mjekësisë, Shqipëri
Prof. Dr. Sulo Hadërri, Universiteti i Tiranës, Shqipëri
Prof. Dr. Aurela Anastasi, Universiteti i Tiranës, Shqipëri
PhD. Aleks Konomi, Seattle University, Washington, USA
Prof. Dr. Sherif Bundo, Universiteti i Tiranës, Shqipëri
Prof. Dr. Bardhosh Gaçe, Universiteti "Ismail Qemali" Vlorë, Shqipëri
Prof. Asoc. Kristofor Lapa, Universiteti "Ismail Qemali" Vlorë, Shqipëri
Prof. Asoc. Mira Shehu, Universiteti "Ismail Qemali" Vlorë, Shqipëri
Dr. Arjan Gjonça, the London School of Economics and Political Science, Londër, Angli
Prof. Dr. Fatmir Mema, Universiteti i Tiranës, Shqipëri
Prof. Dr. Mynyr Koni, Universiteti i Tiranës, Shqipëri
Prof. Dr. Pranvera Lazo, Universiteti i Tiranës, Shqipëri
Prof. Dr. Kozeta Sevrani, Universiteti i Tiranës, Shqipëri

INFORMACION

Buletini Shkencor boton punime origjinale që sjellin njohuri të reja dhe të rëndësishme për avancimin e shkencës.

Ky organ botues është krijuar me idenë fillestare të promovimit të gjetjeve shkencore të akademikëve shqiptarë brenda dhe jashtë mjedisit universitar shqiptar. Rëndësia e botimit të buletinit disa herë në vit qëndron në dhënien e mundësisë për të gjithë kërkuesit akademik dhe jo vetëm të bëjnë të njohura gjetjet më të reja në fushat përkatëse të tyre si dhe në përditësimin në kohë të gjetjeve të mëparshme.

Dërgimi i dorëshkrimit nënkupton që punimi i paraqitur në të nuk është botuar më parë (përveçse në formën e një përmbledhjeje, leksioni apo tezave akademike), nuk është në shqyrtim për t'u botuar gjetkë dhe se botimi është aprovuar nga të gjithë autorët, si dhe autoritetet përgjegjëse ku hulumtimi është kryer. Autorëve do t'u kërkohet që të paraqesin, nëse ka ndonjë konflikt interesash, si dhe ndonjë burim financiar të veçantë të përdorur për kryerjen e kërkimit. Nëse dorëshkrimi pranohet për botim ai nuk mund të botohet në të njëjtën formë diku tjetër pa marrë më parë leje me shkrim nga Bordi i Buletinit Shkencor.

Plagjiatura nuk lejohet dhe do t'u raportohet si autorit, ashtu edhe autoriteteve përkatëse. Konkluzionet duhet të justifikohen nga skema eksperimentale dhe të dhënat e paraqitura. Informacioni duhet të jetë i detajuar në mënyrë që të lejojë përsëritjen e punës nga shkencëtarë të tjerë të së njëjtës fushë. Autorët duhet t'i ruajnë të dhënat eksperimentale dhe t'ia paraqesin Këshillit Botues, nëse u kërkohen. Shkrimi duhet të jetë i qartë, i kuptueshëm, konçiz dhe korrekt nga ana gramatikore. Autorët mbajnë përgjegjësi për anën shkencore dhe formale të materialeve që paraqesin, si dhe për çdo korrespondencë me redaktorët.

Të interesuarit të paraqiten me arritjet më të reja nga fushat e angazhimeve të tyre profesionale – shkencore.

Artikujt duhet të jenë origjinale (të pakumtuara në ndonjë aktivitet tjetër), të pabotuara dhe jo në proces vlerësimi ose botimi (në ndonjë redaksi tjetër).

Autorët janë përgjegjës për redaktimin gjuhësor të tekstit të përmbledhjeve të tyre, qoftë në shqip, qoftë në anglisht.

Të gjithë autorët e interesuar për të botuar në Buletinin Shkencor të Universitetit “Ismail Qemali” Vlorë mund të na kontaktojnë në adresën email: buletinishkencor@gmail.com

Përmbajtja

ANALIZA SASIORE E DECENTRALIZIMIT FISKAL NË SHQIPËRI _____ Dr. Ylldeze Sokoli, Prof. Dr. Albert Qarri, MSc. Ina Sokoli	7
SKEMA MBËSHTETËSE E QEVERISË, FAKTOR KRYESOR PËR PËRMIRËSIMIN E EFEKTIVITETIT TË PRODHIMIT BUJQËSOR DHE BLEGTORAL NË RRETHIN E FIERIT _____ MSc. Bajame Skënderaj, Prof. Asoc. Dr. Alba Dumi	21
INTERNETI, RRJETET SOCIALE ON-LINE, "KAPITALI SOCIAL": NJË STUDIM EKONOMETRIK _____ Doc. Miftar Ramosaçaj, MSc. Fjona Zeneli	27
FUNKSIONET HARMONIKE DHE PASQYRIMET KUAZIKONFORMALE TË TYRE _____ Anila Duka	33
DISA MODELE MBI PËRHAPJEN E WORMIT NË RRJETA DHE ANALIZIMI I TYRE NËPËRMJET SOFTWAREVE _____ Orgeta Gjermëni	36
KARAKTERISTIKAT E PROCESEVE TË RASTIT _____ Ndriçim Sadikaj	45
DIAGNOSTIKIMI MOLEKULAR I SHURDHËSISË SË LINDUR (CX26) NËPËRMJET TESTIT TË ADN-SË TEK FËMIJËT SHURDH-MEMECË NË INSTITUTET E REHABILITIMIT TË TYRE _____ Arta Lugaj, Grigor Zoraqi	50
TË DHËNA PËR MAKROZOOBENTOSIN E BRIGJEVE SHKËMBORE TË UJIT TË FTOHTË (GJIRI I VLORËS) _____ Denada Kasemi, Stela Ruci, Sajmir Beqiraj	57
TË DHËNA TAKSONOMIKE DHE MORFOLOGJIKE PËR BRESHKAT E DETIT (CARETTA CARETTA) NË GJIRIN E DRINIT _____ Enerit Saçdanaku, Idriz Haxhiu	66
PËRMIRËSIMI I PERFORMANCËS NË APLIKACIONE INTERNETI TË PASURA _____ Eljona Proko	72
PËRDORIMI I DREJTË I ANTIBIOTIKËVE. SA NJIHET DHE NGA NDIKOHET? _____ MSc. Majlinda Zahaj, Doc. Aurela Saliaj, Sonila Nika, Evis Alushi, Sonila Golemi, Marinela Zeqiri	77
STUDIM RASTI TË NJË PACIENTI ME MENINGJIT BAKTERIAL DHE IMPLEMENTIMI I PLANIT TË KUJDESIT INFERMIEROR NË QENDRËN KLINIKE UNIVERSITARE TË KOSOVËS _ Idriz Sopjani, Shpresa Hyseni, Alida Ramaj	84

STUDIM RASTI TË NJË PACIENTI ME MENINGJIT BAKTERIAL DHE IMPLEMENTIMI I PLANIT ABORTI. NJË DILEMË TEK TË RINJTË (STUDIM KROSEKSIONAL)_____	94
Prof. Asoc. Vitori Hasani, MSc. Brunilda Mersini, Rudina Çerçizaj, Emirjona Kiçaj	
VLERËSIMI I FAKTORËVE ETIOLOGJIKE QE NDIKOJNË NE SHFAQJEN E BRONCHIOLITIT NE MOSHAT PEDIATRIKE_____	100
MSc. Rezarta Lalo; Juljana Xhindoli; Oltiana Hila; Samela Brahimaj	
PREVALENCA E DIABETIT TË SHEQERIT NË PERIUdhËN 2003-2008 NË QENDRËN SPITALORE “NËNË TEREZA” TIRANË DHE EDUKIMI INFERMIEROR_____	107
Denada Selfo, Gladiola Naka, Rozeta Luci	
SHQYRTIME TEORIKO-JURIDIKE MBI KUSHTETUTËN SI AKT MË I LARTË JURIDIKO-POLITIK I SHTETIT _____	113
MSc. Blerton Sinani, Prof. Asoc Dr. Alba Dumi	
KRIMI EKONOMIK NË SEKTORIN PRIVAT_____	124
Dr. Lorenc Danaj, Dr. Aleks Prifti, MSc. Belinda Halilaj, MSc. Stela Meçaj	
KARTA EVROPIANE URBANE DHE REALITETI I QYTETEVE SHQIPTARË_____	132
Loreta Tozaj (Alushi)	
PARTITË POLITIKE DHE PËRFAQËSUESIT E TYRE NË KUVEND ME IMUNITET TË KUFIZUAR_____	136
Klajdi Mone, Valbona Alikaj	
MJETET E KËRKIMIT TË PROVËS NË VRASJE_____	143
Arjana Llano	
PARIMI I SUBISDARITETIT NË BASHKIMIN EUROPIAN_____	149
Aulona Haxhiraj	
DIFERENCAT SIPAS NDRYSHORIT GJINI NË LIGJËRIMIN VERBAL, TË STUDENTËVE TË UNIVERSITETIT “ISMAIL QEMALI”_____	154
MSc. Doriana Klosi	
MUNDËSI TË ZHVILLIMIT TË TURIZMIT FETAR NË RRETHIN E VLORËS_____	161
Fatlinda Shkurti	
NDIKIMI I STRESIT NË ARRITJET AKADEMIKE TË STUDENTËVE_____	168
Petrir Taraj	
STUDIMI I ARGUMENTIT BINDËS_____	177
Silvana Koço	

ETEREGLOSIA DHE MULTIKULTURALIZMI TEK ARBËRESHËT E ITALISË JUGORE, MBËSHKETUR TEK STUDIMET E FRANCESCO ALTIMARIT _____ Elona Seferi	185
ASPEKTE TË JETËS EKONOMIKE NË SHQIPËRINË E GJYSMËS SË PARË TË SHEK.19-TË SIPAS UDHËPËRSHKUESVE DHE AUTORËVE TË HUAJ TË SHEK.19-TË DHE FILLIM SHEK.20-TË. ____ Elsajed Rexhaj	189
E HARMONISHMJA SI SHPREHJE E TË BUKURËS ESTETIKE NË FOLKLORIN E SOTËM TË VLORËS _____ Albert Habazaj	194
JUL VARIBOBA NË NJË BOTIM TË RI TË ITALO COSTANTE FORTINOS _____ Bukuroshe Isufaj	197
RRETH FORMAVE TË SHPREHJES SË MODALITETIT NË GJUHËN SHQIPE DHE ATË ITALIANE ____ Entela Mustafaraj	200
KARAKTERI, INTEGRITETI DHE AFTËSITË DREJTUESE – ROLI I CILËSIVE PERSONALE NË UDHËHEQJEN AKADEMIKE _____ MA. Erida Prifti	207
NDIKIMI I PËRKTHIMIT KULTUROR TEK STUDENTËT: PRAKTIKA KUNDËR TEORISË _____ Ilda Kanani	214
FJALORI KONKRET DHE FJALORI ABSTRAKT _____ Kozeta Hyso	218
PËRMBLEDHJA E TEKSTIT LETRAR NJË STRATEGJI E RËNDËSISHME NË ARSIMIMIN E STUDENTËVE _____ Lavdosh Malaj	223
ROLI I TEKSTEVE NË MËSIMDHËNIEN E GJUHËS ANGLEZE PËR ARRITJEN E KOMUNIKIMIT _ MSc. Marsela Harizaj	226
MODELI I TË MËSUARIT PROBLEMOR, NË MËSIMDHËNIEN E GJUHËS SË HUAJ _____ Veneranda Hajrulla	232

ANALIZA SASIORE E DECENTRALIZIMIT FISKAL NË SHQIPËRI

Dr. Ylldeze Sokoli

Universiteti "Ismail Qemali", Fakulteti Ekonomik, Vlorë. *E-mail: ylldezesokoli@hotmail.com*

Prof. Dr. Albert Qarri

Universiteti "Ismail Qemali" Vlorë. *E-mail: berti.qarri@gmail.com*

MSc. Ina Sokoli

Universiteti "Ismail Qemali" Vlorë. *E-mail: ina.sokoli@yahoo.com*

Abstrakt

Argumenti kryesor ekonomik për decentralizimin fiskal është se ai ofron efikasitet ekonomik më të lartë në alokimin e burimeve në sektorin publik. Kjo për faktin se pushteti vendor i përshtat më mirë preferencat e komunitetit me burimet, e sidomos në rastet kur preferencat ndryshojnë shumë nga juridiksioni në juridiksion.

Ajo çka kuptohet nga teoria dhe nga praktika e decentralizimit fiskal është se në kushte të dhëna, qeveria vendore mund të jetë më efiçente, meqenëse njeh më mirë drejtpërdrejtë preferencat e komunitetit, e cila njihet dhe si efikasitet konsumatore.

Cilësia e qeverisjes ndikohet nga disa faktorë shoqërorë, ekonomikë dhe politikë. Duke përdorur analizat cilësore jemi në gjendje të krijojmë një seri sistematike të supozimeve se si faktorët shoqërorë prekin cilësinë e qeverisjes.

Në këtë analizë kemi përdorur metoda të thjeshta statistikore si regresioni dhe korrelacioni që synojnë të gjejnë lidhjet ndërmjet variablave kryesore të cilësisë së qeverisjes dhe të decentralizimit fiskal dhe lidhjen ndërmjet variablave kryesore matës të mirëqenies dhe decentralizimit fiskal. Me gjithë relativitetin e shkallës së perfeksionit të të dhënave, kemi bindjen se ato ndihmojmë në nxjerrjen e rezultateve domethënëse që lehtësojnë kuptimin e rëndësisë dhe të përfitimeve që sjell decentralizimi fiskal edhe në Shqipëri.

Decentralizimi vjen më shumë si rezultat i arritjeve të një shkalle të lartë të zhvillimit ekonomik dhe se pragu i zhvillimit ekonomik për

të cilin decentralizimi fiskal bëhet atraktiv është dukshëm i lartë. Mund të themi se është zhvillimi ekonomik ai që vjen i pari dhe decentralizimi fiskal ai që e pason

Fjalë Kyçe - decentralizim fiskal, efikasitet qeverisës, efektivitet, qeverisje vendore.

1. Decentralizimi e bën qeverisjen më efiçente dhe më efektive

Dy tregues shumë të rëndësishëm, të cilët masin cilësinë e qeverisjes janë: eficaenca dhe efektiviteti. Mund të themi se diferenca mes tipeve të decentralizimit, atij fiskal, administrativ e politik, ka ndikime të ndryshme dhe ndonjëherë të kundërta në cilësinë e qeverisjes.

Eficaenca e qeverisjes është një koncept i huazuar nga teoria ekonomike, e cila do të dallonte performancën publike nga eficaenca e sektorit publik. Ndërsa performanca lidhet me aktivitetet e sektorit publik, eficaenca e sektorit publik lidhet me burimet e angazhuara për një aktivitet apo shërbim publik. Prandaj eficaenca mund të llogaritet si raport i numrit të punonjësve për kryerjen e një shërbimi me numrin total të punonjësve të impenjuar në sektorin publik.

Treguesi për përcaktimin e cilësisë së qeverisjes është efektiviteti

Kuptimi i fjalës efektivitet në qeverisje është shumë i debatuar dhe i vështirë për tu llogaritur. Matja e efektivitetit bazohet në cilësinë e perceptimit nga publiku të shërbimeve publike, cilësinë e burokracisë, të drejtat dhe kompetencat e shërbimit civil, pavarësinë e shërbimeve publike nga presionet politike.

Cilësia e qeverisjes

Cilësia e qeverisjes ndikohet nga disa faktorë shoqërorë, ekonomikë dhe politikë. Duke përdorur analizat cilësore jemi në gjendje të krijojmë një seri sistematike të supozimeve se si faktorët shoqërorë prekin cilësinë e qeverisjes. E rëndësishme është përcaktimi i qartë i dallimeve mes tipeve të decentralizimit: atij administrativ, fiskal dhe politik.

Së pari, duke e shprehur shkallën e decentralizimit fiskal si një përqindje të të ardhurave dhe shpenzimeve për çdo njësi të qeverisjes vendore ndaj të ardhurave dhe shpenzimeve gjithsej. Me shpenzime konsiderohen të gjitha flukset e dala në një nivel të dhënë qeverisjeje dhe të ardhurat përfshijnë të gjitha flukset e hyra për një nivel të qeverisjes lokale përfshi, taksat, huatë dhe grantet. Sa më e madhe të jetë përqindja e të ardhurave që kalojnë në qeverisjen lokale, aq më e lartë është shkalla e decentralizimi fiskal.

Së dyti, duke shprehur decentralizimin administrativ në termat e shkallës së autonomisë së fituar nga qeverisja lokale ndaj pushtetit qendror. Sa më e lartë të jetë përqindja e të ardhurave aq më i lartë është niveli i autonomisë vendore. Si të gjitha të ardhurat e tjera, të hyrat fiskale i ofrojnë qeverisjes vendore autonomi më të lartë në hartimin e politikave.

Së treti, analiza e dimensionit të tretë të decentralizimit, atij politik, varion nga 0 në 1 (duke përdorur gjithnjë indikatorin e Schnaider-it). Në hipotezat e decentralizimit kontrollojmë shpjegimin e të tre alternativave të mësipërme, në funksion të cilësisë së qeverisjes. Hipotezat që strukturat qeverisëse janë një produkt i zhvillimit social-ekonomik merr formë të ndryshme, por është e qartë se për të testuar ndikimin e decentralizimit në cilësinë e qeverisjes duhet të analizojmë faktorin social-ekonomik.

Së fundi, hipotezat e regjimit apo formës së qeverisjes, theksojnë se regjimet demokratike prodhojnë cilësi më të lartë të qeverisjes në krahasim me regjimet autokratike.

2. Matja e decentralizimit fiskal

Nuk ka një mjet të vetëm apo më të mirë që mund të shprehë shkallën e decentralizimit. Në çdo vend ka mjaft çështje fiskale që mund të jenë më shumë apo më pak të decentralizuara, në përshtatje me veçoritë e çdo vendi.

Lidhja direkte midis decentralizimit dhe rritjes ekonomike

Sipas Oates (1993), shpenzimet për infrastrukturën dhe sektorin social në varësi të pushtetit vendor ndikojnë në mënyrë më të drejtpërdrejtë në zhvillimin ekonomik se sa në rast kur këto shpenzime do të manaxhoheshin nga pushteti qendror.

Kryerja e shpenzimeve nga pushteti lokal për mirëmbajtje ndërtimin e rrugëve etj ndikon më shumë në zhvillimin ekonomik, se sa kur ky shpenzim do të bëhej në nivel kombëtar.

Lidhja e drejtpërdrejtë që përcakton Oates është se pushteti vendor ka një avantazh në eficientësi e kryerjes së shpenzimeve publike, duke rezultuar kështu në rritje të zhvillimit ekonomik.

Lidhja e tërthortë e decentralizimit fiskal me rritjen ekonomike

Sipas Oates, megjithëse mund të mos ketë lidhje të drejtpërdrejta të decentralizimit me rritjen ekonomike, duket se ka disa lidhje të tërthorta midis këtyre dy elementëve.

Natyra e eficientësisë dhe matja e saj

Nga teoria dhe praktika e decentralizimit fiskal është se në kushte të dhëna, qeveria vendore mund të jetë më efiçente, meqenëse njeh më mirë drejtpërdrejtë preferencat e komunitetit, e cila njihet dhe si eficientësi konsumatore. Shpenzimi i fondeve përmes pushtetit vendor nxit edhe rritjen e "eficientësisë së prodhuesit", që tregon se me të njëjtat shpenzime mund të realizohen me kosto më të ulët, apo e njëjta masë buxheti mund të realizojë sasi apo shërbim më të madh.

Megjithatë ka mjaft diskutime për faktin se decentralizimi fiskal rezulton në një eficientësi konsumatore më të lartë, megjithëse nuk janë kryer ndonjëherë matje. Ka një besim apriori se sistemi i decentralizuar mund të jetë më reagues ndaj diferencave të preferencave të taksapaguesve dhe nevojave të tyre parësore. Shpeshherë mund të diskutohet se ndryshimet në preferenca nuk janë dhe aq të rëndësishme në ekonominë në zhvillim apo ekonominë në tranzicion, por në fakt qeveritë vendore mund të jenë më efiçente nga qeveritë qendrore, madje dhe kur individët kanë të gjithë të njëjtat preferenca. Qeveria qendrore, për shembull, mund të ketë prirje të shpenzojë më shumë për mbrojtjen publike, ndërkohë që preferenca dhe prioriteti i taksapaguesve mund të jetë arsimi dhe shëndetësia.

Decentralizimi fiskal dhe rritja ekonomike

Vetëm vitet e fundit, krahas diskutimeve për decentralizimin fiskal lidhur me te po diskutohet dhe rritja ekonomike në financat publike, të cilat janë: efikasitet në alokimin e burimeve, barazi në shpërndarjen e të ardhurave dhe stabilitet ekonomik. Argumenti kryesor ekonomik për decentralizimin fiskal është se ai ofron efikasitet ekonomik më të lartë në alokimin e burimeve në sektorin publik. Pushteti vendor i përshtat më mirë preferencat e komunitetit me burimet, e sidomos në rastet kur preferencat ndryshojnë shumë nga juridiksioni në juridiksion. Kjo zbatohet më së miri, sidomos në rastet kur taksapaguesit janë të lëvizshëm nga njëri juridiksion në tjetrin, në varësi të preferencave të tyre, për sa i përket mënyrës se si pushtetet vendore ndërtojnë paketat e shpenzimeve të taksave. Në qoftë se preferencat për të mira publike ndryshojnë ndërmjet rajoneve apo individëve, niveli i mirëqenies i arritur nga shërbimi i qeverisjes qendrore është inferior në krahasim me atë të ofruar nga një qeverisje vendore e decentralizuar. Pra, decentralizimi fiskal ka të bëjë me identifikimin e shpenzimeve publike dhe të ardhurave nga taksat në nivele të ndryshme të qeverisjes, në mënyrë që të realizohet shpërndarje sa më efiçente e burimeve.

a. Decentralizimi fiskal si raport i buxhetit vendor me buxhetin e konsoliduar të shtetit

Në këtë pjesë, mbi bazën e të dhënave mbi Shqipërinë, të vërtetojmë hipotezën se: Decentralizimi fiskal sjell rritje të cilësisë së qeverisjes, efikasitet dhe efikasitet më të lartë si dhe përmirësim të mirëqenies së qytetarëve nëpërmjet sigurimit të të mirave publike që janë më afër preferencave të qytetarëve.

Me anën e metodave statistikore (regresioni dhe korrelacioni) synojmë të gjejmë lidhjet

midis variablave kryesore që masin cilësinë e qeverisjes, decentralizimit fiskal dhe variablave kryesore matës të mirëqenies dhe decentralizimit fiskal. Të gjitha këto, pavarësisht papërsosmërisë së të dhënave, çojnë në rezultate domethënëse për të kuptuar rëndësinë dhe përfitimet që sjell decentralizimi fiskal.

Përdorimi i vijës së regresionit dhe i koeficientit të korelacionit nxjerr në dukje lidhjen shkak pasojë të decentralizimit fiskal dhe zhvillimit ekonomik të vendit.

Efiçenca është një vlerë ekonomike që shihet si "maksimizim" i mirëqenies shoqërore. Sektori publik nuk ka të njëjtin sistem të sinjalizimit të çmimeve si sektori privat, për rregullimin e ofertës dhe kërkesës. Shpërndarja e të mirave dhe shërbimeve në sektorin publik është në mënyrë thelbësore politike, megjithatë në mënyrë të përafërt trajtimi fiskal dhe mbrojtja sociale mund të reflektojnë "preferencat agregate të shoqërisë". Paraqitja e ecursisë së decentralizimit fiskal lehtësohet nga ndërtimi i raportit midis buxhetit të qeverisjes vendore dhe buxhetit të konsoliduar të shtetit, që shpreh shkallën e decentralizimit të sistemit fiskal dhe nivelin e autonomisë së qeverisjes vendore. Nëse do të shprehnim me anën e një formule normën e decentralizimit do të kishim:

$$\text{Norma e decentralizimit fiskal} = \frac{\text{Buxheti i qeverive vendore}}{\text{Buxheti i konsoliduar i shtetit}}$$

Duhet theksuar se ky tregues është një nga matësit e shumtë të decentralizimit dhe nuk mund të thuhet se është një matës i përsosur. Megjithatë, në mungesë të të dhënave të tjera mund të përdoret në studim.

Analiza e regresionit: Norma e Decentralizimit kundrejt vitit. (Modeli i trendit linear)

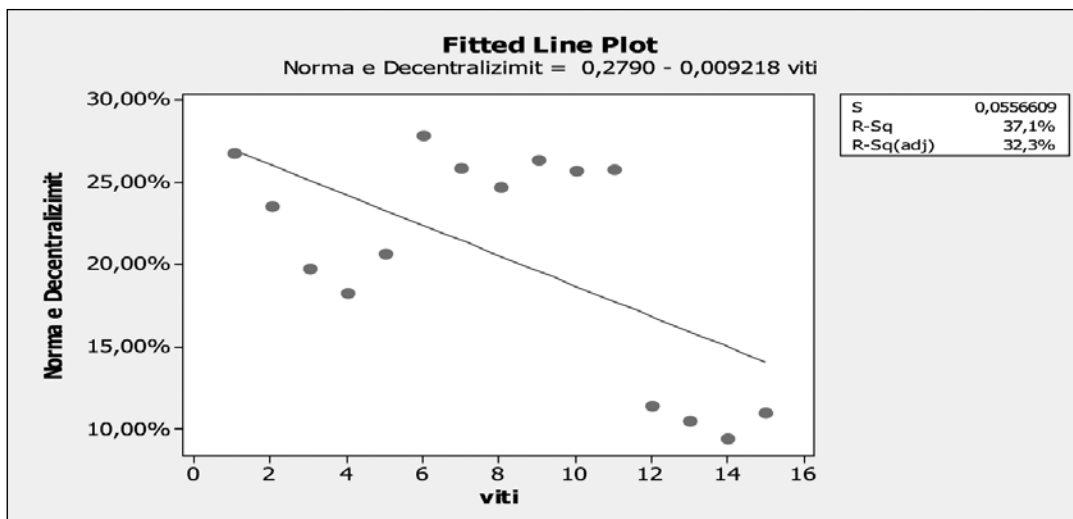
Ekuacioni i regresionit është:

$$\begin{aligned} \text{Norma e Decentralizimit} &= 0,2790 - 0,009218 \text{ viti} \\ S &= 0,0556609 \quad R\text{-Sq} = 37,1\% \quad R\text{-Sq(e rreg)} = 32,3\% \end{aligned}$$

Analiza e variancës

Parashikimi	Koeficienti	Devijimi standart	T Vlera e kriterit	P Probabiliteti
Konstate	0,09756	0,04552	2,14	0,055
Viti	-0,023486	0,004056	-5,79	0,000
Eficienca Qeverisese	0,17238	0,03967	4,35	0,001

Grafiku 1: Shpërndarja e vlerave të normës së decentralizimit

Analiza polinomiale e regresionit: Norma e Decentralizimit kundrejt vitit (Modeli i trendit kuadratik)

Ekuacioni i regresionit është:

$$\text{Norma e Decentr.} = 0,1924 + 0,02138 \text{ viti} - 0,001912 \text{ viti}^2$$

$$S = 0,0458188 \quad R\text{-Sq} = 60,7\% \quad R\text{-Sq(e rreg)} = 54,1\%$$

Analiza e variancës

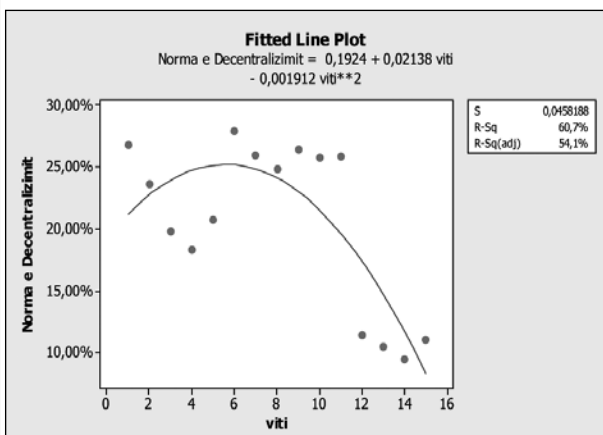
Burimi	DF Shkallët e lirisë	SS Shuma e katrorëve	MS Mesatarja e katrorëve	F Vlera e kriterit Fisher	P Probabiliteti
Regresioni	2	0,0388746	0,0194373	9,26	0,004
Gabimi	12	0,0251924	0,0020994		
Totali	14	0,0640670			

Analiza sekuenciale e variancës

Burimi	DF Shkallët e lirisë	SS Shuma e katrorëve	F Vlera e kriterit Fisher	P Probabiliteti
Lineare	1	0,0237913	7,68	0,016
Kuadratike	1	0,0150833	7,18	0,020

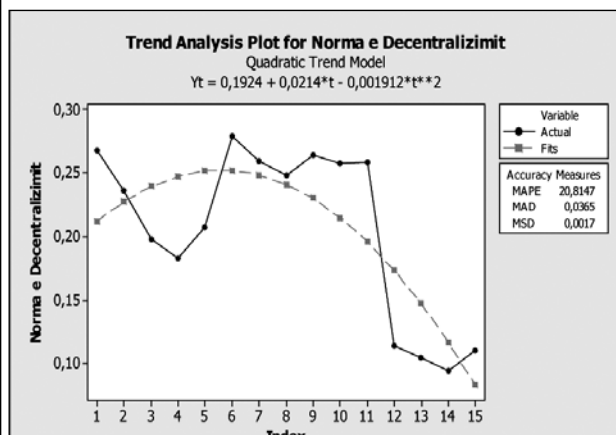
Grafiku 2:

Norma e decentralizimit kundrejt vitit

Grafiku 3:

Analiza e trendit të normës së decentralizimit

Siç shihet nga grafikët, treguesi i decentralizimit fiskal ka pasur luhajtjet e tij, si pasojë e ndryshimeve ligjore e politike, ku prirja është pozitive, pra drejt rritjes së pavarësisë të njësive qeverisëse vendore. Miratimi i ligjeve për qeverisjen vendore, më parë në vitin '92 dhe më pas në vitin 2000 në kuptimin e ndërtimit administrativ të qeverisjes vendore, si dhe konceptimi i një politike të re mbi autonominë financiare dhe fiskale të qeverisjes vendore e shoqëruar kjo me një kuadër ligjor në ndryshim të vazhdueshëm për financat vendore po bën të mundur funksionimin në mënyrë gjithnjë e më të decentralizuar të administratës së qeverisjes qendrore dhe të strukturave fiskale vendore. Procesi i decentralizimit financiar dhe fiskal të qeverisjes vendore po shoqërohet me një kuadër më të gjerë burimesh ekonomiko-financiare për qeverisjen vendore duke transferuar në të pasuri shtetërore dhe publike, në dhënien e granteve të pakushtëzuara nga qeveria qendrore dhe në miratimin e një pakete në reformat fiskale, të cilat kanë mundësuar zgjerimin e autonomisë së të ardhurave të këtij pushteti.

b. Decentralizimi fiskal dhe efica qeverisëse

Një nga matësit e cilësisë së qeverisjes është efica qeverisëse, që nënkupton marrjen e autputeve maksimale me shpenzime minimale. Pra, në

kuadrin e financave publike, të sigurosh të mirat publike që kënaqin preferencat e një juridiksioni me shpenzimet minimale, ose pa rritje të shtrëngesës për pagim të tatimeve dhe taksave shtesë në një komunitet. Shpenzimi i drejtë i të hyrave fiskale është një nga matësit kryesorë të menaxhimit të bërë nga një njësi vendore e zgjedhur me votë. Nga shumë studiues, llogaritja e efica qeverisëse është përdorur si raport i shpenzimeve publike gjithsej me numrin e të punësuarve në sektorin publik:

$$\text{Efica qeverisëse} = \frac{\text{Shpenzime totale shoqërore}}{\text{Numri total i punonjësve në sektorin publik}}$$

Ky raport përcakton numrin e të punësuarve të nevojshëm për të shpërndarë një vlerë të caktuar shërbimesh në cash. Për shkak të mungesës së të dhënave (shpenzime për sigurimet shoqërore + shpenzime për arsimim) është vendosur numri i të punësuarve në sektorin publik gjatë dhjetëvjeçarit të fundit si dhe shpenzimet publike përkatëse gjithsej. Pra, duke patur parasysh kufizueshmërinë që krijohet nga mungesa e të dhënave të plota, efica qeverisëse e kemi matur me raportin:

$$\text{Efica qeverisëse} = \frac{\text{Shpenzime totale shoqërore}}{\text{Numri i punëtorve në sektorin publik}}$$

Analiza e regresionit:

Norma e Decentralizimit kundrejt Eficences qeverisëse (Modeli linear)

Ekuacioni i regresionit është:

Norma e Decentralizimit = 0,0976 - 0,0235 viti + 0,172 Eficenca qeverisëse

Parashikimi	Koeficienti	Devijimi standart	T Vlera e kriterit	P Probabiliteti
Konstate	0,09756	0,04552	2,14	0,055
Viti	-0,023486	0,004056	-5,79	0,000
Eficenca Qeverisese	0,17238	0,03967	4,35	0,001

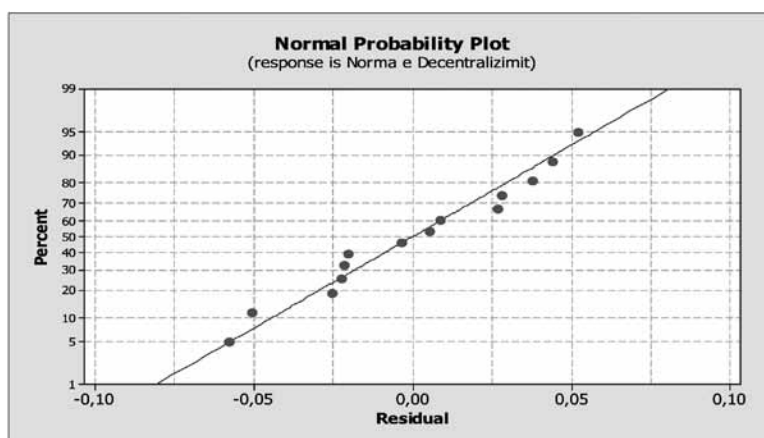
$$S = 0,0376749 \quad R\text{-Sq} = 75,4\% \quad R\text{-Sq}(e \text{ rreg}) = 70,9\%$$

Analiza e variancës

Burimi	DF Shkallët e lirisë	SS Shuma e katrorëve	MS Mesatarja e katrorëve	F Vlera e kriterit Fisher	P Probabiliteti
Regresioni	2	0,047770	0,023885	16,83	0,000
Gabimi	11	0,015613	0,001419		
Totali	13	0,063383			

Burimi	DF Shkallët e lirisë	Sekuenca SS Shuma e katrorëve
Viti	1	0,020966
Efienca qeverisëse	1	0,026804

Statistika Durbin-Watson = 1,90782

Analiza e Regresionit: Norma e Decentralizimi kundrejt Efiençës qeverisëse (Modeli kubik)

Norma e Decentralizimit = - 0,1586 + 1,073 Efienca qeverisëse - 0,921 Efienca qeverisëse² + 0,2379 Efienca qeverisëse³

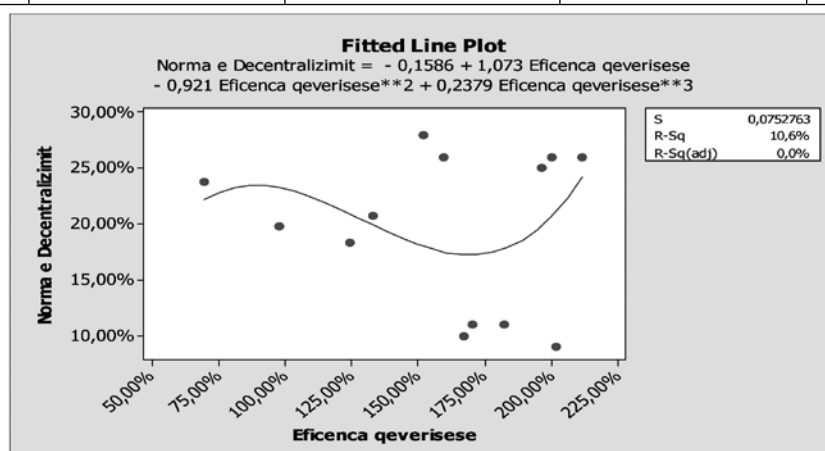
S = 0,0752763 R-Sq = 10,6% R-Sq(e rreg) = 0,0%

Analiza e variancës

Burimi	DF Shkallët e lirisë	SS Shuma e katrorëve	MS Mesatarja e katrorëve	F Vlera e kriterit Fisher	P Probabiliteti
Regressioni	3	0,0067182	0,0022394	0,40	0,759
Gabimi	10	0,0566652	0,0056665		
Totali	13	0,0633834			

Analiza sekuenciale e variancës

Burimi	DF Shkallët e lirisë	SS Shuma e katrorëve	F Vlera e kriterit Fisher	P Probabiliteti
Linear	1	0,0001757	0,03	0,858
Kuadratik	1	0,0036680	0,68	0,428
Kubik	1	0,0028745	0,51	0,493

Analiza e regresionit Polinomial:**Norma e Decentralizimit kundrejt Eficencës qeverisëse (Modeli kuandratik)**

Ekuacioni i regresionit është: Norma e Decentralizimit = $0,3956 - 0,2833 \text{ Eficenca qeverisëse} + 0,0944 \text{ Eficenca qeverisëse}^2$

$S = 0,0735710$ $R\text{-Sq} = 6,1\%$ $R\text{-Sq(e rreg)} = 0,0\%$

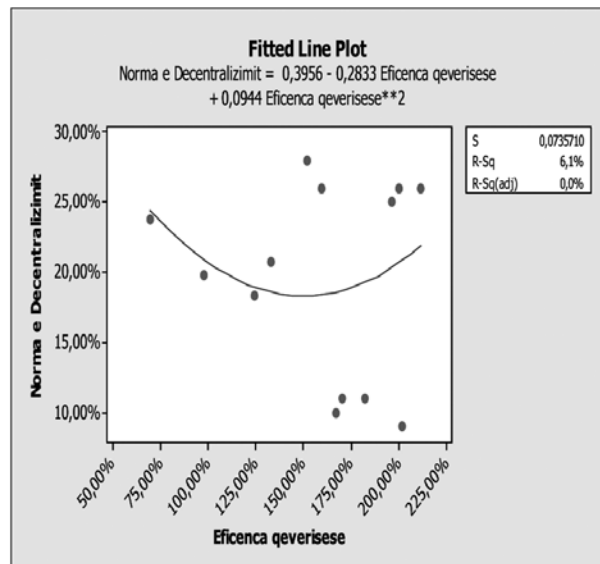
Analiza e variancës

Burimi	DF Shkallët e lirisë	SS Shuma e katrorëve	MS Mesatarja e katrorëve	F Vlera e kriterit Fisher	P Probabiliteti
Regresioni	2	0,0038437	0,0019219	0,36	0,709
Gabimi	11	0,0595397	0,0054127		
Totali	13	0,0633834			

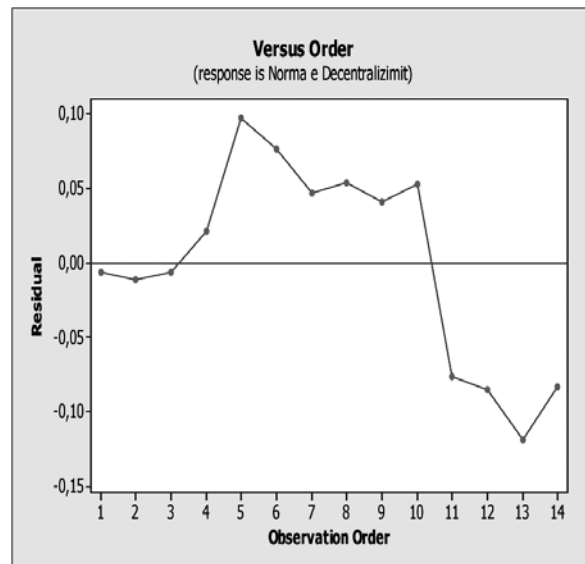
Analiza sekuenciale e variancës

Burimi	DF Shkallët e lirisë	SS Shuma e katrorëve	F Vlera e kriterit Fisher	P Probabiliteti
Linear	1	0,0001757	0,03	0,858
Kuadratik	1	0,0036680	0,68	0,428

Grafiku 4: Lidhja e normës së decentralizimit dhe eficientës qeverisëse

Grafiku 5: Shpërndarja e vlerave të normës së decentralizimit

Nga analiza e ekuacionit të vlerësuar të regresionit bazuar në të dhënat e 14 periudhave, të dy variablat janë përcaktues ("t" dhe eficienta qeverisëse). Vlerat e koeficientit të përcaktueshmërisë janë fort të kënaqshme, ndërkohë që vlera e kriterit Durbin- Watson e barabartë me 1,91 na japin të drejtë të mendojmë se modeli vuan nga autokorelacioni. Prandaj do të sugjerojmë të përdorim një model kuadratik, sipas të cilit dallohet qartë një përafrim më i mirë si nga paraqitja grafike ashtu dhe nga vlerat e koeficientit të përcaktueshmërisë, në krahasim me dy modelet e tjerë.

Në modelin linear, në analizë, ajo që të bën përshtypje është fakti se eficienta qeverisëse del e rëndësishme, gjë që kundërshtohet nëse do të analizonim regresionin e normës së decentralizimit me eficientën qeverisëse. Kjo do të thotë se analiza e rezultatit të mëparshëm na jep të drejtën të mendojmë se modeli vuan nga multikolariteti.

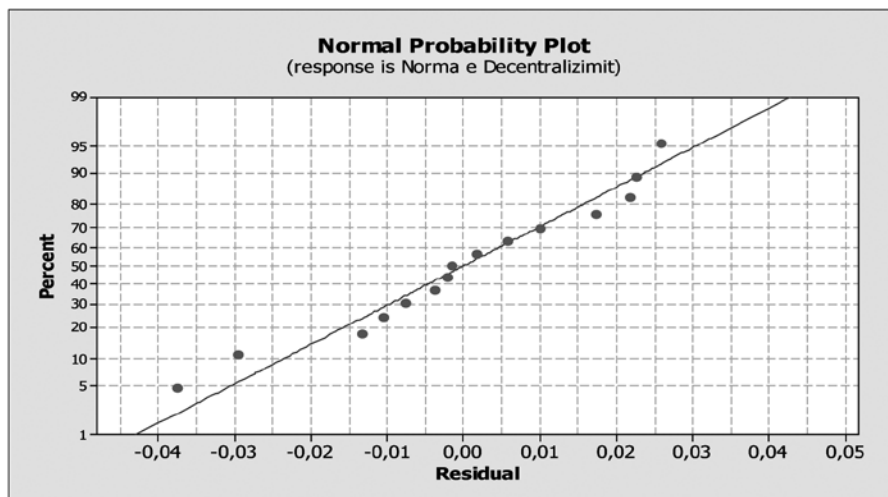
Edhe të dhënat për Shqipërinë i konfirmojnë përfundimet teorike të studiuesve të ndryshëm se decentralizimi fiskal sjell efijencë. Nga pikëpamja shkencore, decentralizimi fiskal ka lidhje pozitive me efijencën qeverisëse. Koeficienti i korrelacionit nga seria e të dhënave në këtë studim del më i vogël se sa nga rezultati i studimit mbi një mostër shtetesh (studimi i profesorëve Daniel Ziblatt dhe Conor O'Dwyer e Universitetit të Harvardit)¹. Por ajo që ka më tepër rëndësi, lidhja është pozitive, prandaj s'ka kundërshti.

Përfundimisht, mund të konkludojmë së evidencat empirike të dhjetëvjeçarit të fundit për Shqipërinë tregojnë një marrëdhënie pozitive, por me një fortësi jo shumë të madhe midis decentralizimit fiskal dhe efijencës qeverisëse. Mund të thuhet se decentralizimi fiskal i Shqipërisë, me gjithë ndikimin pozitiv në efijencën qeverisëse, nuk ka sjellë nivelin e pritshëm të efijencës sipas teorisë.

c. Decentralizimi fiskal dhe "PBB për frymë"

Duke u mbështetur në të dhënat e marra nga INSTAT dhe ITAP, për PBB për frymë dhe normën e decentralizimit fiskal, mund të ndërtojmë tabelën si dhe treguesin statistikor të korrelacionit për dy variablat e tjerë.

Grafiku 6: Shpërndarrja e normës së decentralizimit për PBB

Analiza e regresionit: Norma e Decentralizimit kundrejt PBB për frymë

Ekuacioni i regresionit:

$$\text{Norma e Decentralizimit} = 0,207 - 0,000001 \text{ PBB për frymë}$$

Parashikimi	Koeficienti	Devijimi standart	T Vlera e kriterit	P Probabiliteti
Konstante	0,20687	0,03890	5,32	0,000
PBB per fryme \$	-0,00000054	0,00001177	-0,05	0,964

$$S = 0,0701957 \quad R\text{-Sq} = 0,0\% \quad R\text{-Sq}(e \text{ rreg}) = 0,0\%$$

Analiza e variancës

Burimi	DF Shkallët e lirisë	SS Shuma e katrorëve	MS Mesatarja e katrorëve	F Vlera e kriterit Ficher	P Probabiliteti
Regresioni	1	0,000010	0,000010	0,00	0,964
Gabimi	13	0,064057	0,004927		
Totali	14	0,064067			

1 "Does decentralization make government more efficient and effective?" Vol 44, Issue 3 (2006) 326 - 343

Statistika Durbin-Watson = 0,478242

Analiza e Regresionit: Norma e Decentralizimit kundrejt vitit dhe PBB për frymë

Ekuacioni i regresionit është: Norma e Decentralizimit = 0,244 - 0,0234 viti + 0,000051 PBB për frymë
 $S = 0,0198894$ $R\text{-Sq} = 92,6\%$ $R\text{-Sq}(e \text{ rreg}) = 91,4\%$

Analiza e variances

Parashikimi	Koeficienti	Devijimi standart	T Vlera e kriterit	P Probabiliteti
Konstante	0,24382	0,01143	21,34	0,000
Viti	-0,023359	0,001908	-12,24	0,000
PBB për frymë(\$)	0,00005072	0,00000535	9,48	0,000

Burimi	DF Shkallët e lirisë	SS Shuma e katrorëve	MS Mesatarja e katrorëve	F Vlera e kriterit Fisher	P Probabiliteti
Regresioni	2	0,059320	0,029660	74,98	0,000
Mbetja e gabimeve	12	0,004747	0,000396		
Totali	14	0,064067			

Burimi	DF Shkallët e lirisë	Sekuenca SS Shuma e katrorëve
Viti	1	0,023791
PBB per fryme \$	1	0,035529

Statistika Durbin-Watson = 2,18929

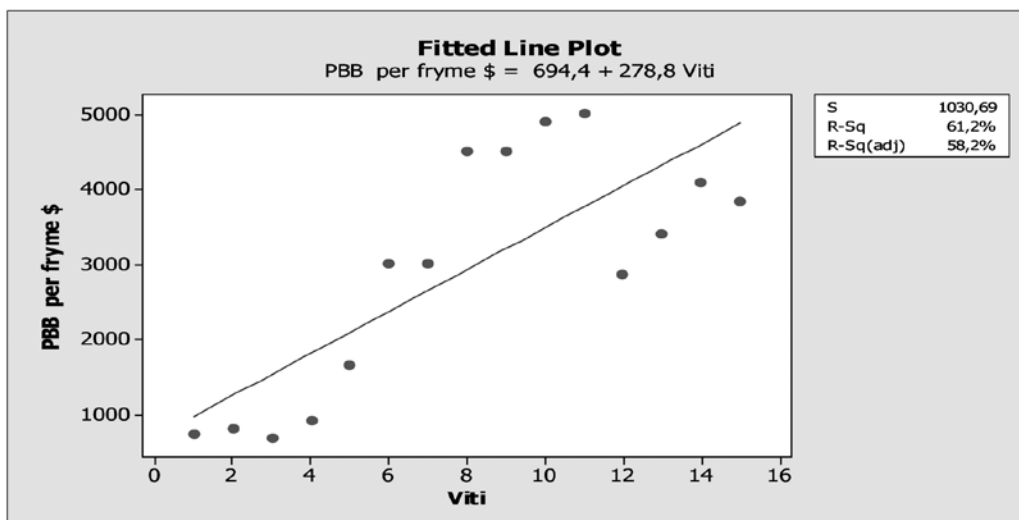
Analiza e regresionit: PBB për frymë kundrejt vitit (modeli i trendit linear)

Ekuacioni i regresionit është: PBB për frymë = 694,4 + 278,8 viti

$S = 1030,69$ $R\text{-Sq} = 61,2\%$ $R\text{-Sq}(e \text{ rreg}) = 58,2\%$

Analiza e variancës

Burimi	DF Shkallët e lirisë	SS Shuma e katrorëve	MS Mesatarja e katrorëve	F Vlera e kriterit Fisher	P Probabiliteti
Regresioni	1	21764801	21764801	20,49	0,001
Gabimi	13	13810072	1062313		
Totali	14	35574873			

Duke ju referuar treguesve të shkallës së përafrimit ose koeficientit të përcaktueshmërisë, rezultatet pas analizës së të dhënave janë tepër të kënaqshme. Por, nëse do të përdorim modelin e trendit linear apo atij kuadratik, shohim se koeficientët e përcaktueshmërisë në raport me modelin e mësipërm kanë një rënie drastike. Kjo do të thotë se PBB shpjegon pothuajse 40% të variacionit në vlerat e normës së decentralizimit. Ky pohim kundërshtohet nga modeli linear i normës së decentralizimit me PBB. Vlerat e kriterit Durbin-Watson zbulojnë praninë e një autokorelacioni pozitiv. Këto rezultat flasin qartë për të menduar se PBB është i koreluar fort me variablat që bëjnë mbështetjen. Në përzgjedhjen e modeleve më të mirë bazohemi në disa kriterë që janë: përshtatshmëria, identifikimi, kursimi, etj. Do ta konsideronim më të mirë atë model në të cilin përputhen përfundimet e analizës teorike me atë empirike.

Mund të themi se të dhënat dëshmojnë për një lidhje pozitive të fortë të decentralizimit fiskal dhe të ardhurës për frymë.

d. Shpenzimet Vendore të Veta dhe PBB

Për lidhjen e shpenzimeve vendore me PBB mund të themi se ka një marrëdhënie pozitive midis tyre. Llogaritja e PBB përfshin shumën e variablave të tillë si C (konsumi), I (investimet), G (shpenzimeve qeveritare) dhe X (eksportet neto). Duke parë se shpenzimet qeveritare janë një variabël bazë për llogaritjen e PBB, mund të themi se edhe shpenzimet vendore, si pjesë e shpenzimeve qeveritare, janë mjaft të rëndësishme për të ndikuar në kërkesën agregate dhe rrjedhimisht në PBB, si një nga matësit kryesorë makroekonomik të mirëqenies së një komuniteti.

Në kushtet e decentralizimit fiskal bëhet e mundur që të mblidhen më shumë tatime dhe taksa se sa në kushtet e një centralizimi fiskal. Qeveritë vendore janë më afër komunitetit dhe janë më efektive si në mbledhjen e tatimeve dhe taksave ashtu edhe në atë të investimit.

Në kushtet e decentralizimit fiskal, ndikohet jo vetëm variabli G (shpenzime publike), por edhe variablat e tjerë të kërkesës agregate, për shembull, krijohen mundësi që variabli I (investime) të rritet, meqë krijohen kushte më të mira për të investuar si për bizneset vendase edhe për ato që mund të vijnë nga jashtë.

Në tërësi mund të themi se decentralizimi fiskal ka ndikim pozitiv në të katër komponentët e kërkesës agregate, gjë që e konfirmojnë të dhënat për Shqipërinë.

Modeli i trendit linear të shpenzimeve totale publike të PV

Ekuacioni i regresionit është: shpenzime totale publike të PV = 197485 + 5406 viti

Parashiki	Koeficienti	Devijimi standart	T vlera e kriterit	P Probabiliteti
Konstante	197485	14601	13,53	0,000
Viti	5406	2292	2,36	0,046

$S = 9788506$ $R\text{-Sq} = 41,0\%$ $R\text{-Sq}(e \text{ rreg}) = 33,6\%$

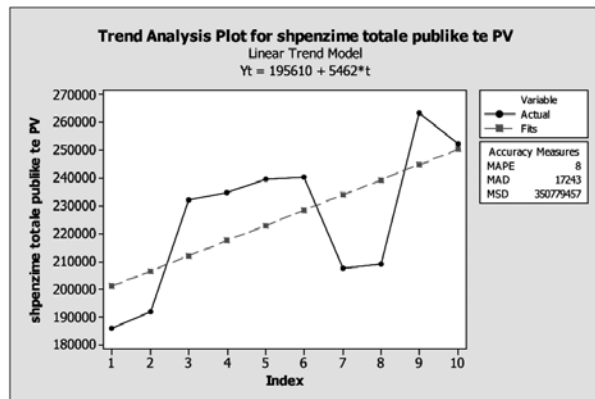
Analiza e variancës

Burimi	DF Shkallët e lirisë	SS Shuma e katrorëve	MS Mesatarja e katrorëve	F Vlera e kriterit Ficher	P Probabiliteti
Regresioni	1	5,32825E+14	5,32825E+14	5,56	0,046
Gabimi	8	7,66519E+14	9,58149E+13		
Totali	9	1,29934E+15			

Statistika Durbin-Watson = 1,52434

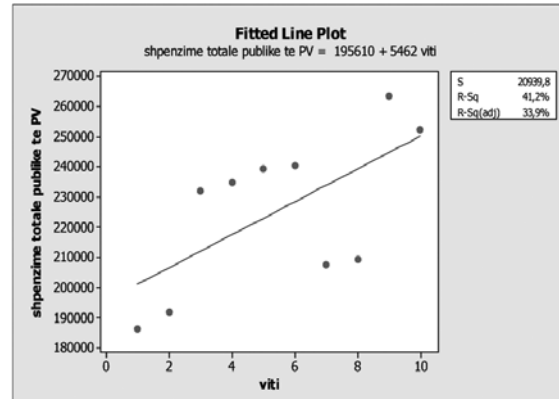
Grafiku 8:

Analiza e trendit të shpenzimeve publike

Grafiku 9:

Shpërndarrja e vlerave të shpenzimeve lokale

Modeli i trendit kuadratik të shpenzimeve totale publike të PV

Ekuacioni i regresionit është:

$$\text{shpenzime totale publike të PV} = 183389 + 11573 \text{ viti} - 555,5 \text{ viti}^2$$

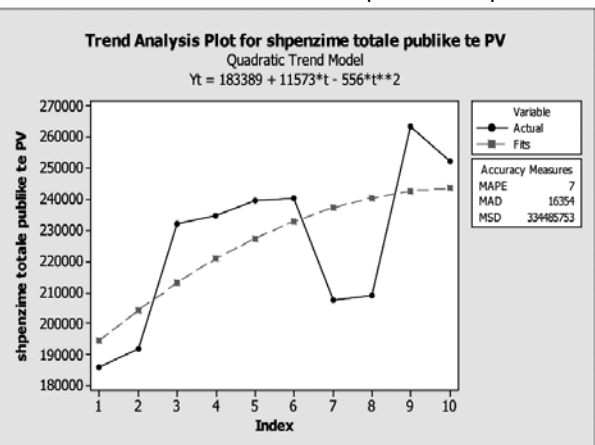
$$S = 21859,5 \quad R\text{-Sq} = 44,0\%$$

Burimi	DF	SS	F	P
Linear	1	2461373833	5,61	0,045
Kuadratik	1	162937038	0,34	0,578

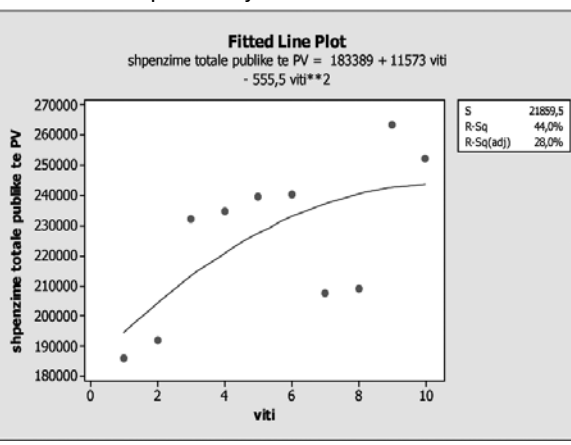
$$R\text{-Sq(e rreg)} = 28,0\%$$

Analiza e variancës

Grafiku 10: Analiza e trendit të shpenzimeve publike

Grafiku 11: Shpërndarrja e vlerave

Modeli i trendit kubik të shpenzimeve totale publike të PV

Ekuacioni i regresionit është:

$$\text{shpenzime totale publike të PV} = 126669 + 61880 \text{ viti} - 11463 \text{ viti}^2 + 661,1 \text{ viti}^3$$

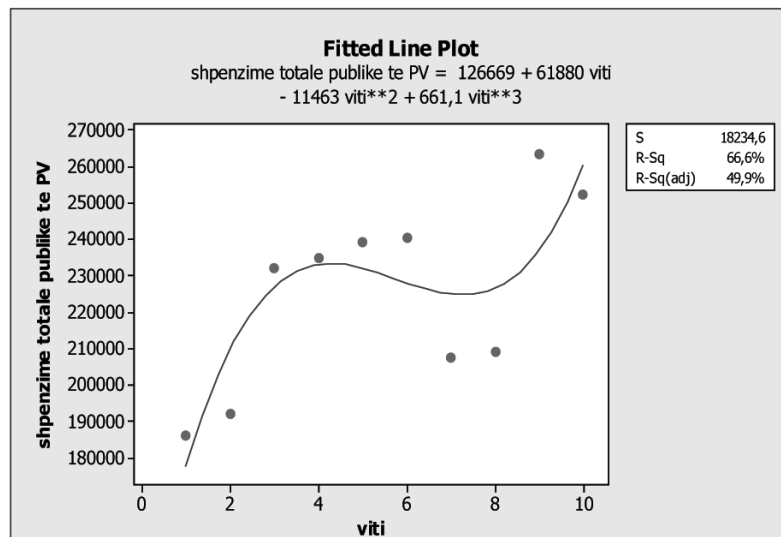
$$S = 18234,6 \quad R\text{-Sq} = 66,6\% \quad R\text{-Sq(I rreg)} = 49,9\%$$

Burimi	DF	SS	MS	F	P
Regresioni	3	3974161990	1324720663	3,98	0,071
Gabimi	6	1995006412	332501069		
Totali	9	5969168402			

Analiza Sekuenciale e variancës

Burimi	DF	SS	F	P
Linear	1	2461373833	5,61	0,045
Kuadratik	1	162937038	0,34	0,578
Kubik	1	1349851118	4,06	0,091

Grafiku 12: Shpërndarrja e vlerave të shpenzimeve totale

Analiza komplekse do të përfshinte edhe ecurinë e shpenzimeve gjithsej dhe lidhjen e tyre me variablat e tjerë të shqyrtuar. Rezultatet e marra pas përpunimit të të dhënave të disponueshme tregojnë se modeli i trendit linear është më i përshtatshëm statistikisht se sa modelet e tjera (polinomial i rendit të dytë dhe polinomial i rendit të tretë), pavarësisht se në dy modelet e fundit shkalla e përafrimit (koeficienti i përcaktueshmërisë) është praktikisht më e lartë. Forma e vijës kampionare e regresionit në modelin kubik tregon përafrim të mirë, por duhet të theksojmë se kemi edhe një numër të vogël të shkallëve të lirisë.

PBB ka si pjesë përbërëse edhe shpenzimet

publike gjithsej. Logjikisht, këto shpenzime shpjegojnë një pjesë të mirë të variacionit të PBB. Ky pohim teorik mbështetet edhe nga dy modelet: linear dhe kubik. Pavarësisht nga numri i shkallëve të lirisë në këto modele, duhet të vlerësojmë edhe vlerën e kriterit Durbin Watson, që tregon se ka prani të autokorelacionit. Kjo përbën një fakt për të rimodeluar dhe për të marrë në konsideratë vlerat e PBB një hap mbrapa dhe modeli i ri i ndërtuar është mjaft i përshtatshëm në të gjitha aspektet. Analiza e mbetjeve në këtë regresion tregon se plotëson kushtet e metodës së katrorëve më të vegjël të përdorur, me përjashtim të pranisë së multikularitetit e cila është praktikisht e pashmangshme në këtë rast.

Nga kjo analizë krahasuese vërehet se rritja e sektorit publik vendor mund të shihet si një rezultat që i dedikohet krejtësisht zhvillimit ekonomik. Decentralizimi vjen më shumë si rezultat i arritjeve të një shkalle të lartë të zhvillimit ekonomik dhe se pragu i zhvillimit ekonomik, për të cilin decentralizimi fiskal bëhet atraktiv, është dukshëm i lartë. Mund të themi se është zhvillimi ekonomik ai që vjen i pari dhe decentralizimi fiskal ai që e pason.

Duke patur parasysh se korrelacionet janë pozitive, pavarësisht nga fortësia e lidhjes, mund të themi se hipoteza e ngritur se decentralizimi fiskal sjell rritje të cilësisë së qeverisjes, efikasitet dhe efikasitet më të lartë si dhe përmirësim të mirëqenies së qytetarëve, nëpërmjet sigurimit të të mirave publike që janë më afër preferencave të qytetarëve, vërtetohet plotësisht.

Konkluzione

- Realiteti i ri në drejtimin financiar vendor dikton që juridiksionet të bëhen më eficientë në administrimin e taksave të tyre. Qeverisjet vendore bëjnë rregullime rajonale për vlerësimin, mbledhjen dhe zbatimin e barrës së detyrimeve, si mjet për përmirësimin e të ardhurave.
- Nga analizat krahasuese, vërehet se rritja e sektorit publik vendor është rezultat që i kushtohet tërësisht zhvillimit ekonomik. Edhe

decentralizimi vjen kryesisht si rezultat i shkallës më të lartë të zhvillimit ekonomik dhe pragu i zhvillimit ekonomik, për të cilin decentralizimi fiskal bëhet atraktiv, është dukshëm i lartë.

- Mbi bazën e korrelacioneve pozitive, pavarësisht nga niveli i fortësisë së lidhjes, pohohet hipoteza se decentralizimi fiskal sjell rritje të cilësisë së qeverisjes, efikasitet dhe efikasitet më të lartë si dhe përmirësim të mirëqenies së qytetarëve, nëpërmjet sigurimit të të mirave publike që janë më afër preferencave të qytetarëve

Rekomandime

1. Konceptimi bashkëkohor i shpërndarjes financiare nuk mund të ndërtohet pa evolucionin e përgjithshëm të manaxhimit të financave publike ku, një nga prioritetet themelore, është ai i përgjegjësisë, për një ndarje të plotë e të qartë në lidhje me:

a) stimujt eficientë për vazhdimësinë e shërbimeve ekonomike dhe,

b) instrumentet më të përshtatshëm për politikat sociale.

2. Synimi kryesor i këtij punimi është rritja e vetëdijes se decentralizimi fiskal sjell shumë përfitime dhe avantazhe për një vend, dhe se duhet bërë maksimumi për t'a adaptuar në mënyrën më të mirë të mundshme në praktikë.

Literatura

Jean-Pierre Collin, Jefferey Sellers, Philip Amis – "Decentralization and local democracy in the world", First Global report by United Cities and Local Governments. (2008)

Pranab Bardhan, Dilip Mookherjee – "Decentralization and Local Governance in Developing Countries" – A Comparative Perspective. (2006)

Anna K. Tibaijuka – "Financial Management for Local Government" Volume 4: Managing Performance (2007).

Pawel Swianiewicz - Local Government Borrowing: Risk and Rewards

Zeljko Sevic - Fiscal Decentralisations and Grant Transfers in Transition Countries: A Critical Perspective

Wolfgang Gisevius – "Leitfaden durch die Kommunalpolitik" (1993)

Juraj Nemec – "Lessons and Recommendations for Improvement: Central and Eastern European Public Administration and Public Policy" (botim ne shqip 2008,)

Nora Teller, Mariana Cernicova, Silvija Kipson – "How to improve development on local level: handbook with best practice examples from South-East Europe" (2005).

Instituti I Politikave Efektive Publike – "Reforma territorial dhe decentralizimi"

Harvey S. Rosen – "Public Finance" sixth edition (2003).

- Richard Allen , Daniel Tommasi – “Managing Public Expenditure” A reference book for transition countries. (2004).
- Marie Pierre Berthier, Benedicte Boyer Olivier Renou – “Le maire et les finances communales” (1995).
- Michel Bouvier – “Les finances locales” 11 edition (2006).
- “Karta Europiane r Autonomise Lokale”, “Strategjia e Decentralizimit dhe Autonomise Vendore”
- Ligji Nr. 8652 “Per Organizimin dhe Funksionimin e Qeverisjes Vendore”
- Zaho L, – “Institucionet financiare dhe Tregjet Financiare”
- Xhafa H, – “Drejtimi Financiar i Organizatave Publike” (2010)
- Grewe, Timothy – “Current local government budgeting practices” (1996)
- Gramlich, Edward M.-“ A policymaker’s guide to fiscal decentralization”(1993)
- Sisson, Keith “- Decentralization in the public sector: the case of the U.K.” (2002)
- Dokument i Bankës Botërore____Shqipëria: decentralizimi në tranzicion, Vëllimi II: Raport analitik
- Ceballos Medina, Marcela – “Local autonomy, social control: decentralization as a strategy for government legitimacy in...” 2002
- Prof. Dr. Abdulmenaf Bexheti - Decentralizimi fiskal dhe sfidat e zhvillimit ekonomik lokal
- Dr. Robert L. Bish- “ Local government finance issues in the united states prepared by”
- Anto Bajo DSc- Do Utility Companies Increase Local Government Debt in Croatia? Maj 2007.
- Wyplosz, Charles - Fiscal policy: institutions versus rules”. (2005)
- Wallace, Sally – “State and local government choices in fiscal redistribution.” (2002)
- United nations development programme - fiscal decentralization in transition economies: case studies from the balkans and caucasus - bratislava, 2005
- Hahn, Kurt – “Local government in Europe today”. (1999)
- Clark, Terry Nichols- “ Local Government Innovation in International Perspective: The Fiscal Austerity and Urban.” (1999)
- Artan Hoxha, Local Government in Albania.
- Escobar-Lemmon, Maria C – “Executives, Legislatures, and Decentralization” (2006)
- Dotson, Betsy – “Federal officials examine state and local government investment practices”. (1995)
- Stine, William F.- “Is local government revenue response to federal aid symmetrical? Evidence from Pennsylvania.” (1994)
- Papke, Leslie E.- “Local government responses to education grants” (2000)
- Mildred E. Warner - “Local Government Financial Capacity and the Growing Importance of State Aid
- Tewdwr-Jones, Mark- “ New order--planning and local government reforms”.(2003)
- Guilfoyle, Jeffrey P.- “ Property Taxation and Local Government Finance”.(2003)
- Kval – Mellbye- Tranoy- “Politikk og makt” shqip“Politika dhe Demokracia” perktheu Pulaha E
- Jean-Paul Faguet “Decentralization and Local Government Performance” (1997)
- Reinicke, W. H. (1998). *Global public policy: Governing with government?* Washington, DC: Brookings Institution Press.
- Schneider, A. (2003) Who gets what from whom? The impact of decentralisation on tax capacity and pro-poor policy, Institute of Development Studies Working
- Stiglitz, J. (2000) The Economics of the Public Sector
- John, P., (2001) Local Governance in Western Europe
- Dawbor, Ladislav. (1998) “Decentralization and Governance” Latin American Perspectives

SKEMA MBËSHTETËSE E QEVERISË, FAKTOR KRYESOR PËR PËRMIRËSIMIN E EFEKTIVITETIT TË PRODHIMIT BUJQËSOR DHE BLEGTORAL NË RRETHIN E FIERIT

MSc. Bajame SKENDERAJ

Lektore Universiteti "Kristal" Tiranë, Albania. E-mail: skenderajb@yahoo.com

Prof. Asoc. Dr. Alba DUMI

Dekane shkollës pasuniversitare, Universiteti "Ismail Qemali" Vlorë, Albania

E-mail: besi_alba@yahoo.com

Abstrakt

Support scheme of government is one of the key factors that have an impact on improving the efficiency of agricultural production and livestock in Albania. Fieri is the district with the largest agricultural area in our country. This support scheme is implemented in the district of Fier and has provided visible results in production, income, and exporting agricultural products and livestock. Data obtained from the Department of Agriculture in Fier district shows the effects that has given particular government policy support schemes across indicators, such as yield per hectare, productivity for heads, ha surface, number of heads in the past three years 2009, 2010, 2011, in all local government units (17 communes and municipalities) as well as the development and integration of all farm livestock and agricultural economy of the district of Fier in European agriculture and world market.

Fjalët kyçe: skema mbështetëse, produktiviteti, rendimenti, njësitë e qeverisjes vendore, komunitat, bashkitë.

1. Metoda

Në këtë punim është përdorur metoda e grumbullimit të të dhënave, është bërë përpunimi me anë të tabelave dhe paraqitja me grafikë të ndryshëm.

2. Hyrje

Bujqësia është një nga degët kryesore të ekonomisë. Rritja dhe zhvillimi i saj duhet të paraprijë ritmet e rritjes dhe zhvillimit të popullsisë dhe të

kërkesave për produkte bujqësore dhe blegtorale. Por kufizimet natyrore si:

1. Prania e organizmave të gjalla
2. Sipërfaqja e tokës e kufizuar

Bëjnë të domosdoshme rritjen e forcës mbështetëse të qeverisë për këtë sektor. Një nga format kryesore që qeveria mbështet sektorin primar të ekonomisë është skema mbështetëse për këtë sektor.

Skemat mbështetëse të qeverisë për vitin 2012

Në zbatim të programit të qeverisë për bujqësinë, Agjencia për Zhvillim Bujqësor dhe Rural për vitin 2012 do të vazhdojë të mbështesë fermerët që do të aplikojnë prodhimet e mëposhtme:

1. Prodhimi i frutave, arreveve e shegës, ullinjve dhe rrushit.
2. Prodhimi i perimeve në serra.
3. Prodhimi i qumështit, vajit të ullirit dhe mjaltit.
4. Përmirësimi racor i fondit blegtoral.
5. Prodhimi i produkteve organike.

6. Nxitja e kreditimit bankar në sektorin e bujqësisë.
7. Mbarështimi i njëthundrakëve.
8. Mbarështimi i kërmillit.
9. Prodhimi i bimëve medicinale.

Qarku i Fierit shtrihet në pjesën jug-perëndimore të Shqipërisë, në zonën qendrore të Ultësirës Bregdetare të vendit. Kufizohet në veri me Qarkun Durrës, në veri-lindje me Qarkun e Elbasanit, në lindje me Qarkun e Beratit, në jug me Qarkun e Vlorës dhe laget në perëndim nga deti Adriatik. Është vendosur në hapësirën më produktive të

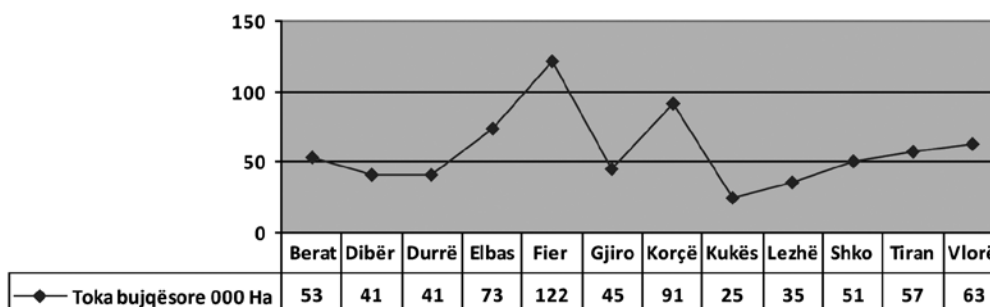
vendit, në Fushën e Myzeqesë, që dikur është quajtur "Hambari i Shqipërisë".

Qarku i Fierit është i njohur për burimet natyrore dhe potencialet ekonomike dhe turistike. Fushat e uleta pjellore janë të përshtatshme për prodhimin bujqësor, ndërsa zonat kodrinore janë një mjedis ideal për kultivimin e ullirit, vreshtave dhe pemëve frutore. Lumenjtë kryesorë Shkumbini, Semani dhe Vjosa e përshkojnë rajonin dhe ky territor është i pasur me burime ujore. Relievi është fushor me lartësi mesatare 0-20 m mbi nivelin e detit dhe pjesa kodrinore me lartësi mesatare 400-500 m.

Burimi: vjetari statistikor 2010

Ndarja teritoriale e tokës bujqësore sipas qarqeve

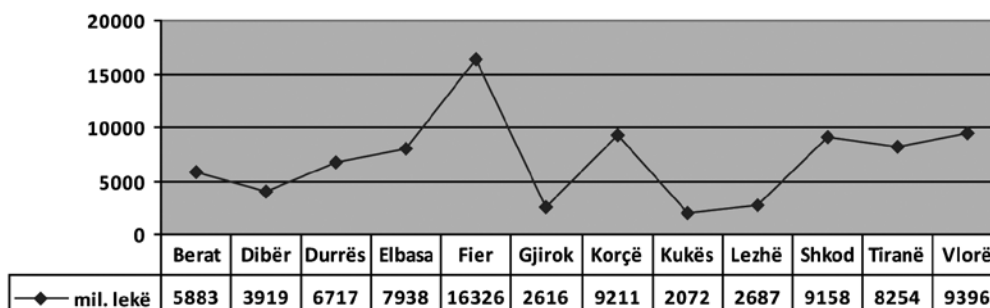
Qarku	Berat	Dibër	Durrës	Elbasan	Fier	Gjirokastrë	Korçë	Kukës	Lezhë	Shkodër	Tiranë	Vlorë	Republika
Toka bujqësore 000 Ha	53	41	41	73	122	45	91	25	35	51	57	63	696

Burimi: vjetari statistikor 2010

Të ardhurat bruto në mil. lekë nga bimët dhe blegtoia sipas Qarqeve.

Qarku	Berat	Dibër	Durrës	Elbasan	Fier	Gjirokastrë	Korçë	Kukës	Lezhë	Shkodër	Tiranë	Vlorë	Republika
Toka bujqësore 000 Ha	5883	3919	6717	7938	16326	2616	9211	2072	2687	9158	8254	9396	84177

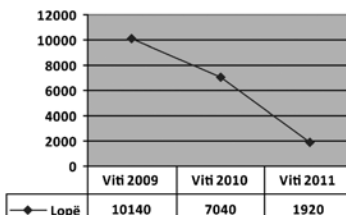
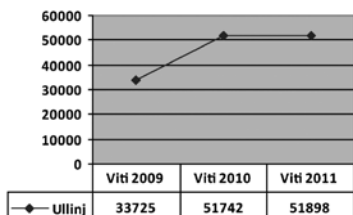
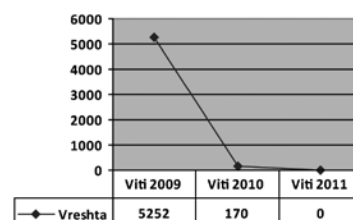
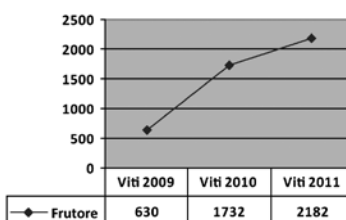
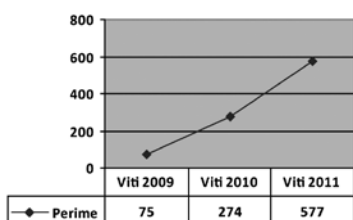
Burimi: vjetari statistikor 2010

Edhe duke u mbështetur në të ardhurat bruto nga bimët dhe blegtoria qarku i Fierit renditet i pari me 16 326 milion lekë i pasuar nga Vlora me 9 396 milion lekë.

Monitorimi e vlerësimi i politikës së mbështetjes direkte të zhvillimit bujqësor në rrethin e Fierit.

Gjate 3 viteve të fundit mbështetja e qeverisë për rrethin e Fierit ka ardhur duke u shtuar si në tabelën më poshtë.

Nr	Periudha	Perime	Frutore	Vreshta	Ullinj	Lopë
1	Viti 2009	75	630	5252	33725	10140
2	Viti 2010	274	1732	170	51742	7040
3	Viti 2011	577	2182	0	51898	1920

Shënim: Në perime për vitin 2009 dhe 2010 është vetëm pagesa për plasmasin në sera, ndërsa për vitin 2011 është pagesa për plasmasin në sera 136000 lekë dhe ujitja me pika në sera 441000 lekë

Nga të dhënat e tabelës dhe në grafik shohim që prioritet në mbështetje me subvencion i është dhënë kulturës së ullirit e cila ka rritje të dukshme nga viti 2009 në vitin 2010 dhe 2011.

Edhe ne rang Qarku Mbështetja e Qeverisë është rritur nga viti në vit. Kjo duket në zhvillimin e bujqësisë, blegtorisë dhe degëve agro-përpunuese.

Janë ngritur dhe kanë aktivitet gjithëvjeter 16 dhoma frigoriferike me kapacitet total 8000 ton. Në këto ambiente ftohëse ruhen kryesisht prodhimet bujqësore si patatja, qepa, lulëlakra, mollë, domate, trangull, etj. dhe produkte me origjinë shtazore. Ushtrojnë aktivitetin e tyre në territorin e Bashkisë Fier, B/Patos, B/Divjake, Karbunarë, Hysgjokaj, Gradishtë, etj. Në komunën Libofshë është ngritur një pikë e grumbullimit dhe tharjes së gështenjës me kapacitet 1000 ton dhe për vitin 2011 ka eksportuar në Itali 150 ton gështenja, si dhe ushtron aktivitetin edhe një subjekt për grumbullimin e bimëve medicinave në sasinë 20 kv në vit.

Në B/Divjake është ngritur një impiant (sera) për kultivimin e kërpuhës, një investim prej 150 mije Euro, duke prodhuar 50 kv kërpuhë për tregun e brendshëm dhe trefishimin e tij për vitin 2012.

Kultivues të peshkut, kërmillit, kërpuhëve, fermave organike, ushtrojnë aktivitetin e tyre në kultivimin e peshkut 48 subjekte, që prodhojnë çdo vit 220 ton peshk në basenet ujëmbledhëse të Kurjanit në Fier, të Thanës, në Lagunën e Karavastasë në Lushnje. Në qarkun e Fierit kanë aktivitet 12 ferma

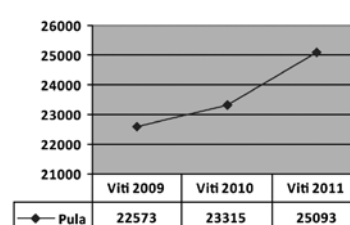
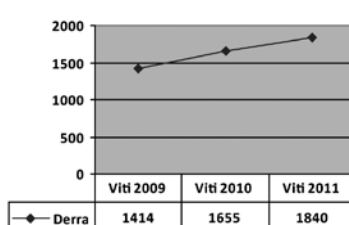
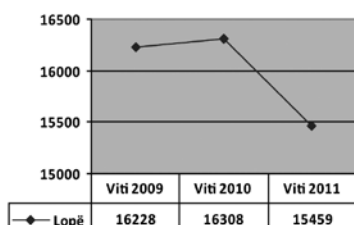
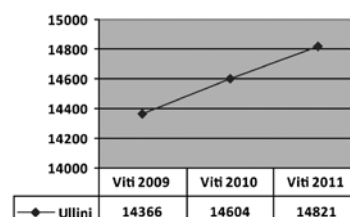
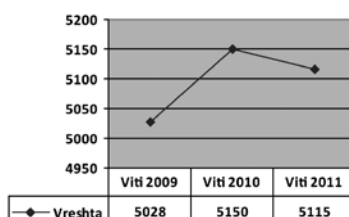
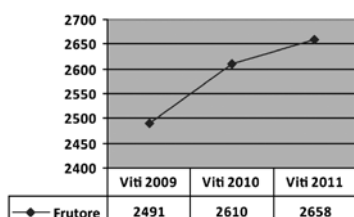
organike dhe për vitin 2011 kanë certifikuar dhe prodhuar për treg 5 ferma.

Numri i fermave në njësitë vendore të rrethit të Fierit për tre vitet e fundit 2009, 2010, 2011, paraqitet në tabelat e mëposhtme të cilat tregojnë se ky numër ka ardhur duke u rritur.

Numuri i fermave prodhuese dhe përpunuese.

Në total rrethi i Fierit për tre vite paraqitet me rritje të numrit të fermave nga viti në vit.

Nr	Periodha	Frutore	Vreshta	Ullinj	Lopë	Derra	Pula
1	Viti 2009	2491	5028	14366	16228	1414	22573
2	Viti 2010	2610	5150	14604	16308	1655	23315
3	Viti 2011	2658	5115	14821	15459	1840	25093

Edhe nga grafiku duket që kemi një rritje të numrit të fermave me përjashtim të numrit të fermave që mbarështrojnë lopë, i cili ka një rënie nga viti 2010 nga 16308 në 15459 në vitin 2011 si pasojë e shtimit të fermave me pula dhe derra.

Sipërfaqja apo numri në rrënjë, krerë për rrethin e Fierit.

Nr	Emertimi	Njësia	V. 2009	V. 2010	V. 2011
1	Perime	ha	1811	1873	1968
2	Frutore	rrënjë	439155	462845	478930
3	Vreshta	ha	986	985	982
4	Ullinj	rrënjë	721265	813250	926450
5	Arrore	rrënjë	35340	29760	32075
6	Lopë	krerë	26250	25970	24565
7	Derra	krerë	9580	11020	9540
8	Pula	krerë	303970	316500	296350

Për 3 vitet e mara në studim shohim që kemi një rritje të sipërfaqes së perimeve, rrënjëve të frutave dhe ullinjve, kurse në zërat e tjerë kemi një stabilitet apo rënie të lehtë. Kjo ka ardhur si rezultat i

respektimit dhe plotësimit të kërkesës konsumatore dhe të tregut të jashtëm.

Sasia e prodhimit në këto 3 vite ka ardhur duke u rritur si rezultat i rritjes së rendimentit për ha dhe produktivitetit për krerë.

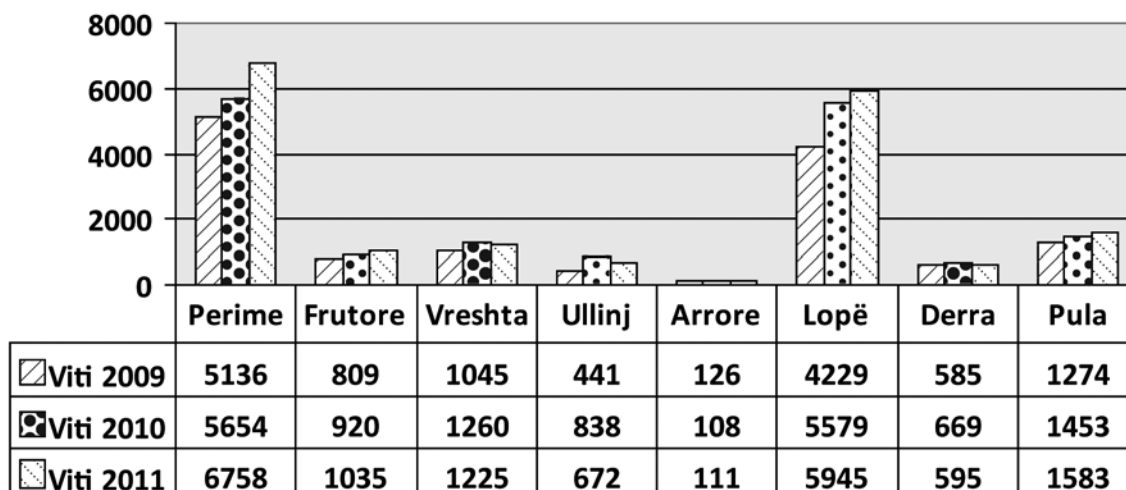
Nr	Emertimi	Njësia	V. 2009	V. 2010	V. 2011
1	Perime	ha	454555	483275	532145
2	Frutore	rrënjë	60835	69686	79584
3	Vreshta	ha	104480	111505	116620
4	Ullinj	rrënjë	33915	64490	45736
5	Arrore	rrënjë	2855	2458	2529
6	Lopë	krerë	797970	945640	900730
7	Derra	krerë	10010	11702	11188
8	Pula	krerë	28810	30262	31309

Shënim. Lopët janë llogaritur për prodhim qumësht. Derrat janë llogaritur për prodhim mishi. Pulat janë llogaritur vetëm për prodhim mishi.

Nga krahasimi i të dhënave shohim që kemi një rritje të prodhimit nga viti në vit me përjashtim të arrorëve, ku kemi një rënie nga 2855 kv në vitin 2009 në 2529 kv në vitin 2011. Kjo ka ardhur si rezultat i tharjes së pemëve të vjetra dhe mos futjes në prodhim të pemëve të reja.

Të ardhurat nga shitja e produkteve bujqësore dhe blegtorale në tregun vendas dhe të huaj paraqitet si më poshtë. (Në mil. lekë)

Nr	Emërtimi	Viti 2009	Viti 2010	Viti 2011
1	Perime	5, 136	5, 654	6, 758
2	Frutore	809	920	1, 035
3	Vreshta	1, 045	1, 260	1, 225
4	Ullinj	441	838	672
5	Arrore	126	108	111
6	Lopë	4, 229	5, 579	5, 945
7	Derra	585	669	595
8	Pula	1, 274	1, 453	1, 583

Nga paraqitja grafike shohim që peshën më të madhe në të ardhurat e zënë perimet, qumështi i lopëve, mishi i pulave dhe rrushi, të cilat kanë ardhur duke u rritur nga viti në vit, kurse zërat e tjerë zënë

një peshë të vogël dhe nuk kanë qenë stabël, por kanë patur luhatje dhe rënie.

Prodhimet bujqësore apo blegtorale që janë eksportuar vitin 2011.

Gjatë vitit 2011 në qarkun e Fierit janë eksportuar gjithsej 25046 ton prodhime bujqësore si më poshtë.

Nr	Produktet	Njësia	Sasia
1	Perime	ton	11330
2	Bostan	"	12605
3	Patate	"	233
4	Fruta	"	783
5	Fasule	"	95
6	Vaj vegjetal	litra	66000
7	Vaj ulliri	"	900
8	Dru zjarri	m ³	11180

Burimi Drejtoria e Bujqësisë Fier

Këto produkte janë eksportuar në Kosovë, Maqedoni, Mali i Zi, Kroaci, Serbi, Greqi, Itali, Bullgari, Hungari, Danimarkë, Poloni, Bosnje, Rumani, Gjermani, Lituani, Zvicër, Norvegji, Rusi, Çeki.

Konkluzionet që lindin nga ky studim janë:

1. Krijimi i lidhjeve dhe vendosja e marrëdhënieve të bashkëpunimit me aktorët e ndryshëm që veprojnë në bujqësi për të siguruar informacion të ndërsjellët.
2. Organizimi i takimeve, kontakteve me partnerët

e identifikuar, krijimi i lidhjeve dhe i rrjetit të bashkëpunimit.

3. Sigurimi, menaxhimi dhe publikimi i informacionit tekniko-shkencorë dhe ekonomik i tregut.

4. Rritja e menaxhimi i fermës.

1. Rritja e efektivitetit në realizimin e skemave Mbështetëse të Prodhimit Bujqësor.

2. Rritja e prodhimit në kulturën e ullirit.

3. Rritja e sipërfaqeve të mbjella me pemët frutorë dhe arrorë.

Rekomandimet

Objektivat, drejtimet e punës dhe të aktiviteteve për vitin 2012 në zbatim të politikave dhe strategjive të zhvillimit të rajonit të fokusohen në dy drejtime:

- Në zhvillimin dhe konsolidimin e Qendrave të Informacionit Bujqësor.
- Në realizimin e aktiviteteve në përputhje me prioritetet dhe tendencat e zhvillimit të bujqësisë në Qarkun e Fierit dhe të objektivave të MBUMK-së.
- Mbështetjen dhe bashkëpunimin me projektet, fondacionet, organizatat e kompani që zhvillojnë veprimtarinë e tyre në territorin e Qarkut të Fierit.
- Rritjen e shkallës së kooperimit nëpërmjet ngritjes së shoqërive të bashkëpunimit bujqësor, dhe shoqatave të fermerëve me aktivitete prodhuese, tregtuese dhe shërbimeve, shfrytëzimin racional të burimeve lokale, ujërave, pyjeve, mbrojtjen dhe konsolidimin e tokës bujqësore dhe zhvillimin e agro-turizmit

Bibliografia

- [1] Ministria e bujqësisë ushqimit dhe mbrojtjes konsumatore MBUK.
- [2] Vjetari statistikor 2010.
- [3] Instat.
- [4] Drejtoria e Bujqësisë Fier.

INTERNETI, RRJETET SOCIALE ON-LINE, "KAPITALI SOCIAL": NJË STUDIM EKONOMETRIK

Doc. Miftar RAMOSAÇAJ

Departamenti i Matematikës, Universiteti i Vlorës "Ismail Qemali"

E-mail: miftar.amosaco@gmail.com

MSc. Fjona ZENELI

Departamenti i Shkencave Ekonomike, Universiteti i Vlorës "Ismail Qemali"

E-mail: fjona_zeneli@yahoo.com

Abstrakt

Një koncept i përhapur gjerësisht së fundmi është Internetifikimin dhe ndikimet mbi "kapitalin social". Risia e fundit teknologjike, Interneti po ndikon në mënyrën se si njerëzit komunikojnë, punojnë dhe përdorin kohën e tyre të lirë.

Dëshmitë tregojnë se interneti është përzier në ritmet e jetës së përditshme dhe është përdorur për një shumëllojshmëri të gjerë të qëllimeve, të tilla si "lundrimi" për informacion, lojra online, bisedat online (Howard, et al, 2002; Quan-Haase & Wellman, 2002). Për më tepër, një pjesë e madhe e njerëzve raportojnë përdorimin e internetit për të marrë vendime të rëndësishme jetësore (Howard, et al., 2002).

Baza e të dhënave përfshin 1000 pyetësorë për rreth 50 variabla përkatëse (mbledhur gjatë muajit prill, maj, qershor 2011 në qytetin e Vlorës). Programi statistikor SPSS është përdorur për krijimin, testimin e modelit ekonometrik që lidh atributet ekonomike, sociale dhe demografike të përdoruesve të Internetit me shpeshtësinë e aksesit / përdorimit të Internetit.

Punimi synon të arrijë konkluzione për qytetin e Vlorës, duke u përpjekur të zbulojë lidhje të rëndësishme mes atributëve të përdoruesit, kohës së kaluar në Internet dhe ndikimit të tij në "kapitalin social".

Pyetja themelore për këtë artikull është: "A është Vlorë qytet vital?"

Fjalët kyçe: Internet, kapitali social, model ekonometrik

1. Hyrje

Ky artikull ka zbuluar dy tendenca: së pari, rritja e përdorimit të Internetit, e cila ndikon në mënyrën se si jetojmë dhe punojmë në botën e zhvilluar. Për një pjesë të madhe të përdoruesve të Internetit, aksesit në Internet është një aktivitet ditor (Howard et al., 2002). Së dyti, përdorimi i "kapitalit social" si një mjet konceptual për të vlerësuar më mirë vitalitetin e një rajoni, zone, qyteti.

Kjo përfshin kontakte sociale (probleme me komunikim ndërpersonal, thirrje dhe ngjarjet shoqërore) dhe angazhim qytetar (shkalla e përfshirjes së individëve në komunitet).

Punimi synon të analizojë një fenomen i ri: kërkesa në Vlorë për Internet, me qëllim identifikimin e marrëdhënieve të rëndësishme ndërmjet atributëve të përdoruesit (demografike, sociale dhe ekonomike) dhe objektivave të përdorimit të Internetit për të udhëhequr hartuesit e politikave në arsim apo politikave sociale në zgjedhjen e metodave më të mira të investimit në kapitalin social të individëve. Rezultatet treguan se në Vlorë, aksesit në Internet nuk konsiderohet më si një e mirë luks.

Në Shqipëri nuk ka një bazë të dhënash, nuk dihet se sa janë përdoruesit në Internet dhe qëllimet e përdorimit të kësaj teknologjie. Sipas ISKTIK (Instituti Shqiptar për Kërkime dhe Trajnim në Teknologjinë e Informacionit), përqindja e përdoruesve të Internetit është rreth 7-8% e popullsisë. Kjo është një shifër optimiste, por raportet zyrtare janë shumë pesimiste në nivel

evropian. Kostoja e shërbimit të Internetit në Shqipëri e tejkalon atë në Mal të Zi dhe rreth 50 herë më shumë se atjo në Shtetet e Bashkuara të Amerikës (raporti ISKTIK).

Shqipëria shquhet për përshtatjen e saj në teknologjitë e reja si me lartë, mjafton të kujtohet përshtatja ndaj telefonisë celulare në Shqipëri, teknologji kjo eshpërndarë shumë më shpejt se në të gjithë Evropën Lindore. Pse është ky trend për shërbimet e internetit? Në vitin 2011 kanë qenë rreth 1.3 milionë përdorues në nivel kombëtar (Indexmundi.com), por duket se një rritje në koston e këtij shërbimi përbën pengesën kryesore për nivelin e ulët të shpërndarjes së shërbimit të Internetit.

2. Metodologjia

Baza e të dhënave është rezultat i një studimi të kryer në vitin 2011, në Vlorë. Të dhënat janë marrë për 50 variabla, nëpërmjet pyetësorëve për të siguruar bazën e të dhënave të përshtatshme për këtë punim. Pyetësorët kanë mbledhur një seri të dhënash cilësore dhe të besueshme të cilat janë trajtuar me teknikat ekonometrike përmes softwareve statistikore për vlerësimin e funksioneve të kërkesës për funksionalitetin e Internetit, duke përfshirë edhe atributet socio-demografike të përdoruesve të Internetit. Modeli ekonometrik tenton të gjejë lidhje mes karakteristikave të ndryshme të përdoruesve dhe orëve të shpenzuara në Internet, me intensitetin e aksesit / përdorimit të Internetit në shtëpi. U gjet se 53.7% e të anketuarve kanë akses individual në Internet nga shtëpia, nëpërmjet pajisjeve fikse të instaluar me valë të gjata (broadband). Modeli ekonometrik u testua për: heterovariancë, shpërndarjen normale të gabimeve, multikolinearitetin dhe është treguar se modeli ekonometrik me koeficientin e përcaktueshmërisë tv regresionit $R^2 = 0,64$ është më i miri për vlerësimin e marrëdhënieve të rëndësishme ndërmjet attributeve të përdoruesve, përdorimit të Internetit dhe nivelit të kapitalit social në qytetin e Vlorës.

3. Kapitali social dhe përdorimi i internetit

3.1 Kapitali social

Paldam (2000) përshkruan kapitalit social "si ngjitësi që mban shoqërinë së bashku". Ai është e ndarë në tri qasjet teorike të kapitalit social në familje: besim, bashkëpunim dhe marrëdhënie.

Me supozimin kyç që besimi sjell bashkëpunimin vullnetar, Paldam ka treguar se një lidhje e tillë ekziston midis besimit dhe marrëdhënieve. Prandaj, ky "ngjitës social" mund të përkufizohet si një besim i përbashkët në grup. Prania e kapitalit social përcakton se sa lehtë njerëzit mund të punojnë së bashku, në këtë mënyrë kostot e transaksionit janë më të ulëta.

Në këtë mënyrë, prania e kapitalit shoqëror mund të lehtësojë veprimet e grupeve dhe për të zvogëluar stimujt e kontratës individuale apo të furnizimit me grupin. Kapitali aksioner nuk matet ende në mënyrë të kënaqshme (Paldam dhe Svendsen (2000)).

Shumë studime janë ndërmarrë në vendet e zhvilluara, edhe ato të mikro-nivelit të studimeve në SHBA që përfshijnë vendet e tjera të zhvilluara, janë përgjithësim i studimeve kryesisht me një matje të vetme, për shembull, metodat e besimit të përgjithshëm dhe ritmet e rritjes së korrelacionit në nivel makro. Pra, është një "hendek" ndërmjet nivelit-mikro të studimeve dhe studimeve "ad hoc" të kapitalit social dhe atyre kombëtare makroekonomike të thjeshta. Sipas përcaktimit të Brehm dhe Rahn (1997):

"...Kapitali social është një koncept i përgjithshëm i cili e ka bazën në sjelljen individuale, qëndrimet dhe predispozitat për bashkëpunim".

3.2 Matjet e kapitalit social

Një metodë e kohëve të fundit e matjes së kapitalit shoqëror, është sugjeruar nga L.Hjollund dhe G.T.Svendsen (2000), pjesë e projektit Paldam: "Besimi, kapitali social dhe rritja ekonomike: një krahasim ndërkombëtar."

Duke parë se shumica e studimeve të mëparshme kanë përdorur metodologji heterogjene për shkak të vet konceptit, autorët sugjerojnë metodën e tyre empirike e cila është e bazuar në qasje teorike dhe empirike lidhur me një studim krahasues mes Evropës Perëndimore dhe Lindore. Kjo është për të krahasuar efektet mbi nivelet e kapitalit social në dy sisteme të ndryshme politike, kapitalizmit dhe komunizmit. Krahasimi përfshin dallimet kulturore (normat dhe vlerat) dhe ndryshimet në nivelet e korrupsionit institucional (cilësia), për zbatimin e niveleve të kapitalit social.

Rose (1999) ka përkufizuar kapitalin social, si një grup i marrëdhënieve formale dhe joformale shoqërore që individët i përcaktojnë për të prodhuar të mira ose shërbime. Qëllimi i tij ishte

identifikimi i këtyre marrëdhënieve, rrjeteve të komunikimit dhe ndërveprimit midis tyre. Ai nuk kreu një analizë ekonometrike të të dhënave. Ai thjesht raportoi shpërndarjet marxhinale të përgjigjeve në pyetjet e anketës dhe nxorri konkluzione prej tyre. Megjithëse metoda e përdorur ka një pikë interesante në rrjetet informale të komunikimit dhe në vende të quajtur zyrtarisht "anti-moderne", të tilla si Rusia. Ideale do të ishte korrigjimi në matjen e kapitalit social për vende me një tregues "negativ" të kapitalit të tyre.

Një tjetër studimi është paraqitur nga autorët Krishna dhe Uphoff (1999), i cili testoi marrëdhënie pozitive mes kapitalit social dhe zhvillimit të performancës. Ata ndërtuan një Indeksi zhvillimi orientuar në hipoteza të përgjithshme dhe alternative të testuara, si dhe u bë testimi mbi vlefshmërinë e matjes. Ata ndërtuan një indeks të kapitalit shoqëror nga 6 variabla, tre struktural dhe tre konjuktiv. Ky indeks ka treguar për lidhjen pozitivisht dhe rëndësishëm të indeksit me zhvillimin. Të dhënat janë bazuar në 2397 pyetësorë të mbushur me pyetje në lidhje me një gamë të gjerë të atyre që konsiderohen veprimtari të rëndësishme lokale të individëve.

Një nga konceptet ekonomike "klasik" mbi kapitalin social është ai i Whiteley (2000), i cili e paraqiti kapitalin social si një variabël shpjegues në një model të rritjes endogjene. Koncepti është ndërtuar në analizën e tre përbërësve thelbësorë të Studimit Vlera Botërore (1990-1993), dhe në kategoritë e përfshira në përafrimin socio-psikologjike të Rose. Përmes variablave shpjegues (investime, arsim), Whiteley mati PBB / kapital në një zgjedhje të 34 vendeve (1972-1992). Një çështje që do të diskutohet është se variablat matëse të kapitalit social i paraprijnë në kohë matjes se atyre ekonomike (një nga variablat shpjegues). Dhe kjo do të çojë në diskutim për fenomenin rastësi ndërmjet kapitalit shoqëror dhe performancës ekonomike. Autori ishte i vetëdijshëm për këtë, kështu që ai u përpoq ta korrigjonte atë. Në treguesit e tij u përfshinë të tjerë për të matur nivelin e besimit (1981) në një model të regresionit ekonomik me kohë seri 1981-92, me rezultate të njëjta. Pika e vetme e shqetësimit ishte nëqë ky model do të reflektonte të njëjtat rezultate në rast të ndryshimeve të papritura të konsiderueshme në nivelet e kapitalit social (revolucionet, luftërat, pushime,

ndryshimet thelbësore të sistemeve politike, etj) Brehm dhe Rahn (1997) ndërtuan një model struktural të kapitalit shoqëror, duke marrë parasysh ndërveprimin në mes të tre koncepteve, angazhimi qytetar, besimit ndërpersonal dhe besimin në qeveri. Duke përdorur të dhënat nga Anketa e Përgjithshme Sociale 1972-1994, ata vlerësuan modelin e tyre si një analizë të pjesshme që kombinon tre faktorë kryesorë të konceptit dhe variablave të tjera, të matur të gjitha individualisht. Ata vlerësuan modelin përmes një analize të strukturës së kovariancës përdorur si input në një matricë korrelacioni. Një nga avantazhet ishte se të dhënat që mungonin nuk shmangnin alternativat. Rezultatet treguan se angazhimi qytetar dhe ndërpersonale, besimi janë në një marrëdhënie të rëndësishme dhe lidhja është më e fortë sa më i lartë është besimit ndërpersonal.

3.3 Kërkesa për Internet

Për të modeluar kërkesën për Internet dhe atë të formave të tjera të telekomunikacionit, ajo që është e rëndësishme është dallimi i aksesit nga përdorimin. Është e qartë se përdorimi i një shërbimi të veçantë nga një individ është i mundur vetëm nëse ai/ajo ka akses në shërbimin në fjalë. Prandaj, përdorimi është akses i kushtëzuar. Në të njëjtën kohë, një individ do të zgjedhë të jetë pjesë e një rrjeti sidomos nëse ai/ajo ka ndërmend të përdorin atë. Dallimi themelor qëndron në qendër të modelit të Artle Averous (1973) dhe të përforcohet në modelimin e kërkesës në telekomunikacion të Taylor (1994).

3.3.1 Funksioni i dobisë

Provat teorike sugjerojnë se kërkesa për të përdorur Internetin ka për qëllim të kursejë kohë dhe të holla. Sipas modelit të Taylor (1994), ka dy lloje të individëve:

G0: individë pa akses në Internet

G1: individë me akses në Internet

Funksioni i dobisë së individit është shprehur si më poshtë:

$$U^i = U^i(x^i, \delta^i, q^i)$$

ku x^i është vektori i të mirave të konsumuara nga individi i i -të.

Do të konsiderohet lidhja midis aksesit dhe

përdorimit të Internetit, në mënyrë që zgjedhja të ndahet si më poshtë:

N1: Numri i familjeve me akses në Internet në shtëpi.

N2: Numri i familjeve që nuk kanë akses/përdorim në Internet nga shtëpia.

N3: Numri i familjeve pa akses dhe pa përdorimin e Internetit në shtëpi.

$$N = N1 + N2 + N3$$

Nuk mund të maten drejtpërdrejtë përfitimet nga Interneti, sepse nuk ka asnjë informacion të tillë. Por kjo do të merret parasysh kur modeli do të specifikohet. Nga këtu, do të mund të përcaktojmë kërkesën për lidhje me Internet broadband, duke marrë parasysh atributet në vijim:

Akcesi në Internet = f [Attribute Ekonomike, Teknologjike, Socio-Demografike]

Përdorimi i Internetit = f [Attribute Ekonomike, Teknologjike, Socio-Demografike | Aksesin]

3.3.2 Specifikimi i variablave

Për shkak të natyrës së të dhënave të mbledhura, do të përdorim në model variabla cilësorë. Pastaj, specifikohen si në modelin mëposhtë:

$$\begin{aligned} shpeshtesi\ perdorimi\ neti = & \beta_0 + \beta_1 n_{pjestareve} + \\ & + \beta_2 vite\ shkolle + \beta_3 ardhura\ mujore + \\ & + \beta_4 p + \beta_5 celular + \beta_6 broadband + \\ & + \beta_7 shpeshtesi\ perdorimi\ p + \varepsilon_i \\ & i = 1 \dots N \end{aligned}$$

Variabli i varur (endogjen) shpeshësi.përdorim neti është një variabël sasior dhe përfaqëson produktin sipas shpeshësisë së aksesit dhe përdorimit të Internetit. Nëpërmjet tij do të konkludohet mbi trendin e investimeve në kapitalin social me orë të kaluara në aktivitetet sociale në Internet, niveli i besimit dhe shkallën e përfshirjes në komunitet (dy treguesit për matjen e kapitalit aksionar të vitalitetit të zonës marrë në vërtetim).

4. Modeli ekonometrik dhe testet e vlerësimit

4.1 Modeli ekonometrik

Përmes programit SPSS janë ndërtuar modele të regresionit linear për të lidhur variablin e

varur (shpeshësi.përdorim neti: frekuencë e përdorimit / akses në Internet) me variablat e tjera të pavarura të ofruara nga rezultatet e pyetësorit TIK. Përmes provave të shumta, është përfunduar me modelin e regresionit për frekuencën e aksesit dhe përdorimit të Internetit.

$$shpeshtesi.perdorim\ neti =$$

$$= 0.131 - 0.009nr.pjestareve -$$

$$- 0.004vite.shkolle - 0.029te\ ardhura.mujore +$$

$$+ 0.124pc + 0.004celular + 0.522broadband +$$

$$+ 0.529shpeshtesi.perdorimi\ pc$$

$$i = 1 \dots N$$

• **b1 = - 0.009** për variablin sasior "numri i pjestarëve në familje".

Sa më i madh numri i pjestarëve në një familje, aq më pak aksesohet Interneti nga shtëpia, individët kërkojnë burime të tjera të aksesimit/përdorimit të Internetit jashtë shtëpisë.

• **b2 = -0.004** për variablin sasior "numri i viteve të shkollimit të kryefamiljarit".

Sa më i edukuar kryefamiljari, aq më pak i shpeshë është aksesit/ përdorimi i Internetit nga shtëpia, individit akseson në Internet nga vendi i punës jashtë shtëpisë.

• **b3 = - 0.029** për variablin sasior "të ardhurat mujore".

Ky përfundim është i rëndësishëm, për zgjedhjen me vëllim N=1000, aksesit në Internet nuk konsiderohet më një e mirë luks.

• **b4 = 0.124** për variablin cilësor "patja e një laptopi personal".

Patja e një laptop-i personal rrit dukshëm aksesin/përdorimin e Internetit nga shtëpia.

• **b5 = 0.004** për variablin cilësor "patja e një celulari personal."

Dukshëm është rritur përdorimi i Internetit nga celularë që e mundësojnë këtë dhe duke zgjedhur operatorë që e ofrojnë këtë shërbim.

• **b6 = 0.522** për variablin cilësor "patja e një linje Interneti broadband në shtëpi".

Kjo konfirmon edhe nga ana empirike varësinë mes aksesit dhe përdorimit të Internetit.

• **b7 = 0.529** për variablin cilësor "shpeshësia e përdorimit të laptopit".

Edhe një herë u provua se forma më e shpeshë e aksesit në Internet nga shtëpia është përmes laptopit personal.

4.2 Testet e vlerësimit të modelit ekonometrik

4.2.1 Testi VIF për multikolinearitet

Nëpërmjet programit SPSS modeli u testua për praninë e multikolinearitetit, lidhje të rëndësishme midis variablave të përfshira në model. Duke parë vlerat VIF të treguesve (këto vlera në varësi të rezultatit të testit rezultojnë më pak se 3), përfundojmë se, me një nivel të rëndësishëm prej 5% nuk ka multikolinearitet të rëndësishëm në modelin e zgjedhur.

4.2.2 Testi i normalitetit

Gabimet standarte ishin të shpërndara normalisht, sipas testit të Kolmogorov-Smirnov dhe Shapiro-Wilk (0.459 and 0.524)

4.2.3 Testi i heterovariancës

Testi Levene është përdorur për studimin e homogenitetit nga një individ në tjetrin. Kjo për faktin e thjeshtë se është një test i thjeshtë dhe nuk kërkon që variablat të kenë një shpërndarje normale. Ky test u kalua me rezervë të vogël në dy variabla: sugjerohet për t'u përfshirë në model një variabël invers Mills, e cila do të rregullonte këtë problem.

5. Përfundimet

- punimi ka arritur në formulimin e një modeli ekonometrike për ndryshimet e frekuencave të aksesit/përdorimit të Internetit nga ana e individëve në zgjedhjen prej 1000 persona.
- Modeli kaloi të gjitha testet dhe rrjedhimet prej tij janë të besueshme dhe të rëndësishme.

- Me interes për studentët e Universitetit të Vlorës "Ismail Qemali" (njerëzit që iu përgjigjën pyetësorit) është fakti se ata e kanë përqafuar teknologjinë e Internetit, përmes aksesit nga shtëpia, në vendin e punës, vendin ku studiojnë apo në vende të tjera publike.

- Arrihet në përfundim se kjo teknologji nuk konsiderohet më një e mirë luksi, fakti i prosperitetit në rritje ka shërbyer edhe në mjetet e aksesit/përdorimit të Internetit (p.sh. lundrimi në Internet nga celulari që e mundëson këtë shërbim, përdorimi i teknologjisë wireless në vende publike, etj.)

- Aksesit/përdorimi i Internetit broadband tregon një përfshirje të gjerë të individëve në aktivitetet sociale në Internet (një prej matësve të kapitalit social). Në bazë të kësaj mund të thuhet se zona e zgjedhur nga ky këndvështrim shfaq vitalitet të lartë.

- 72% e të anketuarve janë dakord se ata janë duke kërkuar për një punë nëpërmjet internetit, 75% e përdorin atë si burim të mirë të informacionit për studimet e tyre, 48% për të krijuar një faqe personale të menaxhimin në Internet, 84% janë të informuar mbi çështjet aktuale, 85% e tyre janë pjesë e Facebook rrjetit social (dhe pjesa tjetër e LinkedIn, MySpace).

- Të gjitha këto shifra tregojnë një shkallë të lartë të përfshirjes në aktivitete të rrjetit dhe një shkallë të lartë të besueshmërisë (dy matës të kapitalit social). Edhe një herë, këto rezultate tregojnë një nivel të lartë të kapitalit pozitiv në zonën e zgjedhur për studim.

Referencat

- [1] Barlow, J. P., Birkets, S., Kelly, K., Slouka, M. (1995, August). What are we doing on-line? Harper's, 291, 35-46.
- [2] Burt, R. (1997). The contingent value of social capital. *Administrative Science Quarterly*
- [3] Coleman, J. S. (1990). *Foundations of Social Theory*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- [4] Dasgupta, P. (1999). Economic progress and the idea of social capital. I: Social Capital, A Multifaceted Perspective, eds. Dasgupta, P. og Serageldin, I., Washington D.C.: The World Bank, 1999.
- [5] Durlauf, S. (2002). On the Empirics of Social Capital, *Economic Journal*, 112: 459-79. Franzen, A., (2003). Social Capital and the Internet
- [6] Erickson, B.H. (1996) Culture, class, and connections. *American Journal of Sociology* 102:217-51.
- [7] Flap, H.D. (2002) No man is an island: the research programme of a social capital theory. Pp. 29-59 in O. Favereau and E. Lazega (eds), *Conventions and Structures. Markets, Networks and Hierarchies*. Cheltenham: Edward Elgar.
- [8] Flap, H.D. and De Graaf, N.D. (1986) Social capital and attained occupational status. *Netherlands Journal of Sociology* 22:145-61.
- [9] Fukuyama, F. (1995). *Trust: The Social Virtues and the Creation of Prosperity*. New York: Free Press.
- [10] Krishna, A. and Uphofi N. (1999). Mapping and Measuring Social Capital: A Conceptual and Empirical Study of Collective Action for Conserving and Developing Watersheds in Rajasthan, India. Social Capital Initiative Working Paper No. 13. The World Bank, Washington, D.C.
- [11] Lin, N. (2001). *Social capital: A theory of social structure and action*. Cambridge, UK: Cambridge University Press.
- [12] Lin, N. (1999a) Building a network theory of social capital. *Connections* 22:28-51.
- [13] Maddala, G.S., (1983). *Limited-Dependent and Qualitative Variables in Econometrics*, *Econometric Society Monographs*. Cambridge: Cambridge University Press.
- [14] Manski, C. (2000). Economic Analysis of Social Interactions, *Journal of Economic Perspectives*. 14: 269-295. Swiss Panel Data, *Kyklos*. 56(3): 341- 360.
- [15] Paldam, M. (2000): Social Capital: One or many? - Definition and measurement. *Journal of Economic Surveys special issue on political economy*.
- [16] Paldam, M. and Svendsen, G. T. (2000a). An essay on social capital: looking for the fire behind the smoke. *European Journal of Political Economy*, vol. 16, p. 339-366.
- [17] Putnam, R. D., Leonardi, R. og Nanetti, R. Y. *Making Democracy Work, civil traditions in modern Italy*. Princeton: Princeton University Press, 1993.
- [18] Putnam, R. (1995b) Tuning in, tuning out: the strange disappearance of social capital in America. *Political Science and Politics* 28:664-83.
- [19] Rose, R., 1999, Getting Things Done in an Antimodern Society: Social Capital Networks in Russia. In Dasgupta Serageldin (1999: 147-71).
- [20] Snijders, T.A.B. (1999) Prologue to the measurement of social capital. *La Revue Tocqueville* 20:27-44. *Communication Sciences*.

FUNKSIONET HARMONIKE DHE PASQYRIMET KUAZIKONFORMALE TË TYRE

Anila Duka

Universiteti "Ismail Qemali", Vlorë, Shqipëri

E-mail: dukaanila@gmail.com

Abstrakt

Në këtë artikull do të diskutojmë funksionet harmonike, pasqyrimet konformale dhe pasqyrimet kuazikonformale si dhe përdorimet e tyre, etj.

Fjalë kyçe – Funksione harmonike, pasqyrime kuazikonformale.

1. Funksionet harmonike

Nëse një funksion $f(z) = u(x, y) + iv(x, y)$ është analitik në një pikë z , atëherë të gjithë derivatet e f : $f'(z), f''(z), f'''(z), \dots$ janë gjithashtu analitik në z [1]. Si pasojë e këtij fakti të shquar, ne mund të arrijmë në përfundimin se të gjithë derivatet e pjesshme të funksioneve real $u(x, y)$ dhe $v(x, y)$ janë të vazhdueshëm në z . Nga vazhdueshmëria e derivateve të pjesshme ne dimë se derivatet e përziera të pjesshme të rendit të dytë janë të barabartë. Kjo, së bashku me ekuacionet Cauchy-Riemann, mund të përdoren për të demonstruar që ka një lidhje midis pjesës reale dhe imagjinare të një funksioni analitik $f(z) = u(x, y) + iv(x, y)$ dhe ekuacioneve të derivateve të pjesshme të rendit të dytë

$$\frac{\partial^2 \phi}{\partial x^2} + \frac{\partial^2 \phi}{\partial y^2} = 0. \quad (1)$$

Ky ekuacion, është një nga më të njohurit në matematikën e aplikuar, që njihet si ekuacioni i

Laplas-it me dy variabla. Shuma $\frac{\partial^2 \Phi}{\partial x^2} + \frac{\partial^2 \Phi}{\partial y^2}$ e dy derivateve të pjesshme të rendit të dytë të Φ përcaktohet nga $\nabla^2 \Phi$ dhe quhet laplasiani i Φ .

Ekuacioni i Laplas-it është shkurtuar si $\nabla^2 \Phi = 0$. Një zgjidhje $\Phi(x, y)$ e ekuacionit të Laplasit (1) në një domen D të planit është dhënë me një emër të veçantë.

Përkufizimi 1: Funksionet harmonike

Një funksion Φ me vlera reale i dy variabla x dhe y që ka derivate të pjesshme të rendit të parë dhe të dytë të vazhdueshëm në një domen D dhe kënaq ekuacionin e Laplace quhet harmonik në D .

Teorema 1: Funksionet harmonike

Supozojmë funksionin kompleks

$f(z) = u(x, y) + iv(x, y)$ analitik në një domain D . Atëherë funksionet $u(x, y)$ dhe $v(x, y)$ janë harmonike në D .

1 Funksionet e konjuguar harmonike

Nëse $f(z) = u(x, y) + iv(x, y)$ është analitik në një domen D , atëherë funksionet u dhe v janë patjetër harmonik në domenin D . Supozojmë se $u(x, y)$ është një funksion real që është harmonik në D . Nëse është e mundur të gjejmë një funksion tjetër real $v(x, y)$ të tillë që u dhe v së bashku kënaqin ekuacionet Cauchy-Riemann në këtë domen D , atëherë funksioni $v(x, y)$ quhet i konjuguari harmonik i $u(x, y)$. Duke bashkuar funksionet si $u(x, y) + iv(x, y)$ marrim një funksion $f(z) = u(x, y) + iv(x, y)$ që është analitik në domenin D .

Pothuajse shumica e funksioneve harmonike kanë të konjuguar harmonik, por nuk ndodh gjithmonë kështu. Është interesante sesi ekzistenca ose mos-ekzistenca e një të konjuguar harmonike mund të varet vetëm nga shtrirja topologjike e

fushës së tij të përkufizimit.

Nëse fusha është e lidhur thjesht, pra që nuk përmban vrime, atëherë gjithmonë mund të gjejmë të konjuguarën harmonike. Në domenet që nuk janë të lidhura thjesht, mund të mos ekzistojë i konjuguari harmonik me një vlerë, që të shërbejë si pjesë imagjinare e një funksioni kompleks $f(z)$.

2 Pasqyrimet konformale

Një veti shumë e mirë gjeometrike që kënaqet nga të gjithë funksionet analitik është që në pikat jo kritike, ata ruajnë këndet dhe përkufizojnë pasqyrimet konformale.

Konformiteti ka kuptim për hapësirat me prodhim të brendshëm, megjithatë në praktikë ne merremi me hapësirat Euklidiane të pajisura me prodhimin skalar standart. Në planin dy dimensional, ne mund ti shënojmë një shenjë këndit ndërmjet dy vektorëve, ndërsa në dimensionet e larta vetëm vlera absolute e këndit mund të përkufizohet saktë.

Përkufizim 2

Një funksion $g: R^n \rightarrow R^n$ quhet konformal nëse ai ruan këndet.

Por cdo të thotë të "ruash këndet"?

Në normën Euklidiane, këndi ndërmjet dy vektorëve përkufizohet nga produkti skalar i tyre. Megjithatë, shumica e pasqyrimeve analitike janë jo lineare dhe kështu nuk do të pasqyrojnë vektorët në vektorë, sepse ata mund të pasqyrojnë drejtëzat në kurba.

Megjithatë, nëse interpretojmë "këndet" si këndin midis dy kurbave, e ilustruar si në figurë, ka kuptim të flasim për kërkesën e konformalitetit.

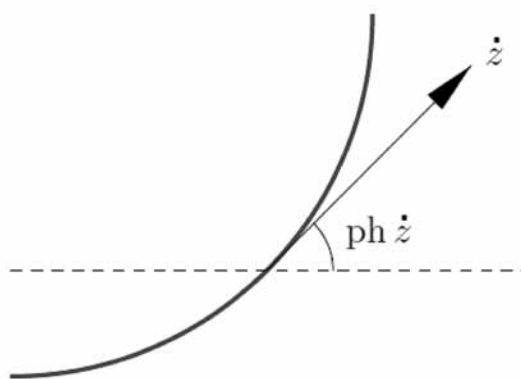

Fig 1. Këndi ndërmjet kurbave

Pra, për të kuptuar funksionet komplekse si pasqyrime konformale, së pari duhet të kuptojmë efektin e tyre mbi kurbat.

Në përgjithësi, një kurbë c në planin kompleks është parametrizuar nga funksioni me vlera komplekse $z(t) = x(t) + i y(t)$, $a \leq t \leq b$, që varet nga perimetri real t .

Vini re se nuk ka dallim esencial midis kurbave komplekse dhe kurbave të planit real; ne e marrim nga shënimi i vektorëve

$x(t) = (x(t), y(t))$ të shënimi $z(t) = x(t) + i y(t)$.

Nëse $\zeta = g(z)$ është një funksion analitik dhe $g'(z) \neq 0$, atëherë g përkufizon një pasqyrim konformal. Cdo pasqyrim konformal planar rrjedh nga një funksion kompleks analitik me derivate që nuk zhduket.

Një nga rrjedhimet më të përdorshme nga një vëzhgim elementar është që përbërja e dy funksioneve kompleks është gjithashtu funksion kompleks. Ne e ri-interpretojmë këtë veprim si ndryshim i variablave komplekse, që prodhon një pasqyrim konformal i cili ruan këndet. Pasqyrimet konformale ndryshe quhen pasqyrime biholomorfe ose transformime konformale. Funksioni analitik është konformal në cdo pikë ku ai ka derivate të ndryshëm nga zero. Anasjelltas, cdo pasqyrim konformal i një variabli kompleks, i cili ka derivate të pjesëshme të vazhdueshme është analitik.

Një pasqyrim, i cili ruan madhësinë e këndeve, por jo orientimin quhet pasqyrim izogonal. [2]

[3] Nëse w funksion harmonik univalent, atëherë nga teorema Lewy, w ka një Jakobian që nuk zhduket dhe për pasojë, nga teorema e pasqyritit invers, w është difeomorfizëm.

Nëse k është funksion analitik dhe w është funksion harmonik, atëherë $k \circ w$ është harmonik. Megjithatë $k \circ w$, në përgjithësi nuk është harmonik.

3 Pasqyrimet kuazikonformale

Pasqyrimet kuazikonformale janë përgjithësime të pasqyrimeve konformale. Ata mund të konsiderohen jo vetëm mbi sipërfaqet e Riemann, por gjithashtu edhe mbi manifoldet e Riemann në të gjitha dimensionet madje dhe në hapësirat metrike të cfarëdoshme. [4] Rëndësia e pasqyrimeve kuazikonformale në analizën komplekse u kuptua nga Ahlfors dhe Teichmüller

që në 1930 Alhfors i përdori pasqyrimet kuazikonformale në përafrimin e tij gjeometrik të Nevanlinna teorisë së shpërndarjes së vlerave. Teichmüller përdori pasqyrimet kuazikonformale për të matur një distancë ndërmjet dy siperfaqeve të Riemann kompakte konformalisht inekuivalente, që filloi atë që sot quhet teoria Teichmüller. Ka tre përkufizime kryesore për pasqyrimet kuazikonformale në hapësirat Euclidean: metrik, gjeometrik dhe analitik.

Përkufizimi metrik përshkruan vetinë që "rruzujt e pafundëm transformohen në elipsoidë të pafundëm me jashtëqendërsi të kufizuar".

Le të jetë $f: X \rightarrow Y$ një homeomorfizëm ndërmjet dy hapësirave metrike. Për $x \in X$ dhe

$r > 0$ le të jetë

$$L_f(x, r) = \sup\{|f(x) - f(y)| : |x - y| \leq r\} \text{ dhe}$$

$$l_f(x, r) = \inf\{|f(x) - f(y)| : |x - y| \geq r\}.$$

(Ky shënim është përdorur për distancën në cdo hapësirë metrike $|a - b|$.)

Raporti $H_f(x, r) = L_f(x, r) / l_f(x, r)$ mat jashtëqendërsinë e imazhit të rruzullit $B(x, r)$ në lidhje me f . Themi se f është H-kuazikonformal, $H \geq 1$, nëse

$$\lim_{r \rightarrow 0} \sup H_f(x, r) \leq H \text{ për të gjithë } x \in X.$$

Ka shumë arsye se përse pasqyrimet kuazikonformale luajnë një rol aktiv në teorinë e

funksioneve analitik me një variabël komplekse. [5]

1. Arsyeja më sipërfaqësore është se pasqyrimet kuazikonformale janë përgjithësim i pasqyrimeve konformale.

2. Është vënë re se shumë teorema të pasqyrimeve konformale përdorin vetëm kuzikonformalitetin.

3. Pasqyrimet kuazikonformale janë më pak të ngurta se pasqyrimet konformale dhe kjo i bën ata një mjet më të thjeshtë për t'u përdorur.

4. Pasqyrimet kuazikonformale luajnë një rol të rëndësishëm në disa ekuacione diferenciale të pjesëshme eliptike.

5. Problemet ekstremale të pasqyrimeve kuazikonformale cojnë te funksionet analitik të lidhur me regjionet ose sipërfaqet e Riemmanit. Ky ishte një zbulim i papritur i Teichmüller.

6. Problemet e modulit u zgjidhën me ndihmën e pasqyrimeve kuazikonformale.

7. Pasqyrimet konformale degjenerojnë kur përgjithësohen me shumë variabla, kurse pasqyrimet kuazikonformale jo.

Referencat

[1] A first course in complex analysis with applications / Dennis G. Zill, Patrick D. Shanahan

[2] (Churchill and Brown 1990, p. 241).

[3] Harmonic and Quasiconformal Mappings. David Kalaj and Miodrag Mateljević (HQM2010), Proceedings of the ICM2010 Satellite Conference, J. Analysis, Volume 18 (2010), 239–260

[4] . [Juha Heinonen What is a conformal mapping?, Notices of the AMS, volume 53, Nr 11]

[5] [L. V. AHLFORS, Lectures on quasiconformal mappings, University Lecture Series 38(2006), Amer. Math. Soc., Providence, RI]

DISA MODELE MBI PËRHAPJEN E WORMIT NË RRJETA DHE ANALIZIMI I TYRE NËPËRMJET SOFTWAREVE

Orgeta Gjermëni

Universiteti "Ismail Qemali" Vlorë. E-mail o.gjermeni@gmail.com

Abstrakt

Problemi i përhapjes së viruseve dhe *worm-eve* në rrjetat kompjuterike është ende prezent në forma dhe nivele më të sofistikuar se vite më pare, pavarësisht përpjekjeve ndër vite që janë bërë, ndaj ai vazhdon ende të jetë në vëmendje të shumë studimeve shkencore. Në këtë shkrim trajtojmë disa modele egzistuese për të përshkruar dinamikën e përhapjes së *worm-eve* nëpërmjet sistemeve të ekuacioneve diferenciale të cilat marrin në konsideratë cilësi të strukturës së rrjetit. Modelet që janë trajtuar janë *SI*, *SIS*, *SIR*, *SIDR* dhe *SIRS*. Nëpërmjet këtij shkrimi synohet të kuptohet se si numri i nyjeve të infektuara (përhapja e *worm-it*) në rrjet mund të ndikohet nga struktura e tij (numri i nyjeve, fuqia mesatare e nyjeve, topologjia e rrjetit etj). Gjithashtu merren në konsideratë edhe faktorët që kanë të bëjnë me shkallën e shpejtësisë së përhapjes së infeksionit (*worm-it*) apo me shkallën e shpejtësisë së kurimit (pastrimit) të nyjes ndaj tij. Për të paraqitur vizualisht këtë ndikim përdorim software si *R-system* dhe simulimin në *NetLog*. Aplikimet e modeleve të mësipërme janë bërë në dy raste ekstreme; në grafet e rastit Erdos-Renyi, të cilët janë grafe ku nyjet lidhen me njëra-tjetrën në mënyrë rastësore me një probabilitet të caktuar dhe në grafin e plotë K_n i cili gëzon vetinë që çdo dy nyje janë të lidhura me njëra - tjetrën.

Fjalë kyçe - worm, graf, rrjet, nyje, susceptible, removed, infectious, detected.

1. Hyrje

Viruset kompjuterike dhe worm-et janë pjesë kodesh të cilat shumëfishojnë vetveten dhe kështu

arrijnë të përhapen në rrjete. Dallimi kryesor që egziston ndërmjet viruseve kompjuterike dhe worm-eve është se: viruset për t'u përhapur kanë nevojë për një ndërhyrje nga jashtë (ndërhyrje të njeriut, si përshtembull hapja e një attachi në email, ose egzekutimi i një software), ndërsa worm-et nuk e kanë të nevojshme një ndërhyrje të tillë. Worm-et paraqesin një problem serioz për besueshmërinë, integritetin, dhe gjëndjen e burimeve kompjuterike në internet. Sulmet e tyre mund të dëmtojnë performancën e rrjetit. Shembuj që mund të përmendim janë Code Red në 2001, i cili infektoi 360.000 hoste në më pak se pesëmbëdhjetë orë dhe SQL Slammer worm, i cili u lançua në 2002 dhe që shkaktoi mohim të shërbimeve dhe infektoi 75.000 viktima në dhjetë minuta. Modelimi i wormeve në rrjetet kompjuterike na ndihmon të kuptojmë më mirë përhapjen e tij dhe është vendimtar për të kuptuar impaktin dinamik të sulmeve të wormeve.

Një rrjet, nga pikëpamja fizike, është një bashkësi kompjuterash të ndërlidhur, secili me një IP adresë të ndryshme. Ai mund të paraqitet nëpërmjet një grafi të lidhur të paorientuar $G = (V, E)$, me bashkësi nyjesh kompjuterat dhe bashkësi brinjësh link-et komunikuese (p.sh wire, kabujt optikë). Meqenëse G është i lidhur, komunikimi ndërmjet çdo dy nyjeve të çfarëdoshme u dhe v bëhet nëpërmjet një shtegu $u - v$ në G . Përveç kuptimit fizik të rrjetit, egziston dhe kuptimi virtual i tij (si p.sh., një rrjet e-mail, ku një nyje përfaqëson përdoruesin dhe të gjitha brinjët që do të dilnin nga ajo do të shkonin në të gjithë personat që gjendeshin në librin e adresave të përdoruesit).

2. Modele epidemike

Ekzistojnë disa modele për të përshkruar dinamikën e përhapjes së worm-eve nëpërmjet sistemeve të ekuacioneve diferenciale.

Modelet epidemike bazohen në dy momente:

Në çdo çast të kohës t , secila prej nyjeve të rrjetit mund të jetë në një nga gjendjet e mundshme; susceptible, quarantined-susceptible, removed, removed-susceptible, infectious, quarantined-infectious, removed-infectious, dhe detected.

Përkthimi i mekanizmave transmetues të worm-it në probabilitetin që një nyje të infektoj një nyje tjetër.

2.1 Modeli SI (Susceptible - Infectious)

Përhapja e worm-it ndodh në një rrjet G me n nyje. Gjendjet e mundshme në të cilat mund të ndodhet një nyje e rrjetit janë:

Susceptible – nyje të cilat janë të ndjeshme ndaj worm-eve në rrjet. Ato nuk kanë qenë të prekura më parë nga worm. Numri i nyjeve *susceptible* në rrjet në çastin t të kohës është shënuar $S(t)$, ndërsa fraksioni i tyre $s(t) = \frac{S(t)}{n}$.

Infectious – nyje të cilat janë infektuar nga worm – i dhe që gëzojnë aftësinë që të infektojnë nyje të tjera përreth tyre. Numri i nyjeve *infectious* në rrjet në çastin t të kohës është shënuar $I(t)$, ndërsa fraksioni i tyre $i(t) = \frac{I(t)}{n}$.

Një nyje në gjendjen *susceptible*, pasi preket nga worm, kalon në gjendjen *infectious* dhe nuk e ndryshon me gjendjen e saj. Ky është rasti më i keq i përhapjes së worm-it, i cili haset atje ku sistemet e sigurisë nuk janë të mundshme. Le

të jetë β shkalla e shpejtësisë me të cilën nyjet *susceptible* infektohen nga worm (probabiliteti që një nyje në gjendjen *susceptible* të infektohet nga worm). Në këtë model β supozohet madhësi konstante. Shënojmë me $\bar{d}$ fuqinë mesatare të një nyje të infektuar. Për çdo $t \geq 0$, $s(t) + i(t) = 1$. Pritja matematike e numrit të nyjeve fqinje *susceptible* që mund të infektohen nga një nyje e caktuar e infektuar është $\bar{d}(1 - i(t))$. Shpejtësia e rritjes së numrit të nyjeve të reja të të cilat kalojnë në gjendjen *infectious* është $\beta \bar{d}(1 - i(t)) i(t)$.

Ky model i përgjithshëm SI jepet nga ekuacioni diferencial

$$\frac{di(t)}{dt} = \beta \bar{d}(1 - i(t))i(t) \quad (2.1.1)$$

me kusht që $i(0) = \frac{i(0)}{n} > 0$. Zgjidhja e ekuacionit (2.1.1) për numrin e nyjeve të infektuara në çastin

$$t \text{ të kohës është } i(t) = \frac{i(0)e^{\beta \bar{d}t}}{1 - i(0) + i(0)e^{\beta \bar{d}t}}.$$

SI në grafën e plotë K_n

Nëse worm përhapet në një graf të plotë K_n me n nyje, ku fuqia mesatare e një nyje në gjendjen

infectious është $\bar{d} = (n - 1)$, modeli SI mund të

shkruhet asimptotikisht $\frac{di(t)}{dt} = \beta(1 - i(t))I(t)$

me kusht që $i(0) = \frac{i(0)}{n} > 0$. (Duke pasur parasysh

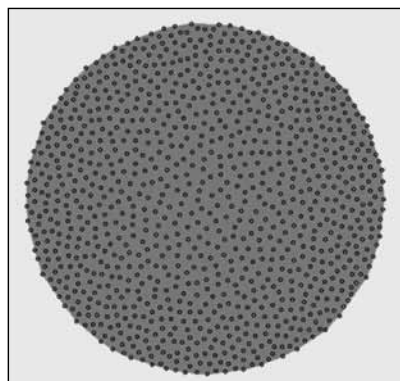
që në $i(t)(n - 1) \approx i(t)n = I(t)$ për n shumë të mëdha.)

Zgjidhja e ekuacionit diferencial në lidhje me numrin e nyjeve në gjendjen *infectious* në çastin

$$t \text{ të kohës është } i(t) = \frac{i(0)e^{\beta(n-1)t}}{1 - i(0) + i(0)e^{\beta(n-1)t}}$$

. Trajtojmë më konkretisht modelin SI për

përhapjen e worm-it në grafën e plotë K_{1000} . Vihet re një rritje eksponenciale e menjëhershme e numrit të nyjeve të reja në gjendjen *infectious*, dhe shumë shpejt arrihet gjendja e ekuilibrit, ku në K_{1000} të gjitha nyjet janë në gjendjen *infectious*.

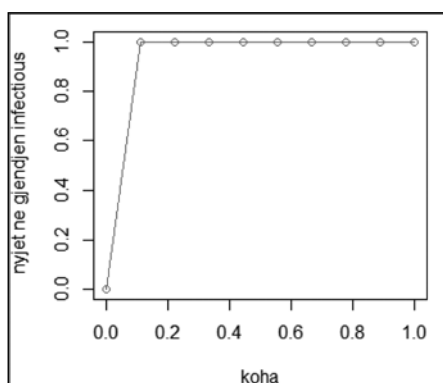


```
> library(igraph)

> K=graph.full(1000,directed=FALSE,loops=FALSE)

> plot(K,layout=layout.fruchterman.reingold,vertex.
size=2,vertex.label=NA)
```

Fig 2.1.1: Paraqitja vizuale e një grafi të plotë K_{1000} në R.


```
> t=seq(0,1,len=10)

> i=0.001*exp(0.2*999*t)/(1-0.001+0.001*
exp(0.2*999*t))

> plot(t,i,type="o",col="red",xlab="koha",ylab=" njësi
ne gjendjen infectious")
```

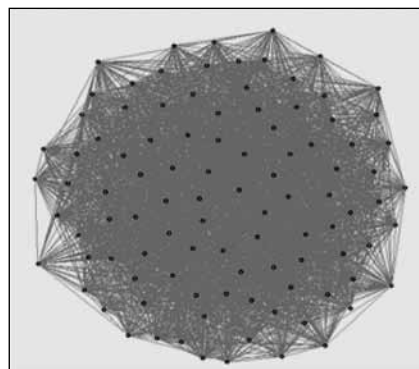
Fig 2.1.2: Paraqitja grafike e numrit të nyjeve të infektuara ne raport me kohën në grafën e plotë K_{100} në modelin SI, ku $i(0) = 0.001$ dhe $\beta = 0.2$ në R.

SI në grafën e rastit Erdos – Renyi $G(n, p)$

Për sa i perket grafeve të rastit Erdos – Renyi $G(n, p)$, ku probabiliteti që dy nyje të jenë nyje fqinje është p , pritja matematike e fuqisë së një nyje në gjendjen infectious është $p(n-1)$. Në këtë rast përhapja e worm-it në një rrjet, që në vetvete do të ishte një graf rasti Erdos – Renyi, do të jepej nëpërmjet ekuacionit diferencial

$$\frac{di(t)}{dt} = \beta p(n-1)(1-i(t))i(t)$$

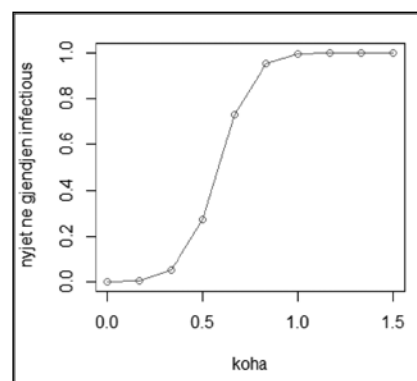
$$\text{me zgjidhje } i(t) = \frac{i(0)e^{\beta p(n-1)t}}{1-i(0)+i(0)e^{\beta p(n-1)t}}.$$


```
> G=erdos.renyi.game(100,3/5,type=c("gnp"),
directed=FALSE,loops=FALSE)

> plot(G,layout=layout.fruchterman.reingold,vertex.
size=2,vertex.label=N)
```

Fig 2.1.3: Paraqitja vizuale e një grafi rasti $G(100,3/5)$ në R.


```
> t=seq(0,1.5,len=10)

> i=0.01*exp(0.2*3/5*99*t)/
(10.01+0.01*exp(0.2*3/5*99*t))

> plot(t,i,type="o",col="red",xlab="koha",ylab=" njësi
ne gjendjen infectious")
```

Fig 2.1.4: Paraqitja grafike e numrit të nyjeve të infektuara ne raport me kohën në grafën e rastit $G(100,3/5)$ në modelin SI, ku $i(0) = 0.01$ dhe $\beta = 0.2$ në R.

Në këtë rast, gjatë përhapjes së worm-it, dallojmë tre faza. Në fazën e parë vëmë re një rritje të ngadaltë të numrit të nyjeve të reja në gjendjen infectious, në fazën e dytë vëmë re një rritje eksponenciale të tyre, dhe më pas arrihet gjendja

e ekuilibrit, ku në $G(100, 3/5)$ të gjitha nyjet janë në gjendjen infectious.

2.2 Modeli SIS (Susceptible – Infectious/ Infected - Susceptible)

Në këtë model gjëndjet e mundshme në të cilat mund të ndodhet një nyje e rrjetit janë:

- *Susceptible* – nyje të cilat janë të ndjeshme ndaj worm-eve në rrjet. Ato nuk kanë qenë të prekura më parë nga worm ose janë nyje të pastruara nga worm e të kthyer në gjëndjen susceptible sërish (removed-susceptible). Numri i nyjeve *susceptible* në rrjet në çastin t të kohës është shënuar $S(t)$, ndërsa fraksioni i tyre $s(t) = \frac{s(t)}{n}$.

- *Infectious* – nyje të cilat janë infektuar nga worm – i dhe që gëzojnë aftësinë që të infektojnë nyje të tjera përreth tyre. Numri i nyjeve *infectious* në rrjet në çastin t të kohës është shënuar $I(t)$, ndërsa fraksioni i tyre $i(t) = \frac{i(t)}{n}$.

Le të jetë β shkalla e shpejtësisë me të cilën nyjet susceptible infektohen nga worm dhe le të jetë γ shkalla e shpejtësisë me të cilën nyjet në gjendjen *infectious* pastrohen nga worm e që më pas kalojnë në gjendjen susceptible sërish. Në këtë model β, γ supozohen madhësi konstante.

Modeli klasik SIS i Kephart and White merr në shqyrtim përhapjen e worm-it në një graf G të orientur me n nyje, ku $s(t) + I(t) = n$. Ky model i dhënë nëpërmjet sistemit të ekuacioneve diferenciale jolineare është:

$$\begin{cases} \frac{dS(t)}{dt} = -\beta S(t)[n - S(t)] + \gamma[n - S(t)] \\ \frac{dI(t)}{dt} = \beta I(t)[n - I(t)] - \gamma I(t) \end{cases} \quad (2.2.1)$$

Zgjidhja e sistemit të mësipërm është

$$I(t) = \frac{I(0)(\beta n - \gamma)}{I(0)\beta + (\beta n - \gamma - I(0)\beta)e^{-(\beta n - \gamma)t}}. \quad \text{Nëse } t \rightarrow \infty, \text{ vëmë re se } I(\infty) = n - \frac{\gamma}{\beta}, I(0), \text{ është}$$

numri fillestar i nyjeve në gjendjen infectious.

Ndërkohë në modelin që ne parqesim më poshtë

marrim në konsideratë fuqinë mesatare $\bar{d}$ të një nyje të infektuar. Për çdo $t \geq 0, i(t) + s(t) = 1$

. Ky model i përgjithshëm SIS jepet nga ekuacioni

$$\text{diferencial: } \frac{di(t)}{dt} = \beta \bar{d}(1 - i(t))i(t) - \gamma i(t)$$

me kusht që $i(0) = \frac{I(0)}{n} > 0$. Siç edhe mund të vihet re lehtësisht nqs $\gamma = 0$, modeli SIS përkon me modelin SI. Zgjidhja e ekuacionit diferencial (2.2.2) për numrin e nyjeve në

gjendjen infectious në çastin t të kohës është

$$i(t) = \frac{(1 - \delta)i(0)}{i(0) + (1 - \delta - i(0))e^{-(\beta \bar{d} - \gamma)t}}$$

Në këtë model mund të shtrojmë pyetjen se – A zhduket worm-i në graf? Nëse po, në çfarë kushtesh do të ndodhte kjo? Worm-i konsiderohet i zhdukur në graf nqs shkalla e shpejtësisë të rritjes së numrit të nyjeve në gjendjen infectious

do të bëhej negative, dmth $\frac{di(t)}{dt} < 0$ Kjo do të

thotë që

$$\beta \bar{d}(1 - i(t))i(t) - \gamma i(t) = i(t)(\beta \bar{d}(1 - i(t)) - \gamma) = i(t)(\beta \bar{d}s(t) - \gamma) < 0$$

Mqs $i(t) > 0$, atëherë $\beta \bar{d}s(t) - \gamma < 0$ nga ku

rrjedh se $s(t) < \frac{\gamma}{\beta \bar{d}} = \delta$. δ - quhet *pragu epidemik*. Kusht i nevojshëm që worm-i të

vazhdoj të përhapet është $s(t) > \frac{\gamma}{\beta \bar{d}} = \delta$. Në

modelet që janë parashtruar deri tani nuk është marrë parasysh koha që i duhet një nyje për të kaluar nga gjendja e infektuar (infected) në gjendjen infektuese (infectious). Shënojmë me ε kohën e inkubacionit kur një nyje nga nyje e infektuar bëhet nyje infektuese. Ky efekt

mund të përshkruhet nga ekuacioni që vijon

$$\frac{di(t)}{dt} = \beta \bar{d}(1 - i(t))i(t - \varepsilon) - \gamma i(t) \quad (2.2.3)$$

ku $i(t - \varepsilon)$ është fraksioni i nyjeve që sapo janë infektuar, por që akoma nuk janë bërë infektuese në çastin $t - \varepsilon$, $i(t - \varepsilon) = 0$ nëse $t < \varepsilon$.

SIS në grafin e plotë K_n

Nese worm përhapet në një graf të plotë

K_n me n nyje, ku fuqia mesatare e një nyje në gjendjen infectious është $\bar{d} = (n-1)$, modeli SIS mund të shkruhet asimptotikisht

$$\frac{di(t)}{dt} = \beta(1-i(t))I(t) - \gamma i(t), \quad (2.2.4)$$

me kusht që $i(0) = \frac{I(0)}{n} > 0$. (Duke pasur parasysh që në $i(t)(n-1) \approx i(t)n = I(t)$ për n shumë të mëdha.) Zgjidhja e ekuacionit (2.2.4) për numrin e nyjeve në gjendjen infectious në çastin t të kohës është

$$i(t) = \frac{(1-\delta)i(0)}{i(0) + (1-\delta-i(0))e^{-(\beta(n-1)-\gamma)t}}$$

Në grafet e plotë nqse β është relativisht më e madhe krahasuar me γ , atëherë wormi do të përhapet në një pjesë të konsiderueshme të nyjeve të rrjetit. Nqs γ është relativisht më e madhe krahasuar me β atëherë worm-i do të zhduket. Në grafet e tjerë, si p.sh. grafet e rastit, kemi një sjellje të ndryshme të pragut kritik.

Konsiderojmë modelin SIS për përhapjen e worm-it në grafën e plotë K_{1000} në rastet e mëposhtme:

Le të marrim $i(0) = 0.001$ dhe $\beta = 0.2$,

$\gamma = 0.02$ ($\beta > \gamma$), $\bar{d} = 1000 - 1 = 999$,

$$\delta = \frac{\gamma}{\beta \bar{d}} = 0.0001$$

Le të marrim $i(0) = 0.001$ dhe $\beta = 0.02$

$\gamma = 0.2$ ($\beta < \gamma$), $\bar{d} = 1000 - 1 = 999$,

$$\delta = \frac{\gamma}{\beta \bar{d}} = 0.01$$

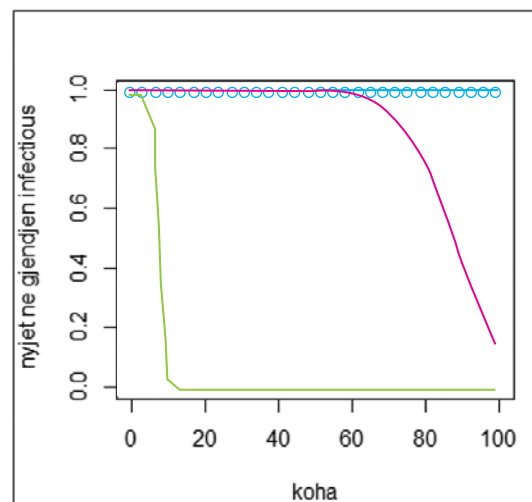
Le të marrim $i(0) = 0.001$ dhe $\beta = 0.02$,

$\gamma = 0.0185$ ($\beta \cong \gamma$), $\bar{d} = 1000 - 1 = 999$,

$$\delta = \frac{\gamma}{\beta \bar{d}} = 0.000925$$

Konstatohet që të gjitha nyjet e rrjetit në rastin e parë, i cili në grafikun në Fig.2.2.1 është paraqitur me blu, janë në gjendjen infectious që në çastet e para të kohës dhe vazhdojnë të qëndrojnë në atë gjendje. Në rastin e dytë, i cili në grafik është paraqitur me ngjyrën e gjelbër, që në çastet e para, të gjitha nyjet e grafit infektohen menjëherë në saj edhe të tipologjisë së grafit të plotë, ku nyja në gjendjen infectious ka lidhje direkte me të gjitha nyjet e tjera të grafit. Më pas vihet re se numri i nyjeve në gjendjen infectious fillon të bjerë në mënyrë eksponenciale/shumë shpejt derisa worm-i zhduket plotësisht. Në rastin e tretë i cili

është paraqitur me ngjyrë të kuqe, nyjet janë në gjendjen infectious që në çastet e para të kohës dhe vazhdojnë të qëndrojnë në atë gjendje për një kohë të. Më pas vihet re se numri i tyre fillon të bjerë gradualisht.


```
> t=seq(0,1000,len=30)
> plot(t,i2,type="l",col="green",xlab="koha",
ylab="nyjet ne gjendjen infectious")
> lines(t,i1,type="o",col="blue")
> lines(t,i3,type="l",col="red")
```

Fig 2.2.1: Paraqitja grafike e numrit të nyjeve të infektuara në raport me kohën në grafën në plotë K_{1000} në modelin SIS. Ngjyra blu i referohet rastit të parë, ngjyra e gjelbër i referohet rastit të dytë, dhe ngjyra e kuqe i referohet rastit të tretë në R.

SIS në grafet e rastit Erdos - Renyi $G(n, p)$

Për sa i përket grafeve të rastit Erdos - Renyi $G(n, p)$, pritja matematike e fuqisë së një nyje në gjendjen infectious është $p(n-1)$. Në këtë rast përhapja e worm-it do të jepej nëpërmjet ekuacionit diferencial

$$\frac{di(t)}{dt} = \beta p(n-1)(1-i(t))i(t) - \gamma i(t) \quad (2.2.5)$$

me zgjidhje

$$i(t) = \frac{i(0)(1-\delta)}{i(0) + (1-\delta - i(0))e^{-(\beta p(n-1) - \gamma)t}}$$

Në $G(100,3/5)$ konsiderojmë rastet e mëposhtme:

Në qoftë se $i(0) = 0.01$, $\beta = 0.03$,
 $\gamma = 0.009$ ($\beta > \gamma$), $\bar{d} = \frac{3}{5}(100-1) = 59.4$,

$$\delta = \frac{\gamma}{\beta \bar{d}} = 0.00505$$

Në qoftë se $i(0) = 0.01$, $\beta = 0.009$

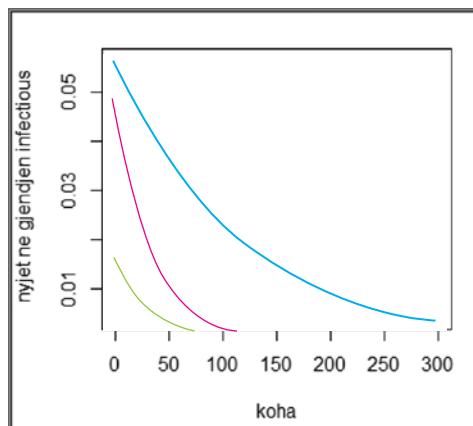
$\gamma = 0.03$ ($\beta < \gamma$), $\bar{d} = \frac{3}{5}(100-1) = 59.4$,

$$\delta = \frac{\gamma}{\beta \bar{d}} = 0.0561$$

Në qoftë se $i(0) = 0.01$, $\beta = 0.0275$

$\gamma = 0.03$ ($\beta \cong \gamma$), $\bar{d} = \frac{3}{5}(100-1) = 59.4$,

$$\delta = \frac{\gamma}{\beta \bar{d}} = 0.01836$$


```
> t=seq(0,300,len=30)

> i1=((1-0.00505)*0.01)/(0.01+(1-0.00505-0.01)*exp(-
(0.03*(3/5)*(100-1)-0.009*t)))

> i2=((1-0.0561)*0.01)/(0.01+(1-0.0561-0.01)*exp(-
(0.009*(3/5)*(100-1)-0.03*t)))

> i3=((1-0.01836)*0.01)/(0.01+(1-0.01836-0.01)*exp(-
(0.0275*(3/5)*(100-1)-0.03*t)))

> plot(t,i1,type="l",col="blue",xlab="koha",ylab="nyjet ne
gjendjen infectious")

> lines(t,i2,type="l",col="green")

> lines(t,i3,type="l",col="red")
```

Fig 2.2.2: Paraqitja grafike e numrit të nyjeve të infektuara ne raport me kohën në grafën në grafën e rastit $G(100,3/5)$ në modelin SIS. Ngjyra blu i referohet rastit të parë, ngjyra e gjelber i referohet rastit të dytë, dhe ngjyra e kuqe i referohet rastit të tretë në R .

2.3 Modeli SIR (Susceptible - Infectious/ Infected - Recovered)

Modeli klasik i Kermack - Mckendrick njihet ndryshe dhe si modeli SIR. Gjëndjet e mundshme në të cilat mund të ndodhet një nyje e rrjetit janë: *Susceptible* - nyje të cilat janë të ndjeshme ndaj worm-eve në rrjet. Ato nuk kanë qënë të prekura më parë nga worm. Numri i nyjeve *susceptible* në rrjet në çastin t të kohës është shënuar $S(t)$, ndërsa fraksioni i tyre $s(t) = \frac{S(t)}{n}$.

Infectious - nyje të cilat janë infektuar nga worm - i dhe që gëzojnë aftësinë që të infektojnë nyje të tjera përreth tyre. Numri i nyjeve *infectious* në rrjet në çastin t të kohës është shënuar $I(t)$, ndërsa fraksioni i tyre

$$i(t) = \frac{I(t)}{n}$$

Removed - nyje të cilat janë pastruar nga worm - i dhe janë në gjendje imune. Këto nyje nuk mund të infektohen sërish nga i njëjti worm prej të cilit ato janë kuruar, por mund të infektohen nga worm - e të tjera të ndryshme mund të hasen në rrjet në të ardhmen. Për këtë arsye ky model nuk është shumë efikas. Numri i nyjeve *removed* në rrjet në çastin t të kohës është shënuar $R(t)$, ndërsa fraksioni i tyre $r(t) = \frac{R(t)}{n}$. Le të jetë β

shkalla e shpejtësisë me të cilën nyjet *susceptible* infektohen nga worm dhe γ shkalla e shpejtësisë me të cilën nyjet në gjendjen *infectious* pastrohen nga worm. Në këtë model β, γ supozohen madhësi konstante.

Modeli klasik SIR i Kermack - Mckendrick merr në shqyrtim përhapjen e worm-it në një graf G me n nyje, ku $S(t) + R(t) + I(t) = n$.

Ky model i dhënë nëpërmjet sistemit të ekuacioneve diferenciale jolineare është:

$$\begin{cases} \frac{dS(t)}{dt} = -\beta S(t)I(t) \\ \frac{dI(t)}{dt} = \beta S(t)I(t) - \gamma I(t) \\ \frac{dR(t)}{dt} = \gamma I(t) \end{cases} \quad (2.3.1)$$

Ky model mund të përdoret për të studiuar efektet e *software patching* dhe *traffic blocking*. Ndërkohë në modelin SIR që ne parqesim më poshtë marrim në konsideratë edhe fuqinë mesatare $\bar{d}$ të një nyje të infektuar. Për çdo $t \geq 0$, $i(t) + s(t) + r(t) = 1$ Ky model i përgjithshëm SIR jepet nga ekuacionet diferenciale:

$$\begin{cases} \frac{di(t)}{dt} = \beta \bar{d}(1 - i(t))i(t) - \gamma i(t) \\ \frac{dr(t)}{dt} = \gamma i(t) \end{cases} \quad (2.3.2)$$

me kusht që $i(0) = \frac{I(0)}{n} > 0$, $r(0) = \frac{R(0)}{n} > 0$

Zgjidhja e ekuacionit për numrin e nyjeve të infektuara në çastin t të kohës është

$$i(t) = \frac{(1 - \delta)i(0)}{i(0) + (1 - \delta - i(0))e^{-(\beta \bar{d} - \gamma)t}}$$

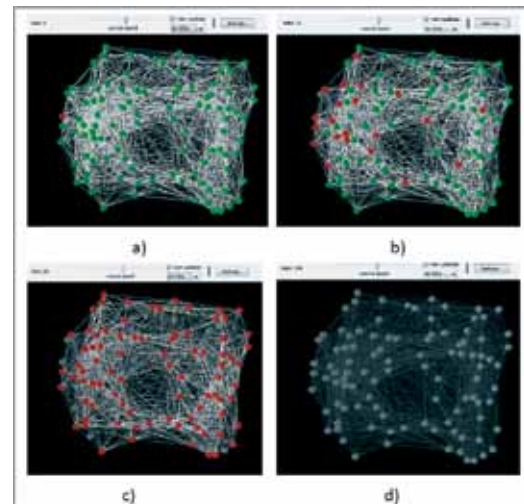
Karakteristikë e modelit SIR është se në përfundim prodhon një gjendje epidemike zero.

SIR në grafet e rastit Erdos - Renyi $G(n, p)$

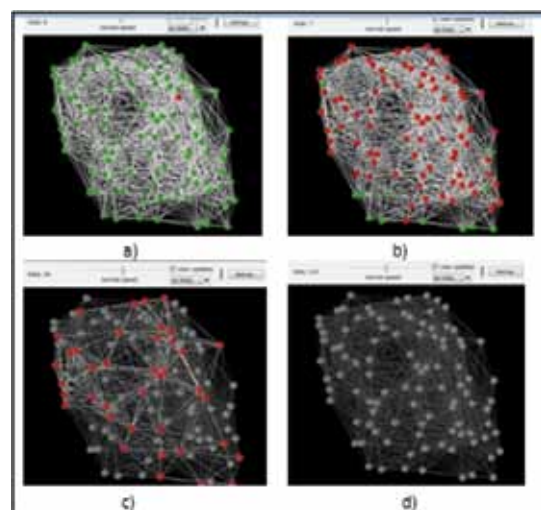
Merret në konsideratë një graf rasti i cili ka 100 nyje dhe probabiliteti që dy nyje të jenë të lidhura me njëra - tjetrën është $p = \frac{1}{2}$.

Fuqia mesatare e një nyje është $\bar{d} = p(n-1) = 3$.

Numri fillestar i nyjeve në gjendjen *infectious* është $I(0) = 1$. Në NetLog (i cili mund të gjendet duke vizituar <http://ccl.northwestern.edu/netlogo/faq.html>) parashikohet dhe rezistenca që nyjet bëjnë ndaj *worm-it* pas pastrimit të tyre e cila është e sigurt, kështu që ky probabilitet është 100%.

Rasti I

Rasti II

Fig 2.3.1: Paraqitja vizuale e disa pamjeve të grafit Erdos - Renyi $G(100, 1/3)$ gjatë simulimit SIR në NetLog.

Rasti I ($\beta = 0.025 = 2.5\%$, $\gamma = 0.03 = 3\%$) - a) Momenti fillestar, ku paraqitet nyja e vetme në gjendjen *infectious*; b) grafi pas 11 çastesh; c) grafi pas 20 çastesh; d) pamja finale e grafit pas 154 çastesh, të gjitha nyjet janë në gjendjen *removed/resistant*.

Rasti II ($\beta = 0.045 = 4.5\%$, $\gamma = 0.023 = 2.3\%$) - a) Momenti fillestar, ku paraqitet nyja e vetme në gjendjen *infectious*; b) grafi pas 11 çastesh; c) grafi pas 20 çastesh; d) pamja finale e grafit pas 154 çastesh, të gjitha nyjet janë në gjendjen *removed/resistant* në R.

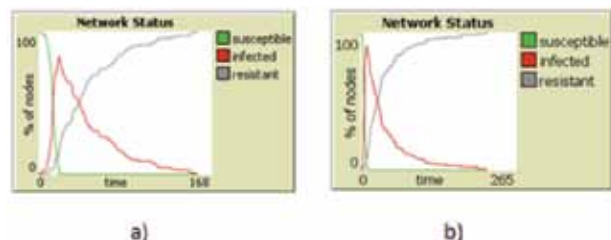

Fig 2.3.2: Paraqitja grafike e numrit të nyjeve në gjendjet *susceptible*, *infectious/infected*, *removed/resistant* në përfundim të simulimit të SIR në grafin

e rastit Erdos – Renyi $G(100,3/5)$ në NetLog. a) **Rasti I**, b) **Rasti II**.

SIR në grafën e plotë K_n

Merret në konsideratë një graf i plotë K_{200} i cili ka 200 nyje. Fuqia mesatare e një nyje është $\bar{d} = (n-1) = 199$. Numri fillestar i nyjeve në gjendjen infectious është $I(0) = 1$. Në NetLog parashikohet dhe rezistenca që nyjet bëjnë ndaj worm-it, pas pastrimit të tyre (kurimit), e cila është e sigurt, kështu që ky probabilitet është 100%. Shqyrtojmë rastet:

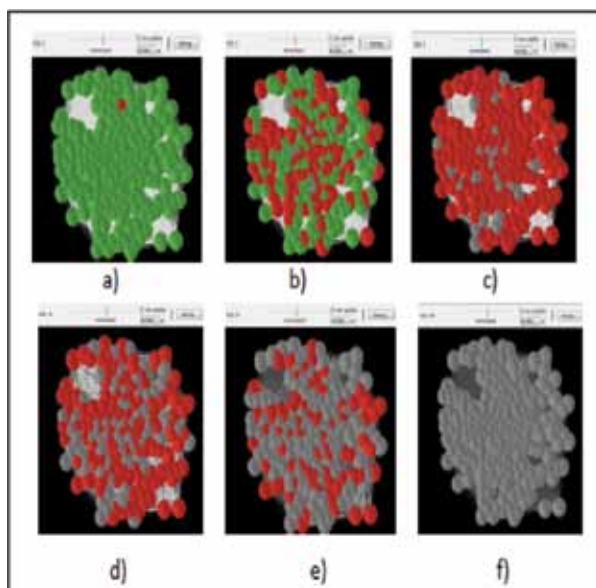
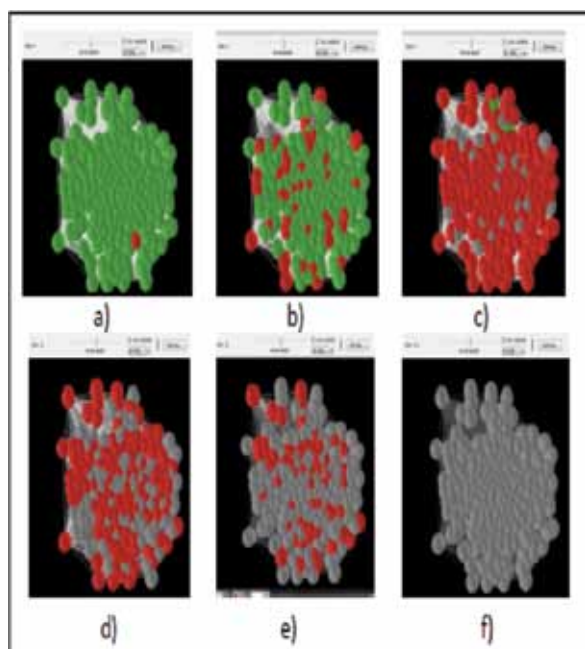

Fig 2.3.3: Paraqitja vizuale e disa pamjeve të grafit K_{200} gjatë simulimit SIR në NetLog. **Rasti I** ($\beta = 0.023 = 2.3\%$, $\gamma = 0.05 = 5\%$) - a) Momenti

fillestar, ku paraqitet nyja e vetme në gjendjen infectious; b) grafi pas 2 çastesh; c) grafi pas 4 çastesh; d) grafi pas 11 çastesh; e) grafi pas 22 çastesh; f) pamja finale e grafit pas 113 çastesh, të gjitha nyjet janë në gjendjen removed/resistant.

Rasti II ($\beta = 0.052 = 5.2\%$, $\gamma = 0.037 = 3.7\%$) - a) Momenti fillestar, ku paraqitet nyja e vetme në gjendjen infectious; b) grafi pas 2 çastesh; c) grafi pas 5 çastesh; d) grafi pas 12 çastesh; e) grafi pas 26 çastesh; f) pamja finale e grafit pas 180 çastesh, të gjitha nyjet janë në gjendjen removed/resistant në R.

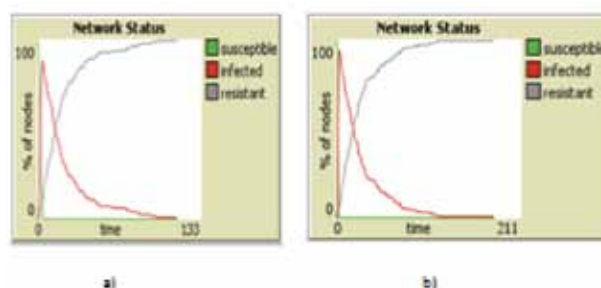

Fig 2.3.4: Paraqitja grafike e numrit të nyjeve në gjendjet susceptible, infectious/infectied, removed/resistant në përfundim të simulimit të SIR në grafën e plotë K_{200} në NetLog. a) **Rasti I** b) **Rasti II**.

Modeli SIR është zgjeruar për të mbështetur kuptimin e dinamikës së β , e cila mund të ndikohet nga trafiku në rrjet. Gjithashtu në model autorët shtojnë edhe the removal të nyjeve susceptible. Modeli i tyre është

$$\frac{di(t)}{dt} = \beta \bar{d} (1 - i(t) - r(t)) i(t) - \frac{dr(t)}{dt}$$

$$\frac{dr(t)}{dt} = \gamma i(t)$$

$$\frac{dr_s(t)}{dt} = \gamma_s (1 - i(t) - r(t) - r_s(t)) (r(t) + i(t))$$

$$\frac{d\beta}{dt} = \beta(0)(1 - i)^n$$

ku η është faktori congestion (mbipopullimit, ngjeshjes) i shkaktuar nga rrjeti, $r(t)$ është fraksioni i nyjeve një herë të infektuara që tashmë janë removed nga rrjeti, $r_s(t)$ është fraksioni i nyjeve susceptible që janë "vaksinuar", γ është shkalla e shpejtësisë së removal për nyjet një herë të infektuara, dhe γ_s është shkalla e shpejtësisë së "vaksinimit" të nyjeve susceptible

Modeli SIRD (Susceptible - Infectious/Infected - Detected - Removed/Recovered)

Ky model u analizua fillimisht nga Williamson dhe Leveille me qëllim që të përcaktonin efektshmërinë *virus throttling*. *Virus throttling* është një mekanizëm automatik i cili ngadalëson përhapjen e worm-it. Në këtë model një nyje e rrjetit mund të ndodhet në një prej katër gjendjeve: susceptible, infectious, detected (në të cilën virusi është *detected* dhe nuk është aktiv për tu përhapur), dhe gjendja removed. Në këtë model merret si topologji bazë grafi i plotë. Modeli përfshin dy faza: në fazën e parë, nyjet progresojnë nga gjendja susceptible në drejtim të gjëndjes infectious me një shkallë β . Në fazën e dytë, pasi ka kaluar pak kohë nga fillimi i përhapjes, virusi detected (detektohet) me një shkallë γ . Dy janë ndryshoret të cilat studiohen në këtë rast: numri i nyjeve të infektuara, dhe kohëzgjatja e përhapjes së worm-it. Modeli nderthur *virus throttling* nëpërmjet ndarjes së nyjeve në dy grupe - *throttled* dhe *jo throttled*. Nëse një nyje *throttled* infektohet, ajo nuk e përhap virusin, dhe menjëherë hyn gjendja *detected*. Rezultati i këtij studimi pohon se kur gjysma e nyjeve kanë *throttles*, do të egzistojë qoftë edhe një gjurmë e vogël.

2.5 Modeli SIRS (Susceptible - Infectious/Infected - Removed/Recovered - Susceptible)

Modeli SIRS është një modifikim i modelit SIS për të studiuar the node vigilance përkundrejt infeksionit. Në këtë model nyjet në gjendjen infectious, pasi pastrohen prej worm-it nuk kalojnë direkt në gjendjen susceptible (si në modelin SIS) dhe as nuk rrinë në gjendje imune

përgjithmonë ndaj atij worm-i (si në modelin SIR), por kalojnë një periudhë të përkohshme kohe v në një gjendje imune ndaj worm-it e quajtur *vigilance period*. Modeli merr në shqyrtim përhapjen e worm-it në një graf G me n nyje, ku $S(t) + R(t) + I(t) = n$.

Ky model i dhënë nëpërmjet sistemit të ekuacioneve diferenciale jolineare është:

$$\begin{cases} \frac{dS(t)}{dt} = -\beta S(t)I(t) + \mu R(t) \\ \frac{dI(t)}{dt} = \beta S(t)I(t) - (\gamma + \lambda)I(t) \\ \frac{dR(t)}{dt} = \left(\frac{\gamma}{\lambda}\right)I(t) - \mu R(t) \end{cases}$$

μ - shkalla e kalimit nga gjendja *removed* në *susceptible*

λ - shkalla e removal në një nyje *infectious*

γ - shkalla e kurimit (*curing*) në një nyje të infektuar

3 Konkluzion

Në këtë shkrim ne prezantuar disa modele egzistuese mbi përhapjen e worm-ve në rrjetat kompjuterike. Nëpërmjet paraqitjeve grafike në programin R dhe simulimet e bëra në NetLog mbi grafet e plotë dhe grafet e rastit Erdos - Renyi kuptuam me nga afër se si ishte dinamika e përhapjes së worm-it kur disa nga parametrat ndryshonin raportet në lidhje me të tjerë parametra. Natyrisht që gjatë simulimeve të këtij punimi konsideruam disa prej parametrave si konstante, ndërkohë që jo gjithmonë kjo përputhet me realitetin. Është me interes studimi në rastet kur β , γ , λ janë dinamike në lidhje me kohën.

Referencat

- [1] Measurement and Analysis of Worm Propagation on Internet Network Topology. Jonghyun Kim, Sridhar Radhakrishnan, Sudarshan K. Dhall *ICCCN'04*
- [2] Correlation Model of Worm Propagation on Scale - Free Networks. Zoran Nikoloski, Narsingh Deo, Ludek Kucera *Complexus 2006;169-182*
DOI:10.1159/000094198
- [3] Modeling the Effects of Timing Parameters on Virus Propagation Yang Wang, Chenxi Wang *2003 ACM 1581137850/03/0010*
- [4] Passive Benign Worm Propagation Modeling with Dynamic Quarantine Defense Ossama Toutonji and Seong-Moo Yoo. *KSII TRANSACTIONS ON INTERNET AND INFORMATION SYSTEMS VOL. 3, NO. 1, FEBRUARY*

2009 96 Copyright © 2009 KSII DOI: 10.3837/tis.2009.01.005

- [5] D. Moore, C. Shannon, and J. Brown, "Code Red: a Case Study on the Spread and Victims of an Internet Worm," *Proc. 2nd ACM SIGCOMM Workshop on Internet Measurement*, Marseille, France, Nov. 2002.
- [6] D. Moore, V. Paxson, S. Savage, C. Shannon, S. Staniford, and N. Weaver, "Inside the Slammer Worm," *IEEE Magazine of Security and Privacy*, vol. 1, no. 4, pp. 33-39, 2003.

KARAKTERISTIKAT E PROCESEVE TË RASTIT

Ndriçim Sadikaj

Universiteti "Ismail Qemali" Vlore, Shqiperi. E-mail: ndsadikaj@gmail.com

Abstrakt:

Në këtë shkrim do të japim disa koncepte bazë për proceset e rastit. Më pas do flasim për proceset puasoniane, që janë shembulli i thjeshtë i proceseve të rastit. Në vazhdimësi do të trajtojmë zinxhirët Markovian. Ata janë modelet e një klase të rëndësishme të proceseve të rastit, sepse ata janë shumë të zakonshëm dhe ekzistojnë teknika të mira për të llogaritur karakteristikat numerike të tyre.

Hyrje

Ne kemi parë një numër të fundëm variablash rasti. Në shumë aplikime mund të jemi të interesuar për evolucionin në kohë për variablat e rastit.

Për shembull: Dikush është i interesuar për ardhjen e klienteve në një firmë në një periudhë të caktuar kohe, vrojtimin e rrezeve kozmike që bien në një dedektor gjatë një viti etj.

Në qoftë se shënojmë me ω rezultatet e një eksperimenti dhe me t kohën, atëherë ne jemi të interesuar për bashkësinë e variablave të rastit $X_t = \{X(t, \omega), t \in T\}$ ku T tregon bashkësinë e kohës. Ndryshimi i vlerës në kohë është një ndryshor rasti që simbolikisht po e shënojmë me X_t .

Pra duhet të shohim një familje të pafundëme ndryshorësh rasti.

Një familje e tillë quhet proces rasti.

Më poshtë do të shohim proceset Puasoniane si një shembull i thjeshtë i proceseve të rastit.

1. Proceset Puasoniane

1.1 Përkufizimi

Një ndryshor rasti thuhet se ka shpërndarje eksponenciale me parametër λ në qoftë se

densiteti i tij ka trajtën: $p(t) = \lambda e^{-\lambda t}$

Le të supozojmë se ne studiojmë kohët e mbërritjeve të kërkesave të njëpasnjëshme në një firmë. Shënojmë T_i kohën e mbërritjes të kërkesës së i -të.

Le të jetë $X = \{X(t), t \geq 0\}$ i përcaktuar si më poshtë: Për $t \geq 0$, $X(t)$ është numri i mbërritjeve në $[0, t]$. Intervali i kohës midis mbërritjeve të njëpasnjëshme e shënojmë me $\{\tau_n, n \geq 1\}$ ku $\tau_n = T_n - T_{n-1}$.

τ_n kanë shpërndarje eksponenciale me pritje matematike $1/\lambda$ ku $\lambda > 0$.

Procesi X quhet proces Puasonian me parametër λ .

1.2 Ergodiciteti

Një proces është ergodik në qoftë se ai nuk është i varur nga faza fillestare, të gjithë parametrat e procesit janë konstant.

Për shembull, në qoftë se ne formojmë një proces ergodik duhet vetëm një veprim, ai është përgjegjës për çdo veprim.

Le të jetë $X = \{X(t), t \in R\}$ një proces rasti. Ne mund të llogarisim disa parametra $Z(\omega, u) = \phi(X(\omega, t+u), t \in R)$. Ne duhet të bëjmë llogaritjet për një proces që fillon në kohën u . Ne jemi të interesuar për të treguar që $Z(\omega, u) = Z(\omega, 0)$ për çdo u .

Një proces X është ergodik nëse të gjithë variablat e rastit invariant janë konstant.

2. Zinxhirët Markovian

Zinxhirët Markovian janë modelet e një klase të rëndësishme të proceseve të rastit, sepse ata janë mjaft të zakonshëm dhe ekzistojnë teknika të

mira për të llogaritur karakteristikat numerike të tyre.

2.1. Përkufizime

Zinxhiri Markovian është një varg variablash rasti $\{X_0, X_1, X_2, \dots\}$ që plotësojnë "vetinë Markoviane", për të cilën do flasim më poshtë.

Janë tri terma të lidhur me njeri-tjetrin që përcaktojnë një zinxhir Markovian:

• Hapësira e gjendjes S

S mund të jetë një bashkësi e fundme ose e pafundme e numerueshme e gjendjeve. Në këtë bashkësi marrin vlerat variablat e rastit X_i . Gjendjet do t'i shkruajmë simbolikisht $S = \{1, 2, 3, \dots, N\}$ për bashkësitë e fundme dhe $S = \{1, 2, 3, \dots\}$ për bashkësitë e pafundme.

• Shpërndarja fillestare π_0

Kjo është shpërndarja probabilitare e një zinxhiri Markovian në kohën $t=0$. Për çdo gjendje $i \in S$, ne do të shënojmë $\pi_0(i)$ probabilitetin $P\{X_0=i\}$ që zinxhiri Markovian fillojë në gjendjen i . Pra, π_0 është një funksion që pasqyron S në intervalin $[0, 1]$ i tillë që $\pi_0(i) \geq 0$ për çdo $i \in S$ dhe $\sum_{i \in S} \pi_0 = 1$.

• Probabiliteti i kalimit

Ky është përcaktuar duke dhënë matricën $P = (P_{ij}) = P(i, j)$. Në qoftë se S është një bashkësi e fundme $\{1, 2, \dots, N\}$ atëherë P është një matricë $N \times N$. Përndryshe P do të ketë një pafundësi rreshtash dhe shtyllash. Numri P_{ij} që është probabilitet me kusht, tregon që zinxhiri është në gjendjen i në kohën n dhe kalon në gjendjen j në kohën $n+1$. Pra $P_{ij} = P\{X_{n+1}=j/X_n=i\}$. Siç shihet probabiliteti është një funksion vetëm i i -së dhe j -së, por siguri ai mund të varet edhe nga n -ja.

Në qoftë se probabiliteti i kalimit nuk varet nga koha n , ose më saktë qëndron konstant në lidhje me kohën, atëherë themi se zinxhiri Markovian është me kohë homogjene.

2.2 Vetia Markoviane

Një proces $X_0, X_1, \dots$ plotëson vetinë Markoviane në qoftë se:

$P[X_{n+1}=i_{n+1}/X_n=i_n, X_{n-1}=i_{n-1}, \dots, X_0=i_0] = P[X_{n+1}=i_{n+1}/X_n=i_n]$, për çdo n dhe për çdo $i_0, \dots, i_n \in S$.

Vetia Markoviane tregon që në qoftë se kemi disa variabla rasti $X_0, X_1, \dots$, çdo variabël X_n varet vetëm nga variabli paraardhës X_{n-1} dhe jo nga variablat e tjerë $X_0, X_1, \dots, X_{n-2}$.

Vetia Markoviane jep një shprehje të thjeshtë për probabilitetin e zinxhirit Markovian:

$$\begin{aligned} P[X_0=i_0, X_1=i_1, \dots, X_n=i_n] &= \\ &= P[X_0=i_0]P[X_1=i_1/X_0=i_0] \dots P[X_n=i_n/X_{n-1}=i_{n-1}] \dots \\ &= P[X_0=i_0]P[X_1=i_1/X_0=i_0] \\ &= P[X_2=i_2/X_1=i_1] \dots P[X_n=i_n/X_{n-1}=i_{n-1}] \\ &= \pi_0(i_0)P(i_0, i_1)P(i_1, i_2) \dots P(i_{n-1}, i_n) \end{aligned}$$

3. Zinxhirët Markovian me kohë diskrete

3.1. Përkufizimi

Përkufizim: Një zinxhir Markovian me kohë diskrete është një proces $X = \{X_n, n \geq 0\}$ që i merr vlerat në një bashkësi të numërueshme S e tillë që:

$$P[X_{n+1}=j/X_0, \dots, X_{n-1}, X_n=i] = P(i, j)$$

për çdo $i, j \in S$ dhe $n \geq 0$

ku probabilitet $P(i, j)$ janë probabilitet e kalimit të cilët mund të jepen edhe në formën e një matrice $P = [P(i, j), i, j \in S]$. Kjo matricë quhet matrica e probabilitetit të kalimit të një zinxhiri Markovian. Kjo matricë është jonegative e tillë që shuma e rreshtave është e barabartë me 1. Matrica P ndryshe quhet edhe matrica stokastike.

3.2 Klasifikimi i zinxhirëve Markovian

Vetitë e zinxhirëve Markovian janë përcaktuar kryesisht nga forma e diagramit të kalimit të tyre. Klasifikimi i zinxhirëve Markovian është si më poshtë:

Një zinxhir Markovian është quajtur i pareduktueshëm në qoftë se çdo gjendje komunikon me gjendjet e tjera. Shënojmë $d(i) = \text{PMP}\{n > 0 / \text{mumri i hapave i lëvizjes nga pika } i \text{ në } i\}$ ku PMP është pjestuesi më i madh i përbashkët.

Në qoftë se zinxhiri Markovian është i pareduktueshëm, atëherë $d(i)$ merr vlerë të njëjtë për çdo $i \in S$.

Në qoftë se $d(i)=1$ procesi Markovian quhet joperiodik. Në rast të kundërt, zinxhiri Markovian quhet periodik me periodë d . Në shembujt e mësipërm zinxhirët janë joperiodik.

Shënojmë $T_i = \min\{n \geq 0 / X_n = i\}$

Në qoftë se zinxhiri Markovian është i pareduktueshëm, atëherë ne mund të tregojmë që $P\{T_i < \infty / X_0 = i\}$ ka vlerë të njëjtë për çdo $i \in S$. Gjithashtu ky probabilitet mund të marrë edhe vlerat 0 dhe 1.

Në qoftë se ky probabilitet është 1 zinxhiri Markovian quhet rekurent dhe në qoftë se është

0 zinxhiri quhet i përkohshëm ose transitiv.

Në qoftë se zinxhiri Markovian i pareduktueshëm është rekurent atëherë $E[T_i/X_0=i]$ është e fundëme ose e pafundëme për çdo $i \in S$.

Në qoftë se pritja matematike është e fundëme atëherë zinxhiri Markovian quhet rekurent pozitiv. Çdo zinxhir Markovian i pareduktueshëm i fundëm është rekurent pozitiv. Në qoftë se pritja matematike është e pafundëme atëherë zinxhiri Markovian quhet rekurent zero.

3.3 Shpërndarja Invariante

Në qoftë se $P(X_n=i) = \pi(i)$ për $i \in S$ atëherë shpërndarja π quhet invariante.

Meqenëse

$$\begin{aligned} P(X_{n+1}=i) &= \sum_j P(X_n=j, X_{n+1}=i) = \\ &= \sum_j P(X_{n+1}=i, X_n=j)P(X_n=j) = \\ &= \sum_j P(X_n=j)P(j,i) \end{aligned}$$

Në qoftë se π është invariante atëherë:

$$\pi(i) = \sum_j \pi(j)P(j,i) \text{ për } i \in S.$$

Këta barazime quhen ekuacionet e balancës.

Kështu që një shpërndarje është invariante atëherë dhe vetëm atëherë kur plotësohen ekuacionet e balancës.

Një zinxhir Markovian i pareduktueshëm ka të shumtën një shpërndarje invariante. Ai ka një atëherë dhe vetëm atëherë kur është rekurent pozitiv.

Teorema e mëposhtme përmbledh dy pjesët e mëparshme për zinxhirët Markovian.

Teoremë: Le të kemi një zinxhir Markovian të pareduktueshëm. Ai mund të jetë gjithashtu i përkohshëm, rekurent zero ose rekurent pozitiv. Vetëm një nga rastet e mëposhtme mund të ndodhë për zinxhirët Markovian diskret:

1. Në qoftë se zinxhiri Markovian është i përkohshëm ose rekurent zero atëherë ai nuk ka shpërndarje invariante. Pjesa e kohës në këtë gjendje j konvergjon në zero për çdo j dhe probabiliteti në këtë gjendje j konvergjon në zero për çdo j .

2. Në qoftë se zinxhiri Markovian është rekurent pozitiv, ai ka vetëm një shpërndarje invariante π . Pjesa e kohës për zinxhirin Markovian që është në këtë gjendje konvergjon në $\pi(j)$ për çdo j .

3. Në qoftë se zinxhiri Markovian është joperiodik probabiliteti që të jetë në këtë gjendje j konvergjon në $\pi(j)$ për çdo j .

4. Zinxhirët Markovian me kohë të vazhduar

4.1 Përkufizimi

Një proces rasti $X=\{X(t), t \in R\}$ është zinxhir Markovian me kohë të vazhduar nga një bashkësi e numërueshme S me gjenerator (ose intesitet) $Q=[q(i,j)], i,j \in S, n.q.se$

$$\begin{aligned} P[X(t+\varepsilon)=j|X(t)=i, X(s) s \leq t] = \\ = 1\{i=j\} + q(i,j)\varepsilon + o(\varepsilon) \quad i,j \in S \end{aligned}$$

ku Q është një matricë me element jonegativ dhe me shumë të rreshtave zero. Kjo matrice quhet matrica gjenerator.

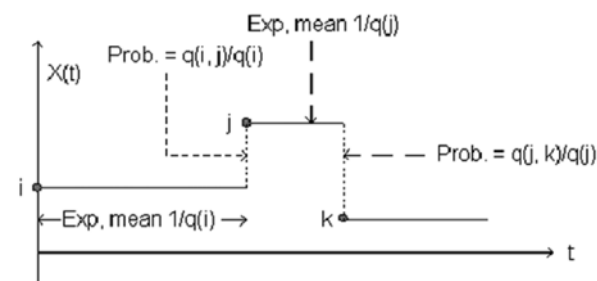
Një paraqitje e intesitetit jepet në një diagram kalimi që tregon gjendjet, një shigjete nga i në $j \neq i$ i shënuar me $q(i,j)$ tregon një intesitet kalimi midis këtyre gjendjeve. Në qoftë se nuk ka shigjete atëherë intesiteti është zero.

4.2 Ndërtimi

Le të jetë Q intesiteti. Përcaktojmë procesin

$X = \{X(t) t \geq 0\}$ siç vijon. Nisim duke zgjedhur me marrëveshje $X(0)$ nga një shpërndarje në S . X është në një gjedje i koha ka shpërndarje eksponenciale me pritje matematike $1/q(i)$, ku $q(i)=-q(i,i)$. Kur ai ndodhet në gjendjen i , procesi kalon në një gjendje $j \neq i$ me probabilitet $q(i,j)/q(i)$ dhe pastaj vazhdon si në gjendjen e mëparshme.

Kjo gjë tregohet në figurën e mëposhtme.

4.3 Shpërndarja invariante

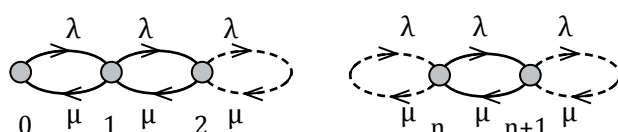
Klasifikimi bëhet njëllor si në rastin e kohës diskrete.

Një zinxhir Markovian i pareduktueshëm (që mund të kalojë nga një gjendje në një gjendje tjetër) është rekurent zero, rekurent pozitiv ose kalimtar (përkufizimet janë njëllor si në rastin e kohës diskrete).

Zinxhiri Markovian rekurent pozitiv ka vetëm një shpërndarje invariante ndërsa në rastet e tjerët kjo gjë nuk është e vërtetë. Gjithashtu, një shpërndarje π është invariante atëherë dhe vetëm atëherë kur ajo vërteton ekuacionin e balancës të mëposhtëm: $\pi Q = 0$

Për shembull, zinxhiri Markovian i mëposhtëm është kalimtar në qoftë se $\rho = \frac{\lambda}{\mu} > 1$, ai është rekurent zero në qoftë se $\rho = 1$ dhe rekurent pozitiv nëse $\rho < 1$.

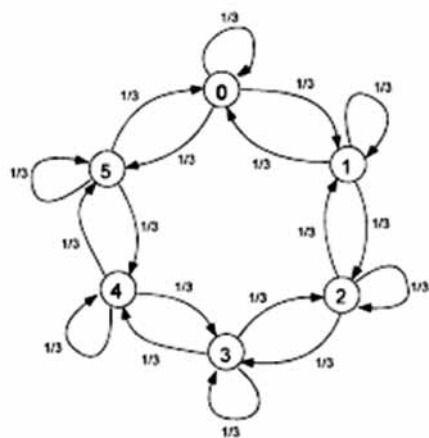
Shpërndarja invariante është $\pi(i, j) = (1 - \rho)\rho^n$ ku $n=0,1,2,3,\dots$

5. Teorema qendrore limite për zinxhirët Markovian

Le të marrim një shembull për ta ilustruar:

Shembull: [Lëvizja e rastit mbi një orë]. Për lehtësi shkrimi dhe vizatimi supozojmë një orë me 6 numra mbi të: 0,1,2,3,4,5. Supozojmë se ne bëjmë një lëvizje të rastit duke lëvizur në drejtim të akrepave të orës, në drejtim të kundërt me lëvizjen e akrepave të orës dhe në vend me probabilitete 1/3 për secilën në çdo kohë n.

Atëherë:

$$P(i, j) = \begin{cases} \frac{1}{3} n.q.s. j = i - 1 \pmod{6} \\ \frac{1}{3} n.q.s. j = i \pmod{6} \\ \frac{1}{3} n.q.s. j = i + 1 \pmod{6} \end{cases}$$

Supozojmë se ne fillojmë te $X_0=2$.

Atëherë

$$\pi_0 = (\pi_0(0), \pi_0(1), \dots, \pi_0(5)) = (0, 0, 1, 0, 0, 0)$$

$$\pi_1 = (0, 1/3, 1/3, 1/3, 0, 0)$$

$$\pi_2 = (1/9, 2/9, 1/3, 2/9, 1/9, 0)$$

$$\pi_3 = (3/27, 6/27, 7/27, 6/27, 3/27, 2/27)$$

Shohim që probabiliteti është shpërhapur.

Ne mund të llogatrisim π_n për më shumë vlera të n dhe është e dukshme në mënyrë intuitive që probabiliteti do të vazhdojë të shpërhapet dhe π_n do të përafrohet me shpërndarjen uniforme:

$$\pi_n \rightarrow \left(\frac{1}{6}, \frac{1}{6}, \frac{1}{6}, \frac{1}{6}, \frac{1}{6}, \frac{1}{6} \right) \text{ kur } n \rightarrow \infty$$

Në këtë rast zinxhiri nisi nga gjendja 2, por mund të niste nga çdo gjendje tjetër dhe përfundimi do të ishte i njëjtë.

Teorema qendrore limite e mëposhtme nuk është vetëm për rastin e mësipërm, por në përgjithësi sepse e njëjta gjë ndodh në çdo rast.

Teoremë (Teorema qendrore limite): Le të jetë $X_0, X_1, \dots$ një zinxhir markovian i pareduktueshëm, joperiodik dhe ka shpërndarje invariante π .

Atëherë për çdo shpërndarje fillestare π_0

$$\lim_{n \rightarrow \infty} P_{\pi_0}[X_n = i] = \pi(i) \text{ për çdo } i \in S$$

Ku shënimi P_{π_0} është probabiliteti kur shpërndarja fillestare është π_0 .

6. Ligji i numrave të mëdhenj për zinxhirët markovian

Ligji i numrave të mëdhenj thotë që: në qoftë se $X_1, X_2, \dots$ janë me shpërndarje të njëjtë me pritje matematike μ atëherë mesatarja

$$\frac{1}{n} \sum_{t=1}^n X_t$$

konvergon te μ me probabilitet 1 kur $n \rightarrow \infty$

Për shembull, në qoftë se $X_1, X_2, \dots$ janë me shpërndarje të njëjtë me vlera në një bashkësi S, ligji i numrave të mëdhenj tregon që:

$$\frac{1}{n} \sum_{t=1}^n I(X_t = i) \rightarrow P(X_0 = i) \text{ me probabilitet 1 kur } n \rightarrow \infty$$

Atëherë pjesa e kohës që procesi identik të marr vlerën i në vrojtimin e parë konvergon te

$P(X_0 = i)$, probabiliteti që ndonjë vrojtim të jetë i.

Referenca

- [1] Jean Walrand, Lecture Notes on Probability Theory and Random Processes, August 25, 2004
- [2] P. Bremaud, An introduction to probabilistic modeling, Springer Verlag, 1988.
- [3] W. Feller, Introduction to probability theory and its applications, Wiley, NewYork.
- [4] Port S.C. Hoel, P.G. and C. J. Stone, An introduction to probability theory, Houghton Mifflin, 1971.
- [5] J. Pitman, Probability, Springer-Verlag, 1997.
- [6] S. Ross, Introduction to stochastic dynamic programming, Academic Press, New York, NY, 1984.
- [7] Introduction to probability models, seventh edition, Harcourt, Academic Press, Burlington, MA, 2000.
- [8] Chistyakov V.P. Sevastyanov, B. A. and A. M. Zubkov, Problems in the theory of probability, MIRPublishers, Moscow, 1985.
- [9] S. M. Stigler, The history of statistics – the measurement of uncertainty before 1900, Belknap, Harvard, 1999.

DIAGNOSTIKIMI MOLEKULAR I SHURDHËSISË SË LINDUR (CX26) NËPËRMJET TESTIT TË ADN-SË TEK FËMIJËT SHURDH-MEMECË NË INSTITUTET E REHABILITIMIT TË TYRE

Arta Lugaj

Universiteti i Vlorës "Ismail Qemali" Fakulteti i Shkencave Teknike Departamenti i Biologjisë

e-mail: lugajarta@yahoo.com

Grigor Zoraci

Qendra e Diagnostikës Molekulare dhe Kërkimeve Gjenetike tek "Mbretëresha Geraldinë" Tiranë

e-mail: gzoraci@hotmail.com

Abstrakti

Shurdhësia e lindur është një sëmundje gjenetike e përcaktuar në shumë forma të ndryshme transmetimi si autosomike recesive, autosomike dominante, të lidhur me kromozomin X dhe mitokondriale. Deri më tani janë identifikuar 19 gjene përgjegjës për forma të shumta të shurdhësisë së trashëguar. Gjeni i koneksinës 26 (CX26, i quajtur dhe GJB2, gap-junction beta 2) i identifikuar në vitin 1997 është përgjegjës për rreth 80% të rasteve të shurdhësisë autosomike. Gjatë studimit janë nxjerrë të dhëna mbi nivelin e përhapjes së shurdhësisë së lindur duke u nisur nga pacientët e Institutit të Rehabilitimit të Shurdh-Memecëve në Tiranë. Në 127 fëmijë të regjistruar është bërë një seleksionim në varësi të pemës gjenealogjike, nga ku 11 fëmijëve dhe familjarëve të tyre iu janë marrë kampionë gjaku 2ml në epruveta EDTA. Mostrat e marra janë analizuar me metoda molekulare dhe janë përdorur metodat e sekuencimit direkt të gjenit. Metoda e sekuencimit që kemi përdorur përfshin amplifikimin e tre zonave kodifikuese të gjenit CX26, më tej bëhet sekuencimi i të tre fragmenteve të amplifikuara dhe më pas krahasohen sekuencat e përfutuara nga pacientë me sekuencën normale të gjenit CX26. Pas analizave me metodën e sekuencimit u gjet se mutacioni 35delG në gjëndje homozigote ishte përgjegjës për shfaqjen e sëmundjes në 3 prej fëmijëve të analizuar. Po kështu gjetëm këtë mutacion edhe tek prindërit e 3 fëmijëve, në gjëndje heterozigote. Fakti që në tre fëmijë të sëmurë u gjet mutacioni 35delG në gjëndje homozigote tregon se ky mutacion është predominues edhe në popullatën shqiptare të të

sëmurëve me shurdhësi të lindur.

Fjalë kyçe: CX26, sekuencimi direkt, 35DelG, epruveta EDTA

1. Hyrje

Shurdhësia mund të përcaktohet nga faktorë gjenetikë dhe mjedisorë. Egzistojnë shumë forma të shurdhësisë së trashëguar me mënyra të ndryshme transmetimi:

- **autosomike recesive** në 75% të rasteve
- **autosomike dominante** në 20% të rasteve
- **e lidhur me kromozomin X** në rreth 5% të rasteve
- **mitokondriale** në më pak se 1% të rasteve.

Deri më tani janë identifikuar 19 gjene përgjegjës për forma të shumta të shurdhësisë së trashëguar. Gjeni i **koneksinës 26 (CX26, i quajtur dhe GJB2, gap-junction protein beta 2)**, i identifikuar në vitin 1997, është përgjegjës për rreth 80% të rasteve të shurdhësisë autosomike recesive (ne Itali dhe Spanjë shkon deri në 90% të rasteve).

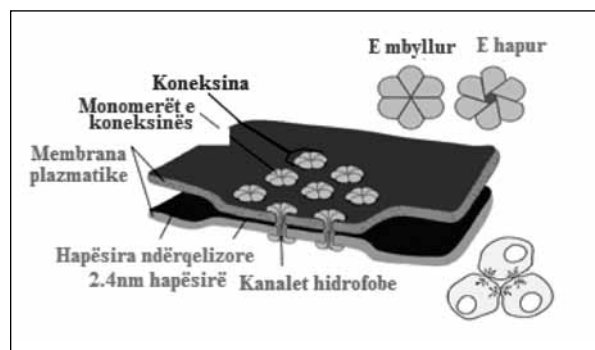

Fig.1. Paraqitja e koneksinës, struktura dhe vendodhja.

Koneksinat janë një familie proteinash të

pranishme në membranën qelizore, ku formojnë kanalet e nevojshme për shkëmbimin dhe komunikimin ndërmjet qelizave.

1.1 Struktura gjenetike dhe përcaktimi i vendndodhjes së gjenit CX26 në kromozom.

Në bazë të studimit të gjenit CX26 rezultoi se gjeni përmbante dy ekzone ku i pari nuk kodifikonte për aminoacidet që përbëjnë proteinën e koneksinës. Sekuenca fillestare është ruajtur mirë midis gjeneve njerëzore dhe atyre të miut, dhe ajo përmban 6GC, 2GT, nje TTAAAA box dhe një YY1 si strukturë lidhëse. Me anë të hibridizimit të kromozomeve me sonda molekulare u përcaktua vendndodhja e gjenit GJB2 në krahun e shkurtër të kromozomit 13, në bandat 13q11-q12, dhe në kromozomin e 14 tek miu.

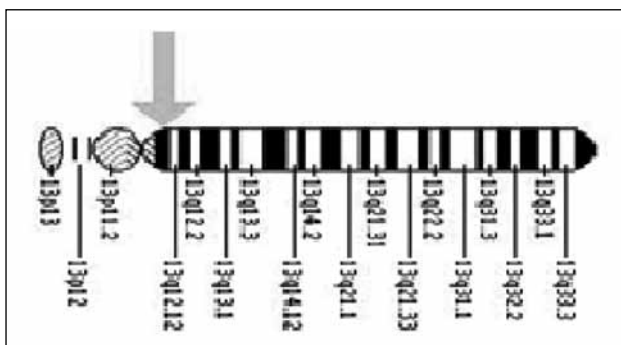

Fig.2. Pozicioni i gjenit GJB2 në krahun e shkurtër të kromozomit të 13 te njeriu.

1.2 Frekuenca e mutacioneve të gjenit GJB2.

Në tabelën e mëposhtme, janë paraqitur mutacionet e gjenit GJB2 në botë si dhe frekuencat e tyre. Nga të dhënat duket qartë se mutacioni 35delG ka një përhapje më të madhe se mutacionet e tjera. Ai gjendet në pjesën më të madhe të vendeve dhe ka një përqindje shumë të lartë.

Tab.1. Përhapja e mutacioneve të gjenit GJB2.

Nr	Popullatat botërore	Mutacionet e Gjenit GJB2 dhe % përkatëse
1	Raca Kaukaziane	InsG, 35delIG, M34T
2	Popullata Cifute (Ashkenazi)	167delT
3	Orientalet	235delIG

4	Popullata Austriake	35delG 65,4-72,1%, Leu90 (L90) 9,8-19.2%
5	Arabia	35delG, W77R (trpIarg)
6	Italia	35delG 82-86%
7	Spanja	35delG 55%
8	Izraeli	35delG dhe 167delT
9	Uzbekistani	51del12insA
10	Greqia	35delG 53,8%
11	Japonia	235delC 12%
12	Palestina	35delG dhe 167delT

2. Materialet dhe metodat

2.1 Materialet

Diagnostikimi molekular i shurdhësisë së lindur, gjeni CX26.

Në bazë të të dhënave duhet të ndanim fëmijët që kishin sëmundje të trashëguar nga fëmijët me sëmundje të fituar. U morën të dhëna nga Instituti i Shurdhmemecëve në Tiranë mbi numrin e fëmijëve të sëmurë dhe familjarëve të tyre, për identifikimin e atyre fëmijëve që do t'i nënshtrohen analizave laboratorike për sëmundjen e shurdhësisë së lindur, CX26. Nga seleksionimi paraprak nxorëm se 11 fëmijë mund të kishin sëmundjen e trashëguar (gjenetike). Për ekstraktimin e ADN-së u morën kampione gjaku, 2 ml gjak në epruveta me EDTA, 11 fëmijëve si dhe familjarëve të tyre, nënës dhe babait, pra gjithsej 33 kampione gjaku. Nga këto analiza duhet të përcaktonim nëse fëmijët mbartnin ndonjë nga mutacionet përkatës të gjenit CX26 që shkakton sëmundjen e shurdhësisë së lindur në 75% të rasteve.

2.2 Metodati

Përshkrimi teknik i analizës

Analiza e mutacioneve kryhet duke filluar me një reaksion enzimatik amplifikimi të ADN-së i njohur si Polymerase Chain Reaction (PCR), i cili lejon amplifikimin *in vitro* të një zone specifike të molekulës duke e kopjuar këtë të fundit në faza të ndryshme të njëpasnjëshme deri në përfundimin e miliona kopjeve. Në këtë mënyrë amplifikohet zona kodifikuese dhe një pjesë e zonës intronike për çdo ekzon të gjenit të marrë në analizë (CX26). Më tej, produktet e PCR-së të përfutuara në këtë mënyrë, i nënshtrohen sekuencimit automatik me anë të një sekuenciatori automatik me teknologji fluoreshente (ABI PRISM 310 Genetic Analyzer).

Tab.2. Mutacionet kryesore të analizuara.

Emërtimi i mutacionit	Përshkrimi i Mutacionit	Emërtimi i mutacionit	Përshkrimi i Mutacionit
31del14	Delecioni i 14 nukleotideve në 31	G45E	G>A në 134
31del38	Delecioni i 38 nukleotideve në 31	E47X	G>T në 139
G12V	G>T në 35	167delT	Delecion i T në 167
35delG/30delG	Delecioni i G në zonën 30-35	Q57X	C>T në 169
35insG	Insercion i G në 30-35	176-191 del16	Delecion i 16 nukleotideve në 176
W24X	G>A në 71	Y65X	C>G në 195
M34T	T>C në 101	R75Q	G>A në 224
V37I	G>A në 109	W77R	T>C në 229
W44C	G>C në 132	W77X	G>A në 231
W44X	G>A në 132	235delC	Delecion i C në 235

Ekstraktimi i ADN-së nga gjaku**Metoda Chelex-100**

1. Gjaku i ngrirë në 20°C nxirret jashtë në temperaturë ambiente dhe lihet të shkrihet.
2. Përgatiten epruveta eppendorf 1.5 ml dhe i shënojmë.
3. Hidhet nga 1ml SSC 1x në çdo epruvetë.
4. Shtohen 400ml gjak.
5. Vortexohet(përzihet) mirë 20 sek.
6. Centrifugohet 3 min në shpejtësi maksimale (13 000 rrot/min në temp ambiente)
7. Hidhet supra-natanti (SN).
8. Lahet me 1 ml SSC 1x (Përzihet deri sa precipitati të shkëputet nga fundi, centrifugohet 3 min në shpejtësi maksimale, hidhet gjithë SN)
9. Lahet me 1 ml H₂O të destiluar (Përzihet deri sa precipitati të shkëputet nga fundi dhe të tretet sa më mire, centrifugohet 3 min në shpejtësi maksimale, hidhet i gjithë SN dhe lihet vetëm precipitati)
10. Shtohet 250µl Chelex 100 5%.
11. Përzihet mirë deri sa precipitati të tretet.
12. Inkubohet në 56°C për 30 min.
13. Vlohet për 8 min.
14. Centrifugohet 3 min në shpejtësi maksimale
15. Merret SN dhe vendoset në epruveta të reja Eppendorf 1.5 ml.

A)

B)

Fig.3.

(A) Dhoma e ekstraktimit të ADN-së në laborator,
(B) aparati i amplifikimit të ADN-së, ABI9700.

Diagnoza e paralindjes.

Kur kemi gjetur difektin e trashëguar në ADN-

në e pacientit dhe të prindërve, atëherë kemi mundësi që të bëjmë diagnostikimin e paralindjes të fëmijës. Diagnostikimi i paralindjes bëhet në javën e 14 deri 19 të shtatzanisë nëpërmjet marrjes së lëngut amniotik dhe analizës së ADN-së nga qelizat e fëmijës që ndodhen në këtë lëng. Bazuar në këtë metodikë të përdorur dhe në identifikimin e mutacionit 35delG në gjëndje homozigote tek tre familjet, u kërkua që të bëhej edhe diagnoza paralindjes për dy nëna që kishin lindur më parë një fëmijë të sëmurë. U morën rreth 10 ml lëng amniotik, në javën e 16 të shtatzanisë. Ekstraktimi i ADN-së nga lëngu amniotik u bë direkt nga amniocitet, pa kaluar në një fazë rritje të amniociteve në inkubator, sipas metodës kit GENTRA.

Ekstraktimi i ADN-së nga lëngu amniotik Metoda Kit Gentra

1. Nxirret nga frigoriferi solucion i lizimit (që ruhet në 4°C) dhe mbahet në temperaturë ambienti deri sa të ngrohet dhe precipitati të shkrihet.
2. Në epruveta epp 1.5 ml hidhen 1.3 ml lëng amniotik.
3. Centrifugohet 10 min në shpejtësi maksimale.
4. Hidhen SN dhe lihet precipitati me pak lëng.
5. Shtohen 1.3 ml të tjera lëng amniotik
6. Centrifugohen 10 min me shpejtësi maksimale.
7. Hidhet SN dhe lihet deri 30µl, përzihet deri sa tretësira të bëhet homogjene.
8. Shtohen 300 µl solucion lizimi dhe 3 µl proteinaz K.
9. Përzihet mirë dhe vendoset në 56°C për 2 orë.
10. Bëhet një centrifugim i shkurtër dhe vendoset në frigorifer 5 min në 4°C.
11. Shtohet 120 µl solucion precipitimi të proteinës (PPS).
12. Përzihet mirë për 20 sek.
13. Vendoset 10 min në - 20°C.
14. Centrifugohet 3 min në shpejtësi maksimale. Përgatiten epp 1.5 ml të reja me 300µl izopropanol.
15. Hidhet SN në epp me izopropanol.
16. Përzihet disa herë (50 herë) duke i kthyer lart – poshtë.
17. Centrifugohet 5 min në shpejtësi maksimale për të precipituar ADN-në.
18. Hidhet i gjithë SN dhe shtohen 300 µl etanol 70%.
19. Përzihet lehtë dhe ngadalë.
20. Centrifugohet 2 min në shpejtësi maksimale.

21. Hidhet tërësisht SN (me pipetë 200µl).

22. Vendoset në 56°C për 2 min dhe shtohen 60µl ujë steril.

Metoda molekulare për sekuencimin e CX26

1. Amplifikimi i gjenit CX26 në termocycler ABI 9700.

Marrim një epruvetë prej 250µl. Shënojmë kodin e kampionit dhe të reaksionit. Në secilën epruvetë shtojmë një volum prej 45µl reagent për PCR dhe 5µl AND të ekstraktuar sipas metodave të përshkruara më sipër. Reaksioni zhvillohet në një volum prej 50 µl. Programojmë aparatën e PCR-së si më poshtë paraqitur në tabelën 2. Koha e përafërt për amplifikimin është rreth 3 orë.

Tab.3. Programi i PCR-së për CX26.

Hold		35 Cikle		Hold		Volumi
Temp	Koha	Temp	Koha	Temp	Koha	
94°C	12 min	94°C	30 sek	72°C	10 min	50µl
		60°C	1 min			
		72°C	1 min	4°C		

2. Purifikimi i produkteve të amplifikimit me ekzonukleazat ESO/SAP.

Produktet e PCR-së duhet të purifikohen përpara se të kalojnë në reaksionin e sekuencës së ADN-së. Purifikimi bëhet me disa mënyra, ku përfshihet purifikimi me ultrafiltrim, por ne kemi përdorur metodën e trajtimit enzimatik me ekzonukleazat ESO dhe SAP.

3. Reaksioni i sekuencës në ABI 9700.

Ky reaksion ka të bëjë me një amplifikim të ri të produktit të PCR-së duke përdorur vetëm një primer si dhe një miks të 4 didezoksinukleotideve të shënuara me molekula fluoreshente. Didezoksinukleotidet shërbejnë si përfundues të sintezës së fragmenteve në procesin e PCR-së, prandaj quhen edhe terminator. Shënimi më i përdorur aktualisht është ai që shfrytëzon terminatorë të sintezës të zinxhirit të ADN-së të quajtur **big dye terminator**.

4. Sekuencimi i gjenit nëpërmjet elektroforezës fluoreshente në sekuenciatorin e ADN-së ABI PRISM310.

5. Analiza e mutacioneve të gjenit me programin Sequence Navigator.

Kjo bëhet nëpërmjet programit Sequence

Navigator, ku sekuenca e gjenit të pacientit krahasohet me sekuençën e depozituar në GeneBank të ADN-së humane.

3. Rezultate dhe diskutime

3.1 Analiza e mutacioneve të gjenit CX26 nëpërmjet sekuencimit.

U analizuan me metodën e sekuencimit 11 fëmijë dhe familjarët e tyre, pra u kryen 33 analiza të gjenit CX26. Pas analizave me metodën e sekuencimit u gjet se mutacioni 35delG në gjendje homozigote ishte përgjegjës për shfaqjen e sëmundjes në 3 prej fëmijëve të analizuar. Po kështu gjetëm këtë mutacion edhe tek prindërit e 3 fëmijëve, në gjendje heterozigote.

Në një rast u gjet një mutacion i ri **COD86 (AGC>ACG)**, në gjendje homozigote, tek një fëmijë të diagnostikuar me shurdhësi të lindur në Itali. Ky mutacion është paraqitur në figurën 3, si paraqitje të analizës së gjenit CX26 nëpërmjet programit **Sequence Navigator** i cili ndodhet në fragmentin **SET2** të analizuar dhe nuk bën pjesë në ato 12 mutacionet e paraqitura në metodike.

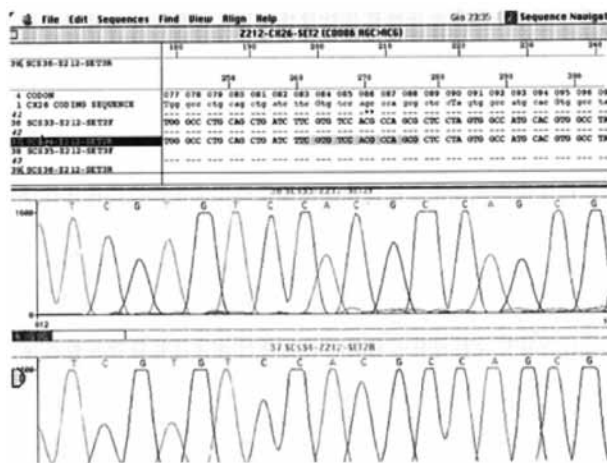

Fig.4. Mutacioni COD86 nga programi Sequence Navigator.

Tek 7 nga 11 fëmijët e analizuar nuk u gjet asnjë mutacion për gjenin CX26. Më poshtë është paraqitur një tabelë përmbledhëse për fëmijët e analizuar.

Tab.4. Rezultatet e analizave të gjenit CX26 në 11 fëmijët e Institutit.

Nr	Kodet përkatëse të fëmijëve	Mutacionet e gjetura
1	Xh.N	-
2	A.J	-
3	E.B	35delG homozigote
4	V.E	-
5	A.Dh	35delG homozigote
6	B.F	35delG homozigote
7	Z.B	-
8	A.B	-
9	E.S	-
10	S.Dh	-
11	A.F	COD86 (AGC>ACG)

Fakti që në tre fëmijë të sëmurë u gjet mutacioni 35delG në gjendje homozigote tregon se ky mutacion është predominues edhe në popullatën shqiptare të të sëmurëve me shurdhësi të lindur. Në këta tre fëmijë nuk u gjet ndonjë mutacion tjetër që tregon se frekuenca e mutacionit **35delG** duhet të jetë mjaft e lartë.

Sigurisht që këto të dhëna në lidhje me tipin e mutacioneve të gjenit **CX26** në të sëmurët shqiptarë me shurdhësi të lindur nuk mund të na japin një ide të qartë pasi numri i individëve të analizuar është i vogël. Por prania e vetme e mutacionit **35delG** na tregon se ky mutacion predominon në të sëmurët shqiptarë. Një gjendje e përafërt është vënë re për të gjitha popullatat Europiane, pra dominimi i mutacionit 35delG. Kështu në të sëmurët në popullatën austriake është gjetur 35delG (**65,4-72,1%**), në atë italiane 35delG (**82-86%**), në atë greke 35delG (**53,8%**), në atë spanjolle 35delG (**55%**). Në këto popullata janë gjetur edhe mutacione të tjera, por frekuenca e tyre ka qenë mjaft e ulët, prandaj edhe në popullatën shqiptare presim që të kemi një gjendje të përafërt, pra një frekuencë të lartë të 35delG dhe dy tre mutacione të tjera me frekuencë të ulët. Mutacionet e rralla përbëjnë karakteristika të popullatave dhe ndoshta **COD86 (AGC>ACG)** mund të jetë një i tillë. Fëmija që e mbart këtë mutacion ishte me origjinë nga Vlora, po kështu edhe familja e tij. Nese ky mutacion shkakton sëmundjen apo jo është për tu verifikuar

në të ardhmen.

Mendojmë se shkaqet e mosgjatjes së mutacioneve në 7 fëmijët e tjerë mund të jenë të disa natyrave. Së pari mund të jetë mungesa e diagnozës klinike të saktë, pra nuk dimë nëse është fjala për shurdhësi të lindur apo ndonjë formë tjetër shurdhësie. Nga ana tjetër dimë se krahas gjenit CX26 sot kërkohet për tu analizuar edhe gjeni **CX30**, që prodhon një lloj tjetër koneksine 40, e cila luan rol të rëndësishëm në këtë sëmundje. Pra duhet analizuar edhe gjeni CX30 për të gjykuar nëse kemi të bëjmë me shurdhësi të lindur apo jo. Dihet se vetëm 75% të rasteve të shurdhësisë së lindur shkaktohen nga mutacionet e gjenit CX26, prandaj prisim që të gjenim mutacione të këtij gjeni në afërsisht 7 individë nga 11 të analizuar. Fakti që gjetëm mutacione të këtij gjeni vetëm në 4 individë mund të tregojë se tek fëmijët e tjerë duhen analizuar dhe gjene të tjera të lidhura me shurdhësinë e trashëguar.

Metoda e sekuencimit që kemi përdorur përfshin amplifikimin e tre zonave kodifikuese të gjenit CX26, me tej bëhet sekuencimi i të tre fragmenteve të amplifikuara dhe më pas krahasohen sekuencat e përftuara nga pacientë me sekuencën normale të gjenit CX26. Fakti që sekuencohen dhe analizohen rreth 1200 cifte bazash e bën këtë metodë me një kosto relativisht të lartë, që kërkon gjithashtu njohje të mirë teknike për sekuencimin e ADN-së. Analiza e sekuencës të tre fragmenteve të gjenit CX26 kërkon gjithashtu një njohje të mirë të mutacioneve të gjetura, dhe të polimorfizmit të këtij gjeni që nuk shkaktojnë sëmundjen por vetëm ndryshime në sekuencën e ADN-së. Nga ana tjetër metoda e sekuencimit është metoda më e saktë për gjetjen e të gjitha mutacioneve të mundshme të një fragmenti të ADN-së, prandaj nga kjo pikëpamje kjo metode është më e mira për gjetjen e mutacioneve të rralla, përveç atyre të zakonshme. Në individët që u analizuan me këtë metodë themi se u gjetën të gjitha mutacionet dhe

polimorfizmat e mundshme. Nëse nuk kemi gjetur mutacione në një pjesë të fëmijëve të sëmurë kjo nuk është për shkak të metodës së përdorur, por i arsyeye të tjera që përmendëm më sipër.

Diagnoza paralindjes rezultoi në njërin rast me fetusin në gjendje normale dhe në rastin e dytë me fetusin në gjendje heterozigote për mutacionin 35delG.

4. Konkluzione dhe përfundime

Analiza e mutacioneve të gjenit CX26 nëpërmjet metodës së sekuencimit.

1. Metoda e sekuencimit direkt e gjenit CX26 u përdor me sukses për herë të parë dhe arriti të diagnostikojë në 3 nga 11 fëmijë mutacionin 35delG, si mutacioni më i përhapur në popullatën Europiane, që zë gati 70-75% të mutacioneve të këtij gjeni.
2. U gjet një mutacion i rrallë, COD86 (AGC>ACG), në gjendje homozigote, i cili duhet të analizohet më tej nëse është një polimorfizëm apo një mutacion që shkakton sëmundjen.
3. Mungesa e identifikimit të mutacioneve në 7 fëmijë të sëmurë tregon se duhen analizuar edhe gjene të tjera, si gjeni CX30, i cili ka një rol të rëndësishëm në shfaqjen e sëmundjes, krahas gjenit CX26. Po kështu mund të analizohen edhe gjenet e tjera që kemi përmendur më sipër, mbasi mutacionet e gjenit CX26 mbulojnë vetëm 75% të shkaqeve gjenetike të sëmundjes.
4. Metoda e sekuencimit e përdorur nga ana jonë është treguar efikase edhe në dy diagnoza paralindjes të kërkuara nga nenat me fëmijë të prekur nga kjo sëmundje. Kjo metodë është më e sakta megjithëse ka një kosto të lartë dhe kërkon një përgatitje profesionale të mirë.

Referenca

[1]. **Abe, S.; Kelley, P. M.; Kimberling, W. J.; Usami, S. :**

Connexin 26 gene (GJB2) mutation modulates the severity of hearing loss associated with the 1555A-G mitochondrial mutation. *Am. J. Med. Genet.* 103: 334-338, 2001. PubMed ID : 11746015

[2]. Abe, S.; Usami, S.; Shinkawa, H.; Kelley, P. M.; Kimberling, E. J. :

Prevalent connexin 26 gene (GJB2) mutations in Japanese. *J. Med. Genet.* 37: 41-43, 2000. PubMed ID : 10633133

[3]. Alexandrino, F.; Sartorato, E. L.; Marques-de-Faria, A. P.; Steiner, C. E. :

G59S mutation in the GJB2 (connexin 26) gene in a patient with Bart-Pumphrey syndrome. (Letter) *Am. J. Med. Genet.* 136A: 282-284, 2005.

[4]. Alvarez, A.; del Castillo, I.; Pera, A.; Villamar, M.; Moreno-Pelayo, M. A.; Moreno, F.; Moreno, R.; Tapia, M. C. :

De novo mutation in the gene encoding connexin-26 (GJB2) in a sporadic case of keratitis-ichthyosis-deafness (KID) syndrome. (Letter) *Am. J. Med. Genet.* 117A: 89-91, 2003.

[5]. Alvarez, A.; del Castillo, I.; Pera, A.; Villamar, M.; Moreno-Pelayo, M. A.; Rivera, T.; Solanellas, J.; Moreno, F. :

Uniparental disomy of chromosome 13q causing homozygosity for the 35delG mutation in the gene encoding connexin26 (GJB2) results in prelingual hearing impairment in two unrelated Spanish patients. *J. Med. Genet.* 40: 636-639, 2003. PubMed ID : 12920081

[6]. Alvarez, A.; del Castillo, I.; Villamar, M.; Aguirre, L. A.; Gonzalez-Neira, A.; Lopez-Nevot, A.; Moreno-Pelayo, M. A.; Moreno, F. :

High prevalence of the W24X mutation in the gene encoding connexin-26 (GJB2) in Spanish Romani (gypsies) with autosomal recessive non-syndromic hearing loss. *Am. J. Med. Genet.* 137A: 255-258, 2005.

[7]. Anichkina, A.; Kulenich, T.; Zinchenko, S.; Shagina, I.; Polyakov, A.; Ginter, E.; Evgrafov, O.; Viktorova, T.; Khusnitdonova, E. :

On the origin and frequency of the 35delG allele in GJB2-linked deafness in Europe. (Letter) *Europ. J. Hum. Genet.* 9: 151 only, 2001. PubMed ID : 11313751

[8]. Antoniadi, T.; Gronskov, K.; Sand, A.; Pampanos, A.; Brondum-Nielsen, K.; Petersen, M. B. :

Mutation analysis of the GJB2 (connexin 26) gene by DGGE in Greek patients with sensorineural deafness. *Hum. Mutat.* 16: 7-12, 2000. PubMed ID : 10874298

[9]. Antoniadi, T.; Rabionet, R.; Kroupis, C.; Aperis, G. A.; Economides, J.; Petmezakis, J.; Economou-Petersen, E.; Estivill, X.; Petersen, M. B. :

High prevalence in the Greek population of the 35delG mutation in the connexin 26 gene causing prelingual deafness. (Letter) *Clin. Genet.* 55: 381-382, 1999. PubMed ID : 10422812

[10]. Arishima, H.; Sato, K.; Kubota, T. : **Immunohistochemical and ultrastructural study of gap junction proteins connexin26 and 43 in human arachnoid villi and meningeal tumors.** *J. Neuropath.*

TË DHËNA PËR MAKROZOOBENTOSIN E BRIGJEVE SHKËMBORE TË UJIT TË FTOHTË (GJIRI I VLORËS)

Denada Kasemi

Fakulteti i Shkencave Teknike, Universiteti i Vlorës "Ismail Qemali"

E-mail: kasemidenada@gmail.com

Stela Ruci, Sajmir Beqiraj

Fakulteti i Shkencave Natyrore, Universiteti i Tiranës

Abstrakt

Ky artikull paraqet një studim të makrozoobentosit të brigjeve të cekëta shkëmbore të Ujit të Ftohtë (Gjiri i Vlorës), duke u fokusuar në supralitoral dhe mediolitoral i realizuar në periudhën 2006 – 2008. Studimi jep të dhëna për përbërjen llojore të makrozoobentosit dhe një vlerësim të përgjithshëm të karakteristikave sasiore, ndryshimeve stinore dhe stabilitetit të popullatave të zoobentosit në zonën e studiuar. Gjithsej janë raportuar 49 lloje, ku molusket kane një dominim me të madh, të ndjekur nga krustacet, anelidet, knidaret dhe ekinodermatet. Ndryshimet stinore janë të larta, me numër më të madh llojesh dhe dendësi më të madhe në periudhën e vjeshtës. Mbulesa algale mund të luajë rol të rëndësishëm në përbërjen llojore dhe dendësinë e zoobentosit në brigjet e Ujit të Ftohtë. Stabiliteti i popullimit të zoobentosit është i ulët dhe kjo situatë mund të lidhet me ndikimin e madh të njeriut gjatë viteve të fundit në këtë zonë.

Fjalë kyçe: makrozoobentos, brigjet shkëmbore, Gjiri i Vlorës.

Hyrje

Studimet mbi zoobentosin e Gjirit të Vlorës janë relativisht të vonshme. Pjesa më e madhe e publikimeve ekzistuese për zoobentosin në Shqipëri i përkasin studimeve të kryera në shkallë kombëtare, midis të cilave gjenden të dhëna edhe për Gjirin e Vlorës. Grupet për të cilët ka më shumë të dhëna nga zoobentosi i Gjirit i Vlorës janë krustacetët, ekinodermatët dhe molusqet, në publikimet e Beqiraj, 2001; Beqiraj, 2006; Kasemi

& Beqiraj, 2006; Beqiraj & Kashta, 2007; Dhora, 1978; Dhora & Gjiknuri, 1994 – 1995; Dhora & Salvini-Plawen, 1997; Dhora, 2000; Gjiknuri, 1979 – 1980; ShRMMNSh, 1997; Vaso, 1994.

Pak publikime janë fokusuar drejtpërdrejtë në zoobentosin e këtij gjiri si p. sh. studimet për molusqet (Dhora, 1978; Beqiraj, 2001) dhe për makrozoobentosin në përgjithësi gjatë viteve të fundit (Kasëmi & Beqiraj 2006; Kasëmi et al., 2008; Paneta et al., 2009; Maiorano et al., 2011; Frascchetti et al., 2011). Gjatë viteve të fundit ka patur një interes në rritje për studime të bentosit detar në Shqipëri, të orientuara në nivel biocenozash ose komunitetesh, duke përfshirë aspektet ekologjike dhe mjedisore. Në këtë kuadër, Gjiri i Vlorës ka qenë një nga zonat më të studiuar. Këto studime të viteve të fundit përbëjnë një kontribut të vlefshëm për rritjen e informacionit shkencor dhe shkallës së njohjes së bentosit detar në përgjithësi për Gjirin e Vlorës. Studimet e sipërpërmendura të zoobentosit janë realizuar kryesisht në infralitoral e fundeve të forta dhe të buta në pjesë të ndryshme të Gjirit të Vlorës, ndërsa punimi që paraqitet në këtë artikull lidhet me studimin e makrozoobentosit në brigjet e cekëta shkëmbore (supralitoral dhe mediolitoral) të Ujit të Ftohtë, në pjesën jugore të Gjirit të Vlorës. Ky punim ka për qëllim të japë të dhëna për përbërjen llojore dhe karakteristikat sasiore të popullatave të makrozoobentosit, ndryshimet e tyre sipas stinëve, si dhe të bëjë një vlerësim të përgjithshëm të shkallës së stabilitetit të popullimit zoobentik në zonën e studiuar.

Materiali dhe Metoda

1. Kampionimi ne terren

Për grumbullimin e materialit ne bregdetin e Ujit të Ftohtë janë kryer ekspedita në terren në periudhat prill - maj dhe tetor – nëntor në vitet 2006, 2007 dhe 2008, duke synuar që të vlerësohen popullatat bentike në pranverë dhe vjeshtë, sipas metodikave të Schlieper 1976, Cattaneo et al. 1978, Drago et al. 1980 dhe Zenetos et al. 2000.

Është kampionuar në 3 transekte brenda një distance lineare rreth 300 m. Për çdo transekt janë marrë 3 kampione në supralitoral dhe 3 kampione në mediolitoral. Kështu, në secilën periudhë kampionimi janë marrë 18 kampione (9 në supralitoral dhe 9 në mediolitoral). Për stacionin në tërësi janë marrë 90 kampione.

Kampionet janë marrë sipas metodikave sasiore të Schlieper 1976, Cattaneo et al. 1978, Drago et al. 1980, duke grumbulluar dhe vlerësuar makroinvertebrorët brenda një kuadrati prove me përmasa 50 cm x 50 cm. Ky kuadrat ishte i ndarë në 16 kuadrate të vegjël në mënyrë që të lehtësohet vlerësimi sasior i makroinvertebrorëve. Brenda këtyre kuadrateve është bërë numërimi i individëve dhe vlerësimi i mbulesës në përqindje për kafshët koloniale, si dhe i mbulesës algale.

Kampionimi ka synuar grumbullimin e makroinvertebrorëve në supralitoral dhe mediolitoral, por meqenëse dallimi i saktë i kufirit mes mediolitoralit dhe infralitoralit është i vështirë, mund të jetë kampionuar edhe në kufirin e sipërm të infralitoralit.

Figura 1.1 Pjesa jugore e Gjirit të Vlorës, me pikat e kampionimit në bregdetin e Ujit të Ftohtë

Janë grumbulluar makroinvertebrorët mbi sipërfaqen e shkëmbinjve, si dhe ata të strehuar në alga. Rrjedhimisht janë marrë dhe kampione të mbulesës algale, në mënyrë që të bëhet një njohje më e plotë e biocenozave.

Në rastet kur ka qenë e mundur, identifikimi i llojeve dhe vlerësimet sasiore janë bërë në terren. Në raste të tjera, kampionet janë ruajtur në formalinë 4% dhe janë transportuar në laborator për identifikim dhe vlerësimin sasior të tyre.

2. Përcaktimet taksonomike

Përcaktimet e llojeve të makrozoobentosit dhe pozicionit të tyre sistematik janë bazuar në literaturën e Cossignani (1992); Clemam checklist (<http://www.somali.asso.fr>); D'Angello & Gargiullo (1991); Gianuzzi-Savelli et al. (1994, 1997, 1999, 2001, 2003); Pope & Goto (1991, 1993); Riedl (1991); Millard 2001. Përcaktimi i algave është bazuar në Kashta (1987), Kashta (1998), Riedl (1991), si dhe në konsultimin e drejtpërdrejtë me Prof. L. Kashta, algolog në Fakultetin e Shkencave Natyrore të Universitetit të Tiranës.

3. Përpunimet sasiore të të dhënave

Për të vlerësuar karakteristikat sasiore të popullatave janë llogaritur disa parametra të thjeshtë sasiore. Kështu, është llogaritur dendësia **d** për çdo lloj në secilën periudhë kampionimi.

Dendësia **d** shprehet me numrin e individëve të gjetur në sipërfaqen standart të mostrës (50 cm x 50 cm).

Mbulesa është vlerësuar në përqindje për kafshët koloniale dhe për algat. Llojet e makroinvertebrorëve për të cilat është llogaritur mbulesa në përqindje janë paraqitur në tabela më vete, së bashku me konstanten, në secilën periudhë kampionimi.

Është llogaritur konstantja **K** e llojeve, e shprehur në përqindje, si raport mes numrit **a** të mostrave ku gjendet lloji i caktuar dhe numrit të përgjithshëm **P** të mostrave të stacionit:

$$K = (a/p) \times 100$$

Sipas Peja 1995, bazuar në vlerën e konstantes, është bërë një klasifikim i llojeve në:

- lloje konstante ($K > 50\%$);
- lloje shoqërues ($25\% \leq K \leq 50\%$);
- lloje rastësore ($K < 25\%$).

Vlerësimet sasiore të mësipërme janë paraqitur

të përmbledhura në tabelë. Për çdo lloj janë llogaritur dhe paraqitur në tabelë diferencat e vlerave mesatare të dendësisë, mbulesës dhe konstantes mes periudhave të kampionimit të viteve të ndryshme. Në bazë të ndryshimeve të këtyre vlerave si dhe vlerës së konstantes është gjykuar për stabilitetin e popullimit të makroinvertebrorëve në përgjithësi për bregdetin e Jonufrës.

Gjithashtu, në të dyja periudhat e kampionimit është llogaritur vlera e Treguesit të diversitetit Shannon-Weaver

$$H' = -(\sum P_i \cdot \ln P_i)$$

ku $P_i = n_i/N$ probabiliteti i rëndësisë së çdo lloji N = numri i individëve në total;

n_i = numri i individëve të llojit i ;

Rezultate dhe diskutime

1. Vlerësim i përbërjes llojore

Në tabelën e mëposhtme (tabela 1.1) listohen të gjithë llojet e gjetur.

Tabela 1.1 Listë e llojeve të gjetur në Ujin e Ftohtë. Prania e llojeve për secilin sezon (pranverë – Pr dhe vjeshtë - Vj) është shënuar me shenjë "+" (plus).

	Taksonet	Familja	Sezoni	
	Gastropoda		Pr	Vj
1	<i>Patella caerulea</i> (Linnaeus, 1758)	Patellidae	+	+
2	<i>Patella rustica</i> Linnaeus, 1758	Patellidae	+	
3	<i>Patella ulyssiponensis</i> Gmelin, 1791	Patellidae	+	+
4	<i>Cymbula (Patella) nigra</i> (da Costa, 1771)	Patellidae	+	
5	<i>Gibbula adriatica</i> (Philippi 1844)	Trochidae	+	+
6	<i>Gibbula albida</i> (Gmelin 1791)	Trochidae	+	
7	<i>Gibbula divaricata</i> (Linnaeus, 1758)	Trochidae	+	+
8	<i>Gibbula racketsi</i> (Payraudeau, 1826)	Trochidae	+	+
9	<i>Gibbula rarilineata</i> (Michaud, 1829)	Trochidae	+	+
10	<i>Gibbula umbilicaris</i> (Linnaeus, 1758)	Trochidae	+	+
11	<i>Gibbula varia</i> (Linnaeus, 1758)	Trochidae	+	
12	<i>Phorcus (Mondonta) mutabilis</i> (Philippi, 1846)	Trochidae	+	
13	<i>Phorcus (Gibbula) richardi</i> (Payraudeau, 1826)	Trochidae	+	
14	<i>Osilinus (Monodonta) articulatus</i> (Lamarck 1822)	Trochidae		+
15	<i>Osilinus (Monodonta) turbinatus</i> (Born, 1778)	Trochidae	+	+
16	<i>Cerithium vulgatum</i> Bruguière, 1792	Cerithiidae	+	
17	<i>Hexaplex trunculus</i> (Linnaeus, 1758)	<u>Muricidae</u>		+
18	<i>Ocenebra erinaceus</i> (Linnaeus, 1758)	<u>Muricidae</u>	+	
19	<i>Ocenebrina hispidula</i> Pallary 1904	<u>Muricidae</u>	+	
20	<i>Muricopsis cristata</i> (Brocchi, 1814)	<u>Muricidae</u>	+	
21	<i>Coralliophila meyendorffii</i> (Calcare, 1845)	<u>Muricidae</u>	+	
22	<i>Euthria cornea</i> (Linnaeus, 1758)	<u>Buccinidae</u>	+	
23	<i>Pisania striata</i> (Gmelin, 1791)	<u>Buccinidae</u>	+	
24	<i>Polia dorbignyi</i> (Payraudeau, 1826)	<u>Buccinidae</u>	+	+

25	<i>Nassarius incrassatus</i> (Ström 1768)	Nassariidae	+	
26	<i>Columbella rustica</i> (Linnaeus, 1758)	Columbellidae	+	+
27	<i>Conus mediterraneus</i> (Hwass in Bruguière, 1792)	<u>Conidae</u>	+	
28	<i>Melarhaphe (Littorina) neritoides</i> (Linnaeus, 1758)	Littorinidae	+	+
	Bivalvia			+
29	<i>Ostrea edulis</i> Linné 1758	Ostreidae		+
30	<i>Mytilus galloprovincialis</i> Lamarck 1819	<u>Muricidae</u>	+	+
31	<i>Lithophaga lithophaga</i> (Linnaeus, 1758)	<u>Muricidae</u>	+	
	Cnidaria			
32	<i>Actinia equina</i> (Linnaeus, 1758)	Actiniidae	+	+
33	<i>Anemonia sulcata</i> (Pennant, 1777)	Actiniidae		+
34	<i>Plumularia</i> sp	<u>Plumulariidae</u>		+
	Echinodermata			
35	<i>Arbacia lixula</i> (Linnaeus, 1758)	<u>Arbaciidae</u>	+	
36	<i>Ophiothrix fragilis</i> (Abildgaard, 1789)	<u>Ophiotrichidae</u>	+	
37	<i>Coscinasteria</i> sp.	<u>Asteriidae</u>	+	
	Crustacea			
38	<i>Gammarus</i> (Fabricius, 1775)	Gammaridae	+	
39	<i>Gammarus aequicauda</i> (Martynov, 1931)	Gammaridae	+	
40	<i>Maera inaequipipes</i> (Costa, 1857)	Melitidae	+	
41	<i>Pachygrapsus marmoratus</i> (Fabricius, 1787)	Grapsidae	+	+
42	<i>Pisidia longicornis</i> (Linnaeus, 1767)	Porcellanidae	+	+
43	<i>Porcellana platycheles</i> (Pennant, 1777)	Porcellanidae		+
44	<i>Xantho poressa</i> (Oliv, 1792)	Xanthidae	+	
45	<i>Chthamalus depressus</i> (Poli, 1795)	<u>Chthamalidae</u>	+	
46	Paguridae		+	+
	Annelida			
47	<i>Perinereis cultrifera</i> (Grube, 1840)	<u>Nereididae</u>	+	
48	<i>Hyalinoecia fauveli</i> (Rioja, 1918)	<u>Onuphidae</u>	+	
49	<i>Polyophthalmus pictus</i> (Dujardin, 1839)	<u>Opheliidae</u>	+	

Në Ujin e Ftohtë u gjetën gjithsej 49 lloje në supralitoral dhe mediolitoral (tabela 1.1). Në periudhën e kampionimit mars - prill (pranverë) u gjetën 37 lloje, ndërsa në periudhën shtator - tetor (vjeshtë) u gjetën 32 lloje. Nga këto, 31 lloje u takojnë molusqeve, 3 lloje anelidëve, 9 lloje krustaceve, 3 lloje knidarve dhe 3 lloje ekinodermatëve. Përsa i përket mbulesës algale, në mezolitoral e Ujit të Ftohtë në periudhën e vjeshtës ka një mbulesë algale të përgjithshme 86.2% dhe makrovegetacioni dominohet nga algat algat Corallinacea 82%, Plocamium sp. 1.6%, Codium adhaerens 1.6%, Dictyota dichotoma 0.6%. Në periudhën e pranverës është gjetur një mbulesë algale e përgjithshme 49.6%, ku dominojnë algat Halopteris scoparia 36% dhe Ulva rigida 13.6%.

2. Të dhëna sasiore për popullimin e makroinvertebrorëve

Tabela 2.1 Llojet e gjetur në Ujin e Ftohtë, me vlerat mesatare të dendësisë, konstantes dhe diferencat stinore të tyre.

Lloji	D - dendësia mesatare			K –konstantja mesatare (%)		
	(Nr. Individëve)					
	Pr.	Vj.	Dif.D	Pr.	Vj.	Dif.K
Gastropoda						
Patella caerulea	0,44	9,55	-9,11	11,1	77,7	-66,6
Patella rustica	0,11	0	0,11	11,1	0	11,1
Patella ulyssiponensis	3,66	0,22	3,44	33,3	11,1	22,2
Patella nigra	6,44	0	6,44	33,3	0	33,3
Gibbula adriatica	3,55	0,88	2,67	55,5	22,2	33,3
Gibbula albida	0,22	0	0,22	11,1	0	11,1
Gibbula divaricata	1,33	2,66	-1,33	33,3	66,6	-33,3
Gibbula racketti	0,22	0,44	-0,22	22,2	22,2	0
Gibbula rarilineata	0,88	0,66	0,22	55,5	22,2	33,3
Gibbula umbilicaris	0,33	0,55	-0,22	11,1	11,1	0
Gibbula varia	1,55	0	1,55	55,5	0	55,5
Monodonta mutabilis	2,77	0	2,77	55,5	0	55,5
Gibbula richardi	1,77	0	1,77	33,3	0	33,3
Monodonta turbinatus	7,88	3	4,88	55,5	88,8	-33,3
Monodonta articulatus	0	0,11	-0,11	0	11,1	-11,1
Cerithium vulgatum	0	0,33	-0,33	0	11,1	-11,1
Hexaplex trunculus	0	0,55	-0,55	0	33,3	-33,3
Ocenebra erinaceus	0	0,11	-0,11	0	11,1	-11,1
Ocenebra hispidula	0	0,11	-0,11	0	11,1	-11,1
Muricopsis cristata	0	0,33	-0,33	0	33,3	-33,3
Coralliophila meyendorffii	0,11	0	0,11	11,1	0	11,1
Euthria cornea	0,11	0	0,11	11,1	0	11,1
Pisania striata	1,88	7,66	-5,78	66,6	100	-33,4
Polia dorbignyi	0,11	0,44	-0,33	11,1	22,2	-11,1
Nassarius incrassatus	0,22	0	0,22	22,2	0	22,2
Columbella rustica	1,33	6	-4,67	44,4	44,4	0
Conus mediterraneus	0	0,22	-0,22	0	22,2	-22,2
Bivalvia						
Ostrea edulis	0	0,22	-0,22	0	11,1	-11,1
Cnidaria						
Actinia equina	0,22	0,33	-0,11	11,1	22,2	-11,1
Anemonia sulcata	0	2,88	-2,88	0	22,2	-22,2
Plumularia sp	0	8,88	-8,88	0	11,1	-11,1
Echinodermata						
Arbacia lixula	0,11	0,33	-0,22	11,1	11,1	0
Ophiothrix fragilis	0	0,11	-0,11	0	11,1	-11,1
Coscinasteria sp.	0	0,22	-0,22	0	22,2	-22,2
Crustacea						
Gammarus sp.	0,77	0	0,77	11,1	0	11,1
Gammarus aequicauda	0,22	0	0,22	11,1	0	11,1
Maera inaequipes	4,44	0	4,44	33,3	0	33,3
Pachygrapsus marmoratus	0,88	0,22	0,66	22,2	11,1	11,1
Pisidia longicornis	0,11	0	0,11	11,1	0	11,1
Porcellana platycheles	0	0,22	-0,22	0	22,2	-22,2
Xantho poressa	0,44	0	0,44	11,1	0	11,1
Paguridae	0,77	0,88	-0,11	22,2	22,2	0
Anelida						
Perinereis cultrifera	0,88	0	0,88	11,1	0	11,1
Hyalinoecia fauveli	0,11	0	0,11	11,1	0	11,1
Polyophthalmus pictus	0,88	0	0,88	11,1	0	11,1

Tabela 2.2. Llojet koloniale të gjetur në Ujin e Ftohtë, me vlerat mesatare të mbulesës, konstantes dhe diferenat stinore të tyre.

Lloji	Mbulesa mesatare (%)			K – konstantja mesatare (%)	Pr.	Vj.	Dif.K
	Pr.	Vj.	Dif.D				
Gastropoda							
<i>Littorina neritoides</i>	0,55	0	0,55	11,1	0	11,1	
Bivalvia							
<i>Mytilus galloprovincialis</i>	4,22	0	4,22	22,2	0	22,2	
<i>Lithophaga lithophaga</i>	3,33	0,04	3,29	22,2	44,4	-22,2	
Crustacea							
<i>Chthamalus depressus</i>	6,88	0	6,88	88,8	0	88,8	

Siç shihet nga tabela 2.1 dhe 2.2, nga molusqet, llojet me dendësi më të madhe u përkasin gastropodëve: *Patella caerulea*, *Monodonta turbinatus*, *Pisania striata*.

Nga knidarët dendësi më të madhe ka *Plumularia sp.* (8,88), ndërsa nga krustacet dendësi më e madhe është gjetur për *Maera inaequipes* (4,44) dhe *Chthamalus depressus* (6,88).

Përsa u përket llojeve të vlerësuar me mbulesë, në këtë stacion mbulesa më e lartë është gjetur për bivalvin *Mytilus galloprovincialis* (4,22%).

Në Ujin e Ftohtë vlerat më të ulta të dendësisë janë gjetur për moluskët gastropod: *Patella rustica*, *Monodonta articulatus*, *Ocenebra erinaceus*, *Ocenebrina hispidula*, *Coralliophila meyendorffii*, *Euthria cornea*, për ekinodermatin *Ophiothrix fragilis*, për krustacen *Pisidia longicornis* si dhe për anelidin *Hyalinoecia fauveli*. Përsa u përket llojeve të vlerësuar me mbulesë, mbulesa më e ulët është gjetur për gastropodin *Littorina neritoides* (0,55 në pranverë) si dhe *Lithophaga lithophaga* (0,04 në vjeshtë). Duke krahasuar dy periudhat e kampionimit (pranverë dhe vjeshtë), shihet se ka diferenca në numrin e llojeve. Në vjeshtë janë gjetur 5 lloje më pak se në pranverë.

Vlerat më të larta të konstantes janë gjetur për gastropodët *Pisania striata*, *Monodonta turbinatus*, *Patella caerulea* dhe *Gibbula divaricata*. Për këto lloje konstantja më e lartë ka rezultuar në vjeshtë. Lluhatja e vlerave të konstantes ndërmjet dy periudhave të kampionimit është e madhe. Më e madhe kjo luhate ka qenë për gastropodët *Patella caerulea*, *Gibbula varia*, *Monodonta mutabilis* dhe *Pisania striata*. Përsa u përket krustaceve luhateja e vlerave të konstantes ka qenë me e lartë për *Maera inaequipes*. Duke krahasuar mesataren e dendësisë për të dy periudhat e kampionimit vihet re që diferenat stinore janë të vogla. Përsa i përket mbulesës vlera më e lartë e mesatares së dendësisë rezulton në pranverë. Për konstanten diferenat ndërmjet vlerave të dendësisë së mesatares janë të vogla. Ndërsa për mbulesën vlera më e lartë rezulton në vjeshtë. Duke krahasuar grupet me njëri – tjetrin, vlerat më të mëdha të konstantes janë vënë re tek gastropodët.

Në përgjithësi, llojet me vlerat më të larta të dendësisë kanë patur edhe vlerat më të larta të konstantes, si p.sh. *Monodonta (Osilinus) turbinatus*, *Patella caerulea*, *Pisania striata*.

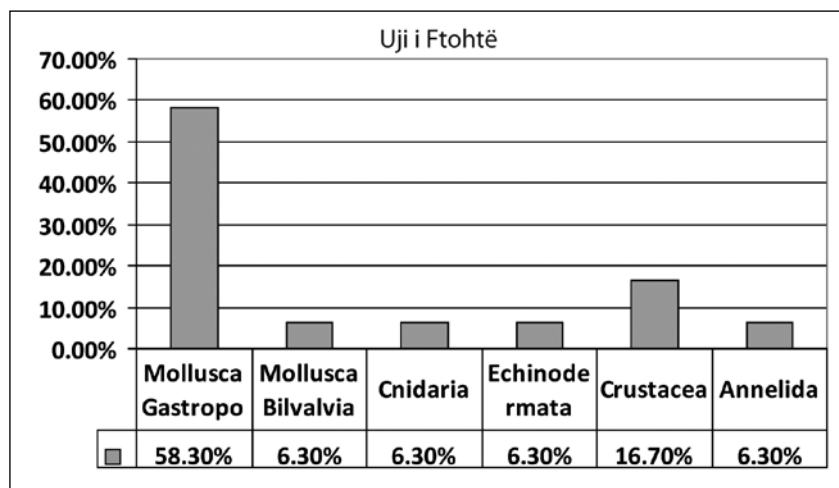

Figura 2.1 Frekuenca grupeve të makrozoobentosit sipas përbërjes llojore në stacionin Uji i Ftohtë.

Siç shihet edhe nga figura 2.1 gastropodët në këtë stacion përfaqësojnë 58,3% të të gjithë organizmave.

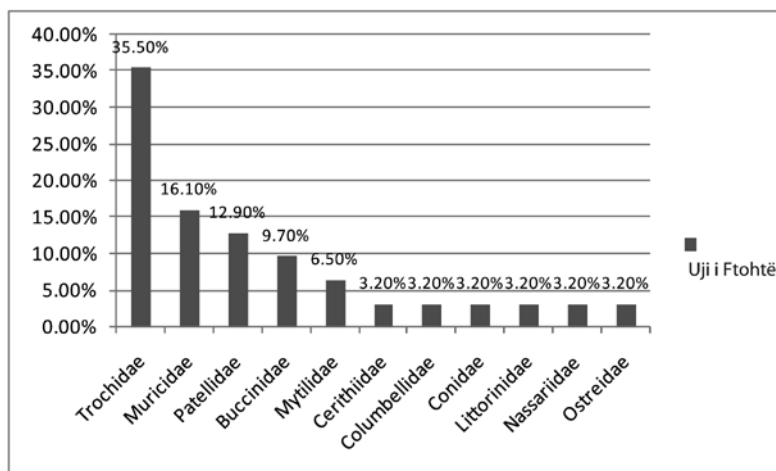

Figura 2.2. Frekuenca e familjeve të molusqeve sipas dendësisë në stacionin Uji i Ftohtë.

Siç vihet edhe nga figura 3 janë gjetur gjithsej 11 familje që u përkasin moluskëve. Vihet re që familja *Trochidae* ka numrin më të madh të llojeve, e cila zë 35,5%, më pas vijon familja *Muricidae* që zë 16,1%, e ndjekur nga familja *Patellidae* me 12,9%, familja *Buccinidae* me 9,7%, familja *Mytilidae* me 6,5% si dhe familjet e tjera me nga 3,2%.

3. Lloje të kërcënuara në shkallë kombëtare

Duke iu referuar listës së llojeve të kërcënuara të faunës së Shqipërisë (MMPAU 2007), 15 nga llojet e gjetura në këtë studim janë lloje të kërcënuara në shkallë kombëtare. Llojet dhe statusi i tyre i kërcënimit paraqitet këtu më poshtë:

Gastropoda

<i>Patella caerulea</i> (Linnaeus, 1758)	VU A1c
<i>Patella rustica</i> Linnaeus, 1758	VU A1c
<i>Patella ulyssiponensis</i> Gmelin, 1791	VU A1c
<i>Osilinus (Monodonta) turbinatus</i> (Born, 1778)	VU A2b
<i>Gibbula adriatica</i> (Philippi 1844)	LR nt
<i>Gibbula divaricata</i> (Linnaeus, 1758)	LR nt
<i>Osilinus (Monodonta) articulatus</i> (Lamarck 1822)	LR nt
<i>Ocenebra erinaceus</i> (Linnaeus, 1758)	LR nt
<i>Hexaplex trunculus</i> (Linnaeus, 1758)	LR nt
<i>Muricopsis cristata</i> (Brocchi, 1814)	LR nt

<i>Nassarius incrassatus</i> (Ström 1768)	DD
<i>Coralliophila meyendorffii</i> (Calcara, 1845)	DD
<i>Polia d'orbignyi</i> (Payraudeau, 1826)	DD

Bivalvia

<i>Ostrea edulis</i> Linné 1758	LR nt
---------------------------------	-------

Echinodermata

<i>Arbacia lixula</i> (Linnaeus, 1758)	LR/cd
--	-------

Siç shihet nga lista e mësipërme, nga llojet e kërcënuara në shkallë kombëtare 13 janë gastropodë, 1 bivalvë dhe 1 ekinodermat.

Të grupuar sipas shkallës së kërcënimit, këto grupe janë si më poshtë:

Gastropoda	VU A1c	3 lloje
	VU A2b	1 lloj
	LR nt	6 lloje
	DD	3 lloj
Bivalvia	LR nt	1 lloj
Echinodermata	LR/cd	1 lloj

Një pjesë e konsiderueshme e këtyre llojeve kanë status të lartë kërcënimi (VU), shumica e të cilëve janë molusqe gastropodë. Fakti që mbi 30% e llojeve të gjetur në ujërat e cekëta të Gjirit të Vlorës janë të kërcënuar në shkallë kombëtare vë në dukje rëndësinë e kësaj zone edhe në aspektin e mbrojtjes dhe menaxhimit mjedisor.

4. Përqindja e llojeve sipas vlerave të konstantes

Në vjeshtë Lloje Konstante 10.3%, Lloje Shoqëruese 13.8%, Lloje Rastësore 75.9%

Në pranverë Lloje Konstante 17.1%, Lloje Shoqëruese 17.1%, Lloje Rastësore 65.8%

Vihet re se ka një përqindje të vogël llojesh konstante dhe përqindje të lartë llojesh rastësore në të dy stinët. Një fakt i tillë tregon për shkallë të ulët stabiliteti (sipas Blanc et al. 1976, Schlieper 1976).

Përfundime

1. Në Ujin e Ftohtë u gjetën gjithsej 49 lloje. Nga këto, 31 lloje u takojnë molusqeve, 3 lloje anelidëve, 9 lloje krustaceve, 3 lloje knidarve dhe 3 lloje ekinodermatëve.
2. Zona e studiuar, në aspektin e biodiversitetit dhe mbrojtjes së mjedisit, ka rëndësi në shkallë kombëtare, pasi këtu janë gjetur 15 lloje të kërcënuara në shkallë vendi.
3. Një nga arsyet e dominimit të gastropodëve në përbërjen llojore mund të lidhet me gamën e gjerë ushqimore të këtij grupi, ku përfshihen lloje karnivore, nekrofage, fitofage dhe detrifage. Brigjet shkëmbore të Vlorës

i ofrojnë këto mundësi ushqimi, pasi kanë mbulesë të konsiderueshme algale, sasi relativisht të lartë të lëndëve organike në ujë dhe sediment, si dhe diversitet habitatesh dhe mikrohabitatesh me funde shkëmbore, gurë, zhavore dhe rërë.

4. Mbulesa algale luan rol të rëndësishëm në përbërjen llojore dhe karaktersitikat sasiore të makrozoobentosit në brigjet e cekëta shkëmbore të Ujit të Ftohtë.
5. Megjithë numrin e lartë të llojeve, shkalla e ulët e stabilitetit të komunitetit zoobentik në stacionin e Ujit të Ftohtë, tregon se një pjesë e konsiderueshme e llojeve në këto stacione janë vizitorë të përkohëshëm, por nuk formojnë popullata të qëndrueshme.
6. Stabiliteti i popullimit të makrozoobentosit në brigjet e cekëta të Ujit të Ftohtë është i ulët. Arsyet e kësaj situate mund të lidhen me ndikimin e lartë të njeriut nga zhvillimi i pakontrolluar urban dhe turistik, si dhe me praninë e substratit artificial në zonën bregdetare të studiuar.

Referencat

- [1] **Beqiraj, S. 2001.** Molusqet – Në: Biodiversiteti në ekosistemin bregdetar Delta e Vjosës – Laguna e Nartës. *UNDP, GEF/SGP, SHBSH*. Tirana: 46-52.
- [2] **Beqiraj, S. 2006.** Invertebrorët detarë – Në: Libri i Kuq i Faunës Shqiptare. Misja, K. 2006. *Ministria e Mjedisit, Pyjeve dhe Administrimit të Ujërave*. Tiranë: 30-49.
- [3] **Beqiraj, S., Kashta, L. 2007.** Të dhëna paraprake për makrofaunën bentike shoqëruese të livadheve të *Posidonia oceanica* në bregdetin shqiptar. *Buletini i Shkencave Natyrore, Universiteti i Shkodres*. Nr. 58: 107-121.
- [4] **Cattaneo, M., Albertelli, G., Drago, N. 1978.** Macrobenthos dei fondi dell' Isola di Capraia. *Atti del 2° Congresso dell' Associazione Italiana di Oceanologia e Limnologia*: 145 – 149.

- [5] **CLEMAN, Check List of European Marine Mollusca**, <http://www.mnhn.fr>.

- [6] **Cossignani, T. 1992.** Atlante delle conchiglie del Medio Adriatico. *L'informatore Piceno Ed.* Ancona: 11 – 40.

- [7] **D'Angello, G. & Gargiullo, S. 1991.** Guida alle Conchiglie Mediterranee. *Fabbri S.p.A.* Milano: 224 pp.

- [8] **Drago, N., Albertelli, G., Cattaneo, M. 1980.** Macrobenthos dei fondi dell' Isola di Pianosa. *Atti del 3° Congresso dell' Associazione Italiana di Oceanologia e Limnologia*. Pallanza: 239 – 242.

- [9] **Dhora, Dh. 1978.** Mbi disa dyflegorë më të njohur të zonave të Shengjinit dhe të Vlorës.

Buletini i Shkencave të Natyrës, Tiranë 2: 89 – 93.

[9] **Dhora, Dh., Gjiknuri, L.** 1994-1995. Gastropodë prosobrankë të bregdetit Shqiptar. *Buletini i Shkencave të Natyrës*, Seria B, Tiranë: 1 – 14: 117 – 124.

[10] **Dhora, Dh., Salvini-Plawen, L.v.** 1997. Preliminary list of Gastropoda and Bivalvia from the Albanian coast. *La Conchiglia*. Roma. n. 284: 10 – 20.

[11] **Dhora, Dh.** 2000. Molusqe të tjerë të bregdetit shqiptar. *Studime Biologjike*. Tiranë. 4: 85 – 90.

[12] **Fraschetti, S., Terlizzi, A., Guarnieri, G., Pizzolante, F., D'Ambrosio, P., Maiorano, P.,** [13] **Beqiraj, S. Boero, F. (2011).** Effects of unplanned development on marine biodiversity: a lesson from Albania. *Journal of Coastal Research*. Florida: 106 - 115.

[14] **Giannuzzi-Savelli, R., Pusateri, F., Palmeri, A., Ebreo, C.** 1994. Atlante delle conchiglie del Mediterraneo. *Edizioni de "La Conchiglia"*. Roma. Vol. 1: 20 – 116.

[15] **Giannuzzi-Savelli, R., Pusateri, F., Palmeri, A., Ebreo, C.** 1997. Atlante delle conchiglie del Mediterraneo. *Edizioni de "La Conchiglia"*. Roma. Vol. 2: 24 – 248.

[16] **Giannuzzi-Savelli, R., Pusateri, F., Palmeri, A., Ebreo, C.** 1999. Atlante delle conchiglie del Mediterraneo. *"Evolver" srl*. Roma. Vol. 3: 7 – 18.

[17] **Giannuzzi-Savelli, R., Pusateri, F., Palmeri, A., Ebreo, C.** 2001. Atlante delle conchiglie del Mediterraneo. *"Evolver" srl*. Roma. Vol. 7: 42 - 240.

[18] **Giannuzzi-Savelli, R., Pusateri, F., Palmeri, A., Ebreo, C.** 2003. Atlante delle conchiglie del Mediterraneo. *"Evolver" srl*. Roma. Vol. 4: 22 - 290.

[19] **Gjiknuri, L.** 1979-1980: Rezultate të studimit të ekinodermatëve të bregdetit tonë. Dissertation. Universiteti i Tiranës: 193 pp.

[20] **Kashta, L.** 1987: Alga makrofite të brigjeve të Shqipërisë. Dissertation. Tiranë: 1-187.

[21] **Kasëmi, D. Beqiraj, S.,** 2006. Vleresim ekologjik i makrozoobentosit të brigjeve të cekëta shkëmbore të Vlorës. *Buletini i Shkencave Natyrore. Universiteti i Vlores*. (6): 41-49.

[22] **Kasëmi, D., Beqiraj, S., Ruci, S.** 2008. Macrozoobenthos of the rocky coast of Vlora, Albania. *Natura Montenegrina* 2008/7(2): 133 – 145.

[23] **Maiorano, P., Mastrototaro, F., Beqiraj, S., Costantino, G., Kashta, L., Gherardi, M., Sion, L., D'Ambrosio, P., Tursi, A. (2011).** Bioecological study of the benthic communities on soft bottom of the Vlora Gulf (Albania). *Journal of Coastal Research*. Florida: 95 - 105.

[24] **Millard, V.** 2001. Clasification of Mollusca. Vol.2 & Vol. 3. V. Millard. South Africa: 36 – 128, 144 – 189.

[25] **Panneta, P., Mastrototaro, F., Beqiraj, S., Matarrese, A. Kasëmi, D.** 2009. Molluscs of soft bottoms in Valona Bay. *Biologia Marina Mediterranea* (in press). 40° Congresso della Società Italiana di Biologia Marina. Livorno, 26-29 May 2009.

[26] **Peja, N.** 1995. Ekologjia. *SHBLU*. Tiranë: 249 - 253.

[27] **Poppe, G. T. & Goto, Y.** 1991. European Seashells. *Verlag Christa Hemmen*. Wiesbaden. Vol. 1: 11 – 300.

[28] **Poppe, G. T. & Goto, Y.** 1993. European Seashells. *Verlag Christa Hemmen*. Wiesbaden. Vol. 2: 12 – 188.

[29] **Riedl, R.** 1991. Fauna e Flora del Mediterraneo. *Franco Muzzio Editore*. Padova: 105 – 472.

[30] **ShMMNSh.** 1997. Libri i Kuq – bimë, shoqërimi bimorë dhe kafshë të rrezikuara. Qendra Rajonale e Mjedisit. Tirane: 135-179.

[31] **Vaso, A.** 1994. Kontribut në njohjen e faunës së krustaceve dekapode në bregdetin shqiptar. Dissertation. Universiteti i Tiranës: 142 pp.

[32] **Schlieper, C.** 1976. Research methods in marine biology. *Sidgwick & Jackson*. London: 104 - 116.

[33] **Zenetos, A., Revkov, N. K., Konsulova, T., Sergeeva, N., Simboura, N., Todorova, V. R., Zaika, V. E.** 2000. Coastal benthic diversity in the Black and Aegean Seas. *Mediterranean Marine Science*. Athens. Vol.1/2: 105 – 117.

TË DHËNA TAKSONOMIKE DHE MORFOLOGJIKE PËR BRESHKAT E DETIT (CARETTA CARETTA) NË GJIRIN E DRINIT

Enerit Saçdanaku

Departamenti i Biologjisë, Fakulteti i Shkencave Teknike, Universiteti "Ismail Qemali", Vlorë

E-mail: eneriti@gmail.com & ene_rit@hotmail.com

Idriz Haxhiu

Universiteti Vitrina, Tiranë. E-mail: idriz_haxhiu@yahoo.com

Abstrakt

Ky studim është realizuar gjatë periudhës 2008–2010 në rajonin e gjirit të Drinit (laguna e Patokut) në kuadër të projektit tre vjeçar me titull: "Monitorimi dhe Ruajtja e habitateve ushqimore të breshkave të detit në zonën e Patokut, Shqipëri". Në këtë punim jepen të dhëna vetëm për vitin 2008 për 105 individ të llojit *Caretta caretta*, nga të cilët 95 prej tyre janë kapur e markuar për herë të parë, 10 prej tyre janë riemigrante (markuar para vitit 2008) dhe 16 individ (të markuar nga ana jonë) janë rikapur brenda vitit.

Studimi është fokusuar mbi disa të dhëna taksonomike dhe morfologjike mbi breshkën e detit (*Caretta caretta*). Është matur gjatësia (CCL - curve carapace length) dhe gjerësia e kurbuar e karapaksit të çdo individit të kapur, si dhe është bërë përpunimi statistikor i të dhënave. Gjithashtu janë matur individët që kanë qënë të markuar në vitet e mëparshme dhe janë krahasuar këto matje me ato të mëparshmet për të parë rritjen në gjatësi dhe gjerësi të karapaksit. Janë numëruar dhe analizuar elementët taksonomik të karapaksit të breshkave detare, si pllakat epidermike të qafës (nukale), pllakat epidermike marginale, vertebrale dhe kostale. Janë studiuar edhe deviacionet e këtyre elementëve nga normalja, ku kanë rezultuar këto devijime: në pllakat nukale (4.8%) në pllakat vertebrale (5.7%), kostale të majta (0.96%) dhe kostale të djathta (2.88%). Studimi i këtyre elementëve ka një rëndësi të veçantë, sepse duke njohur në mënyrë të saktë këta element taksonomik, studiuesit nuk gabojnë në përcaktimin e specieve të ndryshme të breshkave të detit.

Fjalë kyçe: *Caretta caretta*, morfometri, markim, riemigrant, karapaks, pllaka epidermike.

Hyrje

Breshkat e detit janë lloje emblematike që inspirojnë ruajtjen detare dhe bregdetare dhe mrekullojnë njerëzit që i shohin ato si simbol për të gjitha krijesat oqeanike enigmatike. Ato shihen gjithashtu si lloje "kyçe ose indikatore" dhe zhdukja e tyre duhet të shkaktojë shqetësim serioz në lidhje me shëndetin e oqeanëve. Cikli i tyre i komplikuar biologjik i bën ato një lloj "ombrellë" për ruajtjen, pasi mbrojtja e tyre çon në ruajtjen e habitateve të shumëfishtë dhe ekosistemeve të lidhura. Ato janë migratore gjatë gjithë jetës së tyre, duke përdorur habitate të ndryshme në faza të ndryshme të jetës e këto habitate janë ndërkufitare, duke i bërë breshkat e detit një burim të përbashkët. Në mënyrë që të shmanget zhdukja breshkave, kërkohet një mbrojtje në të gjitha fazat e jetës dhe përgjatë gjithë habitateve të tyre dhe korridoreve të migrimit, pasi sipas IUCN ato janë kafshë të rrezikuara për zhdukje (EN- endangered). Meqë breshkat e detit janë kafshë jetëgjata me maturim të vonuar këto masa mbrojtëse kërkohen për shumë dekada. Aktivitetet njerëzore janë kërcënimi më i madh për breshkat e detit dhe habitatet e tyre, ndërsa ka gjasa që ato gjithashtu të ndikohen negativisht nga ndryshimet klimatike të pashmangshme (White, M., Boura, L., Grimanis, K., Venizelos, L., Janar 2012).

Tre nga shtatë llojet e breshkave të detit gjenden

në të gjithë Mesdheun. Breshka e *detit Caretta caretta* dhe breshka e gjelbërt e detit (*Chelonia mydas*) folenizojnë në Mesdhe dhe breshka e detit lëkurorë (*Dermochelys coriacea*) është një visitor i rastësishëm. Vizitorja më e zakonshme që takohet në ujërat e bregdetit shqiptarë është *Caretta caretta* ndërsa dy speciet e tjera takohen shumë më rrallë. *Chelonia mydas* është kapur për herë të parë në ujërat tona në Maj të 2003 (Zeko, I. e Puzanov, V. 1960, Haxhiu, I. 1981, 1985, 1997, 1998). Ndërsa *Dermochelys coriacea* gjendet shumë më rrallë në detet e Adriatikut dhe Jonit (Zeko dhe Puzanov, 1960). Sipas Frommhold (1959) një tjetër breshkë detare, *Eretmochelis imbricata* është parë në Shqipëri. Ky lloj është shumë i rrallë edhe në Mesdhe, ku deri më sot janë takuar vetëm 7 individë (Gasc, J. P., et al, 1997). Studimet më të detajuara dhe më të plota për breshkat detare në Shqipëri janë bërë pas vitit 2002 (Haxhiu, I., White, M., 2002 - 2010). Para kësaj periudhe të dhënat për breshkat detare, si kërkimet shkencore ashtu edhe botimet, kanë qenë të pakta e të pjesshme (Zeko, I. e Puzanov, V. 1960, Haxhiu, I. 1981, 1985, 1997, 1998). Këto studime e botime kanë të bëjnë me vëzhgimet sporadike dhe janë të lidhura kryesisht me shpërndarjen gjeografike të breshkave detare në Shqipëri.

Materiale dhe metoda

1. Zona e studimit

Gjiri i Drinit shtrihet në pjesën veriore të bregdetit shqiptarë, nga grykëderdhja e Bunës në veri deri në kepin e Rodonit në jug me një gjatësi rreth 30 km (fig.1.2).

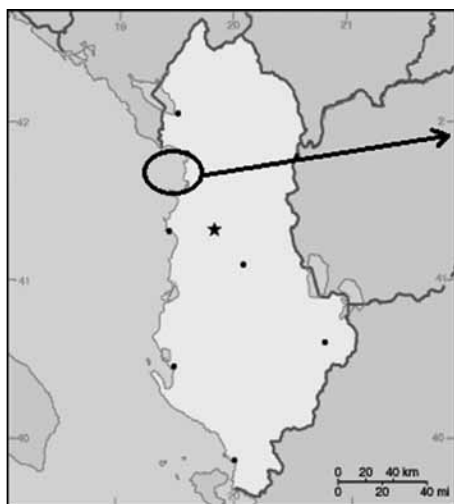

Fig.1.1 Hartë e përgjithshme e Shqipërisë

Në përgjithësi është një gji i cekët (thellësia maksimale arrin deri në 47 m), me një substrat ranor-baltor të dominuar nga bivalvët dhe gaforret. Në këtë gji derdhen dhe kanë ndikimin e tyre 5 lumenj (**Buna, Drini, Mati, Ishmi dhe Droja**), të cilët sjellin me vete sedimente të shumta dhe prurje të tjera me origjinë nga aktiviteti i njeriut, shumica prej të cilave janë materiale plastike.

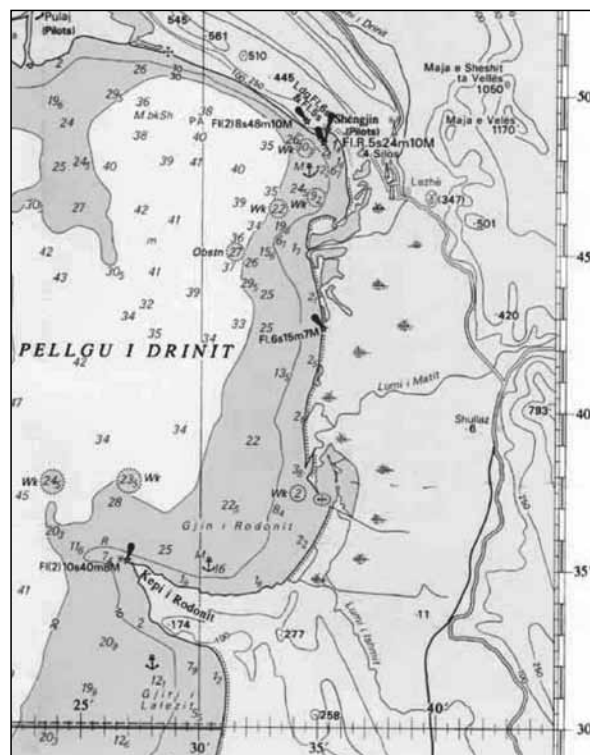

Fig. 1.2 Harta që tregon shtrirjen e gjirit të Drinit

2. Monitorimi i stavnikëve

Metodat e sigurimit të breshkave detare janë realizuar duke shkuar me varka në det dhe duke monitoruar stavnikët e vendosur në grykëderdhjet e lumenjve Ishëm dhe Mat. Stavniku është një metodë peshkimi me origjinë nga Rusia e futur në Shqipëri 30 vjet më parë. Kanë qenë peshkatarët e zonës së Patokut, ata të cilët e ringjallën këtë metodë në vitin 2000, pasi para kësaj periudhe kjo metodë ka qenë pothuajse e harruar (fig.2.1). Ne kemi monitoruar dy stavnikë: stavnikun e Ishmit të vendosur afër grykëderdhjes së lumit Ishëm me koordinata [N41°36.198'; E019°33.349']; stavnikun e Matit të vendosur afër grykëderdhjes së lumit Mat me koordinata [N41°38.512'; E019°34.126'].

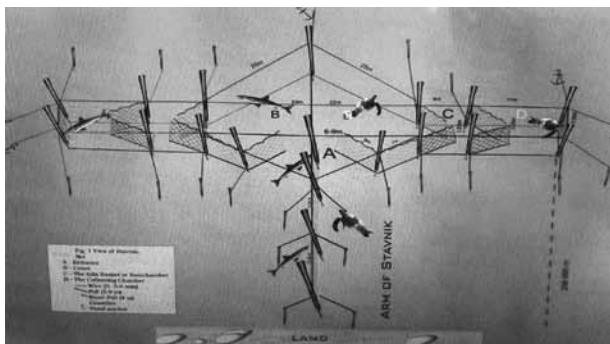

Fig. 2.1 Skicë që tregon ndërtimin e një stavniku tipik (Foto: I. Haxhiu)

3. Studimi morfologjik

Ky studim është realizuar nëpërmjet numërimit të elementëve morfologjik (luspa dhe pllaka epidermike të karapaksit) si dhe matjes së 2 elementëve morfologjik siç janë: gjatësia e kurbuar karapaksit në cm (CCL_ Carapace Curve Length); gjerësia e kurbuar e karapaksit në cm (CCW_ Carapace Curve Width). Çdo individ breshke detare është fotografuar (koka, karapaksi, plastroni si dhe marka që do ti vendoset), (White, M., 2006).

Fig. 3.1 Demonstrim i matjes së gjatësisë së karapaksit (CCL)

Fig. 3.2 Demonstrim i matjes së gjerësisë së karapaksit (CCW)

4. Markimi i breshkave të kapura

Markimi i individëve të *C. caretta* është një metodë efikase për studimin e breshkave detare (Gerosa, G. 1996). Markimi i një breshke detare i jep kërkuesit mundësinë për të patur një kontakt me shkencëtarët e tjerë (Mrosovsky, 1983). Informacioni i gjerë që siguron një breshkë detare e markuar stimulon imagjinatën e kërkuesve për të gjetur një sistem identifikimi për këta reptilë. Markimi i një breshke detare jep informacion edhe rreth biologjisë së rriprodhimit të këtyre kafshëve, migrimit, habitateve të tyre si dhe rritjes.

Në këtë studim janë përdorur markat metalike (Stockbrands titanium tag) me një adresë shqiptare dhe emrin e studiuesit shqiptar Idriz Haxhiu (fig. 4.2). Marka është aplikuar vetëm në gjymtyrën e përparme të djathtë të individëve të breshkës detare *C. Caretta* (fig. 4.1).

Fig. 4.1 Demonstrim i procesit të markimit

Fig. 4.2 Marka metalike e vendosur e vendosur në gjymtyrën e breshkës me numër identifikimi AL 0267 (Foto: M. White)

Rezultate dhe diskutime

1. Përpunim statistikor i të dhënave

Më poshtë jepet një përpunim i thjeshtë statistikor i të dhënave (vetëm për gjatësinë – CCL dhe gjerësinë - CCW) për 102 individë të *C. caretta* (3 individ me mungesë të dhënash):

	CCL	CCW
Mesatarja	63.90	59.89
Gabimi standart	0.78	0.73
Mesorja	65	60.5
Moda	58	65
Deviacioni standart	7.94	7.42
Varianca	62.99	55.01
Kurtosis	0.16	0.30
Skewness	-0.38	-0.48
Amplituda	37.5	35
Minimumi	45.5	43.0
Maximumi	83.0	78.0
Shuma	6518	6108,5
Përmasa e mostrës (n)	102	102
Confidence Level(95.0%)	1.55	1.45

Nga ky përpunim statistikor po të shohim mesataren (për CCL= 63.9 cm dhe CCW= 59.89), mund të themi se në këtë mostër të përbërë nga 102 individë të *C. caretta*, pjesa më e madhe e

individëve (rreth 70%) janë të rritur (individ të maturuar). Pjesa tjetër (30%) janë **juvenil**, pra individë që ende nuk e kanë arritur pjekurinë seksuale.

2. Pllakat e karapaksit dhe devijimet e tyre

Në këtë studim janë numëruar pllakat e karapaksit si dhe janë vëzhguar devijime që mund të vireshin re nga numri normal. Në tabelën e mëposhtme jepet përqindja e individëve sipas numrit të këtyre pllakave dhe përqindja e individëve që rezultojnë me devijimin përkatës.

Tab. 2.1 Devijimi nga numri normal i pllakave të karapaksit (nukale, vertebrale, kostale e majtë dhe kostale e djathtë) të numëruara në 104 individ të *C. Caretta*, (1 individ me mungesë të dhënash).

Pllakat e karapaksit	Nr. i pllakave	Nr. i individëve	Përqindja (%)
Nukale (N)	1*	99	95.2
	2	5	4.8
Vertebrale (V)	5*	88	84.6
	6	6	5.7
Kostale e majtë (CL)	5*	103	99.0
	6	1	0.96
	7	0	0
Kostale e djathtë (CR)	4	1	0.96
	5*	100	96.1
	6	2	1.92
	7	1	0.96

* Tregohet numri normal i pllakave

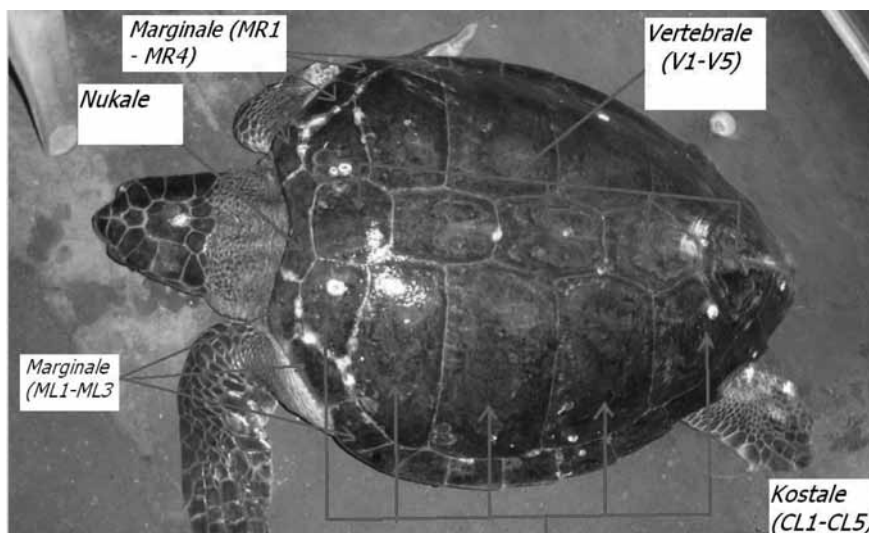

Fig. 2.1 Demonstrimi i pllakave të karapaksit (Foto: E. Saçdanaku)

Tek *Caretta caretta* numri normal i pllakave të karapaksit është si në tabelën 2.1, por ka dhe devijime nga normalja, të cilat hasen shumë më rrallë. Në studimin tonë, nga 104 individë vetëm 4.8% e tyre kanë pasur 2 pllaka nukale. Përsa i përket pllakave vertebrale, vetëm 5.7% e individëve ishin me 6. Për pllakat kostale të majta devijimi ka qënë i pranishëm në një përqindje shumë të vogël (vetëm 0.96 %), ndërsa për pllakat kostale të djathta devijimi është vërejtur në 1.92% me 6 pllaka dhe 0.96% me 7 pllaka (vihet re shumë rrallë). Pra siç shihet devijimi më i madh është vënë re tek pllakat vertebrale, ndërsa ai më i vogli tek pllakat kostale të majta. Këto devijime vihen re në formën e pllakave shtesë apo të ndarjeve të një pllake në 2 të tilla etj. Ndërsa në tabelën dhe grafikun e mëposhtëm pasqyrohet dukuria e asimetrisë që vihet re tek pllakat marginale të karapaksit të *C. Caretta*.

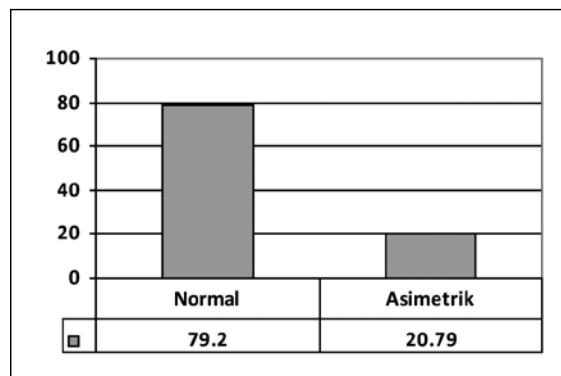
Tab. 2.2 Dukuria e asimetrisë e vërejtur në pllakat marginale të 101 individëve të *C. Caretta* (4 individ me mungesë të dhënash)

Pllakat marginale	Nr. i pllakave	Nr. i individëve	Përqindja (%)
Normalja (MR=ML)*	MR12=ML12	34	33.66
	MR13=ML13	46	45.54
Asimetria (MR≠ML)	MR13≠ML12	11	10.89
	MR12≠ML13	9	8.91
	MR13≠ML14	1	0.99

* MR_ pllaka marginale e djathtë; ML_ pllaka marginale e majtë

Një situatë tjetër jo normale është asimetria është vërejtur tek pllakat marginale (të majta dhe të djathta). Situata është normale kur të dyja anët (marginale e majtë dhe marginale e djathtë) kanë

të njëjtin numër pllakash, ndërsa asimetria apo situata jo normale vërehet kur numri i pllakave është i ndryshëm në të dyja anët (shih tab. 2.2).

Graf. 2.2 Raporti i përqindjes së individëve normal me ata simetrik

Siç shihet dhe nga tabela dhe grafiku i mësipërm dukuria e asimetrisë ka qënë e pranishme në 20.79% të individëve të marrë në studim.

Të dhënat e mësipërme kanë vlera të rëndësishme për studiuesit me qëllim që ata të mos nxitohen në përcaktimin apo diferencimin e llojeve të ndryshme. P.sh *Chelonia mydas* ka 4 pllaka kostale, ndërsa *Caretta caretta* ka 5 pllaka kostale.

3. Riemigrantët

Në këtë studim janë vëzhguar edhe individët e *C. caretta*, të cilët kanë qënë të markuar më parë (para vitit 2008, Haxhiu, I.). Për këta individë të brershkave detare, të cilët i kemi quajtur riemigrantë, janë bërë rimatjet e gjatësisë (CCL) dhe gjerësisë (CCW) dhe janë krahasuar me matjet e bëra më parë. Në këtë studim rezultuan 10 riemigrantë, ndër të cilët 6 pasqyrohen në tabelën e mëposhtme.

Tab. 3.1 Ritmi i rritjes së 6 individëve riemigrantë (4 individë me mungesë të dhënash).

Nr.	Data e markimit	CCL (cm)	CCW (cm)	Data e rikapjes	CCL (cm)	CCW (cm)	Ritmi i rritjes	
							CCL	CCW
1	30/06/07	58.0	54.0	02/06/08	58.0	55.0	-	+1.0
2	25/06/07	62.0	58.0	04/06/08	62.0	57.0	-	+1.0
3	26/05/07	65.0	61.0	08/06/08	69.0	62.0	+4.0	+1.0
4	23/06/07	71.0	66.0	20/06/08	71.0	66.0	-	-
5	16/07/06	75.0	71.0	20/06/08	78.0	73.0	+3.0	+2.0
6	31/05/03	78.0	72.0	22/06/08	83.0	78.0	+5.0	+6.0

Siç shihet nga tabela ritmin më të madh të rritjes e ka patur individi nr. 3, ku brenda një periudhe kohore prej 12 muaj e 8 ditësh është rritur me 4 cm në gjatësi (CCL) dhe 1 cm në gjerësi (CCW). Ndërsa po të shohim individin nr. 4, ai brenda një periudhe kohore prej rreth 12 muajsh nuk ka pësuar rritje fare.

Këto të dhëna tregojnë se nuk është vetëm faktori kohë që ndikon në rritjen e këtyre kafshëve, por ka dhe faktorë të tjerë, siç mund të jenë ushqimi, kushtet e rritjes, etj. P.sh në rastin tonë individi nr. 3 mund të ketë patur kushte më të mira rritjeje (ushqim më të bollshëm), sesa individi nr. 4. Për këtë arsye, brenda të njëjtës periudhe kohore, individi nr. 3 ka pësuar një rritje të tillë në krahasim me individin nr. 4. Megjithatë, theksojmë se duhen bërë studime më të thelluara në këtë drejtim (duke marrë në analizë më shumë individ), në mënyrë që të arrihet një konkluzion më i qartë rreth ritmit të rritjes së këtyre kafshëve.

Përfundime

1. Në këtë punim janë marrë në studim 105 individ të *C. Caretta*, nga të cilët 95 u markuan nga ana jonë, ndërsa 10 prej tyre ishin të

markuar më parë (Haxhiu, I. 2003 -2007). Të **10** këta individë të markuar në vitet e mëparshme mund t'i quajmë si riemigrant. Kjo e dhënë është shumë e rëndësishme, sepse tregon që Shqipëria është pjesë e itinerarit të migrimit të këtyre kafshëve.

2. Rikapja e **16** individëve është një e dhënë tjetër e rëndësishme, që tregon një qndrim të mundshëm të këtyre kafshëve në këtë zonë, të cilën ato mund ta përdorin si habitat ushqimor.
3. Prania e riemigrantëve na jep të dhëna të rëndësishme rreth ritmit të rritjes së individëve të breshkave detare. Duhet patur parasysh së në këtë dukuri nuk ndikon vetëm faktori kohë, por edhe faktorë të tjerë siç janë ushqimi apo kushtet e mjedisit.
4. Pllakat epidermike të karapaksit, së bashkë me ato të kokës, janë ndër elementët taksonomik më të rëndësishëm në përcaktimin e llojeve si dhe në identifikimin e individëve brenda vet llojit. Prandaj studimi ynë ka përfshirë dhe numërimin e këtyre elementëve morfologjik në individët e *C. Caretta*.

Literatura

[1] White, M., Boura, L., Grimanis, K., Venizelos, L., Janar 2012 (Plani i Veprimit për Ruajtjen e Breshkave të Detit dhe Habitave të tyre në Shqipëri, www.medasset.org)

[2] Haxhiu, I. 1981: Emërime popullore të zvarranikëve. BSHF No 4. Tiranë.

[3] Haxhiu, I. 1985: Rezultate të studimit të breshkave të Shqipërisë. BSHN No 2. Tiranë.

[4] Haxhiu, I. 1995: Results of studies on the Chelonians of Albania and current data on the Chelonians of Albania Vol. 1, no 4. Journal of the IUCN/SSC.

[5] Haxhiu, I. 1997: Përcaktuesi i zvarranikëve të Shqipërisë. UT.

[6] Haxhiu, I. 1998: The Reptiles of Albania: Species compositions, distribution, habitats. Bonn, zool. Beitz. Vol 48. S 35-37.

[7] White, M. G. (2007): Marine ecology of loggerhead sea turtles *Caretta caretta* (Linnaeus, 1758) in the Ionian Sea: Observation from Kefalonia and Lampedusa. Ph.D. Thesis, University College Cork, Irleand. pp. 300.

[8] Zeko, I. & Puzanov, V. 1960. Një breshkë oqeanike në bregdetin tonë BSHN no. 4.

[9] Gasc, J. – P., et al., 1997. Atlas of Amfibians and Reptiles in Europe. SEH, MNH, Paris: 494pp

[10] Fromhold, E. 1959: Als Tiergartner und Herpetologe in Albanien. Aquar. Terrar. 6: 115-118, 144-147, 170-182, 214-217.

[11] Mrosovsky, N. 1983. Conserving sea turtles. British Herpetological Society. 176 p.

[12] White, M. (2006) Photo-recognition: a technique used to identify individual loggerhead turtles in the marine environment. In: Frick, M., A. Panagopoulou, A.F. Rees and K. Williams (Eds.), Book of Abstracts. Twenty-Sixth Annual Symposium on Sea Turtle Biology and Conservation. International Sea Turtle Society, Crete, Greece. 376pp.

PËRMIRËSIMI I PERFORMANCËS NË APLIKACIONE INTERNETI TË PASURA

Eljona Proko

Universiteti "Ismail Qemali" Vlorë. E-mail: elzavalani@gmail.com

Abstrakt

Gjatë këtyre tre dekadave të fundit World Wide Web ka pësuar një evolucion të vazhdueshëm. Për tu përgjigjur kërkesave gjithmonë e në rritje në fushën e aplikacioneve web janë propozuar vazhdimisht standarte dhe teknika me synimin për të zhvilluar aplikacione akoma më efektive dhe me performancë të lartë. Këto teknologji të reja kanë bërë të mundur lindjen e një gjenerate të re aplikacionesh web të quajtura aplikacione interneti të pasura (Rich Internet Applications). Aplikacione interneti të pasura janë të ndërtuara duke përdorur teknologji të suksesshme si Ajax, Flex, Flash dhe Silverlight. Qëllimi i këtij studimi është matja dhe analiza e performancës si një nga çështjet kryesore në një aplikacion. Studimi i performancës së aplikacioneve web është një proces kompleks i cili varet nga faktorë të ndryshëm. Metodologjia e përdorur në këtë studim është testimi i teknikes Query Cache e përdorur kryesisht në bazë të dhënash MySQL. Në mënyrë që të ketë një pamje të qartë të efikasitetit të kësaj teknike, përveç shpjegimit të konfigurimit, ne do të bëjmë një krahasim me të dhënat reale, para dhe pas aktivizimit të kësaj teknike. Testimi është realizuar mbi një aplikacion të zhvilluar me anë të teknologjisë Ajax. Nga matjet e kryera rezulton se në seksionet me më shumë Query për tu ekzekutuar ka një ndryshim të ndjeshëm mes aktivizimit dhe mosaktivizimit të QueryCache. Duke u bazuar në eksperiencën e gjatë në projektimin dhe administrimin e aplikacioneve web dhe në rezultatet e matjeve të bëra nxjerrim si konkluzion që QueryCache është një teknike e dobishme dhe e këshillueshme për tu përdorur në të gjitha aplikacionet web ku si back-end përdoret MySQL. Kjo teknikë përmirëson

dukshëm performancën e aplikacionit.

Fjalë Kyçe - Aplikacione interneti të pasura, Ajax, performancë, teknika Cache

1. Hyrje

Platformat web ofrojnë avantazhe të mëdha për zhvillimin e bizneseve, komunikimin, transmetimin e të dhënave në kohë reale, por ekzistojnë probleme në lidhje me sigurinë e të dhënave, vazhdueshmërin, performancën, dhe çështje të tjera. Performanca [1] është një nga çështjet kryesore në një aplikacion, e cila duhet studiuar me kujdes që në fillim të projektit dhe përgjatë zhvillimit të tij. Studimi i performancës së aplikacioneve web është një proces kompleks i cili varet nga faktor të ndryshëm dhe zgjidhjet e ofruara nga specialistë dhe nga kompani të ndryshme në vlerësimin e një produkti nuk janë të njëjta. Kjo gjë është e lidhur me platformën e përdorur, bazën e të dhënave, topologjinë e aplikacionit, etj. Edhe brenda të njëjtës platformë, ka një sërë teknikash të përdorura për vlerësimin e një platforme. Metodologjia e përdorur në këtë studim është testimi i teknikës Query Cache [2] e përdorur kryesisht në bazë të dhënash MySQL [3]. Në mënyrë që të ketë një pamje të qartë të efikasitetit të kësaj teknike, përveç shpjegimit të konfigurimit të tij, ne do të bëjmë një krahasim me të dhënat reale, para dhe pas aktivizimit të kësaj teknike. Testimi është realizuar mbi një aplikacion të përdorur në sisteme bankare M.I.S. Në seksionin e dytë do të prezantojmë një vështrim të përgjithshëm mbi aplikacionet interneti të pasura. Në seksionin e tretë do të paraqesim metodologjinë eksperimentale, për

të vazhduar me seksionin e fundit ku japim rezultatet e testimit dhe konkluzionet

2. Aplikacione interneti te pasura

Në fillimet e tij World Wide Web ishte një platformë me anë të së cilës mund të kishe akses në përmbajtjet statike ose dinamike të koduara në HyperText Markup Language (HTML). Përdoruesit ishin të kufizuar në ndërveprime të navigonin nëpër linke dhe hedhjen e të dhënave në forma. Zgjidhjet moderne Web i ngjajnë aplikacioneve desktop [7], duke mundësuar ndërveprim të sofistikuar për përdoruesit, procesim në anën e klientit, komunikim asinkron, dhe multimedia. Një rol të rëndësishëm në ditët e sotme luajnë aplikacionet internet të pasura (Rich Internet Applications, RIA). Termi RIA i referohet një familje heterogjene të zgjidhjeve, të karakterizuara nga një qëllim i përbashkët për të shtuar kapacitete të reja Web-it. Në RIA kombinohen lehtë arkitektura e shpërndarjes Web [4] me ndërfaqet interaktive të aplikimeve desktop dhe fuqinë llogaritëse. Ky kombinim përmirëson të gjitha elementët e një aplikimi Web (të dhënat, logjika e biznesit, komunikimi dhe prezantimi). Aplikacione interneti të pasura zhvillohen duke përdorur teknikat dhe teknologjitë Web 2.0, si Ajax [5], ose platforma Ajax si ASP.NET Ajax [6], ose platforma jo Ajax si Microsoft Silverlight, Adobe AiR, Adobe Flex, etj. Përdorimi i teknologjive RIA i krijon lehtësi përdoruesëve dhe ndërveprim me aplikacionet web. Por kjo vjen e gjitha me një kosto, që do të thotë përdorimi i RIA ngre çështjet që përfshijnë gjuhën dhe standardet arkitekturore që përdoruren për të zhvilluar këto aplikacione. Një çështje specifike kritike për RIA është gjetja e metodave dhe teknologjive të përshtatshme për të mbështetur të gjitha aktivitetet gjatë ciklit të jetës së software në mënyrë efektive, si dhe mbi të gjitha aktivitetet e mirëmbajtjes dhe testimit. Për çdo tip aplikacioni software dihet rëndësia e procesit të mirëmbajtjes. Megjithatë, këto probleme janë edhe më të rëndësishme në kontekstin e RIAs, pasi këto aplikacione janë zhvilluar zakonisht në kohë të shkurtër nga programuesit që nuk përdorin praktika të njohura të Inxhinierisë Software, dhe shpesh përdorin strukturat dhe mjetet që, nga njëra anë thjeshtojnë zhvillimin e RIAs, nga ana tjetër prodhojnë kode komplekse që janë të vështira për tu kuptuar, duke çenuar

cilësinë e produktit përfundimtar. Për më tepër, të dyja si natyra asinkrone dhe heterogjene të RIAs, të cilat janë të zhvilluara me anë të teknologjive të ndryshme dhe janë të bazuara në modelin e arkitekturës klient-server në të cilin komunikimi ndërmjet klientit dhe serverit mund të jetë asinkron, bëjnë të vështirë për të kuptuar RIA [10] dhe rrjedhimisht të vështirë për të mirëmbajtur dhe testuar [8].

3. Metodologjia Eksperimentale

Sistemi i Menaxhimit të Informacionit (Management Information System, MIS) është një software menaxhimi me base web-i, i përdorur në sistemin bankar, të specializuara në sektorin NPL (non performing loan). Ky program nuk përdoret vetëm për ruajtjen e të dhënave, por gjithashtu merr rezultate në kohë reale, dhe jep parashikime bazuar në ngjarjet që kanë ndodhur më parë. Programi komunikon në përputhshmëri me të gjitha programet e tjera të ndryshimit të të dhënave në të gjitha formatet e njohura të bazave të të dhënave. Sistemi bankar është i bazuar në sistemin AS400, MIS është një risi për këtë sistem që kombinon modelin e administrimit të të dhënave bankare duke përdorur teknologji të reja. MIS është përdorur me sukses në procesin e vlerësimit dhe administrimit të kredive të keqija. Kjo platformë përdoret sot në procesin e hulumtimit paraprak nga banka me reputacion ndërkombëtar si Deutsche Bank apo nga Instituti Financiar Varde Group dhe Centrale Attività Finanziarie (CAF). Qëllimi i këtij studimi nuk është prezantimi i MIS si një produkt, por të paraqesim kompleksitetin dhe fuqinë e këtij aplikacioni dhe se teknikat e përdorura kanë rezultuar të suksesshme dhe ne dëshirojmë të ndajmë këtë me lexuesit për qëllime udhëzuese në aplikime të krahasueshme. I besueshëm dhe i fuqishëm, MIS mund të mbajë miliona të dhëna, dhe është plotësisht i përshkallëzuar në kërkesa, mund të importoj dhe eksportoj të dhëna në formate të ndryshme, pra mund të mbulojë të gjitha aktivitetet monitoruese së bashku me përpunimin, si dhe analizën statistikore. Në ndërtimin e këtij aplikacioni është përdorur platforma LAMP [9] ku komponentët bazë të kësaj platforme janë:

- GNU/Linux: Sistemi operativ
- Apache: Web serveri
- MySQL: Database server

- PHP: Gjuha skript (Scripting language)
Në këtë aplikacion përveç përdorimit të kësaj platforme të avancuar, janë përdorur dhe teknologjitë më të avancuara të programimit në WEB si XHTML, AJAX, etj.

Për të garantuar vazhdueshmërin e shërbimit dhe për të patur një nivel cilësor të tij serveri është në webfarm Aruba (www.aruba.it). Në fig. 1 paraqitet skema e përdorur për realizimin e testimit.

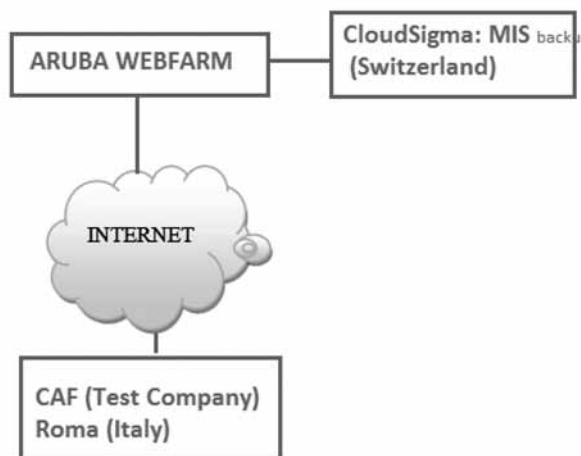

Fig. 1. Skema e përdorur për testimin

3.1 Teknika Cache

Në këtë seksion do të përshkruajmë përdorimin e teknikës Query Cache, duke paraqitur të dhënat reale për të dy gjendjet e sistemit (me Query Cache aktive dhe jo aktive). Në mënyrë që të kemi një krahasim real të rezultateve, matjet janë realizuar në të njëjtën linjë interneti dhe në të njëjtin browser (Google Chrome), me të njëjtën përdorues të lidhur. MySQL përdoret si backend për ruajtjen dhe menaxhimin e përmbajtjes së programit, ku query më i përdorur është tipi SELECT dhe funksionet e leximit, përditësimit dhe fshirjes.

Në MIS nuk është përdorur asnjë lloj teknike për të fshehur të dhënat, kështu në bazën e të dhënave MySQL drejtohen query sa herë që një përdorues bën një kërkesë në faqe. Në situatën kur MIS administron një numër të vogël të të dhënave dhe të përdoruesve, kemi performancë të lartë. Nëse numri i përdoruesve dhe të dhënave rritet, ne kemi vendosur të përdorim teknikën Query Cache e cila realizon ruajtjen e të dhënave direkt në server MySQL. Query Cache është shumë e thjeshtë për t'u përdorur dhe mbi të gjitha nuk ka nevojë për ndonjë ndryshim të kodit PHP. Query Cache

ruan outputin e pyetjes së parë SELECT brenda hapësirës së rezervuar për ruajtjen e pyetjeve në RAM, por theksojmë se vetëm query SELECT mund të ruhet. Ky funksion ndihmon përdorimit e të njëjtit rezultat për shumë përdorues, aplikimi kërkon nëse rezultati i kërkuar është në cache. Nëse gjendet, shfaqet në çast, ose query do të ekzekutohet. Gjenerimi i cache ndodh në bazë të kritikës dhe frekuencës së ndryshim të të dhënave. Kjo teknikë mund të përdoret në zona te caktuara ose në të gjithë aplikacionin. Skedulimi dhe aktivizimi për zona të ndryshme nuk është i njëjtë për të gjithë aplikacionin, por janë të vendosur nga analiza e departamentit të IT dhe përvoja e përdoruesve. Duke përdorur këtë teknikë, shmanget realizimi i të njëjtës pyetje në të njëjtën tabelë dhe minimizohen operacionet e I/O në disk. Në rastin e ekzekutimit të query që modifikojnë përmbajtjen e tabelës (UPDATE, INSERT, DELETE, ALTER, etj) të gjitha pyetjet e ruajtura do të fshihen për të lejuar përditësimin e rradsës. Cache Query ndihmon server për të menaxhuar ngarkesën e të dhënave pa u kujdesur për vlefshmërin e të dhënave. Cache Query është një funksion i ofruar nga MySQL database. Fillimisht kontrollojmë nëse Query Cache është aktive:

```
mysql> SHOW VARIABLES LIKE 'have_query_cache';
```

Kur query_cache_size i përcaktohet një vlerë jozero, cache query ka nevojë për një madhësi minimale prej rreth 40KB për të alokuar strukturat e saj. (Madhësia e saktë varet nga arkitektura e sistemit).

Aktivizimi bëhet i mundur nëpërmjet kësaj komande:

```
mysql> SET GLOBAL query_cache_size = XXXXXXX;
```

Më poshtë paraqesim një pjesë të kodit të përdorur në procedurë që administron: QueryCacheManager.class.php

```

function getCacheTableForSql($dp,$sql,$index_fi
elds=array(),$seconds=60,$engine='MyISAM') {
self::purgeCache(getFresh()-
>userSetting('FRESH_SKIP_QUERYCACHE')==1);
$db = $dp->getDbName();
$cacheDp = self::_getCacheDp();
$cacheDb = $cacheDp->getDbName();
$cacheTableDb = self::_getCacheTableDb();
$id = sprintf("%u", crc32(md5($sql).md5($db)));
if($cacheDp->fetchSQLValue("SELECT
  
```

```

COUNT(id) FROM fresh_query_cache WHERE
id=$id")=1) {return "$cacheTableDb`.self::_
getCacheName($id);}
//table does not yet exist: create and populate id
self::_insertCache($dp,$id,$sql,$seconds,$engine
,$index_fields);
return "$cacheTableDb`.self::_
getCacheName($id);

```

Në funksion deklarohen:

\$dp----- provider data

\$sql ----- Query

\$index_fields=array() ----- array fields that will be indexed after the execution

\$seconds=60 lifetime of the Cache

\$engine='MyISAM' ----- storage type that is used

4. Rezultatet

Në këtë seksion paraqesim rezultatet e përfutuara nga testimet e kryera. Kemi realizuar dy testime, njëherë me Query Cache të aktivizuar dhe njëherë

të çaktivizuar. Kemi përdorur dy database një me rreth 500 rekorde dhe një me 200.000 rekorde. Tabela 1 paraqet kohën e ekzekutimit në disa zona të aplikacionit duke përdorur 500 rekorde dhe në të dy gjendjet, Query Cache aktive dhe jo aktive. Në tabelën 2 paraqesim rezultatet e nxjerra nga testimi i kryer me 200000 rekorde. Të paraqitura grafikisht rezultatet janë dhënë në fig. 2 dhe fig. 3.

Tabelë 1: Koha e ekzekutimit në sekonda në disa zona të aplikacionit

Zona	Cache (aktive)	Cache (Jo aktive)
FRMWarnings	0.0063	0.0076
TopHeader	0.085	0.0923
ChooseNDG	0.1534	0.1861
ActivityTimeline	1.393	3.9213
Home	0.1693	1.3234
Notifications	0.1271	0.5766

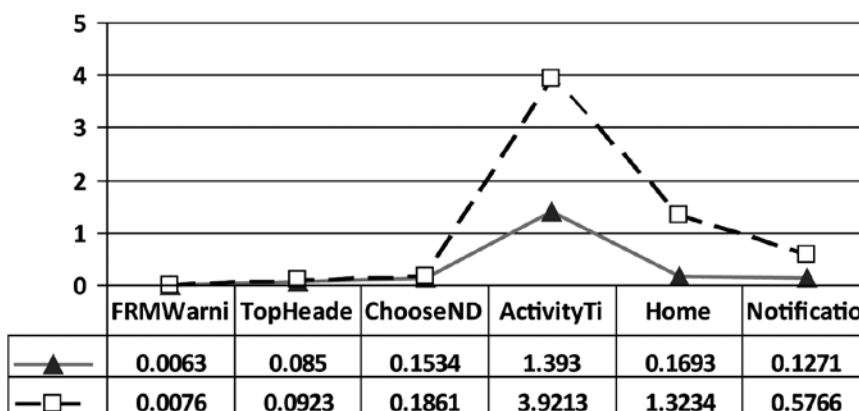

Fig. 2: Paraqitja grafike e rezultateve të testimit për 500 rekorde

Tabelë 2: Koha e ekzekutimit në sekonda në disa zona të aplikacionit për 200000 rekorde

Zona	Cache (aktive)	Cache (jo aktive)
FRMWarnings	0.0046	0.0082
TopHeader	0.0591	0.1252
ChooseNDG	0.1613	0.3032
ActivityTimeline	14.2095	44.6418
Home	3.2402	0.1447
NDGedit	0.292	1.8744
BorrowerResultsLister	2.7635	7.821

Zona	Cache (aktive)	Cache (jo aktive)
ResolutionsStrats	34.506	96.053
BpStrats	0.6014	2.4047
FRMTaskLister	1.3607	4.7414
Notifications	0.1583	5.7257
Watchlist	0.8517	2.7389
PropertiesLister	0.0379	5.8394

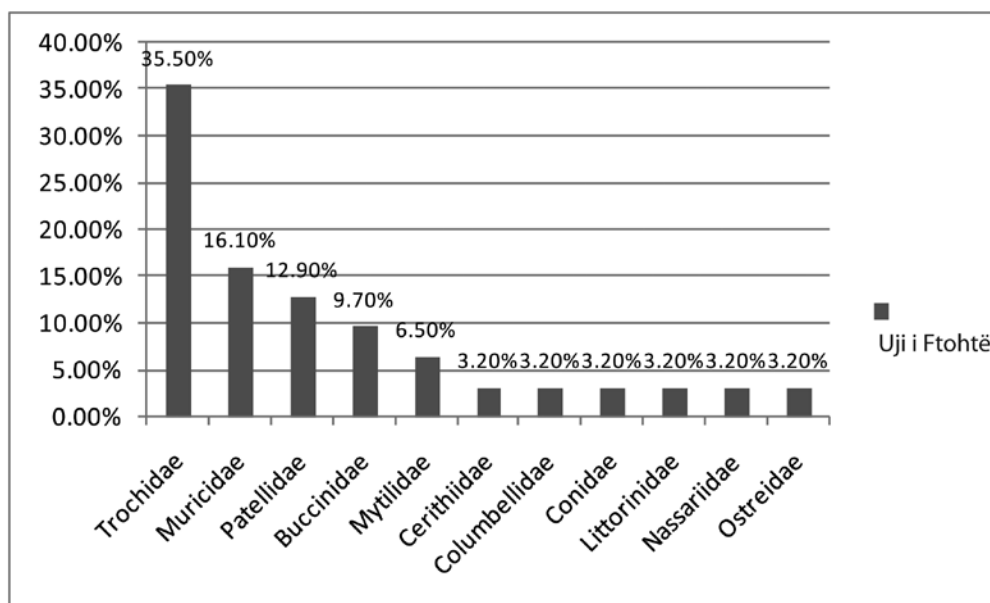

Fig. 3: Paraqitja grafike e rezultateve të testimit për 200000 rekorde

5. Konkluzione dhe çështje për të ardhmen

Duke u bazuar në eskperiencën e gjatë në projektimin dhe administrimin e aplikacioneve web dhe në rezultatet e matjeve të bëra nxjerrim si konkluzion që QueryCache është një teknikë e dobishme dhe e këshillueshme për tu përdorur në të gjitha aplikacionet web ku si back-end përdoret MySQL. Kjo teknikë përmirëson performancën e aplikacionit në masën 200 %. Nga matjet e kryera rezultojnë se në seksionet me më shumë Query për tu ekzekutuar ka një ndryshim të ndjeshëm mes aktivizimit dhe mos aktivizimit të QueryCache,

ndërsa në ato me më pak Query ndryshimi është i vogël. Këshillohet që për aktivizimin e kësaj teknike të përdoret një konfigurim i personalizuar dhe jo duke përdorur konfigurimin default të saj. Si punë të rradhës do të trajtojmë një teknikë tjetër të përmirësimit të performancës, e cila është Indeksi.

Falenderime

Duam të falenderojmë Centrale Attività Finanziarie S.P.A (Rome), Misoft S.R.L (Rome), bashkëpunëtorin Pietro Baricco për ndihmën që na ofruan në përdorimin e serverave, aplikacionit etj.

Referenca

- [1] Liu, H. (2009). Software performance and scalability a quantitative approach, Wiley series on Quantitative Software Engineering.
- [2] Jim Challenger, Arun Iyengar, and Paul Dantzig. A Scalable System for Consistently Caching Dynamic Web Data. Proc. IEEE INFOCOM 99.
- [3] MySQL AB. MySQL: The World's Most Popular Open Source Database. www.mysql.org. 2005.
- [4] Murugesan, S. "Understanding Web 2.0," IT Professional, vol.9, no.4, pp.34-41, July-Aug. 2007
- [5] J. Garrett, -AJAX: A new approach to Web applications, Adaptive Path, 2005
- [6] ASP.NET Ajax: <http://www.asp.net/ajax>
- [7] Meli, S.; Gomez, J.; Perez, S.; Diaz, O.; , "Architectural and Technological Variability in

Rich Internet Applications," Internet Computing, IEEE, vol.14, no.3, pp.24-32, May-June 2010

- [8] G.A. Di Lucca, A.R. Fasolino, -Testing Web-Based Applications: the State of the Art and Future Trends, Information and Software Technology Journal, Vol. 48, Issue 12, Pages: 1172-1186 (December 2006), Elsevier inc.

[9] Dougherty D., LAMP: The Open Source Web Platform. www.onlamp.com/pub/a/onlamp/2001/01/25/lamp.html, 2001 as accessed on May 2011.

- [10] Fraternali, Piero; Rossi, Gustavo; Sánchez-Figueroa, Fernando; , "Rich Internet Applications," Internet Computing, IEEE, vol.14, no.3, pp.9-12, May-June 2010

PËRDORIMI I DREJTË I ANTIBIOTIKËVE. SA NJIHET DHE NGA NDIKOHET?

Studim cros-seksional në familjarët e fëmijëve të shtruar në pavionin e sëmundjeve pediatrike në Spitalin Rajonal të Vlorës, për periudhën maj-korrik 2012

MSc. Majlinda Zahaj¹, Doc. Aurela Saliaj¹,
Sonila Nika¹, Evis Alushi¹,
Sonila Golemi², Marinela Zeqiri³

¹ Fakulteti i Shëndetit Publik- Universiteti i Vlorës "Ismail Qemali",
E-mail: zahajmajlinda@yahoo.it

² Spitali Rajonal Vlorë- Reparti i Pediatriisë,

³ Laboratori mikrobiologjik- DSHP Vlorë

Abstrakt

Gjithmonë e më shumë sot po i vihet theksi menaxhimit të integruar të problematikave pediatrike, që konsiston në edukimin shëndetësor të prindërve në aspektin e mbështetjes së trajtimit ambulator të fëmijëve. Në këtë kuadër Fakulteti i Shëndetit Publik, në bashkëpunim me Spitalin Rajonal Vlorë dhe Laboratorin Mikrobiologjik DSHP Vlorë ndërmoi një studim me qëllim përcaktimin e strukturës së antibiotikorezistencës tek fëmijët e rajonit të Vlorës dhe vlerësimin e ndikimit të statusit socio-ekonomik të familjes dhe nivelit arsimor të nënave në ndërgjegjësimin shëndetësor të prindërve, në drejtim të përdorimit joabuziv të antibiotikëve tek fëmijët e tyre.

Ky studim kros-seksional, i zhvilluar gjatë periudhës Maj-Korrik 2012 në pavionin pediatrik të Spitalit Rajonal të Vlorës, përfshiu 91 fëmijë, të shtruar në këtë pavion. Për çdo rast në studim u morën kulturat e fytit dhe urokulturat, për të përcaktuar mikroorganizmat shkaktarë të infeksioneve dhe antibiotikorezistencën ndaj tyre. Tek 25% e fëmijëve të studiuar *Staphylococcus*, *Streptococcus* dhe *E. coli* kanë krijuar tashmë rezistencë ndaj disa antibiotikëve të klasave të ndryshme. Antibiotiku ndaj të cilit është zhvilluar më tepër rezistenca mikrobike në studimin tonë është Amikacina, tek 19% e fëmijëve. Niveli i njohurive të komunitetit mbi përdorimin e antibiotikëve është i ulët. Asnjë prej të pyeturve nuk kishte nivel shumë të mirë ndërgjegjësimi.

Fjalët kyçe: antibiotikorezistenca, sensibilizimi mbi përdorimin e antibiotikëve, niveli arsimor,

klasifikimi socio-ekonomik.

Hyrje

Gjithmonë e më shumë sot po i vihet theksi menaxhimit të integruar të problematikave pediatrike, që konsiston në edukimin shëndetësor të prindërve në aspektin e mbështetjes së zhvillimit dhe trajtimit ambulator të fëmijëve. Gjithashtu një rëndësi të veçantë ka marrë problemi i antibiotikorezistences. Organizata Botërore e Shëndetësisë (OBSH) e ka identifikuar antibiotikorezistencën si një nga tre kërcënimet më të mëdha të shëndetit human. Rritja e shpejtë e patogjeneve rezistente i ka bërë antibiotikët aktualë joefektive. [1]

Në 7 prill 2011 OBSH festoi ditëlindjen e saj, e quajtur Dita Botërore e Shëndetit. Tema e OBSH për këtë vit ishte rezistenca antimikrobale (AMR), duke u fokusuar në kërcënimin në rritje të kthimit në erën pre-antibiotike, kur miliona jetë humbitnin çdo vit prej infeksioneve bakteriale. [1] Në deklaratën e Drejtorit të Përgjithshëm të OBSH, Dr. Margaret Chan, në 6 prill 2011 thuhej: Luftoni rezistencën ndaj medikamenteve: Mungesa e veprimit sot do të thotë mungesë e kurës për të nesërmen. [2]

Që nga viti 2009, Bashkimi Europian ka përdorur Ditën Europiane të Ndërgjegjësimit ndaj Antibiotikëve (European Antibiotic Awareness Day- EAAD), 18 nëntorin çdo vit, për të promovuar përdorimin e matur të barnave antimikrobale. Kanadaja u bë pjesë e kësaj lëvizjeje në vitin 2010 dhe një Aleancë Atlantike me SHBA është themeluar, që së bashku të trajtojnë problemin e AMR. [3]

18 nëntori i vitit 2012 është përvjetori i pestë i EAAD, një mundësi për të rritur ndërgjegjësimin publik dhe profesional rreth rëndësisë së përdorimit të matur të antibiotikëve, si dhe rreth kërcënimit të antibiotikorezistencës ndaj shëndetit publik. [4]

Në kuadrin e kësaj dite ne synojmë të botojmë këtë studim modest tonin, të realizuar në Spitalin Rajonal të Vlorës.

Siç evidentohet edhe nga të dhënat e këtij studimi, situata e antibiotikorezistencës në vendin tonë është mjaft shqetësuese. Kontributi për këtë situatë është i dyanshëm, si nga personeli shëndetësor, edhe nga ana e familjarëve të fëmijëve, që shpesh marrin përsipër vetmenaxhimin e trajtimit antibakterial të fëmijëve pa patur formim të drejtë mjekësor mbi përdorimin e antibiotikëve. [5, 6]

Nga komponentët më përcaktues të nivelit të edukimit shëndetësor të prindërve janë niveli arsimor dhe statusi socio-ekonomik i tyre. [7, 8] Në këtë studim ne synojmë të vlerësojmë se si faktorët e mësipërm ndikojnë në ndërgjegjësimin shëndetësor të prindërve në drejtim të përdorimit joabuziv të antibiotikëve dhe sesi kjo reflektohet në gjendjen e antibiotiko-rezistencës së fëmijëve të tyre. Kjo sepse antibiotikorezistenca është një problem në rritje i komunitetit dhe është e lidhur me përdorimin e antibiotikëve. Nëse përdorimi i antibiotikëve do të reduktohej, vala e rritjes së rezistencës do të ulej. [9]

Qëllimi

Të vlerësohet ndikimi i statusit socio-ekonomik të familjes dhe nivelit arsimor të nënave në ndërgjegjësimin shëndetësor të prindërve, në drejtim të përdorimit joabuziv të antibiotikëve dhe sesi kjo reflektohet në gjendjen e antibiotiko-rezistencës së fëmijëve të tyre.

Objektivat:

- Përcaktimi i strukturës së antibiotiko-rezistencës tek fëmijët e trajtuar në Spitalin Rajonal të Vlorës gjatë periudhës Maj-Korrik 2012.

- Përcaktimi i nivelit të ndërgjegjësimit të prindërve mbi përdorimin e drejtë të antibiotikëve.

- Përcaktimi i ndikimit të nivelit arsimor dhe statusit socio-ekonomik të familjes në strukturën e antibiotikorezistencës së fëmijëve dhe ndërgjegjësimin mbi përdorimin e antibiotikëve.

Materiali dhe metoda

Ky studim kros-seksional i zhvilluar gjatë periudhës Maj-Korrik 2012 në pavionin pediatrik të Spitalit Rajonal të Vlorës përfshiu 91 fëmijë, të shtruar në këtë pavion. Për çdo rast në studim u morën kulturat e fytyrës dhe urokulturat, për të përcaktuar mikroorganizmat shkaktarë të infeksioneve dhe antibiotikorezistencën ndaj tyre. Nënave të këtyre fëmijëve iu kërkuar të plotësonin një pyetësor të vet-administruar për të testuar nivelin e njohurive të tyre mbi përdorimin e antibiotikëve. [8, 9, 11, 12, 13, 14] Gjithashtu nënave iu kërkuar të vet-deklaronin nivelin e tyre arsimor dhe punësimin e kryefamiljarit, mbi të cilin u përcaktua statusi socio-ekonomik i familjes në bazë të klasifikimit E-SEC (European - Socio Economic Clasification). [10]

Rezultatet dhe diskutimi:

Struktura e antibiotikorezistencës tek fëmijët e marrë në studim në spitalin e Vlorës

Nga 91 fëmijë të ekzaminuar në 30 prej tyre kulturat e fytyrës dolën pozitive për mikroorganizmat *Staphylococcus aureus* dhe *Streptococcus hemoliticus*. Në 23 prej këtyre fëmijëve këto mikroorganizma kishin zhvilluar tashmë rezistencë ndaj një numri antibiotikësh. Ky rezultat është shqetësues po të kemi parasysh moshën e re të subjekteve të marra në studim, që çon në kufizim të trajtimit me antibiotikë në infeksionet e pritshme në të ardhmen.

Struktura e antibiotiko-rezistencës për kulturat e fytyrës (tab. 1)

Mikrobi shkaktar, i gjetur gjatë ekzaminimit të kulturave të fytyrës	Nr. i kulturave pozitive	Nr. i kulturave sensible ndaj gjithë antibiotikëve	Nr. i kulturave pjesërisht rezistente
<i>Staphylococcus aureus</i>	23	7	16
<i>Streptococcus β-hemoliticus</i>	7	-	7

Shpërndarja e antibiotiko-rezistencës për kulturat e fytyrës. (tab. 2)

Kulturat e fytyrës	Staphylococcus 23 raste	Streptococcus 7 raste
<i>Ciprofloksacinë</i>	3- 13%	—
<i>Tobramycinë</i>	5- 22%	3-43%
<i>Rifampicinë</i>	7- 30%	3-43%
<i>Azitromicinë</i>	5- 22%	4-57%
<i>Cefuroximë</i>	6-26%	1-14%
<i>Ceftazidimë</i>	6-26%	2-29%
<i>Amikacinë</i>	8- 35%	3-43%

Nga 91 fëmijët e marrë në studim, Staphylococcus në 7 prej tyre kishte krijuar tashmë rezistencë ndaj Rifampicinës dhe në 8 fëmijë ndaj Amikacinës. Ndërsa Streptococcus në 4 prej tyre kishte krijuar rezistencë ndaj Azitromicinës, dhe në 3 prej tyre ndaj Rifampicinës dhe Amikacinës.

Struktura e antibiotiko-rezistencës për urokulturat (tab. 3)

Mikrobi shkaktar i gjetur gjatë ekzaminimit të urokulturave	Nr. kulturave pozitive	Nr. kulturave sensible ndaj gjithë antibiotikëve	Nr. kulturave pjesërisht rezistente
<i>Staphylococcus aureus</i>	17	1	16
<i>Streptococcus B hemoliticus</i>	4	--	4
<i>E. coli</i>	8	--	8

Nga 91 fëmijë të ekzaminuar në 29 prej tyre kulturat e fytyrës dolën pozitive për mikroorganizmat *Staphylococcus aureus*, *Streptococcus B hemoliticus* dhe *E. coli*. Në 28 prej këtyre fëmijëve këto mikroorganizma kishin zhvilluar tashmë rezistencë ndaj antibiotikëve të klasave të ndryshme. Vetëm 1 fëmijë ishte ende sensibil ndaj gjithë antibiotikëve të provuar.

Shpërndarja e antibiotiko-rezistencës për urokulturat. (tab. 4)

Urokulturat	Staphylococcus	Streptococcus	E. coli
<i>Ciprofloksacinë</i>	1-6%	—	2-22%
<i>Tobramicinë</i>	5-29%	3-75%	3-33%
<i>Rifampicinë</i>	6-35%	2-50%	2-22%
<i>Azitromicinë</i>	6-35%	2-50%	2-22%
<i>Cefuroximë</i>	6-35%	—	2-22%
<i>Ceftazidimë</i>	2-12%	1-25%	—
<i>Amikacinë</i>	9-53%	2-50%	5-56%

Nga 91 fëmijë të marrë në studim, Staphylococcus i gjendur në urinë në 9 prej tyre kishte krijuar tashmë rezistencë ndaj Amikacinës, ndërsa në 6 prej tyre ndaj Rifampicinës, Azitromicinës dhe Cefuroximës. Streptococcus në 3 prej tyre kishte krijuar rezistencë ndaj Tobramicinës. E. Coli në 5 fëmijë është gjetur rezistent ndaj Amikacinës.

Përdorimi i antibiotikëve. Sa njihet?

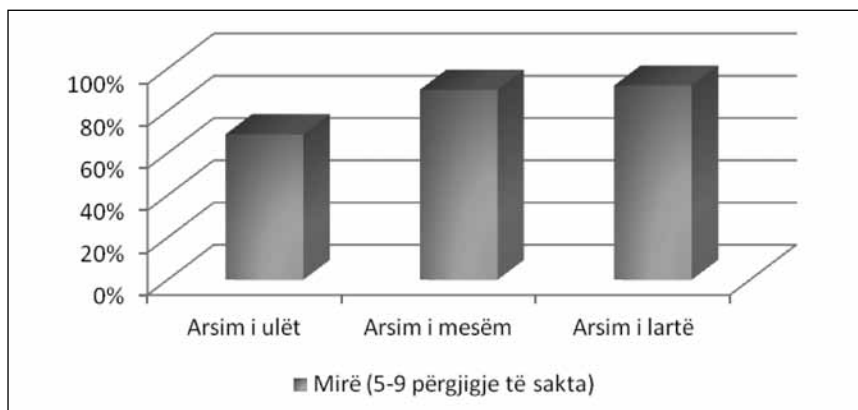
Nga 91 nëna që pranuan të përgjigjeshin pyetësorit prej 15 pyetjesh 12 prej tyre kishin njohuri të sakta vetëm për deri në 4 pyetje. 79 prej tyre dinin t'u përgjigjeshin saktë deri në 9 pyetjeve. Megjithatë

pyetjet ishin të nivelit bazë, asnjë nga nënat e pyetura nuk kishte koncepte të sakta për më shumë se 10 nga pyetjet e pyetësorit mbi përdorimin e antibiotikëve.

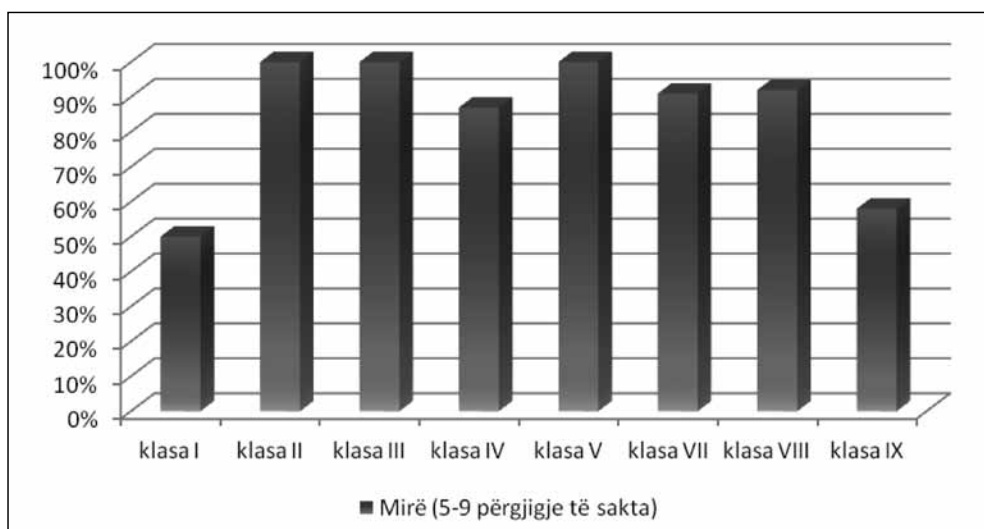
64% e nënave nuk e dinin që antibiotikët vrasin vetëm bakteret dhe jo viruset. 57% e nënave mendonin që antibiotikët mund të ndërpriten kur ndjehesh mirë, pavarësisht se nuk ka mbaruar e gjithë kura e rekomanduar nga mjeku. 46% pohuan që antibiotikët nuk kanë efektet e padëshiruara. Vetëm 76% e dinin që njerëzit mund të bëhen rezistentë ndaj antibiotikëve. Pyetjes së nëse përdor antibiotikë kur udhëton jashtë vendit, kjo nuk ndikon sesi do të veprojnë antibiotikët kur të kthehesh në vendin ku jeton, i janë përgjigjur saktë vetëm 5. 5% e nënave të pyetura. 63% e nënave mendonin se fëmijët e tyre duhet të marrin antibiotikë kur i zë gripi. 65% e nënave nuk e dinin që nëse vazhdojmë t'i përdorim antibiotikët edhe kur nuk janë vërtet të nevojshëm, pas disa vitesh ata nuk do të japin më efekt. 86% e nënave mendonin se dhënia e antibiotikëve tek kafshët nuk jep efekte tek njerëzit.

Faktorët që ndikojnë saktësinë e njohurive mbi përdorimin e antibiotikëve

Pasi pamë nivelin e njohurive të nënave në kompleks, analizuam shpërndarjen e tyre sipas nivelit arsimor të këtyre nënave, e cila është paraqitur në grafikun nr. 2. Nga rezultatet u konstatua se përqindja e njohurive tek nënat me arsimim të mesëm dhe të lartë nuk kishte ndryshim të rëndësishëm, ndërkohë që diferenca me nënat me arsimim të ulët ishte e konsiderueshme. Kjo tregon qartë ndikimin e shkallës së arsimimit në ndërgjegjësimin për përdorimin e duhur të antibiotikëve, që rrjedhimisht supozohet të ndikojë edhe krijimin e rezistencës tek fëmijët. Mungesa e diferencës në njohuri midis nënave me arsim të mesëm e të lartë me gjasë mund të shpjegohet me faktin se pyetjet e drejtuara në pyetësor ishin të nivelit bazë (jo shumë të avancuara).

Grafiku 1 - Ndikimi i nivelit arsimor në ndërgjegjësimin mbi përdorimin e antibiotikëve

Grafiku 2 - Ndikimi i klasës socio-ekonomike të familjeve në ndërgjegjësimin mbi përdorimin e antibiotikëve

Ne studiuam gjithashtu sesi klasa socio-ekonomike së cilës familjet i përkisnin ndikonte nivelin e sensibilizimit të nënave të fëmijëve për përdorimin e drejtë të antibiotikëve, por nuk konstatuam lidhje të gradientit socio-ekonomik me shkallën e këtij sensibilizimi, siç paraqitet në grafikun nr. 2. Niveli më i lartë i njohurive u vu re tek klasat II, III dhe V (respektivisht pozicionet menaxheriale dhe profesionale të ulëta, pozicionet e ndërmjetme të punësimit dhe punësimi në agrikulturë), ndërsa njohuritë më të pasakta u panë të ishin tek klasat I (pronarët e mëdhenj dhe pozicionet profesionale të larta) dhe IX (të papunët për një kohë të gjatë). Por gjithsesi numri i rasteve në studim është ende shumë i ulët për të nxjerrë një rezultat statistikisht sinjifikant.

Faktorët që ndikojnë strukturën e antibiotikorezistencës

Ne morëm në studim disa prej faktorëve që supozohet të predispozojnë zhvillimin e rezistencës antibakteriale, ndikimi i të cilëve në strukturën e antibiotikorezistencës së fëmijëve paraqitet në tabelat 5, 6, 7 dhe 8.

Në bazë të të dhënave të gjetura (tab. 5), shohim që njohuritë e pakta të nënave kanë ndikuar në zhvillimin e antibiotikorezistencës më së shumti ndaj Cefuroksimës (cefalosporinë e gjeneratës së dytë), me sa duket prej lirisë individuale të përdorimit të antibiotikëve nga ana e prindërve apo farmacistëve. Ndërsa fëmijët e nënave me nivel të mirë në përdorimin e antibiotikëve rezistencën më të lartë e kanë nga Amikacina (aminoglukozid intravenoz që përdoret në infeksione të mesme apo të rënda, dhe nuk para merret pa rekomandimin e mjekut). Ky rezultat hedh dyshimin se rritja e përqindjes së rezistencës ndaj këtij antibiotiku ka ndodhur tek fëmijë, të trajtuar na mënyrë abuzive nga ana e personelit mjekësor, përderisa është një antibiotik që jepet vetëm nga mjekët dhe prindërit e tyre duket të kenë pasur njohuri bazë për të mos abuzuar me përdorimin oral të antibiotikëve.

Ndikimi i nivelit të sensibilizimit në strukturën e antibiotiko rezistencës (tab. 5)

	Mjaftueshëm (1-4 përgjigje të sakta)	Mirë (5-9 përgjigje të sakta)	Shumë mirë (10-15 përgjigje të sakta)
<i>Ciprofloksacine</i>	—	12. 5%	—
<i>Amikacine</i>	25%	42. 5%	—
<i>Cefuroksime</i>	75%	15%	—

Përsa i përket ndikimit të nivelit arsimor në strukturën e antibiotikorezistencës vihet re një rritje shqetësuese e antibiotikorezistencës tek fëmijët e nënave me arsim të lartë, sidomos tek dy nga antibiotikët më të përdorshëm (Cefuroksima dhe Amikacina). Shqetësues është gjithashtu fakti që 33% e fëmijëve që ishin tashmë rezistentë ndaj 3 antibiotikëve vinin prej nënave me arsim të lartë.

Ndikimi i nivelit arsimor në strukturën e antibiotikorezistencës (tab. 6)

Rezistent ndaj	Arsim i ulët	Arsim i mesëm	Arsim i lartë
<i>Ciprofloksacinës</i>	—	17%	7%
<i>Amikacine</i>	33%	30%	60%
<i>Azitromicine</i>	33%	26%	20%
<i>Ceftazidime</i>	17%	30%	27%
<i>Rifampicine</i>	17%	30%	13%
<i>Cefuroxime</i>	17%	17%	27%
<i>Tobramicine</i>	33%	22%	27%

Ndikimi i nivelit arsimor në strukturën e antibiotikorezistencës (tab. 7)*Fëmijët që janë rezistentë ndaj më shumë se 1 antibiotiku*

Niveli arsimor	Asnjë antibiotik	1 antibiotik	2 antibiotik	3 antibiotik	4 antibiotik	Total
<i>I ulët</i>	33%	—	50%	17%	—	6
<i>I mesëm</i>	13%	22%	34%	26%	4%	23
<i>I lartë</i>	20%	20%	27%	33%	—	15
<i>Total</i>	8	8	15	12	1	44

Në tabelën nr. 8 kemi paraqitur shpërndarjen e antibiotikorezistencës sipas klasave socio-ekonomike (bazuar në punësimin e babait), por është ende herët të flasim për konkluzione përderisa studimi të kompletohet me të dhëna të mjaftueshme.

Ndikimi i statusit social në strukturën e antibiotikorezistencës (tab. 8)

Rezistent ndaj	Klasa								
	Kl. I	Kl. II	Kl. III	Kl. IV	Kl. V	Kl. VI	Kl. VII	Kl. VIII	Kl. IX
<i>Ciprofloksacine</i>		—	20%	12, 5%	—	—	—	11%	25%
<i>Amikacine</i>	100%	100%	60%	25%	100%	—	40%	33%	25%
<i>Azitromicine</i>	100%	50%	20%	12, 5%	—	—	40%	22%	25%
<i>Ceftazidime</i>	—	50%	40%	12, 5%	—	—	20%	28%	50%
<i>Rifampicine</i>	—	—	20%	37, 5%	—	—	20%	28%	—
<i>Cefuroxime</i>	100%	50%	20%	12, 5%	100%	—	20%	17%	—
<i>Tobramicine</i>	—	50%	40%	37, 5%	—	—	—	28%	—
<i>Numri i rasteve</i>	1	2	5	8	1	—	5	18	4

Konkluzionet dhe rekomandimet:

- Tek 25% e fëmijëve të studiuar *Staphylococcus*, *Streptococcus* dhe *E. coli* kanë krijuar tashmë rezistencë ndaj disa antibiotikëve të klasave të ndryshme.
- Antibiotiku ndaj të cilit është zhvilluar më tepër rezistenca mikrobike në studimin tonë është Amikacina, tek 19% e fëmijëve.
- Niveli i njohurive të komunitetit mbi përdorimin e antibiotikëve është i ulët. Asnjë prej të pyeturve nuk kishte nivel shumë të mirë ndërgjegjësimi.
- Shkallën më të lartë të rezistencës në përgjithësi e kanë fëmijët e nënave me arsim të mesëm, por në mënyrë të veçantë fëmijët e nënave me arsim të lartë kanë një pik rezistence ndaj Amikacinës.
- Sidoqoftë, siç edhe është e pritshme, niveli i ndërgjegjësimit vjen duke u rritur me rritjen e shkallës së arsimimit. Vihet re një ndryshim i konsiderueshëm ndërgjegjësimi nga arsimi i ulët në arsimin e mesëm, ndërkohë që nuk ka ndonjë ndryshim të madh midis arsimit të mesëm dhe të lartë, të paktën për atë grup njohurish bazë që në kërkuam në pyetësor.
- Nuk u konstatua ndonjë korrelacion sinjifikant midis klasës socio-ekonomike së cilës i përkisnin familjet dhe nivelit të tyre të sensibilizimit, por ka një tendencë për rënie të nivelit të sensibilizimit me uljen e klasës sociale.
- Fëmijët e prindërve me nivel të ulët sensibilizimi janë më tepër rezistentë ndaj Cefuroximës, ndërsa të prindërve me nivel mesatar sensibilizimi janë më rezistentë ndaj Amikacinës.
- Struktura e antibiotikorezistencës, e konstatuar nga rezultatet e këtij studimi, duhet të mbahet parasysh nga mjekët pediatër që operojnë në rajon me synim rritjen e efikasitetit të terapive antimikrobiale.
- Studime të mëtejshme duhen zhvilluar për të kompletuar spektrin e strukturës së antibiotikorezistencës në rajonin e Vlorës, si një bazë e sigurt në ndihmë të mjekimeve empirike.

Referencat

- [1]. Active-learning implementation in an advanced elective course on infectious diseases.
Hidayat L, Patel S, Veltri K. Am J Pharm Educ. 2012 Jun 18;76(5):87.
- [2]. http://www.who.int/mediacentre/news/statements/2011/whd_20110407/en/index.html.
- [3]. The growing problem of **antimicrobial resistance**.
Gyles C. Can Vet J. 2011 Aug;52(8):817-20. English, French.
- [4]. European Antibiotic **Awareness** Day 2012: Getting smart about antibiotics, a public-professional partnership.
Stockley JM. J Infect. 2012 Nov;65(5):377-9. doi: 10.1016/j.jinf.2012.08.017. Epub 2012 Sep 4.
- [5]. Education of healthcare professionals and the public.
McNulty CA, Cookson BD, Lewis MA. J Antimicrob Chemother. 2012 Jul;67 Suppl 1:i11-8.
- [6]. Combating inappropriate use of medicines.
Holloway KA. Expert Rev Clin Pharmacol. 2011 May;4(3):335-48. Review.
- [7]. Doctors and local media: a synergy for public health information?: a controlled trial to evaluate the effects of a multifaceted campaign on antibiotic prescribing (protocol).
LOcal Campaign on Antibiotics ALliance (LOCAAL) study group.
BMC Public Health. 2011 Oct 19;11:816. doi: 10.1186/1471-2458-11-816.
- [8]. Using antibiotics responsibly: right drug, right time, right dose, right duration.
Dryden M, Johnson AP, Ashiru-Oredope D, Sharland M. J Antimicrob Chemother. 2011 Nov;66(11):2441-3. Epub 2011 Sep 15.
- [9]. Overview of e-Bug: an antibiotic and hygiene educational resource for schools.
McNulty CA, Lecky DM, Farrell D, Kostkova P, Adriaenssens N, Koprivová Herotová T, Holt J, Touboul P, Merakou K, Koncan R, Olczak-Pienkowska A, Avô AB, Campos J; e-Bug Working Group. J Antimicrob Chemother. 2011 Jun;66 Suppl 5:v3-12.
- [10]. D. Rose and E. Harrison (eds) (2010) Social Class in Europe: An Introduction to The European Socio-economic Classification. London: Routledge
- [11]. Antibiotic use, **resistance** development and environmental factors: a qualitative study among healthcare professionals in Orissa, India.
Sahoo KC, Tamhankar AJ, Johansson E, Lundborg CS. BMC Public Health. 2010 Oct 21;10:629.
- [12]. The interface between veterinary and human antibiotic use.
Shryock TR, Richwine A.
- [13]. Antibiotic **resistance**.
Emanuele P. AAOHN J. 2010 Sep;58(9):363-5. doi: 10.3928/08910162-20100826-03.
- [14]. Self-medication with antibiotics in Europe: a case for action.
Grigoryan L, Monnet DL, Haaijer-Ruskamp FM, Bonten MJ, Lundborg S, Verheij TJ.
Curr Drug Saf. 2010 Oct;5(4):329-32. Review

STUDIM RASTI TË NJË PACIENTI ME MENINGJIT BAKTERIAL DHE IMPLEMENTIMI I PLANIT TË KUJDESIT INFERMIEROR NË QENDRËN KLINIKE UNIVERSITARE TË KOSOVËS

Idriz SOPJANI

Departamenti i Infermierisë dhe Mamive, Fakulteti i Mjekësisë, Universiteti i Prishtinës, Prishtinë

E-mail: idriz_s@hotmail.com

Shpresa HYSENI

Departamenti i Infermierisë dhe Mamive, Fakulteti i Mjekësisë, Universiteti i Prishtinës, Prishtinë

Alida RAMAJ

Fakulteti i Shëndetit Publik, Universiteti i Vlorës, Vlorë

Abstrakt

Sfondi: Meningjiti është një inflamacion i cipës së trurit dhe palcës kurrizore të shkaktuara nga bakteret apo viruset. Në Kosovë ku rezultatet tregojnë se nga 277 fëmijë që janë trajtuar për meningjitishin zhvilluar komplikime neurologjike në 60 pacientë (22%) dhe 15 fëmijë vdiqën (5%).

Anatomia dhe fiziologjia: Sistemi nervor është i ndërlikuar, është një rrjet i organizuar shumë mirë nga miliarda neurone dhe neuroglia. Dy ndarjet kryesore të sistemit nervor janë sistemi nervor qendror dhe sistemit nervor periferik.

Vlerësimi fizik i pacientit: Vlerësimi fizik i pacientit është bërë në këto fusha: Observimi i përgjithshme, shenjat vitale, matja antropometrike, lëkura, flokët, thonjtë, koka, sytë, veshët, hunda, goja dhe orofaringu, qafa, gjoksi dhe pulmonet, zemra dhe pulsi periferik, abdomeni, hapësira gjenitale, gjymtyrët e sipërme, gjymtyrët e poshtme, refleksët, neuromuskulatura.

Teoritë Infermiere: Është trajtuar gjendja e pacientit edhe në bazë të tri teorive më të mira infermiere të cilat janë: Teoria e ambientit sipas Florence Nightingales, Teoria e kujdesit bazë dhe e kurimit sipas Lydia Hall, Përkufizimi i 14 nevojave themelore sipas Virginia Henderson

PLK: Plani i Kujdesit Infermior është bërë duke pasqyruar bazë pesë hapat dhe janë

të kujdesit infermior dhe bashkëpunimit me stafin mjekësorë.

Fjalët kyçe: Plani i Kujdesit Infermior, Meningjiti Bakterial, Teoritë Infermiere

1. Hyrje

Meningjiti – është një inflamacion i cipës së trurit dhe palcës kurrizore të shkaktuara nga bakteret apo viruset (13).

Nga hulumtimet e bëra nga (Namani. S, et. all 2010, 2011, 2012) autorja nxjerr në pah situatën në retrospektiv dhe në perspektiv të meningjitit akut në Kosovë ku rezultatet tregojnë se nga 277 fëmijë që janë trajtuar për meningjitishin zhvilluar komplikime neurologjike në 60 pacientë (22%) dhe 15 fëmijë vdiqën (5%).

Rastet më të shpeshta të fëmijëve të sëmurë me meningjit bakterial ishin më së shpeshti të lidhur me:

N. meningitidis (n = 71, 57, 25%),

H. influenzae tip B (n = 22, 17, 74%),

S. pneumoniae (n = 17, 13, 70%) dhe

Gram -negativ bacilli (n = 11, 8, 87%).

Incidenca më e lartë e komplikacioneve neurologjike ka ndodhur në rastet të shkaktuara nga H. influenzae (rreziku relativ 2. 44, CI 95 %) (21. 22. 23).

2. Anatomia dhe fiziologjia

Sistemi nervor është i ndërlikuar, është një rrjet i organizuar shumë mirë nga miliarda neurone dhe neuroglia. Dy ndarjet kryesore të sistemit nervor janë sistemi nervor qendror dhe sistemit

trajtuar pesë diagnoza infermiere adekuate për rastin në fjalë.

Rekomandimet: Pacienti është lëshuar nga Klinika Infektive me përmirësime të dukshme në bazë të implementimit me sukses të planit

nervor periferik (6).

Si lëngje indore të SNQ, lëngu cerebrospinal lejon shkëmbimin e ushqyesve dhe mbeturinave në mes të gjakut dhe neuroneve në SNQ. Ajo gjithashtu vepron si një amortizues apo jastëk për SNQ. Presion dhe përbërësit e lëngut cerebrospinal mund të përcaktohet me anë të një punkcioni lumbal dhe mund të jetë i dobishëm në diagnozën e sëmundjeve të tilla si meningjiti (27).

Meningjet përbëhen nga tri membrana që së bashku me lëngun cerebrospinal, mbyllin dhe mbrojnë trurin dhe palcën kurrizore (sistemi nervor qendror). Pia mater është një cipë shumë delikate e ngjeshur fort që aderohet në sipërfaqen e trurit dhe palcën kurrizore, duke ndjekur të gjitha konturat e vogla. Arachnoid mater (quajtur kështu për shkak të faqeve të saj me pamje merimange) është një qeskë e lirshme dhe e përshtatshme në krye të pia mater. Hapësira subarachnoidale ndan membranën arachnoid dhe pia mater e cila është e mbushur me lëngun cerebrospinal. Membrana më e madhe dura mater është një cipë e trashë e qëndrueshme, e cila është e bashkangjitur me dy membranat arachnoidale dhe kafkën (27). Bakteriet arrijnë në meningje nga njëra prej dy rrugëve kryesore: përmes gjakut ose përmes kontaktit të drejtpërdrejt midis meningjeve dhe ose zgavrës së hundës ose të lëkurës dhe vije deri te shfaqja e meningjitit bakterial.

Në shumicën e rasteve, meningjit vije nga pushtimi i gjaku nga mikroorganizmat që jetojnë mbi sipërfaqet e mukozës së zgavrës së hundës. Kjo është shpesh e paraprirë nga infeksionet virale, të cilat prishin pengesën normale të ofruar nga sipërfaqja e mukozës.

Pasi bakteret kanë hyrë në gjak, ato hyjnë në hapësirën subarachnoidale në vendin ku pengesat e gjakut të trurit janë të ndjeshme, të tilla si pleksus choroid. Kontaminimi i drejtpërdrejtë i lëngut cerebrospinal mund të lindin nga thyerja e kafkës ose infeksionet e nasopharynxit apo sinuseve të hundës. (27) (6).

3. Të dhënat e përgjithshme

Të dhënat personale:

Emri i pacientit: "NN,"

Mosha: 4 muaj

Gjinia: Mashkull

Pesha: 5.5 kilogram

Data e lindjes: 10 Janar 2012

Adresa: Zhabar-Mitrovic

Kombësia: Shqiptar

Besimi fetar: Musliman

Numri i vëllezërve dhe motrave: Asnjë

Babai: "NN,"

Profesioni: Recepcionist

Arria Arsimore: Shkollën e mesme të mjekësisë

Nëna: "NN,"

Profesioni: Amvisë

Arria Arsimore: Shkollën e Mesme

Të ardhurat familjare: 250 €

Të dhënat e pranimi / klinika:

Data e pranimi: 11 Maj 2012

Koha e pranimi: 23:40

Ankesat kryesore: dhimbje barkut, ethe dhe temperaturë.

Spitali: Klinika Infektive-Qendra Klinike Universitare e Kosoves

Reperti: C

Mjeku: Dr. I. S

Diagnoza e pranimi: Meningjiti bakterial

4. Anamneza

Anamneza familjare

Nuk ka pasur sëmundje të njohura familjare si diabetis mellitus, astma dhe hipertension. Sa i përket çiftit nuk ju kujtohet ndonjë rast, ky është rasti i parë i meningjitit bakterial në familje dhe të afërmeve të ngushtë.

Anamneza shëndetësore

Pacienti NN ka lindur normal në mënyrë spontane në maternitetin e spitalit të Vushtrisë. Në moshën e tij, ai ka marrë një dozë të BCG, 3 doza OPV, 3 doza të DPT dhe 2 doza të vaksinës Hepatitit B. Shtrimi i tij i parë në spital ishte kur ai ishte vetëm 4 ditë i vjetër, sepse kishte pasur infeksion të kordonit dhe për këtë arsye ishte shtrirë në spital dhe kishte qëndruar për një javë.

Anamneza e sëmundjes së pranishme

Një ditë para pranimi të tij në spital, me 11 maj 2012 nëna e vënë re se djali nuk ishte i qetë, sepse gjatë tërë ditës kishte qarë me të madhe. Ai gjithashtu kishte ethe të përhershme dhe temperaturë deri në 40°C ku nëna kishte vërejtur edhe ngurtësimin e përgjithshëm të trupit të bebes dhe e shqetësuar nga gjendja e bebes nëna e kishte dërguar beben në kontroll tek mjeku. Pas kontrollit të pediatrit në qendrën e kujdesitë familjarë në Mitrovicë, pediatri kishte udhëzuar të bëhen disa analiza të gjakut dhe sipas rezultateve ata gjetën një bakterie në gjakun e pacientit NN dhe kështu kishin konkluduar në bazë të analizave

dhe simptomave të pacientit se ai vuan nga meningjit bakterial, ku pastaj nëna ishte udhëzuar për në Qendrën Klinike Universitare konkretisht në Klinikën Infektive për hospitalizim të bebes dhe trajtim të mëtejshëm.

5. Vlerësimi fizik

Data dhe Koha e Vlerësimit: 14 Maj 2012 - 09:00 P. D

1. Observimi i përgjithshme	2. Shenjat vitale
3. Matja antropometrike	4. Lëkura
5. Flokët	6. Thonjtë
7. Koka	8. Sytë
9. Veshët	10. Hunda
11. Goja dhe Orofaringu	12. Qafa
13. Gjoksi dhe Pulmonet	14. Zemra dhe Pulsu periferik
15. Abdomeni	16. Hapësira Gjenitale
17. Muskulo-skeletik	18. Gjymtyrët e sipërme
19. Gjymtyrët e poshtme	20. Reflekset Neuromuskular

6. Etiologjia

Faktorët e predispozuar	Pranishëm & Mungon	Arsyeshmëria
Mosha	Pranishëm	Pacienti është 4 muajsh.
Sistemi imunitar i pazhvilluar	Pranishëm	Pacienti është një motak, 4 muajsh i vjetër, kështu që sistemi i tij imunitar është ende i pazhvilluar.
Traumat e kafkës ose thyerje/frakturat e kafkës	Mungon	Pacienti ynë nuk ka ndonjë histori të traumave dhe frakturave të kafkës.
Kontakt të gjatë me ndonjë pacient me meningjit	Mungon	Sipas prindërve, pacienti nuk ka pasur asnjë kontakt të gjatë me ndonjë pacient me meningjit.
Infeksionet e veshit apo të sinusëve dhe infeksionet e fundit respiratore.	Pranishëm	Pacienti kishte një infeksion të frymëmarrjes në kohën e fundit që manifestohet me kollë.
Myelomeningocele dhe meningocele	Mungon	Pacienti nuk vuan nga sëmundje të tilla siç janë myelomeningocele dhe meningocele.

7. Simptomatologjia

Simptomat	Pranishëm & Mungon	Arsyeshmëria
Rigiditeti nukal	Pranishëm	Kjo u vu re tek pacienti gjatë vlerësimit fizik si dhe ishte e shkruar edhe në shënimet e pacientit.
Simptomat Brudjinski	Mungon	Pacienti nuk ka manifestuar këtë simptomë.

Simptomat Kernig	Mungon	Pacienti nuk ka manifestuar këtë simptomë
Niveli i ulur i vetëdijes	Pranishëm	Para shtrimit të pacienti në spital është vërejtur të jetë letargjik apo i përgjumur.
Ethe	Pranishëm	Pacienti e kishte këtë simptomë para dhe gjatë pranimit të tij në spital.
Të Vjellat	Pranishëm	Sipas prindërve të pacientit, pacienti kishte episode të të vjellave para dhe pas shtrimit të tij në spital. Gjithashtu, kjo ishte evidentuar edhe në shënimet e mjekut që pacienti është pozitiv në të vjella.
Fontanella e fryer	Pranishëm	Vërejtëm se fontanella anterior ishte e fryre.
Nervozizëm	Pranishëm	Sipas nënës së pacientit, pacienti ishte nervoz para shtrimit të tij në spital dhe vazhdimisht çante.
Opisthotonos	Mungon	Pacienti nuk ka manifestuar këtë simptomë.

8. Teoritë infermierore

8.1 Teoria e ambientit sipas Florence Nightingales

Florence Nightingale, zonja me llambë e definon infermierinë si "shfrytëzim të mjedisit të pacientit që shërben si akt për të ndihmuar atë në shërimin e tij". Kjo teori fokusohet në ndryshimin dhe manipulimin e mjedisit në mënyrë që pacienti të vihet në kushte më të mira të mundshme për të vepruar në natyrë. (1) (10)

Ajo identifikoi 5 faktorë të mjedisit siç janë: ajri i freskët, ujë i pastër, pastërtia, kanalizimet dhe drita apo rrezet e diellit. Çdo mangësi nga këto 5 faktorë prodhon sëmundje apo mungesë të shëndetit, por me një mjedis të mirë, trupi mundë ta riparojë vetën. (10)

Në rastin e klientit tonë, ai ka një infeksion, kështu që ai me të vërtetë kishte nevojë për një mjedis të pastër dhe të shëndoshë të favorshëm për shërimin e tij. Ai u pranua në klinikën infektive ku vërehej se pastërtia e repartit mbahej mirë nga njerëzit e shërbimeve higjieno-sanitare, por në këtë repart ka shumë pacientë kështu që ndonjëherë pastërtia e repartit është e komprometuar dhe nganjëherë ka rast në repart, që krijojnë kushte jo aq të favorshme për procesin e shërimit. Pacienti kishte mundësinë të pijë ujë të freskët dhe kishte mundësinë të merrte ajër të freskët prej shtrati të tij sepse ndodhet në afërsi të dritares. Spitali ka një sistem efikas të kanalizimit. Klienti nuk ishte në gjendje për të marrë rrezet të diellit direkt, sepse ai nuk ishte i lejuar për të dalë nga ambienti i spitalit.

8.2 Teoria e kujdesit bazë dhe e kurimit sipas Lydia Hall

Hall e definon infermierin se, "Aspekti kryesor në kujdesin ndaj pacientit është pjesëmarrja në kujdes, sepse funksioni i vetëm i infermierëve është kujdesi, ndërsa shërimi është i përbashkët me anëtarët e tjerë të ekipit shëndetësor. " Qëllimi kryesor i kujdesit është për të arritur një marrëdhënie ndërpersonale dhe me individuale për të lehtësuar zhvillimin thelbësor (30) (31).

Unë si studente e infermierisë kam bërë çmos që të ofroj një kujdes infermieror sa më cilësor që është e mundur. Ne (personeli i repartit) ishim gjithmonë aty për ti dhënë ndihmë sa herë që ai (pacienti) dhe nëna e tij kishin nevojë për ndihmë. Pacienti është shqetësimi ynë dhe ne duhet ta ndihmojmë atë në shërimin e tij. Në rastin e klientit tonë, ne i dhamë këshilla shëndetësore nënës e sidomos në lidhje me gjidhënien dhe përfitimet e saj, pasi nëna e kishte ndërperë ushqimin e pacientit përmes gjidhënjes. Gjithashtu, pasi që klienti është i varur nga prindërit e tij, ata duhet të jenë pran tij gjatë gjithë kohës për ta ndihmuar fëmijën e tyre që tij zhvilloj aktivitetet e përditshme jetësore. Si studente e infermierisë kam pas një bashkëpunim të mirë me anëtarët e tjerë të ekipit shëndetësor në dhënien e kujdesit sa më cilësor në lidhje me nevojat e klientit. Ekipi infermieror është ai që zbaton urdhrat e mjekut si kompetencë e deleguara tek infermiera siç është dhënia apo administrimi i medikamenteve të përshkruara nga ana e mjekut. Bashkëpunimi midis mjekëve dhe infermierëve është shumë i rëndësishëm në procesin e sëmundjes, si dhe në

shërim më të shpejtë të pacientit, por gjithashtu ka rëndësi thelbësore edhe bashkëpunimi i pacientit me ofruesit e kujdesit shëndetësor, sepse nuk do të jetë në gjendje që të marrë kujdesin më të mirë që ne ndoshta mund t'ia japim klientin tonë dhe në këtë mënyrë marrëdhëniet në mes të klientit dhe ekipi shëndetësor kanë një rëndësi të veçantë.

Qëllimi kryesor i kujdesit është për të arritur një marrëdhënie ndërpersonale me individët që do të lehtësojnë zhvillimin e thelbit të planit të kujdesit për klientin tonë, në rastin tonë, ne kishim zhvilluar një marrëdhënie të mira pune me kolegët tanë në spital, veçanërisht me stafin infermior dhe së bashku kishim zbatuar planet tona të ndryshme të kujdesit për lehtësimin e situatës së klientit. Në mënyrë për të arritur qëllimet tona në kujdesin për klientin tonë është vërtetë e rëndësishme për të zhvilluar një ndjenjë të unitetit dhe natyrisht komunikimi midis kolegëve është gjithashtu shumë i rëndësishëm gjatë gjithë procesit infermior.

8. 3 Përkufizimi i 14 nevojave themelore sipas Virginia Henderson

Henderson e definon infermierinë si: "ndihmon individin, si të sëmurin dhe të shëndoshin, në kryerjen e këtyre aktiviteteve që kontribuojnë në shëndetin ose shërimin e tij (ose ne vdekje paqësore) një individ do ti kryente këto nevoja pandihmën e ndokujt në qoftë se ai do të kishte forcën e nevojshme, vullnetin ose diturin". Ajo formuloi një teori infermiore që fokusohet në nevojat themelore të personit dhe ajo numëron 14 nevojat themelore që një person duhet të zotëroje (33) (20).

Më poshtë janë 14 nevojat themelore:

1. Frymëmarrje normale;
2. Të hash dhe të pish në mënyrë adekuate;
3. Eliminimin e mbetjeve metabolike nga trupi;
4. Lëvizja dhe ruajtja e një pozite të dëshirueshme;
5. Gjumi dhe pushimi;
6. Përzgjedhja e rrobave të përshtatshme;
7. Mbajtja e temperaturës së trupit brenda kufijve të normales;
8. Mbajtja e trupit të pastër dhe të ujdur;
9. Shmangia e rreziqeve në mjedis;
10. Komunikimi me të tjerët;
11. Adhurimi sipas besimit të dikujt;
12. Te punoj në një mënyrë të tillë që të ketë një ndjenjë se është i okupuar me diçka;

13. Lojëra / pjesëmarrje në forma të ndryshme të rekreacion;

14. Mëson, zbulon ose kënaqet me kuriozitet që çojnë në zhvillimin normal.

Nga komponentja e parë deri tek e nënta janë fiziologjike. E dhjeta dhe katërmëdhjeta janë komponentja të aspektit psikologjik të komunikimit dhe të mësuarit. Komponenti i njëmbëdhjetë është shpirtëror dhe moral. Komponentja e dymbëdhjetë dhe trembëdhjetë janë të orientuar në anën sociale në profesion dhe rekreacion. Henderson besonte se infermiera kryesisht është për plotësimin e nevojave të pacientin duke i furnizuar me atë që ai do të kishte forcën e nevojshme, vullnetin ose diturin për të kryer aktivitetet e tij të përditshme dhe për të kryer trajtimin e përcaktuar për të nga mjeku. Në rastin e klientit tonë ai është vetëm katër muajsh dhe ne do të kuptojmë pse ai nuk mund ti plotësoj të gjitha këto nevoja që u diskutuan nga Henderson. Klienti ishte në gjendje të eliminoj mbetjet metabolike nga trupi. Klienti gjithashtu pushonte mjaftueshëm dhe flinte mirë. Nëna e tij zgjidhte rrobat të përshtatshme për të dhe e mbante atë mirë dhe pastër gjatë gjithë kohës. Për më tepër, ai ishte gjithashtu në gjendje të merr pjesë në lojëra të përshtatshme për moshën e tij. Klienti ushqehet sipas nevojave të tij dhe mund të komunikonte me prindërit e tij përmes gjesteve dhe veprimeve.

Pasi që klienti ishte tepër i ri për të kuptuar gjithçka, ai nuk ishte në gjendje që të plotësoi apo përmbush 14 nevojat bazë, ai nuk ishte në gjendje për të adhruar në bazë të besimit të vet, ai nuk punon, ai nuk mund të shmang rreziqet që mjedisi mund t'i sjellë me vete. Klienti ishte gjithashtu tahypnik shumicën e kohës dhe ai nuk ishte në gjendje të mbajë pozitën e tij të dëshirueshme ose të lëvizë lirshëm pasi ai kishte rigiditeti nukal dhe në fund, ai nuk ishte në gjendje të mbajë në vlera normale temperaturën e trupit, kur ne e kemi trajtuar atë.

8. 4 Plani i Kujdesit Infermieror-I-

Vlerësimi	Diagnoza infermiere	Plani i Kujdesit	Intervenimet infermiere	Evaluimi
Të dhënat objektive: • Norma e frymëmarrjes ishte 59 cikle për minutë. • Vumë në dukje tahipne • Nervozizëm dhe irritim. • Frymëmarrje me gojë dhe hundë.	Shkëmbimi i dobët i gazrave si pasojë e bronchospasmes. Pacienti ka vështirësi në largimin e sekrecionit dhe kjo krijon pengesat në traktin respirator për të mbajtur rrugët ajrore të hapura. (7).	Pas 2 orë të kujdesit infermieror, pacienti do të: • Demonstroj ventilim të përmirësuar, dhe, • Mungesa të ekspozimit të simptomave të distresit respirator.	1. Vlerësimi i normës së frymëmarrjes, thellësia dhe lehtësia. 2. Monitorimin e normës së zemrës. Takikardi zakonisht është e pranishme si rezultat i etheve apo dehidrimit, por mund të paraqitet edhe si një përgjigje ndaj hypoxemis. 3. Monitorimin e temperaturës së trupit si indikator. Ngritja e temperatura është si rezultat i rritjes së metabolizmit dhe kërkesës për oksigjen. 4. Vëzhgoni ngjyrën e lëkurës dhe shtratin e thonjve. Cianoza është një shenjë e përgjithshme që pacienti tashmë është duke e përjetuar si rezultat të kërkesës në rritje për oksigjen. 5. Administrimin e bronhodilatatorëve si indikator. Bronhodilatatorët lehtësojnë kalimin e ajrit nga dilatimi i rrugëve të frymëmarrjes duke lejuar më shumë oksigjen për të thithur. 6. Administron inhalimin me oksigjen ashtu siç është urdhëruar. Përfundim me O ₂ mund të kompensojë kërkesën në rritje të pacientit për oksigjen. 7. Ngre kokën dhe inkurajohet që ta ndryshoj pozitën. Këto masa nxisin insperium maksimal dhe e përmirësojnë ventilimin. 8. Promovimi i rehatisë dhe rënia e stimuljeve. Nervozizëm dhe rritim i pacientit mund të rrisë kërkesën e oksigjenit pra masat e komoditeti duhet të respektohet (11).	Pas 2 orësh të Kujdesit infermieror, pacienti ishte në gjendje të: • Demonstronte ventilim të përmirësuar dhe • Mungesë e simptomave të Distresit Respirator • RR = 33cpm • Pacienti ra në gjumë.

8. 5 Plani i Kujdesit Infermieror-II-

Vlerësimi	Diagnoza infermierore	Plani i Kujdesit	Intervenimet infermierore	Evaluiimi
Të Dhënat objektive: • Hemoglobina = 90g/L • Eritrocitet = 3, 48 milion/uL • Hematokritit = 28 % • Puls të dobët Periferike • Zverdhje	Përqendrim i ulët i hemoglobinës në gjak është si rezultat të perfuzionit të paefektshëm të indeve. Rënie e oksigjenimit për të ushqyer indet në nivel kapilar. (7).	Në fund të Ndërhyrjeve infermierore, nëna e pacientit do të jetë në gjendje të: • shpreh me fjalë se sa e ka kuptuar dhe se sa është e vetëdijshme për masat që mund të Përmirësojnë qarkullimin e gjakut.	1. Vlerësimin e faktorëve që kanë shkaktuar gjendjen 2. Të sigurojmë krahasim e të dhënave me gjetjet e tanishme 3. Rishikimi i analizave laboratorike. Shërbejnë si një bazë shkencore për këtë problem. 4. Inkurajimi për një atmosferë të qetë dhe çlodhës. 5. Informoni prindërit për të reduktuar stimulimin dhe stresin tek pacienti. 6. Vendosni një jastëk nën këmbët e pacientit kur pacienti është duke fjetur. 7. Diskutimi i çështjeve të tjera të rëndësishme siç është regjimi dietal. 8. Inkurajoni në ndërrimin e pozitës dhe dekurajoni qëndrimin në një pozicion 9. Diskutoni mbi mënyrat se si mund të përmirësoni qarkullimin e gjakut siç është marrja e hekurit shurupet e pasuruara me vitamina dhe përmes qumështit. 11. Administron e medikamenteve paraprake. (3).	Pas 2 orësh të Kujdesit infermierore, nëna e pacientit ishte në gjendje të shprehej Me fjalë se sa e ka Kuptuar dhe se sa është e vetëdijshme për masat që mund të Përmirësojnë qarkullimin e gjakut "ooo sa ka pushu Mirë djali jem nuk es kij iden se merrke frymë ma shlrë" verbalizimi nga ana e nënës.

8. 6 Plani i Kujdesit Infermieror-III-

Vlerësimi	Diagnoza infermierore	Plani i Kujdesit	Intervenimet infermierore	Evalumi
Të dhënat subjektive: "Djali shumë po ka temperturë, verbalizimi nga ana e nënës. Të dhënat objektive: Shenjat vitale janë si më poshtë: T=38 PR= 132 RR= 46 • Lëkura e skuqur • E ngrohtë në prekje • Buzët janë të thata	Hipertermia e rrite metabolizmin, prania e baktereve në trup mund të shkaktojë Meningjitin bakteriale. Hipertermia është një përgjigje sistematike për pushtimin e trupit nga viruse apo bakteriet (7).	Brenda 4 orëve të ardhshme të kujdesit infermieror, pacienti do ta ketë temperaturën bazë brenda vlerave normale.	1. Krijimin e raporteve me klientin. Për të fituar besimin dhe bashkëpunimin 2. Monitorimin e shenjat vitale dhe regjistrimin e tyre. Këto shërbejnë si të dhëna shëndetësore bazë për gjendjen e pacientit. 3. Administrimi i antipiretikëve siç janë përshkruar nga ana e mjekut. Për uljen e temperaturës dhe të etheve 4. Përpjekje për krijimin e një ambienti sa më të freskët, p. sh përdorimi i një ventilatorit. Kontribuon në masa për të ulur temperaturën e trupit 5. Monitorimi i ritmit dhe pulsit të zemrës (11).	Pas 4 orësh të kujdesit infermierore, pacienti e ka temperaturën brenda vlerave normale dhe është me disponim më të mirë dhe nuk është duke qare.

8. 7 Plani i Kujdesit Infermieror-IV-

Vlerësimi	Diagnoza infermierore	Plani i Kujdesit	Intervenimet infermierore	Evalumi
• BMI të ulët • Mungesë të interesit për të ngrënë • Qanë vazhdimisht • Dhënia e ushqimit joadekuat; p. sh. ushqyerje me shish. • Hemoglobinë të ulët: 96, 0 g / L (135-175) • Numri i eritrociteve është i ulët: 3, 73 milion/uL (4, 20-6, 10)	Mospërputhje në ushqyeshmëri: Marrje të ushqimit më pak se kërkesat trupore si pasojë e pamundësisë që të siguroj sasi të mjaftueshme të ushqimit. Ushqyeshmëria e keqe apo mos ushqyeshmëria tek një individ shkakton pamjaftueshmëri për të përmbushur nevojat metabolike. (7)	Në një hapësirë prej 4 orësh të Ndërhyrjeve infermierore: a. Klienti do të tolerojë marrjen e sasive të ushqimit oral, dhe b. Prindërit do të kuptojnë nevojat e veçanta dietike.	1. Të dokumentohet pesha aktuale e pacientit. Dokumentimi i peshës aktuale mund të përcaktojë peshën e humbur. 2. Peshimi javor të pacientit. Vlerëson përparimin e pacientit. 3. Monitorimin apo shqyrtimin e qëndrimeve ndaj të ngrënit dhe ushqimit. Shumë faktorë psikologjikë, psiko-social, dhe kulturor e përcaktojnë llojin, shumën, dhe përshtatshmërinë e ushqimit të konsumuar. 4. Dokumentimi i oreksit. Se sa here pacienti ka shfaqë dëshirën për tu ushqyer (3).	Prindërit e pacientit e kuptojnë rëndësinë e të ushqyerit në mënyrë adekuat të birit të tyre, veçanërisht në rëndësinë e ushqyeshmërisë përmes gjidhënies. Megjithatë, pacienti ende ushqehet me shishe.

9. Plani i lëshimit të pacientit nga spitali

Mjekimi

1. Inkurajojmë prindërit e klientit që tij përmbahen urdhrave të mjekut në administrimin e barnave tek fëmija i tyre.
2. Njoftojeni mjekun nëse jeni duke marrë ndonjë bari i cili mund të ketë efekte anësore.
3. Keni kujdes për efektet anësore të mundshme të barnave të caktuara.
4. Inkurajojmë prindërit e klientit që të raportojnë menjëherë çdo reagime negative ndaj medikamenteve. (5) (16).

Ushtrimet

1. Inkurajojmë prindërit që të luajnë dhe të bëjnë aktivitete të ndryshme apo terapi për fëmijën e tyre. (4).

Trajtimi

1. Japim informacione prindërve në lidhje me sëmundjen dhe trajtimin e mundshëm që do të aplikohet pas lëshimit nga spital.
2. Prindërve duhet t'ju shpjegohet se si procedurat aktuale të trajtimit duhet të vazhdojnë në shtëpi me qëllim trajtimin të mëtejshëm. (3).

Edukimi shëndetësor

1. Inkurajojmë prindërit që të nxisin higjienën e duhur për fëmijën. Kjo do të ndihmojë për të parandaluar në marrjen e sëmundjeve të tjera infektive dhe për të parandaluar përsëritjen e meningjitit bakterial.
2. Inkurajojmë prindërit që të kujdesen që fëmija i tyre të pushojë sa më shumë.
3. Inkurajojmë prindërit që të mbajnë një ambient të rehatshëm dhe të pastër. (24).

Pacienti

1. Udhëzojmë prindërit që fëmija të ketë kontroll të rregullta dhe të vazhdueshme.
2. Përcillni të gjitha vizitat të cilat ju cakton mjeku.
3. Prindërit këshillohen që të kërkojnë këshilla mjekësore dhe informacione nga mjeku për çdo anomali që dallojnë tek fëmija i tyre. (15)

Dieta

1. Inkurajojmë nënën që gjithmonë ta ushqej fëmijën e sajë me qumësht gjiri nëse është e mundur. (8)

10. Rekomandimet

Pacienti është lëshuar nga Klinika Infektive me përmirësimet dukshme në bazë të implementimit me sukses të planit të kujdesit infermieror dhe bashkëpunimit me stafin mjekësor.

Ne si infermierë duhet të vazhdojmë të ofrojmë kujdes më të mirë për pacientët tanë dhe të përmirësojmë ndërveprimin pacient infermierë. Ne duhet të japim një paraqitje më koncize dhe gjithëpërfshirëse të rasteve dhe të sigurojmë kujdes optimal për pacientët tanë nga njohuritë dhe mësimet që i kemi marrë nga studimet e niveleve të ndryshme prej BSc e deri në MSc për infermierë. Një karakteristikë e rëndësishme që duhet ta posedojnë infermierët është që të fitojnë sa më shumë njohuri dhe të jenë sa më shumë të motivuar me qëllim që t'i përmirësojmë përpjekjet e tyre. Ne si infermierë duhet ende të jemi të hapur për ndryshime, në mënyrë që të bëhemi infermierë më të mirë një ditë.

Referencat

- [1] Alligood M. R, Tomey. A. M. Nursing theory utilization and application. 2nd Ed. Mosby, Philadelphia, 2002.
- [2] BBC(2006) Kosovo Meningitis Epidemic Affects 250 People. Provided by ProQuest Information and Learning.
- [3] Berman. J. A., Snyder. S., Kozier. J. B., Erb. G (2007) Kozier and Erb's Fundamentals of Nursing 8 th Edition
- [4] Cartwright, C. C., and Wallace, D. C. (2007). Nursing care of the pediatric neurosurgery patient. Heidelberg, Germany: Springer.

- [5] Cohen. J. B(2007) Medical Terminology: An Illustrated Guide 5 th edition.
- [6] Daisy, J (2011) Anatomy and Physiology: Nervous System In: <http://nursingcrib.com/anatomy-and-physiology/anatomy-and-physiology-nervous-system/> Qasje[22. 07. 2012]
- [7] Doenges. E. M., Moorhouse. F. M., Murr. C. A (2010) Nursing Pocket Guide to Diagnoses, Prioritized Interventions and Rationale.
- [8] Faust, S. N., et al. (2005). Bacterial meningitis and brain abscess. Medicine 33(4):55-60.

- [9] Fenichel, G. M. (2005). Clinical pediatric neurology: A signs and symptoms approach (5th ed.). Philadelphia: Elsevier.
- [10] George B. Julia, Nursing Theories- The base for professional Nursing Practice, 3rd ed. Norwalk, Appleton and Lange.
- [11] Gulanick, M., Myers. L. J (2010) Nursing Care Plans: Diagnoses, Interventions, and Outcomes. 7th Edition. Publisher by Mosby.
- [12] Hawks. H. J (2008) Medical-surgical Nursing: Clinical Management for Positive Outcomes.
- [13] Iggulden, H. (2006). Care of the neurological patient. Oxford: Blackwell Publishing.
- [14] Lois, W., Gena, D (2001) Medical-surgical nursing: anintegrated approach. 2nd Revised edition.
- [15] Lissauer, T., and Clayden, G. (2007). Illustrated textbook of paediatrics (3rd ed.). London: Elsevier.
- [16] Lippincott, W & Wilkins (2002) Kluwer. Medical Terminology Handbook. 2 nd Edition.
- [17] Linda S. Williams, et. al. (2007) Understanding Medical Surgical Nursing. 3rd Edition. F. A. Davis Company.
- [18] Mazzoni, P., Pearson, T. S. & Rowland, L. P. (2006). Merritt's neurology handbook. Philadelphia: Lippincott Williams & Wilkins.
- [19] Milonovich, L. (2007). Meningococemia: Epidemiology, pathophysiology, and management. Journal of Pediatric Health Care 21:75-80.
- [20] Meleis Ibrahim Afaf (1997), Theoretical Nursing: Development and Progress 3rd ed. Philadelphia, Lippincott.
- [21] Namani. S. A., Koci. R. A., Dedushi. K. H., Raka. L (2010) Causative pathogens of bacterial meningitis in children and their susceptibility to antibiotics. The Internet Journal of Infectious Diseases. Volume 9 Number 1. DOI: 10.5580/2889
- [22] Namani S, Milenkovic Z, Kuchar E, Koci R, Mehmeti M (2012) Mortality from bacterial meningitis in children in Kosovo. J Child Neurol. ;27(1):46-50.
- [23] Namani. S. A., Koci. R. A., Dedushi. K. H (2011) Predictors for Neurologic Complications of Bacterial Meningitis in Children in Kosovo. Maced J Med Sci. ; 4(1):75-80.
- [24] Potter A Patricia, Perry G Anne (1992) Fundamentals Of Nursing –Concepts Process and Practice 3rd ed. London Mosby Year Book.
- [25] Phipps. J. W., Sands. K. J., Marek. F. J (2000) Medical-Surgical Nursing: Concepts & Clinical Practice, 6 th Edition. USA.
- [26] Seeley, R. R., Stephens, T. D. and Tate, P. (2005) Essentials of Anatomy and Physiology. 7th ed. Boston: McGraw Hill.
- [27] Smeltze, S. C.. Bare, B. G.. Hinkle, J. L., Cheever, K. H (2008) Brunner and Suddarth's Textbook of Medical Surgical Nursing, 11 th edition; Lippincot, Williams and Wilkins.
- [28] Shkoza A. (2007) Fiziologjia e Njeriut. Tiranë:Ufo press.
- [29] Reeves. J. C., Roux. M. G., Lockhart. R (1995) Medical-surgical nursing.
- [30] Tomey AM, Alligood. MR. Nursing theorists and their work. (5th ed.). Mosby, Philadelphia, 2002.
- [31] Taylor Carol, Lillis Carol (2001) The Art and Science Of Nursing Care 4th ed. Philadelphia, Lippincott.
- [32] Van de Beek, D., de Gans, J., Tunkel, A. R., et al. (2006). Community-acquired bacterial meningitis. New England Journal of Medicine, 354(1), 44–53.
- [33] Wills M. Evelyn, McEwen Melanie (2002). Theoretical Basis for Nursing Philadelphia. Lippincott Williams and wilkins.
- [34] Williams, S. L., Hopper, P. D. (2007) Understanding Medical Surgical Nursing 3 rd edition; International Edition.
- [35] Williams & Wilkins. (2009) Evaluating signs and symptoms by Lippincott.

ABORTI. NJË DILEMË TEK TË RINJTË (STUDIM KROSEKSIONAL)

Prof. Asoc. Vitori Hasani¹, MSc. Brunilda Mersini²,
Rudina Çerçizaj¹, Emirjona Kiçaj¹

¹Fakulteti i Shëndetit Publik,

²Spitali Rajonal Vlorë.

vhasani53@yahoo.com, rudina_2005@hotmail.com, ekicaj@yahoo.it

Abstrakt

Bacgraund

Aborti është ndalimi i shtatzanisë së padëshiruar me qëllim që të pengojë krijimin e një jete të re ose të ndërpresë shtatzëninë në rast të një "fetus morto", ose të ndalojë të qenurit prind për arsye të ndryshme. Para viteve 90-të në Shqipëri nuk kishte masa parandaluese për shtatzëninë e padëshiruar, prandaj femrat i drejtoheshin kryerjes së abortit. Pas viteve 90 u fut koncepti i planifikimit familjar, u fut si lëndë edukata seksuale në shkolla dhe u thye tabuja e përdorimit të kontraktivëve.

Qëllimi i studimit

Vlerësimi i pikëpamjeve për abortin tek studentët e Fakultetit të Shëndetit Publik sipas viteve akademike.

Objektivi i përgjithshëm: Vlerësimi i pikëpamjeve për abortin tek studentët e Fakultetit të Shëndetit Publik.

Objektivat specifike: Vlerësimi i opinioneve pro dhe kundër abortit tek studentët e Fakultetit të Shëndetit Publik. Arsyetimi i pranimi apo kundërshtimit të kryerjes të një aborti.

Metodologjia e studimit. Ky është një studim kuantitativ kroseksional.

Për këtë studim u përdor një pyetësor i vetadministruar anonim në lidhje me arsyetimin pro dhe kundër abortit nga studentët Fakultetit të Shëndetit Publik, morën pjesë 213 studentë nga këta 98 ishin në vit të parë, 58 në vit të dytë dhe 57 në vit të tretë. Pjesëmarrësit ishin të moshës 19-28 vjeç.

Rezultatet: Në studim morën pjesë 186 femra dhe 27 meshkuj. 138 studentë (64%) e vlerësonin si të rëndësishme ruajtjen e jetës dhe 75 studentë ose 36% ishin pro realizimit të një aborti. 60

femra (32%) ishin pro realizimit të një aborti ndërsa meshkuj 15 (55%).

Aborti konsiderohet si një zgjidhje në rastet e malformacionit fetal (99%), problemet gjenetike të trashëguara (100%) në rastet e shtatzënive si rezultat i një përdhunimi (79%) dhe kur rrezikohet jeta e gruas gjatë periudhës së shtatzënisë (94%). Arsye të mos pranimi të abortit është ndërgjegjja e individëve 147 individë (69%), frika nga aborti 64 (30%), edukimi nga 66 individë (3%) dhe besimi fetar nga 93 individë (44%).

Konkluzionet: Në popullatën e marrë në studim studentët meshkuj e pranojnë më tepër idenë realizimin të abortit. Femrat kanë më shumë kurajë se meshkujt përballë një shtatzënie të padëshiruar në rast të një lidhjeje jo legale, duke pranuar të mbajnë fëmijën dhe kur ato janë shumë të reja në moshë.

Rekomandimet: Njohja në kohë me metodat e planifikimit familjar, pjesëmarrja në trajnime për planifikimin familjar si dhe shtrirja e informacionit edhe tek studentët e fakulteteve të tjera duke organizuar takime me të rinjtë në formë bashkëbisedimi duke e trajtuar abortin jo vetëm si çështje shëndetësore, por më shumë si çështje etike.

Fjalë Kyçe – Abort, shtatzëni, arsyetim.

Bacgraund

Abort do të thotë nxjerrja nga uterus i embrionit ose fetusit përpara se ai të jetojë domethënë brenda javës së 20 të shtatzënisë dhe me peshë më të vogël se 500g. [1]

Aborti është ndalimi i shtatzënisë së padëshiruar me qëllim që të mos lejojë krijimin e një jete të re ose të ndalojë shtatzëninë në rast të një fetus

morto, ose të ndalojë të qënurit prind për arsye të ndryshme.[2]

Ndryshimet politike dhe sociale në Shqipëri pas viteve 90 kanë sjellë ndryshime edhe në jetën e gruas, shtatzëninë dhe qëndrimin ndaj abortit.

Në Shqipëri legjislacioni i hyrë në fuqi në vitin 1995, ka lehtësuar praktikën e realizimit të një aborti duke parandaluar në një masë të konsiderueshme rrugën e aborteve ilegale kriminale [3] dhe me pasojë shpesh herë me të rënda për gruan deri në humbjen e jetës.[4]

Arsyet për realizimin e një aborti janë të ndryshme si: shtatzëni e padëshiruar si rezultat i një përdhunimi / incesti,[5] abort si rezultat i pranisë së patologjive me risk për jetën e nënës, [6] abort për shkak të gjendjes shëndetësore të nënës, [6] abort si rezultat i keqformimit të të fetusit,[7] abort për shtatzëni të padëshiruar e cila bëhet pengesë për karrierë, abort kur shtatzënia përkeqëson standardin e jetesës në familje, [8] abort i mbështetur në të drejtën ligjore për vendimmarrje të gruas [3], abort kur femrat janë në moshë të vogël dhe do ta kenë të vështirë të përballojnë shtatzëninë, lindjen dhe mëmësinë..[3]

Por kryerja e abortit në shoqëri nuk pranohet nga të gjithë. Kundërshtarët e abortit kanë edhe ata argumentet e tyre. [16] Çdo embrion është një krijesë me të drejtën e një të ardhmeje për të jetuar, në momentin kur të gjithë individët kanë të drejtë morale për të jetuar atëherë dhe të gjithë personat potencial kanë gjithashtu të drejtën morale për të jetuar. [17] Fetus human është një individ potencial i pafajshëm. [9], [12] Shpesh herë niveli i kulturave shëndetësore ndikon në kundërshtimin e realizimit të një aborti. [10] [14] Besimi fetar dhe praktikimi i tij shpesh herë është argument shumë bindës kundër abortit. [11], [12] Frika ndaj abortit është një faktor tjetër që ndikon në kundërshtimin e abortit. [13] [15] Argument tjetër që mund të përmendim vrasja e ndërgjegjes për mosmbrojtjen e jetës njerëzore. [17]

Para viteve '90 në Shqipëri nuk kishte masa parandaluese për shtatzëninë e padëshiruar prandaj femrat i drejtoheshin kryerjes së abortit ilegal. Që ky abort të realizohej pranë institucioneve shëndetësore, shtatzënat duhet të paraqiteshin në komisione të caktuara dhe duhet të kishin një arsye të forta shëndetësore. Kur këto komisione nuk lejonin kryerjen e

abortit ato i drejtoheshin zgjidhjeve jo legale të pakontrolluara nga ana mjekësore dhe në këtë periudhë vdekshmëria e grave gjatë kryerjes së abortit të pasigurt ishte e lartë. Ato ishin të ekspozuara ndaj infeksioneve, septicemisë, hemorragjisë, infertilitet, deri në humbjen të jetës.[6]

Në 1993 raportohen 24608 ndërprerje shtatzënie. Mbështetur në statistikat e Ministrisë së Shëndetësisë vërehet se numri i abortit ulet nga viti në vit [18].

Prezantimi i studimit

Qëllimi i studimit: Vlerësimi i pikëpamjeve për abortin të studentëve të Fakultetit të Shëndetit Publik sipas viteve akademike.

Objektivat specifike:

- Vlerësimi i opinionëve pro abortit të studentëve të Fakultetit të Shëndetit Publik
- Vlerësimi i opinionëve kundër abortit.
- Arsyetimi i pranimi apo kundërshtimit të kryerjes së një aborti

Metoda e studimit: Ky është një studim kuantitativ kroksional. Për këtë studim u përdor një pyetësor i vetadministruar në lidhje me arsyetimin pro dhe kundër abortit. Nëpërmjet këtij pyetësori u vlerësuan pikëpamjet e studentëve në drejtim të abortit.

Pyetësori ishte anonim. Ai iu shpërnda 215 studentëve. Pyetësori u plotësua 213 studentë. Pyetësorët e paplotësuar u përjashtuan nga studimi.

Nga 213 studentë që morën pjesë në këtë studim 98 ishin studentë të vitit të parë, 58 studentë në vitit të dytë dhe 57 studentë të vitit të tretë. Grupmosha e pjesëmarrësve ishte nga 19 - 28 vjeç.

Rezultatet.

Të gjithë pjesëmarrësit e kuptonin se çdo të thoshte abort. Në studim morën pjesë 213 studentë nga këta 186 ishin femra dhe 27 meshkuj.

Shumica e pjesëmarrësve vlerësonin si të rëndësishme ruajtjen e jetës pra ishin kundër abortit 138 studente (64%) dhe 75 studentë ose 36% ishin pro realizimit të një aborti. 60 femra (32%) ishin pro realizimit të një aborti ndërsa meshkuj 15 ose (55%).

Grafiku 1. Shpërndarja e të dhënave sipas pranimit dhe kundërshtimit të abortit dhe gjinisë

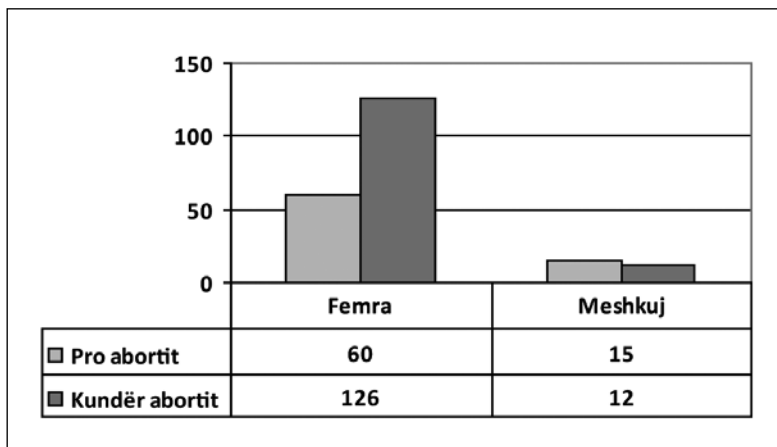
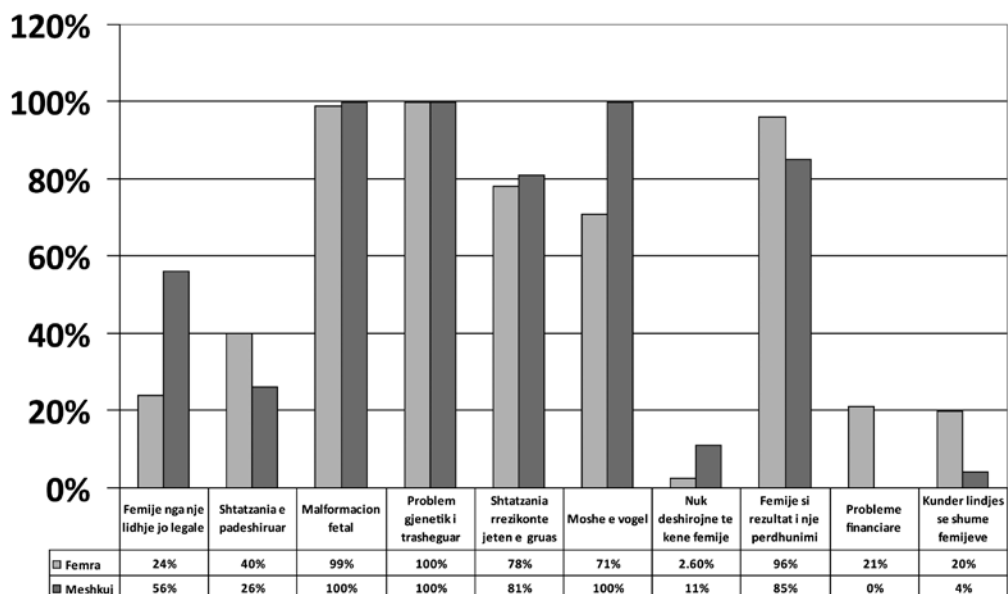

Tabela 1. Shpërndarja e të dhënave të arsytimit pro të studentëve sipas gjinisë

	Pro abortit					
	Femra		Meshkuj		Total	
	Nr.	%	Nr.	%	Nr.	%
Fëmijë nga një lidhje jo legale	44	24%	15	56	59	28
Shtatzënia e padëshiruar	74	40%	7	26	81	38
Malformacion fetal	184	99%	27	100	211	99
Problem gjenetik i trashëguar	186	100%	27	100	213	100
Shtatzënia rrezikonte jetën e gruas	146	78%	22	81	168	79
Moshë e vogël	132	71%	27	100	159	75
Nuk dëshirojnë të kenë fëmijë	5	2.6%	3	11	8	4
Fëmijë si rezultat i një përdhunimi	178	96%	23	85	201	94
Probleme financiare	39	21%	-	-	39	18
Kundër lindjes së shumë fëmijëve	37	20%	11	4	48	23

Aborti konsiderohet si një zgjidhje në disa raste si në rastet e keqformimit fetal (99%) por jo ndonjë ndryshimi të madh midis gjinive, problemet gjenetike të trashëguara (100%) në rastet e shtatzanive si rezultat i një përdhunimi (79%) dhe në rastet kur rrezikohet jeta e gruas gjatë periudhës së shtatzënisë (94%).

Ndërprerja e shtatzënisë është parë si një zgjidhje e nevojshme nga të gjithë pjesëmarrësit e studimit në rastin e problemeve gjenetike, pra ata nuk duan të sjellin në jetë një fëmijë me risk të lartë, që do të shfaqë keqformime.

Shtatzania pas një përdhunimi gjithashtu është parë si një arsye e fortë për të bërë një ndërprerje të saj (178 femra dhe 23 meshkuj). Në këtë situatë shumë femra kryejnë abort për arsye psikologjike, ato shohin tek fëmija personin që abuzoi me to. Nëse do të mbanin fëmijën, do të ishte shumë e vështirë për tu lidhur me fëmijën dhe ai do të rritej në një familje jo të plotë.

Ndërprerja e shtatzanisë është parë si zgjidhje nga 27 pjesëmarrësit meshkuj të pyetësorit kur partneri është ende i papërgatitur për të qene prind.

Nga 22 prej tyre pranohet aborti pa hezitim kur nënës gjatë shtatzënisë i rrezikohet jeta seriozisht. Nga studimi del se meshkujt nuk janë të përgatitur për të qenë baballarë. Të 27 pjesëmarrësit e shohin abortin si zgjidhje për të dale nga situatë të cilën

e konsiderojnë atë vështirë dhe të papëlqyeshme. Meshkujt nuk dëshirojnë të kenë një familje të madhe me shumë fëmijë, 11 prej tyre preferojnë më mirë të realizojnë një abort.

Sipas pyetësorit femrat janë më gatshme për tu përballur me një shtatzani të padëshiruar nga një lidhje jo legale. Shumica e tyre do të pranonin të mbajnë fëmijën dhe sikur të ishin shumë të re.

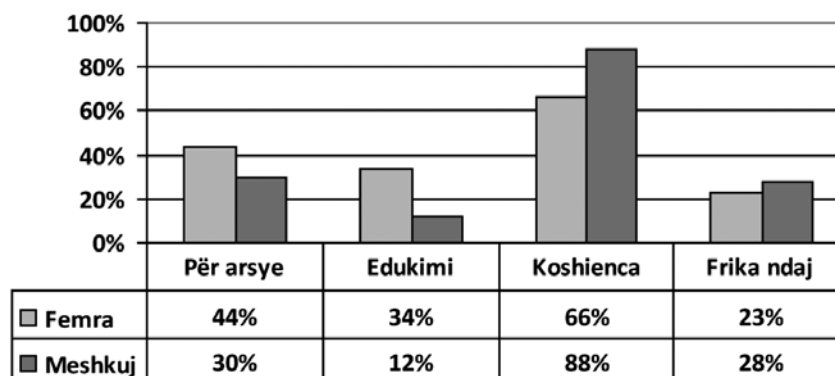
Më mirë për fëmijën do të ishte të rritej në një familje të plotë me ë dy prindërit. Nëna ka nevojë për mbështetjen nga partneri sepse e ka shumë të vështirë rritjen e fëmijës pa praninë e partnerit. Të kujdesesh për fëmijën kërkon dashuri, kohë, afeksion, mbështetje financiare dhe më e rëndësishme: të jesh i përgatitur për të qenë prind. Disa herë shëndeti i gruas është në rrezik për shkak të vazhdimin të shtatzënisë dhe në këtë situatë është domosdoshmëri marrja e vendimit për ndërprerjen e shtatzënisë,

Lindja e fëmijës është një moment lumturie dhe kënaqësie, por në disa raste kur ky fëmijë ka keqformime ose ka lindur me probleme të rënda shëndetësore, vuajtja dhe hidhërimi nuk ia vendim gëzimit. Keqformimet e bëjnë jetën më të vështirë si për fëmijën dhe për prindërit e tij. Fëmija ka nevojë për shumë përkujdesje të veçanta mjekësore.

Arsyet e kundërshtimit të abortit:

Tabela nr. 2 Shpërndarja e studentëve sipas arsyesimit kundër abortit.

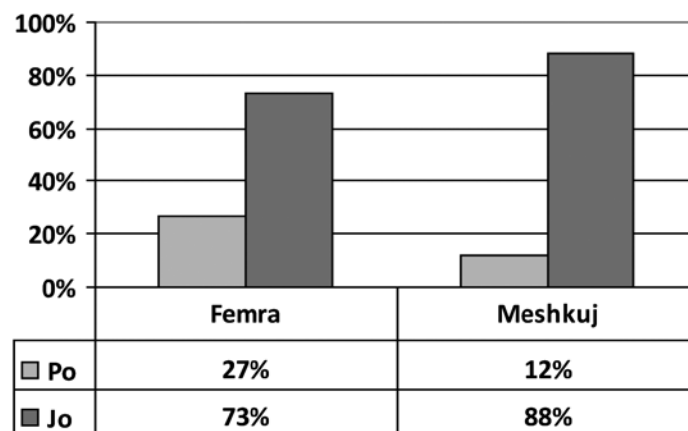
	Kundër abortit					
	Femra		Meshkuj		Total	
	Nr.	%	Nr.	%	Nr.	%
Për arsye fetare	81	44	12	30	93	44
Edukimi	63	34	3	12	66	31
Koshienca	123	66	24	88	147	69
Frika ndaj abortit	56	23	8	28	64	30

Për arsye të mos pranimit të abortit është ndërgjegjja e individëve 147 individë pra 69% e tyre, frika nga aborti është një arsye që pranohet prej 64 individëve (30%), edukimi nga 66 individë (3%) dhe besimi fetar nga 93 individë (44%).

Tabela 3. Shpërndarja e studentëve sipas pyetjes: Imagjinoni se keni realizuar një abort. A do ta ripërsëritni atë?

Imagjinoni se keni kryer një abort. A do ta ripërsëritnit?						
	Femra		Meshkuj		Total	
	Nr.	%	Nr.	%	Nr.	%
Po	50	27	3	12	53	24%
Jo	136	73	24	88	160	76%

Pyetjes "Imagjinoni se keni realizuar një abort. A do ta ripërsëritni atë?" 160 studentë (76%) thonë se nuk do ta ripërsëritnin këtë veprim dhe 53 (24%) do ta ribënin nëse do të ishte e domosdoshme.

Konkluzion

- Studentët tanë nuk janë të përgatitur për tu përballur me një shtatzani e paplanifikuar.
- Disa prej tyre e konsiderojnë abortin si rrugën e fundit për të zgjidhur problemin e një shtatzanie në disa situata të motivuar nga arsye subjektive.
- Ne nuk kemi përgjigje për një problem të tillë kaq kompleks. Por ne e dimë se brezi i ri në Shqipëri ka të drejtën tashmë për të zgjedhur dhe në përgjithësi ata luftojnë për jetën.

Rekomandimet

Njohja në kohë me metodat e planifikimit familjar, pjesëmarrja në trajnime për planifikimin familjar si dhe shtrirja e informacionit edhe tek studentët e fakulteteve të tjera duke organizuar takime me të rinjtë në formë bashkëbisedimi duke e trajtuar abortin jo vetëm si çështje shëndetësore, por më shumë si çështje etike.

Referencat

- [1] Maternity and Women's Health Care, Edition:10 Deitra Leonard Lowdermilk RNC PhD FAAN (AUTHOR), MARY CATHERINE CASHION RN BC MSN (AUTHOR), SHANNON E. PERRY RN PHD FAAN PUBLICATION DATE: FEBRUARY 21, 2011 | ISBN-10: 0323095550 | ISBN-13: 978-0323095556 PAGE 189 – 192.
- [2] MATERNAL & CHILD NURSING CARE (3RD EDITION) MARCIA L. LONDON, PATRICIA W. LADEWIG, JANĚ W. BALL DRPH RN CPNP, RUTH C. BINDLER, KAY J. COWEN. 2010 | ISBN-10: 0135078466 | ISBN-13: 978-0135078464
- [3] LIGJI NR.8045, DT 7.12.1995 PËR NDËRPRERJEN E SHTATËZANISË.
- [4] PRENTICE HALL NURSING REVIEWS & RATIONALS: MATERNAL-NEWBORN NURSING (2ND EDITION) MARYANN HOGAN, RITA GLAZEBROOK RNC PHD ANP, VERA BRANCATO EDD MSN RN, JEAN RODGERS RN MN 2006 | ISBN-10: 0131789732 | ISBN-13: 978-0131789739.
- [5] JUSTICE: WHAT'S THE RIGHT THING TO DO? MICHAEL J. SANDEL 2010 ISBN 978 - 0- 374-53250- 5 PAGE 3 – 31
- [6] OBSTETRICS: NORMAL AND PROBLEM PREGNANCIES: BOOK WITH ONLINE ACCESS, 5E (OBSTETRICS NORMAL & PROBLEM PREGNANCIES (GABBE) STEVEN G. GABBE MD, JOE LEIGH SIMPSON MD, JENNIFER R. NIEBYL MD, HENRY L. GALAN MD, LAURA GOETZL MD MPH, ERIC R. M. JAUNIAUX MD PHD, MARK B. LANDON MD 2007 | ISBN-10: 0443069301 | ISBN-13: 978-0443069307 | EDITION: 5 PAGE 628 – 650, 1153 – 1178
- [7] POTTER'S PATHOLOGY OF THE FETUS, INFANT AND CHILD: 2-VOLUME, ENID GILBERT-BARNES AO MD FRCPA FRCPATH DSCI(HC) MD(HC), RAJ P. KAPUR MD PHD, 2007 | ISBN-10: 0323034039 | ISBN-13: 978-0323034036
- [8] THE ETHICS OF ABORTION: WOMEN'S RIGHTS, HUMAN LIFE, AND THE QUESTION OF JUSTICE (ROUTLEDGE ANNALS OF BIOETHICS) CHRISTOPHER KACZOR 2010 ISBN 0 – 203 – 84116 – 6
- [9] REVISITING THE ARGUMENT FROM FETAL POTENTIAL BERTHA A. MANNINEN *PHILOSOPHY, ETHICS, AND HUMANITIES IN MEDICINE* 2007, 2:7 DOI:10.1186/1747-5341-2-7 PUB – MED
- [10] Ethics of abortion: the arguments for and against. Jones K, CHALONER C. *NURS STAND.* 2007 MAY 23-29;21(37):45-8. PUB MED
- [11] Abortion: A Rational Look at An Emotional Issue R.C. Sproul 2010 ISBN 978-1-56769-209- 9
- [12] A CRITIQUE OF “ THE BEST SECULAR ARGUMENT AGAINST ABORTION” STROG C. *J MED. ETHICS* 2008 727-31 PUB – MED.
- [13] STRETTON D. “ THE DEPRIVATION ARGUMENT AGAINST ABORTION” *BIOETHICS* 2004 PUB – MED 144 – 80
- [13] R. GILLON “ IS THERE NEW ETHICS OF ABORTION” *JOURNAL MEDICINE ETHICS* 2008 PUB MED.
- [14] M. BROWN “ THE MORALITY OF ABORTION AND THE DEPRIVATION OF FUTURE” *J MED. ETHICS* 2008 727-31 PUB – MED.
- [15] BRILL, H. SKOTT “THE FUTURE LIKE OURS ARGUMENT, PERSONAL IDENTITY AND THE TWINNING DILEMMA” *SOCIAL THEORY & PRACTICE*, 2003, VOL 29, ISSUE 3 P419-430, 12P
- [16] HIMMA KE “ A DUALIST ANALYSIS OF ABORTION: PERSONHOOD AND THE CONCEPT OF SELF AS EXPERIENTIAL SUBJECT” *MED ETHICS* 2005 31(91): 48-55
- [17] GIUBILINI A “ ABORTION AND THE ARGUMENT FROM POTENTIAL: WHAT WE OWE TO THE ONES WHO MIGHT EXIST” *MED PHILOS* 2012 37(1) 49-59. EPUB 2012
- [18] WWW.MOH.GOV.AL

VLERËSIMI I FAKTORËVE ETIOLOGJIKE QE NDIKOJNË NE SHFAQJEN E BRONCHIOLITIT NE MOSHAT PEDIATRIKE.

MSc. Rezarta Lalo¹; Juljana Xhindoli¹;
Oltiana Hila²; Samela Brahimaj²

¹Pedagoge Departamenti i Kujdesit për Nënë dhe Fëmijën.

Fakulteti i Shëndetit Publik, Universiteti "Ismail Qemali",

²Infermiere MP në pediatri. Vlorë

E-mail rezarta_lalo@yahoo.com

Hyrje

Bronchiolitis është një sëmundje e zakonshme dhe ndonjëherë e ashpër. Virusi respirator syncytial (RSV) është shkaku më i zakonshëm. Më shumë se gjysma e të gjithë foshnjave janë të ekspozuar ndaj këtij virusi prej ditëlindjes së tyre të parë. (7) Kjo është një sëmundje e zakonshme dhe ndonjëherë e ashpër. Virusi respirator syncytial (RSV), bronchiolitis është shkaku kryesor i pranimit në spital të fëmijëve nën moshën 1 vjeç në vendet e zhvilluara. RSV është identifikuar si shkaku në shumicën dërrmuese (75%) të rasteve të bronchiolitis. (9) Viruse të tjera që mund të shkaktojnë bronchiolitis përfshijnë parainfluenza virus, influenza virus, adenovirus, rhinovirus (1). Faktorë të tjerë predispozues mund të përmendim: Sëmundje kongjenitale të zemrës (një defekt lindjeje që ndikon në zemër), Preterm (para javës së 37 të shtatzanisë), Sëmundje kronike të mushkërive të prematuritetit (kur dëmtimi në mushkëri shkakton probleme afatgjata të frymëmarrjes në foshnjat preterm), ushqyerje me gji për më pak se dy muaj ose aspak, ekspozimi ndaj duhanit, për shembull nëse prindërit pinë duhan, vëllezër apo motra të cilët ndjekin shkollën ose çerdhen (pasi ata kanë më shumë gjasa për të ardhur në kontakt me një virus dhe ta transmetojnë atë) (2). Studimet kanë treguar se rreth 20% e foshnjave në Shqipëri sëmuren me bronkiolit çdo vit dhe

2-3% e këtyre fëmijëve kërkojnë hospitalizim. Fëmijët më të vegjël se 1 vjeç kanë pothuajse dy herë më shumë gjasa për të zhvilluar bronchiolitis sesa fëmijët midis moshës 1 dhe 2 vjeç. Bronkioliti është më i zakonshëm tek fëmijët midis 3 dhe 6 muajsh. Edhe pse bronkioliti ndodh gjatë gjithë vitit, ai është më i zakonshëm në dimër. Incidenca me e madhe ka ndodhur në shkurt. Bronkioliti ndodh më shpesh tek djemtë sesa tek vajzat. Gjendja është më e zakonshme në foshnjat që janë ushqyer me qumësht artificial. Disa studime sugjerojnë se statusi i ulët social-ekonomik mund të luajë një rol dhe se fëmijët në këtë grup mund të shtrohen në spital më shpesh. Aktualisht, nuk ka të dhëna të mjaftueshme për të përcaktuar normat e bronkiolitit në vendet e pazhvilluara, por studimet tregojnë se ushqimi i dobët dhe standardet jo të mira të kujdesit mjekësor mund të kontribuojnë në shfaqjen e tij. Në rajonet tropikale, bronkioliti është më i zakonshëm gjatë sezonit të shirave. (10) Duke u nisur nga problematika që sjell bronkioliti në moshat pediatrike kryesisht në moshat nën 1 vjeç menduam të realizojmë një studim mbi përcaktimin e incidencës së bronkiolitit në repartin e pediatrik të Spitalit Rajonal të Vlorës me qëllim identifikimin e faktorëve që ndikojnë më së shumti në shpeshësinë e fëmijëve me bronkiolit. Për të vlerësuar shpërndarjen në bazë të moshës, gjinisë, sezonalitetit, dhe shpërndarjes demografike u bazuam në studimin e kartelave dhe regjistrave spitalorë, dhe gjithashtu u bazuam në të dhënat e pyetësorëve të plotësuar nga vetë familjarët. Gjithashtu një hap tjetër i rëndësishëm është marrja në konsideratë e faktorit socio-ekonomik i cili u mor gjithashtu nga kartelat

dhe pyetësori. Në përgjithësi si faktor kryesor që ndikon në shpeshtësinë e bronkiolitit ka qene faktori demografik duke qenë se Vlorë është një vend me lagështi të lartë, e cila çon në favorizimin e bronkiolitit. Por nuk mundet të anashkalojmë faktorin moshë dhe socio-ekonomik që kanë ndikim të rëndësishëm dhe këtë e tregojnë rezultatet e studimit.

Fjalë kyce: Bronchiolitis, Faktorët etiologjike, Incidenca e bronchiolitit, Spitali Rajonal i Vlorës.

Qëllimi i studimit

Përcaktimi i incidencës së bronkiolitit në repartin e pediatrikë të Spitalit Rajonal të Vlorës, në mënyrë që të vlerësohen faktorët etiologjikë dhe riskues.

Objektivi kryesor

Të vlerësohen faktorët etiologjikë në rastet e paraqitura gjatë studimit tonë me bronkiolit.

Objektivat specifike

Vlerësimi i shpërndarjes së fëmijëve me bronkiolit në repartin e pediatrikë sipas faktorëve demografike.

Vlerësimi i përqindjes së hospitalizimeve me bronkiolit të shkaktuara nga virusi respirator sincicial.

Vlerësimi i faktorëve socio-ekonomike në fëmijët e hospitalizuar me bronkiolit në Spitalin Rajonal Vlorë

Përcaktimi i moshës, gjinisë dhe shpërndarjes sezonale të hospitalizimeve me bronkiolit në fëmijët nën 4 vjeç.

Konsideratat etike

Për të realizuar këtë studim kemi kërkuar leje nga Drejtori i Spitali Rajonal Vlorë, Shefi i Repartit të Pediatrikë dhe nga Kryeinfermierja e Repartit.

Gjithashtu kemi kërkuar leje dhe ndihme nga personi përgjegjës i kartotekës së spitalit dhe kemi bashkëpunuar me infermieret që punojnë në repartin e pediatrikë, të cilat na kanë ndihmuar për të bërë të mundur plotësimin e pyetësorit nga vetë familjarët e pacientëve.

U kemi shpjeguar nënave të fëmijëve arsyen e realizimit të këtij ekzaminimi dhe kemi gjetur përkrahjen e tyre. Asnjë nga nënat nuk ka kundërshtuar në plotësimin e pyetësorit, dhe u kemi premtuar anonimitet të plotë të përgjigjeve të pyetësorit.

Metodologjia e studimit

Ky është një studim deskriptiv i cili është i bazuar në studimin e kartelave mjekësore, regjistrave

dhe në të dhënat e marra nga një pyetësor. (aneks 1). Në pyetësor u morën të dhëna në lidhje me:

- Moshën e fëmijës
- Gjininë e tij
- Vendbanimin
- Gjendjen socio-ekonomike
- Numrin e pjesëtarëve të familjes
- Përdorimin apo jo të duhanit nga pjestarët e familjes

Popullata e marrë në studim

Në studim janë marrë fëmijët 0-4 vjeç, të diagnostikuar me bronkiolit në repartin e pediatrikë në Spitalin Rajonal Vlorë, sepse kjo sëmundje prek kryesisht këtë grup moshë si në vendin tonë ashtu edhe në vende të tjera. Kemi përdorur rastet e hospitalizuara sepse hospitalizimi mundëson incidencën e bronkiolitit më lehtë se në vendet e tjera.

Madhësia e popullatës:

U paraqitën në Spitalin Rajonal të Vlorës 196 fëmijë me bronkiolit gjatë vitit maj 2011 – maj 2012. Nga këta 176 fëmijë ishin të moshës 0-1 vjeç dhe 20 fëmijë të moshës 2-4 vjeç. Nga këta 145 janë meshkuj dhe 61 janë femra.

Rezultatet

Në këtë studim morën pjesë 196 fëmijë të diagnostikuar me bronkiolit ku: 176 fëmijë (90%) që morën pjesë në këtë studim ishin të grup moshës 0-12 muajsh dhe 20 (10%) ishin të grup moshës 13-48 muajsh.

Tabelë nr. 1: Shpërndarja e hospitalizimeve moshe-specifike prej bronkiolitit të shkaktuar nga virusi respirator sincicial midis fëmijëve të moshës 0- 48 muajsh në repartin pediatrik gjatë periudhës maj 2011- maj 2012

Grup moshë (në muaj)	Numri i hospitalizimeve prej bronkiolitit të shkaktuar nga virusi respirator sincicial	Numri (%) i hospitalizimeve prej bronkiolitit të shkaktuar prej virusit respirator sincicial
0-2	20	10%
3-5	73	37%
6-8	50	26%
9-11	33	17%
12-17	10	5%
18-23	5	3%
24-35	3	2%
36-48	2	0%
Total	196	100%

Tabelë nr. 2: Shpërndarja e fëmijëve me bronkiolit sipas gjinisë

	Shpërndarja e fëmijëve sipas gjinisë
Femër	51
Mashkull	145

Tabela nr. 3: Shpërndarja e fëmijëve me bronkiolit sipas vendbanimit

	Shpërndarja e fëmijëve me bronkiolit sipas vendbanimit
Qytet	110
Fshat	86

Tabela nr. 4: Shpërndarja e fëmijëve sipas muajve të vitit Maj 2011-Maj 2012

Muajt	Nr.
Janar	40
Shkurt	25
Mars	30
Prill	10
Maj	10
Qershor	7
Korrik	6
Gusht	5
Shtator	10
Tetor	10
Nëntor	13
Dhjetor	30

Tabela nr. 5: Shpërndarja e fëmijëve me bronkiolit sipas ambientit ku qëndrojnë

Ambienti ku qëndrojnë shumicën e kohës	Nr. i fëmijëve
Çerdhe	95
Kopsht	20
Shtëpi	81

Tabela nr. 6: Shpërndarja e fëmijëve me bronkiolit sipas nivelit socio-ekonomik.

	Shpërndarja e fëmijëve sipas nivelit socio-ekonomik
Nivel shumë i ulët	70
Nivel i ulët	63
Nivel i mesëm	43
Nivel i lartë	20

Tabela nr. 7: Shpërndarja e fëmijëve me bronkiolit sipas familjeve numeroze apo jo numeroze.

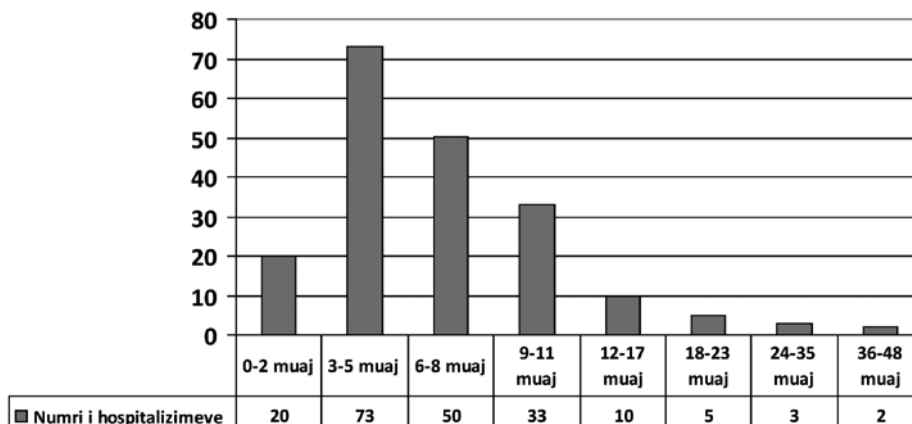
	Shpërndarje e fëmijëve sipas të qëndruarit në familje numeroze apo jo numeroze	
Nr i familjarëve	Nr i fëmijëve	% e fëmijëve
Familje numeroze (mbi 6 pjesëtarë të familjes)	120	61%
Familje jo numeroze (nën 4 pjesëtarë të familjes)	76	39%

Tabela nr. 8: Shpërndarja e fëmijëve me bronkiolit sipas pirjes së duhanit në familje të marra nga pyetsori.

	Shpërndarja e fëmijëve me bronkiolit sipas pirjes së duhanit në familje
Duhanpirës (minimalisht 10 cigare në ditë)	146
Jo duhanpirës (aspak duhan të pirë)	50

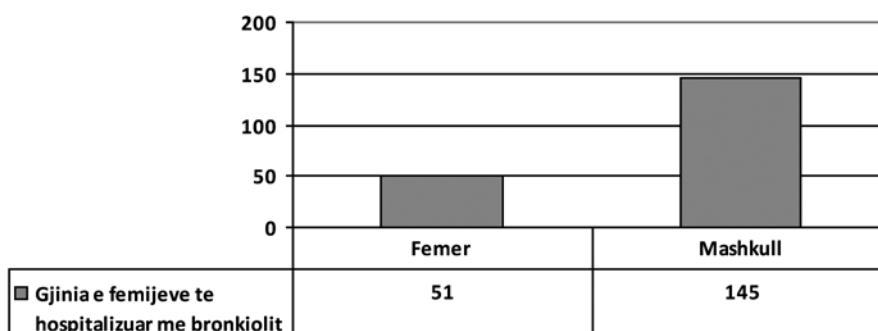
Diskutimi i rezultateve:

Grafiku 1: Paraqitja grafike e shpërndarjes së fëmijëve me bronkiolit prej virusit respirator sincicial sipas grup-moshës

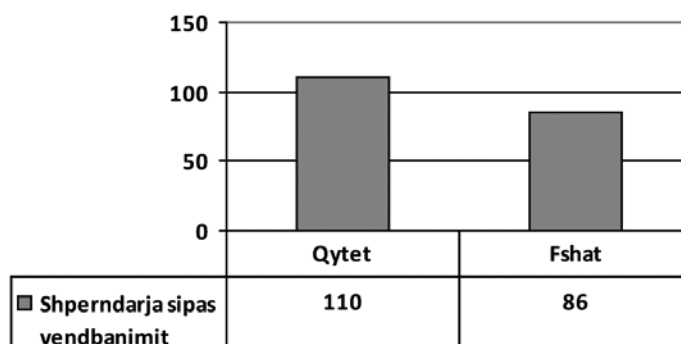
Grafiku tregon qartë se mosha më e prekur dhe që bën më shpesh bronkiolit është mosha prej 3-8 muajsh, ndërsa me rritjen e moshës rreziku për bronkiolit ulet ndjeshëm.

Grafiku 2. Paraqitja grafike e shpërndarjes së fëmijëve me bronkiolit sipas gjinisë

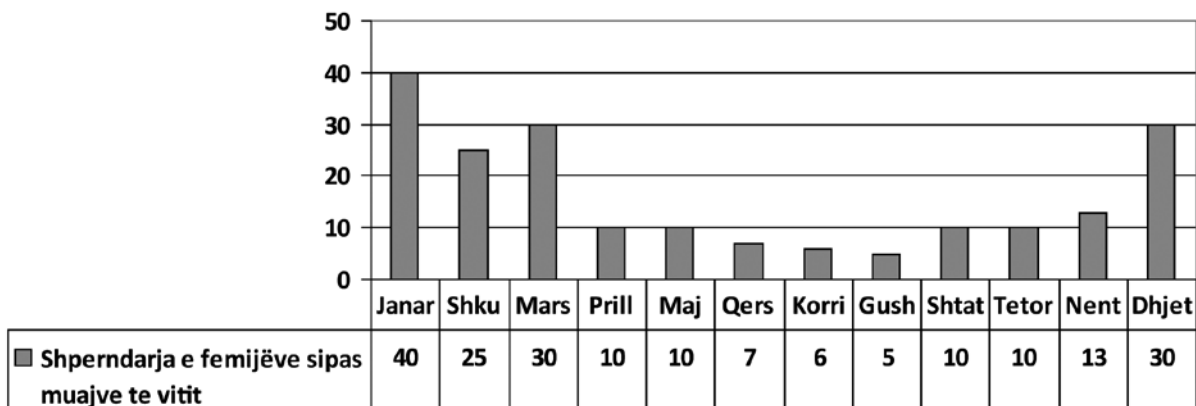
Grafiku i mësipërm tregon se fëmijët më shpesh të hospitalizuar me bronkiolit janë të gjinisë mashkull.

Grafiku 3. Shpërndarja e fëmijëve me bronkiolit sipas vendbanimit

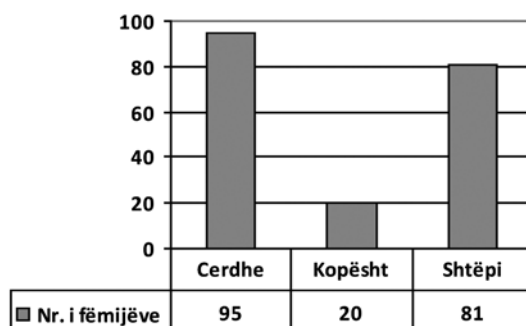
Ajo që vihet re në këtë grafik është se kemi 110 fëmijë të prekur nga bronkioliti të ardhur nga qyteti, ndërsa nga fshati 86 fëmijë.

Grafiku 4. Shpërndarja e fëmijëve sipas muajve të vitit Maj 2011-Maj 2012

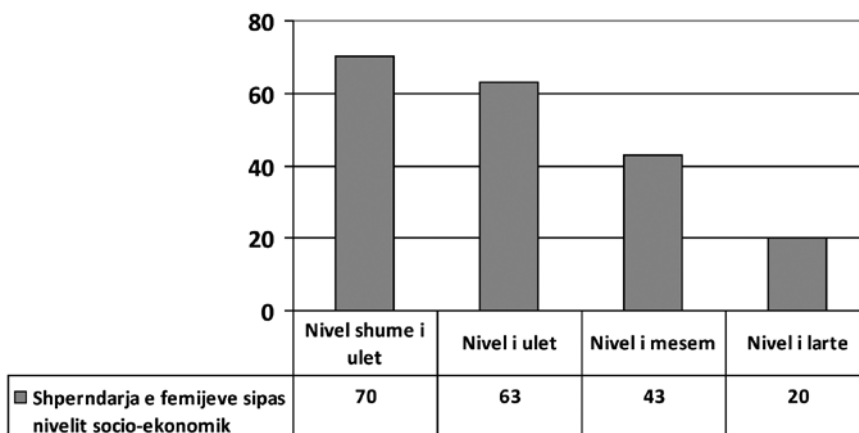
Siç vihet re periudha më me ngarkesë është janari, por dhe në dhjetor dhe mars ka gjithashtu shumë raste me bronkiolit.

Grafiku 5. Paraqitja grafike na tregon shpërndarjen e fëmijëve me bronkiolit sipas ambientit ku qëndrojnë.

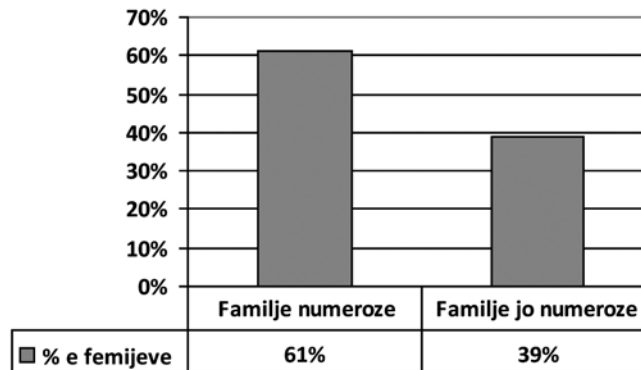
Pra siç vihet re nga grafiku i mësipërm numrin më të madh e zënë fëmijët që jetojnë në çerdhe e shtëpi kundrejt atyre që jetojnë në kopshte.

Grafiku 6. Paraqitja grafike e shpërndarjes së fëmijëve me bronkiolit sipas nivelit socio-ekonomik

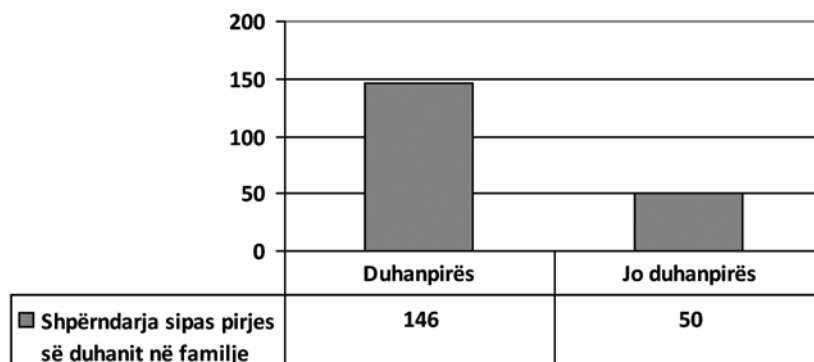
Vihet re se niveli socio-ekonomik shumë i ulët dhe i ulët përbëjnë ngarkesën më të madh të fëmijëve me bronkiolit.

Grafiku 7. Shpërndarja e fëmijëve me bronkiolit sipas familjeve numeroze apo jo numeroze.

Ajo që vihet re është se kemi 61% të fëmijëve me bronkiolit që jetojnë në një familje numeroze mbi 6 pjesëtare dhe 39% të fëmijëve që jetojnë në familje jo numeroze nën 4 pjesëtare.

Grafiku 8. Paraqitja grafike e shpërndarjes së fëmijëve me bronkiolit sipas pirjes së duhanit në familje, të dhëna të marra nga pyetësi.

Faktori duhan siç vihet re edhe nga grafiku është një ndikues i rëndësishëm në shfaqjen e bronkiolitit, me një numër prej 146 fëmijësh kundrejt 50 fëmijësh të sëmurë, por jo nga faktori duhan.

Konkluzione

Në bazë të rezultateve të studimit mund të themi se:

Faktori demografik ka një ndikim të rëndësishëm në shfaqjen e bronkiolitit, duke parë se 110 fëmijë kanë qenë nga qyteti kundrejt 86 fëmijëve nga fshati.

Gjinia mashkull rezulton të jetë më e prekur prej 145 fëmijësh kundrejt 51 fëmijë të gjinisë femërore. Faktori sezonalitet tregon për një rritje të fëmijëve me bronkiolit në muajt Janar, Dhjetor dhe Mars por kryesisht në muajin Janar është numri më i madh i fëmijëve të hospitalizuar.

U vërejt se virusi respirator sincicial ishte më i pranishëm dhe ndikonte më shumë në fëmijët e moshës 3-8 muajsh, të cilët përbënin edhe numrin më të madh të fëmijëve të hospitalizuar në repartin e Pediatriisë Vlorë.

Një element tjetër i këtij studimi ishte përcaktimi i nivelit socio-ekonomik i familjeve të fëmijëve që ishin të hospitalizuar, duke bërë një ndarje të nivelit dhe u pa se niveli socio-ekonomik shumë i ulët

dhe niveli i ulët janë më shumë faktorë risku për shfaqjen e bronkiolitit.

Rekomandime

Fëmijët duhet të mbahen në ambiente jo me lagështi, dhe jo në ambiente ku janë të populluara, sic janë çerdhet apo shtëpitë me shumë familjare. Gjithashtu duhen patur prioritet familjet me nivel socio-ekonomik të ulët, duke patur shumë kujdes në shëndetin e fëmijëve, në ushqyerjen dhe në higjienën e tyre. Duhet të predominojë

ushqyerja e shëndetshme. Detyrë e personelit shëndetësor është edukimi shëndetësor i nënave të këtyre fëmijëve pas episodit të parë për të parandaluar në kohë episode të tjera. Njohja dhe eliminimi i faktorëve riskant ose shpërthyes në mënyrë individuale tek çdo fëmijë si parandalim efikas për sëmundjen. Duhet patur me shumë kujdes fëmijët në vitin e tyre të parë të jetës dhe ky kujdes të shtohet akoma dhe më shumë gjatë stinëve të ftohta e të lagështa të vitit.

Referencat

- [1] <http://www.nhs.uk/Conditions/Bronchiolitis/Pages/Causes.aspx>
- [2] <http://www.nhs.uk/Conditions/Bronchiolitis/Pages/Causes.aspx>
- [3] <http://www.mayoclinic.com/health/bronchiolitis/DS00481/DSECTION=tests-and-diagnosis>
- [4] <http://www.nhs.uk/Conditions/Bronchiolitis/Pages/Treatment.aspx>
- [5] <http://www.freemd.com/bronchiolitis/treatment.htm>
- [6] Bronchiolitis, Author: *John Udeani, MD, FAAEM, Assistant Professor, Department of Emergency Medicine, Charles Dreë University/UCLA School of Medicine* 2009, 12:51, Posted by Reem Abdellateaf <http://www.medcastle.com/bronchiolitis.html>
- [7] BRONCHIOLITIS, A. D. A. M. MEDICAL ENCYCLOPEDIA, AUGUST 2, 2011 <http://www.ncbi.nlm.nih.gov/pubmedhealth/PMH0001970/>
- [8] Case Studies in Pediatric Critical Care Edited by Peter J. Murphy, Bristol Royal Hospital for Children, Edited by Stephen C. Marriage Bristol Royal Hospital for Children,

- Edited by Peter J. Davis. Bristol Royal Hospital for Children. Publisher: Cambridge University. Print Publication Year. 2009 <http://ebooks.cambridge.org/chapter.jsf?bid=CB09780511581656&cid=CB09780511581656A009>
- [9] Bronchiolitis in children, A national clinical guideline, Scottish Intercollegiate Guidelines Network, November 2006 © Scottish Intercollegiate Guidelines Network. ISBN 1 (10) 905813 01 5. ISBN (13) 978 1 905813 01 8. First published 2006, faqe 1, <http://www.sign.ac.uk/pdf/sign91.pdf>
- [10] Breastfeeding modulates neonatal innate immune responses: a prospective birth cohort study". *Pediatric Allergy and Immunology: Official Publication of the European Society of Pediatric Allergy and Immunology* 23 (1): 65–74. DOI:10.1111/j.1399-3038.2011.01230.x. PMID 22103307. Belderbos ME, Houben ML, van Bleek GM, *et al.* (February 2012).

PREVALENCA E DIABETIT TË SHEQERIT NË PERIUDHËN 2003-2008 NË QENDRËN SPITALORE "NËNË TEREZA" TIRANË DHE EDUKIMI INFERMIEROR

Studim retrospektiv i tipit krahasues dhe informues

Denada Selfo, Gladiola Naka, Rozeta Luci

Universiteti "Ismail Qemali" Vlorë. Departamenti i Infermierisë

E-mail denadaselfo@yahoo.com

Abstrakt

Hyrije: Diabeti është sëmundje kronike e cila paraqet rritjen e nivelit të Glukozës në gjak si pasojë e mungesës absolute apo relative të insulinës. Insulina është hormon anabolik endokrin që prodhohet nga qelizat Beta të Pankreasit. Veprimi i shumë faktorëve etiologjik siç janë: faktori gjenetik, infeksionet virale dhe proceset autoimune, dëmtojnë qelizat Beta të pankreasit dhe prodhimin e insulinës.

Qëllimi: Qëllimi i këtij punimi është studimi i prevalencës në bazë të tipeve të diabetit në mosha të ndryshme, si dhe identifikimi i studimi i faktorëve të riskut me karakter demografik, social-ekonomik dhe të mënyrës së jetesës që ndikojnë në sëmundjen e diabetit. Objektivi tjetër është dhe edukimi infermieror, këshillat dietike dhe mjekimi adekuat i të sëmurëve me diabet.

Materiali dhe metodat: Në këtë punim janë analizuar 39417 të sëmurë me diabet të sheqerit në periudhën e viteve 2003-2008 në Qendrën Spitalore "Nënë Tereza" në Tiranë. Diagnoza e sëmundjes është përcaktuar në bazë të anamnezës, ekzaminimit fizik dhe provës së sheqerit në gjak. Prova konsiderohej pozitive kur glukoza në gjak kalonte shifrën mbi 6.5mmol/l ose 120mg%

Rezultatet: Diabet mellitus tip I ishin 18932, kurse tip II 20485 të sëmurë. Nga këta 22954 ishin meshkuj dhe 16463 ishin femra. Vlera mesatare e sheqerit ishte 8.5mmol/l. Monitorimi

infermieror, këshillat dietike, kontrolli i marrjes së terapisë orale dhe insulinës është përcjellë te të gjithë të sëmurët. Të sëmurë me diabet të tipi I dhe II kanë qenë të përhapur gati njësoj. Ka prekur më shumë moshat madhore se sa fëmijë. Me komplikacione akute ishin 908 raste, komplikacione kronike ishin 10214 raste.

Rekomandimet: Ndihma e strukturave shëndetësore, mjekëve, infermierëve për kujdesin dhe monitorimin e të sëmurëve me diabet dhe jo vetëm, bën që të ulët ndjeshëm vdekshmëria. Duhet t'i kushtohet vëmendje dhe kontrollit të aparatit kardiovaskular, urinar, neuromuscular, gastrointestinal, me qëllim parandalimin e komplikacioneve. Gjithashtu dhe konsultimi me mjekun për dozat e mjekimit çdo 6 muaj duhet të jetë i rregullt. Duhet t'i kushtohet rëndësi dhe propagandës me qëllim që pacienti të mos harrojë asnjëherë mjekimin, vaktet e ushqimit duhet të jenë të rregullta, injektimi i insulinës mos të bëhet në të njëjtin vend, asnjëherë nuk bëhet zëvendësimi i insulinës me tablet dhe sasia e frutave që merr pacienti duhet të jetë e ekuilibruar.

Përfundimi: Angazhimi edukativ i infermierit te të sëmurët me diabetes mellitus ka rëndësi të madhe në mjekimin e diabetit, parandalimin e komplikacioneve dhe përmirësimin e gjendjes së përgjithshme shëndetësore.

Fjalë kyç: diabeti i sheqerit, edukata, monitorimi infermieror, insulino-vartës, joinsulino-vartës, tipi I, tipi II

Bacground

Diabeti i sheqerit është një sëmundje që karakterizohet nga niveli i lartë i glukozës (sheqerit) në gjak. Ky nivel i lartë është i shkaktuar nga paaftësia e organizmit për të përdorur insulinën e vetë për të tretur sheqerin. Diabeti nuk është një sëmundje e vetme dhe me një shkaktar të vetëm. Përkundrazi ajo është një koleksion sëmundjesh disa prej të cilave janë shumë të vështira për t'u kontrolluar. Të gjitha format e diabetit shkaktohen nga hormoni i pankreasit, që quhet insulinë. Diabetikë quhen të gjithë ata persona që ose kanë mungesë të insulinës, ose kjo e fundit nuk funksionon si duhet. Si rezultat i këtyre defekteve, ushqimet e konsumuara në vend që të ruhen si energji nëpërmjet insulinës, e ngrenë sheqerin në gjak, më të lartë se normalja. Nëse kjo nuk kurohet, sheqeri në gjak mbetet i lartë dhe gjithmonë ekziston mundësia që të përkeqësojë të gjitha organet dhe sistemet e trupit. Nëse kurohet në kohën e duhur, problemi i insulinës mund të zgjidhet dhe sheqeri në gjak mund të ulet ose të normalizohet. Në të kundërt, pasojat janë të pariparueshme. Në njeri me diabet mund të mbesë i shëndetshëm dhe të gëzojë një jetë të gjatë, njëllon si një person tjetër me shëndet normal, nëse ndjek terapinë e caktuar. [1] Incidenca e diabetit insulinovartës është 7 në 100000 fëmijë nën 15 vjeç. Sëmundja prek njësoj të dyja gjinitë, me një predominim të lehtë të meshkujve. Piku i incidencës konstatohet ndërmjet moshës 10-12 vjeç[4]. Sipas organizatës botërore të Shëndetësisë(OBSH), diabeti prek rreth 5% të popullsisë së botës dhe numri i të sëmurëve është vazhdimisht në rritje, duke u dyfishuar çdo dhjetë vjet. Mjekët endokrinologë theksojnë se kjo sëmundje nga viti në vit ka shtuar numrin e personave të prekur. Shtimi i rasteve me këtë sëmundje shtron akoma më shumë nevojën për të njohur sëmundjen e diabetit dhe për të llogaritur riskun e mundësisë së prekjes së gjithsecilit prej nesh nga kjo sëmundje. Sipas Organizatës Botërore të Shëndetësisë në botë sot numërohen 200 milion diabetikë dhe në vitin 2025 mendohet të jenë rreth 330 milionë diabetikë apo 6.3% e popullsisë së botës. Sipas OBSH rreth 80% e njerëzve me diabet jetojnë në vendet me të ardhura të pakta dhe të mesme. Në vendet e zhvilluara diabeti dhe numri më i madh i diabetikëve haset në moshat mbi 45-46 vjeç. Prevalenca e diabetit në Shqipëri në popullatën adulte është 1.25%, që do të thotë se në Shqipëri

ka afërsisht 40 mijë diabetikë. Por numri mund të jetë edhe më i lartë, pasi në disa debistime të kryera në Tiranë (2004, 2006, 2008, 2009) prevalenca e diabetit të padiagnostikuar ka qenë 3-4%, që do të thotë se në realitet shifra e përafërt e diabetikëve duhet të jetë 120-150 mijë. Nga këta 8-10% janë diabet tipi I dhe mbi 90% janë me diabet të tipit II [6] Dëmtimi karakteristik është shkatërrimi i qelizave të pankreasit. Në fillim të sëmundjes konstatohet një infiltrim limfocitar përreth dhe në brendësi të ishujve të Langerhansit. Shkatërimi i qelizave është specifik (nuk i prek qelizat e tjera pankreatike) dhe progresive (brenda disa viteve çon në zhdukjen e të gjitha qelizave që prodhojnë insulinë) [4]. Mungesa e sekretimit të insulinës që karakterizon DIV lidhet me reduktimin e masës insulinë- sekretore që prek vetëm qelizat β pa ndryshim TV ndjeshëm të qelizave A, B dhe C (që relativisht sekretojnë glukagonin, somatostatinën dhe polipeptidet pankreatike). Ky pakësim i qelizave shoqërohet me inflamacin loka, insulit, që karakterizohet nga infiltrimi i ishujve nga qelizat mononukleare, sidomos nga limfocitet, nganjëherë nga polinuklearët. Ky insulit vihet re vetëm në ishujt që përmbajnë akoma disa qeliza beta dhe nuk gjendet më pas vitit të parë të diagnostikimit të diabetit. Insuliti është një argument madhor në favor të zhvillimit të një faktori imunitar, në ishujt e Langerhansit, në kohën e shfaqjes së diabetit[2]

Etio-patogjeneza

Studimet e bëra nga Von Mering dhe Minkowski (1889) vunë në dukje rolin e pankreasit në shkatërrimin e diabetit të sheqerit. Langerhans dhe Laguesse i lokalizuan studimet e tyre në pankreas, të cilat u kurorëzuan me zbulimin e insulinës. Por nga studimet u vu re fakti që në autopsitë e pacientëve të vdekur nga diabeti, pankreasi nuk gjendej gjithmonë i dëmtuar. Ky mendim shprehej duke u bazuar në ekzaminimet mikroskopike të zakonshme. Më parë mendohej se diabeti shkattohej nga një pamjaftueshmëri e sekrecionit të insulinës, kurse sot është vërtetuar se në fillim të sëmundjes nuk ka mungesë të këtij hormoni. Por ka edhe shumë paqartësi të tjera që lidhen me sëmundjen por megjithatë ka shumë argumente që të bëjnë të mendosh se diabeti është një sëmundje metabolike komplekse, ku hiperglicemia dhe glukozuria janë pasoja të mëvonshme të sëmundjes. [3] Diabeti mellitus

është një sëmundje auto-immune që transmetohet gjenetikisht sipas trashëgimisë shumëfaktoriale. Ekzistojnë anomali të imunitetit humoral: kryesisht të auto-antikorpëve qarkulluese, auto-antikorpëve anti-insulinike dhe auto-antikorpëve anti-qelizave β të pankreasit. Gjithashtu është provuar lidhja e sëmundjes me disa grupe HLA të klasës së II. Studimet e bëra tek binjakët identikë kanë treguar se gjurmët e sëmundjes janë të pranishme shumë vite para fillimit të dukshëm të sëmundjes. Tek binjakët homozigotë përqindja e prekjes nga diabeti është 50%. [4]

Faktorët predispozues të diabetit

Trashëgimia. Kur merret anamneza e të sëmurëve vihet re që një nga prindërit, vëllezërit apo dikush nga farefisi ka qenë diabetik, por është vështirë të përcaktohet saktë përqindja që zë trashëgimia në shfaqjen e kësaj sëmundje. Në shkakun e shfaqjes së diabetit, përveç trashëgimisë ndërhyjnë edhe faktorë të tjerë. Autorët që janë marrë me studime kanë vënë re rëndësinë e faktorëve shoqëror, ushqimor, rolin e infeksioneve dhe të intoksikacioneve, ndikimin e barrës, të obezitetit, të traumave fizike etj.

Obeziteti. Të gjithë mjekët vënë re se diabeti tek të rriturit takohet më dendur tek obezët ose tek ata që kanë mbipeshë. Voon Noorden e ka gjetur obezitetin në 35 % të të sëmurëve të tij. Joslin në 1000 diabetikë ka gjetur 772 prej tyre ishin mbi peshën normale. Sipas këtij autori mbi 80 % e diabetikëve janë ose kanë qënë obezë para shfaqjes së sëmundjes. Kjo gjë e ka bërë autorin të thotë se obeziteti është një rrugë që çon shpesh herë në diabetin e sheqerit. Në shumë raste vetëm ulja e peshës mund të jetë e mjaftueshme që të zhduken të gjitha simptomat klinike dhe biologjike të sëmundjes.

Barra. Raste kur diabeti shfaqet tek një grua shtatëzanë janë të rralla por kur tek një grua shtatëzanë shfaqet glukozë në urinë duhet dyshuar për mundësinë e një diabeti. Efekti diabetogjen i barrës shpjegohet me shtimin e hormoneve të hipofizës. Për shkak të nevojës së shtuar të metabolizmit të fetusit që ndodh në gratë gjatë barrës, shkaktohet një shtim i sekrecionit të hormoneve të rritjes dhe të glukokortikoidëve. Këto ndikojnë që të shtohet sheqeri në gjak dhe të ketë një mbingarkesë funksionale të pankreasit

Faktorët medikamentozë. Është vënë re se përdorimi i diuretikëve tiazinikë dhe derivatet e

tyre mund të shkaktojnë diabetin e sheqerit. Por nga studimet e ndryshme ka rezultuar se këto preparate nuk ndikojnë drejtpërdrejt si shkak për shfaqjen e diabetit por vetëm zbulojnë një diabet latent. Është fakt se kur të sëmurëve diabetik u aplikohet një terapi me diuretikë tiazinikë nevojat e tyre për insulinë shtohen.

Traumat fizike dhe streset emotive. Traumata nuk mund të konsiderohen si shkaktarë primarë në shfaqjen e diabetit por mund të konsiderohen si shkaktarë sekondarë të cilat bëjnë të mundur shpejtimin e shfaqjes së shenjave klinike të sëmundjes. [3] Edhe streset emotive nuk ndikojnë drejtpërdrejt në shfaqjen e sëmundjes, por ndikojnë shumë në rëndimin e sëmundjes.

Klinika

Diabeti mund të manifestohet në çdo moshë, por rastet më të shumta vihen re në të rriturit mbi moshën 35-40 vjeç. Te këta sëmundja zhvillohet në mënyrë progresive, të ngadalshme dhe i sëmuri nuk mund të përcaktojë më saktësi kohën kur i është shfaqur. Rrallëherë diabeti mund të jetë dhe në mënyrë akute, të menjëhershme. Ai mund të manifestohet me:

Etje e madhe (polidipsia) të sëmurët e ndjejnë gojën të thatë, pinë 4-5 litra ujë në ditë e më tepër. **Hanë shumë (polifagia)** dhe megjithatë humbasin në peshë. **Asteni fizike, Asteni gjenitale:** e cila te burrat mund të shkaktojë një ulje të libidos deri në impotencën seksuale të hershme, kurse tek gratë ftohtësi seksuale. **Simptomat urinare.** Të sëmurët kanë poliuri. Sasia e urinës të 24 orëve është e zakonshme deri 4-5 litra. **Glukozuria.** Është një nga simptomat më karakteristike të sëmundjes. I sëmuri mund të mos eliminojë glukozë, megjithëse mund të jenë diabetik. [3] Disa herë janë komplikacionet që e zbulojnë sëmundjen. **Komplikacionet kryesore** janë Lezionet vaskulare, Retinopatia diabetike, Nefropatia, Pielonefriti, Neuropatia diabetike, Çrregullime gjenitale, Turbullime atrofike, Komplikacione në zemër, Komplikacionet në arteriet e anësive të poshtme, Komplikacionet në gojë, Komplikacionet në lëkurë, Komplikacionet nga infeksionet, Komplikacionet e barrës te gruaja diabetike [3]. **Shenja në sistemin nervor qendror** siç mund të jenë pamundësia për tu përqendruar, turbullime të kujtesës, gjendjet depresive.

Materiali dhe metodat

Në këtë punim janë analizuar 39417 të sëmurë me diabet të sheqerit, të cilët janë mjekuar në QSUT Nënë Tereza në Repartin e Endokrinologjisë në periudhën 2003-2008. Diabet të tipit I ishin 18932 të sëmurë. Meshkuj ishin 11030, kurse femra 7902. Nga këta persona 65 raste kanë qenë të moshës fëmijore dhe 18867 raste të moshës madhore. Diabet të tipit II ishin 20485 raste, prej të cilëve 138 ishin të moshës fëmijore dhe 20347 raste të moshës madhore. Meshkuj ishin 11924 raste, kurse femra 8561. Të sëmurët me diabet të tipit I janë mjekuar me insuline. Insulinën në formën e stilolapsit e kanë aplikuar vetë pacientët. Të sëmurët me diabet të tipit II janë mjekuar me hipoglikemike oralsi Metformin, Fenformin etj.

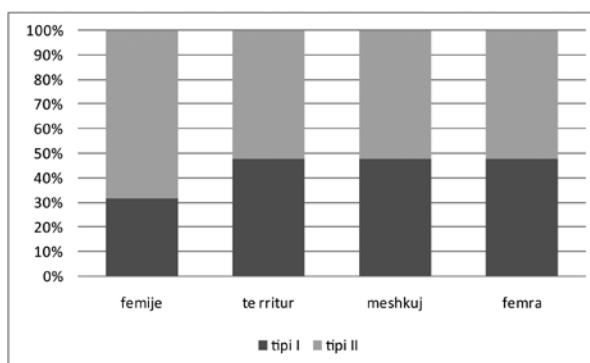
Rezultatet

Duke analizuar të gjitha të dhënat vumë re që sëmundja e diabetit të sheqerit që është dy llojesh insulinovartese dhe jo-insulinovartese prek të dy gjinitë pothuajse njësoj me një predominancë të vogël të meshkujve në krahasim me femrat. U diskutua gjithashtu dhe nr. i lartë i të sëmurëve me diabet gjatë kësaj periudhe. Të sëmurë me diabet të tipit I dhe II kanë qenë të përhapur gati njësoj. Ka prekur më shumë moshat madhore sesa fëmijore. Me komplikacione akute ishin 908 raste, komplikacione kronike ishin 10214 raste. Meshkuj me komplikacione akute ka pasur 430 raste përkundrejt femrave që ishin 450. Meshkuj me komplikacione kronike ishin 9066 raste dhe femra 4100 raste. Pra siç shihet në të dy llojet e komplikacioneve dominon seksi mashkull. Fëmijë me komplikacione acute (të tipit I që janë insulinovartes) ishin 28 raste, kurse me komplikacione kronike (të tipit II që janë joinsulinovartes) ishin 15 raste. Numri i të sëmurëve të regjistruar në vitin 2003 ka qenë 1500 raste me diabet të tipit I përkundrejt 3504 rasteve me diabet të tipit II. Në 2004 kanë qenë 4118 përkundrejt 2122. Në vitin 2005 kanë qenë 3541 raste përkundrejt 3791 rasteve me diabet të tipit II. Në vitin 2006 numri i të regjistruarve me diabet insulinovartës ka qenë 3954 përkundrejt 3714 rasteve të regjistruara me diabet joinsulinovartës. Në vitin 2007 kanë qenë 3541 përkundrejt 3791 rasteve. Numri i të sëmurëve të regjistruar në vitin 2008 me diabet të tipit I ka qenë 2921 përkundrejt 2943 rasteve të regjistruara me diabet të tipit II.

Paraqitja grafike e të dhënave

Frekuenca e të sëmurëve me diabet të tipit I dhe II sipas gjinisë dhe moshës në periudhën 2003-2008

	tipi I	tipi II	2003-2008
fëmijë	65	138	203
të rritur	18867	20347	39214
meshkuj	11030	11924	22954
femra	7902	8561	16463
gjithsej	18932	20485	39417

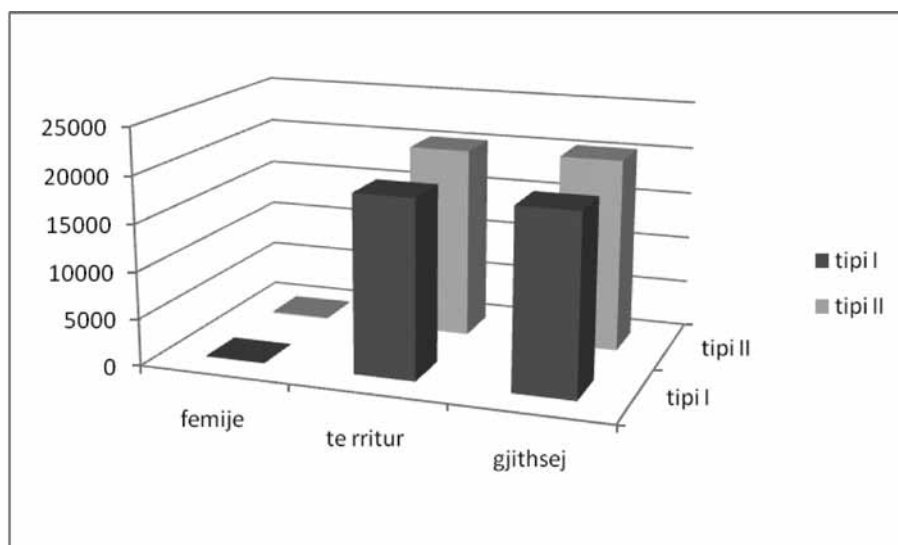
Frekuenca e të sëmurëve meshkuj me diabetes mellitus në periudhën 2003-2008

vitet	tipi I	tipi II	meshkuj
2003	650	1653	2303
2004	2059	2161	4220
2005	2281	2206	4487
2006	2094	2057	4151
2007	2281	2206	4487
2008	1665	1641	3306
gjithsej	11030	11924	22954

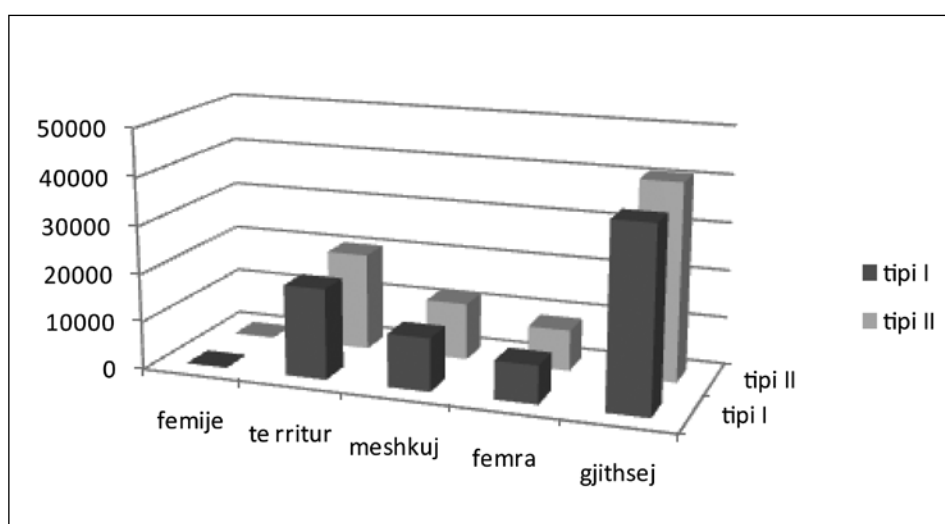
Frekuenca e të sëmurëve femra me diabet në periudhën 2003-2008

vitet	tipi I	tipi II	femra
2003	850	1851	2701
2004	961	1059	2020
2005	1585	1260	2845
2006	1657	1860	3517
2007	1585	1260	2845
2008	1264	1271	2535
gjithsej	7902	8561	16463

Frekuenca e të sëmurëve me diabet të tipit I dhe II sipas moshës nga 2003-2008 në Qendrën Spitalore Nënë Tereza në Tiranë.

Prevalenca e të sëmurëve me komplikacione të diabetit sipas gjinisë dhe moshës në vitet 2003-2008 në Qendrën Spitalore Nënë Tereza në Tiranë.

Rekomandime

Numri i të sëmurëve me diabet varet shumë dhe nga disa faktorë si ai gjenetik, mosha, gjinia, ushqyerja dhe faktorët social-ekonomik. Diabeti është jo vetëm një problem serioz shëndetësor, por edhe një problem ekonomik-shoqëror. Roli i infermierit në trajtimin e të sëmurëve me diabet është i madh. Ai duhet patjetër të tregojë kujdes të veçantë për këta pacientë, të monitorojë ecurinë e sëmundjes. Gjithashtu dhe konsultimi me mjekun për dozat e mjekimit çdo 6 muaj duhet të jetë i rregullt. Duhet t'i kushtohet rëndësi dhe propagandës me qëllim që pacienti të mos

harrojë asnjëherë mjekimin, vaktet e ushqimit duhet të jenë të rregullta, injektimi i insulinës mos të bëhet në të njëjtin vend, asnjëherë nuk bëhet zëvendësimi i insulinës me tablet dhe sasia e frutave që merr pacienti duhet të jetë e ekuilibruar. **Këshillime.** Përballimi i diabetit, përbëhet nga tre pjesë: ushqimi, aktiviteti fizik dhe mjekimi. Një ekuilibrim i këtyre tre pjesëve, sjell një përballim të mirë të diabetit. Është shumë e rëndësishme që pacientet të konsumojnë një ushqim të larmishëm brenda ditës. Trupi i çdo njeriu punon shumë mirë, nëse aplikoni një dietë të ekuilibruar ku futen sasi të duhura të vitaminave, mineraleve, karbohidratet, proteinat

dhe yndyrat. Zarzavatet e gjelbra, duhet të përdoren çdo ditë, në drekë dhe në darkë në sasi të bollshme. Zarzavatet e gjelbra përmbajnë antioksidantë, vitamina, kripëra minerale dhe fibra. Parimi apo çelësi kryesor i zëvendësimit të ushqimeve është ky: mund të zëvendësohen midis tyre vetëm ato ushqime që kanë pak a shumë të njëjtën përbërje, që i takojnë të njëjtit grup ushqimor, pra sheqeri me sheqernat, proteinat me proteinat dhe yndyrat me yndyrat. Ushqimet me brumëra mund të zëvendësojnë njëra-tjetrën. Ato mund të zëvendësohen edhe me zarzavatet të cilat përmbajnë sheqer që thithet ngadalë. Mishi dhe veza mund të zëvendësojnë shumë mirë njëra-tjetrën ose të dyja mund të zëvendësohen nga gjiza, djathi, sallami, peshku, qumështi. etj që kanë afërsisht po atë përbërje. Frutat mund të zëvendësohen me bukë apo me brumëra të tjerë sepse sheqeri i tyre duke u thithur nga zorra më ngadalë është më i përshtatshëm për diabetikët. Frutat mund të zëvendësohen shumë mirë edhe me njëra-tjetrën. Gjalpi mund të zëvendësohet vetëm me yndyrat e tjera si dhjami, ose me margarinë dhe vajrat bimore kurse vetë gjalpi nuk mund të zëvendësojë asnjë lloj ushqimi sepse ai përmban vetëm yndyrë dhe nuk përmban aspak proteinë. [5] Sipas një studimi të kryer vitet e fundit është arritur në përfundim se ushqimi i foshnjave me qumësht gjiri ndihmon jo vetëm për mirërritjen e tyre por edhe për pakësimin

e rrezikut të diabetit tek nënat. Mbipesha trupore është një nga shkaktarët e diabetit dhe shkencëtarët mendojnë se përdorimi i qumështit të gjirit parandalon mbipeshën trupore tek nënat, sepse çdo nënë përdor 500 kalori në ditë për të ushqyer fëmijën e saj me qumësht gjiri. Është e këshillueshme respektimi i rregullave të higjienës së trupit (higjiena e lëkurës së duarve, dhëmbëve, thonjve, këmbëve dhe organeve gjinitale), ruajtja nga lagështia, të ftohtit, korrentet e erës etj. Së dyti: vaksinimi i rregullt kundër të gjitha sëmundjeve infektive duke përfshirë dhe gripin. Së treti: mjekimi i rregullt e i përpikte i diabetit, ruajtja e ekuilibrit të vazhdueshëm të tij. Lufta më e mirë ndaj infeksioneve është parandalimi i tyre. Nga ana tjetër nuk duhet shpresuar se infeksionin do ta mposhtë vetëm mjekimi me antibiotikë apo ilaçe të tjera antiinflamatorë. Që të mposhtet një infeksion në të sëmurët me diabet, përveç antibiotikëve apo inflamatorëve të tjerë duhet bërë patjetër edhe trajtimi rigoroz dhe i përpiktë i diabetit. Pacientët me diabet duhet të kontrollojnë peshën. Duhet të kufizojnë sheqernat e rafinuara. Duhet të rrisin sasinë e fibrës në dietë. Duhet të ecin sa më shumë. Duhet të hanë në mënyrë të shëndetshme e duke pirë sa më pak lëngje frutash të konservuara, pasi ato kanë më shumë sheqer. Duhet të rrinë sa më pak ulur, të bëjnë një jetë aktive. [7]

Referencat

- [1] Diana W. Gathri, Richard A. Gathri. "Diabeti i sheqerit". Faq. 6-7, 39-45, 151-163.
- [2] G. PERLEMUTER, G. COLLIN DE L'HORTET. "DIABETOLOGJIA". Faq. 100, 324- 325. Viti i botimit 1987
- [3] Prof. ADHAMI J. E. BAKALLI Q, DHIMITRI V. Prof. HOXHA F, Doc. RUSI H, Doc. SERANI D. "Traktati i sëmundjeve të brendshme" Volumi III. Faq. 8-33. Viti i botimit 1974
- [4] AURELA SALIAJ. "Pediatra". Faq. 122. Viti i botimit 2010

- [5] ISUF KALO. "Diabeti" Faq. 111- 133. Viti i botimit 1985
- [6] WWW. standart. al/arkiva/index. php/jetë-shëndet/11679-diabeti- sëmundja- e -sheqerit-në -rrezik- dhe- fëmijët. html.
- [7] WWW. tiranaobservër. al/2012/02/11/diabeti -këshilla- e- receta- për- të- luftuar-sëmundjen/

SHQYRTIME TEORIKO-JURIDIKE MBI KUSHTETUTËN SI AKT MË I LARTË JURIDIKO-POLITIK I SHTETIT

MSc. Blerton Sinani

Fakulteti i Drejtësisë, Universiteti i Evropës Juglindore në Tetovë

Tetovë, Republika e Maqedonisë. *E-mail* blerton.sinani@seeu.edu.mk

Prof. Asoc. Dr. Alba DUMI

Dekane shkollës pasuniversitare,

Universiteti "Ismail Qemali" Vlorë, *E-mail*: besi.alba@yahoo.com

Abstrakt

Synimi i këtij artikulli studimorë është "të shtjelluarit e tematikës" për të cilën bëhen shqyrtimet. Së këtejmi, shqyrtimet në këtë artikull studimorë me përmbajtje tematike juridiko – konstitucionale shtrihen dhe fokusohen në vështirimin dhe shtjellimin e Kushtetutës si akt më i lartë juridiko – politik në përgjithësi dhe kuptimin formal dhe kuptimin material të saj, duke përfshirë edhe raportin përmbajtësor midis tyre në veçanti. Ndryshe, ky artikull paraqet interes të veçantë, kryesisht dhe në radhë të parë, për zhvillimin e mendimit teorik e juridiko – konstitucional, por edhe profesional dhe aplikativ.

Fjalë kyçe – kushtetuta, kuptimi formal i kushtetutës, kuptim material i kushtetutës, raporti reciprok midis kushtetutës në kuptimin formal dhe kuptimin material.

Shqyrtime hyrëse

Ekzistojnë tema dhe çështje të caktuara të cilat gjatë kohë e preokupojnë intelektin e njeriut dhe zgjojnë vëmendjen dhe kureshtjen e tij hulumtuese shkencore. Duke u ndeshur me këtë sfidë, para çdo hulumtuesi të ri shkencor, me të drejtë shtrohet "dilema hamletiane": t'i qaset ose jo trajtimit të një teme, sado qoftë teorikisht e trajtuar, por asnjëherë e përfunduar, asnjëherë e kryer dhe e përkryer. Kësisoj ishte edhe dilema e autorit në këtë artikull me përmbajtje tematike juridiko – kushtetuese: të pranohet ose jo sfida e trajtimit teoriko – juridik të kushtetutës, si koncept substancial doktrinar juridik, e cila në kushtet dhe rrethanat bashkëkohore, nuk është me më pak interes dhe rëndësi nga periudha historike e konceptimit të më shumë çështjeve

të ndërlidhura me të. Përkundrazi, sado që të studiohet dhe eksplorohej kjo temë, në pikëpamje teoriko – shkencore, ajo çdo herë do të jetë aktuale dhe me interes për shkak të vlerës specifike dhe rëndësisë kruciale shoqërore e juridiko – politike që ka kushtetuta, si "akt i parë themeltar juridik" i shtetit.

Trajtimi studimor i temës së artikullit me titull: "Shqyrtime teoriko – juridike mbi kushtetutën si akt më i lartë juridiko – politik i shtetit" paraqet një interes të veçantë, kryesisht dhe në radhë të parë, për zhvillimin e mendimit teorik e juridiko – konstitucional, por edhe profesional dhe aplikativ. Kjo për arsye se kushtetuta nuk përbën një "ligj të thjeshtë", por një "ligj themelor". Si "ligj themelor", kushtetuta "është akti juridik me fuqi juridike më të lartë" nga aktet e tjera juridike. Në fakt, kushtetuta paraqet akt politik – juridik fundamental për konstituimin e shtetit, në njërën anë, dhe akt suprem normativ juridik në rendin juridik të shtetit të caktuar, në anën tjetër.

Veç kësaj, kushtetuta është, njëherazi, rregullatore juridike më kryesore e më e rëndësishme e marrëdhënieve themelore shoqërore e politike në suazat e sistemit juridik të shtetit të caktuar. Nëpërmjet nxjerrjes së kushtetutës si akt juridik primar dhe original në rendin juridik të shtetit të caktuar, realisht dhe praktikisht, shprehet: së pari, subjektiviteti politik – juridik i një shteti të pavarur dhe sovran [1] në territorin e caktuar; së dyti, vendoset gur themeli i rendit juridik nacional (intern); së treti, inaugurohet dhe pasqyrohet sovraniteti i popullit dhe; së katërti, proklamohen, garantohen dhe realizohen liritë dhe të drejtat themelore të njeriut e të shtetasit, të cilat janë natyrore, të patjetërsueshme dhe jo të dhuruara nga shteti. Në këtë drejtim, kushtetuta paraqet substratin (bazamentin) inicial (filletar) juridiko

– politik në mbështetje të së cilës konstituohet edhe shteti, edhe e drejta. Rrjedhimisht, pa kushtetutë nuk mund të ekzistojë as shteti dhe as e drejta, sepse ajo, në fakt, “është interlokutore”, apo “një urë lidhjeje” ndërmjet “shtetit” dhe “të drejtës”, nëpërmjet saj në mënyrën më optimale sublimohet raporti mes shtetit dhe të drejtës. Në këtë mënyrë, “e drejta e shtetit assesi nuk mund të jetë e tij” po qe se “me kushtetutë nuk rregullohet dhe përcaktohet subjekti që do ta krijojë të drejtën, në çfarë procedure do ta nxjerrë atë, dhe në çfarë forme juridike do ta shprehë të drejtën” dhe anasjelltas, “shteti assesi nuk mund të ketë të drejtën e tij”, në qoftë se “me kushtetutë nuk vendosen bazat e organizimit dhe të funksionimit të vetë atij shteti”. Prandaj, ka shumë të vërtetë në pohimin se “kushtetuta është fondamenti dhe korniza juridiko – politike në bazë të së cilës fillon ndërtimi, funksionimi dhe zhvillimi i shtetit dhe i të drejtës” [2].

Nga Fjalori i shqipes së sotme mësohet se “kushtetuta është ligji themelor i një shteti, që përcakton rendin politik dhe ekonomik e shoqëror të tij, sistemin e zgjedhjeve, organet e larta dhe lokale të pushtetit shtetëror e të administratës shtetërore, organizimin e mbrojtjes së vendit e të forcave të armatosura, të gjykatave e të prokurorisë, si edhe të drejtat e detyrat themelore të shtetasve”. [3]

Nocioni i kushtetutës paraqet një prej detyrave më të rënda dhe më të vështira të shkencës së të drejtës kushtetuese. Pikërisht nocioni qendror, që mëtohet të zbërthehet në këtë artikull, është nocioni i kushtetutës si nocion kapital juridik i shkencës së të drejtës kushtetuese. Meqë nocioni i kushtetutës përbën “boshtin qendrorë të shqyrtimeve” në këtë artikull, ia vlen “të ndalemi” te përkufizimet e ndryshme të saj. Mirëpo, megjithatë, para se të paraqesim një panoramë pikëpamjesh të njohura rreth nocionit të kushtetutës, është me interes dhe rëndësi të nënvizohet se në dallim nga numri më i madh i nocioneve dhe kategorive juridike, të cilët relativisht definicionin themelor të tyre e gjejnë brenda kornizave të sistemit juridik, si rregull, nuk ekziston “definicioni konstitucional” i kushtetutës”. Shumica dërmuese e teksteve kushtetuese aktualisht ekzistuese, por edhe teksteve kushtetuese që kanë ekzistuar në historinë e konstitucionalizmit mondial (botëror), nuk përmbajnë në vetvete definicionin konstitucional integral (tërësor) të kushtetutës. [4] Sidoqoftë, në pjesën më të madhe të kushtetutave ka substrat, pra ka elemente imanente për përkufizimin e kushtetutës, kështu që mund të identifikohen, siç thuhet, formula ose sintagma të cilat mund të kualifikohen, si “tentativë për përkufizimin e kushtetutës”. Kështu, p.sh., Kushtetuta e Republikës

së Shqipërisë e vitit 1998, shprehet: “Kushtetuta është ligji më i lartë në Republikën e Shqipërisë” (neni 4, alinea 2); Kushtetuta e Republikës së Bullgarisë e vitit 1991, shprehet: “Kushtetuta është ligji suprem, dhe asnjë ligj tjetër nuk mund të jetë në kundërshtim me të” (neni 5, alinea 1); në Kushtetutën e Kolumbisë të vitit 1991, thuhet: “Kushtetuta është norma e normave” (neni 4); në Kushtetuta e Republikës së Kosovës e vitit 2008, shprehet: “Kushtetuta është akti më i lartë juridik i Republikës së Kosovës” (neni 16). Definicionet e tilla minimale mbi nocionin e kushtetutës, të shprehura nga vetë kreatori i kushtetutës/kushtetutvënësi në përmbajtjen tekstuale normative të saj kualifikohen si “definicione juridiko – pozitive autentike të kushtetutës”. [5] Ndryshe, normat e tilla kushtetuese që bëjnë shpjegimin apo përkufizimin e ndonjë nocioni të caktuar juridiko – konstitucional kualifikohen si norma kushtetuese interpretuese ose definuese. [6]

Në kuptimin më të përgjithshëm, të cilin “e ka përvetësuar” teoria juridiko – konstitucionale, kushtetuta paraqet “aktin themelor dhe më të lartë juridiko – politik të një shteti, që rregullon dhe përcakton si organizimin dhe funksionimin e pushtetit shtetëror, ashtu edhe liritë dhe të drejtat themelore të njeriut e të shtetasit”. [7] Në fakt, kushtetuta është formë (akt) juridike me përmbajtje më të lartë, sepse me të “vishen normat juridike më kryesore”, me të cilat “rregullohen marrëdhëniet shoqërore më të rëndësishme” në shtetin e caktuar. [8] Shprehur në mënyrën më të thjeshtë të mundshme, kushtetuta nuk është tjetër veçse ligji më i lartë dhe kryesor mbi pushtetin shtetëror, me të cilin përcaktohen dhe garantohen liritë dhe të drejtat e njeriut e të shtetasit. Ky do të mund të ishte një ndër përkufizimet më të thjeshta, por njëkohësisht edhe më të përgjithësuara të kushtetutës.

Kushtetuta, në kuptimin enciklopedik, paraqet aktin juridik i cili ka attribute specifike juridike, përkatësisht aktin juridik me fuqi juridike supreme, i cili miratohet dhe ndryshohet sipas procedurës së veçantë, që përmban norma me të cilat rregullohen marrëdhëniet themelore shoqërore e politike në përgjithësi dhe përcaktohet organizimi i pushtetit shtetëror dhe pozita juridike e njeriut në raport me pushtetin shtetëror nëpërmjet lirive, të drejtave dhe detyrave themelore të tij në veçanti. [9]

Në doktrinën juridiko – konstitucionale klasike, si rregull, afirmohet koncepti se ekzistojnë “dy nocione (kuptime) themelore dhe të veçanta të kushtetutës, si akt juridik: i pari, nocioni formal dhe, i dyti, nocioni material. Të dy nocionet (kuptimet) e kushtetutës “formojnë të ashtuquajturin nocioni normativist” të

kushtetutës, sepse “e vënë theksin” mbi normat e kushtetutës si akt juridik. [10] Në të vërtetë, shqyrtimi dhe trajtimi i kushtetutës në kuptimin formal dhe në kuptimin material, në esencë, buron nga përkufizimi tradicional i çdo akti juridik, nga dy prizma: një, nga prizmi formal dhe dy, nga prizmi material. Megjithëse si për kuptimin formal, ashtu edhe për kuptimin material të kushtetutës, “emërues i përbashkët” i tyre është se kushtetutën e vështrojnë ekskluzivisht si fenomen specifik normativ juridik.

Kuptimi formal i Kushtetutës

Në teorinë juridiko – konstitucionale “mbizotëron pikëpamja”, sipas së cilës kushtetuta, në kuptimin formal, “është një akt unik juridik i shkruar dhe i kodifikuar, me fuqi juridike më të lartë, i miratuar nga organi më i lartë ose i veçantë shtetëror, sipas procedurës së veçantë e cila dallohet e ndryshon nga procedura për nxjerrjen e ligjeve dhe akteve të tjera juridike. [11] Nga ky përkufizim “do të mund të nxirren elementet (tiparet)”, që përcaktojnë kushtetutën, në kuptimin formal, në përgjithësi. Përgjithësisht janë tri elemente, të marra të gjitha së bashku, që, sipas teorisë juridiko – konstitucionale, e “rrumbullakojnë” kushtetutën në kuptimin formal:

një, “forma e shkruar e kushtetutës”;
dy, “forma e kodifikuar e kushtetutës” dhe,
tre, “fuqia juridike supreme e kushtetutës”.

E para, forma është mjeti kryesor në krijimin e aktit normativ juridik me anë të të cilit shprehet e drejta. Në fakt, forma e aktit normativ juridik *a priori* përcakton vetë esencën e tij. Kjo verifikohet më së miri përmes maksimës juridiko latine: Forma dat esse rei, që do të thotë se “forma përcakton përmbajtjen e aktit normativ juridik”. Kjo lejon mundësinë të kuptohet se, forma e aktit normativ juridik kondicionon dhe determinon përmbajtjen e tij. Me këtë rast, vlen të theksohet se krijuesi i së drejtës, me rastin e formulimit të normave juridiko – kushtetuese, nuk bën gjë tjetër veçse paraqet transformimin e realitetit të zakonshëm socio - politik në realitet juridik me anë të formës juridiko – kushtetuese. [12] Së këtejmi, specificiteti i kushtetutës në kuptimin formal është forma – trajta e tij në të cilën është shprehur përmbajtja e kushtetutës. Forma është elementi (tipari) esencial i saj, në sajë të së cilës kushtetuta dallohet dhe ndryshon nga ligjet dhe aktet e tjera të përgjithshme normative juridike. [13] Ajo është, para së gjithash, forma e shkruar e kushtetutës si akt juridik. Kushtetuta, në kuptimin formal, në dallim nga kushtetuta në kuptimin material, “është e mundshme vetëm po që se ekziston kushtetuta e shkruar”. [14] Forma e shkruar e bën transparente përmbajtjen e

kushtetutës si akt themeltar dhe më i lartë juridik. Nuk ka asnjë dyshim se forma e shkruar e kushtetutës ndërlidhet me qëllimin e njohjes së shtetasve me përmbajtjen e normave të kushtetutës së tyre, duke i konsideruar ato si garanci më e fortë e interesave të tyre, por edhe me edukimin juridiko – kushtetues të shtetasve dhe titullarëve të funksioneve publike në vendimmarrjen demokratike dhe në zgjidhjen e interesave konfliktuozë. Madje normat kushtetuese të formuluar mirë, në mënyrë të qartë dhe të saktë, dukshëm lehtësojnë interpretimin e kuptimit (domethënies) të normave të kushtetutës, dhe me këtë evitohet probabiliteti i interpretimit dualist të kushtetutës. Më në fund, forma e shkruar e kushtetutës krijon presupozime për siguri juridike dhe barazi juridike, që është një nga funksionet dhe parimet më të rëndësishme juridike të kushtetutës dhe të shtetit të së drejtës. [15] Me fjalë të tjera, forma e shkruar e kushtetutës e ka avantazhin se i rregullon qysh më parë dhe në mënyrë të sigurtë çështjet më të rëndësishme të materies juridike – kushtetuese në shtetin e caktuar, siç është “organizimi i organeve qendrore shtetërore, kompetencat dhe raporti reciprok midis tyre” dhe njëkohësisht “pozitën juridike të shtetasve”. [16] Kjo lejon mundësinë të kuptohet se, për kushtetutën, në kuptimin formal, decisive apo determinative është që përmbajtja e saj të jetë e përcaktuar në formë të shkruar.

E dyta, element tjetër i kushtetutës në kuptimin formal është kodifikimi i normave juridike të cilat krijojnë materien juridiko – kushtetuese. Si rregull, kushtetuta e shkruar është një akt unik singular (i vetëm) juridik (kushtetutë e kodifikuar apo homogjene) në të cilin është përmbledhur dhe sistemuar në një vend materia normative me vlerë e relevancë kardinale juridiko – kushtetuese, d.m.th., në kuadër të një akti juridik janë të koncentruara normat juridiko – kushtetuese kryesore dhe më të rëndësishme. [17] Ndonëse kushtetuta e kodifikuar nga natyra e saj juridike është më konsistente, por edhe më koherente nga përmbajtja, në mënyrë që duke sistemuar dhe koncentruar pjesën më të madhe të volumit normativ juridiko – kushtetues në një vend, në kuadër të një akti unik juridik sigurohet dhe bëhet e mundur zbatimi më i lehtë dhe më efikas i kushtetutës në praktikë nga ana e organeve të pushtetit shtetëror të atij shteti të caktuar.

Si përjashtim, kushtetutën mund ta krijojnë edhe më shumë akte juridike, siç ishte rasti me Kushtetutën e Francës të vitit 1875, e cila përbëhej nga tri ligje kushtetuese: Ligji mbi organizimin e Senatit 24 shkurt 1875, Ligji mbi organizimin e pushteteve publike 25 shkurt 1875 dhe Ligji mbi raportin midis pushteteve

publike 16 korrik 1875. Në këtë rast, flitet mbi të ashtuquajturat kushtetuta jo të kodifikuara apo heterogjene. [18] Çdo kushtetutë nuk duhet të ketë patjetër karakteristikën e kushtetutës së kodifikuar. Kjo nënkupton se kodifikimi nuk është element monopolistik, d.m.th., që i përket vetëm kushtetutës, por mund të jetë edhe veçori e ligjit, sidomos e ligjeve me vlerë dhe rëndësi të veçantë juridike (kodi penal, kodi civil, kodi elektorale etj). Prandaj, kodifikimi nuk është element identifikimi për kushtetutën në kuptimin formal, mirëpo, gjithsesi, paraqet njërin nga elementet (tiparet) bazal dhe mjaft të rëndësishme të kushtetutës, në kuptimin formal. [19] Me këtë rast, tërhiqet vërejtja se forma e shkruar dhe e kodifikuar është elemente konstitutiv të kushtetutës në kuptimin formal sepse ajo është presupozim për shkallën më të lartë të përgjithshmërisë dhe për fuqinë juridike supralecale (mbiligjore) të normave kushtetuese. Vështruar nga një pikëpamje rigoroze formale de jure është ekzaktë pohimi se "Anglia nuk ka kushtetutë, në kuptimin formal". Për më tepër, forma e shkruar e kushtetutës prevalon në botë, ndërsa forma e kodifikuar del si rezultat i nevojës për ekzistencën e një dokumenti unik dhe singular konstitucional i cili duhet të jetë në pikëpamje tekniko – juridike i formuluar mirë, në mënyrë të qartë dhe të saktë, sikurse edhe të jetë praktikabil (i përdorshëm) për vetë aparatit shtetëror, madje edhe për publikun e gjerë për një kohë më të gjatë. [20]

E treta, fuqia juridike supreme e kushtetutës paraqet një element shumë të rëndësishëm, madje përcaktues, të kushtetutës në kuptimin formal. Në fakt, fuqia juridike më e lartë e kushtetutës, është atribut immanent i saj dhe një prerogativë që i përket vetëm kushtetutës, e cila i bën të mundur që të marrë status special suprem në hierarkinë e akteve juridike, por, njëkohësisht, edhe të diferencohet nga ligjet dhe aktet e tjera juridike, ndërsa normat kushtetuese nga të gjitha normat tjera juridike. Një pyetje që mund të shtrohet në lidhje me këtë është: nga buron fuqia juridike më e lartë e normave kushtetuese mbi të gjitha normat e tjera juridike nacionale apo interne në shkallën hierarkike të piramidës juridike? Në lidhje me këtë, theksohen, së paku, dy arsye: e para, buron nga pozita dhe kualiteti i organit shtetëror i cili është veshur apo pajisur me kompetencën që të miratojë dhe ndryshojë kushtetutën dhe, e dyta, buron nga procedura e posaçme dhe më e ndërlikuar sipas së cilës miratohet dhe ndryshohet kushtetuta, dhe veçanërisht nga shumica e kualifikuar e votave për miratimin e kushtetutës dhe nga sanksioni popullor, po qe se ky akt miratohet me anë të referendumit kushtetutëvënës. [21] Midis akteve të përgjithshme juridike, kushtetuta

është akt unik juridik që në mënyrë autonome e përcakton fuqinë e vetë juridike, në njërën anë, dhe fuqinë juridike [22] të akteve të tjera të përgjithshme normative juridike, në anën tjetër. Kjo pasi kushtetuta është akt juridik inicial (fillestar) në gjithë sistemin e akteve të përgjithshme normative juridike, kështu që mbi të nuk gjendet kurrfarë akti më i lartë juridik. Në këtë drejtim, sistemi i akteve juridike nuk njeh akte të tjera juridike ekuivalente nga pikëpamja e fuqisë juridike me kushtetutën (përjashtim bëjnë të ashtuquajturat ligjet kushtetuese po qe se shfaqen si substituium të kushtetutës, siç ndodh me disa vende). [23] Kjo do të thotë se, siç u nënvizua edhe më parë, të gjitha ligjet dhe aktet e tjera juridike duhet të jenë në pajtim, përkatësisht nuk mund të jenë në kundërshtim me kushtetutën (as në kuptimin formal dhe as në kuptimin material). Një kërkesë të tillë e sanksionon shprehimisht shumica e kushtetutave të shkruara të forta (të ngurta) të shteteve të ndryshme të botës. P.sh., në Kushtetutën e Republikës së Kroacisë të vitit 1990, thuhet: "Në Republikën e Kroacisë ligjet detyrimisht duhet të jenë në pajtim me Kushtetutën, ndërsa të gjitha normat e tjera në pajtim me Kushtetutën dhe me ligjin" (neni 5). Megjithatë këtë më së miri e ilustron Aleksandër Hamilton (Alexander Hamilton), një nga "etërit" e Kushtetutës së SHBA, i cili më vitin 1788 deklaronte: "Asnjë akt legjislativ që është në kundërshtim me Kushtetutën nuk mund të jetë i vlefshëm. Të mohosh këtë do të thotë të pohosh se vartësi është më i madh se eprori, se shërbetori, është mbi të zotin e vet... Interpretimi i ligjeve është funksioni i mirëfilltë dhe i veçantë i gjykatave. Një Kushtetutë vështrohet në fakt dhe duhet të vështrohet nga gjyqtarët si ligj themelor. Prandaj, u përket këtyre të saktësojnë kuptimin e saj, si dhe kuptimin e çdo akti të veçantë që nxjerr organi ligjvënës... Kur vullneti i legjislaturës, i shprehur në ligjet e saj, vjen në kundërshtim me vullnetin e popullit, të shprehur në Kushtetutë, gjyqtarët duhet të udhëhiqen nga kjo e fundit dhe jo nga ligjet. Ata duhet t'i japin vendimet e tyre në bazë të ligjit themelor, para se t'i japin ato në bazë të ligjeve që nuk janë themelore". [24] Për më tepër, kushtetuta është ajo që përcakton se, si duhet të prodhohen aktet juridike e një rendi të dhënë juridik, nga cilat organe shtetërore, me çfarë procedurash dhe me çfarë formash duhet të paraqiten ato. Në këtë mënyrë, ajo ndihmon dukshëm për racionalizimin e procesit të krijimit normativ të së drejtës në shtet dhe për të vendosur gjithë rendin juridiko – shtetëror mbi një logjikë të brendshme funksionimi, të rregulluar mirë. Kjo shprehet nëpërmjet dy parimeve: një, parimit të hierarkisë, që do të thotë se norma juridike me fuqi juridike më të ulët i subordinohet normës

juridike me fuqi juridike më të lartë, d.m.th., duhet të jetë në pajtim me të, ose norma juridike me fuqi juridike më të lartë është superiore në raport me normën juridike me fuqi juridike më të ulët dhe; dy, parimit të vlefshmërisë, që do të thotë se vlefshmëria e normës juridike me fuqi juridike më të lartë (kushtetutës) shërben si bazë juridike për t'i transmetuar (dhënë) vlefshmëri normave juridike me fuqi juridike më të ulët. [25] Në përputhje me këtë, juristi i famshëm austriak Hans Kelzen afirmoi botëkuptimin se kriteri themelor për vlerësimin e demokratizimit të një shteti, për kualifikimin e tij si shtet juridik është përputhja e ligjeve dhe e akteve nënligjore me kushtetutën dhe, për ta verifikuar këtë përputhje, ekzistenca e një kontrolli të institucionalizuar të kushtetutshmërisë të realizuar nga një gjykatë e posaçme, është një nga karakteristikat thelbësore të shtetit juridik në periudhën bashkëkohore. [26] Me fjalë të tjera, për të garantuar supremacinë (epërsinë) e kushtetutës një mjet i rëndësishëm është ekzistenca e një drejtësie kushtetuese. Pikërisht, drejtësia kushtetuese është institucioni dhe teknika që garanton respektimin e hierarkisë së burimeve të së drejtës dhe, me këtë, supremacinë e normës kushtetuese, si norma superiore juridike në një rend juridik. [27] Në teorinë juridiko – konstitucionale ekzistojnë pikëpamje të ndryshme në përcaktimin e kuptimit formal të kushtetutës. Me këtë rast paraqiten disa pikëpamje që do të mund të ndihmonin në përfytyrimin sa më të përafërt dhe më të plotë të kushtetutës, në kuptimin formal. Kështu, sipas Zhorzh Burdosë, kushtetutën në kuptimin formal e përbëjnë: "Rregullat që i përcakton organi kushtetutvënës shtetëror me procedurë të veçantë të vendosur për miratimin dhe ndryshimin e kushtetutës. Karakteri kushtetues i normës del ekskluzivisht nga kualiteti (cilësia) i autorit të saj, sepse ai është pushtet suprem në shtet, prandaj normat kushtetuese qëndrojnë në pedestal të piramidës të normave shtetërore". [28] Hans Kelzeni konsideron se "kushtetuta në kuptimin formal është "tërësi e normave juridike të cilat mund të ndryshohen vetëm në qoftë se procedohet (veprohet) konform normave speciale, qëllimi i të cilave është ta vështirësojnë dhe ta bëjnë më të rëndë ndryshimin e atyre normave. Ekziston një formë speciale, një procedurë speciale për krijimin e ligjeve kushtetuese, që dallon nga procedura për krijimin e ligjeve të rëndomta". [29] Profesori i njohur i të drejtës kushtetuese, Jovan Gjorgjević, pohon se kushtetuta në kuptimin formal është dokument ose akt publik i cili paraqet ligjin themelor dhe më të lartë të shtetit. [30] Autori tjetër i njohur, që merret me teorinë e shtetit dhe të drejtës, Radomir Lluqić, konsideron se

kushtetuta në kuptimin formal është akt juridik më i lartë, d.m.th., akt i cili ka fuqi juridike më të lartë, prandaj nuk mund të ndryshohet me asnjë akt tjetër juridik. Në fakt, kushtetuta në kuptimin formal është akt juridik më i lartë i cili nxirret nga organi i veçantë shtetëror dhe në procedurë të veçantë. Kjo lejon mundësinë të kuptohet se, kushtetuta në kuptimin formal, përcaktohet me ndihmën e dy elementeve të qenësishme të formës të çdo akti juridik: një, me kompetencën e subjektit të autorizuar për nxjerrjen e tij dhe, dy, me procedurën për nxjerrjen e tij. [31] Sipas një pikëpamjeje, të paraqitur nga Miodrag Jovičić, me kushtetutën në kuptimin formal nënkuptohet akti juridik i shkruar me fuqi juridike më të lartë që rregullon para së gjithash bazat e rregullimit shoqëror dhe shtetëror të shtetit të dhënë. [32] Pavle Nikolić kushtetutën në kuptimin formal e përkufizon si vijon: "vështuar nga pikëpamja formale kushtetuta është akt juridik i shkruar, si rregull, i proklamuar në mënyrë solemne, i cili miratohet dhe ndryshohet sipas procedurës së veçantë, që është më e ngurtë dhe më e ndërlikuar sesa procedura për nxjerrjen e ligjeve dhe akteve të tjera. Kushtetutën e miraton dhe e ndryshon organi i veçantë kushtetutvënës, por ky nuk është rregull i përgjithshëm, duke pasur parasysh se atë mund ta miratojë dhe ta ndryshojë edhe një organ tjetër shtetëror, por edhe vetë populli drejtpërsëdrejti nëpërmjet referendumit kushtetutvënës". [33] Nisur nga sa u parashtrua më sipër, mund të nxirret përfundimi vërtet i parrëzueshëm se kushtetuta, në kuptimin formal, karakteristikë më të theksuar dhe diferenciale ka pozitën e normave juridiko – kushtetuese në rendin juridik të shtetit të caktuar. Duke u bazuar në kuptimin formal, rezulton se kushtetutën e përbëjnë vetëm ato norma juridike të cilat gjenden në pedestalin e hierarkisë të rendit juridik. Kjo do të thotë se kemi të bëjmë me normat të cilat kanë fuqi juridike prevalente – më të lartë, të cilat paraqesin bazamentin për valorizimin e normave të tjera juridike dhe të cilat nuk mbështeten në cilëndo qoftë normë tjetër juridike. Shprehur ndryshe, kushtetuta, në kuptimin formal, nënkupton hierarkinë juridike dhe supremacinë e kushtetutës ndaj të gjitha akteve të tjera juridike në kuadër të rendit juridik intern.

Së fundmi, nocioni formal i kushtetutës nuk kujdeset dhe nuk interesohet për aspektin ontologjik (përmbajtësor) të normave juridiko – kushtetuese, përkatësisht nuk hyn në përmbajtjen e marrëdhënieve dhe të çështjeve që janë objekt rregullimi i normave juridiko – kushtetuese, por kujdeset për elementet (tiparet) formale të normave juridiko – kushtetuese, siç janë: një, kompetenca e subjektit të autorizuar, dy, procedura e nxjerrjes dhe, tre, fuqia juridike

supralegale e tyre.

Kuptimi material i Kushtetutës

Kushtetuta, në kuptimin më të përgjithshëm material, mund të përkufizohet si tërësi rregullash ose normash me të cilat rregullohen bazat e rendit shoqëror dhe shtetëror të shtetit të caktuar. [34] Natyrisht përkufizimi është dhënë në mënyrë shumë të përgjithësuar, prandaj kërkohet detajimi i tij. Sipas këtij kuptimi, nuk ka rëndësi as forma e kushtetutës nëse është e shkruar dhe e kodifikuar ose jo e shkruar dhe e kodifikuar dhe as fuqia juridike e saj. Kjo pikëpamje nisat nga premisa se çdo shtet ka kushtetutë, ngase asnjë shtet nuk mund të ekzistojë e të funksionojë nëse nuk ka rregulla ose norma të caktuara, qofshin të shkruara, qofshin të pashkruara dhe pavarësisht nga fuqia juridike e tyre, pra fjala është për kushtetutën në kuptimin material. Krijimi i një rendi juridiko – shtetëror nënkupton ekzistencën e disa rregullave të detyrueshme të cilat përbëjnë themelin mbi të cilat ndërtohet, zhvillohet dhe realizohet rendi juridiko – shtetëror përkatës. Sado qofshin rudimentare ato rregulla elementare, me zhvillimin e shtetit shndërrohen në një sistem kompleks rregullash, të cilat janë shprehje e “vullnetit shtetëror”, dhe, si të tilla, emërtohen rregulla kushtetuese. [35] Kushtetuta është pjesë përbërëse e rendit juridiko – shtetëror, d.m.th., është refleksion i unitetit të së drejtës dhe të shtetit. Si rrjedhim, është i drejtë gjykimi se, “çdo rend juridiko – shtetëror, pavarësisht nga fakti se çfarë forme ka dhe në cilën shkallë të zhvillimit historik gjendet, nga vetë fakti që ekziston doemos duhet të ketë kushtetutën e vet”. [36] Nga kjo del se kuptimi material i kushtetutës mbështetet në aspektin substancial (përmbajtësor) të rregullave dhe normave kushtetuese. Përmbajtja e atyre rregullave dhe normave është çështje me rëndësi themelore dhe të qenësishme për karakterin e rendit shoqëror dhe shtetëror të shtetit të caktuar. Në fakt, kuptimi material i kushtetutës fokusohet dhe interesohet për përmbajtjen e marrëdhënieve që janë objekt rregullimi të normave kushtetuese, përkatësisht për përmbajtjen e materies juridiko – kushtetuese që sanksionohet nga normat kushtetuese. Megjithatë kuptimi material i kushtetutës në qendër të vëmendjes ka përmbajtjen materies juridiko – kushtetuese që rregullohet me normat kushtetuese, kualifikohet dhe trajtohet si “kuptim material” i “kushtetutës”.

Një përkufizim më të përafërt të kushtetutës në kuptimin material dhe që mbase duket më i pranueshëm, e bën profesori kroat, Branko Smerdel, një emër i shquar i teorisë juridiko – konstitucionale. Sipas tij, kushtetuta, në kuptimin

material, përfshin të gjitha burimet e të drejtës kushtetuese (edhe ato materiale, edhe ato formale) si degë të së drejtës, pa marrë parasysh faktin nëse bëhet fjalë për kushtetutën si akt i përgjithshëm normativ juridik, si ligji organik, si ligji i rëndomtë, si akti i përgjithshëm normativ juridik nënligjor ose si zakoni kushtetues. [37] Kjo jep mundësinë të kuptohet se, kushtetuta, në kuptimin material, përkufizohet si tërësi unike e rregullave metajuridike (të pashkruara) dhe normave juridike (të shkruara) me të cilat rregullohet materia juridiko – kushtetuese në sistemin juridik të shtetit të caktuar. Kundruar nga prizmi i kushtetutës, në kuptimin material, kushtetutë kanë të gjitha shtetet bashkëkohore, duke përfshirë edhe Anglinë. [38] Një përfundim që do të mund të nxirrej në lidhje me këtë, i drejtë, logjik dhe i qëndrueshëm, është se kushtetuta, në kuptimin material, ka natyrë inkluzive (gjithpërfshirëse), sepse njëkohësisht i përfshin edhe rregullat metajuridike të pashkruara, edhe normat juridike të shkruara që e rregullojnë materien juridiko – kushtetuese, pavarësisht nga forma (norma të shkruara apo rregulla të pashkruara) dhe fuqia juridike e tyre. Në të vërtetë, kushtetuta, në kuptimin material, nënkupton tërësinë e normave (rregullave), që rregullojnë dhe përcaktojnë bazat e rendit shtetëror, formën e sundimit shtetëror, mënyrën e konstituimit dhe organizimit të organeve më të larta të pushtetit shtetëror, raportet reciproke midis tyre dhe fushëveprimin e tyre, mënyrën e krijimit dhe kornizën përmbajtësore të akteve të përgjithshme normative juridike, veçanërisht të ligjeve, kufijtë e pushtetit shtetëror të cilat përbëjnë liritë dhe të drejtat themelore të njeriut e të shtetasit dhe të drejtat e njësive të qeverisjes lokale dhe çështje të tjera me rëndësi për shtetin. Ky përkufizim ekstenziv i kushtetutës, në kuptimin material “fuzionon (shkrin)” më vete pikëpamjet e ndryshme të afirmuara nga autorë të ndryshëm (Georg Jelinek, Morys Diverzhe, Zhozef Bartelemy, Zhak Kadar, Hans Kelzen) në funksion të krijimit të një kuptimi të përbashkët unik të kushtetutës në kuptimin material.

Raporti përmbajtësor i Kushtetutës në kuptimin formal dhe në kuptimin material

Kushtetutat në kuptimin formal dhe në kuptimin material mund të përputhen. Vështruar teorikisht, kushtetuta në kuptimin formal mund të përmbajë normat themelore juridike me të cilat rregullohet i gjithë kompleks i bazave relevante të rendit shoqëror dhe shtetëror, përkatësisht ajo mund të përfshijë të gjitha ato marrëdhënie dhe çështje që janë të qenësishme dhe themelore për materien

juridiko – kushtetuese të sistemit juridik të shtetit të caktuar. Kongruenca midis kuptimit formal dhe kuptimit material të kushtetutës ekziston, po qe se ajo që është e qenësishme dhe themelore për rendin shoqëror dhe shtetëror të shtetit të caktuar shprehet dhe sanksionohet në kushtetutën, në kuptimin formal. [39]

Vështruar realisht dhe praktikisht, kongruenca e kushtetutës në kuptimin formal dhe në kuptimin material është shumë e vështirë. Ç'është e vërteta, që, të mund të përputhen këto kuptime me njëri-tjetrin, kushtetutvënësi duhet të jetë sa vigjilent dhe i matur, po aq edhe i vëmendshëm dhe i kujdesshëm që në tekstin kushtetues të mos "transponojë" apo "inkorporojë" ndonjë normë juridike që nuk i përket materies juridiko – kushtetuese dhe anasjelltas, ekzistojnë norma juridike të shkruara të cilat rregullojnë materie juridiko – kushtetuese, por nuk janë të përfshira në kushtetutë si akt përgjithshëm normativ juridik me fuqi juridike supralegale. [40] Ekzistojnë shembuj të numërt dhe të shumëllojshëm të kushtetutave të shteteve të ndryshme të botës, që në kuadër të tekstit normativ kanë transponuar norma juridike që nuk i përkasin absolutisht, siç thuhet, materies klasike/tradicionale juridiko – kushtetuese. Në vazhdim, do të paraqiten disa prej tyre. Kështu, p.sh., Kushtetuta e SHBA e vitit 1787, Amendamenti XVIII, i miratuar më vitin 1919, përmban normë mbi "ndalimin e prodhimit, shitjes dhe transportimit të pijeve alkolike për qëllime konsumi në Shtetet e Bashkuara, importimit të tyre brenda dhe eksportimit të tyre jashtë Shteteve të Bashkuara, si dhe në të gjitha territoret që ndodhen nën juridiksionin e tyre". Ose, Kushtetuta e Nju Jorkut (New York), përmban normë mbi "ndalimin e prerjes së druve për ndërtim në pyjet shtetërore". Më në fund, shembull tjetër "i tmerrshëm" është Kushtetuta e Luizianës e cila përmban norma mbi "qeverisjen e Nju Orleansit, mbi autostradat, mbi taksat që paguhen për shfrytëzimin e tyre, madje përmban edhe hartën e autostradave"! [41]

Vështruar objektivisht, veshja e çështjeve përkatëse të sipërpërmendura me "petkun kushtetutes" nga ana e kushtetutvënësve të shteteve përkatëse, "është në diskordancë totale me logjikën juridiko – konstitucionale, sepse këto çështje për nga përmbajtja dhe për nga pesha e tyre, as nuk e kanë vendin dhe as nuk meritojnë të rregullohen me norma kushtetuese, madje edhe nuk kanë të bëjnë fare me materien standarte juridiko – kushtetuese". Prandaj, ato çështje mund dhe duhet të rregullohen me akte ligjore dhe jo me akte kushtetuese.

Shembujte mësipërm "frapant" dhe "paradoksalë" që ofrojnë kushtetutat e shteteve përkatëse, edhe pse totalisht dalin jashtë kornizës të

rregullimit të materies standarte juridiko – kushtetuese, tregojnë, në mënyrën më të qartë, se me kushtetutën në kuptimin formal mund të rregullohet një mozaik çështjesh, pra çështje të shumta dhe të ndryshme, dhe njëkohësisht tregon se sa onnipotent është, në të vërtetë, kushtetutvënësi. Me fjalë të tjera, kushtetutvënësi duke pasur në dispozicion dhe duke përdorur formën kushtetuese si mjet i fuqishëm në pajtim me pikëpamjen, vullnetin dhe lirinë e tij koncepton përmbajtjen e materies juridike të kushtetutës, mbase edhe nën "ombrellën kushtetuese" mund të vendosë çfarëdo norme juridike në pikëpamje ontologjike (përmbajtësore).

Kundruar nga aspekti formal, normat e sipërpërmendura janë norma juridiko – kushtetuese ngaqë janë të formuluar brenda kornizës së tekstit normativ të aktit kushtetues, dhe, për pasojë, ato qëndrojnë në majën e piramidës hierarkike të normave juridike të rendit juridik të atyre shteteve. Por, kundruar nga aspekti material, përkatësisht nga objekti i të drejtës kushtetuese, normat e tilla nuk janë norma juridiko – kushtetuese, sepse nuk rregullojnë materie juridiko – kushtetuese.

Shembull indikativ dhe eklatant për mungesën e materies juridiko – kushtetuese, është, Kushtetuta e Francës e vitit 1875, e cila nuk i ka kushtuar asnjë normë juridiko – kushtetuese sistemit gjyqësor, duke lënë që ai të rregullohet me norma juridiko – ligjore. [42] Flitet për dekonstitucionalizimin de iure dhe de facto të gjyqësorit si fushë standarte juridiko – kushtetuese, sado që tradicionalisht, madje edhe në të drejtën kushtetuese komparative prevalon qëndrimi se si dimension i organizativ, ashtu dhe dimension i funksional i gjyqësorit rregullohet brenda kompozicionit normativ të kushtetutës si akt fundamental dhe suprem normativ juridik dhe jo me ligj. Për më tepër, kushtetutvënësi gjithandej gjatë procesit tekniko – juridik të draftimit të projektit të kushtetutës mund dhe duhet ta shtrijë objektin e vet të rregullimit normativ – juridik edhe në gjyqësorin si një "segment përbërës dhe shumë i rëndësishëm" i shtetit, duke u kufizuar vetëm në vendosjen e parimeve kryesore juridike mbi të cilat mbështetet organizimi dhe funksionimi i gjyqësorit. Ndërkaq, me ligj si akt i përgjithshëm normativ juridik, rregullohen më nga afër dhe më detajisht çështjet që kanë të bëjnë me fushëveprimin e gjyqësorit në shtetin e caktuar. Veç kësaj, është fakt i pakontestueshëm shkencërisht se gjyqësori ka karakter kushtetues, meqë sigurohet dhe garantohet me kushtetutë, dhe, për rrjedhim, është kategori e të drejtës kushtetuese si degë e të drejtës, po sikurse është edhe bransh (degë) i veçantë në konstelacionin e ndarjes së pushtetit shtetëror që zgjidhin çështjet

kontestimore juridike midis subjekteve të së drejtës lidhur me zbatimin e së drejtës.

Shembull tjetër ilustrativ, që lidhet me mungesën e materies juridiko – kushtetuese në kushtetutë, është Kushtetuta e Francës e vitit 1958. [43] Sipas kësaj Kushtetute, numri dhe mandati i anëtarëve të parlamentit francez, si dhe kushtet për zgjedhjen e tyre, përcaktohen me ligjin elektoral dhe jo me kushtetutë, siç bëhet rëndom në shtetet e tjera. Rregullimi i këtyre çështjeve në Francë i është lënë ligjit, si akt i përgjithshëm normativ juridik me fuqi juridike më minore (të ulët) se kushtetuta. [44]

Parë nga këndvështrimi material, ligji elektoral është normë juridiko – kushtetuese, sepse zgjedhjet janë materie juridiko – kushtetuese. Por, parë nga këndvështrimi formal, ligji elektoral nuk është normë juridiko – kushtetuese, ngaqë ligji ka fuqi juridike më të ulët se kushtetuta, dhe, si i tillë, i subordinohet kushtetutës, edhe në pikëpamje formale, edhe në pikëpamje materiale.

Shqyrtime mbyllëse

Nga shqyrtime teoriko – juridike në lidhje me kushtetutën në përgjithësi dhe kuptimin formal dhe material të kushtetutës, po sikurse edhe me raportin reciprok midis tyre në mënyrë të veçantë, konform me qasjen analitiko – juridike, nxirren këto konkluzione:

Së pari, proceset revolucionare dhe nacional – çlirimtare përbëjnë burime historike të nxjerrjes së kushtetutave të reja dhe të vendosjes së konstitucionalitetit. Në fakt, në botën moderne, dalja e një kushtetute është pasojë e konstituimit të një numri të madh shtetesh të reja, si rezultat i procesit të dekolonizimit, ose dissolucionit (shthurjes) së shteteve të përbëra federative, ose krijimit të një shteti të ri nga bashkimi i dy ose disa shteteve të pavarura. Zakonisht një kushtetutë pasqyron bindjet dhe aspiratat politike të atyre që e kanë hartuar;

Së dyti, në të shumtën e herëve, kushtetuta është konsideruar si një “marrëveshje ose “kontratë”, e cila lidhet midis shtetasve dhe pushtetarëve. E vështruar si një “marrëveshje” ose “kontratë”, kushtetuta ka si qëllim të vetin garantimin e lirive dhe të drejtave të shtetasve;

Së treti, me gjithë larminë e madhe të pikëpamjeve të shfaqura në teorinë juridiko – konstitucionale në lidhje me përkufizimin e nocionit të kushtetutës, më në fund dhe përfundimisht paraqitet pikëpamja autoriale se kushtetuta është një akt juridik unik i shkruar dhe i kodifikuar, me fuqi juridike më të lartë, i miratuar në mënyrë relativisht solemne nga organi sovran ose i veçantë shtetëror, me shumicë të kualifikuar të votave dhe në procedurë të veçantë e cila dallohet

e ndryshon nga procedura për nxjerrjen e akteve të tjera juridike, që rregullon marrëdhëniet themelore shoqërore e politike, institucionalizon ekzistencën dhe funksionimin e pushtetit shtetëror, garanton liritë dhe të drejtat e njeriut e të shtetasit dhe është mjet për kufizimin e fuqisë të titullarëve të pushtetit shtetëror;

Së katërti, si ligj më i lartë, si ligj themelor i shtetit, kushtetuta është akt me anë të cilit vendoset gur themeli i rendit juridik. Prandaj, rendi juridik pa kushtetutë është “vendosje e kulmit” pa themelin në të cilin do të mund të mbështetej dhe qëndrojë ai. Rrjedhimisht, kushtetuta është bazë për realizimin dhe sigurimin e drejtësisë, bazë për harmonizimin e akteve të ndryshme normative juridike në atë shtet, madje është edhe shprehje juridike dhe garanci e ekzistencës dhe realizimit të kushtetutshmërisë në një shtet të caktuar;

Së pesti, kushtetuta si akt me fuqi juridike më të madhe, nuk është akt me të cilën zbatohet e drejta, por është akt me të cilën vetëm krijohet e drejta. Kjo sepse mbi kushtetutën nuk ekziston asnjë akt tjetër juridik të cilën ajo do të duhej ta zbatojë/jetësojë. Përkundrazi, në bazë dhe për zbatimin e kushtetutës nxirren, mbi të gjitha dhe para së gjithash ligjet, që, në esencë, janë derivacione të saj normativo – juridike;

Së gjashti, fuqia juridike supralecale (mbiligjore) është element vendimtar, privilegji suprem i kushtetutës, shenja e tij dalluese, sepse vetëm kushtetuta përcakton në mënyrë autonome fuqinë e vetë juridike dhe fuqinë juridike të akteve të tjera juridike. Shprehur në mënyrën më të thjeshtë të mundshme, fuqia juridike supralecale është, “emblema e kushtetutës”;

Së shtati, fuqia juridike supralecale/mbiligjore e kushtetutës buron nga dy faktorë me rëndësi formale – juridikë: i pari, buron nga pozita dhe kualiteti i organit shtetëror i cili është veshur apo pajisur me kompetencën që të miratojë dhe ndryshojë kushtetutën dhe, i dyti, buron nga procedura e posaçme dhe më e ndërlikuar sipas së cilës miratohet dhe ndryshohet kushtetuta, dhe veçanërisht nga shumica e kualifikuar e votave për miratimin e kushtetutës dhe nga sanksioni popullor, po qe se ky akt miratohet me anë të referendumit kushtetutvënës. Veç kësaj, fuqia juridike supralecale e kushtetutës buron edhe nga një faktor tjetër me rëndësi substanciale: ajo rregullon materien juridiko – konstitucionale (marrëdhëniet themelore dhe më të rëndësishme shoqërore – politike në sistemin juridik të një shteti të caktuar), përkatësisht rregullon organizimin e pushtetit shtetëror dhe përcakton dhe garanton mbrojtjen e lirive dhe të drejtave themelore të njeriut e të shtetasit. Pikërisht normat mbi liritë dhe të drejtat themelore të njeriut e të shtetasit dhe normat

mbi organizimin, strukturën dhe kompetencat e organeve qendrore shtetërore kanë vlerë dhe rëndësi decisive dhe determinative në dhënien e fizionomisë të kushtetutës si akt juridik dhe justifikimin në rrafshin logjiko – juridik të fuqisë juridike superiore të saj;

Së teti, kushtetuta si burim themelor formal dhe më i rëndësishëm i të drejtës kushtetuese, por edhe i çdo dege së të drejtës në përgjithësi dhe i sistemit juridik në veçanti i rregullon në mënyrë origjinale dhe autentike (në korelacion edhe me influencën apo impaktin e të drejtës ndërkombëtare) çështjet më relevante të objektit së të drejtës kushtetuese. [48] Kështu që, brenda suazave të përmbajtjes së saj gjithmonë, si rregull, sistemohen dhe inkorporohen vetëm normat juridike dhe parimet juridike kardinalet të materies juridiko – kushtetuese, sepse në të kundërtën do të ishte tejet ekstenzive dhe voluminoze për nga kuantumi normativ, dhe për pasojë do të ishte inadequate dhe inpraktikabile. Në përputhje me këtë, misioni themelor i kushtetutës nuk është që të rregullojë në mënyrë direkte të gjitha grupet e marrëdhënieve shoqërore, por të përcaktojë vetëm “bazat dhe kornizat e rregullimit juridik të të gjitha grupeve të marrëdhënieve shoqërore”. Pra, kushtetuta “formon skeletin e rendit juridik”, por ky skelet duhet të marrë jetë, para së gjithash, nga ligjet si akte normative juridike;

Së nënti, kundruar nga pikëpamja e të drejtës kushtetuese komparative të gjithë shtetet kanë kushtetutë në kuptimin formal si kushtetutë të fortë/të ngurtë, ndërkaq kushtetutë në kuptimin material si kushtetutë të butë (elastike, fleksibile, fluide) kanë vetëm 4 (katër) shtete: një, Anglia, dy, Izraeli, tre, Singapori dhe katër, Zelanda e Re; Së dhjeti, si nocion më ekstenziv, kushtetuta në kuptimin material përfshin njëherësh edhe kushtetutën në kuptimin formal. Është iluzore dhe objektivisht e pamundshme që një akt juridik i shkruar t’i përfshijë të gjithë normat nga sfera e materies juridiko – kushtetuese. Krahës kushtetutës së shkruar, materia kushtetuese rregullohet edhe me ligje, edhe me rregulla zakonore të shumta të cilat mundësojnë adaptimin e kushtetutës ndaj kushteve dhe rrethanave dinamike e variabile shoqërore.

Referencat

[1] Në Fjalorin e të drejtës ndërkombëtare, pavarësia përkufizohet si e drejtë e qeverisjes së lirë dhe të mëvetësishme dhe të vendimmarrjes së mëvetësishme të shtetit në marrëdhëniet ndërkombëtare (ndërshtetërore). Pavarësia, në fakt, paraqet njërën prej të drejtave themelore të shtetit. Ndërsa, sovraniteti paraqet një cilësi të

Ligjet dhe rregullat zakonore ndryshohen më lehtë se kushtetuta formale. Ç’është e vërteta, me ndryshimin e tyre zvogëlohet nevoja për ndryshimin formal të kushtetutës, mbase edhe tensioni politik i cili e shoqëron ndryshimin e kushtetutës në kuptimin formal;

Së njëmbëdhjeti, esenca e kushtetutës konsiston në kufizimin reciprok midis pushtetit shtetëror dhe lirisë së individit: pushteti shtetëror të kufizohet me lirinë e individit dhe anasjelltas, liria e individit të kufizohet me pushtetin shtetëror. Bëhet fjalë për vendosjen e balancës midis pushtetit shtetëror dhe lirisë së individit brenda kornizës së organizatës shtetërore. Në këtë drejtim, balancimi midis lirisë së individit dhe pushtetit shtetëror është çështje shumë delikate. Kjo për shkak se liria e individit pa pushtetin shtetëror bëhet kaos, anarki (bellum omnium contra omnes), ndërsa pushteti shtetëror pa lirinë e individit bëhet pushtet opresiv (shtypës) ose totalitar. Nga kjo mund të nxirret konkluzioni se kuptimi i thellë përmbajtësor e shoqëror i kushtetutës dhe rëndësia demokratike e qenësishme e saj është që në kuadër të shtetit, të organizoj koekzistencën e qetë dhe harmonike midis pushtetit shtetëror dhe lirisë së individit; Së dymbëdhjeti, në të drejtën kushtetuese komparative mbizotëron qëndrimi sipas të cilit kushtetuta, duhet të rregullojë doemos dy çështje kardinale: e para, liritë dhe të drejtat themelore të njeriut e të shtetasit dhe, e dyta, organizimin dhe funksionimin e pushtetit shtetëror. Kjo sepse liritë dhe të drejtat themelore të njeriut e të shtetasit po sikurse edhe organizimi dhe funksionimi i pushtetit shtetëror tradicionalisht janë një materie standarte juridiko – kushtetuese, dhe, si të tilla, përbëjnë shtylla kurrizore të saj. Madje edhe rezoni dhe intenca fundamentale e nxjerrjes së kushtetutës ndërlidhet pikërisht me rregullimin e tyre në planin normativ – juridik. Shqyrtimet mbyllëse në këtë artikull do t’i mbyll me dy aforizma të mia:

E para, “KU ËSHTË SHTETI DHE E DREJTA ATY ËSHTË KUSHTETUTA”;

E dyta, “KUSHTETUTA PA GJYKATËN KUSHTETUESE ËSHTË SI TRURI PA KAFKË”.

subjektit të së drejtës ndërkombëtare mbi bazën e së cilës ai, është i pavarur nga çdo pushtet tjetër dhe ka pushtetin suprem. Ndryshe, sovraniteti është, siç shprehet Fjalori politik i Oxfordit, “kërkesa për të qenë autoritet i fundmë politik, që nuk i nënshtrohet asnjë pushteti më të lartë për sa i përket marrjes dhe zbatimit të vendimeve

politike". Pra, sovraniteti nënkupton "kërkesën e shtetit për vetëqeverisje të plotë". Shprehur figurativisht, siç pohon Akademik Esat Stavileci, "shteti pa sovranitet është si trupi i njeriut pa palcën kurrizore".

[2] Dr. Miodrag Jovičić, *O ustavu*, Beograd, 1977, fq. 7 – 8.

[3] Fjalori i shqipes së sotme, Akademia e Shkencave e Shqipërisë, Instituti i Gjuhësisë dhe i Letërsisë, Tiranë, 2002, fq. 639.

[4] *Enciklopedija političke kulture*, Beograd, 1993, fq. 1217.

[5] Dr. Stevan Vračar, *Osnovni problemi konstruisanja naučne i pozitivno-pravne definicije ustava*, Arhiv za drushtvene i pravne nauke, 3-4/1962, Beograd, fq. 228.

[6] Dr. Nikolla Visković, *Teorija drzhave i prava*, Zagreb, 2001, fq. 174.

[7] Dr. Nikolla Visković, *Teorija drzhave i prava*, Zagreb, 2001, fq. 34.

[8] Dr. Dhimo Dhima, *E drejta kushtetuese e Republikës Popullore të Shqipërisë*, Tiranë, 1963, fq. 28.

[9] Dr. Aleksandar Fira, *Ustavnost i politika*, Novi Sad, 1984, fq. 13 – 14.

[10] Dr. Stevan Vračar, *Osnovni problemi konstruisanja naučne i pozitivno – pravne definicije ustava*, Arhiv za drushtvene i pravne nauke, 3-4/1962, Beograd, fq. 223.

[11] Marta Vidaković Mukić, *Opći pravni rječnik*, Zagreb, 2006, fq. 1251.

[12] Dr. Radomir Lukić, *Metodologija prava*, Beograd, 1979, fq. 213 – 218.

[13] Dr. Stevan Vračar, *Osnovni problemi konstruisanja naučne i pozitivno – pravne definicije ustava*, Arhiv za drushtvene i pravne nauke, 3-4/1962, Beograd.

[14] Dr. Hans Kelzen, *Opshta teorija prava*, Beograd, 1951, fq. 130.

[15] Dr. Kasim Trnka, *Ustavno pravo*, Sarajevo, 2000, fq. 30.sdfsd

[16] Dr. Jovan Stefanović, *Ustavno pravo*, Zagreb, 1956, fq. 21.

[17] Dr. Endru Hejvud, *Politika*, Beograd, 2004, fq. 546

[18] Dr. Dragan M. Stojanović, *Ustavno pravo*, Nish, 2004, fq. 39

[19] Dr. Aleksandar Gjurgjev, Dr. Marijana Pajvančić, *Ustavno pravo*, Novi Sad, 1991, fq. 33.

[20] Dr. Svetomir Shkariq, *Ustavno pravo*, Shkup, 2007, fq. 158.

[21] Dr. Luan Omari, Dr. Aurela Anastasi, *E drejta kushtetuese*, Tiranë, 2008, fq. 43.

[22] Fuqia juridike është masa e ndikimit, veprimit të një akti juridik ndaj akteve të tjera

juridike. Në fakt, fuqia juridike e një akti juridik është pozita superiore ose inferiore e tij ndaj akteve të tjera juridike në piramidën hierarkike të rendit juridik. Kjo nënkupton se akti juridik me fuqi juridike më të lartë ndikon në aktet juridike me fuqi juridike më të ulët, në kuptimin që aktet juridike me fuqi juridike më të ulët duhet të jenë në pajtim me aktet me fuqi juridike më të lartë, d.m.th., që nuk mund të jenë në kundërshtim me to. Fuqia juridike e aktit juridik varet, kryesisht dhe në radhë të parë, nga forma që ka ai, por edhe nga subjekti (organi) shtetëror që është i autorizuar ta nxjerrë atë, si dhe nga procedura e nxjerrjes së tij.

[23] Dr. Dhimo Dhima, vep. e cit., fq. 29; Dr. Stevan Vračar, *Osnovni problemi konstruisanja naučne i pozitivno – pravne definicije ustava*, Arhiv za drushtvene i pravne nauke, 3-4/1962, Beograd, fq. 225.

[24] Dr. Sokol Sadushi, *Kontrolli kushtetues*, Tiranë, 2004, fq. 6.

[25] Dr. Luan Omari, Dr. Aurela Anastasi, vep. e cit., fq. 43.

[26] Dr. Luan Omari, *Shteti i së drejtës*, Tiranë, 2004, fq. 24.

[27] Dr. Kristaq Traja, *Drejtësia kushtetuese*, Tiranë, 2000, fq. 13.

[28] Dr. Miodrag Jovičić, vep. e cit., fq. 19.

[29] Dr. Hans Kelzen, *Opshta teorija prava i drzhave*, Beograd, 1951, fq. 129.

[30] Dr. Jovan Gjorgjević, *Ustavno pravo*, Beograd, 1975, fq. 18.

[31] Dr. Radomir Llukic, *Ustavnost i zakonitost*, Beograd, 1966, fq. 19.

[32] Dr. Miodrag Jovičić, vep. e cit., fq. 29.

[33] Dr. Pavle Nikolić, vep. e cit., fq. 38 – 39.

[34] Veljko Mratović, Dr. Nikolla Filipović, Dr. Smiljko Sokol, *Ustavno pravo*, Zagreb, 1986, fq. 72.

[35] Dr. Radomir Lukic, *Ustavnost i Zakonitost*, Beograd, 1966, fq. 22.

[36] Dr. Stevan Vračar, *Osnovni problemi konstruisanja naučne i pozitivno – pravne definicije ustava*, Arhiv za drushtvene i pravne nauke, 3-4/1962, Beograd, fq. 232.

[37] Dr. Branko Smerdel, Dr. Smiljko Sokol, *Ustavno pravo*, Zagreb, 2006, 21.

[38] Anglia nuk ka kushtetutë të shkruar, si dokument unik juridiko – politik i miratuar në mënyrë solemne me fuqi juridike supraleqale, megjithëse ajo ka avantazh në zhvillimin e konstitucionalizmit. Parimit romako –bizantin sipastëcilitmbreti ishte "legibussolutus" (ipalidhur ose i pakushtëzuar nga ligjet), iu kundërvu parimi i shpallur në Angli qysh nga shekulli XII, sipas të cilit mbreti qëndron nën Perëndinë e nën ligjin, sepse ligji e bën mbretin – "sub Deo et sub lege, quia

lex facit regem". Mbi bazën e këtij parimi u zhvillua gjithë doktrina juridiko – konstitucionale angleze, që mbështetet në epërsinë e së drejtës (*rule of law*). Anglia sot e kësaj dite nuk ka kushtetutë të shkruar dhe të kodifikuar, d.m.th., materia kushtetuese në Angli nuk është e përmbledhur dhe e sistemuar në një akt unik kushtetues, me të cilin do të përcaktoheshin bazat e rendit shoqëror dhe shtetëror. Mirëpo, kjo nuk do të thotë se Anglia nuk ka të drejtën kushtetuese. Përkundrazi, ajo ka të drejtën kushtetuese, edhe si degë të së drejtës, edhe si disiplinë shkencore, madje ka edhe sistem kushtetues të zhvilluar. E drejta kushtetuese në këtë shtet përbëhet nga një mori konventash kushtetuese e dokesh kushtetuese, si rregulla shoqërore të pashkruara të sjelljes, si dhe nga akte të numërta dhe të shumëllojshme të karakterit kushtetues, sidomos ligjesh të vjetra e të reja, si norma të shkruara. Në fakt, në Angli gjenden "rrënjët e para" të konstitucionalizmit modern, ose, shprehur ndryshe, në Angli fillon rruga zhvillimore e konstitucionalizmit bashkëkohor sepse në të janë nxjerrë dokumente të shumta me përmbajtje tematike juridiko – kushtetuese, ndër të cilat, më të rëndësishme janë: *Magna Carta Libertatum* e cila është nxjerrë në vitin 1215, *Petition of Right* në vitin 1628, *Agreement of the People* në vitin 1647, *Habeas Corpus Act* në vitin 1679, *Bill of Rights* në vitin 1689, *Act of Settlement* në vitin 1701. Ndonëse nuk është fjala për kushtetutën si akt juridik i shkruar me fuqi juridike më të lartë, idetë dhe parimet të cilat ato akte (dokumente) të sipërpërmendura i kanë shprehur dhe anticipuar janë parime mjaft sinjifikative dhe domethënëse të konstitucionalizmit, mbase edhe kanë pasur ndikim të madh në paraqitjen e kushtetutave të para të shkruara dhe zhvillimin e konstitucionalizmit në botë. Gjithashtu, Anglia është vendi i parë në të cilin në vitin 1653 është paraqitur dokumenti i parë i sistematizuar, që përmbledh normat dhe parimet mbi rendin shoqëror dhe shtetëror i emërtuar *The Instrument of Government* – Instrumenti i Qeverisjes, i cili pa të drejtë konsiderohet si kushtetutë e parë e shkruar në historinë e konstitucionalizmit mondial ngase nuk ka hyrë në fuqi, dhe, për pasojë, nuk është zbatuar në praktikë, ndonëse pas këtij dokumenti kushtetues të shkruar dhe të kodifikuar, në Angli asnjëherë nuk është nxjerrë kushtetutë e shkruar. Është me rëndësi të theksohet se përveç akteve të përmendura më lartë, burime të tjera së të drejtës kushtetuese në Angli janë edhe këto akte: *Ligji mbi Unionin me Skocinë* (1706); *Ligji mbi Unionin me Irlandën* (1800), *Ligji mbi Parlamentin* (1911 dhe 1949); *Ligji mbi Gjykatën Supreme të Drejtësisë* (1925); *Statuti i Uestminsterit* (1931); *Akti mbi ministrat e Monarkut* (1937, 1958, 1964 dhe 1975); *Akti*

mbi pavarësinë e Indisë (1947); *Ligji mbi gjyqësinë* (1960); *Akti mbi vetadministrimin lokal* (1972), etj. Të gjitha këto akte, pavarësisht nga rëndësia e tyre përmbajtësore për nga fuqia juridike janë ekuivalente me ligjet e rëndomta. Kjo lejon mundësinë të kuptohet se, Anglia nuk ka kushtetutë në kuptimin formal, pra nuk ka kushtetutë të fortë (ngurtë), por ka kushtetutë në kuptimin material, më saktësisht ka kushtetutë të butë (fleksibile). Shih më tepër: Dr. Lidija Basta, *Politika u granicama prava*, Beograd, 1984, fq. 26 – 38; Dr. Jovan Stefanović, *Ustavno pravo*, Zagreb, 1956, fq. 22 – 23; Dr. Šefko Kurtović, *Povijest Prava i Države* – II knjiga, Zagreb, 2002, fq. 6 – 56; Dr. Branko Smerdel, Dr. Smiljko Sokol, *Ustavno pravo*, Zagreb, 2006, fq. 69 – 70.

[39] Shih më tepër: Dr. Pavle Nikolić, *Ustavno pravo*, Beograd, 1997, fq. 36.

[40] Po aty, fq. 36.

[41] Dr. Miodrag Jovičić, *O ustavu*, Beograd, 1977, fq. 162 – 163.

[42] Dr. Jovan Stefanović, *Ustavno pravo*, Zagreb, 1965, fq. 60 – 63.

[43] Krahaso: Kushtetuta e Republikës së Shqipërisë neni 64, 65, 68, 69, 70, 71, 72, 73; Kushtetuta e Republikës së Maqedonisë neni 62, 63, 64, 65, 66; Kushtetuta e Republikës së Kroacisë neni 71, 72, 74, 75, 76; Kushtetuta e Malit të Zi neni 83, 84, 85, 86, 87.

[44] Dr. Olivier Duhamel, *E drejta kushtetuese*, Shkup, 2004, fq. 21.

[45] Përmbajtja e kushtetutës varet nga vullneti i kushtetutvënësit, i cili, në parim, është i lirë ta caktojë përmbajtjen, strukturën, vëllimin dhe çështjet që do t'i rregullojë me kushtetutë. Nëpërmjet kësaj vjenë në shprehje, cilësia e tij si përfaqësues i sovranitetit të shtetit të caktuar. Si përjashtim, nga kjo ka raste (të ralla) kur kushtetutvënësi jo vetëm që nuk ka qenë plotësisht i lirë në caktimin e përmbajtjes së kushtetutës, por ka qenë edhe i kufizuar, mbase edhe i detyruar që të inkorporojë edhe pjesë të caktuara përmbajtësore, në bazë të obligimeve të marra ose të përcaktuara me ndonjë marrëveshje politike pacifiste preliminare të imponuar nga faktori relevant ndërkombëtar, siç ishte rasti me Kushtetutën e Qipros të vitit 1960 (në bazë të Marrëveshjes së Cyrihut), Kushtetutën e Bosnjës dhe Hercegovinës të vitit 1996 (në bazë të Marrëveshjes së Dejtonit) dhe Kushtetutën e Republikës së Kosovës të vitit 2008 (në bazë të Pakos të Ahtisarit). Gjithashtu, edhe ndryshimet dhe plotësimet e Kushtetutës të Republikës së Maqedonisë të vitit 1991, të realizuara nëpërmjet amendamenteve kushtetuese (IV – XVIII) të vitit 2001, kanë qenë si pasojë e implementimit të Marrëveshjes Kornizë të Ohrit.

KRIMI EKONOMIK NË SEKTORIN PRIVAT

Dr. Lorenc DANAJ, Dr. Aleks PRIFTI
MSc. Belinda HALILAJ, MSc. Stela MEÇAJ

Universiteti "Ismail QEMALI" Vlorë.

E-mail: lorenc.danaj@gmail.com ; E-mail: aleks-prifti@hotmail.com

E-mail: belindahalilaj@yahoo.it ; E-mail: stela.mecaj@yahoo.com

Abstrakt

Krimi ekonomik në sektorin privat ka marrë një dimension shumë të madh këto dekadat e fundit. Mbrojtja e duhur e sistemit ekonomik është thelbësore për një funksionim të rregullt të organeve shtetërore, por edhe për të mbrojtur të drejtat që gëzon çdo person që mund të cenohen në mënyrë indirekte nga këto vepra penale. Shtete në periudha të ndryshme historike i kanë kushtuar në mënyrë të vazhdueshme një mbrojtje të veçantë sistemit ekonomik, duke marrë një sërë masash. Në këtë kuadër edhe shteti ynë ka marrë një sërë masash legislative për të ndaluar veprat penale në fushën e shoqërive tregtare, në sistemin e tatim- taksave dhe në lidhje me falimentimin, e bërë kjo me qëllim mbrojtjen e sistemit tatimor nga fenomeni i evazionit fiskal, mbrojtjen e veprimtarisë së një shoqërie tregtare, si dhe parandalimin e fenomenit të korrupsionit. Në këtë punim do të donim të bënim analizën e këtyre veprave penale si dhe masat e ndërmarra nga legjislacioni ynë për parandalimin e tyre. Gjithashtu, ky punim do të ketë në këndvështrimin e tij, jo vetëm trajtimin teorik të krimit ekonomik në sektorin privat, analizën e detajuar të këtyre figurave të krimit, por edhe evidentimin e problematikës dhe sugjerimet për zgjidhjen e drejtë të problemit.

Fjalë Kyçe - Krimi ekonomik, sektor privat, korrupsioni, evazion fiskal, shmangie tatimore, falimentimi, etj.

Hyrje

Në nenin 11 të Kushtetutës parashikohet se: "Sistemi ekonomik i Republikës së Shqipërisë bazohet në pronën private e publike, si edhe në ekonominë e tregut dhe në lirinë e veprimtarisë ekonomike. Prona private dhe publike mbrohet njëjloj me ligj".

Vendi ynë ka hyrë në rrugën e demokracisë, ekonomisë së tregut dhe të iniciativës së lirë private. Ky sanksionim në Kushtetutë është njëkohësisht edhe garanci e qytetarëve, subjekteve juridikë dhe fizikë, duke i konsideruar ata partner në veprimtarinë e tyre.

Në këtë lloj marrëdhënie partneriteti, palët kanë detyrime reciproke. Shteti nëpërmjet organeve të veta shtetërore ka detyrimin për një zbatim të drejtë e në mënyrë të barabartë për të gjithë, të Kushtetutës dhe ligjeve të tjera në fuqi, zbatimi i të cilave është detyrimi kryesor për çdo subjekt privat. Në rast të moszbatimit të ligjit, ata do të përballen me forcën shtrënguese të tij dhe masat mbrojtëse në këtë fushë. Disa nga masat mbrojtëse janë edhe dispozitat mbi veprat penale objekt i këtij punimi.

Veprat penale të kryera në shoqëritë tregtare, në fushën e tatim-taksave dhe falimentimit janë të reja për legjislacionin tonë. Prandaj, literatura dhe praktika lidhur me to është ende e pakët. Për këtë arsye, trajtimi i këtyre veprave u bë objekt i këtij punimi.

Veprat penale të kryera në shoqëritë tregtare

Duke bërë një retrospektivë duhet përmendur se

legjislacioni francez është i pari legjislacion që parashikoi disa figura specifike veprash penale në fushën e shoqërive tregtare. Fillesat e këtij legjislacioni startojnë me ligjin e vitit 1856 lidhur me shoqëritë aksionere. Në këtë tekst normativ që u pasurua edhe me ndryshime të mëtejshme, ishin parashikuar si krime parregullsitë që lidheshin me fazën e themelimit të shoqërive tregtare, publikimi i akteve të falsifikuara dhe shpërndarja e përfitimeve jo të marra realisht. Nga analiza historike e këtyre ligjeve të hershme rezultojnë disa arsye që çuan në ndërhyrjen penale në këtë fushë si p.sh:

1) nevoja për një mbrojtje më të përshtatshme të të ardhurave të kursyera, ashtu si nevoja për të garantuar një moral shoqëror të përgjithshëm

2) pamjaftueshmëria ose joefektiviteti i sanksioneve civile

3) mundësia më e mirë e sanksioneve penale, që për shkak të natyrës represive dhe parandaluese mund të frenojnë çdo iniciativë ekonomike abuzuese nga ana e organeve të shoqërive tregtare¹.

Dy janë modelet legjislative kryesore që rregullojnë veprat penale në shoqëritë tregtare:

- modeli francez i vitit 1867,

- modeli gjerman i vitit 1884.

Natyrshëm shtrohet pyetja se kur daton fillimi i shoqërive tregtare në vendin tonë?

Në kushtet e një ekonomie të centralizuar që ekzistonte në vendin tonë para viteve 90, nuk trajtohej dhe nuk ekzistonte veprimtaria private dhe rrjedhimisht prezenca e shoqërive tregtare. Shndërrimet e thella politike dhe ekonomike që ndodhën në Shqipëri në fillim të viteve '90, krahas të tjerave, e bënë të detyrueshme miratimin e legjislacionit mbi shoqëritë tregtare, përfshirë edhe mbrojtjen ligjore të tyre.

Shoqëritë tregtare janë bërë tashmë një realitet në ekonominë shqiptare. Edhe pse me jetë disa vjeçare, ato përbëjnë një faktor dinamik të kësaj ekonomie dhe roli i tyre do vijë gjithmonë duke u rritur.

Shoqëritë tregtare krijohen dhe funksionojnë në bazë të dispozitave ligjore dhe nënligjore në fuqi dhe statuteve të tyre të bazuara në ligj. Në bazë të Ligjit Nr. 9901 datë 14.4.2008 "Për tregtarët dhe shoqëritë tregtare" përcakton 4 forma të shoqërive tregtare të cilat janë:

1. Shoqëritë Kolektive

2. Shoqëritë Komandite

1 L. Stortoni, P. Corso, "i reati in materia societaria", Giurisprudenza Sistematica, Torino, 1996

3. Shoqëritë me Përgjegjësi të Kufizuar

4. Shoqëritë Aksionare

Në thelbin e vet shoqëria është një kontratë e lidhur midis atyre që e krijojnë. Por nga ana tjetër, ajo është edhe një institucion ligjor, sepse krijimi dhe funksionimi i saj rregullohet nga ligji. Shpeshherë në lidhje me funksionimin e një shoqërie tregtare mund të kryhen veprime të kundraligjshme siç është dhe korrupsioni, e cila sjell si pasojë kryerjen e një veprë penale.

Një formulim të veçantë për përcaktimin e korrupsionit për herë të parë e hasim në kodifikimin e ligjeve të Perandorisë Romake. Prejardhja e fjalës korrupsion vjen nga latinishtja. Në të drejtën Romake me fjalën "*corrumpere*" kuptoheshin sinonime të tilla si: prish, shkatërroj, dëmtoj, falsifikoj, jap dhe marr rryshfet, korruptoj. Ky term është bashkim i 2 fjalëve latine: "*correi*" që kupton disa pjesëmarrës dhe "*rumpere*" me kuptimin thyej, shkatërroj, shkel. Në Shqipëri, korrupsioni është ndeshur që në formacionet e para shtetërore ilire, të shek. V p.e.s.²

Ai ka ekzistuar edhe në epokën e feudalizmit, ku vepronte Sheriati dhe ligji penal otoman. Në secilën prej tyre dënohej rryshfeti dhe shpërdorimet e nëpunësve shtetërorë.³

Por në vitin 1928 me miratimin e K. Penal u bë edhe rregullimi i parë ligjor që pasqyronte problemet e korrupsionit në legjislacionin penal. Pas viteve '90 korrupsioni mori përmasa të mëdha. Faktorët që ndikojnë në lindjen dhe zhvillimin e korrupsionit në vendin tonë janë të ndryshëm si psh: rënia ekonomike etj. Korrupsioni shfaqet në dy forma në atë aktiv dhe atë pasiv.

Korrupsioni aktiv në sektorin privat (neni 164/a)

Premtimi, propozimi ose dhënia, drejtpërdrejtë ose tërthorazi, i çdo lloj përfitimi të parregullt për vete ose për persona të tjerë, personit që ushtron funksion drejtues në shoqëri tregtare ose punon në çdo pozicion në sektorin privat, për të kryer ose mos kryer një veprim në kundërshtim me detyrën ose funksionin e tij, përbën kundërvajtje penale dhe dënohet me burgim nga tre muaj në dy vjet dhe me gjobë nga dyqind mijë deri në një milion.

Premtimi është një veprim që konsiston në dhënien e fjalës nga autori i veprës penale për

2 "Historia e popullit shqiptar", Pjesa e parë, fq.173.

3 Ismet Elezi, "Zhvillimi historik i legjislacionit penal shqiptar", Tiranë, 1997, fq.16.

t'i garantuar subjektit që punon në sektorin privat një përfitim të parregullt. Pra, premtimi shpreh siguri dhe qëndrueshmëri nga ana e autorit të veprës penale për realizimin e qëllimit përfundimtar, që është dhënia e përfitimit.

Propozimi është një veprim që konsiston në bërjen e një oferte subjektit që punon në sektorin privat, kundrejt dhënies së një përfitimi të parregullt me qëllim që ai t'i krijojë një favorizim të caktuar autorit të veprës penale

Autori i saj shpreh dëshirë të plotë për dhënien e përfitimit të parregullt, por kjo varet nga reagimi i subjektit që punon në sektorin privat, i cili edhe mund ta kundërshtojë propozimin dhe vepra penale konsiderohet e kryer për propozuesin. N.q.s kundërshtohet propozimi, vepra duhet konsideruar e mbetur në tentativë, sepse ndërpritet veprimi kriminal i autorit të veprës penale për shkak të refuzimit nga subjekti që punon në sektorin privat, dhe jo për shkak të vullnetit të tij.

Dhënia është një veprim më i avancuar se premtimi dhe propozimi dhe që përbën shkallën e fundit për realizimin e plotë të qëllimit të korrupsionit. Pra, me dhënien duhet kuptuar që përfitimi ka kaluar te përfituesi. Këtu nuk duhet konfunduar fakti se legjislatori të tre format e kryerjes së veprës penale u ka dhënë të njëjtën rëndësi për cilësimin e saj. Me qëllim parandalimin e efekteve negative që sjell korrupsioni është ngritur në nivelin e një veprimi kriminal edhe propozimi dhe premtimi. Secila prej këtyre formave mund të realizohet drejtpërsëdrejti ose tërthorazi.

Drejtpërsëdrejti mund të realizohet atëherë kur autori i veprës penale premtton, propozon apo jep vetë përfitimin e parregullt subjektit që punon në sektorin privat.

Tërthorazi mund të realizohet kur autori i veprës penale ngarkon një person tjetër që t'i propozojë, premtojë apo jap përfitimin e parregullt personit që punon në sektorin privat.

Një problem tjetër i diskutueshëm është përcaktimi i rrethit të subjekteve që i drejtohet përfitimi i parregullt. Nga përmbajtja e dispozitës del që ata mund të jenë persona që ushtrojnë funksione drejtuese në shoqëri tregtare apo punojnë në çdo pozicion në sektorin privat. Këtu del një dallim që lë vend për diskutime. Ndërsa për shoqëritë tregtare mund të jenë administratorët e tyre, gjë që është plotësisht e pranueshme, për entet e tjera të sektorit privat pranohen persona që punojnë në çdo pozicion pranë tyre. Shprehja

"në çdo pozicion" është pak evazive, por ndoshta në të ardhmen praktika do ta sqarojë kuptimin e saj dhe në eventualitet mundësinë e ndonjë ndryshimi të dispozitës.

Korrupsioni pasiv në sektorin privat (neni 164/b)

Kërkimi a marrja, drejtpërdrejt ose tërthorazi, i çdo lloj përfitimi të parregullt a i një premtimi të tillë, për vete ose për persona të tjerë, ose pranimi i një oferte a premtimi, që vjen nga përfitimi i parregullt, nga personi që ushtron funksion drejtues ose punon në çdo pozicion në sektorin privat, për të kryer ose mos kryer një veprim në kundërshtim me detyrën a funksionin e tij, dënohet me burgim nga gjashtë muaj deri në tre vjet dhe me gjobë nga treqind mijë deri në tre milionë lekë.

Veprat penale në lidhje me tatim – taksat

Secili shtet për të përmbushur funksionet dhe detyrimet e veta kundrejt shoqërisë ka nevojë ndër të tjera edhe për mjete financiare, për para. Mënyra kryesore për t'i realizuar këto të ardhura është mbledhja e taksave dhe tatimeve (*te hyrave publike*) në të gjithë territorin ku shteti ushtron pushtetin e tij. Tatimet janë instrumenti kryesor dhe më i rëndësishëm dhe të ardhurat e realizuara prej tyre përbëjnë pjesën më të madhe të buxhetit të shtetit. Krahas qëllimeve fiskale, tatimet dhe taksat luajnë një rol të konsiderueshëm ekonomik dhe social.

Së pari: Nëpërmjet politikës tatimore bëhen përpjekje nga ana e shtetit për të harmonizuar gjithnjë e më mirë kërkesën dhe ofertën.

Së dyti: Me ndihmën e tatimeve shteti ndikon në vëllimin dhe strukturën e investimeve duke i orientuar ato në degët dhe sektorët ku shoqëria ka interes dhe dobi më të madhe.

Së treti: Nëpërmjet tatimeve synohet zbutja e inflacionit dhe mënjanimi i faktorëve që shkaktojnë çekuilibre dhe vështirësi në ekonomi.

Së katërti: Mënjanimi i disa dukurive negative për jetën ekonomike dhe sociale si: rënia e prodhimit, zvogëlimi i eksportit, shtimi i pakontrolluar i importit.

Një dukuri që evidentohet sot është shmangia ndaj pagimit të tatimeve, dukuri që është ndeshur dhe ndeshet në të gjitha rendet shoqërore dhe në të gjitha vendet e botës. Për të kuptuar më mirë efektet e këtij fenomeni është më e rëndësishme të analizojmë termat e përdorur shpesh në

praktikë **“shmangie tatimore”** dhe **“evazion tatimor”**. Nga ana gjuhësore të dyja shprehjet nuk kanë dallim, sepse termi gjuhësor i huaj **“evazion”**, në shqip do të përkthehet **“shmangie”**. Disa autorë shmangien tatimore ndryshe e quajnë evazion tatimor të ligjshëm. Nëse do ti referohemi legjislacioneve botërore do të gjenim këtë përkufizim për shmangien: **“Shmangia tatimore është shmangia e subjektit tatimor nga pagimi i tatimit, por pa shkelur apo rënë ndesh me dispozitat ligjore”**. Ajo paraqitet në disa forma: Kur subjekti tatimor ndërron qëndrën e vendbanimit ose të ushtrimit të veprimtarisë ekonomike, sepse në jo pak raste veprimtari të njëjta, të ushtruara në qytete apo rajone të ndryshme kanë edhe pagesa tatimore të ndryshme. Pra, në këtë rast nuk shkelet ligji, por përfitohet padrejtësisht prej tij. Pra **“shmangia tatimore”** mund të konsiderohet si një sjellje jomorale ndaj detyrimeve shoqërore, ose e thënë ndryshe si e drejta e çdo qytetari që ta rregullojë biznesin e vet në një mënyrë të tillë që lejohet nga ligji, por duke paguar më pak taksa dhe tatime, sesa i kërkohet. Ndërsa me **“evazion tatimor”** do të kuptojmë përpjekjet e çdo personi fizik ose juridik për t’iu shmangur pagimit të taksave dhe tatimeve duke përdorur mënyra të ndryshme në kundërshtim me ligjin. Nga disa autorë evazoni fiskal është quajtur edhe një aplikim specifik i doktrinës së evazionit dhe si i tillë është një krim pothuajse në të gjitha vendet dhe dënohet me gjobë ose me burgim. Zvicra është një përjashtim i njohur. Aty mashtrimi tatimor (p.sh rasti kur falsifikohen dokumente) konsiderohet krim, po evazoni i thjeshtë fiskal është kundërvajtje administrative dhe jo vepër penale. Zakonisht evazoni fiskal kërkon që tatimpaguesit me dashje të keqdeklarojnë ose të fshehin gjendjen e vërtetë të të ardhurave të tyre para autoriteteve tatimore me qëllim reduktimin e detyrimeve tatimore. Kodi ynë penal, siç do ta shohim më gjerësisht në vijim përdor terma të tjera si: fshehje e të ardhurave, mospagim i taksave dhe tatimeve, ndryshime në aparatet matëse etj. Përdorimi i këtyre termave nuk tregon gjë tjetër veçse disa nga format apo mënyrat e realizimit të evazionit fiskal. Në doktrinën botërore aplikohen edhe terma të tjerë si: **protestuesit e taksave** dhe **rezistuesit ndaj taksave**.

Të parët janë ata persona që mundohen të gjejnë interpretime të reja të ligjit tatimor duke treguar që taksat dhe tatimet janë të paligjshme ose që

ata s’janë subjekte që i nënshtrohen taksave dhe tatimeve.

Të dytët janë ata persona që refuzojnë të paguajnë taksa dhe tatime për motive të caktuara p.sh nuk duan të mbështesin qeverinë apo disa nga veprimtaritë e saja. Pra, rezistuesit ndaj taksave nuk janë në të njëjtin pozicion me protestuesit që thonë se taksat dhe tatimet janë të paligjshme, apo me autorët e evazionit fiskal që motivohen nga dëshira e fitimit të sa më shumë parave. Pra, shihet qartë që kundërshtimi dhe sidomos rezistenca në rritje për mospagimin e taksave dhe tatimeve ka të bëjë jo pak edhe me destinacionin dhe qëllimin e përdorimit të të ardhurave që grumbullohen prej tyre. Si rregull, në rast se obliguesi tatimor shikon dhe bindet se mjetet e paguara prej tij shkojnë për plotësimin e nevojave me të cilat ai është i lidhur personalisht apo familjarisht, atëherë edhe rezistenca ndaj pagimit të tatimeve do të jetë më e vogël. Atje ku tatimpaguesit nuk e shikojnë efektin e pagesave që ata bëjnë, kundërshtimi tatimor dhe manovrimet për të mospaguar taksat dhe tatimet janë shumë më të mëdha. Shmangia është më e madhe te tatimet e drejtpërdrejta, sepse ato janë të dukshme.

Evazoni tatimor është një nga krimet ekonomike më të përhapura dhe prania e tij është vënë re që nga koha e krijimit të sistemit të taksave dhe tatimeve, për zbutjen apo mënjanimin e evazionit tatimor në botë por edhe në vendin tonë janë programuar e zbatuar një sërë masash me karakter parandalues si:

- Pajisja me mjete dhe aparate të sofistikuar të organeve financiare dhe tatimore, për zbulimin dhe kontrollin e lëvizjes së mallrave.
- Parashikimi dhe zbatimi i një varg sanksionesh tepër të rrepta, veçanërisht në disa shtete si SHBA, Gjermani etj. Këto masa në varësi të shkallës së evazionit mund të jenë administrative dhe për disa raste edhe penale.
- Rritja e cilësisë së përgatitjes dhe kualifikimit të punonjësve që merren me tatimet dhe doganat. Një rëndësi të veçantë merr edhe ngritja e shkollave të larta profesionale; ngritja e nivelit të pagave dhe parashikimi i dënimeve të rënda për ata nëpunës, që abuzojnë në detyrë apo pranojnë dhe kërkojnë ryshfete⁴.
- Për të parandaluar sadopak evazonin tatimor, shteti dhe organet e tij bëjnë një

4 R.Koli, S.Hilmia, “Shkenca mbi financat dhe e drejta financiare”, Tiranë, 1996.

propagandë të gjerë me të gjitha mjetet, duke pasur si qëllim edukimin e shoqërisë dhe sidomos të tatimpaguesve me frymën e respektimit dhe zbatimit të ligjit tatimor. Krahas këtyre masave, shteti për të luftuar evazionin tatimor ndërmerr edhe masa ligjore, administrative dhe penale në ngarkim të tatimpaguesve që i janë shmangur pagimit të tatimeve. Por nga ana tjetër masa të tilla merren edhe për punonjësit e administratës tatimore. Dukuritë negative të vërejtura ndër vite në veprimtarinë e administratës tatimore kanë përbërë dhe përbëjnë shqetësim për shtetin dhe shoqërinë shqiptare, që nëpërmjet masave ligjore dhe administrative është përpjekur t'i minimizojë ato. Një nga masat me karakter ligjor të miratuara kohët e fundit është edhe vendimi i Këshillit të Ministrave nr. 43, datë 27.1.2006 "Për shmangien e nepotizmit dhe ndikimit të pushtetit në rekrutimin dhe karrierën e personelit të administratës tatimore". Ky vendim i qeverisë shqiptare jo vetëm nuk lejon rekrutimin në detyra të personelit të lartë, të mesëm dhe të ulët drejtues dhe të punonjësve ekzekutivë të Policisë Tatimore për shkak të lidhjeve nepotike ose të lidhjeve nepotike me pushtetin, por edhe largimin e tyre nga detyra për shkak të këtyre lidhjeve. Në Kodin Penal parashikohen 2 forma të evazionit fiskal: Neni 180 "**Fshehja e të ardhurave**" dhe Neni 181 "**Mospagimi i taksave dhe tatimeve**". Në të dyja këto dispozita legjislatori ka vendosur si kusht për marrjen në përgjegjësi penale të autorëve: "marrjen më parë të masave administrative". Këtu lind pyetja: Cili është roli i masave administrative dhe a janë të njëjta ato për secilën vepër penale? Marrja e masave administrative është një lloj barriere që pengon dënimin penalisht të të gjithë personave që kryejnë evazion fiskal. Nëse do ti referohemi marrëveshjes së dhjetorit të 2004 mes **Komunitetit European dhe Konfederatës Helvetike (Zvicrës)** në fushën e bashkëpunimit lidhur me taksat mbi të ardhurat e kursyera, konstatojmë disa masa të reja. Llogaritë dhe depozitat sekrete, të pakapshme nëpërmjet siglave numerike që në të shkuarën përfaqësonin për territorin zvicerian një nga elementët kryesor për efekt të një rezervimi të blinduar, mbetet tashmë një kujtim i largët. Në marrëveshjen e nënshkruar është individualizuar figura e "agjentit pagues" (pra bankës), që në përputhje me interesat e depozituesit do të mbajë në burim një përqindje të caktuar. Bankat zviceriane, do të marrin rolin e agjentit tatimor të shtetit rezident

të klientit, duke mbajtur 25% të të ardhurave të formuara nga depozitimi, ndërsa diferenca i kalohet shtetit anëtar të KE, një herë në vit.

Kuptimi dhe analiza e disa koncepteve të përbashkëta për të gjitha veprat penale në fushën e falimentimit

Me vepra penale në fushën e falimentimit do të kuptojmë ato vepra (veprime ose mosveprime), të kundërligjshme, të kryera me dashje nga persona që kryejnë funksione të caktuara në raport me personin juridik, në një nga format e parashikuara nga dispozitat penale, të cilat prekin marrëdhëniet juridike të vendosura për të siguruar interesat e personit juridik, të të tretëve dhe të shtetit.

Objekti grupor i këtyre veprave penale është i shumëllojshëm. Pra, interesat e mbrojtura prej tyre janë si të brendshme dhe të jashtme. Tek interesat e brendshme hyjnë interesat e vetë personit juridik me qëllim ushtrimin e lirë të veprimtarisë së tij. Tek interesat e jashtme hyjnë interesat e kreditorëve, personave që kanë investuar apo punojnë në këta persona juridikë, si dhe interesat e shtetit që mund të cenohen nga veprimet apo mosveprimet kriminale. Subjektet e veprave penale në fushën e falimentimit janë personat që kanë mbushur moshën për përgjegjësi penale, janë të përgjegjshëm dhe që kryejnë një detyrë të caktuar në veprimtarinë e personit juridik. Sikurse përcaktohet në neni 31 të Kodit Civil, personat juridikë veprojnë me anë të organeve të veta të parashikuara në ligj, në aktin e krijimit ose në statut, që shprehin vullnetin e tyre dhe se veprimet e kryera nga organet e personit juridik brenda kompetencave të tyre quhen si të kryera nga vet personi juridik. Subjekte mund të jenë edhe persona të tjerë, si administratori i falimentimit, kujdestari etj.

Nga ana subjektive veprat penale në fushën e falimentimit kryhen me dashje me përjashtim të veprës së parashikuar në nenin 196 "Shkelja e detyrimeve", e cila mund të kryhet edhe nga pakujdesia. Pra, si rregull këto vepra kryhen vetëm me dashje, e cila është e drejtpërdrejt, sepse autori i veprës penale ka si synim fshehjen e falimentimit (neni 194) apo shmangien e pasojave të tij (neni 195). Shprehjet "gjendje falimentimi" apo "pas falimentimit", që përmenden në dispozitat penale janë situata fakti (d.m.th paaftësia paguese e personit juridik) apo situatë juridike (d.m.th të deklaruara juridikisht nga gjykata si

person juridik i falimentuar). Sidoqoftë mungesa e rasteve në praktikën e gjykatave lidhur me zbatimin e këtyre dispozitave, na e vështirësojnë detyrën për trajtimin e problemeve të mësipërme, veçanërisht të elementëve të anës objektive dhe të subjekteve të këtyre veprave penale.

Një koncept tjetër i rëndësishëm që ndihmon në aplikimin e veprave penale në fushën e falimentimit është edhe ai **masës së falimentimit**. Sipas nenit 33 të ligjit "Për falimentimin" me masë falimentimi do të kuptojmë të gjitha pasuritë dhe të drejtat e debitorit në datën e hapjes së procedurës së falimentimit dhe pasuritë që ai fiton gjatë zbatimit të kësaj procedure falimentimi. Këtu lind pyetja: **A mund të jetë pjesë e masës së falimentimit dhe objekt material i këtyre veprave penale të ardhurat e përfituara në mënyrë të paligjshme?** Jurisprudenca italiane është konstante në qëndrimin që mban lidhur me të ardhurat e paligjshme. Sipas saj, objekt i masës së falimentimit janë edhe të mirat që i falimentuari i ka përfutur në mënyrë të paligjshme, ose i përfiton po në këtë mënyrë pas shpalljes së falimentimit.

Llojet e veprave penale në fushën e falimentimit

Falimentimi i provokuar (neni 193): *"Vendosja me dashje e personit juridik në gjendjen e falimentimit dënohet me gjobë ose me burgim gjer në tre vjet."*

Fshehja e gjendjes së falimentimit (neni 194): *"Hyrja në marrëdhënie ekonomike tregtare me të tretët nga ana e personit juridik me qëllim të fshehtë gjendjen e falimentimit dënohet me gjobë ose me burgim gjer në pesë vjet."*

Fshehja e pasurisë pas falimentimit (neni 195): *"Fshehja e pasurisë pas falimentimit të personit juridik, me qëllim që t'u shmanget pasojave të tij, dënohet me gjobë ose me burgim deri në shtatë vjet."*

Shkelja e detyrimeve (neni 196): *"Shkelja nga ana e personit juridik të detyrimeve që rëndojnë mbi të me rastin e falimentimit, përbën kundërvajtje penale dhe dënohet me gjobë ose me burgim deri në 2 vjet."*

Vështirësitë në individualizimin dhe në konstatimin e veprave penale në këtë fushë

Krimet ekonomike në përgjithësi dhe veprat penale objekt i këtij punimi në veçanti paraqesin

tendencën për të prodhuar vështirësi lidhur me zbulimin e tij, gjetjen e provave, etj. Arsyet janë të ndryshme:

Së pari, duhet të theksojmë se sjelljet kriminale që i përbëjnë ato karakterizohen nga mashtrimi, fshehja, manipulimi, shpërdorimi i besimit. Këto i bëjnë krimet në këtë fushë më pak të dukshme se krimet e zakonshme. Subjektet e krimeve të zakonshme nuk kanë frikë që të manifestojnë paligjshmërinë e sjelljeve të tyre, ndërsa në rastin e krimeve ekonomike, veprimet janë më të sofistikuar.

Së dyti, subjekti i krimit ekonomik gëzon një pozicion shoqëror të ngritur dhe e përdor atë për të arritur objektivat e pasurimit ose të pushtetit nëpërmjet mjeteve të paligjshme. Pra, siç kuptohet ai përpiqet të evitojë çdo formë dhune të drejtpërdrejt dhe sjelljet kriminale që janë lehtësisht të zbulueshme.

Së treti, një arsye tjetër që e vështirëson zbulimin e krimit ekonomik është edhe ekzistenca e një kuadri ligjor të ndërlikuar ose ende të panjohur plotësisht, në të cilin kufijtë që duhet të ndajnë një sjellje të ligjshme nga një të paligjshme janë shpesh të paqartë.

Lidhur me veprat në fushën e tatim-taksave, problemi kryesor është se cili do të quhet momenti i fillimit të ndjekjes penale dhe kur do të konsiderohen të marra masat administrative. Këtu vlen të theksohet se ligji "Për procedurat tatimore" duhet të ishte më i qartë lidhur me konceptet "**shmangie tatimore**", "**evazion tatimor**" etj.

Së katërti, në këtë kuadër del edhe problemi i vërtetimit të qëllimit mashtrues të subjektit të veprës penale. Pjesa më e madhe e veprave në fushën e kriminalitetit ekonomik kërkojnë ekzistencën e një qëllimi të posaçëm: mashtrimi i të tjerëve me qëllim përfitimi. Në mungesë të provave që vërtetojnë këtë qëllim, sjellja kriminale shndërrohet në sjellje civile.

Së pesti, në zbulimin e krimit ekonomik dhe vënien para përgjegjësisë penale ndikon edhe përcaktimi i autorit të tij. Edhe pse mund të jenë të qartë elementët e anës objektive, shpesh është e vështirë të bëhet identifikimi i autorit të krimit. Kështu në rastin e veprave penale në fushën e shoqërive tregtare veprimet apo vendimet që mund të përmbajnë elementë kriminalë merren zakonisht nga organet kolegjiale të tyre. Përgjegjësia e vërtetë mund të mos përputhet me identifikimin formal të autorëve përgjegjës.

Së gjashti, një nga aspektet më të rëndësishëm në këtë situatë komplekse, është edhe roli i viktimave të kriminalitetit ekonomik. Ato shpesh nuk janë të ndërgjegjshme për paligjshmërinë e veprimeve që u drejtohen dhe aq më pak për ekzistencën e një veprë penale.

Së shtati, mungesa e një personeli të kualifikuar për kontrollin dhe zbulimin e kriminalitetit ekonomik. Personat që merren me zbulimin e këtyre sjelljeve antishoqërore që përbëjnë edhe vepra penale duhet të kenë një njohje të mirë të sistemit normativ penal, administrativ dhe tatimor.

Së teti, pushteti i sipërmarrësve si pengesë në luftën kundër kriminalitetit ekonomik. Presionet e sipërmarrësve nuk i drejtohen vetëm pushtetit legjislativ, por edhe atij ekzekutiv.

Dallimi midis kodit penal të ri me kodet e mëparshme lidhur me veprat penale me karakter ekonomik

Kodi Penal i vitit 1995 është i tëri një risi lidhur me veprat penale të kryera në shoqëritë tregtare, në fushën e tatim-taksave dhe falimentimit. Gjithsesi, ka vend edhe për disa dallime. Kështu veprat penale në fushën e tatim-taksave kanë qenë parashikuar edhe në Kodin e vitit 1952, por me disa dallime të vogla si më poshtë:

Neni 102 "Mospagimi i tatimeve" dallon me nenin 181 të K.Penal aktual në disa aspekte:

Objekt i tij ishin vetëm tatimet dhe detyrimet të tjera që nuk parashikoheshin konkretisht. Nuk përmendej koncepti "takse". Kufizohej koha e marrjes më parë të masave administrative. Ato duheshin marrë në këtë vit ose në vitin e kaluar financiar. Dënimi me gjobë ishte i përcaktuar ".. dyfishi i shumës së tatimit të papaguar". Parashikoheshin dy paragrafë me rrethana cilësuese si p.sh: bashkëpunimi, kryerja e veprës nga elementë kulakë, kryerja e veprës në kohë lufte.

Mospagimi i tatimeve sipas nenit 102 ishte kundërvajtje në dallim nga neni 181 i K.Penal aktual që është krim. Vetëm kur vepra ishte kryer në rrethana cilësuese ajo ishte krim. Vihet re se në këtë rast dënimet ishin shumë të ashpra dhe arrinin deri në vdekje.

Neni 103 nuk gjen ngjashmëri me asnjë vepër penale në Kodin Penal aktual. Me anë të veprës penale të parashikuar në të dënohej refuzimi i dorëzimit të prodhimeve bujqësore dhe blegtorale

që i nënshtroheshin dorëzimit të detyrueshëm. Neni 104 dallon nga neni 180 i K.Penal aktual në këto aspekte:

Objekt i fshehjes ose tregimit të rremë nuk ishin vetëm të ardhurat ose objektet që i nënshtroheshin tatimit, por edhe ato që i nënshtroheshin dorëzimit të detyrueshëm. Kjo lidhej me nenin 103 të përmendur më sipër.

Dënimi ishte më i lehtë. Parashikohej dënimi me gjobë deri në 10.000 lek ose me heqje të lirisë gjer në një vit. Ndërsa kur vepra kryhej në një rën prej rrethanave cilësuese të përmendura më sipër dënimi ishte shumë i ashpër. Nga ana tjetër në Kodin Penal të 1952 nuk parashikoheshin vepra penale të tilla si "Moskryerja e detyrave nga organet tatimore".

Konkluzione

Qeveritë në çdo vend duan të rrisin dëshirën e njerëzve për pagimin e tatimeve dhe taksave. Politika standarde, në shumë vende ka qenë rritja e nivelit të kontrolleve dhe dënimeve ndaj autorëve të evazionit fiskal. Megjithatë është e pamundur që këto masa ekstreme të zbatohen efektivisht.

Nga ana tjetër ka një shprehje të përhapur gjerësisht në të drejtën penale: "**dënimi duhet t'i përshtatet krimit**". Për më tepër rritja e dënimeve dhe nivelit të lartë të kontrolleve do të shkaktonte një kosto të lartë si për qeveritë ashtu edhe për individët. Ndoshta politika më e mirë është ajo pragmatike, e cila e pranon që evazoni fiskal nuk mund dhe nuk duhet të eliminohet tërësisht. Një politikë e tillë duhet të përfshijë jo vetëm angazhime të mëdha, por gjithashtu duhet të mbështetet në burimet rezervë, në zhvillimin e teknologjisë, pjesëmarrjen e individëve në procesin e vendimmarrjes. Sa më shumë të dihet rreth evazionit fiskal, aq më efektive do të jetë strategjia kundër tij.

I rëndësishëm është edhe evidentimi i një fakti tjetër. Përderisa tatimi prek fuqinë ekonomike e financiare të tatimpaguesit, bëhet e nevojshme që ai të përcaktohet gjithnjë në mënyrë ligjore, drejtë dhe saktë. Pra, çështja është që në asnjë rast në caktimin e tatimeve të mos lihen ekuivoke të arbitraritetit nga ana e organeve tatimore. Një gjë e tillë ngarkon me përgjegjësi të madhe edhe organet ligjore, të cilat duhet të bëjnë shumë kujdes që me aktet e tyre t'i përcaktojnë pagesat tatimore qartë dhe shprehimisht.

Nga ana tjetër ka plot gjëra që ne nuk i dimë rreth evazionit. Ne vazhdimisht përpiqemi të masim shtrirjen e tij, të zbulojmë motivet, dhe të zbatojmë politikat e duhura. Për sa kohë të ekzistojnë taksat dhe tatimet, kjo përpjekje do të vazhdojë.

Ajo që vlen për tu thënë si përfundim, është se krimi ekonomik është dhe do vazhdojë të jetë një fenomen i vazhdueshëm. Ajo që mund të bëhet nga subjektet si dhe personat përgjegjës është të luftohet për minimizimin e tij pasi krimi ekonomik është një fenomen që prek gjithë shoqërinë dhe shkakton pasoja të vazhdueshme ndaj saj.

Referencat bibliografike

- [1] "La Criminalita Economica", Quaderni dell'Ufficio Studi, Ricerche e Documentazioni.
- [2] Kodi Penal i Zogut i vitit 1928.
- [3] Kodi Penal i vitit 1952, 1977, 1977, 1995 bashkë me ndryshimet, 2007, 2010, 2012.
- [4] I.Elezi, "Mendimi juridik shqiptar", Tiranë, 1999.
- [5] I.Elezi, "Zhvillimi historik i legjislacionit penal në Shqipëri", Tiranë, 1997.
- [6] Ismet Elezi, "E drejta Penale, pjesa e posaçme", Tiranë, 2009
- [7] L.Stortoni, P.Corso,"I reati in materia societaria",Giurisprudenza Sistemica, Torino 1996.
- [8] Luan Gjoncaj, "Trajtesa teorike", "Te drejtat e njeriut", botim 1(37)- 2004.
- [9] "Historia e popullit shqiptar", Pjesa e parë, fq.173 Ismet Elezi, "Zhvillimi historik i legjislacionit penal shqiptar", Tiranë, 1997, fq.16.
- [10] R.Koli, S.Hilmia, "Shkenca mbi financat dhe e drejta financiare", Tiranë, 1996.
- [11] Arben Rakipi, "Korrupsioni dhe Evazioni Fiskal", Tiranë, 2003.
- [12] Udhëzim Nr.54, datë 18.03.2002, "Për funksionimin e seksioneve të Policisë Gjyqësore".
- [14] P.Torremans, F.Tegu,A.Shehi "Falimentimi në aspektin krahasues", Tiranë, 2005, fq.24.
- [15] Ligji nr.8901, datë 23.5.2002 "Për falimentimin".
- [16] I. Elezi " E drejta penale", pjesa e posaçme, Tiranë, 2009.
- [17] Ligji Nr.9901 datë 14.4.2008 "Për tregtarët dhe shoqëritë tregtare".
- [18] Ligji Nr.8560, datë 22.12.1999 "Për procedurat tatimore në Republikën e Shqipërisë".
- [19] Kodi Civil.

KARTA EVROPIANE URBANE DHE REALITETI I QYTETEVE SHQIPTARË

Loreta Tozaj (Alushi)

Justice Department, Human Science Faculty, University "Ismail Qemali" Vlorë

E-mail: loreta.alushi@yahoo.it ; lorialushi@gmail.com

Abstrakt

Këshilli i Evropës zbaton prej disa vitesh Kartën Evropiane Urbane. Në qendër të saj është qyteti dhe hapësirat urbane në Evropë, që lidhen me te drejtat urbane siç janë transporti dhe lëvizja, mjedisi dhe natyra në qytete; trashëgimia urbane arkitekturore; integrimi kulturor në qytete; pjesëmarrja qytetare; menaxhimi urban dhe planifikimi urban. Karta Evropiane Urbane është parashikuar nga Këshilli i Evropës në lidhje me politikat urbane. Ajo erdhi si përfundim logjik i fushatës evropiane për rilindjen urbane e organizuar nga Këshilli i Evropës në vitet 1980-1982. Qëllimi i kësaj karte është që të sigurojë një mjet praktik dhe një manual të menaxhimit urban për autoritetet lokale. Gjithashtu kjo Kartë angazhohet të sigurojë një kartëvizitë për Këshillin e Evropës mbi çështjet që lidhen me mjedisin dhe aktin e ndërtimit. Pas kësaj ekspozite evropiane për hapësirën urbane, ambientin dhe principet e saj është e qartë se cila është rruga ku do të duhet të ecë shoqëria shqiptare dhe mbi cilat parime do të duhet të ngrihet plani kombëtar për planifikimin hapësinor urban.

Zhvillimi i qyteteve tona sipas modelit të qyteteve evropiane duket se do të ketë kosto, jo vetëm për shkak të zhvillimeve historike, por më shumë për arsye të tranzicionit të gjatë politik dhe shoqëror shqiptar, i cili vazhdon t'i mbajë peng qytetet tona.

Fjalët kyç: Karta Evropiane Urbane, reforma, Këshilli i Evropës, hapësirat urbane, integrimi, menaxhimi urban, planifikimi urban, pjesëmarrja qytetare, qytetet shqiptare, autoritetet lokale etj.

Hyrje

Këshilli i Evropës, me seli në ndërtesën e "Palais de l'Europe" në Strasburg, Francë është organizata politike e parë dhe me shtrirjen më të gjerë në Evropë. E themeluar në vitin 1949 nga 10 anëtarët themelues, tani mbulon pothuajse tërë kontinentin Evropian me 47 shtetet anëtare të saj, dhe është bërë në këtë mënyrë një forum unik për të shprehur shqetësimet, shpresat dhe aspiratat e 800 milionë evropianëve. Siç është shpallur qartë në Kapitullin e I-rë të Statutit të tij: "Synimi i Këshillit të Evropës është që të arrijë unitet më të gjerë midis anëtarëve të vet për qëllimin e mbrojtjes dhe realizimit të idealeve e parimeve që janë trashëgimia e tyre e përbashkët dhe krijimit të lehtësive për progresin e tyre ekonomik e social." Që nga nëntori i vitit 1990, pranimi i 21 vendeve të Evropës qendrore e lindore (më të fundit janë Serbia dhe Mali i Zi në prill të vitit 2003), i ka dhënë Këshillit të Evropës një dimension të vërtetë Pan-Evropian, kështu që tani është organizata e cila përfaqëson Evropën më të Madhe. Këshilli i Evropës mbështet të drejtat e njeriut, demokracinë pluraliste dhe shtetin juridik. Si institucioni i parë mbarë evropian, Këshilli i Evropës u konceptua si instrument për përpilimin e marrëveshjeve të përbashkëta në sektorët ekonomike, ligjore, sociale dhe kulturore, si një platformë evropiane për shkëmbimin e mendimeve. Pikërendesa e punës së Këshillit të Evropës, është sot në fushën e të drejtave të njeriut dhe nxitjen e proceseve të demokratizimit. Në këtë kuadër gama e gjerë e iniciativave të Këshillit të Evropës shpesh herë merr formën e konventave të skicuara për të sjellë ligjet e shteteve anëtare në harmoni më të ngushtë me njëri-tjetrin dhe me standardet e vetë Këshillit. Aktualisht ka rreth 200 konventa të tilla. Më e

njohura e këtyre është Konventa Evropiane për të Drejtat e Njeriut, (e cila përcakton të drejtat dhe liritë që shtetet anëtare janë të detyruara të sigurojnë për të gjithë individët brenda juridiksionit të tyre) pa mohuar rëndësinë e konventave të tjera në fushat përkatëse. Këto konventa janë plotësuar nga shumë rezoluta dhe rekomandime, drejtuar shteteve anëtare, të cilat luajnë një rol jetik në gjetjen e zgjidhjeve për problemet tona të përbashkëta. Një nga këto është dhe Karta Evropiane Urbane.

Karta evropiane urbane është parashikuar nga Këshilli i Evropës në lidhje me politikën urbane. Ajo erdhi si përfundim logjik i fushatës evropiane për rilindjen urbane, e organizuar nga Këshilli i Evropës në vitet 1980-1982 dhe u miratua në vitin 1992 nga Kongresi i autoriteteve lokale dhe rajonale të Këshillit të Evropës. Kjo kartë shënoi një etapë thelbësore për njohjen e realitetit urban.

Qëllimi¹ i kësaj karte është që të sigurojë një mjet praktik dhe një manual të menaxhimit urban për autoritetet lokale. Të sigurojë elementet kryesore për një konventë të mundur të ardhshme mbi të drejtat urbane. Të sigurojë bazat për një skemë ndërkombëtare çmimesh për qytetet që nënshkruajnë parimet e Kartës. Të krijojë një "kartëvizitë" për Këshillin e Evropës mbi çështjet që lidhen me mjedisin dhe aktin e ndërtimit. Karta Evropiane Urbane përcakton të drejtat e qytetarëve në qytetet dhe qytezat evropiane. Ajo jep udhëzime praktike për menaxhim të mirë urban duke mbuluar fushën e strehimit, arkitekturën urbane, transportin dhe lëvizjen, energjinë, sportin dhe kohën e lirë, ndotjen e mjedisit dhe natyrës, integrimin kulturor, personat në disavantazh dhe të paafte në qytete, sigurimin urban dhe parandalimin e krimit, pjesëmarrjen qytetare, menaxhimin dhe planifikimin urban, shëndetin etj.

Filozofia e kësaj karte lidhet me autoritetin e pushtetit lokal në rëndësinë e zhvillimit urban, në bashkëpunimin dhe solidaritetin mes pushtetit qendror dhe atij lokal, dhe tek e fundit në bashkëpunimin e qyteteve evropiane përtej kufijve kombëtar.

Karta Evropiane Urbane²- Manifesti për një realitet të ri urban³

Një iniciativë e tillë për miratimin e Kartës evropiane urbane u bë pararendëse e një qasje të re të ndjekur në të gjithë Evropën e shënuar me miratimin e teksteve themelore në qytete të ndryshme, të zhvilluara nga organizata të tjera ndërkombëtare apo shoqatat e autoriteteve lokale. Disa janë përpunuar nga Kongresi i autoriteteve lokale dhe rajonale të Këshillit të Evropës, disa janë përpunuar nga Komiteti i Ministrave të Këshillit të Evropës, nga Bashkimi Evropian, Organizata e Kombeve të Bashkuara, apo nga shoqëria civile dhe nga shoqatat e tjera të enteve territoriale. Të gjitha këto tekste të cilave ju referuam kanë pasqyruar një vëmendje në rritje të ndryshimeve më të rëndësishme të këtyre viteve të fundit. Në përgjithësi ato ndjekin Kartën evropiane urbane dhe në shumicën e rasteve ato janë miratuar nga qeveritë evropiane. Të hartuara nga organizata shumë të ndryshme me një shumëllojshmëri të gjerë të stileve, këto tekste që të gjitha riafirmojnë të drejtën që u takon qyteteve dhe nxjerrin në pah rolin unik të qytetarit, i cili duhet të jetë në fokusin e politikave urbane. Megjithatë duke patur parasysh diversitetin e këtyre teksteve ndërkombëtare Kongresi i autoriteteve lokale dhe rajonale e pa të nevojshme të riformulonte disa nga parimet kryesore të Kartës evropiane urbane duke ruajtur versionin e saj origjinal në statusin e saj të plotë si referencë. Qëllimi i këtij manifesti, në këtë fillim shekulli është që të dëshmojë nevojën për një formë të re urbanistike.

Në këto 15 vitet e fundit, ne kemi qenë dëshmitar të ndryshimeve të thella në shoqërinë tonë, në ekonominë dhe në kulturën tonë. Në këtë kontekst të sfidave lokale dhe globale dhe të zhvillimit të pa precedent të urbanizimit, Kongresi i autoriteteve lokale dhe rajonale të Këshillit të Evropës vendosi, i mbledhur në Strasburg në një seancë plenare, nga data 27 maj deri në 29 maj të vitit 2008 të miratojë dhe të riformulojë disa nga parimet e përmbajtura në Kartën Evropiane Urbane origjinale për ti plotësuar dhe azhornuar ato.

Me Kartën evropiane urbane 2, Kongresi i Autoriteteve lokale dhe rajonale propozon një manifest për një realitet të ri urbanistik, një kulturë të re të jetës urbane, i cili u bën thirrje 2 Karta Evropiane Urbane

3- Manifesti për një realitet të ri urban, Rezoluta 269 (datë 29.05.2008)

1 *Përparim Kabo* "European apo lokal në planifikimin hapësinor?!" 16 Mars 2012, www.balkanweb.com

autoriteteve lokale për të ndërtuar një qytet evropian të qëndrueshëm.

Ky manifest parashtron një sërë parimesh dhe konceptesh të përbashkëta për të lejuar qytetet dhe banorët e tyre të përballojnë sfidat urbane të shoqërisë së sotme. Kongresi u bën thirrje autoriteteve lokale në gjithë diversitetin e tyre dhe në respekt të vlerave të përbashkëta evropiane, për të zbatuar në politikat e tyre publike një qeverisje etike për një zhvillim të qëndrueshëm dhe për një solidaritet më të madh. Ky është mesazhi optimist e ambicioz që kërkon të përcjellë ky manifest tek qytetarët evropianë dhe të gjithë atyre që janë të përfshirë në zhvillimin urban. Kjo Kartë është si një ftesë për të ndërtuar një shkëmbimin të vlerave dhe të përvojave, një projekt i ri urban për qytetet evropiane, duke i mundësuar secilit prej tyre të jetë plotësisht vetëvetja dhe i lejon të gjithë së bashku që të mbështesin këtë projekt evropian, i cili është një përzierje e pandashme e vlerave humanitare, lirive individuale, prosperitetit ekonomik, solidaritetit shoqëror, i respektimit të planetit tonë.

Kongresi i Autoriteteve Lokale dhe Rajonale të Këshillit të Evropës

Këshilli i Evropës gjithnjë e ka vlerësuar rëndësinë parësore të demokracisë në nivel lokal dhe rajonal. Liria më e madhe është një nevojë që ndihet jo vetëm nga cilido individ, por edhe nga kombi i marrë si një i tërë. Vetëqeverisja lokale duhet të përmbushë nevojat e të gjithë evropianëve në qytete dhe fshatra, zona qendrore dhe periferike dhe përtej kufijve. Këshilli i Evropës ndërmori hapin e parë drejt përfaqësimit të autoritetit lokal në vitin 1957 dhe që atëherë është shtrirë nga Islanda në Rusi dhe nga Norvegjia në Ballkan. Në vitin 1994, Këshilli i Evropës krijoi Kongresin e Autoriteteve Lokale dhe Rajonale të Evropës, si një organ konsultativ për të zëvendësuar Konferencën e mëparshme Drejtuese të Autoriteteve Lokale dhe Rajonale të Evropës. Roli i Kongresit të autoriteteve lokale dhe rajonale konsiston në përfaqësimin e zërit të rajoneve dhe bashkive në Këshillin e Evropës duke siguruar një forum ku përfaqësuesit lokalë dhe ata të zgjedhur rajonalë mund të diskutojnë problemet e tyre të përbashkëta, të ndajnë eksperiencën e tyre dhe u shprehin pikëpamjet e tyre qeverive, duke bashkëpunuar ngushtë me organizatat kombëtare dhe ndërkombëtare që përfaqësojnë qeverisjen lokale dhe rajonale. Gjithashtu

Kongresi organizon seanca dhe konferenca, përgatit rregullisht raporte vend për vend mbi situatën e demokracisë lokale dhe rajonale në të gjitha shtetet anëtare dhe aplikante të Këshillit, dhe monitoron në veçanti sesi zbatohen parimet e Kartës Evropiane të Vetëqeverisjes Lokale dhe ndihmon shtetet e reja anëtare me aspektet praktike të progresit të tyre drejt krijimit të vetëqeverisjes efektive lokale e rajonale. Kongresi i përbërë nga dy dhoma mbledhet një herë në vit në Strasburg, ku mirëpret gjithashtu delegacione nga organizata të akredituara evropiane dhe disa shtete jo-anëtare si të ftuar special. Kongresi e ndan punën e tij ndërmjet katër komiteteve statutorë si më poshtë:

- **Komiteti Institucional** i cili ka detyrën e veçantë të përgatisë raporte mbi progresin e demokracisë lokale dhe rajonale në Evropë dhe asistohet nga një Komitet prej ekspertësh të pavarur;
- **Komiteti i Kulturës dhe Arsimit**, përgjegjës për median, rininë, sportin dhe komunikimin;
- **Komiteti për Zhvillimin e Qëndrueshëm**, përgjegjës për çështjet e mjedisit e planifikimit hapësinor e urban;
- **Komiteti për Kohezionin Social** përgjegjës për çështje në lidhje me punësimin, kombësinë, migracionin, marrëdhëniet ndërkombëtare, barazinë midis grave, dhe burrave dhe solidaritetin;

Realiteti i qyteteve shqiptare

Qytetet u përkasin qytetarëve dhe janë një e mirë ekonomike, shoqërore dhe kulturore që u duhet transmetuar brezave të ardhshëm. Qytetet shqiptare ende nuk janë të vetëdijshme për rolin e tyre të ri si qendra të rëndësishme të iniciativave dhe krijimtariës. Ato tashmë janë vendi ku shfaqen mënyra të reja të të jetuarit, një realitet i ri shoqëror, familjar, dhe nga një fleksibilitet i marrëdhënieve të punës.

Në këtë periudhë tranzicioni qytetet tona kanë qenë ndër të parat që kanë ndjerë problematikën e gjerë që lidhet me lëvizjen e lirë të qytetarëve, ndërtimet e reja, ndryshimet e mëdha shoqërore dhe ekonomike si; shtimin e pabarazisë sociale, thellimin e papunësisë, problemet me lagjet e qytetit, rritjen e emigracionit, plakjen e popullsisë, përdorimin në masë të automjeteve etj. Një tjetër kërcënim me të cilin janë përballur qytete tona është edhe ndryshimi i mjedisit. Në

një farë mënyre dashur pa dashur qytetet janë përballur dhe po përballen me sfida të mëdha.

Në qoftë se do të flasim për modele të mira urbanistike të qyteteve tona, mund të themi se ato mungojnë dhe ky tashmë është një shqetësim serioz. Zgjerimi i qyteteve tona në pjesën më të mirë të rasteve nuk ka marrë parasysh një ndarje të qartë funksionale midis zonave të banimit, zonave industriale, zonave të dedikuara kohës së lirë, etj gjë që ka çuar në shkatërrime masive ekologjike të klimës së qyteteve tona. Ky model ka rritur shpërdorimin e energjisë dhe rëndon akoma më shumë dëmet e shkaktuara ambientit. Kjo që po ndjekim nuk është "një politikë e mirë" dhe dëmet e shkaktuara prej saj janë të dukshme. Pushtetit lokal në Shqipëri (pa mohuar dhe rëndësinë e madhe që ka pushteti qendror), do ti duhet të mbajë parasysh dhe të zbatojë parimet bazë të Kartës evropiane urbane, për të pasur në një të ardhme jo shumë të largët qytete me një vizion evropian.

Duhet ti rimendojmë qytetet tona rreth formave kompakte urbane që kërkojnë burime minimale për funksionimin e tyre dhe që u lejojnë qytetarëve që të kenë akses pranë banimeve të tyre, në strukturat e ndryshme për të cilat ata kanë nevojë, si dhe në shërbimet urbane, hapësirat argëtuese, në zonat dhe parqet natyrore. Vetëm

konsistenca dhe qëndrueshmëria e qyteteve tona do ti bëjë hapësirat urbane më të lehta dhe më të kapshme për të gjithë njerëzit pavarësisht nga përkatësia e tyre sociale, nga mosha apo gjendja shëndetësore. Ky nuk do të jetë vetëm një hap drejt përmirësimit të cilësisë së jetës sonë, por parakusht i domosdoshëm për zhvillimin e begatë të territoreve tona. Vetëm një angazhim i qëndrueshëm dhe i vërtetë mund të japë rezultate për projektet e ardhshme.

Çështja e strehimit është e një rëndësie të veçantë, por jo e vetmja. Lëvizjet e popullsisë, të cilat në vitet e fundit kanë kontribuar në rritjen e vazhdueshme të qyteteve tona, kanë rezultuar në shumë prej qyteteve tona në një krize strehimi, që çoi në rritjen e çmimeve të tokës, pronës dhe apartamenteve të banimit. Çështje të tjera të cilat ende nuk kanë gjetur zgjidhje në qytetet tona kanë të bëjnë me transportin urban, trashëgiminë urbane, pjesëmarrjen qytetare në planifikimin urban, hapësirat publike dhe parqet natyrore, të cilat pothuajse mungojnë etj.

Nga analiza e lartpërmendur vihet re një problematikë e gjerë e lidhur me përmasat e zhvillimit të qyteteve tona në ditët e sotme, duke na vënë përpara sfidave jo të lehta, të cilat kurrë nuk kanë qenë më të rëndësishme sesa tani.

Literaturë e shfrytëzuar

Përparim Kabo, "Autoritarizëm në tranzicion" Antropologjia shqiptare përmes globalizmave, Tiranë, tetor 2006

Ermir Dobjani "E drejtë administrative 1" botim i ripunuar, Tiranë 2007

Akte të tjera

Karta Evropiane Urbane (1992)

Karta Evropiane Urbane 2- Manifesti për një realitet të ri urban, Rezoluta 269 (datë 29.05.2008)

Karta Evropiane e Vetëqeverisjes (1985)

Konventa Evropiane për Pjesëmarrjen e të Huajve në Jetën Publike në Nivel Lokal (1992)

Karta mbi Pjesëmarrjen e të Rinjve në Jetën Bashkiake dhe Rajonale (1992), e ndryshuar në vitin 2003

Karta e qyteteve evropiane për një zhvillim të qëndrueshëm, (Karta e Aalborgut), 1994 dhe Angazhimet e Aalborgut, 2004

Website:

www.coe.al

www.mfa.gov.al

PARTITË POLITIKE DHE PËRFAQËSUESIT E TYRE NË KUVEND ME IMUNITET TË KUFIZUAR

Klajdi Mone

Departamenti Drejtësi, Universiteti "Ismail Qemali" Vlorë. E-mail: klajdim@yahoo.com

Valbona Alikaj

Departamenti Drejtësi, Universiteti "Ismail Qemali" Vlorë. E-mail: bonaaliko@gmail.com

Abstrakt

Në këtë punim synojmë të paraqesim në mënyrë të përmbledhur statusin e deputetëve me imunitet të kufizuar. Në fakt kjo është çështje shumë e diskutuar në shtypin e përditshëm shqiptar, kur juristë, politikanë apo të tjerë kanë dhënë mendimet e tyre në lidhje me kufizimin e imunitetit të deputetëve. Dhe mendimet e shumicës së opinionistëve kanë qenë pro kufizimit të imunitetit. Kjo vërtetohet më mirë me faktin se Kuvendi i Republikës së Shqipërisë në datën 18 shtator 2012 votoi me 130 vota pro kufizimin e imunitetit të deputetit.

Duhet thënë se « familja » e deputetit është partia politike. Pra tek partitë politike formohet personaliteti i një kandidati për në Kuvend dhe kjo dhe për arsyen sepse përfaqësuesit tanë në Kuvend vijnë nga forcat e ndryshme politike. Rruga është e gjatë, që prej aktivizimit të parë të kandidatit në parti politike, duke qenë aktiv në partinë përkatëse dhe duke plotësuar kriteret e përcaktuara në Kushtetutë një kandidat përfaqësues i një partie arrin të jetë përfaqësues i saj në Kuvend, pra të fitojë statusin e deputetit. Në bazë të këtij statusi deputeti fiton disa privilegje në funksion të detyrës së tij. Papërgjegjshmëria për mendimet dhe votat e dhëna në Kuvend, kërkimi i një autorizimi nga Kuvendi në rastin e ndjekjeve penale janë elementë të imunitetit të deputetit. Duket sikur të gjithë këto vite deputët tanë kanë qenë të qetë dhe të pashqetësuar nën petkun e mburojës së imunitetit.

Në këtë punim kemi trajtuar dhe eksperiencën në disa vende të botës dhe sesi shtete të tjera e kanë kufizuar imunitetin e deputetit shumë kohë më parë. Më shumë jemi përqendruar në trajtimin e imunitetit në Shqipëri duke trajtuar dhe konceptin se çfarë kuptojmë me imunitet,

si ka ekzistuar dhe funksionuar në histori dhe aktualisht rëndësia e kufizimit të imunitetit.

Fjalë Kyçe - Parti politike, imunitet, papërgjegjshmëri, paprekshmëri, garantim i të drejtave.

Hyrje

Nëse i referohemi historisë, në fillesat e saj nuk kanë ekzistuar parti të mirëfillta politike, ka patur vetëm disa grupime të paorganizuara. Sigurisht që gjatë ecurisë së historisë grupimet erdhën duke u përsosur dhe duke u shndërruar në parti politike. Kjo periudhë e zhvillimit të grupeve të para ka qenë e gjatë në kohë duke filluar me kohën e romakëve, feudalizmin e duke u përsosur më tej gjatë revolucioneve të shek. XVIII dhe deri sa grupimet janë shndërruar sot në parti politike të mirëfillta në shek. XX, XXI.

Partitë politike janë bashkime vullnetare të shtetasve mbi bazën e ideve, të bindjeve e të pikëpamjeve ose të interesave të përbashkëta politike, të cilët synojnë të ndikojnë në jetën e vendit nëpërmjet pjesëmarrjes në zgjedhjet dhe përfaqësimit të popullit në organet e zgjedhura të pushtetit¹. Në këtë përcaktim të ligjit për partitë politike dalin në pah disa karakteristika të partive politike. Ato dallohen nga shumësia e personave, organizimi, ideologjitë dhe qëllimi. Një nga qëllimet kryesore të partive politike është të dërgojnë përfaqësues në organet e zgjedhura qendrore ose vendore si psh. dërgimi nga partitë politike i kandidatëve të cilët do të konkurrojnë për të zënë vende në parlament. Ata që përfaqësojnë partitë mund të jenë nga njerëzit më të angazhuar në parti apo me eksperiencë të gjatë në partitë respektive. Nga momenti që

1 Ligji nr. 8580, date 17.02.2000 "Për partitë politike".

partitë dërgojnë përfaqësuesit e tyre në zgjedhje dhe më tej, pasi ata fitojnë zgjedhjet përveç se përfaqësuesit ulen në karrigen e parlamentarit, ata fitojnë një status të ri, statusin e deputetit. Të qenit deputet nuk do të thotë të jesh vetëm përfaqësues i një force politike të caktuar apo i një elektorati zgjedhor të caktuar, por ke të drejtën të përfitosh nga privilegjet e këtij statusi. Ky status ka për synim të garantojë pavarësinë e përfaqësuesit nga çdo presion i jashtëm². Veshja e deputetëve me një status të tillë në fakt i bën ata të paprekshëm dhe kur procedurat për heqjen e imunitetit në Kushtetutën shqiptare janë të vështira në rastin kur ata akuzohen për ndonjë vepër penale.

Kuptimi i imunitetit

Në fjalorë të ndryshëm jepen përkufizime të ndryshme për imunitetin.

Në latinisht "immunitas" do të thotë përjashtimi nga diçka. Imuniteti është institut juridik sipas të cilit u jepen privilegje disa kategorive të qytetarëve të cilët janë zgjedhur në funksione të ndryshme shtetërore. Imuniteti nënkupton se ndaj funksionarëve të shtetit nuk zbatohen disa procedura e ligje të cilat zbatohen ndaj qytetarëve të tjerë, që do të thotë se ata nuk përgjigjen përpara ligjit si qytetarët e tjerë. Papërgjegjësia e garantuar me imunitet është e natyrës politike dhe penale, madje në disa shtete përfshin edhe atë civile.

Për shembull me një nga elementët e imunitetit që është paprekshmëria e deputetit, kuptohet se ai nuk mund të ndalohej, të arrestohet ose të ndiqet penalisht pa pëlqimin e organit përkatës³.

Llojet e imunitetit

Imuniteti ndahet në: imunitet diplomatik, imunitet konsullor, imunitet nga taksat, imunitet gjyqësor, imunitet parlamentar.

Imuniteti Diplomatik - Imuniteti i diplomatëve është parashikuar në Konventën e Vjenës të vitit 1961 për marrëdhëniet diplomatike. Në nenin 29 të kësaj Konvente përcaktohet se: "*Individualiteti i një agjenti diplomatik është i paprekshëm. Ai nuk mund të arrestohet apo të ndalohej në asnjë lloj forme. Shteti pritës është i detyruar ta trajtojë atë me respektin e duhur dhe të marri të gjitha masat e mundshme për parandalimin e ndonjë atentati ndaj personalitetit, lirisë apo dinjitetit të tij*"⁴.

2 Luan Omari, Aurela Anastasi "E drejta kushtetuese", Tiranë 2008, fq. 220.

3 Юридическая энциклопедия Тухомирова Л. В., Тухомирова М. Ю., Под ред. Тухомирова М. Ю. - М.: 1997, ф. 177

4 KONVENTA E VJENËS MBI MARRËDHENIET DIPLOMATIKE E VITIT 1961.

Imuniteti nga taksat - Nga latinishtja përkthehet si: "*përjashtimi nga detyrimi i pagesës së taksave*". Përfituesit janë persona të veçantë si: personat juridikë dhe personat fizikë në përputhje me ligjet tatimore kombëtare ose ligjet ndërkombëtare⁵.

Imunitet gjyqësor - Pavarësia gjyqësore është një formë e imunitetit juridik që mbron gjyqtarët dhe të tjerë të punësuar në gjyqësor nga ankesat e depozituara kundër tyre, i mbron ata kundër kriminelëve, mbron familjen dhe pronën e tyre gjatë kohës së qenies në detyrë⁶. Në nenin 16 të ligjit nr. 8577, datë 10.02.2000 "Për Organizimin dhe Funksionimin e Gjykatës Kushtetuese të Republikës së Shqipërisë" përcaktohet se: "*1. Gjyqtarët e Gjykatës Kushtetuese nuk mbajnë përgjegjësi ligjore për mendimet ose votën e shprehur për çështje në shqyrtim. 2. Gjyqtari i Gjykatës Kushtetuese nuk mund të ndiqet penalisht pa pëlqimin e Gjykatës Kushtetuese. Gjyqtari i Gjykatës Kushtetuese mund të ndalohej ose të arrestohet vetëm në qoftë se kapet në kryerje e sipër të një krimi ose menjëherë pas kryerjes së tij*".

Imuniteti konsullor - Imuniteti i konsujve është parashikuar në Konventën e Vjenës të vitit 1963 për marrëdhëniet konsullore. Në nenin 31/4 përcaktohet se: "*Institucionet konsullore, orenditë e tyre, prona e postit konsullor dhe mjetet e tij të transportit duhet të jenë të imunizuara nga çdo formë rekuizimi për qëllime të mbrojtjes kombëtare apo të shërbimeve publike. Nëse shpronësimi është i nevojshëm për qëllime të tilla, të gjitha hapat e mundshme do të merren për të shmangur pengesën e kryerjes së funksioneve konsullore, si dhe kompensimi i menjëhershëm, i përshtatshëm dhe efektiv do të paguhet nga shteti dërgues*".

Kurse në nenin 41/1 të Konventës përcaktohet se: "*Zyrtarët konsullorë dhe punonjësit konsullorë nuk do të nënshtrohen juridiksionit të autoriteteve gjyqësore ose administrative të shtetit pritës në lidhje me aktet e kryera në ushtrim të funksioneve konsullore*"⁷.

Imuniteti parlamentar - Qëllimi i imunitetit është ti lejojë legjislatorit të drejtën të shprehet lirisht dhe të mbajë një qëndrim pa patur frikë nga presionet e jashtme. Deputeti përfiton kështu nga imuniteti që përfshin papërgjegjshmërinë dhe paprekshmërinë penale si dhe nga indemniteti që është shpërblimi për funksionin e tij.

5 Современный экономический словарь Райзберг Б.А., Лозовский Л.Ш., Стародубцева Е.Б.

6 Raport për imunitetin gjyqësor në Shqipëri, Euralius, Consolidation of the Justice System in Albania, Shtator 2011.

7 Konventa e Vjenës mbi Marrëdhëniet Konsullore e vitit 1963.

Në kushtetutën gjermane imuniteti i deputetëve shprehet në dy kuptime: papërgjegjshmëri dhe shpërblim për veprimtarinë e tyre në parlament. Parimi i papërgjegjshmërisë përcaktohet si më poshtë: « *Deputeti nuk mund të ndiqet në rrugë gjyqësore ose administrative, apo ti kërkohet llogari jashtë Bundestagut për mendimin e shprehur apo votën e dhënë në Bundestag apo në ndonjë nga komitetet e tij* »⁸. Veçantia e kësaj rregulle qëndron në mos patjen e asnjë kufizimi kohe. Ajo nuk zbatohet në rastet e shpifjes⁹. Kurse në neni 69 të Kushtetutës gjermane përcaktohet se: « *Deputetet janë të përjashtuar nga taksat e ndryshme* ».

Në Spanjë ka një veçanti sepse papërgjegjshmëria për veprimet e kryera gjatë mandatit të parlamentarit ka një karakter te përjetshëm¹⁰.

Pak histori

Përsa i përket historisë së krijimit të imuniteti parlamentar, ai e ka origjinën në Angli dhe është themeluar si rezultat i luftës midis Dhomës së Komunës dhe monarkut absolut. Pikërisht për të kufizuar ndërhyrjen dhe abuzimin e pushtetit mbretëror janë ndërmarrë akte të tilla si: Bill of Rights e vitit 1689; Law and Custom of the High Court of Parliament; Parliamentary Privilege Act e vitit 1770. Në mungesë të një kushtetute të shkruar, ky lloj imuniteti u shfaq më tepër si një e drejtë zakonore.

Megjithatë duhet thënë se një nga elementët e imunitetit, papërgjegjshmëria për mendimet e shprehura në parlament, për herë të parë është trajtuar në legjislacionin e Mbretërisë së Bashkuar në "Bill of rights" e vitit 1689 në të cilën përcaktohet se: « *Kundër anëtarëve të Dhomës nuk mund të ngrihet çështje penale për asnjë fjalë të thënë gjatë seancës parlamentare* ».

Në fillim të vitit 1967, kërkuesi anglez mbi parlamentarizmin M. Ameller vuri në dukje, natyrën e

imunitetit: « Në atë fazë të zhvillimit, të cilën ka arritur parlamenti deri më sot, imuniteti paraqitet i pa justifikueshëm. Opinioni publik e shikon si një privilegj prej të cilit palët përfitojnë padrejtësisht »¹¹.

Më tej vende të tjera të Evropës ndoqën shembullin anglez për pajisjen e parlamentarëve me një

8 Конституции зарубежных стран сост/ Дубровин Б.Н., 2003, пени 46.

9 По аты, пени 18.

10 Б.Е Чиркин, Конституционное право зарубежных стран, Москв 2000, f. 263.

11 Ameller, Michel, Parliaments: A Comparative Study on the Structure and Functioning of Representative Institutions in Fifty Five Countries, 2nd Edition, Inter Parliamentary Union, London, 1966.

status të veçantë. Kështu privilegjet parlamentare të deputetëve të Asamblesë Kombëtare të Francës përcaktohen në nenin 26 të Kushtetutës së Republikës së Francës të vitit 1958. Duke u mbështetur në Kushtetutën franceze, imuniteti kuptohet si papërgjegjshmëri dhe paprekshmëri. Parimi i papërgjegjshmërisë së deputetit shihet në rastin e ushtrimit të kompetencave parlamentare në mënyrë të pavarur. Sipas mendimeve të juristëve francezë, duhet t'i jepet mundësia e përfaqësimit të interesave dhe mbrojtjes së tyre, duke mos pasur frikë nga pasojat për veten e tij. Gjatë procesit zgjedhor deputetët nuk duhet të ndihen në presion për fjalimet apo deklaratat e dhëna në shtypin e shkruar¹².

Imuniteti në vende të ndryshme

Në nenin 46/2 të Kushtetutës së Gjermanisë përcaktohet se: « Çdo deputet nuk mund të ndalohet, të arrestohet ose të ndiqet penalisht pa pëlqimin e Bundestagut, me përjashtim të rasteve kur është ndaluar në momentin e kryerjes së një vepre penale apo dhe një ditë më vonë »¹³.

Në Itali, në nenin 68 të Kushtetutës (sipas ndryshimeve të bëra në 29 tetor 1993) përcaktohet se: « Anëtarët e Parlamentit nuk mund të mbajnë përgjegjësi për mendimet e shprehura dhe për votat e dhëna gjatë ushtrimit të funksioneve të tyre. Pa autorizimin e Dhomës së cilës i përket, asnjë anëtar i Parlamentit nuk mund t'i nënshtrohet kontrollit personal ose të banesës, nuk mund të arrestohet ose të privohet nga liria personale ose të mbahet në paraburgim, përveç rasteve të ekzekutimit të një vendimi përfundimtar të gjykatës, ose në qoftë se kapet në kryerje e sipër të një krimi dhe është vendosur arrestimi në flagrancë »¹⁴.

Në disa vende të ndryshme imuniteti i deputetit garantohet si gjatë seancave plenare ashtu edhe jashtë saj. Kështu psh në nenin 51 të Kushtetutës së Japonisë përcaktohet se: « Imuniteti mund të kufizohet vetëm gjatë seancave plenare »¹⁵. Kurse në Shtetet e Bashkuara të Amerikës është sanksionuar e drejta për të mos u arrestuar gjatë rrugës për në mbledhjen e Kongresit dhe kthimit prej saj. Përveç kësaj, imuniteti mund të mos përhapet në lloje të caktuara shkeljesh. Kështu, në

12 Марсель Прело. Конституционное право Франции. М.: издательство иностранной литературы. 1957. С.453.

13 Конституции зарубежных стран сост/ Дубровин Б.Н., 2003. f.142.

14 По аты, fq. 78.

15 По аты, fq. 435.

nenin 1/6 të Kushtetutës së SHBA-së përcaktohet se: "Parlamentarët nuk mund të arrestohen gjatë seancave në dhomat përkatëse, si dhe gjatë rrugës për në mbledhjen e Kongresit dhe kthimit prej saj, në të gjitha rastet, përveç tradhtisë së shtetit dhe thyerjes së rendit publik¹⁶".

Në Mbretërinë e Bashkuar imuniteti (e drejta për të mos u arrestuar) vepron gjatë seancës, si dhe brenda 40 ditëve para apo pas seancës. Megjithatë ndjekja penale dhe arrestimi mund të bëhet për çështjet penale dhe në rastet pas shpalljes fajtor nga gjykata. Në çdo rast për ndjekjen penale ndaj deputetëve leja duhet të jepet nga Dhoma e Komunes.

Në disa kushtetuta përcaktohet se në cilat raste veprojnë normat e paprekshmërisë së deputetëve. Përsa i takon paprekshmërisë mund të themi se si koncept është i ndryshëm në vende të ndryshme. Themi i ndryshëm sepse bëhen dallime mbi vendin, afatet etj. E përbashkëta për Kushtetutat e lartpërmendura është fakti se në të gjitha rastet që do të iniciohet një ndjekje penale për deputetët është parlamenti ai që duhet të miratojë ose jo.

Në disa vende privilegjet e deputetëve janë shumë të gjera dhe garantojnë një shkallë mbrojtjeje të madhe, ndërsa në të tjera janë më të kufizuara. Pothuajse të gjitha ligjet apo kushtetutat e vendeve të ndryshme, në një mënyrë apo në një tjetër përmbajnë norma mbi paprekshmërinë e deputetit. Ndryshimi, kryesisht i përket rrethit të veprimeve në të cilat këto norma shtrihen, kohëzgjatja e tyre, rregullat dhe procedurat të cilat lidhen me realizimin e paprekshmërisë së deputetit.

Sipas mendimeve të juristëve të ndryshëm të huaj, vendet të cilat kanë në themelet e tyre demokracinë janë munduar të dobësojnë imunitetin parlamentar, sepse kjo ndikon gjithashtu dhe në zbutjen e konfliktit midis pushtetit legjislativ dhe ekzekutiv.

Në nenin 46/1 të Kushtetutës së Gjermanisë përcaktohet se: "Deputeti në asnjë moment nuk mund të ndiqet në rrugë gjyqësore apo administrative, as ti kërkohet llogari jashtë Bundestagut për votën ose mendimin e shprehur në Bundestag ose në një nga Komitetet e tij. Kjo nuk përfshin fyerjet dhe shpifjet".

Në nenin 26/1 të Kushtetutës së Francës të vitit 1958 përcaktohet se: "Asnjë anëtar i Parlamentit nuk mund të ndiqet penalisht, të kërkohet, të arrestohet, të dënohet apo burgoset për mendimet dhe votat e shprehura në ushtrim të funksioneve

të tij. Gjatë kohës së sesioneve asnjë anëtar i Parlamentit nuk mund të ndiqet penalisht, të arrestohet për krime ose shkelje pa autorizimin e Asamblesë në të cilën bën pjesë, përveç rasteve të flagrancës. Jashtë sesioneve, asnjë anëtar i Parlamentit nuk mund të arrestohet pa autorizim të Byrosë së Asamblesë në të cilën bën pjesë, përveç rasteve të flagrancës, të procedimeve të autorizuara apo vendimeve përfundimtare ndaj tij".

Papërgjegjshmëria për mendimin dhe votën e dhënë dhe e drejta e fjalës është më e stabilizuar se paprekshmëria. Ajo është thuajse njësoj në të gjitha kushtetutat. Në Mbretërinë e Bashkuar funksionarët e shtetit mbajnë përgjegjësi për fjalimet rebele, për ofendimet kundër mbretit dhe mbretëreshës. Ndërsa në vendet e tjera të sipër përmendura nuk u ngarkohet përgjegjësi penale, por vetëm administrative si heqja e fjalës, përjashtimi nga seanca etj¹⁷.

Paprekshmëria nuk ndalon shkeljet (në ndryshim nga papërgjegjshmëria) por vetëm shtyn në kohë veprimet hetimore, përkatësisht, ndjekjen ose arrestimin e parlamentarëve me qëllim mos ndërhyrjen në punën e deputetit dhe që këta të mos ndihen në presion gjatë punës së tyre.

Pra, në pjesën më të madhe të vendeve evropiane i kushtohet një kujdes i veçantë imunitetit të deputetëve, por me kufizimet përkatëse në funksion të demokracisë.

Imuniteti në Shqipëri

Në historinë e parlamenteve në Shqipëri ka pasur qysh herët norma në lidhje me imunitetin e përfaqësuesve, deputetëve. Ka patur norma të ruajtjes se imunitetit që në Vendimin përfundimtar të Konferencës së Ambasadorëve (Londër, 29 korrik 1913) ku në kapitullin IV/64 përcaktohet se: "Anëtarët e Asamblesë nuk mund të ndiqen për shkak të fjalimeve të tyre, të propozimeve që mund të japin më shkrim ose të raporteve që mund të hartojnë, veçse në ato raste kur këtë e kërkojnë gjashtë anëtarë, të cilët janë të detyruar të provojnë se fjalimi i mbajtur apo propozimi ose raporti i shkruar përmban një krim të parashikuar në ligj. Ndjekja duhet të autorizohet nga Asambleja. Asnjë ndjekje penale për fakte që s'kanë të bëjnë me funksionet e tyre, nuk mund të bëhet kundrejt anëtarëve gjatë kohës së sesionit, veçse në rast se ajo autorizohet nga Asambleja më kërkesën e prokurorit pranë

16 Po aty, fq. 242.

17 Б.Е. Чиркин, Конституционное право зарубежных стран, Москв 2000, ф. 263.

gjykatës kompetente”¹⁸.

Në Statutin e zgjeruar të Lushnjes të vitit 1922, në pjesën “B”/20 përcaktohet se: “Deputetët nuk mund të ngarkohen me përgjegjësi për mendimet e shfaqura e për votat e dhunuara në Parlament. Në këtë kohë të sesionit, deputetët nuk mund të gjinden të burgosur për borxh. Gjithashtu, në kohë të sesionit, deputeti nuk mund të ndiqet a të arrestohet për çështje penale, pa lejen e vendimin e Parlamentit, vecse n’u kapshin në faj e sipër për krim. Në këtë rasë autoritetet gjyqësore janë të detyrueshme me lajmue brenda 24 orësh me anë të Ministrisë së Drejtësisë”¹⁹.

Në nenin 53 të Kushtetutës së Republikës Popullore të Shqipërisë së vitit 1946 përcaktohet se: “Deputetët gëzojnë imunitetin parlamentar, nuk mund të arrestohen as të ndiqen penalisht pa pëlqimin e Kuvendit Popullor ose të Presidiumit të tij përveç rastit të deliktit flagrant”.

Në neni 73 të Kushtetutës së Republikës Popullore Socialiste të Shqipërisë të vitit 1976 përcaktohet se: “Deputeti nuk mund të ndalohej, të arrestohet ose të ndiqet penalisht pa pëlqimin e Kuvendit Popullor ose të Presidiumit të Kuvendit Popullor, me përjashtim të rasteve kur kryen një krim të dukshëm e të rëndë”.

Pra siç shihet që nga Konferenca e Ambasadorëve në Londër dhe deri në Kushtetutën e vitit 1946 në Shqipëri kanë ekzistuar norma që mbronin deputetët për gjatë qenies së tyre në detyrë. Këto norma janë më të gjera në garanci sesa në dy kushtetutat e viteve 1946 dhe 1976. Imuniteti ka një karakter më të “gjerë” sepse në to parashikohet si papërgjegjshmëria po ashtu dhe paprekshmëria e deputetit. Ndërsa në kushtetutat e ’46 dhe ’76 ndeshim vetëm paprekshmërinë si element të imunitetit dhe jo papërgjeshmërinë. Në përcaktimin e paprekshmërisë nuk përshkruhet kohëzgjatja e veprimit të imunitetit apo dhe vendi sikundër përcaktohet në dy ligjet e para. Kjo si rrjedhojë e situatës që kaloi Shqipëria nga viti 1945 deri në vitin 1990. Nëse me Kushtetutën e vitit 1945 u shfaqën shenjat e para të sistemit të ri komunist e diktatorial, në Kushtetutën e vitit 1976 çdo gjë u kristalizua më shumë rreth parimit të unitetit të pushtetit dhe diktaturës së vendosur. U kufizuan në maksimum të drejtat dhe liritë themelore dhe së bashku me këto dhe imuniteti. Kjo situatë do të ekzistonte deri në vitin 1990 ku Shqipëria u fut në një rrugë të re,

atë të zhvillimit demokratik.

Në Kushtetutën e miratuar në 28 nëntor të vitit 1998 u bënë ndryshime të rëndësishme në krahasim me ligjin nr. 7491, datë 29.04.1991 “Për Dispozitat Kryesore Kushtetuese”. Në ligjin e mësipërm në krahasim me periudhën diktatoriale, në Shqipëri u bë një përcaktim më i plotë për statusit e deputetit. Kurse Kushtetuta e vitit 1998 bëri një përcaktim më të qartë në të katër paragrafët e nenit 73 duke iu dhënë deputetëve një mbrojtje shumë të madhe.

Një nga parimet kryesore të Kushtetutës së Republikës së Shqipërisë është parimi i barazisë. Në nenin 18/1,2 të saj përcaktohet se: “Te gjithë janë të barabartë përpara ligjit; askush nuk mund të diskriminohet padrejtësisht për shkaqe të tilla si gjinia, raca, feja, etnia, gjuha, bindjet politike, fetare a filozofike, gjendja ekonomike, arsimore, sociale ose përkatësia prindërore.”

Pra, përpara ligjit janë të barabartë të gjithë shtetasit në çfarëdo pozicioni pune ose jo si gjyqtarët, prokurorët, deputetët, oficeret e policisë, nëpunësat etj. Kjo do të thotë se askujt nuk mund ti bëhen privilegje apo të shkelen të drejtat dhe liritë themelore. Por duke mos harruar paragrafin e tretë të nenit 18 të Kushtetutës ku përcaktohet se: “Askush nuk mund të diskriminohet për shkaqet e përmendura në paragrafin 2, nëse nuk ekziston një përlligje e arsyeshme dhe objektive”. Në këtë paragraf pranohet privilegji apo diskriminimi, por gjithmonë i mbështetur në ligj. Kushtetuta shqiptare kështu ka parashikuar privilegje për një kategori të caktuar shtetasish për shkak të funksionit të tyre.

Në dhjetëvjeçarin e fundit të zhvillimeve politike, një sërë debatesh janë zhvilluar në lidhje me çështjen e ndërtimit të Kuvendit, me imunitetin e anëtarëve të parlamentit, si dhe me vendin e Kuvendit, në raport me ekzekutivin dhe institucionet e pavarura kushtetuese²⁰. Debate të tilla kanë tërhequr vëmendje të veçantë të forcave politike.

Në Kushtetutën e Shqipërisë të vitit 1998 janë të parashikuara dy elementët e imunitetit, papërgjegjshmëria dhe paprekshmëria penale. Në nenin 73 të Kushtetutës përcaktohet se: “Deputeti nuk mban përgjegjësi për mendimet e shprehura në Kuvend dhe për votat e dhëna prej tij. Kjo dispozitë nuk zbatohet në rastin e shpifjes. Deputeti nuk mund të ndiqet penalisht

18 Aleks Luarasi, Akte Juridike, 2 (Shteti Shqiptar nën Vidin dhe Statuti Organik i Shqipërisë).

19 Aleks Luarasi, Akte Juridike (Statuti i zgjeruar i Lushnjes, Tiranë 28 qershor 1922).

20 Xhezair Zaganjori, Aurela Anastasi, Eralda (Methasani) Çani, “Shteti i së Drejtës në Kushtetutën e Republikës së Shqipërisë”, Tiranë 2011, fq.109.

pa autorizimin e Kuvendit. Autorizimi kërkohet edhe në rastin kur ai do të arrestohet. Deputeti mund të ndalohet ose të arrestohet pa autorizim kur kapet në kryerje e sipër ose menjëherë pas kryerjes së një krimi të rëndë. Në këto raste, prokurori i Përgjithshëm njofton menjëherë Kuvendin, i cili, kur konstaton se nuk ka vend për procedim, vendos për heqjen e masës".

Në nenin 73/2 të Kushtetutës përcaktohet e drejta e Kuvendit të heqë imunitetin për anëtarët e tij. Parlamenti ka të drejtë t'ia heqë imunitetin çdo deputeti të tij, sepse imuniteti nuk është një privilegj privat i deputetit, por një rregull për të mbrojtur vetë Parlamentin dhe funksionimin e tij normal. Kjo do të thotë se Kushtetuta shqiptare i përmbahet të gjitha standardeve evropiane lidhur me heqjen e imunitetit të deputetëve.

Gjithashtu, në nenin 3/1 të ligjit nr. 8550, datë 18.11.1999, "Për statusin e Deputetit", përcaktohet se: "Deputeti gëzon imunitet që garantohet nga Kushtetuta e Republikës së Shqipërisë²¹". Imuniteti parlamentar është një element i rëndësishëm i organizmit të institucioneve të mbikëqyrura nga Kushtetuta dhe ka të bëjë edhe me pozicionin e Parlamentit në kornizën kushtetuese dhe me marrëdhëniet e tij me pushtetet e tjera të shtetit.

Duke u bazuar në Kushtetutë, deputetët tanë gëzojnë privilegje të rëndësishme dhe ndihen të pashqetësuar nga askush. Pikërisht kjo pozitë e tyre i ka bërë ata që në jo pak raste të përflihen për përfshirje në afera të ndryshme korruptive apo të përdorin pozitën e tyre për përfitime të tjera. Duke qenë një situatë e tillë, nga qeveria shqiptare është bërë përpjekje për kufizimin e këtij imuniteti duke iu referuar edhe praktikës ndërkombëtare. Kështu në vitin 2005, qeveria i bëri një kërkesë Komisionit të Venecias për një opinion mbi projektligjin "Për kufizimin e imunitetit të deputetëve", për rastet e krimeve korruptive dhe abuzimit me detyrën. Raporti i derguar nga Komisioni i Venecias në mars të vitit 2006 nuk qe aq optimist për iniciativën e ndërmarrë nga qeveria. Në raport shprehej dyshimi për heqjen e imunitetit. Në piken 32 të raportit përcaktohet se: "Imuniteti parlamentar është hartuar kryesisht të shmangë pushtetin ekzekutiv dhe/ose shumicën parlamentare që të pengojë Parlamentin të funksionojë në menyrën e duhur; në veçanti duke dobësuar opozitën me procedura selektive. Prandaj, pjesëmarrja e opozitës në miratimin e rregullave përkatëse mund të jetë një garanci e fortë se teksti i propozuar nuk është politikisht i

*motivuar*²²". Por në të njëjtën kohë Komisioni i Venecias gjithashtu ka nënvizuar faktin se imuniteti i deputetit është një rregull për të mbrojtur funksionimin normal të Parlamentit. Të njëjtën normë e ndeshim në akte të ndryshme ndërkombëtare²³ si edhe në Kushtetutën e Shqipërisë në nenin 73/2.

Shumë juristë mendojnë se niveli i garancive dhe privilegjeve të deputetëve janë në varësi të nivelit të demokracisë në çdo shtet. Sa më shumë konsiderohet i ulët niveli i demokracisë së një shteti, aq më të larta duhet të jenë garancitë për pavarësinë e deputetëve. Shqipëria është një vend demokratik që u përmbahet standardeve evropiane gjë që tregohet edhe në Kushtetutën shqiptare të vitit 1998, për sa i përket aksesit në të drejtën ndërkombëtare, aksesit të Konventës Evropiane të të Drejtave të Njeriut, për mënyrën e ndërtimit e konsolidimit në praktikë të institucioneve kushtetuese etj. Në kuadër të demokratizimit të mëtejshëm janë dhe përpjekjet për kufizimin e imunitetit të deputetëve. Shumë prej juristeve, politikanëve apo profesorëve të së drejtës kanë mbështetur idenë e kufizimit të imunitetit të deputetëve, por ky ndryshim në Kushtetutën shqiptare të jetë i menduar mirë dhe të mos krijojë pasoja të pariparueshme për të ardhmen.

Reflektimi i të gjitha këtyre përpjekjeve për kufizimin e imunitetit solli atë që pritej. Pas shumë debatesh të bëra në parlament nga pozita dhe opozita më datë 18 Shtator 2012 Kuvendi miratoi me 130 vota pro dhe asnjë kundër ndryshimet kushtetuese për kufizimin e imunitetit të deputetëve dhe zyrtarëve të lartë²⁴.

Si konkluzion

Nëse do t'i riktheheshim temës do të lexonim se një ndër parimet kryesore të Kushtetutës së Republikës së Shqipërisë është se: "te gjithë janë të barabartë përpara ligjit". Ky është një parim i sanksionuar me forcë nga Kushtetuta jonë dhe që nuk mund të shkelet. Nga ana tjetër janë parlamentarët tanë që janë të veshur me imunitet duke përfituar privilegje të cilat në dukje janë shkelje të të drejtave dhe lirive themelore. Në fakt privilegjet që iu njihen parlamentarëve janë të tilla

22 Opinion on the draft decision on the limitation of parliamentary immunity and the conditions for the authorization to initiate investigation in relation with corruption offences and abuse of duty, pika 32.

23 Privileges and Immunities of the Council of Europe, 2. IX. 1949, neni 11.

24 <http://www.parlament.al>.

21 Ligji nr.8550, datë 18.11.1999 "Statusi i Deputetit".

që te sigurojnë atyre kryerjen sa më normale të punës duke iu shpëtuar presioneve të ndryshme. Mirëpo ata nuk mund të kenë privilegje pa fund dhe lind nevoja që tu kufizohet imuniteti jo vetëm si domosdoshmëri e kohës, por edhe për ti bërë ata më të përgjegjshëm për punën e tyre.

Në Shqipëri kishte ardhur koha që të bëhej një ndryshim i tillë i Kushtetutës në lidhje me statusin e deputetit. Duke u mbështetur në praktikën e Kushtetutës tonë, por dhe në eksperiencat e vendeve të tjera që përpara nesh kanë kufizuar imunitetin apo dhe e kanë hequr shihej qartë se sa shumë i fortë ishte deputeti shqiptar. Sigurisht që ekzistenca e një statusi të tillë i ndihmon deputetët në punën e tyre, por ama në jo pak raste deputetët kanë qenë të privilegjuar dhe jashtë

parlamentit dhe jo vetëm ata, por dhe familjarë të tyre apo njerëz afër tyre.

Kufizimi i imunitetit do të favorizoj luftën kundër korrupsionit duke minimizuar rastet kur disa individë kanë arritur me ryshfet të përfshihen në listat zgjedhore të partive për të qenë deputetë në parlament dhe për të fituar nga privilegjet e imunitetit²⁵.

Ndoshta kufizimi i imunitetit të deputetit mund të zbehi dëshirën e kandidatëve të ardhshëm për një vend në parlament, pavarësisht se synimi i vetëm i të qenit deputet nuk është vetëm imuniteti. Duke qenë se zgjedhjet e radhës të përgjithshme janë në vitin 2013 kjo mbetet një çështje për t'u studiuar.

Literatura

[1] Ameller, Michel, *Parliaments: A Comparative Study on the Structure and Functioning of Representative Institutions in Fifty Five Countries*, 2nd Edition, Inter Parliamentary Union, London, 1966.

[2] Тихомирова Л. В., Тихомирова М. Ю., *Юридическая энциклопедия Под ред. Тихомирова М.Ю.- М.: 1997*

[3] Райзберг Б.А., Лозовский Л.Ш., Стародубцева Е.Б. *Современный экономический словарь*

[4] Дубровин Б.Н, *Конституции зарубежных стран Москё, 2003.*

[5] Марсель Прело. *Конституционное право Франции. М.: издательство иностранной литературы. 1957.*

[6] Чиркин Б.Е, *Конституционное право зарубежных стран, Москё 2000.*

[7] Колесников Е.В., Пажетных Д.В., *Актуальные вопросы парламентского иммунитета членов верхних палат парламента (на примере Российской Федерации, Франции, ФРГ). Конституционное и муниципальное право, 2009, № 4.*

[8] Aleks Luarasi, *Akte Juridike, 2 (Shteti shqiptar nën Vidin dhe Statuti Organik i Shqipërisë).*

[9] Xhezair Zaganjori, Aurela Anastasi, Eralda (Methasani) Çani, "Shteti i së Drejtës në Kushtetutën e Republikës së Shqipërisë", Tiranë 2011.

Akte ndërkombëtare dhe ligje

[1] Kushtetuta e Republikës Popullore të Shqipërisë, 1946

[10] Kushtetuta e Republikës Popullore Socialiste të Shqipërisë, 1976

[11] Kushtetuta e Republikës të Shqipërisë e vitit 1998.

[12] Ligjnr.8550, datë 18.11.1999 "Statusi i Deputetit".

[13] Ligj Nr.8577, Për Organizimin dhe Funksionimin e Gjykatës Kushtetuese të Republikës së Shqipërisë, datë 10.2.2000.

[14] Konventa e Vjenës mbi marrëdhëniet Diplomatike e vitit 1961.

[15] Konventa e Vjenës mbi marrëdhëniet Konsullore e vitit 1963.

[16] Shteti Shqiptar nën Vidin dhe Statuti Organik i Shqipërisë, 1914.

[17] Statuti i zgjeruar i Lushnjes, Tirane 28 qershor 1922.

[18] Privileges and Immunities of the Council of Europe, 2. IX. 1949

[19] Praktikat më të mira në luftën kundër korrupsionit, Vjenë, OSBE, 2004.

[20] Opinion on the draft decision on the limitation of parliamentary immunity and the conditions for the authorization to initiate investigation in relation with corruption offences and abuse of duty, Venice Commission at its 66th plenary session, Venice, 17-18 March 2006

25 Praktikat më të mira në luftën kundër korrupsionit, Vjenë, OSBE, 2004, Kapitulli 5.

MJETET E KËRKIMIT TË PROVËS NË VRASJE

Arjana Llano

Universiteti "Ismail Qemali" Vlorë. E-mail: ariana-llano@live.com

Abstrakt

Punimi konsiston në "Mjetet e kërkimit të provës në vrasje". Kqyrja si veprim procedural shërben si prove në procedimin penal, kqyrja e vendit të ngjarjes, kqyrja e kufomës, që është e brendshme dhe e jashtme. Kontrolli kryhet mbi sende që kane shërbyer si mjet për kryerjen e veprës penale, sende që janë objekt i veprimtarisë kriminale dhe sende të tjera. Kontrolli i personave është me rendesi procedural. Sekuestrimet janë mjet i kërkimit të provës të parashikuara në Kodin e Procedurës Penale. Përgjimi i bisedave telefonike. krimeve kundër Ne metodat e ADN kemi parasysh gjurmët humane shtazore dhe bimore, këto kane rëndësinë e vete në procedimin penal. Metodologjia e punës. Nisur nga objekti i studimit kam përdorur metodat bashkëkohore të punës teorike e praktike, metodën hulumtuese shkencore.

Fjale kyçe: këqyrje, kontrollet, vrasje, sekuestrimet, kontrolli, përgjimi, sendet.

Këqyrjet, kontrollet, sekuestrimet, përgjimet

Këqyrja

Këqyrja është një veprim procedural që ka për qëllim të zbulojë, të mbledhë dhe të fiksojë gjurmë të krimit, karakteristikat dhe gjendjen e objekteve të cilat kanë rëndësi si provë në procedimin penal. Në legjislacionin penal të Shqipërisë konsiderohen si mjetet të kërkimit të provës, rastet e këqyrjes dhe format e saj të parashikuara në nenin 198/1 i Kodit të Procedurës Penale ku thuhet: "Këqyrja e personave, e vendeve dhe e sendeve vendoset nga organi procedural kur është e nevojshme të zbulohen gjurmët dhe

pasoja të tjera materiale të veprës penale."

Llojet e këqyrjeve janë të ndryshme. Ato janë:

a. Këqyrja e vendit të ngjarjes

b. Këqyrja e provave materiale

c. Këqyrja e dokumenteve që nuk janë provë materiale si dhe e korrespondencës.

d. Këqyrja e kufomës.

e. Këqyrja e personave të gjallë.

Këqyrja e vendit të ngjarjes

Kuptohet këqyrja e mjedisit ku ka ndodhur vrasja si dhe të gjithë ambienteve të tjera ku gjenden pasojat e krimit të vrasjes në të gjitha rastet e vdekjeve, që kanë ndodhur në mënyrë të papritur dhe në rrethana të ndryshme, qofshin këto vdekje natyrale apo me dhunë.

Këqyrja si veprimi procedural ka disa veçori nga pikëpamja procedurale dhe kriminalistike në krahasim me veprimet e tjera hetimore që kryhen në këto raste.

Në radhë të parë është veprim që kryhet me iniciativë nga përfaqësuesi i organit të procedurës, gjithmonë duke pasur parasysh se Oficeri i Policisë Gjyqësore para se të shkojë në vendin e ngjarjes ka detyrim ligjor të njoftojë Prokurorin dhe duhet të konfirmojë marrjen pjesë në këqyrjen në vendin e ngjarjes ose ti delegojë kompetencat Oficerit të Policisë Gjyqësore.

Në radhë të dytë si rregull është veprim i pa përsëritshëm.

Megjithatë praktika dhe ajo hetimore ka vërtetuar edhe raste kur këqyrja mund të përsëritet, si p.sh. ajo mund të përsëritet për shkak objektiv kur këqyrja ka filluar dhe për arsye të errësirës, kushteve atmosferike ajo nuk mund të vazhdojë por ndërpritet dhe përsëritet kur krijon kushtet normale për këqyrje, kur gjatë hetimit të çështjes

konkrete mund të dalin rrethana të reja që e bëjnë të domosdoshme përsëritjen e këqyrjes së mjedisit ku është kryer vrasja si p. sh kur nga pyetja e dëshmitarëve, e të dëmtuarit del se në vend ngjarje janë dëgjuar katër krisma arme zjarri kurse në gjatë këqyrjes kemi zbuluar vetëm dy gëzhoja; kur i pandehuri gjatë pyetjes që i bëhet nuk është dakord me mekanizmat e vendit të ngjarjes që janë fiksuar në procesverbalin e këqyrjes, kur është domosdoshme që në të bëjmë rikëqyrjen e vendit të ngjarjes për të vërtetuar ose për të hedhur poshtë pretendimet e të pandehurit dhe se fundi kur këqyrja e vendit të ngjarjes është kryer me cilësi të dobët, pra në procesverbalin këqyrjes nuk janë zbatuar me korrektësi kërkesa procedurale dhe kriminalistike në lidhje përshkrimin e mjedisit të krimit, gjurmëve dhe provave si dhe të çdo gjëje tjetër që ndodhet në vendin e ngjarjes.

Në radhë të tretë këqyrja është një veprim i pazëvendësueshëm, pra nuk ka asnjë veprim procedural tjetër që mund të zëvendësojë këqyrjen e vendit të ngjarjes, por ngelet gjithmonë veprimi fillestar kryesor mbi bazën e rezultateve të së cilës do hedhë themelet hetimi që do të pasojë për zbulimin e së vërtetë në lidhje fajësinë, pafajësinë e autorit të vrasjes si sqarimin e një sërë rrethanash të tjera që lidhen me kryerjen e krimit të vrasjes.

Nga pikëpamja kriminalistike, këqyrja në krimin e vrasjes sqaron ato rrethana që kanë të bëjnë me kohën dhe vendin ku është kryer vrasja dhe në të tilla raste, këqyrja do të fillojë gjithmonë nga qendra në periferi dhe më pas vjen kërkimi me mjete dhe metoda kriminalistike i cili do të fokusohet me tepër tek mikrogjurmët me natyrë biologjike.

VEÇORITE

Kur gjendet viktimja e vdekur.

Vendi ku është gjetur viktimja

Fig. 1 Gjithmonë këqyrja në këto raste do të behet me ndihmën e specialistit kriminalist të këqyrjes së vendit të ngjarjes dhe mjekut ligjor.

Nga pikëpamja procedurale me qëllim që të ruhet zinxhiri provues i gjurmëve dhe provave të fiksuar në mjedisin e vendit të ngjarjes, ka shumë rëndësi që të zbatohen në mënyrë rigoroze të gjitha rregullat e fiksimit duke filluar në përshkrimin e tyre në proces-verbal, në skicë, fotografimin dhe filmimin e tyre, si dhe paketimin, sekuestrimin, administrimin, përgatitjen e tyre mbas këqyrjes për kryerjen e ekspertimit përkatës.

Sa më sipër këqyrja e vendit të ngjarjes në krimin e vrasjes kur viktimja gjendet në vendin e ngjarjes fokusohet tek objekti kryesorë që është kufoma. Në radhë të parë sqarohen ato të dhëna që kanë të bëjnë me vendin ku është kryer vrasja, është kryer në vendin ku gjendet kufoma apo është në ndonjë vend tjetër dhe kufoma është transportuar. Me vend-vrasje nuk duhet kuptuar vetëm vendi ku është kryer krimi, por edhe rrugët që janë shfrytëzuar nga fajtori për të ardhur e për t'u larguar nga vendi i vrasjes, si dhe vendet nga mund të shikohet ose dëgjohet se çfarë ka ndodhur në vendin e ngjarjes.

Këqyrja e kufomës bëhet duke respektuar rregullat e përgjithshme të këqyrjes së vendit të ngjarjes.

Fillimisht bëhet **këqyrja statike e kufomës** e cila në vetvete ndahet në dy faza; këqyrja e kufomës në raport me mjedisin ku ndodhet ajo, me gjurmët dhe provat që ndodhen rreth saj dhe këqyrja e vete kufomës, duke pasur parasysh pozicionin e saj pas vdekjes pa e lëvizur, duke u fokusuar në pozën që ka marrë trupi, pozicionin

e gjymtyrëve në raport me trupin dhe në raport me njëri-tjetrin.

Më pas bëhet **këqyrja dinamike** e mjedisit ku gjendet kufoma dhe këqyrjen e vetë kufomës. Kjo fazë përqendrohet më tepër në mjedisin ku ka qenë shtrirë kufoma "**shtrati i kufomës**", në të cilin mund të gjenden gjurmë dhe prova të tjera si p. sh, në rastin e vrasjes me arme zjarri mund të gjendet predha, gëzhoja, etj. Në këto mjedise mund të studiohet dhe njolla e gjakut të viktimës nga pikëpamja sasiore e cila na ndihmon për të përcaktuar faktin në se vrasja ka ndodhur në vendin ku është gjetur, apo ka ndodhur në një vend tjetër. P. sh, mungesa e gjurmëve të gjakut ose një sasi e vogël gjaku është një rrethane negative që tregon se ajo nuk i përgjigjet karakterit të dëmtimeve që mbarte viktimë në trupin e saj, pra që vrasja nuk ka ndodhur në vendin ku gjendet viktimë, por në një vend tjetër. Me pas **këqyrja dinamike** vazhdon me këqyrjen e vet kufomës, duke filluar me këqyrjen e teshave të saj me qëllim zbulimin dhe evidentimin e dëmtimeve që konstatohen në teshat e viktimës, karakteristikave të tyre, numrit të tyre, dispozicionit të vendosjes së tyre në raport me njëra-tjetrën.

Një qëllim tjetër i këqyrjes dinamike të teshave të viktimës është edhe kërkimi dhe gjetja e gjurmëve ose mikrogjurmëve që mund të ketë lënë autori i vrasjes, si fije floku, gjurmë gjaku në raste se autori gjatë përleshjes me viktimën mund të ketë qenë plagosur. **Më pas vazhdon këqyrja e brendshme e kufomës** e cila konsiston në zhveshjen e viktimës dhe këqyrjen e dëmtimeve e karakteristikave kufomore (fenomenet kufomore).

Synimi kryesor i këqyrjes së brendshme **në radhë të parë** është këqyrja dhe ekzaminimi i njollave kufomore. Studimi i njollave kufomore ndihmon grupin e hetimit për të ngritur versione të sakta për kohën se kur ka ndodhur vrasja, si dhe për vendin se ku mund të jete kryer krimi i vrasjes në raste se viktimë është transportuar nga një vend në një vend tjetër.

Në radhë të dytë këqyrja e brendshme e kufomës përqendrohet tek dëmtimet që konstatohen te viktimë, numri i tyre, karakteristikat e pamjes së jashtme, duke pasur parasysh gjithmonë veçoritë e vrimës së hyrjes së shkaktuar nga mjeti dëmtues dhe karakteristikat e daljes së tij, pozicionin e vendosjes së vrimës së hyrjes dhe të daljes. Një ekzaminim i saktë i dëmtimeve që evidentohen në trupin e viktimës ndihmon grupin hetimor për të zgjidhur çështje të rëndësishme që lidhen me

përcaktimin e mjetit që mund ti ketë shkaktuar këto dëmtime, si armë zjarri, armë të ftohta, mjete prerëse, mbretëse, shkallën e egërsisë së veprimeve të autorit etj. Gjithashtu zgjidhin çështje që kanë të bëjnë me drejtimin, distancën dhe pozicionin e qitësit të cilat ndihmojnë grupin hetimor që të orientohet drejtë dhe shpejtë në kërkimin dhe gjetjen e gjurmëve dhe provave të tjera dhe në sqarimin e shumë rrethanave të rëndësishme që mund të dalin gjatë hetimit të krimit të vrasjes si për shembull, kemi të bëjmë me vrasje apo vetëvrasje, në se vrasja është kryer në bashkëpunim, apo nga një person i vetëm, për mënyrën e veprimit të autorit.

Vetëm studimi i mënyrës së veprimit të autorit mund të na ndihmojë për të ngritur versione jo vetëm për **profilin kriminal** të autorit të mundshëm, por edhe për qëllim motivet që kanë shtyrë autorin të kryej krimin e vrasjes. P. sh, po ti referohemi praktikës hetimore dhe gjyqësore në lidhje me krimin e vrasjes për gjakmarrje në përgjithësi, ato kanë karakteristikat e veta individuale që i dallojnë nga vrasjet për motive të tjera, veçori këto që lidhen me mënyrën e veprimit të autorit, trajtimin e viktimës, veprimet e autorit pas kryerjes së krimit etj.

Këqyrja e kufomës përfundon me **ekzaminimin e thellë (autopsia)** të kufomës cila përbën dhe fazën fundit të veprimit të këqyrjes. Ky ekzaminim si rregull kryhet në morg nga eksperti mjeko-ligjor, ku ndërkohë mund të marrin pjesë eksperti kriminalist për të bërë fiksime të nevojshme që mund të lindin, si dhe përfaqësuesi i organit të procedurës.

Gjithmonë ekzaminimi i thellë (autopsia) vihet në lëvizje me vendim të organit procedues "**Për kryerjen e ekspertimit mjeko ligjor të viktimës**", në të cilën formulohen edhe pyetjet për zgjidhje që do të përbëjnë edhe objektin e punës së ekspertit mjeko-ligjor. Si të tilla mund të nënvizojmë:

Çfarë dëmtimesh konstatohen në trupin e viktimës ?

Cili është mekanizmi i formimit të tyre ?

Me çfarë mjeti janë shkaktuar ato ?

A mund të gjykohet për drejtimin dhe distancën e qitjes ?

Cila është vrima e hyrës dhe e daljes ?

Cili ka qenë shkaku i vdekjes ?

Në përfundim mund të theksojmë se rezultatet e këtij veprimi hetimor shumë të rëndësishëm

janë produkte i punës në ekip midis përfaqësuesit të organit të procedurës (prokurorit, O. P. Gj), specialistit kriminalist dhe ekspertit mjeko-ligjor. Praktika hetimore dhe gjyqësore ka treguar se nuk mund të ketë hetime objektive dhe shkencore në mënyrë të veçantë tek hetimi i krimit të vrasjes pa një ndërthurje të njohurive kriminalistike dhe të mjekësisë ligjore, pasi lidhja midis këtyre dy shkencave është organike në zgjidhjen e shumë çështjeve që kanë të bëjnë me viktimën, ekzaminimin e dëmtimeve që konstatohen në rrobat dhe në trupin e kufomës, si dhe shumë rrethanave të tjera objektive që vërtetojnë se ku, kur, dhe si ka ndodhur vrasja.

Kontrolli

Para se të flasim për kontrollin, duhet të dimë se kush është koncepti procedural i kontrollit, dhe për çfarë shërben kontrolli si mjet i kërkimit të provës?

Kontrolli është një veprim procedural hetimor i parashikuar në Kodit Procedurës Penale* që kryhet në ambiente të ndryshme, si banesa, lokale ose tek personi me qëllimin që të kërkohet, të zbulohen, fiksohen dhe të merren gjurmë dhe prova materiale që vërtetojnë kryerjen e një veprë penale të vrasjes dhe fajësinë e autorit të saj. Si të tilla do të konsiderojmë:

a) Sendet që kanë shërbyer si mjet për të kryer veprën penale.

b) Sendet që mbajnë mbi vete gjurmën e krimit.

c) Sendet që janë objekt i veprimtarisë kriminale.

ç. Sendet që janë objekt i përfutimit të veprimtarisë kriminale.

d) Si dhe sende të tjera si dhe dokumente që mund të shërbejnë si mjet për zbulimin e veprës penale dhe të fajësisë së fajtorëve.

Në një varg rastesh kontrolli ka si qëllim për të gjetur autorin e veprës penale të shpallur në kërkim.

Kontrolli konsiston në kërkimin dhe zbulimin e provave të cilat ndihmojnë në zbulimin e autorit që ka kryer një veprë të caktuar penale. Kontrolli përfshin: kontrollin e lokaleve, në të cilat qëndron personi, kontrollin e banesës e ambienteve të tjera.

Sipas Profesor, S. Begaja vlen të theksohet se kontrolli në vetvete nuk përfshin vetëm këqyrjen dhe kontrollin e ambienteve dhe mjediseve ku

dyshohet se mund të gjenden gjurmë dhe prova që vërtetojnë krimin e vrasjes, por ai përfshin dhe kontrollin e vetë personit që dyshohet

"Kontrolli personi të dyshuar" ose të personave që janë të lidhur zhvillohet për të zbuluar mjetet me të cilat është kryer krimi (pistoleta, thika, helmi, etj.) objektet që mbajnë gjurmë krimi (për shembull teshat me gjurmë gjaku, objektet e vjedhura të viktimave), dokumentet dhe provat materiale (letra, ditarë, fotografi), të cilat flasin për fajtorin, për lidhjet e tij, për vendin se ku mund të ndodhet autori, apo bashkëpunëtorët etj. Kontrolli i personit gjithmonë kryhet në dy faza, në fillimi ai kryhet në vendin ku ai ndalohe, duke e kontrolluar për sende të paligjshme që mund të ketë me vete dhe që mund të përdore për të kundërvepruar ndaj forcave të policisë, me pas ai vazhdon në ambientet e organit procedues, duke bërë një kontroll më të imët të trupit dhe teshave të personit të ndaluar.

Kontrolli, si veprim i domosdoshëm procedural, kërkon domosdoshmëri, nxjerrjen e vendimit të gjykatës kompetente që i dërgohet për ekzekutim policisë gjyqësore. Në rast flagrante ose në rast ndjekjeje të personit që është duke ikur, gjë që nuk lejon nxjerrjen e vendimit të kontrollit, oficeret e policisë gjyqësore kryejnë me iniciativë kontrollin e personit ose të lokalit.

Veprimi i kontrollit të banesës, ambienteve, apo personit domosdoshmërisht pasohet nga veprimi procedural i sekuestrimit të sendeve të gjetura gjatë veprimit të kontrollit të cilat mund të kenë shërbyer si mjet për të realizuar krimin e vrasjes ose mbartin mbi vete gjurmë të këtij krimi.

Sekuestrimet janë një mjet i kërkimit të provës parashikuar në nenin 207 të Kodit Procedurës Penale ku thuhet: "sendet e zbuluara gjatë kontrollit mund të sekuestrohen duke respektuar dispozitat për sekuestrimet"

Ky veprim ka si qëllim marrjen dhe ruajtjen nga ana e organit procedurës të provave dhe sendeve që kanë lidhje dhe i përkasin veprës penale të vrasjes, duke u detyruar të marrin masa që gjurmët dhe sendet që i përkasin veprës penale të fiksohen dhe të ruhen, të pasqyrohen në proces-verbal me një vendim të arsyetuar, ku mosveprimi me urgjencë mund t'i shkaktojë dëm të pariparueshëm hetimit dhe zbulimit të krimit. Objekt i sekuestrimit janë letrat, zarfet, pakot dhe mjete të tjera të korrespondencës. Rezultatet e këqyrjeve, të kontrollimeve, të përgjimeve e të bisedave ose të komunikimeve të kryera në

shkelje të dispozitave që parashikon ligji nuk mund të përdoren.

Në bazë të nenit 208 të Kodit Procedurës Penale të drejtën për të disponuar mbi sekuestrimin e provave materiale dhe sendeve që lidhen me veprën penale e ka gjyqtari, ose prokurori në rastet e mundshme. Krahas këtij rregulli të përgjithshëm për sekuestrimin e provave dhe sendeve që lidhen me veprën penale në nenin 300 të Kodit Procedurës Penale është parashikuar sekuestrimi i tyre me iniciativën e Policisë Gjyqësore.

Përgjimi i bisedave dhe telekomunikimeve

Zbatimi i përgjimit të komunikimeve apo bisedave përbën një burim shumë të rëndësishëm për të siguruar prova dhe dëshmi që vërtetojnë në mënyrë bindëse fajësinë e personave që kanë kryer vrasje.

Përgjimi si veprim procedural mund të shërbejë vet si provë ose mund të shërbejë si mjet për të shkuar tek prova të tjera. Në këtë kuptim kemi parasysh gjithmonë dy kategori të përgjimit të bisedave dhe komunikimeve;

- ai që kryhet në fazën e **parandalimit dhe vërtetimit operativ** të krimit të vrasjes, por që rezultatet e të cilit nuk kanë vlerën e provës, por në të njëjtën kohë ai i paraprin dokumentimit ligjor, duke shërbyer si një mjet shumë efikas për të siguruar prova dhe dëshmi të tjera;
- dhe ai që kryhet në fazën e **hetimit dhe dokumentimit ligjor** të fajësisë të autorëve të krimeve kundër personit, duke respektuar të gjitha kërkesat e ligjit procedural penale (*nenet 221-226*)

Zbulimi i veprës penale të vrasjes në përshtatje me veçoritë specifike

Metodat e A. D. N-së dhe fotografisë

Ku flasim për analizën e A. D. N-së kemi parasysh ekzaminimin e gjurmëve me origjinë biologjike të cilat janë me prejardhje **humane, shtazore** ose **bimore**. Si të tilla mund të përmendim; -me origjinë njerëzore; gjurme gjaku, fije floku, pështymë, sperma, pjesë nga indet e ndryshme, mbetjet celebrare, etj; - me origjinë bimorë; gjetet e pemëve, frutat e tyre, pjesët e trungut, rrënjët e pemëve, etj.

Këto gjurmë kërkohen, zbulohen dhe fiksohen në vendin e ngjarjes, tek kufoma, tek personi

i dëmtuar, ose në mjedise të tjera si banesë, automjete, te mjetet që ka përdorur autori etj, të cilët bëhen objekt këqyrje në rastin e krimit të vrasjes.

"Ekzaminimi i A. D. N. përbën një provë e cila për nga rëndësia është e njëjtë me gjurmët daktiloskopike. Bartësit e vetive trashëguese janë kromozomet apo gjenet. Çdo qelizë e ndonjë organizmi është e shënuar me kod specifik i cili quhet gen."

Megjithatë praktika hetimore dhe gjyqësore e vendit tonë dhe vendeve të tjera ka vërtetuar se vlera e provës së profilit gjenetik nuk ka të njëjtën vlerë me rezultatin e ekspertimit daktiloskopik të gjurmëve papilare, pasi është vërtetuar shkencërisht që profili ADN-së tek **binjakët e vërtetë**, pra që kanë lindur nga e njëjta vezë, është i njëjtë, nuk është i ndryshëm. Një përputhje e tillë nuk konstatohet asnjëherë tek gjurmët papilare të *binjakëve të vërtetë* që kanë dalë nga e njëjta vezë.

Parë në këtë këndvështrim gjurmët daktiloskopike kanë përparësi në raport me gjurmët biologjike pasi krijon më shumë siguri tek bindja e përfaqësuesit e organit të procedurës, si dhe procedura e ekzaminimit të tyre është më e shpejtë dhe më pak e kushtueshme.

ADN-ja është kompetente specifike për secilin individ. Ajo që e bën specifike ADN-në te personat e ndryshëm është renditja specifike e nukleotideve në varg polinukleotik. Vargu polinukleotid mund të paraqitet kështu: N-N-N-N-N. (N-nukleotid)u vërtetua se ADN-ja është bartëse dhe përcjellëse e informacioneve trashëguese e domosdoshme për trashëgiminë e jetës nëpër gjenerata dhe për organizimin specifik të çdo qelize.

"Metoda e ADN-së për identifikimin e personit në bazë të gjurmës gjenetike ka zënë një vend të rëndësishëm në luftën kundër kriminalitetit, veçanërisht në zbulimin, hetimin dhe gjykimin e veprave penale të vrasjeve, të marrëdhënieve seksuale me dhunë kur në vendin e krimit është zbuluar dhe fiksuar material biologjik si gjak dhe spermë, qofshin këto lëndë të përthara e të vjetra deri në pesë vjet. Kjo metodë luan një rol të madh edhe në mikroanalizën e qimeve të flokëve (rrënjën e një floku të vetëm) e pjesëve të muskujve, e indeve organike e copëzave të lëkurës dhe eshtrave" Neni 30-të, i Kodit të Procedurës Penale, i jep të drejtë Policisë Gjyqësore, e cila edhe me iniciativën e vet "duhet të marrë dijeni për provat penale, të pengojë ardhjen e pasojave të mëtejshme".

Ekspertimi i gjurmëve biologjike

Analiza e gjurmëve dhe mikrogjurmëve me origjinë organike është objekt i shkencave ligjore si biologjia ligjore, . Progresi i madh shkencor i arritur në dhjetë vjeçarët e fundit në fushën e shkencës së kimisë, fizikës, informatikës dhe në mënyrë të veçantë në fushën e shkencës së biologjisë me identifikimin e profilit të ADN-së tek njerëzit, kafshët dhe bimët, u bë e mundur që këto arritje të mëdha të përdoren jo për identifikimin e shkaqeve të shume sëmundjeve të ndryshme dhe kurimin e tyre, por këto zbulime të reja u shfrytëzuan me sukses nga shkencat ligjore (biologjia ligjore) me qëllim identifikimin e personave nëpërmjet nxjerrjes së profilit gjenetik nga gjurmët me origjinë njerëzore, të zbuluara dhe fiksuar në vendin e ngjarjes, në trupin dhe rrobat e personit të dyshuar, në sendet dhe mjetet që ka përdorur autori për të realizuar një vepër penale etj.

Përcaktimi i gjurmëve gjenetike, nisur nga gjurmët biologjike si gjaku, pështyma, sperma, fije floku, inde të ndryshme etj, është tashmë njëra prej teknikave të identifikimit më efikase që zbatohet nga shkencat ligjore në vende të ndryshme të botës.

Ajo bazohet në faktin se të gjitha qelizat jetësore përmbajnë profilin e ADN-së. Qelizat e baktereve mund të përmbajnë vetëm një zinxhir të ADN- së,

por ky zinxhir përmban të gjithë informacionin e nevojshëm për prodhimin e një qelize -bijë identike. Qelizat e mamifereve përmbajnë dhjetë zinxhirë të ADN-së të grupuara në kromozome. Si përfundim, struktura e një molekule të ADN-së, ose një tërësie molekulash, përcaktojnë formën, përmbajtjen, dhe funksionin individual të qelizës -bijë.

Identifikimi i personit me anë të gjurmëve biologjike kalon në dy faza:

Faza e para ka të bëjë me ekzaminimin paraprak me qëllim vlerësimin e provave biologjike (gjaku, fije floku, etj) nga pikëpamja e natyrës dhe nëse ato kanë vlera për identifikimin e personit me anë të profilit gjenetik. Në këtë fazë bëhet dhe ekzaminimi makro dhe mikroskopik për fijet e flokut, përcaktimi i grupit e nëngrupit të gjakut, me qëllim për të bërë përjashtimin kategorik të personave të dyshuar që sillen për krahasim ose identifikimin grupor të tyre me qëllim për të kaluar në fazën e dytë për të bërë identifikimin e personit me anë të profilit gjenetik.

Faza e dytë ka të bëjë me nxjerrjen e profilit gjenetik nga gjurmët - objekt ekspertimi, pra që janë fiksuar në vendin e ngjarjes ose në vende dhe sende të tjera si dhe nxjerrjen e profilit gjenetik të gjurmëve - model që u përket personave të dyshuar.

Bibliografia

- 1) **Elezi, Dr. Ismet**, "Mbrotjtja juridiko-penale e jetës së njeriut në Republikën e Shqipërisë", Tiranë, 1962
- 2) **Elezi, Dr. Ismet**, "Studimi i shkaqeve të vrasjeve dhe lufta kundër tyre, " Tirane 1973, faqe 13
- 3) **Elezi, Dr. Ismet**, "Vrasjet për gjakmarrje e për hakmarrje, " Tiranë 2000.
- 4) **Elezi, Dr. Ismet**, "Parandalimi i vrasjeve në përgjithësi, falja dhe pajtimi i gjaqeve në veçanti, " Botim i Qendrës Shqiptare për të Drejtat e Njeriut, Nr. 3, Tiranë 1996, faqe. 37
- 5) **Elezi, Dr. Ismet**, "E drejta penale pjesa e posaçme", Tiranë 2002
- 6) **Begeja, Dr. Skënder**, "Kriminalistika", Tiranë 2000,
- 7) **Rrapi, Marenglen**, "Komentari i Kodit të Procedurës Penale" Tiranë, 2000
- 8) **Mandro, Ilir** "Këqyrja e vendit të ngjarjes ku përdoren armë zjarri, " Drejtësia popullore Nr. 2 Tiranë, 1993
- 9) **Hajdari, Mr. sc. Azem**, "Vrasjet në Shqipëri, "Prishtinë, 1998
- 10) **Keputa. F**, "Mati në shekullin e XX dhe fillimet e shekullit XXI, Vështrim historik, " Tiranë 2000
- 11) **Kodi Penal i Republikës së Shqipërisë**, Tiranë 1995

PARIMI I SUBSIDARITETIT NË BASHKIMIN EUROPIAN

Aulona Haxhiraj

Universiteti "Ismail Qemali" Vlorë.

E-mail: aulonahaxhiraj@yahoo.com

Abstrakt

Bashkimi European është një etnitet politik me një pluralitet të niveleve të qeverisjes. Në çdo strukturë politike të tillë përcaktimi i saktë i kompetencave dhe i fushës së veprimit të çdo niveli qeverisje merr një rëndësi thelbësore.

Kompetencat e BE-së janë të përcaktuara në terma që duhen arritur sesa në fusha që duhen disiplinuar. Rreth kësaj, mungon një katalog i sektorëve që i akordohen përgjegjësisë të Bashkimit European.

Parimi i subsidiaritetit ka qenë gjithmonë objekt i shumë studiuesve dhe juristëve për faktin se parimi i atribuimit humbet shumë nga fuqia e tij dhe qendra e gravitetit spostohet gradualisht nga kriteret e atribuimit në ato që lidhen me ushtrimin e kompetencave.

Në fushat që nuk i përkasin kompetencës ekskluzive, Bashkimi European ndërhyt në përputhje me parimin e subsidiaritetit, kur plotësohen dy kushte. i pari është që objektivat e veprimeve nuk mund të arrihen në mënyrë të kënaqshme nga shtetet anëtare. Kushti i dytë është që këto veprime të përballohen në mënyrë më të kënaqshme me një veprim të përbashkët në nivel europeanë. Rregullat në fushën e subsidiaritetit i nënshtrohen një kontrolli politik dhe jo një kontrolli juridiksional.

Në këtë punim, nëpërmjet krahasimit të parimit të subsidiaritetit në shtete specifike, federale dhe me një pluralitet qeverisës, do të përcaktohet se ky koncept është dinamik dhe bilateral, i tillë që lejon një zgjerim apo një zvogëlim të veprimit të Bashkimit European, në varësi të rasteve kur përdoret.

Ky punim vë theksin në faktin se Bashkimi European thirret për të vepruar në rrugë

subsidiare në rastin e insuficiencës të veprimit shtetëror, duke u dhënë institucioneve europiane një marzh të gjerë diskecionaliteti.

Fjalë Kyçe: Bashkimi European, shtetet anëtare, parimi i subsidiaritetit, kompetencë

Hyrje

Historia e Bashkimit European zhvillohet brenda një harku kohor prej gjysmë shekulli. Edhe pse një kohë jo relativisht e gjatë, ky etnitet juridik ka arritur që të jetë një ndër faktorët kryesor të politikës dhe ekonomisë, jo vetëm europiane por edhe botërore.

Që në fillimet e Komunitetit European çështja kryesore dhe bazë për funksionimin e tij ka qenë ndarja e kompetencave. Në çdo strukturë politike me një pluralitet të niveleve të qeverisjes përcaktimi i saktë i kompetencave dhe i fushës së veprimit merr një rëndësi thelbësore. Për një periudhë të gjatë sistemi i ndarjes vertikale të kompetencave është bazuar në parimin e atribuimit. Sipas këtij parimi, BE vepron vetëm në kufijtë e kompetencave që i janë dhënë dhe në kufijtë e objektivave të vendosura nga Traktatet. Pra, kompetencat europiane janë një përjashtim, ato shtetërore përbëjnë rregullin.

Me Traktatin e Maastricht, parimi i lartpërmendur u plotësua nga ai i subsidiaritetit dhe i proporcionalitetit. Neni 3B i Traktatit të Maastricht shprehet:

"Komuniteti vepron në kufijtë e kompetencave që i janë atribuar dhe objektivave të caktuara nga ky Traktat.

Në fushat që nuk i përkasin kompetencës ekskluzive të saj komuniteti ndërhyt, në

përputhje me parimin e subsidiaritetit, vetëm nëse është në gjendjen që objektivat e veprimeve për tu ndërmarrë nuk mund të arrihen në mënyrë të kënaqshme nga shtetet anëtare dhe kështu, për shkak të përmasave dhe të efekteve të ndërhyrjes në fjalë, të mund të përballohen në mënyrë më të kënaqshme me një veprim të përbashkët në nivel evropianë.

Ndërhyrjet e BE-së nuk duhet të shkojnë tej motiveve të nevojshme që duhen për tu arritur objektivat e këtij Traktati".

Mënyra e formulimit të Nenit 3B të Traktatit të Maastricht, në të tre paragrafët e tij, konfirmon tezën sipas së cilës Bashkimi European është një institucion me kompetenca të kufizuara dhe jo të përgjithshme, siç janë Parlamentet kombëtare të shteteve anëtare. Institucionet e Bashkimit European nuk mund të rregullojnë çdo nevojë të popullsisë e cila jeton brenda kufijve të BE-së.

Përcaktimet e subsidiaritetit.

Parimi i subsidiaritetit në mënyrë progresive është përcaktuar nga shkenca juridike si një parim shoqëror dhe ligjor, sipas të cilit ndërhyrja e autoriteteve publike, si në drejtim të qytetarëve apo edhe të autoriteteve, duhet të zbatohen vetëm si një ndihmë në rastet kur qytetari apo subjekti themelor është i paaftë për të vepruar më vete [1].

Termi subsidiaritet rrjedh nga termi latinë *subsidium*, që në terminologjinë e ushtrisë romake nënkuptonte trupat rezervë, të cilët kanë mbetur prapa, të gatshëm për të ndërhyrë në ndihmë të grupeve të cilët luftonin në vijën e parë. Në lidhje me zbatimin e saj social, shenjat e para të për një parim të ngjashëm janë të pranishme veprat e Aristotelit dhe janë marrë më pas dhe përpunuar nga Shën Thomas si një element i një konceptim të qartë të së mirës së përbashkët, si rezultat i një pluralizmit të inputeve në një kontekst bashkësie dhe solidariteti jo-konfliktual, në të cilën personalitetit të njeriut i jepet mundësia për tu zhvilluar [2].

Subsidiariteti përfshin vetëm kompetencat konkurruese ose bashkëpunuese të Bashkimit European me shtetet anëtare. Janë konkurruese të gjitha funksionet të cilat nuk i janë atribuar shprehimisht, nga Traktatet, Bashkimit European apo shteteve anëtare.

Në pjesën më të madhe të rasteve, shtetet anëtare "konkurrojnë" me BE-në për marrjen e masave dhe

ndjekjen e çështjeve të parashikuara në Traktate. Këto janë pikërisht kompetencat konkurruese. Në sektorët ku ndërhyjnë BE-ja, sipas përcaktimeve të një Traktati, ajo konsiderohet "kompetencë ekskluzive për ushtrim". Me tu vendosur që çështja në shqyrtim nuk është kompetencë ekskluzive e BE-së apo e shteteve anëtare, duhet të vendoset se cili nivel duhet të ndërhyjë.

Parimi i subsidiaritetit në sistemin juridik evropian.

Në bazë të nenit 3B të Traktatit të Maastricht për të legjitimuar një ndërhyrje e BE-së dhe për të verifikuar nevojën e një veprimi në nivel të BE-së vendosen kritere. Parimi i subsidiaritetit thirret për veprim në rast se plotësohen dy kushte [3]:

1. Veprimi i BE-së rezulton më efikas se ai i ndërmarrë në nivelin e shteteve dhe kjo parë në aspektin e përmasave dhe të efekteve të sjella.

2. Objektivat nuk mund të arrihen të realizohen vetëm me veprimet e shteteve anëtare. Pra, i përket kapacitetit të veprimit të shteteve anëtare dhe konsiston në një verifikim të aplikimit të mundësive të tyre të ushtrojnë në mënyrë të mjaftueshme detyrën e caktuar, nëpërmjet mjeteve që ato kanë në dispozicion (legjislacionit kombëtar, rajonal dhe lokal), instrumenteve administrative dhe financiare (marrëveshjet eventuale mes partnerëve social). Këto dy kushte janë një *conditio sine qua non* për një ndërhyrje legjitime të BE-së në fushën e kompetencave konkurruese. Edhe kur një ndërhyrje e shteteve anëtare është plotësisht e mjaftueshme, BE-ja mund gjithashtu të veprojë nëse kjo justifikohet nga një efektivitet më i madh. Nëse në fillim konsiderohej vetëm veprim i një shteti anëtar përballë BE-së, në ditët e sotme duhet të merret parasysh edhe mundësia e kooperimit midis shteteve anëtare për të gjykuar mjaftueshmërinë ose jo të një veprimi të drejtuar në nivel të këtyre të fundit. Pasi demonstron paaftësinë e shteteve anëtare për të vazhduar objektivat e përcaktuar është e nevojshme të provohet se rezultatet më të mira mund të arrihen n.q.s veprimtaria do të drejtohet në nivelin e BE-së [4].

Pra, subsidiariteti vepron si një mekanizëm fleksibël ushtrimi i të cilët zhvendos ushtrimin e një kompetence të caktuar, jo ekskluzive, në nivel komunitar ose e lë atë të ushtrohet nga shtetet anëtare mbi bazën vlerësimit të cilat i takojnë

vetë institucioneve komunitare [5].

Duhet theksuar se subsidiariteti nuk funksionon si kriter për dhënien apo akordimin e kompetencave të reja Bashkimit Evropian, por si parim rregullues për ushtrimin e tyre vetëm në përputhje me legjislacionin komunitar [6]. Ai nuk ndikon në përcaktimin e titullarit të kompetencave por vetëm në ushtrimin e tyre, në mënyrë që të arrihet qëllimi më mirë dhe me mjetet më të nevojshme.

Mekanizmat e kontrollit të parimit të subsidiaritetit janë përcaktuar nga Protokoli "Mbi zbatimin e Parimeve të Subsidiaritetit dhe Proporcionalitetit. Traktati i Lisbonës e ka reformuar protokollin për të përmirësuar dhe për të forcuar këtë kontroll [7].

Protokoli, i prezantuar nga Traktati i Amsterdams përcakton detyrime të caktuara që gjatë përgatitjes të projekt-ligjeve. Në fakt, para se të propozohen aktet legjislative, Komisioni është i detyruar të përgatisë një libër të gjelbër, që konsiston në mundësinë e Komisionit në mbledhjen e mendimeve nga institucionet kombëtare, lokale dhe nga shoqëria civile për projekt-ligjet, në veçanti në lidhje me parimin e subsidiaritetit. Gjithashtu, Protokoli shton edhe një detyrim për Komisionin që t'i bashkëngjisë projekt-ligjeve një kartë ku të demonstrojë përputhshmërinë e tij me parimet e subsidiaritetit dhe proporcionalitetit.

Traktati i Lisbonës sjell një risi duke iu atribuar parlamenteve kombëtare monitorimin e plotë të parimit të subsidiaritetit. Në fakt, parlamentet kombëtare ushtrojnë tani një kontroll të dyfishtë:

- Gëzojnë të drejtën për të kundërshtuar gjatë përgatitjes së projekt ligjeve, pra mund t'ia kthejnë projekt ligjin Komisionit nëse besojnë se parimi i subsidiaritetit nuk është respektuar.
- nëpërmjet shtetit të tyre anëtar mund të kundërshtojnë një akt legjislativ para Gjykatës së Drejtësisë të BE nëse konsiderojnë se parimi i subsidiaritetit nuk është respektuar.

Sipas Traktatit BE-ja ushtron vetëm kompetencat të cilat i janë atribuar në mënyrë të qartë; gjithë të tjerat qëndrojnë në kompetencë të shteteve anëtare. Pra në ato pika ku teksti normativ nuk shprehet, kompetenca duhet të jetë shtetërore.

Në fakt, neni 352 i Traktatit mbi Funksionimin e Bashkimit Evropian vendos një klauzolë fleksibiliteti sipas të cilit, në të gjitha rastet kur Traktati i jep Bashkimit një objektiva pa e shoqëruar

me listimin e veprimeve që nevojiten për të arritur këtë objektiva, Bashkimi mund të marri të gjitha masat e nevojshme. Por për të arritur këtë është e nevojshme propozimi nga Komisioni dhe miratimi me unanimitet nga Këshilli i Evropës dhe Parlamenti Evropian. Sektorët e vetëm në të cilët BE nuk mund të ndërhyjë janë politika e jashtme dhe ajo e Sigurisë. Në të gjitha sektorët e tjerë, duke përfshirë lëvizjen e lirë, drejtësisë, etj ndarja e kompetencave është më elastike.

Traktati mbi Funksionimin e Bashkimit Evropian përcakton qartë kompetencat e Bashkimit Evropian dhe i ndanë ato në tre kategori:

☞ kompetenca ekskluzive, të cilat mund të ushtrojnë vetëm BE. Shtetet Anëtare mund miratojnë akte me fuqi ligjore detyruese vetëm nëse këtë të drejtë ia jep BE. Fushat me kompetence ekskluzive janë:

- bashkimi doganor;
- vendosja e rregullave të konkurrencës, të nevojshme për funksionimin e tregut të brendshëm;
- politika monetare për Shtetet Anëtare, monedha e të cilave është Euro;
- ruajtja e burimeve biologjike detare në kuadër të politikës së përbashkët për peshkimin;
- politika e përbashkët tregtare.
- Lidhja e marrëveshjeve ndërkombëtare, kur lidhja e saj parashikohet në një akt legjislativ të Bashkimit ose nevojitet për t'i dhënë mundësi Bashkimit të ushtrojë kompetencën e tij të brendshme. [8]

• kompetenca për kryerjen e veprimeve për të mbështetur, bashkërenduar ose plotësuar veprimet e Shteteve Anëtare. Për këtë qëllim, Këshilli miraton masa, në veçanti udhëzime të përgjithshme për këto politika. Bashkimi merr masa për të siguruar bashkërendimin e politikave të punësimit të Shteteve Anëtare, në veçanti, duke përcaktuar udhëzime për këto politika. Bashkimi merr nisma për të siguruar bashkërendimin e politikave sociale të Shteteve Anëtare.[9] Fusha e veprimit të këtyre kompetencave është:

- mbrojtja dhe përmirësimi i shëndetit të njeriut;
- industria;
- kultura;
- turizmi;
- arsimi, formimi profesional, rinia dhe sporti;
- mbrojtja civile;

- bashkëpunimi administrativ.
- ② kompetenca të përbashkëta me Shtetet Anëtare kur Traktatet i japin një kompetencë e cila nuk lidhet me fushat e përmendura në nenet 3 dhe 6. Kompetencat e përbashkëta janë në fushat:
 - tregu i brendshëm;
 - politika sociale, për aspektet e përcaktuara në këtë Traktat;
 - kohezioni ekonomik, social dhe territorial;
 - bujqësia dhe peshkimi, jo ruajtja e burimeve biologjike detare;
 - mjedisi;
 - mbrojtja e konsumatorit;
 - transporti;
 - rrjetet trans-europiane;
 - energjetika;
 - siguria për çështjet e shëndetit publik.

Konkluzione

Në ditët e sotme, subsidiariteti vazhdon të kushtëzojë direkt ushtrimin e kompetencave në dy sektorë: atë mjedisor dhe të kërkimit e zhvillimit. Në politikën mjedisore parimi në fjalë artikullohet me rregulla të rrepta që kanë si objektiv përcaktimin e ushtrimit të pushtetit.

Karakterit ndërkombëtar i mjedisit dhe nevoja që në ruajtjen e tij të investohen të gjithë organet e interesuara justifikon jo vetëm ndërhyrjen europiane të drejtuar për të caktuar nivelet e duhura por edhe masat kombëtare që garantojnë zbatimin e saktë të zgjidhjeve të vepruara në rrugë europiane [10].

Programi i V-të i Politikës Europiane dhe vepriminë favor të ambientit identifikon aktorët e implikuar më shumë, duke saktësuar reflekset operative të parimit të subsidiaritetit [11]. Ai interpretohet në mënyrë që të sigurojë shpërndarjen optimale të përpjekjeve dhe të sigurojë një nivel kooperimi e pjesëmarrje të forcave vepruese në nivele të ndryshme të vendimmarrjes, me qëllim për të ndjekur në mënyrë më të mirë një objektiv të caktuar.

Për çdo sektor evidentohet protagonistin që duhet të veprojë (mund të jetë BE-ja, shteti anëtar, administrata lokale, organizatat qeveritare, kolektivat, sipërmarrjet) do të ketë një rol subsidiarë, ai që duhet të ketë një pozicion të influencës specifike [12]. Në këtë mënyrë, marrja e masave specifike në fushën mjedisore nuk i është lënë ekskluzivisht institucioneve europiane

apo shteteve anëtare, por përfshin edhe entet lokale e për më tepër, qytetarët, sipërmarrjet publike dhe ato private, duke qenë se zënë një rol primar në sistemin aktual ekonomik.

Në fushën e kërkimit dhe zhvillimit pasqyra e Programit të 5-të të kërkimit dhe zhvillimit teknologjik përcakton shprehimisht se BE-ja do të ndërhyjë vetëm për ndjekjen objektivave që nuk mund të arrihen në mënyrë të kënaqshme nga shtetet. Në këtë kontekst, parimi favorizon kombinimin e burimeve dhe kompetencave komplementare të pranishme në shtete të ndryshme anëtare, drejt zgjidhjes të problemeve me përmasa europiane dhe i lejon komunitetit një seleksionim të objektivave të ndërhyrjes, duke ju lënë shteteve anëtare zgjedhjen e aksioneve të duhura për tu ndërmarrë. Në veçanti, aksionet europiane janë komplementare me ato kombëtare dhe mund të ndërmerren vetëm atëherë kur janë drejtuar specifikisht për të fuqizuar bazën teknologjike të industrisë europiane, me qëllim për ti bërë më konkurruese në tregun nacional, për të promovuar një zhvillim të qëndrueshëm të cilësisë të jetës, që të garantojë avantazhe thelbësore në një kohë me afat të shkurtër, të mesëm dhe të gjatë.

Objektivat kryesorë të arritur:

Traktati i Maastricht (1992)

Parimi i Subsidiaritetit është futur në Traktatin e KE-së.

Traktati i Amsterdimit (1997)

Protokolli mbi zbatimin e parimeve të subsidiaritetit dhe proporcionalitetit vendos detyrimin e të gjitha institucioneve të BE-së që të verifikojnë parimi i subsidiaritetit është respektuar.

Deklarata e Laeken (2001) Njihet nevoja për një reformë prioritare: me prioritet respektimi i parimit të subsidiaritetit dhe për një shpërndarje më të mirë të pushteteve.

Traktati i Lisbonës (2007) S h q y r t i m i i Protokolli mbi zbatimin e parimeve të subsidiaritetit dhe proporcionalitetit: për herë të parë njihet roli në nivel kombëtar të përcaktimit të parimit të subsidiaritetit. Përcaktohen mjetet për zbatimin dhe monitorimin (sistemi i paralajmërimit për parlamentet kombëtare dhe e drejta e ankimit te Gjykata e Drejtësisë për Shtetet Anëtare, në emër të parlamenteve të tyre kombëtare).

Referncat:

[1] EUROFOCUS, Il principio di sussidiarietà nell'evoluzione giuridica europea.

[2] EUROFOCUS, Il principio di sussidiarietà nell'evoluzione giuridica europea.

[3] Lisa Cervone, "Principio di sussidiarietà e sistema delle fonti".

[4] Erjona Canaj, "Principio di sussidiarietà e proporzionalità nell'ambito del Unione Europea".

[5] CARETTI, "Il principio di sussidiarietà e i suoi riflessi sul piano dell'ordinamento comunitario e dell'ordinamento nazionale".

[6] RINELLA, "Osservazioni in ordine alla ripartizione delle competenze tra Comunità europea e Stati membri alla luce del principio di sussidiarietà".

[7] http://europa.eu/legislation_summaries/institutional_affairs/treaties/lisbon_treaty/ai0017_it.htm

[8] Neni 2 dhe 3 i Traktatit mbi Funksionimin e Bashkimit Evropian.

[9] Neni 5 i Traktatit mbi Funksionimin e Bashkimit Evropian.

[10] Erjona Canaj, "Principio di sussidiarietà e proporzionalità nell'ambito del Unione Europea".

[11] Vendimi i Parlamentit Evropian dhe i Këshillit i 20 korrikut 1998, në lidhje me programin evropian të politikës dhe veprimet në favor të ambientit dhe të zhvillimit "Drejt një zhvillimi të qëndrueshëm" në GUCE L 275, të 10.10.1998.

[12] Rreth kësaj, Kapitulli i 3 i Programit të 5, tabela që ilustron objektivat e përgjithshme, objektiva që duhen arritur brenda 2008, instrumentat e vendosur dhe autorët e tjerë e interesuar.

Bibliografia

Adriana Garabello, Il principio di sussidiarietà nell'evoluzione giuridica europea.

Iva Zajmi, E drejta europiane; Botim i 2007.

Cours d'Institutions européennes. Le puzzle européen. – Jean Luc Sauron

NICCOLAI, Delegificazione e principio di competenza, Cedam, Padova, 2001.

CONSTATINESCO, *La distribution des pouvoirs entre la Communauté et ses Etats membres: l'équilibre mouvant de la compétence législative et le principe de subsidiarité*.

Erjona Canaj, "Principio di sussidiarietà e proporzionalità nell'ambito del Unione Europea".

RINELLA, "Osservazioni in ordine alla ripartizione delle competenze tra Comunità europea e Stati membri alla luce del principio di sussidiarietà".

CARETTI, "Il principio di sussidiarietà e i suoi riflessi sul piano dell'ordinamento comunitario e dell'ordinamento nazionale".

D'AGNOLO, *La sussidiarietà nell'Unione Europea*, Cedam.

<http://europa.europa.it>

http://europa.eu/legislation_summaries/institutional.

DIFERENCAT SIPAS NDRYSHORIT GJINI NË LIGJËRIMIN VERBAL, TË STUDENTËVE TË UNIVERSITETIT "ISMAIL QEMALI"

MSc. Doriana Klosi

Universiteti "Ismail Qemali" Vlorë. E-mail: dorianaklosi@gmail.com

Abstrakt

Gjinia është një faktor që ndikon në ligjërim, pavarësisht nëse studimi bazohet në sjelljet verbale, shoqërore, mendore, emocionale apo fizike të studentëve. Kjo s'do të thotë që vajzat apo djemtë të komunikojnë në atë mënyrë që mund të komunikojnë anëtarët e gjinisë që secili prej nesh i përket, por rëndësi ka mënyra sesi bashkëveprojnë gjinitë e ndryshme me njëra-tjetrën për të rritur cilësinë e komunikimit.

Dallimet midis këtyre dy lloj komunikimesh varen nga motivet e komunikimit. Femrat dhe meshkujt jetojnë, punojnë dhe studiojnë së bashku, kështu që është e rëndësishme për të ditur ndryshimet gjinore në ligjërim, sepse kjo çon në rritjen e aftësisë për t'u lidhur dhe kuptuar më mirë të tjerët.

Subjekti kryesor i vëzhgimeve, bisedave dhe anketimeve janë studentët e viteve të para, të dyta dhe të treta të Universitetit të Vlorës. Për realizimin e studimit, u vëzhguan diferencat në sjelljet gjuhësore të studentëve. Gjatë vëzhgimit dolën në pah karakteristika të ndryshme, të cilat mund të kategorizohen në: elementët gramatikor e semantikor dhe leksiku i përdorur (p.sh., fjalët që përcjellin emocion), elementët paralinguistik, ndërprerjet në bisedë.

Fjalë kyçe: gjini, variabël, ligjërim, auditor, verbal.

Hyrje

Ligjërimi bisedor dhe kodi i tij janë tregues të mirë për të dalluar distancën sociale e kulturore të përdoruesve të këtij ligjërimi. Kultura rinore është vendi më i mirë për të studiuar të folurin bisedor. Qëndrueshmëria dhe ndryshimi në formimin e fjalorit të rinisë dhe veçoritë gramatikore të saj,

janë çelësi për kërkim në ligjërimin bisedor [10]. Forma themelore e kumtimit gojor të drejtpërdrejtë është dialogu. Komunikimi i realizuar në ambientet e universitetit (por jashtë auditorit) karakterizohet nga tipare të ligjërimin bisedor, tipare të cilat ndeshen shpesh në bisedat në jetën e përditshme, në familje, punë, në situata shoqërore, në marrëdhëniet e zakonshme të argëtimit, kulturës, etj, sepse ky lloj ligjërimi siguron komunikim të drejtpërdrejtë. Nga bisedat e zhvilluara me studentët e universitetit të Vlorës, u vu re se zgjedhja e fjalëve, strukturat gramatikore dhe veçoritë leksikore janë disa nga ndryshimet që bëjnë dallimin midis të folurit akademik dhe atij bisedor. Tipar kryesor i përcaktimit të veçorive të ligjërimin bisedor është aspekti pragmatik. Faktorët që duhen marrë në konsideratë gjatë analizës së leksikut bisedor dhe karakteristikave të tij janë: rastet e përdorimit të termave bisedore; *statusi*—lidhja që kanë bashkëbiseduesit me njëri-tjetrin; *tema* dhe *qëllimi i bisedës*; *gjinia* dhe *mosha* [1]. Objekti i studimit të këtij punimi është evidentimi i tipareve ligjërimore të vajzave dhe djemve, pra dallimet gjinore në ligjërim.

2. Metodologjia

I. Mekanizmat e punës

Pjesa më e madhe e gjendjeve të ndryshme gjuhësore është mbledhur nëpërmjet regjistrimeve me diktofon, anketimeve me pyetësor apo atë spontan.

II. Organizimi i ndërveprimeve

- **Përzgjedhja e pjesëmarrësve** (pjesëmarrësit u përzgjedhën në bazë të kriterit gjinor)
- **Shoqëria** (pjesëmarrësit në bisedë kishin

lidhje shoqërore me njëri-tjetrin)

- **Përmasa e grupit** (bashkëbiseduesit ishin pesë-shtatë persona)
- **Vend i realizimit të bisedës** (auditori, jashtë auditorit (por brenda mjedisit universitar), jashtë mjedisit universitar (shtëpi, lokal, konvikt, etj))
- **Tematika e bashkëveprimit** (Shkolla, familja, shoqëria, përcaktimet gjinore, përkëdhelitet, sharjet dashamirëse)

III. Subjektet

Subjekti kryesor i vëzhgimeve, bisedave dhe anketimeve janë studentët e viteve të para, të dyta dhe të treta të Universitetit të Vlorës.

2. Perspektivat e fundit teorike

Për të pasqyruar më saktë lidhjet midis gjuhës dhe gjinisë, janë përmendur disa nga perspektivat e fundit teorike mbi këtë tematikë. Teoritë e mëparshme (Johnson 1997) të përdorimit të gjuhës dhe gjinisë bazoheshin në dikotominë gjinore, ku mashkulli dhe femra ishin në pozita të kundërta me njëra-tjetrën. Por kjo teori, lë mënjanë faktin se të dyja gjinitë përdorin të njëjtat burime gjuhësore dhe shfrytëzojnë të njëjtin sistem komunikimi. Kështu që, gjatë përdorimit të gjuhës në bisedë nga midis gjinive, disa elementë mbivendosen me njëri-tjetrin dhe si rezultat, ligjërimi femëror dhe mashkullor, përveç ndryshimeve të shumta, shfaq edhe disa elementë të ngjashëm. Vëmendje e madhe i është kushtuar identifikimit dhe përshkrimit të këtyre elementëve. Megjithatë, duhet pasur parasysh fakti se diferencat gjuhësore midis gjinive nuk nxiten nga elemente gjuhësor, por këto ndryshime janë produkt i proceseve dhe praktikave sociale. Të qenit djalë apo vajzë *ndërtohet* nga shoqëria (Ferguson, N, 1977, 153-162)—një proces gjatë të cilit gjuha luan rol kyç. Gjinia [9] është një faktor që ndikon në ligjërim, pavarësisht nëse studimi bazohet në sjelljet verbale, shoqërore, mendore, emocionale apo fizike të studentëve. Kjo s'do të thotë që vajzat apo djemtë të komunikojnë në atë mënyrë që mund të komunikojnë anëtarët e gjinisë që secili prej nesh i përket, por rëndësi ka mënyra sesi bashkëveprojnë gjinitë e ndryshme me njëra-tjetrën për të rritur cilësinë e komunikimit.

2.1 Gjuha dhe gjinia

- Forma dhe funksioni i ligjëritimit
- Tematikat që trajtohen në të shkruar nga gjini të ndryshme;

- Ndryshimet historike dhe bashkëkohore.

Në veçanti, duhet përqendruar në:

- Stilet e ligjëritimit bisedor
- Tematikat që trajtohen në të shkruar nga gjinia mashkullore e femërore paraqesin dy gjëra të ndryshme:
- Si gjuha zbulon, mishëron dhe mbështet qëndrime të gjinisë.
- Si përdoruesit e gjuhës flasin ose shkruajnë në mënyra të ndryshme dhe të veçanta që pasqyrojnë gjininë e tyre.

Çështja e parë është pjesërisht historike dhe e lidhur me studimin e pozitës së burrave dhe grave në shoqëri. Në të përfshihen pretendime të tilla si gjuha përdoret për të kontrolluar, dominuar, ose marr në mbrojtje. Kjo pikëpamje mund të jetë objektive nëse ilustron të dhënat ose se çfarë ndodh. Por ajo mund të paraqesë karakter subjektiv nëse objekti i studimit përcaktohet nga ndjenjat e subjektit të supozuar ndaj një sjelljeje të tillë.

Çështja e dytë e studimit rikujton shumë diskutime të ndikimit të pjesshëm të trashëgimisë kulturore dhe mjedisit social. Në këtë prizëm mund të theksojmë dy elementë:

- kushtëzimi kulturor apo social mund të ndikojë në qëndrimet gjinore në të folur dhe në të shkruar, por,
- ekzistojnë dallime objektive midis gjuhës të burrave dhe asaj të grave, dhe asnjë kusht social apo shoqëror mund t'i eliminojë tërësisht këto dallime.

Duhet theksuar se elementë [4] të tillë si, familja, shoqëria, kultura, shkollimi, raca, grupi etnik dhe zhvillimi ekonomik, janë faktorët që ndikojnë në ndryshimet e të folurit gjinor. Shoqëria shqiptare, por edhe vetë mësuesit, në përgjithësi, i inkurajojnë vajzat të përdorin sjellje gjuhësore të mira, ndërsa tolerojnë djemtë të shprehin ligjërimi të pasjellshme apo disi të ashpra në zgjedhjen e fjalëve.

Dallimet midis këtyre dy lloj komunikimesh varen nga motivet e komunikimit. Femrat dhe meshkujt jetojnë, punojnë dhe studiojnë së bashku, kështu që është e rëndësishme për të ditur ndryshimet gjinore në ligjërim, sepse kjo çon në rritjen e aftësisë për t'u lidhur dhe kuptuar më mirë të tjerët.

2.2 Format dhe funksionet e të folurit

Në studimin e gjuhës dhe gjinisë si variabël, duhet të zbatohet parimi i bashkëveprimit dhe format e mirësjelles. Qëllimi është gjetja e përgjigjes për

pyetjen: shfaqin djemtë dhe vajzat ndryshime thelbësore në mënyrën në mënyrën e tyre të komunikimit?

Shumë studime të huaja, si për shembull "*Living Language*" (f. 222), George Keith dhe John Shuttleworth sugjerojnë se:

- vajzat flasin më shumë se meshkujt, janë më të sjellshme, të pavendosura/ në mëdyshje, ankohen më shumë, bëjnë shumë pyetje, dhe janë më bashkëpunuese, ndërsa
- djemtë-betohen më shumë, nuk flasin për ndjenjat, flasin më shumë për sportin, vajzat dhe makinat në të njëjtën mënyrë, fyejnë shpesh njëri-tjetrin, janë konkurrues në bisedë, dominojnë bisedën, flasin me më shumë autoritet, japin më shumë komanda, ndërpresin më shumë në bisedë. Gjithashtu, edhe sipas Lakoff, gjatë procesit të të pyeturit gjinia femërore shpreh pasiguri dhe hezitim. Ndërsa, Fishman e konsideron të pyeturin si element të rëndësishëm të bashkëveprimit: femrat pyesin më shumë si pasojë e forcës së personalitetit dhe jo të pasigurisë. Pretendohet se gjatë bashkëveprimeve ndër-gjinore, meshkujt flasin dy herë më shumë se femrat.

Disa prej këtyre konkluzioneve janë përshkrime objektive, të cilat mund të vërtetohen, nëpërmjet pyetjeve, dhënies së komandave, ndërsa të tjerat paraqesin mendime të tepër përgjithësuese, disa prej tyre të pabazuara edhe jo-gjuhësore, si për shembull, meshkujt flasin me më shumë autoritet. Studimi i lidhjes që ekziston midis gjuhës dhe gjinisë u bazua në dy modele: modeli i dominancës dhe modeli i diferencës.

2.3 Modeli i dominancës

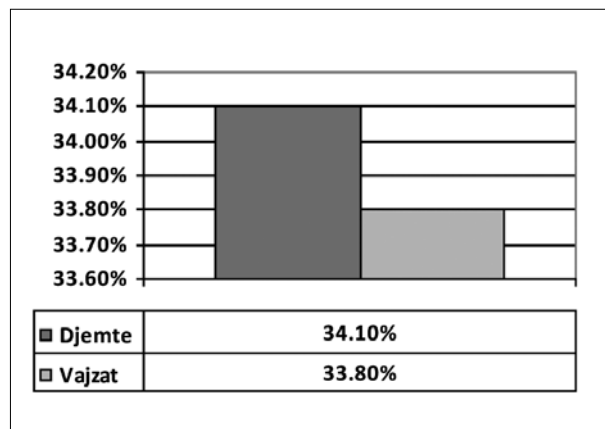
Ky model nënkupton se në bisedat ndër-gjinore, ka të ngjarë që meshkujt të ndërpresin bisedën më shumë se femrat. Si konkluzion, meshkujt përpiqen të dominojnë bisedën. Por lindin pyetjet, "Ndërprerjet e bisedës nga interlokutorët e gjinisë mashkullore janë shprehje të dominancës? Ekziston ndonjë arsye ose faktor tjetër përveç dominancës që ndikon në rrjedhën normale të bisedës? Janë interesimi dhe përfshirja në bisedë arsye që çojnë në ndërprerjen e bisedës?"

2.4 Modeli i diferencës

Për të ilustruar këtë çështje u realizuan vëzhgime të shumta të diskutimeve të diktura dhe bisedave të lira midis studentëve të Universitetit të Vlorës. Analizimi i transkripteve të këtyre bisedave nxori në pah rreth 557 ndërprerje në biseda.

"Fig. 1" paraqet në grafik, rezultatet e

ndërprerjeve në biseda midis studentëve të gjinive të ndryshme:

Rezultati është: vajzat dhe djemtë e ndërpresin bisedën pothuajse me të njëjtën frekuencë, përkatësisht: djemtë 34.1% dhe vajzat 33.8%. Djemtë ndërpresin pak më shumë gjatë bisedave, por diferenca është e papërfillshme nga ana statistikore.

3. Studimi

Për realizimin e këtij studimit, u vëzhguan diferencat e sjelljet gjuhësore të studentëve të ndryshëm. Gjatë vëzhgimit dolën në pah karakteristika të ndryshme, të cilat mund të kategorizohen në fjalëve të përdorura, elementët gramatikorë dhe leksiku i përdorur (p.sh., fjalët që përcjellin emocion), elementët paralinguistik, ndërprerjet në bisedë [8].

Qëllimi i parë i nën-çështjes ishte marrja e përgjigjes të pyetjes: Ka ndryshime në ligjërimitin e vajzave dhe të djemve? U mendua se ndryshimet më të mëdha do të shfaqeshin në fjalët funksionale (*functional words*), sepse këto fjalë janë shënues të mirë që tregojnë sesi individët lidhen me botën e jashtme. Megjithatë, për të sqaruar më mirë këtë çështje, u shqyrtua edhe një gamë e gjerë fjalësh që përshkruajnë gjendjet psikologjike dhe proceset sociale, duke përfshirë referencat me miqtë, familjen, emocionet, etj.

Qëllimi tjetër i studimit ishte përcaktimi i rolit të kontekstit në krijimin e ndryshimeve në të folurin gjinor [7]. Kërkimet e shumta për literaturë në gjuhën shqipe rreth kësaj çështjeje rezultuan se punime të mirëfillta për këtë tematikë janë shumë të pakta.

Klasa është një shoqëri e vogël dhe ka gjuhën e saj të veçantë, një gjuhë që ndikon në ato që ndodhin në klasë. Diskutimi dhe të pyeturit e studentëve është një pjesë e rëndësishme e repertorit të të

nxënit [9]. Të kërkuar ndihmë në klasë është një strategji aktive që ndihmon dhe rrit të mësuarin studentor. Të nxënit efektiv kërkon një sërë aftësish si zgjuarsi, vullnet, përkushtim, por një vend të veçantë në këtë fushë zë edhe aftësia e të formuluarit mirë të pyetjeve dhe përgjigjeve.

Por lind pyetja: Cila gjini është më e suksesshme në komunikim? Fakti është se, pavarësisht nga situata, djemtë dhe vajzat janë tepër efektiv në bisedë. Ky pohim, më shumë se kurrë, është i vërtetë në klasë. Vëzhgimet e kryera në universitetin: "I. Qemali" në Vlorë kanë treguar se ekzistojnë ndryshime në ligjërimin e vajzave dhe djemve, megjithatë këto ndryshime nuk janë thelbësore.

Për të vërtetuar deklaratat e mësipërme, në shumë klasa me studentë të degëve të ndryshme u zhvilluan disa aktivitete dhe një pyetësor në lidhje me dallimet gjuhësore në të folurin gjinor.

Aktivitet 1. Studentët u njohën me thëniet e lartpërmendura dhe u nxitën të shprehnin mendimet rreth atyre deklaratave. Së pari, studentët e ndarë sipas gjinisë paraqitën mendimet për të folurin femëror ose mashkullor. Së dyti, ata shprehin nëse ishin ose jo dakord me deklaratat për gjininë e kundërt-studentet femra u shprehën për thëniet rreth gjinisë mashkullore dhe studentët meshkujt u shprehën për gjininë femërore.

Aktivitet 2. Studentëve iu kërkuar të plotësonin 2 tabela, të cilat përshkruajnë tipare të përgjithshme të ligjërimin gjinor dhe studentët të përcaktojnë me rëndësinë apo vërtetësinë e tyre duke përdorur një listë numerore (1-9).

4. Rezultatet

Gjatë studimit lindi pyetja: A është e lehtë apo e vështirë studimi i gjuhës së përdorur nga të dy gjinitë? [2] Në përfundim të studimit u konkludua se studimi i gjuhës dhe gjinisë është e lehtë dhe e vështirë në të njëjtën kohë.

Është e lehtë për shkak se shumë studentë e

konsiderojnë interesante studimin e lidhjes së gjuhës me gjininë, dhe duan të gjejnë mbështetje për të shprehur pikëpamjet e tyre. Është shumë e lehtë të mbledhësh prova për të vërtetuar studimin e gjuhës në lidhje me çështjet gjinore. Gjithashtu, është e lehtë të zbatohen dhe verifikohen në praktikë pretendimet e bëra nga gjuhëtarë në studimet e mëparshme.

Studimi gjuhës në lidhje me gjininë është edhe i vështirë, për shkak se studentët mund të ndikohen nga emocionet dhe të jenë subjektiv në gjykimet e tyre [5].

Disa prej tipareve që karakterizojnë ligjërimin midis gjinive janë:

Prej diskutimeve, bisedave dhe analizimit të pyetësorit, u konstatua se ligjërimi femëror është më i kujdesshëm në formulimin e frazave; ndonjëherë është hezitues dhe emocional [6]. Mjafton të dëgjosh me vëmendje vajzat kur flasin gjatë orës së mësimit ose edhe jashtë auditorit, por në ato raste kur tema e bisedës është rreth mësimit, pikërisht në këto situata vërehet se ato:

1. Përdorimi i frazave shpjeguese dhe modifikuese, duke përdorur fjalë si: *domethënë, kështu pra, ashtu, duket sikur*, etj.

2. Përdorimi i shprehjeve të mirësjelljes, si: *"e ke problem sikur....."*, *"Do të më bëhej shumë qejfi sikur ..."*.

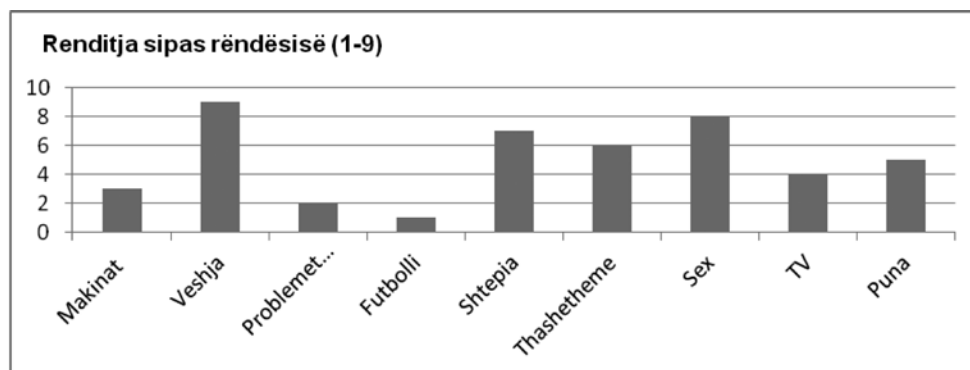
3. Përdorimi i pyetjeve tag: *"po ti, do ikësh në mësime?"*

4. Theksimi i disa fjalëve nëpërmjet intonacionit –*kështu që, shumë, goxha bukur*.

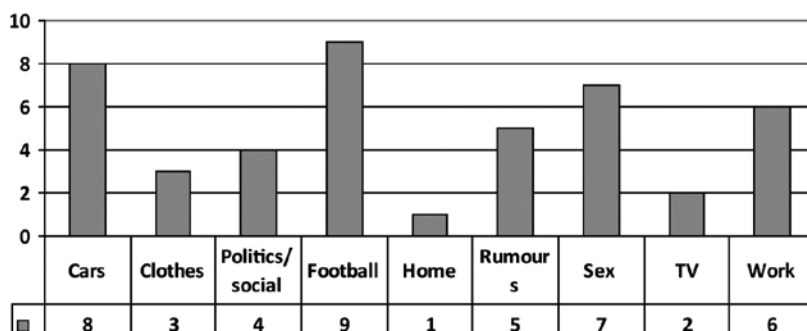
5. Përdorimi i tepruar i mbiemrave zbukurues: *fantastike, i bukur, i madh fare*.

6. Përdorimi i deklaratave të drejtpërdrejta. Meshkujt i perifrashojnë mendimet në mënyrë më të tërthortë.

7. Përdorimi i leksikut të veçantë "Fig. 2": femrat përdorin më shumë fjalë për gjëra të tilla si ngjyra, ndërsa djemtë përdorin më shumë fjalë për sportet e ndryshme. "Fig. 2"

8. Përdorni i fjalës pyetëse “pse?” (të tilla si, “*Pse nuk e hapni derën?*”) Vajzat bëjnë më shumë pyetje sesa djemtë.
 9. Përdorin shprehje tepër të zbkuruara, por edhe fjali ku shprehet mosbesim.
 10. Mbi-përdorimi i tepruar i foljes: *mendoj, thashë* unë, (për shembull, “*Unë mendoj se ...*”)
 11. Kërkojnë më shumë të falur: (për shembull, “*Më vjen keq, por unë mendoj se...*”)
 12. Përdorimi i ndërtimeve modale: (të tilla si *mund të, do, duhet, duhet-* “*A duhet të dalim tani?*”)
 13. Përdorimi i fjalëve që theksojnë kuptimin, më veçanërisht (për shembull, “*Unë jam aq e kënaqur që erdhët!*”)
 14. Gjithashtu, ligjërimi femëror përdor më shumë përemra, folje dhe fjalë sociale, fjalë që përshkruajnë gjendje të ndryshme emocionale dhe psikologjike. Mohimi dhe fjalët referuese për shtëpinë, janë gjithashtu tipare të këtij ligjërimi.
- Djemtë në ligjërimin e tyre paraqesin tipare më të ndryshme nga të vajzave.
1. Negociojnë për statusin/shmangin dështimin në bisedë
 2. Flasin me radhë
 3. Flasin asimetrikisht
 4. Shprehjet e përdorura prej tyre janë më të shkurtra, ku ndonjëherë dëgjohen fjalë të ligjëritit të shkujdesur.
 5. Ndërsa, djemtë, në ligjërimin e tyre, i tejkalojnë vajzat në një sërë dimensionesh gjuhësore, si: gjatësia e fjalës, përdorimi i numrave, nyjeve e parafjalëve.
 6. Djemtë, gjithashtu, diskutojnë më shpesh çështje që janë shqetësuese për ata dhe betohen më shpesh. Vlen për t’u theksuar se frekuenca e përdorimit të këtyre fjalëve ka lidhje me temën e bisedës. Për shembull, përdorimi i parafjalëve të shoqëruara nga nyje “*për në shtëpi*”.

Përsa i përket numrit të fjalëve të përdorura, përdorimit të përemrit të vetës së parë numri shumë, dhe kategori të tjera, si: emocionet (inati, gëzimi), gjinia, koha dhe hapësira nuk u evidentua ndonjë dallim thelbësor midis ligjëritit të përdorur nga vajzat dhe djemtë studentë.

“Fig. 3” thekson faktin se djemtë dhe vajzat ndryshojnë vetëm në kategoritë e fjalëve (p.sh., fjalët emotive kundrejt fjalëve konjitive), por ata përdorin nivele të ndryshme gjuhësore. Ligjërimi femëror thekson gjendjet psikologjike e sociale, dhe foljet. Ligjërimi mashkullor thekson çështjet e përditshme që i shqetësojnë ata. Më poshtë paraqiten shembuj të ndryshëm, të shkurtër, që mbështesin këtë përfundim.

Studentet, të çliruara nga trysnia e vëzhgimit, ata përshkruan gjendje psikologjike (p.sh., *i çmendur, e vështirë, më janë ngritur nervat, etj*), procese sociale (p.sh., *motra, shoqet*), foljet (p.sh., *po shikoj, po flas, mendova, thashë*) dhe mohimet (p.sh., *fare, aspak, jo*).

Studente #1: Epo mirë. Po shikoja atë filmin, po s’është se po e shihja, se po bëja detyrën e kursit në kompjuter. Mezi shtyp në kompjuter, prandaj ka edhe disa gabime. Më bërtiti edhe mami. Më mërzi më edhe ajo se po punoja unë.

Studente #2: S’jam hiç mirë, jam ujë në djersë. Koka po më dhemb shumë. Jam sëmure.

Studente #3: Jam në chat. Po flas me miqtë. Më ka marrë shumë malli për ata. Nuk kam qenë

asnjëherë larg shtëpisë. Çdo ditë pas mësimit, dilnim gjithmonë të gjitha bashkë. Ndonjëherë linim edhe ndonjë orë.

Student #4: Nesër është provimi i menaxhimit. Jam shumë në ankth. Detyrën e kursit e bëra mirë, por për provim s'kam mësuar shumë.

Shembuj nga ligjërimi mashkullor. Ata përdorin fjalë më të gjata dhe tematika e bisedës është detyrat, sporti, etj.

Student #1: Pasi dorëzoi provimin studenti shprehet: *Presore, më fal nëse kam bërë ndonjë gabim gramatikor sepse është e vështirë të përqëndrohesh kur e di se ke edhe vetëm njëzet minuta kohë dhe pastaj mbaron provimi.*

Student #2: Detyra kërkonte të përshkruanim se si i përjetojmë festat e fund vitit. Por unë në vend që të shkruaj për këto, mendoj për gjëra të tjera.

Student #3: *Pse duhet të shkruaj për mendimet e mia? Si t'ia nis për të shkruajtur mendimet e mia?!*

Student #4: *Isha në bibliotekë për të mbaruar detyrën sepse në shtëpi nuk kisha sinjal. Nja dy studentë që kisha afër vetëm flisnin, mezi e mbarova detyrën.*

Rezultatet e studimit me studentët, meshkuj dhe femra, në Universitetin e Vlorës nxorën në pah katër çështje [4] në kontrast me njëra-tjetrën. Ato janë:

- Statusi vs. Mbështetje
- Pavarësi vs. Intimitet
- Urdhra vs. Propozime
- Konflikt vs. Kompromis

Le të paraqesim shkurtimisht përkufizimin e secilës dhe tiparet ilustruese të vajzave dhe djemve studentë.

Statusi kundrejt Mbështetjes

Djemtë rriten në një botë në të cilën biseda është konkurruese—ata kërkojnë që të dominojnë vetë në bisedë. Për vajzat, biseda konsiderohet si mjet për të marrë informacion dhe mbështetje për mendimet e tyre. Djemtë e shohin botën si një vend ku njerëzit përpiqen të fitojnë statusin e tyre dhe për ta mbajtur atë. Vajzat e shohin botën si “një rrjet lidhjesh ku ato kërkojnë mbështetje dhe mirëkuptim”.

Pavarësia kundrejt intimitetit

Vajzat tentojnë drejt ruajtjes së privatësisë, intimitetit dhe mbështetjes reciproke. Djemtë kërkojnë të jenë më të pavarur, duke ruajtur kështu edhe statusin e tyre social. Këto tipare bëjnë që djemtë të reagojnë ndryshe nga vajzat për të njëjtën situatë.

Urdhra kundrejt propozimeve

Vajzat shpesh sugjerojnë se njerëzit bëjnë gjërat në mënyrë të tërthortë, - “le të...”, “pse nuk kemi....?” Ose “nuk do të jetë mirë, nëse ne mund të përdorim ...?”. ndërsa, djemtë mund të përdorin dhe të preferojnë të dëgjojnë urdhra ose komandantë drejtpërdrejt.

Mashkullorja si normë

Një nga idetë më me ndikim që udhëheqin jetën sociale është ai i mashkullores si normë. Terma të tilla si “burra”, “njeri” dhe “njerëzit” e përcjellin shumë mirë këtë. Përdoren terma që i përkasin gjinisë mashkullore edhe kur i referohemi një grupi në përbërje të së cilit janë djem edhe vajza. Por në qoftë se, njerëzit besojnë se stilet e ligjërimit të dy gjinive janë të ndryshëm, duket se është mëse e zakonshme se vajzat janë ato që ndryshojnë. Në qoftë se mohohen ndryshimet që ekzistojnë në ligjërimin gjinor, atëherë, rritet edhe më shumë konfuzioni, tashmë i përhapur mbi (ri)formimin e marrëdhënieve midis vajzave dhe djemve.

Pra, standardi përdor mashkulloren si normë, por edhe nëse femrat do të ndryshojnë ligjërimin e tyre duhe huazuar element të ligjërimit mashkullor, atëherë ato rrezikojnë që shoqëria t'i gjykojë ndryshe dhe me ashpërsi. Në lidhje me këtë çështje, shumë studente por edhe studentë u shprehen se një vajzë që flet si djalë duket si burrë, e ashpër, jo femërore. Gjithashtu, edhe nëse një djalë shfaq tipare të ligjërimit femëror në të folurin e tij, si p.sh., përdor së tepërmi fjalët: të lutem apo faleminderit, është delikat në të folur, etj., atëherë, ai rrezikon të etiketohet me epitete ofenduese.

5. Konkluzion

Djemtë dhe vajzat e përdorin gjuhën për qëllime të ndryshme. Ndryshimet në të folurin gjinor rrjedhin nga koncepti që vajzat dhe djemtë kanë për komunikimin. Përse shërben komunikimi? [2]—është pyetja që femrat dhe meshkujt i japin përgjigje të ndryshme.

Djemtë e konsiderojnë komunikimin si një mjet që shërben për të shkëmbyer informacion, domethënë, ata flasin kur kanë diçka për të thënë, kur duan të arrijnë një qëllim të caktuar, i kushtojnë më pak rëndësi anës afektive të të folurit dhe nuk japin shumë hollësira rreth çështjes. Vajzat përdorin komunikimin për të krijuar lidhje

me të tjerët, për të diskutuar rreth një çështjeje në të cilën mbizotëron aspekti emocionues dhe të treguarit e hollësishëm të çështjes.

Tiparet e ligjërimit femëror të shprehura më sipër nuk janë universale, sepse ato shfaqen në një pjesë të femrave, ndërsa një pjesë e konsiderueshme e tyre paraqesin siguri, besim, dhe forcë në ligjërimin e tyre. Ndryshimet në të folurin gjinor janë më pak të dukshme në shoqëritë e zhvilluara dhe më tepër të theksuara në shoqëritë të pazhvilluara ekonomikisht, ku

femra nuk luan rol kryesor në shoqëri dhe familje. Pavarësisht nga kultura apo arsimimi që mund të kenë femrat, anketimet dhe vëzhgimet e kryera në institucionin e lartpërmendur kanë treguar se: 78% e vajzave edhe kur kanë shfaqur siguri në ligjërimin e tyre, thënie që ato kanë përdorur përfundonin me intonacion ngritës, tamam sikur të bënin pyetje. Ky tipar tregon përpjekjen e femrës për t'u barazuar nëpërmjet ligjërimit me pozitën e djemve, por tregon edhe mungesën e besimit në shfaqjen e mendimeve të tyre.

REFERENCAT

[1] Shkurtaç, Gjovalin *"Pesha e fjalës shqipe"* Shtëpia Botuese: UFO ISBN: 978-99956-19-44-

[2] Shkurtaç, Gjovalin *"SOCIOLOGJIA"*, ISBN: 99943 1 086 0 Shtëpia Botuese: Toena

[3] Lloshi, Xhevat *"Stilistika e gjuhës shqipe dhe pragmatika"* Shtëpia botuese e Librit Universitar, Tiranë, 2001 ISBN 99927-0-145-5

[4] Maxwell-Atkinson, J and Heritage, J (1984) *'Structures of Social Action: Studies in Conversation Analysis'* Cambridge University Press

[5] Kollock, P, Blumstein, P and Schwartz, P (1985) *'Sex and Power in Interaction'* American Sociological

[6] Ochs, E (1999) *'Transcription as Theory'* in Jaworski, A and Coupland, N (eds) (1999) *'The Discourse Reader'* Routledge.

[7] Simkins Bullock, J and Wildman, B (1991) *'An Investigation into the Relationships between Gender and Language'* Sex Roles

[8] Ferguson, N (1977) *'Simultaneous Speech, Interruptions and Dominance'* British Journal of Social and Clinical Psychology 16: 295-302

[9] Johnson. G. (1992) *"Style and Stylistic"*, London.

MUNDËSI TË ZHVILLIMIT TË TURIZMIT FETAR NË RRETHIN E VLORËS

Fatlinda Shkurti

Departamenti i Edukimit, Fakulteti i Shkencave Humane
Universiteti "Ismail Qemali" Vlorë, E-mail: fshkurti@yahoo.com

Absrakt

Qëllimi i këtij punimi është identifikimi dhe njohja me llojet dhe karakteristikat e objekteve të kultit në rrethin e Vlorës. Rrethi i Vlorës, si trevë në jugperëndim të Shqipërisë ka qenë njohur qysh në antikitet e më vonë në lëvizjen turistike fetare, por në kushtet e reja lind nevoja e një mbështetjeje më të fuqishme për të krijuar një fizionomi të re të jetës së shoqërisë në përshtatje me zhvillimet turistike. Nëpërmjet metodës së krahasimit do të pasqyrohet gjendja aktuale e objekteve fetare duke dhënë edhe një historik të shkurtër të evolucionit të tyre në këtë periudhë tranzicioni demokratik. Në përfundime do të vihet theksi në këto probleme: Të tërheqë vëmendjen dhe kujdesin e pushtetit vendor të rrethit të Vlorës për vlerat e turizmit fetar; Të ndihmojë pushtetin lokal dhe komunitetin e zonës për një organizim e planifikim sa më real e të dobishëm të lëvizjes turistike për këtë fushë në këtë zonë; Të ndihmojë sado pak autoritetet vendore dhe bashkitë e Vlorës, Orikumit, Selenicës, Himarës në përvetësimin e strategjive afatshkurtra dhe afatgjata sidomos në drejtim të kësaj pasurie turistike, pra turizmit fetar duke tërhequr vëmendjen për mirëmbajtjen apo sistemimin e objekteve të kultit, Institutin e Monumenteve të Kulturës, investimet vendore dhe komunitetin e biznesmenëve.

Fjalët kyç: objekte kulti, turizëm fetar, pushtet vendor, komunitet, strategji.

Metodologjia

Nëpërmjet metodës së krahasimit do të pasqyrohet gjendja aktuale e objekteve fetare duke dhënë edhe një historik të shkurtër të evolucionit të tyre

në këtë periudhë tranzicioni demokratik. Do të pasqyrohen dhe jepen karakteristikat kryesore të objekteve të kultit në rrethin e Vlorës qysh nga përhapja e besimit që ato përçuan deri në ekzistencën tyre në ditët tona.

Hyrje

Vlora shtrihet në pjesën jugperëndimore të Shqipërisë, gjatë fundit jugor të Adriatikut dhe pjesës veriore të Jonit. Vlora ka një pozicion gjeografik shumë të përshtatshëm, ndodhet 135 km larg kryeqytetit të vendit Tiranës, 72 km e ndajnë nga Italia (Kanali i Otrantos) dhe 123 km me Greqinë (Ishulli i Korfuzit). Ka një sipërfaqe prej 1609 km² dhe përfshin katër qytete: Vlora, Himara, Selenica dhe Orikumi.¹

Vlora në lashtësi quhej Aulona. Gjurmët e hershme dhe gjetjet e shumta arkeologjike i përkasin shekullit VI p.e.r. Sipas studiuesve, rrënojat e një fortесе me mure guri të latuar me gjatësi 40 m, lartësi 75 m dhe trashësi 2 m, të gjetura ndër vite, dëshmojnë mënyrën më të plotë të qytetit antik.² "Emri i Vlorës, është një ndër të paktët emra gjeografikë të bregdetit lindor të Adriatikut që i ka qëndruar kohës qysh nga lashtësia. Në bregdetin e banuar sot nga popullsia shqiptare, ky emër gjeografik del i një lashtësie pak a shumë të përafërt me ato të Durrësit, Shkodrës, Lezhës dhe Ulqinit....Një pjesë e mirë e popullsisë së trevave të banuara nga stërgjyshërit e shqiptarëve mundi t'i rezistonte procesit të romanizimit dhe më pas të sllavizimit, që përfshiu pjesën më të madhe të Gadishullit Ballkanik" nënvizon në studimet e

1 Botim i Bashkisë së Vlorës, "Ftesë për në Vlorë", faqe 4
2 Gjidede. P, "Vendlindja ime", Tiranë 2008, faqe 56

veta akademiku Prof. Shaban Demiraj.³

Një vështrim i shkurtër historik mbi besimet fetare në rrethin e Vlorës

Në jetën e banorëve të Vlorës një kontribut të veçantë kanë dhënë edhe besimet fetare hyjnore, të cilat i kanë shërbyer harmonizimit të faktorëve jetik të banorëve të këtij qyteti. Sot në qytet dhe rrethina gjenden më të përhapura myslimanizmi, ortodoksizmi, bektashizmi dhe katolicizmi. Vlerat fetare kanë luajtur rolin e tyre në ruajtjen dhe konservimin e identitetit kombëtar.

Gjurmët më të vjetra fetare i ndeshim qysh në shekujt e parë të erës së re me bashkësitë e para të krishtera si dhe ngrihen ndërtesat e para të kultit të ri.⁴ Në fillimet e jetës së njerëzve banorët besonin në ekzistencën e forcave të mbinatyrshme që sipas tyre përcaktonin gjithçka në jetë.

Qysh në gjysmën e parë të shek. IV kur ishte sundimi romak edhe në trevën e Vlorës u shfaq krishtërimi, i cili u njoh si fe zyrtare dhe vazhdoi edhe në Perandorinë e Bizantit në formën e ortodoksisë që varej nga Patriarkana e Stambollit. Ndryshimet politike që ndodhën në trevat shqiptare dhe në krejt rajonin në shek. VI-X, u shoqëruan me ndryshime të rëndësishme edhe në kuadrin e organizimit kishtar. Në përfundim të dyndjeve të popujve, një sërë qendrash peshkopate u rrënuan dhe nuk përmenden më si Amantia, ndërkohë që të tjera shfaqen për herë të parë, në Vlorë Himara. Në kapërcim të shek. X-XI trevat shqiptare ishin nën juridiksionin kishtar të tri kryepeshkopatave, të cilat drejtonin një numër të madh selish peshkopale. Kryepeshkopata e Ohrit mundi të tërheqë nën juridiksionin e vet peshkopatën e Himarës, e cila iu shkëput Naupaktit dhe selinë e Vlorës që iu shkëput Durrësit.⁵

Ndarja zyrtare e kishës (1054), në kishë katolike të Perëndimit me qendër në Romë e në kishë ortodokse të Lindjes me qendër në Konstandonopojë i gjeti trojet e Vlorës nën Patriarkanën e Kostandinopojës. Ndryshe nga viset e tjera shqiptare në veri të vijës Durrës-Ohër, në territoret në jug të saj kriza e Perandorisë Bizantine në shek. XII dhe shembja e saj më 1204

nga kryqtarët nuk i tronditi pozitën e ortodoksisë bizantine.

Për mëse gjysmë shekulli pas rënies së Kostandinopojës, e gjithë shtrirja nga Durrësi në Prevezë u përfshi në kufijtë e Despotatit të Epirit, një formacion që në pikëpamje shtetërore e kishtare qe një imitim i Perandorisë Bizantine. Nën tutelën e despotëve të Epirit, peshkopatat e Ohrit, Kaninës, Himarës etj., njohën një periudhë lulëzimi të veçantë.⁶

Pas vitit 1260, trevat e Vlorës u përfshinë përgati një shekull tjetër (deri më 1346) në kuadrin e Perandorisë të rindërtuar Bizantine, gjë që ndikoi akoma më shumë në forcimin e karakterit ortodoks të besimit në to.

Qëndresa e popullsisë ndaj sundimit serb (1331-1355) të Stefan Dushanit u ndje për të gjitha trevat shqiptare deri thellë në Epir, pra edhe në krahinën e Vlorës, të cilët nuk pranorin të konvertoheshin në ortodoksinë serbe dhe nuk konvertoheshin duke marrë emra sllavë. Kryengritjet e zonës së Beratit (1356) dhe të Himarës (1358) e reduktuan pushtetin e despotëve vetëm në qytetin e Vlorës dhe rrethinat e tij.⁷

Përgjatë gjithë mesjetës këtu s'ka asnjë të dhënë që të pohojë ekzistencën e ballafaqimeve e të konflikteve fetare midis shqiptarëve ortodoksë dhe atyre katolikë. Kjo bashkëjetesë e ky mirëkuptim u ruajt edhe kur struktura fetare ndryshoi në mënyrë radikale dhe kur pjesa më e madhe e popullsisë u konvertua në islamizëm. Përkatësia e krishterë e shqiptarëve (pjesërisht në ritin ortodoks dhe pjesërisht në atë katolik) filloi të cenohej në dobi të përhapjes së islamit, fe zyrtare e shtetit osman. Fillimet e islamizmit të popullsisë shqiptare në trajtën e një procesi historik, kohësisht janë të lidhura me fillimet e vendosjes së sundimit osman në Shqipëri.⁸

Qytetet e Vlorës, Gjirokastrës dhe Beratit ende në fillim të shek. XVI nuk kishin të regjistruar asnjë shtëpi myslimane (duke përjashtuar këtu klerikët myslimanë që nuk bënë pjesë në popullsinë taksapaguese). Në vitet 1735-1740 pjesa dërrmuese e banorëve të Vlorës, Beratit dhe krahinave përreth lëshoi fenë ortodokse dhe kaloi në fenë islame.

Vrojtimi i dinamikës së procesit të islamizimit tregon se rreth mesit të shekullit XVIII struktura e

3 Krutaj. F, Gaçe. B, Abazi. Halo, " Vloa porti jugor i Adriatikut", Tiranë 2001, SH B Toena, faqe 6

4 Akademia e Shkencave të Shqipërisë, Instituti i Historisë, Historia e Popullit Shqiptar, Pj. I, faqe 200

5 Akademia e Shkencave të Shqipërisë, Instituti i Historisë, Historia e Popullit Shqiptar, Pj. I, faqe 245

6 Akademia e Shkencave të Shqipërisë, Instituti i Historisë, Historia e Popullit Shqiptar, Pj. I, faqe 251

7 Po aty, faqe 279

8 Po aty, faqe 587

re fetare e popullit shqiptar, d.m.th. përpjestimet sasiore midis popullsisë së krishterë dhe asaj të islamizuar, kishin arritur pak a shumë në nivele të qëndrueshme, të cilat me ndryshime të pakta do të ruhen deri në ditët tona. Islami u përhap në krahinën e Vlorës jo vetëm në variantin e vet kryesor, por edhe në formën e sekteve, siç është bektazhizmi.

Mjaft jeniçerë që ishin me shërbim në viset e largëta të perandorisë osmane kur ktheheshin nga shërbimi i gjatë në ato vende, përhapnin bektashizmin, duke ndërtuar edhe objekte kulti si teqe, tyrbe, vakëfe, etj. Teqeja e Kuzum Babasë përmendet edhe në "Enciklopedinë Bektashiane" si një qendër e përhapjes së bektashizmit në jug të Shqipërisë.⁹ Një vlerë të veçantë ka pasur teqeja e Haxhi Bektash Veliut në Kaninë të Vlorës e cila u themelua në shek. XVI nga Sinan Pasha, katragjyshi i Ismail Qemalit si dhe mjaft teqe të tjera në qytetin e Vlorës që i përshkon Evlija Çelebi në udhëshkrimin e vet në shekullin XVII.¹⁰ Me përhapjen e fesë islame në viset shqiptare, u thellua më tej diversiteti fetar, gjë që potencialisht krijonte kushte për përçarjen dhe shpërbërjen e kombit shqiptar. Mirëpo një gjë e tillë nuk ndodhi, për arsye se realiteti i ri fetar ishte një mozaik i vendosur mbi një shtrat të fuqishëm nga veprimi i faktorëve kulturor, gjuhësor etj.

Por në terrenin e nacionalizmit fetë shqiptare nuk ndesheshin vetëm me një fenomen të rëndësishëm kulturor e shoqëror me të cilin duhet të mateshin, por me një fe të vërtetë alternative, me një besim që i konkurronte dhe kjo ishte pikërisht "hyjnizimi" i identitetit shqiptar ose më saktë i të ashtuquajturit Shqiptarizëm. Në vjershat e Pashko Vashës ngulet këmbë në fenë e vërtetë shqiptare, atë të të parëve të cilët, kishin mbrojtur me jetën e atdheut, duke pohuar solemnisht se "feja e shqiptarëve është shqiptaria"¹¹

Objektet kryesore të kultit në rrethin e Vlorës

Me ndryshimet demokratike që ndodhën në Shqipëri pas 1990, u miratua edhe ligji i lirisë së besimit fetar, i cili përfaqëson bindjen dhe edukimin shpirtëror të njeriut me normat dhe

rregullat e sjelljes njerëzore-humanitare, të respektit, të paqes, të komunikimit, të punës dhe mbarëvajtjes shoqërore. Në vlerësim të këtij qëllimi shpirtëror dhe human edhe në qytetin e Vlorës në vitet 1991-1992 filloi njohja dhe rindërtimi i objekteve të kultit. Vlerat fetare kanë luajtur rolin e tyre në ruajtjen dhe konservimin e identitetit kombëtar.¹²

Bashkësia Myslimane përfaqësohet nga Myftinia e Vlorës dhe Këshilli i Myftinisë si organ konsultativ, ndërsa ritet fetare kryesisht kryhen në Xhaminë e Plumbit. Kjo xhami është ndërtuar sipas stilit klasik të arkitekturës islame, "Foto 1". Ndodhet pranë qendrës së qytetit.

Mendohet se është ndërtuar prej arkitekt Sinanit me origjinë shqiptare, në kohën e qëndrimit të Sulltan Sulejmanit në Vlorë kur Sulltan Sulejmani urdhëroi edhe ndërtimin e kalasë së skelës.

Xhamia e Plumbit është e ndriçuar bollshëm nga dritaret e shumta e të mëdha. Muratura është e ndërtuar me gurë e tulla të vendosura me mjaft rregull. Dy rreshta gurësh të gdhendur, dy rreshta tullash të trasha. Një kornizë guri e hollë kalon nëpërmjet dy rreshtave të sipërm të dritareve.

Kalimi në tamburin dymbëdhjetë faqësh bëhet direkt pa ndonjë ngushtim, duke formuar vetëm çati trekëndëshe në qoshet. Minarja është ndërtuar me gurë të gdhendur shumë e bukur, e hollë me seksion poligonal e ndërtuar me saktësi dhe me ballkonin e sipërm me korniza të profiluara artistikisht. Duke u nisur nga format arkitekturore trajtimi i përgjithshëm dhe i pjesëve të veçanta (minaret, portal i hyrjes, teknika e ndërtimit) mendojmë se Xhamia e Plumbit duhet të jetë ndërtuar në mesin e shekullit XVI. Për një datim më të saktë na ndihmon Evlija Çelebi i cili me udhëtimin e tij në Vlorë e përmend si xhami të mbuluar me plumb (domethënë me kupolë). Nga mbishkrimi rezulton të jetë ndërtuar në vitin 1541. Ndër gjurmët e vjetra ka qenë edhe xhamia e Muradies, e stilit sulltanor me kupolën e ndërtuar në gjysmën e dytë të shekullit XVI.

Projekti dhe realizimi i xhamisë janë kryer nga arkitekti shqiptar Sinani, i cili ishte një nga ndërtuesit më të rëndësishëm të xhamive në periudhën e parë të Perandorisë Osmane.¹³

⁹ Enciklopedia Bektashiane, Paris 1937, faqe 876

¹⁰ Evlija Çelebi "Shqipëria para dy shekujve", Tiranë 1929, faqe 47

¹¹ Roberto Marko dela Roka "Kombësia dhe feja në Shqipëri 1920-1944", faqe 10

¹² Krutaj. F, Gaçe. B, Abazi. Halo, " Vlorë porti jugor i Adriatikut", Tiranë 2001, SH.B.Toena, faqe 43

¹³ Botim i Bashkisë së Vlorës, "Ftesë për në Vlorë", faqe 32

Foto 1. Xhamia e Muradies

Në qytetin e Vlorës, në sheshin para Bashkisë, atje ku fillon rruga që të çon drejt spitalit, në krahun e djathtë ku është ndërtuar një pallat në formë harku, ka qenë ngritur xhamia e Tabakëve, e cila u prish në vitin 1967.

Komuniteti ortodoks kryen veprimtarinë e vet nëpërmjet Mitropolisë së Vlorës, e cila varet nga Peshkopata e Beratit. Ritet fetare kryhen në kishën e Shën Todrit, "Foto 2". Veprimtari të gjerë kryejnë klerikët në kishën e Nartës, Dhërmiut, Selenicës, Himarës e Mifolit.¹⁴

Foto 2. Kisha e Shën Todrit

Kisha e Shën Todrit mendohet të jetë ndërtuar në shekullin XV. Këtu vinin besimtarë pa dallim feje nga të gjitha viset e Shqipërisë. Në vitet 1922-1926, kisha ka qenë manastir dhe me kërkesën e popullit në 1927 u kthye në kishë. Në vitin 1967 edhe kjo kishë u shkatërrua. Nga fillimi i viteve 1990 filluan lutjet dhe faljet për hapjen e kishës dhe në 9 mars 1990 u bë rihapja e kishës. Në maj 1991 në oborrin e kishës me prezencën e

Artur Liolinit dhe Papa Kozmait u bë ceremonia e Pashkës së Parë, ndërsa më 27 Qershor 1993 bëhet çelja e Kishës tashmë të rindërtuar.

Komuniteti Katolik e kryen veprimtarinë e vet fetare në kishën e Shën Mërisë dhe kishën e Shën Luigjit. Qysh nga mesi i shek. XIX ajo u gjallërua nga Austro-Hungarezët dhe më pas nga italianët. Një rol të madh kanë luajtur klerikët atdhetarë Don Mark Vasa dhe Shtjefën Gjeçovi. Pas vitit 1946 u çel edhe Komuniteti i Shërbëtorëve të Marisë.¹⁵

Regjimi komunist e shndërroi në teatër kukullash duke zhdukur çdo shenjë të kishës së vjetër dhe kur iu rikthyen të premtën e shenjtë të vitit 1991 katër murgeshat shqiptare, të mbetura mrekullisht së bashku vendosën një kryq në fasadë dhe ndryshuan mbishkrimin.

Më 27 Nëntor 1991 me miratimin e dërguar nga Selia e Shenjtë, erdhën shërbëtorët e Mërisë dhe u vu dorë menjëherë për të rindërtuar kishën. Ngjitur me kishën ndodhet dhe banesa e kishës rikonstruktuar në vitin 1996, "Foto 3".

Foto 3. Kisha Katolike (Shën Luigji)

Komuniteti Bektashian ka gjurmët e veta me objektet e kultit për traditën e tij qysh në shek. XV-XVI me Teqenë e Kaninës, ndërtuar nga Sinan Pasha dhe më vonë me Tyrben e Kaninës ndërtuar në shek. XVII-XVIII. Një nga faktorët e përhapjes së bektashizms në rrethinat e Vlorës se në radhët e jeniçerëve ku kryenin shërbimin ushtarak kishte mjaft vlonjatë të cilët kur ktheheshin nga shërbimi u bënë përhapës të bektashizmit dhe ngritjes së objekteve të kultit.

Në vitin 1920 në Kongresin Kombëtar të Lushnjës afirmohet Komuniteti Bektashian krahas atij mysliman ortodoks e katolik. Në 1925 në periudhën e reformave të Qemal Atatürkut një

14 Krutaj. F, Gaçe. B, Abazi. Halo, " Vlora porti jugor i Adriatikut", Tiranë 2001, SH.B. Toena, faqe 44

15 Krutaj. F, Gaçe. B, Abazi. Halo, " Vlora porti jugor i Adriatikut", Tiranë 2001, SH B Toena, faqe 46

fluks tjetër bektashinjsh vjen në Shqipëri, por këtë radhë nuk duket se është e rastit. Baballarët e shenjtëruar të kohës e kishin parashikuar një gjë të tillë pasi nga viti 1920 e në vazhdim ndeshemi me një strategji të qartë të ngulitjes së bektashinjve në Shqipëri. Duke vlerësuar teqenë e Kuzim Babait si qendër kryesore të rretheve Vlorë, Fier dhe Mallakatër u arrit ngritja e tyrbes Kuzum Baba, si një objekt kulti i një rëndësie të veçantë me parametra bashkëkohor ndërtimi "Foto 4".

Foto 4. Tyrbe e Kuzum Babait

Në Tiranë ndodhet Selia e Shenjtë e Kryegjyshitës Botërore Bektashiane e cila ka nën administrim Gjyshitën Bektashiane në Vlorë, Elbasan, Gjirokastrë. Ritet dhe ceremonitë fetare sot kryhen në Teqenë e Kuzum Babait. Më 2 prill 1998 është bërë inagurimi i tyrbes së Kuzum Babait ku çdo ditë të enjte bëhen pelegrinazhe nga besimtarë të të gjitha feve.

Kisha e Shën Mërisë në Ishullin e Zvërnecit, "Foto 5" Kisha e Shën Mërisë ndodhet në ishullin piktoresk të Zvërnecit në lagunën e Nartës. Kjo kishë është një monument kulture që i takon shekullit të XIII dhe i përket ndërtimit tip kryq me kupolë.¹⁶

Foto 5. Manastiri i Shën Mërisë në Zvërnec

16 Projekti Medwet Coast: "Ruajtja e ekosistemeve ligatinore dhe bregdetare në Rajonin e Mesdheut", Tiranë 2005, faqe 29

Në ambjentet e brendshme të saj ruhen fragmente të pikturës murale e altari i gdhendur në dru zbukuruar me motive me lule e kafshë. Kishës i jep vlerë origjinale edhe hajati i shtruar me pllaka guri e që në anë veriore merr dritë nga shtatë harqe të mbështetura në kollona guri. Kisha e Zvërnecit është një ndërtim me vlerë arkitektonike. Në krahasim me kishën e Marmiroit, kisha e Zvërnecit ka formë të hedhura, më të zhvilluara dhe paraqet jo vetëm një ndërtim më të vonë, por edhe të ndërtuar me mjeshtëri.¹⁷ Në kishën e Shën Mërisë prej vitit 1994 ka nisur rindërtimi i kompleksit të ndërtesave, rindërtimi dhe ripërtëritja jo e plotë e kishës u krye në prill-maj 2003. Kisha është e restauruar dhe shërben si vend lutjeje, organizim ceremonish fetare ortodokse dhe çdo vit kujtohet 15 gushti, ditëlindja e Shën Mërisë.

Kisha e Marmiroit, "Foto 6".

Foto 6. Kisha e Marmiroit

Kisha e Marmiroit, siç e quajnë banorët e zonës, gjendet në një kodër pranë rrënojave të qytetit antik të Orikut në fund të gadishullit të Karaburunit, aty ku ai bashkohet me luginën e Dukatit dhe është një kishë bizantine me kupolë, ndërtimi i së cilës datohet diku në shekullin XII.¹⁸ Është i vetmi monument i rrallë i kohës bizantine të shekullit XII-XIII. Muret dhe kalaja janë të zbukuruara me afreske. Nga ana e jashtme ka formën e një kryqi dhe e pajisur me tamburin (cilindrik) dhe kupolën. Në faqet e brendshme të mureve ruhen fragmente të pikturave murale të cilat kanë tipare të kulturës bizantine. Kisha ka tre hyrje dhe dallohet për vlerat arkitektonike dhe mbas restaurimit ka fituar edhe ato estetike. Projekti i restaurimit përmbante çlirimin nga

17 Meksi, A. "Arkitektura e kishave të Shqipërisë", Tiranë 2004, faqe 209

18 Plani i Zhvillimit Lokal, Bashkia Orikum, Tiranë 2009, faqe 24

shtresat për të nxjerrë në pah formën kryq i lirë, plotësimin e kupolës dhe të tamburit, konsolidimin e mureve të dëmtuara, ndërtimin e çatisë me tjegulla dhe konservimin e mbetjeve të narteksit (Ajodhinës).

U pranua nevoja e restaurimit edhe në aspekte plotësimi për shpëtimin e monumentit nga dëmtimi i mëtejshëm për shkak të vendndodhjes së tij. Nga lindja kufizohet me pyllin e Valltos (Pallorëngut) pjesërisht me një luginë e mbushur në një kënetë të kripur.¹⁹ Në rrethin e Vlorës ka një numër të madh kishash të cilat pas viti 1990 janë restauruar e rregulluar për të organizuar shërbesa të ndryshme dhe ceremoni fetare.

Turizmi fetar dhe motivet e lëvizjes turistike

Fakti që të gjitha qytetërimet, nga primitivet e deri në ato aktuale kanë shprehur ndjenjat e tyre ndaj Perëndive, ka përcaktuar zhvendosjen drejt qendrave fetare të grupeve pak a shumë të konsiderueshme të pelegrinëve. Turisti fetar nisat nga dëshira të shoh një vend të panjohur shpesh interesin artistik ndaj strukturës arkitektonike të ndërtesës së shenjtë e deri tek kurioziteti i thjeshtë. Ky tip turisti dallohet për një sërë aspekte që është e rëndësishme të njihen.

Qëllimi kryesor i udhëtimit të tij është ajo e pohimit të një bindje fetare; thjeshtësia e kërkesave sepse turisti për motive fetare nuk dominohet nga ide e dëfrimit, argëtimit; periodiciteti i theksuar i spostimeve e cila varet nga kalendari fetar dhe nga tipi i kultit që zhvillohet. Në vendet e shenjta koha dhe hapësira ruajnë vlera të ndryshme nga e zakonshmja. Çfarë e shtyn potencialin individ fetar të spostohet larg nga shtëpia. Motivët janë komplekse dhe eksperiencat janë të ndryshme nga personi në person.

Dikush kërkon një oaz ku mund të qëndroj në qetësi apo dëshirojnë shoqëri me klerikët për të marrë pjesë në lutjet dhe jetën e tyre, tek të gjithë është dëshira për të ndarë me ta vizionin e tyre të jetës. Pelegrinët modernë janë në çdo rast të ndikuar nga kushtet socio-ekonomike të shoqërisë bashkëkohore dhe bijë të turizmit të organizuar.

Turizmi fetar është një element me interes të veçantë që në të ardhmen do të jetë një pasuri e rajonit e aftë të gjenerojë flukse turistike dhe në sezonin e ulët turistik dhe do të kontribuojë në kapacitetin optimal të hoteleve, duke siguruar 19 Tava, Sh. " Historia e Dukatit", Tiranë 2002, faqe 352

dhe vende pune.

Në jetën dhe praktikën e banorëve të këtij rajoni vazhdimisht organizohen ceremoni të festave rituale dhe ditëve të shënuara siç janë Karnavalet e Nartës që organizohen gjatë Pashkëve ortodokse, dita e Shën Mërisë në Zvërnec, në 15 gusht.

Banorët e zonës, por edhe të ardhur kalojnë natën jashtë dhe ndahen sipas njohjeve dhe familjeve. Në mbrëmje ndizen zjarre kërcehet e këndohet deri natën vonë. Pjata më e pëlqyer është pata e pjekur e lidhur me festën e Shën Mërisë. Në fshatrat e bregdetit të Himarës ka shumë të kremte me rite dhe elemente të krishtera. Këto rite i përkasin periudhës para shekullit të XX. Sot organizohen të kremtet si ditë gëzimi e urimesh. Shumë festa fetare që deri në fillimin e viteve 1990 ishte tabu t'i përmendnim festohen sot nga të gjithë. Mund të përmendim Pashkët e Vogla, Pashkët e Mëdha, Bajramin e Madh, Bajramin e Vogël, Festën e Novruzit, Ditën e Verës etj.

Një tregues i rëndësishëm i harmonisë fetare në këtë krahinë është edhe pjesëmarrja në ceremonitë e besimeve të ndryshme dhe festimi i tyre nga të gjithë pa patur dallim.

Përfundime dhe rekomandime

- Turizmi fetar si një element me interes në të ardhmen do të jetë një pasuri e vendit e aftë të gjenerojë flukse turistike edhe në sezonin e ulët turistik.
- Në rrethin e Vlorës ka mjaft kisha, manastire, xhami, tyrbe, teqe që dëshmojnë për veprimtarinë fetare të banorëve. Veç vlerave arkitekturore këto objekte përfshijnë edhe piktura, mozaikë, relike dhe dëshmi të tjera të jetës së hershme.
- Objektet e kultit për t'u restauruar në fillim bëhet projekti nga Instituti i Monumenteve të Kulturës që mbulon artin dhe arkitekturën pas miratimit të projektit nga Këshilli i Restaurimit në I.M.K. dërgohet përfundimisht në Ministrinë e Kulturës dhe Turizmit dhe pastaj miratohet nga Këshilli Kombëtar i Restaurimeve me këtë procedurë mbyllet dokumentimi dhe gjenden rrugët për të kërkuar financimin si nga: Ministria e Kulturës dhe e Turizmit, donator, individ të veçantë etj.
- Objektet fetare "janë" si njerëzit, kanë individualitetin e tyre dhe janë të papërsëritshëm dhe që në gjenezën e tyre kanë ndikuar faktorë të shumtë.
- Një bashkëpunim të ngushtë duhet të kenë

institucionet dhe organet vendore të këtij rajoni me Universitetin e Vlorës "Ismail Qemali" për hartimin e projekteve dhe politikave rajonale turistike edhe në kuadër të turizmit religjioz.

- Në kuadrin e Agjencive Turistike të gjenden apo të ngrihen agjenci speciale të cilat të merren me organizime të ndryshme kushtuar objekteve të kultit, si dhe për menaxhimin e strehimit, gastronomisë, udhëtimeve turistike të karakterit fetar.

Referenca

[1] Botim i Bashkisë së Vlorës, "Ftesë për në Vlorë"

[2] Gjidede. P, "Vendlindja ime", Tiranë 2008

[3] Krutaj. F, Gaçe. B, Abazi. Halo, " Vlora porti jugor i Adriatikut", Tiranë 2001

[4] Akademia e Shkencave të Shqipërisë, Instituti i Historisë, Historia e Popullit Shqiptar, Pj. I

[5] Enciklopedia Bektashiane, Paris 1937

[6] Evlija Çelebi "Shqipëria para dy shekujve", Tiranë 1929

[7] Roberto Marko dela Roka "Kombësia dhe feja në Shqipëri 1920-1944"

[8] Projekti Medwet Coast: "Ruajtja e ekosistemeve ligatinore dhe bregdetare në Rajonin e Mesdheut", Tiranë 2005

[9] Meksi, A. "Arkitektura e kishave të Shqipërisë", Tiranë 2004

[10] Plani i Zhvillimit Lokal, Bashkia Orikum, Tiranë 2009

[11] Tava, Sh. " Historia e Dukatit", Tiranë 2002

NDIKIMI I STRESIT NË ARRITJET AKADEMIKE TË STUDENTËVE

Petrit Taraj

Departamenti i Edukimit, Universiteti "Ismail Qemali" Vlorë.

E-mail: ptaraj2@gmail.com

Abstrakt

Ky studim u ndërmor për të gjetur nëse faktorët që shkaktojnë stres akademik ndikojnë në arritjet akademike të studentëve, pra nëse ekziston një marrëdhënie e stresit të perceptuar dhe performancës akademike të studentëve. Qëllimi final është për të përcaktuar faktorët që mundësojnë rritjen e nivelit të stresit të perceptuar të studentëve dhe marrëdhëniet në mes të performancës akademike dhe faktorëve që shkaktojnë stres. Studimi u realizua në periudhën Gusht 2011, me studentët e Universitetit "Ismail Qemali" të Vlorës. Statistika përshkruese e shprehur në përqindje, dhe analiza e të dhënave u realizua nëpërmjet programit SSPS. Nga analiza e të dhënave rezultoi se studentët kanë përjetuar stres në nivelin mesatar ($\text{Mean} = 47.24$) që i përket kategorisë (pothuajse shpesh). Rezultatet e testit tregojnë gjithashtu se ka një korrelacion domethënës ndërmjet nivelit të stresit të perceptuar të studentëve dhe mbingarkesës (numri i klasave apo lëndëve të marra nga studentët) në nivelin $p < 0.01$. Vlera e r është -0.173 tregon se ka një korrelacion negativ midis nivelit të stresit të perceptuar dhe numrit të lëndëve të marra nga studentët, e cila ka ndikuar në performancën akademike të studentëve. Kjo nënkupton se kur niveli i stresit të perceptuar është më i lartë, arritjet akademike do të jenë më të ulëta.

Fjalë kyçe: stresi perceptuar, faktorët e stresit, faktorët akademikë, performancë akademike, stresor.

1. Hyrje

1.1 Sfondi i studimit

Stresi dhe faktorët që e shkaktojnë atë sjellin probleme fizike dhe mendore dhe si rrjedhim prekin të menduarit dhe kujtesën e studentëve. Nga studimet e kryera në këtë fushë jepen konkluzione që faktorët stresant ndikojnë në performancën akademike të studentëve. Stresi është një element i përbashkët në jetën e çdo individi, pavarësisht nga raca apo sfondi kulturor (Garrett, 2001). Gjatë disa dekadave të fundit, ka pasur hetime të rëndësishme në çështjet e stresit dhe menaxhimin e tij (Dziegielewski, Turnage & Roest Marti, 2004). Fokusi i këtij studimi është gjetja e korrelacioneve në marrëdhëniet midis faktorëve stresant dhe performancës akademike dhe impaktit të këtyre faktorëve në suksesin akademik.

Pavarësisht nga hulumtimet e kryera mbi faktorët që shkaktojnë stres dhe ndikimi i tij në arritjet akademike të studentëve të universitetit, shumë studime janë kryer në izolim, pa përfshirë një listë të plotë të faktorëve të stresit. Pjesa më e madhe e hetimeve kanë ndodhur në Shtetet e Bashkuara, të përqëndruara kryesisht në studentët e mjekësisë. Në mënyrë të veçantë, studimi synon t'iu përgjigjet pyetjeve të kërkimit të mëposhtme:

1. A ka një korrelacion të rëndësishëm statistikor në mes të nivelit të stresit të perceptuar dhe performancës akademike të studentëve?
2. Cilët janë faktorët e stresit që statistikisht kanë një impakt më të madh në arritjet akademike të studentëve?

Në seksionin e metodologjisë së përdorur në këtë

studim është përshkruar hap pas hapi në bazë të objektivave të studimit analiza e rezultateve. Janë diskutuar të gjitha gjetjet dhe implikimet e rezultateve dhe janë paraqitur rekomandimet e nevojshme.

1.2 Deklarimi i problemit

Para studentëve shfaqen shumë pengesa për të arritur dhe tejkaluar në mënyrë optimale performancën e tyre akademike. Një numër i hulumtime janë bërë në kërkim të korrelacioneve të faktorëve të stresit të studentëve dhe efekteve në arritjet akademike (GPA), (Hatcher dhe Prus, 1991, Hammer, Grigsby dhe Eoods, 1998, Trockel, Barnes dhe Egget, 2000; Calderon, Hey dhe Seabert, 2001; Kelly Kelly dhe Clanton, 2001). Ne mendojmë se nga realizimi i këtij hulumtimi për të shqyrtuar këtë çështje të veçantë do të përfitojnë grupe të ndryshme në Universitetin "Ismail Qemali" të Vlorës sidomos në planifikimin dhe kryerjen e programeve të qëndrueshme, të nevojshme dhe fleksibile për studentët, në mënyrë që faktorët e stresit të lidhura me të, mund të reduktohen dhe të mund të arrihet një performancë më e mirë akademike.

1.3 Objektivat e studimit.

Ky studim përpiket të konstatojë nivelin e stresit të perceptuar të studentëve dhe të gjejë nëse ka një lidhje reciproke në mes të nivelit të stresit të perceptuar të studentëve dhe performancës së tyre akademike. Objektivi ynë final është për të përcaktuar se cilët faktorë kanë më tepër impakt në stresin e perceptuar të studentëve dhe sa mund të kontribuojnë në punën e tyre akademike. Përveç kësaj, në studim është hulumtuar në gjetjen e korrelacioneve mes performancës akademike dhe faktorëve të identifikuar të stresit. Qëllimi i këtij studimi është përcaktimi, nëse ekziston, i një korrelacioni negativ midis stresit të perceptuar në fund të semestrit pranverë 2011 dhe performancës akademike (GPA) të studentëve. Stresi i perceptuar do të matet nga Shkalla e Perceptimit të Stresit, dhe performanca akademike (GPA) nga notat e marra në fund të semestrit (Pranverë 2011). Ne supozojmë se një nivel i lartë i Shkallës së Perceptimit të Stresit do të ndikojë në rezultate të ulëta akademike (GPA).

2. Shqyrtimi i literaturës

2.1 Konceptimi i stresit

Lazarus dhe kolegjë të tjerë e kanë konceptuar

stresin si një proces kompleks, multivariate, si rezultat i një sistemi të gjerë të variablave ku përfshihen inputet, produktet dhe aktivitetet ndërmjetësuese të vlerësimit dhe përballimit (Llazari, 1990, Llazari, DeLongis, Folkman, Gruen, 1985). Sipas kësaj qasjeje transaksionare, procesi i stresit është dinamik, dhe vazhdimisht i ndryshueshëm, si rezultat i një ndërveprimi të vazhdueshëm në mes të njeriut dhe mjedisit. Sipas Ross, Neibling dhe Heckert (1999), ka disa shpjegime për nivelin e stresit të rritur të studentëve. **Së pari**, në jetën universitare tek studentët ndodhin ndryshime të rëndësishme.

Së dyti, për shkak të presionit dhe mbingarkesës së studimeve, ka tendosje në marrëdhëniet e vendosura ndërpersonale.

Së treti, marrëdhëniet me familjen dhe ndryshimet në mënyrën e jetesës kontribuojnë për të rritur stresin midis studentëve të universitetit.

Përveç kësaj, studentët përjetojnë stres në lidhje me kërkesat akademike, sistemet e mbështetjes, dhe aftësitë përballuese të paefektshme. Ka shumë faktorë që mund të shkaktojnë stres dhe të ndikojnë në punën akademike të studentëve dhe për këtë arsye të ndikojnë në notën mesatare (GPA) e tyre. Faktorët përfshijnë ushtrimet, ushqimin, gjumin, punën dhe pjesëmarrjen në klasë. Studimi i literaturës tregon se studentët mund të përjetojnë stres për shkak të një sërë faktorësh të tillë si :

(1) Faktorët e shëndetit - sasia e të ushtruarit (Trockel et al, 2000),

- Gjumi (Hammer et al, 1998; Kelly et al, 2001;)
- Mungesat (Ryan, 2004; Trockel et al, 2000)
- Rutinat ushqimore (Benton & Sargent, 1992; Hammer et al, 1998; Kalman, 1997; Meyers, 1989; Rafidah et al, 2007; Ryan, 2004; Trockel et al., 2000),

(2) Faktorët akademik (Aldëin & Greenberger, 1987, Blumberg dhe Flaherty, 1985; Clark & Rieker, 1986; Duckworth & Seligman, 2006, Evans & Fitzgibbon, 1992; Felsten & Eilcox, 1992, Fisher, 1994; Kohn & Frazer, 1986, Lesko & Summerfield, 1989, Lin & Zeppa, 1984, Mallinckrodt, Leong, dhe Kralj, 1989, Pfeiffer, 2001, Ratana, 2003; Rafidah et al, 2007; Schafer, 1996, Struthers, Perry, & Menec, 2000).

(3) Faktorët social - familja dhe mbështetja sociale (Cutrona, Cole, Colangelo, Assouline, dhe Russel, 1994, Hackett, Betz, Casas, dhe Rocha-Singh, 1992, Hudson dhe O'Regan, 1994; Orpen,

1996; Trockel et al, 2000; Williams, 1996);

- financat (Hudson & O'Regan, 1994) dhe
- problemet me shokun e dhomës (Blai, 1972, Ryan, 2004).

Duke studiuar literaturën shpesh midis studiuesve lind një pyetje; se cili faktor stresi ka ndikim të konsiderueshëm në arritjen akademike të studentëve. Shumë nga studimet e mëparshme kanë raportuar rezultate jopërfundimtare ose në kundërshtim me njëra – tjetrën. Ratana Saipanish (2003) në studimin e tij konkludoi se burimi më i përhapur i stresit akademik ishte testi / provimi. Natyrisht, testi ose ankthi i provimit është një nga shkaqet kryesore të stresit akademik të studentëve, si një faktor që prek emocionalisht dhe shkakton ankth tek studentët.

Në një studim të saj Laura P. Womble (2003) duke ju referuar studimit të (Trockel et al, 2000) konkludoi se të ushqyerit është gjithashtu një problem për studentët. Studentët mund të kenë vështirësi në gjetjen e kohës për të gatuar ushqim adekuat. Shumica e studentëve jetojnë më vete, dhe mësimi i gatimit mund të jetë një sfidë.

Ky studim nuk ka marrë parasysh disa kërkime rreth gjumit të cilat sugjerojnë se njerëzit të cilët flenë më pak orë në natë mund të kenë mospërshtatje psikologjike. Gjumi në sasi kohe më të shkurtra ka treguar për rritjen e faktorëve të tillë si ankthi dhe stresi, të cilat kanë qenë të lidhura me punën akademike (Kelly et al, 2001). Këta faktorë shkaktojnë probleme tek studentët duke shkaktuar mungesë vëmendje dhe gjithashtu rritjen e numrit të gabimeve në teste. Një faktor tjetër lidhur me shëndetin që mund të ndikojnë në notën mesatare të studentit (GPA) është frekuentimi në klasë. Pjesëmarrja në klasa mund të jetë e lidhur me faktorët e stresit si të fjeturit e pamjaftueshëm, përgjegjësia në punë, sëmundjet dhe gjithashtu të qenurit familjarë ose kujdesi për fëmijët. Frekuentimi i një klase (lënde) në ora tetë të mëngjesit mund të jetë një problem i madh për studentët e privuar nga gjumi, sidomos për ata që ndjekin mësimet gjatë ditës dhe punojnë natën.

Një numër i studimeve kanë gjetur një lidhje ndërmjet stresit dhe performancës të dobët akademike (Clark & Rieker, 1986, Lin & Zeppa, 1984, Struthers, Perry & Menec, 2000). Felsten & Wilcox (1992) ka gjetur një korrelacion të rëndësishëm negativ në mes të niveleve të stresit të studentëve të universitetit dhe performanca e tyre akademike. Në një studim të ngjashëm,

Blumberg dhe Flaherty (1985) ka gjetur një marrëdhënie të anasjelltë ndërmjet nivelit të stresit vetëraportuar dhe prezantimit akademik. Struthers et al. (2000) po ashtu njoftoi se një nivel i lartë i stresit akademik u shoqërua me nota më të ulëta. Studentët përjetojnë një nivel të lartë të stresit akademik për shkak të provimeve, detyrave, presionit të kohës, dhe pasigurisë. Me pak fjalë, stresi ka një efekt të dëmshëm mbi ecurinë akademike.

3. Metodologjia

3.1 Subjektet

Në studim u thirrën 260 studentë të Universitetit "Ismail Qemali" të Vlorës. 38 studentë e plotësuan pjesërisht pyetësorin, ose nuk iu përgjigjën asnjë seksioni të anketimit. Përgjigjet e tyre nuk u morën parasysh në analizën e studimit. 222 respondentë iu nënshtruan studimit dhe analizës së mëtejshme.

3.2 Instrumenti

Një pyetësor i strukturuar dhe vetadministruar është zhvilluar si një mënyrë e mbledhjes së të dhënave. Pyetësori përbëhet nga tre seksione:

Seksioni A. Profili i Studentëve.

Ky seksion është hartuar nga studiuesit për t'iu kërkuar pjesëmarrësve të raportojnë të dhënat për veten e tyre si gjininë, moshën, klasat e marra në semestrin Pranverë 2011 dhe rezultatet të shprehura në nota, pra GPA. Ky informacion i dhënë nga studentët është i nevojshëm për të gjetur nëse faktorët që shkaktojnë stres kanë ndikuar në performancën e tyre akademike.

Seksioni B. Shkalla e Perceptimit të Stresit (PSS 14)

Në këtë seksion për të matur shkallë e perceptimit të stresit nga studentët u përdor; Shkalla e Perceptimit të Stresit (PSS 14), zhvilluar nga Cohen, Kamarck & Mermelstein (1983). Zgjedhëm këtë shkallë (PSS 14), sepse kjo shkallë është instrumenti më i përdorur për matjen e perceptimit psikologjik të stresit. Ajo është hartuar për të matur shkallën në të cilën të anketuarit gjejnë jetën e tyre "të paparashikueshme, pakontrollueshme, dhe të mbingarkuar" (Cohen, Kamarck & Mermelstein, 1983). Kjo shkallë përfshin 14 pyetje të drejtpërdrejta në lidhje me nivelet aktuale të perceptimit të stresit nga studentët. (PSS 14)

është një shkallë me 14-çështje që mund të administrohet vetëm në një kohë të shkurtër dhe është e lehtë për tu plotësuar. Pyetjet e (PSS 14) pyesin ndjenjat e të anketuarve dhe mendimet gjatë një kohe të caktuar. Informacioni i marrë ndihmon studiuesin për të përcaktuar nivelin e stresit dhe si perceptohet nga studentët në një kohë të veçantë. Në çdo rast, një shkallë me pesë pika të lloj-Likert duke filluar nga 1 (kurrë) në 5 (shumë shpesh) është përdorur për të pyetur të intervistuarit, se sa shpesh ata mendonin në një mënyrë të caktuar. Rezultatet e PSS 14 janë marrë duke përmbysur rezultatet për gjashtë pikat negative, (p.sh., 1 = 5, 2 = 4, 3 = 3, 4 = 2, 5 = 1), dhe pastaj bëhet përmbledhja e të gjitha rasteve. Pikat 4, 5, 6, 7, 9, 10, 12 dhe 13 janë rastet e deklaruara pozitivisht. Rezultatet individuale të PSS 14 mund të shkojnë nga 14-70. Një rezultat i ulët tregon nivel të ulët të perceptimit të stresit, dhe e kundërta rezultatet e larta tregojnë nivel të lartë të perceptimit të stresit. Koeficientët fillestar të besueshmërisë, të marra nga Cohen, Kamarck, dhe Mermelstein (1983) shkonin 0,84-0,86. Test-Retest Korrelacioni ishte 0,85. Në vitin 1988, u hulumtua përsëri. Koeficienti për besueshmërinë e brendshme të PSS14, Alfa Cronbach ishte 0,75.

Seksioni C. Anketimi i Faktorëve të Stresit.

Në këtë seksion pjesëmarrësve u kërkohet të identifikojnë faktorët që kanë shkaktuar stres gjatë semestrit Pranverë 2011 dhe nëse kjo ka ndikuar në arritjet e tyre akademike. Në pyetësor studentëve u janë servitur nga studiuesit 14 faktorë dhe iu është kërkuar që në një tabelë të shënonin dhe evidentonin 3 prej faktorëve që kanë patur më shumë impakt, dhe ata i perceptojnë si më të rëndësishëm. Në këtë seksion ne duke u mbështetur në literaturën e pasur të përshkruar në kapitullin e dytë kemi bërë përzgjedhjen e faktorëve të trajtuar edhe nga studiues të tjerë. Sigurisht në studim nuk janë përfshirë të gjithë faktorët që shkaktojnë stres akademik të studentëve. Faktorë të tjerë siç janë mjedisi, temperaturat e larta, ndriçimi etj, nuk janë të përfshira në këtë studim. Ne jemi përqëndruar në faktorët e diskutuar nga Cohen, Kamarck & Mermelstein (1983). Për kushtet e universiteteve tona ne menduam të përfshinim në pyetësor edhe faktorë të tjerë si; korrupsionin e pedagogëve dhe performancën e tyre akademike, faktorë që nuk i kemi parë të trajtuar në studimet e tjera.

3.3 Procedurat

Ky studim i bazuar në një vetëraportim të të anketuarëve u realizua nëpërmjet një pyetësori me 6 faqe. Pyetësori i përgatitur nga studiuesit i'u është shpërndarë respondentëve një muaj pas mbarimit të semestrit pranverë 2011. Studentët në këtë periudhë ishin në proces mësimor për semestrin Verë 2011.

4. Rezultatet dhe diskutimi

4.1 Profili i respondentëve

Nga 260 studentë që morën pjesë në studim 222 iu përgjigjën pyetësorit plotësisht dhe vetëm këto pyetësorë të plotësuar u përdorën për analizën e mëtejshme. Nga gjithsej 222 studentë, 171 (77,0 %) e tyre ishin femra, ndërsa 51 (23,0 %) ishin meshkuj "Tab.1". Kampioni që u anketua ishte i rastësishëm. Një pikë e pyetësorit kërkonte që studentët të identifikonin degën e studimit "Tab. 2".

26.6 % e të anketuarëve ishin studentë të degës gjuhë – letërsi.

17.1 % e të anketuarëve ishin studentë të degës shkencat teknike.

39.2 % e të anketuarëve ishin studentë të degës së mësuesisë për ciklin fillor.

17.1 % e të anketuarëve ishin studentë të degës juridik.

Tabela 1.

Gjinia					
		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	M	51	23.0	23.0	23.0
	F	171	77.0	77.0	100.0
	Total	222	100.0	100.0	

Tabela 2 Gpa

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	nota 4	13	5.9	5.9	5.9
	nota 4-5	49	22.1	22.1	27.9
	nota 5-6	105	47.3	47.3	75.2
	nota 7-8	45	20.3	20.3	95.5
	nota 9-10	10	4.5	4.5	100.0
	Total	222	100.0	100.0	

dega

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	gjuhe letersi	59	26.6	26.6	26.6
	shkenca teknike	38	17.1	17.1	43.7
	edukimi	87	39.2	39.2	82.9
	juridik	38	17.1	17.1	100.0
	Total	222	100.0	100.0	

4.2 Performanca akademike e studentëve

Performanca akademike e studentëve është vlerësuar në studim si notë e përgjithshme mesatare të klasave (lëndëve) që studentët kanë deklaruar si rezultat i vlerësimit në provimet përfundimtare në semestrin Pranverë 2011. Maksimumi i klasave që studentët duhet të deklarojnë është 5 sepse atë u lejohej në rregulloren e Universitetit të Vlorës "Ismail Qemali". "Tab.3" paraqet notën mesatare të studentëve (GPA) në provimin përfundimtar të semestrit Pranverë 2011. Nisur nga analiza e të dhënave të shprehura në përqindje dhe duke treguar frekuencën e shpërndarjes në përgjithësi, mund të themi se puna e studentëve është në nivelin mesatar, ku shumica e tyre (47,3%) me një frekuencë shpërndarje (105) rezultojnë me notë të përgjithshme mesatare (GPA) 5-6.

22.1 % e studentëve është vlerësuar me notën mesatare 4-5 (frekuenca e shpërndarjes 49).

20.3 % e studentëve është vlerësuar me notën mesatare 7-8 (frekuenca e shpërndarjes 45)

5.9 % e studentëve është vlerësuar me notën mesatare 4 (frekuenca e shpërndarjes 13)

4.5 % e studentëve është vlerësuar me notën mesatare 9-10 (frekuenca e shpërndarjes 10)

Nga analiza e të dhënave të pasqyruara shih "Tab.4" konkludojmë se pjesa më e madhe e studentëve të anketuar rreth:

58.1 % me një frekuencë shpërndarje (129) kanë ndjekur 4 klasa (lëndë).

23 % e studentëve me një frekuencë shpërndarje (51) deklarojnë se kanë ndjekur 3 klasa (lëndë).

8.6 % me frekuencë shpërndarje (19) kanë ndjekur 2 klasa (lëndë).

6.8 % me frekuencë shpërndarje (15) kanë ndjekur 5 klasa (lëndë) dhe

3.6% me frekuencë shpërndarje (8) kanë ndjekur 1 klasë (lëndë) në semestrin Pranverë 2011.

Tabela 4

Nr.Klasa	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent	
Valid	1	8	3.6	3.6	3.6
	2	19	8.6	8.6	12.2
	3	51	23.0	23.0	35.1
	4	129	58.1	58.1	93.2
	5	15	6.8	6.8	100.0
	Total	222	100.0	100.0	

4.3 Dizajnimi i Pyetësorit.

Shkalla e perceptimit të stresit e zhvilluar nga Cohen, Kamarck & Melmelstein, (1983) u përdor për të nxjerrë të dhëna specifike për nivelin e stresit të perceptuar të studentëve në këtë semestër. Pyetësorët u shpërndanë në fund të muajit korrik 2011 gjatë kohës që studentët e Universitetit "Ismail Qemali" të Vlorës ndjekin semestrin e Verës 2011.

Testi i Besueshmërisë në programin SPSS kërkonte të identifikonte nëse shkalla e përdorur kishte konsistencë të brendshme. Koeficienti i Besueshmërisë është llogaritur për të parë konsistencën e brendshme në nivelin e shkallës Stresi i Perceptuar. Në përgjithësi, besueshmëria më pak se 0,6 konsiderohet e varfër (Sekaran, 2000). Nga Testi i Besueshmërisë, Vlera alfa Cronbach's është 0,7 dhe konsiderohet të jetë e përshtatshme dhe e besueshme "Tab. 5".

Tabela 5

Reliability Statistics

Cronbach's Alpha	N of Items
.707	14

4.4 Niveli i stresit të perceptuar

Për të testuar nivelin e stresit të perceptuar në fund të semestrit Pranverë 2011 u përdor një test joparametrik. Për të përcaktuar se cili është niveli

i stresit të perceptuar nga analiza statistikore përshkruese konkludojmë se në shkallën e përdorur minimumi i pikëve të grumbulluara është 32 (që i përket kategorisë “ndonjëherë”) dhe maksimumi i pikëve të grumbulluara është 69 (që i përket kategorisë “shumë shpesh”). Nga “Tab. 6” shihet qartë se studentet kanë përjetuar stres në nivelin mesatar 47.24 që i përket kategorisë “pothuajse shpesh”. Pra niveli i përjetimit të stresit nga ana e studentëve bazuar në analizën e mesatares (Mean = 47.24) është i konsiderueshëm. Standardi i devijimit 5.4 është i pranueshëm.

Tabela 6

Descriptive Statistics

	N	Minimum	Maximum	Mean	Std. Deviation
Stresipercptuar	222	32.00	69.00	47.2477	5.43384
Valid N (listëise)	222				

4.4.1 Niveli i stresit të perceptuar dhe prezentimit akademik

Testi i Korrelacionit Pearson është përdorur për të testuar nëse ka ndonjë korelacion të rëndësishëm ndërmjet nivelit të stresit të perceptuar dhe arritjeve akademike të studentëve. Nisur nga qëllimi i studimit rrjedhin hipotezat e mëposhtme:

H₀: Rritja e nivelit të stresit të perceptuar, nuk ndikon në performancën akademike të studentëve.

H₁: Rritja e nivelit të stresit do të ulë nivelin e performancës akademike të studentëve.

Bazuar në rezultatet e testit nga Pearson Korrelacioni, nuk ka asnjë lidhje midis nivelit të stresit të perceptuar dhe performancës akademike të studentëve. Kështu, ne mund të konkludojmë se edhe pse niveli i stresit me të cilin ballafaqohen studentët në përfundim të semestrit Pranverë 2011 është mesatarisht 47.24 pra një nivel mesatarisht i lartë, por që nuk ka ndikuar drejtpërdrejt në uljen e mesatares së notave dhe në përgjithësi në arritjet akademike të studentëve. Ndoshta një nivel më i lartë i stresit të perceptuar afër 70 që është rezultati i përgjithshëm do të ndikonte në arritjet e tyre

akademike. Ose ndoshta faktorë të tjerë mund të ndikojnë në performancën akademike të papërfshirë në këtë studim.

4.5 Anketimi i Faktorëve të Stresit

Në këtë seksion studentëve u kërkohet të identifikojnë faktorët e stresit që kanë patur më tepër impakt në arritjet e tyre akademike gjatë sezonit Pranverë 2011. Në pyetësor janë paraqitur 14 faktorë. Studentëve u është kërkuar që në një tabelë të rendisin tre nga faktorët që kanë patur më tepër impakt në rritjen e nivelit të stresit dhe që kanë ndikuar në arritjet te tyre akademike.

1. Part-time	f(18.3)	(8.26)%
2. Full-time	f(11.66)	(5.26)%
3. Ushqimi	f(11.33)	(5.1) %
4. Fjetur shumë	f(7.66)	(3.46) %
5. <i>Pagjumësi</i>	f(22)	(9.9) %
6. Probleme me të dashurin/dashurën	f(11)	(4.96)%
7. Pjesëmarrja në klasa	f(13)	(5.86)%
8. <i>Mbingarkesa</i>	f(48)	(22.3)%
9. Aktivitetet sociale	f(11.33)	(5.1) %
10. Financa	f(21.33)	(9.6) %
11. <i>Ngarkesa e kursit</i>	f(24.33)	(10.9) %
12. Te kesh fëmijë	f(6.6)	(3) %
13. I martuar	f(8)	(3.6) %
14. Korrupsioni	f(7.3)	(3.3) %

Nga analiza statistikore ne nuk gjetëm një lidhje direkte midis këtyre faktorëve të konsideruar si më ndikues në stresin akademik të perceptuar të studentëve dhe të përjetuar gjatë semestrit pranverë 2011. Fakti që 22.3 % e studentëve mendojnë se mbingarkesa është faktori që iu shkakton më tepër stres, na nxiti të kërkonim një lidhje midis stresit të perceptuar dhe numrit të klasave të marra. Siç shihet edhe nga “Tab. 8” ekziston një marrëdhënie domethënëse midis numrit të klasave të marra nga studentët në semestrin pranverë 2011 dhe nivelit të perceptuar të stresit bazuar në mesataren e faktorëve “Tab. 7”. Pra 95% e të anketuarëve mendojnë se rritja e nivelit të stresit duhet të shoqërohet me pakësimin e numrit të klasave (lëndëve) të marra nga studentët për të mos rritur nivelin e mbingarkesës. Koeficienti i korrelacionit *r* Pearson është domethënës në nivelin 0.01 që

tregon se një numër i madh i lëndëve të marra në një semester ndikon në mbingarkesën e studentëve dhe rrjedhimisht në rritjen e niveli të stresit akademik të përjetuar nga studentët e cila ndikon në arritjet e tyre akademike. Vlera - 0.173 tregon një korrelacion negativ midis faktorëve stres akademik dhe mbingarkesë e shfaqur në numrin e klasave (lëndëve) të marra nga studentët.

Tabela 7

Descriptive Statistics

	Mean	Std. Deviation	N
Stresperc	47.2477	5.43384	222
Nr.Klasa	3.56	.879	222

Tabela 8

Correlations

		Stresperc	Nr.Klasa
Stresperc	Pearson Correlation	1	-.173**
	Sig. (2-tailed)		.010
	N	222	222
Nr.Klasa	Pearson Correlation	-.173**	1
	Sig. (2-tailed)	.010	
	N	222	222

** . Correlation is significant at the 0.01 level (2-tailed).

5. Përfundime**5.1 Diskutime dhe Implikimet**

Në përgjithësi, ne mund të konkludojmë se studentët kanë përjetuar stres në sezonin Pranverë 2011 në një nivel mbi mesatar me rezultatin total 47.24 të dalë nga rezultati i përgjithshëm 70. Kjo nënkupton që studentët e përjetojnë stresin në një nivel të konsiderueshëm. Faktorët e përzgjedhur nga studentët që ndikojnë në rritjen e nivelit të stresit si:

1. Mbingarkesa f (144)
- (22.3) % e studentëve

2. Ngarkesa e kursit f (73)
- (10.9) % e studentëve
3. Pagjumësi f (66)
- (9.9) % e studentëve

dukut se kanë impakt më të madh në nivelin e përjetuar të stresit. Sigurisht edhe faktorët; Financa me një f - (64) ku 9.6 % e studentëve shprehen se ndikon shumë në rritjen e nivelit të stresit e ndjekur nga faktori, të punuarit Part-time f - (55) 8.26%. Të ardhurat financiare i detyrojnë studentët të punojnë me kohë të pjesshme dhe kjo dukshëm ndikon në uljen e kohës së studimit dhe si rrjedhim në punën e tyre akademike. Nga analiza e të dhënave ne konsiderojmë se edhe faktorët; pjesëmarrja në klasa, ushqimi, problemet me të dashurin /dashurën, aktivitetet sociale pavarësisht se me një frekuencë shpërndarje dhe përqindje më të vogël se faktorët e përmendur më sipër kanë ndikuar në rritjen e niveli të stresit të studentëve.

Objektivi ynë i parë ishte për të gjetur nëse ka një lidhje reciproke në mes të nivelit të stresit të perceptuar të studentëve dhe arritjeve të tyre akademike. Bazuar në rezultatet e testimit Pearson Korrelacioni, rezulton se nuk ka lidhje reciproke në mes të nivelit të stresit të perceptuar dhe performancës së tyre akademike. Pavarësisht se në bazë të testimit Pearson Korrelacioni nuk gjetëm një korrelacion ndërmjet nivelit të stresit të perceptuar dhe performancën akademike të studentëve, supozimi ynë se një nivel i lartë i stresit të perceptuar do të ndikojë në performancën akademike të studentëve është i vërtetë duke u nisur nga rezultatet akademike të ulëta. Fakti që 47.3% e studentëve deklarojnë një notë mesatare 5-6, dhe 22.1 % deklarojnë një notë mesatare 4-5 tregon për një performancë të ulët akademike. Ndoshta faktorë të tjerë që rrinë të fshehur dhe që nuk janë përfshirë në studim mund të ndikojnë në punën akademike të studentëve.

Objektivi ynë final është për të përcaktuar faktorët që mundësojnë rritjen e nivelit të perceptuar të stresit dhe si rrjedhojë në punën akademike të studentëve. Bazuar në rezultatet, ku 22.3 % studentëve zgjedhin faktorin mbingarkesë si shkak për rritjen e nivelit të stresit, pasuar nga 10.9 % e studentëve që zgjedhin faktorin ngarkesa e kursit dhe 9.9 % që zgjedhin faktorin pagjumësi, pra në total 43.1 % e studentëve mendojnë se këta tre faktorë kanë patur impakt në rritjen e nivelit të stresit i cili ka ndikuar në

arritjet akademike, arrijmë në përfundimin se shumica e studentëve vuajnë mbingarkesën e studimeve dhe të punësimit si dhe oraret e gjata për shkak të mungesës së ambjenteve për zhvillimin normal të mësimi.

Në studim u hulumtua në gjetjen e një korrelacioni negativ midis faktorëve që shkaktojnë stres dhe performancës akademike, pra arritjeve të studentëve. Duke u bazuar në rezultatet e Koeficientit të Korrelacionit r Pearson që ne gjetëm midis faktorëve stres i perceptuar dhe numrit të klasave të marra në semestrin pranverë 2012 arrijmë në përfundimin se hipoteza H_0 bie dhe hipoteza alternative H_1 që ishte qëllimi kryesor i këtij studimi u vërtetua. Pra H_0 : Rritja e nivelit të stresit të perceptuar, nuk ndikon në performancën akademike të studentëve, rrëzohet në studim dhe kjo vërteton hipotezën e studimit. H_1 : Rritja e nivelit të stresit do të ulë nivelin e performancës akademike të studentëve. Përveç kësaj, studentët gjithashtu pohojnë se ngarkesa e kurseve është e madhe dhe kjo ndikon në rritjen e stresit. Pra rritja e nivelit të stresit duhet të shoqërohet me uljen e ngarkesës. Faktori pagjumësi gjithashtu ndikon në rritjen e stresit duke sjellë mungesë vëmendje dhe përqendrimi në mësim. Sigurisht edhe faktorët e tjerë si financat, të punuarit part time dhe full time në të vërtetë kontribuojnë për të rritur nivelin e stresit të studentëve.

Rezultatet tregojnë se arritjet akademike të studentëve (GPA) varen nga mbingarkesa pavarësisht se faktorët e tjerë nuk na shfaqën një lidhje direkte me stresin e studentëve. Gjetja e korrelacionit negativ midis faktorit numri klasave të marra dhe stresit të perceptuar vërtetoi hipotezën tonë: kanjë numër faktorësh që ndikojnë në rritjen e stresit akademik të studentëve dhe si rrjedhojë kjo ndikon në performancën akademike të studentëve. Në studim nuk u përfshinë të gjithë

faktorët që shkaktojnë stres, duke i hapur rrugë një studimi më të gjerë për faktorët që shkaktojnë stresin akademik dhe që kanë impakt në arritjet akademike të studentëve.

5.2 Sugjerime dhe rekomandime

Bazuar në gjetjet dhe diskutimet e mësipërme, ne do të donim të sillnim përpara autoritetet relevante disa sugjerime dhe rekomandime. Ne do t'u sugjeronim autoriteteve relevante që vazhdimisht të hartojnë plane aktiviteteve të përshtatshme ose programe për studentët të tilla si organizimi i bisedimeve mbi motivimin, menaxhimin e kohës dhe aftësive të studimit. Programe të tilla dhe aktivitetet kulturore do të ndihmojnë për të zvogëluar nivelin e stresit apo të paktën studentët të dinë se si të kontrollojnë stresin e tyre pasi do të kontribuojë drejtpërdrejt në arritjet e tyre akademike.

Sugjerojmë dhe kjo është thelbësore, që të ushqyerit e mirë do të kontribuojë gjithashtu për një shëndet të mirë i cili në mënyrë indirekte mund të rezultojë në arritjen e rezultateve të mira akademike.

Përveç kësaj, aktivitetet sportive dhe rekreative duhet të përmirësohen për të siguruar më shumë mundësi për studentët që të përfshihen në aktivitetet sportive dhe rekreative. Natyrisht, përfshirja në këto aktivitete është një nga mënyrat e mundshme për të ndihmuar studentët në reduktimin e stresit të tyre.

Fakti që në nivelin e stresit ndikon numri i madh i lëndëve të marra nga studentët bënë të domosdoshëm rolin e këshilltarëve akademik dhe të orientimit në universitete. Është e rëndësishme një nivel stresi i kontrolluar nga studentët, dhe mbajtja parasysh e faktorëve që ndikojnë në rritjen e stresit akademik dhe si rrjedhim në një performancë të dobët.

Referenca

[1] **Cohen, S., T. Kamarck & R. Mermelstein (1983).** Një masë globale e stresit të perceptuar. *Gazeta e Shendetit dhe Sjelljes sociale* 24(4), 385-396.

[2] **N. A. Gillespie , M. Walsh , A. H. Wnefield§, J. Dua and C. Stough (2001).** Ookupimi i stresit në universitet... Perceptimet e stafit për shkaqet, pasojat dhe moderatorët f stresit , puna dhe stres,, vol. 15, no. 1, 53± 72

[3] **Rafidah, K., A. Azizah & I. Noraini (2007).** Stresi dhe performanca akademike midis studentëve para-shkencor në UiTM Negeri Sembilan. *Procedura e Konferencës së Kërkimit Shkencor dhe Social (CSSR)*, Kuala Lumpur, Malajzi.

[4] **Trockel, M.T., Barnes, M.D. & Egget, D.L. (2000).** Variablat e lidhura me shëndetin dhe me performancën akademike në mesin e vitit të parë të studentëve të universitetit: Implikimet për gjumë dhe për sjellje të tjera. *Gazeta e Kolegjit Amerikan të Shëndetësisë*. 49, 125-140

[5] **Hatcher, L. & Prus, J.S. (1991).** Një masë e kufizimeve të situatës akademike :rrethanat e "Out-of-class" që pengojnë zhvillimin e studentëve të kolegjit. *Matja Arsimore dhe psikologjike*. 51, 953-963.

[6] **Hammer, L.B., Grigsby, T.L. & Woods, S. (1998).** Kërkesat kontraktore të punës, të familjes, dhe shkollës në mesin e studentëve në një universitet urban. *Gazeta e Psikologjisë*. 1323, 220-227.

[7] **Calderon, K.S. Hey, W., & Seabert, D. (2001).** Stresi i perceptuar dhe vendi i kontrollit të ndryshimit mes studentëve të universitetit të punësuar dhe jo-punësuar: Implikimi për rritjen e vendit të brendshëm të grupit të kontrollit. *Çështja e Studenteve Gazeta Online*.<http://sajo.org> (10 mars 2006)

[8] **Kelly, W. E., Kelly, K.E. & Clanton, R.C. (2001).** Marrëdhënia mes kohezgjatjes së gjumit dhe-mesatarja- e pikëve-të notave në mesin e studentëve të universitetit. *Kolegji studenti Journal*. 35, 84-88.

[9] **Garret, J. B. (2001).** Dallimet gjinore në kolegji të lidhura me stresin. *Gazeta universitare e Psikologjisë*, 14.

[10] **Lazarus, R. S. & Folkman, S. (1984).** Stresi, vlerësimi dhe përballimi. New York, N. Y.: Springer.

[11] **Dziegielwski, S. F., Turnage, B. & Roest-Marti, S. (2004).** Adresimi i stresit me studentët e punëve sociale: një vlerësim i kontrolluar. *Ditari i Arsimit të punës sociale*, 40 (1), 105-119

[12] **Ross, S. E. Neibling, B. C. & Heckert, T. M. (1999).** Burimet e stresit në mesin e studentëve të universitetit. *Ditari i Studentit të Kolegjit*, 33 (2), 312-317

[13] **Womble, L.P (2003).** Ndikimi i faktorëve të stresit në performancën akademike të studenteve të kolegjit . Marrë 6 maj 2005 <http://www.psych.uncc.edu/womble.pdf>

STUDIMI I ARGUMENTIT BINDËS

Silvana Koço

University of Vlora "Ismail Qemali" Vlorë.

E-mail: kalemajsilvana@gmail.com

Abstrakt

Studimi i argumentimit në kontekstin e ligjërimit bindës ka një vlerë jo vetëm gjuhësore, por edhe shoqërore, pasi e vë theksin tek roli i argumentimit për të përcjellë koncepte e ide, për të kuptuar më mirë komunikimin bindës të kohëve të sotme i cili duket se i shërben një axhende të caktuar që rrallë hedh dritë mbi të vërtetën. Ky komunikim është shumë i ndryshëm nga ai i qytetërimit të lashtë ku niveli i oratorisë bindëse ishte një art më vete. Ky artikull do t'iu referohet çështjeve që lidhen me tiparet bindëse të elementeve të argumentit logjik dhe faktik si dhe aspektit emocional të retorikës. Më tej, do të marrë në shqyrtim përdorimin e argumentimit si një produkt intelektual dhe publik që synon të bindë me anë të mjeteve të arsyesimit intelektual i cili është një nga karakteristikat thelbësore të tij. Ky artikull trajton taktikat retorike në argumentimin agresiv të cilat duken se po fitojnë teren gjithnjë e më shumë në debatin parlamentar; probleme të irrelevancës në ligjërimin argumentativ; përdorimin e argumentimit në kontekstin mediatik; strukturën simbolike të praktikuesve të ligjërimit bindës politik që e përdorin median si një arenë ku luftohen betejat e pushtetit; influencën e emocionit në strategjitë e argumentimit iluzionist, ku arsyesimi logjik mund të duket se është një argument, por në fakt është një maskë emocionale që shërben si një teknikë bindëse. Për të vlerësuar llojet, natyrën dhe forcën e argumentave, do të shqyrtohen shembuj nga fusha e medias dhe e politikës, meqenëse argumenti është një element kyç i ligjërimit të përdorur në këto fusha.

Fjalët kyç: vërtetësi, argument, ligjërim bindës, media, taktika retorike.

Hyrje

Më shumë se 2000 vjet më parë, Aristoteli studioi retorikën, artin e krijimit të argumenteve bindës. Ashtu siç hulumton edhe Grimaldi, për Aristotelin retorika ishte "zemra e procesit me anë të të cilës njeriu u përpoq të interpretonte dhe të bënte kuptimplotë për vete dhe të tjerët botën e reales" [1]. Aristoteli zhvilloi një sistem të përdorimit gjuhësor ku individët bashkojnë të gjitha burimet e tyre – intelektin, vullnetin, dhe emocionin për të komunikuar me njëri-tjetrin. Ai dhe Plato studioi forcën e mendjes për të fituar kuptim prej botës dhe për ta ndarë këtë kuptim me të tjerët. Për Grekët dhe Romakët që i pasuan ata, retorika ishte një art praktik i ligjërimit e cila luante një rol kryesor në edukim dhe në punët e përditshme të qytetareve. Aftësia për të folur me efektshmëri ishte një nevojshmëri për lirinë dhe begatinë e çdo athinasi. Duke qenë se mungonin gjyqtarët publikë, çështjet kriminale paraqiteshin nga qytetarët që shkonin vetë në gjyq për të argumentuar çështjet e tyre. Quintilian-i e përshkroi oratorinë si "dhuntinë më të çmuar që i është falur njeriut" [2]. Në shoqërinë e lashtë përfshirja në politikë vlerësohej së tepërmi, pasi nënkuptonte se individi po i largohej egoizmit dhe aftësitë e tij po i vendoste në dobi të komunitetit për të mirën e përbashkët. Në retorikën e lashtë, gjuha, mendimi dhe realiteti ishin rrënjësor në një epistemologji që e pranon realitetin si të pavarur prej njohësit.

Dhe për Aristotelin, bota e realitetit e cila perceptohej si kontingjente (pra, bota rreth nesh që është e karakterizuar dhe e limituar nga ndryshimi) mund të kuptohej me anë të aplikimit sistematik të intelektit sepse ai realitet mendohej që të informohej nga vetë parimet bazë [3].

Pra, për periudhën moderne, lidhjet ndërmjet mendimit, gjuhës dhe realitetit mendohet të jenë të rrënjësura jo në një realitet të pavarur, por më tepër në natyrën e njohësit, dhe realiteti nuk është i zbuluar apo i zbulueshëm pasi përbëhet nga ndërlidhja e mendimit me gjuhën. Përkufizime të ndryshme të retorikës janë dhënë nga shkrimtarë të ndryshëm, sidoqoftë, në sensin më të ngushtë shumë zgjedhin ta mendojnë atë si të lidhet vetëm me ligjërimin bindës, meqenëse është evidente se argumenti është në shumicën e rasteve baza e bindjes. Argumentimi përkufizohet si një "aktivitet verbal, shoqëror dhe racional që ka si qëllim të bindë për pranueshmërinë e një pikëpamjeje duke paraqitur një ose më shumë propozime për të justifikuar pikëpamjen" [4]. Në këtë pikëpamje, funksioni i saj si një formë komunikimi është i një rëndësie të madhe në diskutimin dhe debatin shoqëror e politik të shoqërisë sonë. Ashtu siç ka thënë edhe një studiues "mënyra më e sigurt për të hedhur veten në duart e një diktatori është nëse e nxjerr të paligjshëm debatin" [5].

Argumentimi politik i ofron studiuesit një rast të rëndësishëm studimor për të hetuar rreth përdorimit të strategjive bindëse të përdorura nga politika dhe media për të përmbushur qëllimet e tyre. Strategjia retorike e Yeltsin-it gjatë fushatës presidenciale në 1996, ishte shumë e suksesshme. "Në 15 Qershor ne do të zgjedhim jo vetëm një president, por të ardhmen e jetës sonë; ne do të vendosim fatin e Rusisë" [6]. E tashmja përshkruhet si një pjesë e vogël e një panorame më të madhe, duke përdorur kështu një strategji të shkëputjes së vëmendjes nga problemet aktuale, duke zhvendosur në këtë mënyrë vendim-marrjen e votuesit prej të tashmes drejt të ardhmes dhe të shkuarës. E tashmja përshkruhet gjithmonë duke iu referuar të shkuarës, duke krijuar kontrast ndërmjet sistemit sovjetik dhe sistemit të reformuar, apo në lidhje me të ardhmen – duke krijuar një vizion të një jete të re nëpërmjet fokusimit të imazheve pozitive të së tashmes.

"E gjithë Rusia do të jetë në binarët e trenit, dhe ne duhet të bëjmë gjithçka të mundur për t'u siguruar që ne Rusët dhe vendi ynë të mos zhduket nën rrotën e kuqe të së kaluarës" [7].

Gjatë vizitës së tij në një fermë derrash, kur punëtorët atje ankoheshin për problemet e punës, Yeltsin-i u përgjigj- "Mos më flisni për gjithë Rusinë! Tani jemi këtu dhe janë këto

problemet që duhet të zgjidhim. Kur të shkojmë diku tjetër ne do të merremi me probleme të tjera të njerëzve" [8]. Kjo strategji e fushatës së tij vë në dukje mungesën e rëndësisë së vështirësive aktuale, kur e krahasojmë këtë me rëndësinë e mundësive historike për të përcaktuar të ardhmen e kombit. Ai do që vendi i tij të zgjedhë të ardhmen duke u bazuar në një perceptim të jetës së re krahasuar me kujtimet më të këqija të së kaluarës, dhe jo me eksperiencën aktuale të vështirësive ekonomike. Në këtë mënyrë, duke i kujtuar Rusët për aspektet negative të së kaluarës, ai në mënyrë indirekte e vë theksin tek arritjet e reformave, duke i kthyer perceptimet negative të realitetit aktual në perceptime pozitive. Kjo mund të konsiderohet si një ftesë retorike për të dalë jashtë identifikimit aktual dhe për ta parë veten jo nga këndvështrimi i momentit pa pagën e pensionin e duhur, por më tepër prej këndvështrimit si një agjent moral ndryshimi. Kjo shmangie e qëllimshme e vërtetësisë së realitetit krijon bazën historike për riformimin e audiencës duke e fuqizuar atë për t'u bërë një agjent jo vetëm i ndryshimeve historike, por edhe i transformimit të vetë historisë. Fuqizimi ose shfuqizimi psikologjik ndikohet së tepërmi nga mënyra se si udhëheqësit politik përdorin taktika retorike që iu shërbejnë qëllimeve të tyre. Për t'i nxitur njerëzit që të veprojnë ata mund të fokusohen tek "nacionalizmi" duke iu thënë njerëzve saktësisht atë që duan apo kanë nevojë të dëgjojnë. Në të kundërt, "për të turpëruar" dëgjuesit e tyre ata mund të pyesin pyetje retorike të tilla si: "Çfarë do të mendojë historia për ju? apo "Çfarë do të mendojnë fëmijët tuaj për ju? Kur nevojat reale nuk ekzistojnë, ato në mënyrë indirekte krijohen duke e zhvendosur vëmendjen tonë nga realja tek jorealja, nga e vërteta tek e pavërteta në mënyrë që ne të votojmë për një ligj të caktuar apo për një forcë politike të caktuar.

1. Argumentatat fals

Në ditët e sotme shumë vëzhgues mendojnë se mbizotërimi i dialogut tejte agresiv dhe emocional mund të çojë në situata ku shumica e votuesve janë të zhgënjyer e të painformuar, sa që nuk mund të arrijnë të marrin një vendim në baza reale për të marrë vesh të vërtetën. Duket se mjaft shpesh debati politik nuk hedh dritë mbi çështjet reale dhe politikanët mendojnë kryesisht se si të bindin opinion publik me qëllim që të zgjidhen,

në vend që të përpiqen të debatojnë çështjet në një mënyrë të informuar dhe të sqartë. Degjenerimi i debatit parlamentar në zënie dhe pazare të bazuara mbi interesin, nënkupton se vendimet politike nuk bëhen mbi baza arsyetimi brenda kornizës së dialogut inteligjent.

Kështu që, në këtë kontekst, taktikat tërheqëse por të gabuara të argumentimit duhen marrë në konsideratë. Logjicienët kanë identifikuar më shumë se 125 argumenta fals. Sipas Copi-it and Cohen-it argumenti *ad populum* është mjeti që përdoret për të bërë apel ndaj "furisë patriotike" nga propagandistët dhe demagogët, duke i cituar fjalimet e Hitlerit si "shembulli klasik" [9]. Por apelet emocionale mund të perdoren gjithashtu edhe për kauza fisnike si për shembull nga Winston Churchill për të nxitur botën kundër Adolf Hitler-it ose nga Martin Luther King për të bërë thirrje për drejtësi raciale. Megjithatë, kur emocionet lartësohen në argumentim, bëhet më e lehtë për të qenë i anshëm. Një apel emocional mund të jetë një argument me pak ose aspak lidhje ndaj çështjes në shqyrtim, por për shkak të impaktit emocional audienca është e prirur të presupozojë se është i vlefshëm. Megjithëse një argument i tillë duket sikur ka lidhje me çështjen në fjalë, në fakt nuk ka. Për më tepër, është i gabuar sepse zëvendëson detyrën e vështirë të prezantimit të evidencave dhe argumentit racional me gjuhën ekspresive dhe mjete të tjera të llogaritura që nxitin entuziazëm, furi, inat, ose urrejtje.

Bazuar tek apelet emocionale si ai *ad hominem*, argumenti fals diagnostikohet si shmangie nga dialogu origjinal. Në rastin e mëposhtëm, një argument që fillon të jetë i ligjshëm dështon të mbështesë pikëpamjen e tij sepse i referohet paqëndrueshmërisë dhe dështimit për të arsyetuar. [10] Tema e debatit në kongresin amerikan vitin 1813 ishte propozimi për të patur më shumë trupa ushtarake kundra Anglisë. Duke folur për opozitën Josiah Quincy argumentonte se trupat shtesë do të ishin të pamjaftueshëm, që një pushtim i Kanadasë do të ishte i pasuksesshëm dhe imoral, që një pushtim i Kanadasë nuk do t'a detyronte Anglinë që të negocionte, dhe më në fund që ligji ishte i motivuar politikisht, "si një mjet për avancimin e ambicieve personale të anëtarëve të Kabinetit Amerikan." Ky argument do të kishte një farë peshe, në qoftë se Quincy do të kishte dhënë arsye të mirë për të mbështetur idenë e tij. Sidoqoftë, kur Quincy vazhdoi fjalimin

e tij raportohet se ai i quajti kundërshtarët e tij "zvarranikë që shpërndanin në dysheme jargët e tyre" [11]. Këtu ai i referohet argumentit abuziv *ad hominem*, i cili në qoftë se shkon tepër larg, nuk mund të vazhdojë të jetë më relevant. Sulme të tilla e çojnë argumentin në një nivel personal, dhe i akuzuari mund të ndihet i detyruar të përgjigjet ashpër. Më tej, sapo argumenti sillet në një nivel personal, shpesh është shumë tunduese për personin që përgjigjet që të reagojë me një tjetër sulm të drejtuar kundër sulmuesit. Sapo ndodh kjo gjë, sekuenca e argumentimit shpesh kthehet në zënie. Lloji i anshëm i argumentit *ad hominem* shfaqet kur argumentuesi kritikohet se po mban një qëndrim neutral hetues ndaj një çështjeje, ndërsa axhenda e tij e fshehur për të anuar vetëm për një anë të çështjes shpalos anësinë e tij dhe mungesën e besueshmërisë. Argumenti i anshëm *ad hominem* mund të jetë një formë e arsyeshme për të marrë në shqyrtim paanshmërinë e argumentuesit në disa raste, por, mund të bëhet i gabuar ose i paarsyeshëm dhe largon vëmendjen nga çështja reale duke degjeneruar në një sulm personal. Premisat abusive janë pa lidhje me çështjen, e megjithatë ato mund të bindin me anë të proceseve psikologjike të transferencës, duke e larguar vëmendjen nga realiteti duke i dhënë ngjyrimë irrelevant argumentit.

Për shembull: "Guvernatorja ka një numër propozimesh ekonomike interesante, por të mos harrojmë që ajo vin nga një familje e pasur" [12]. Qëndrimi mosaprovues drejt personit krijohet duke e zgjeruar atë në një fushë emotive që bie në mosmarrëveshje me formimin familjar të personit. Në modele të tjera të argumentit abuziv, oponenti mund të akuzohet se i përket një bindjeje të caktuar: mund të jetë një "i majtë" ose "i djathtë", "shovinist", "kapitalist". Në një rast tjetër irrelevant në debatin politik, tema e debatit ishte një ligj i ideuar për të reduktuar vështirësitë financiare për punonjësit e mbetur pa punë nga industritë e veçanta të qeverisë. Në mesin e debatit, Thomas Siddon lexoi një listë të emrave të qyteteve e tha se, "Shumë njerëz në këto qytete janë zemër-thyer...." Madje më tej ai kërkoi të ngjallte keqardhje duke cituar rastin e një gruaje të moshuar që megjithëse ka një problem të rëndë mjekësor "operon një dyqan të vogël në Hekurudhën Kombëtare Kanadeze" [13]. Fjalimi duket si retorikë politike që ka si qëllim të bëjë një apel masiv, por është e paqartë se si çështje të tilla mund të jenë të lidhura me debatin. Në këtë

pikë, folësi e kundërshtoi fjalimin e Z. Sidon, duke e quajtur atë irrelevant. Forca e argumentit pa lidhje logjike ka më shumë pasoja të rrezikshme në argumentimin ligjor se në argumentimin politik. Argumenta të tillë mund të korruptojnë jurinë. Rasti klasik ndodh në gjyq [14]. Në përpjekjen për të provuar se i akuzuari është fajtor për vrasjen, prokurori mund të argumentojë gjerësisht se vrasja është një krim i tmerrshëm. Ai mund edhe të ketë sukses për të arritur në këtë konkluzion. Por kur ai nga vërejtjet e tij dëshmon për tmerrin e vrasjes për të cilën personi është fajtor, ai jep argumentin fals *ignoratio elenchi*. Në qoftë se prokurori ka dhënë një pamje tepër prekëse të tmerrit të vrasjes, juria mund të jetë kaq e irrituar prej tmerrit dhe dizaprovimit të ngjallur tek ata, sa që ata do të shtyhen për të marrë një vendim fajësie më shpejt se sa në rastin kur prokurori do të jepte thjesht prova se i akuzuari e ka kryer krimin. Gjykatësi ka obligimin për ta ndaluar linjën argumentuese të prokurorit në qoftë se ai del jashtë çështjes për të përmbushur detyrën e tij për të sjellë prova.

Përkufizimet bindëse konsiderohen si taktika të fuqishme retorike argumentuese. Koncepti i një përkufizimi bindës paraqitet në veprën e filozofit Charles Stevenson [15]. Dallimi ndërmjet kuptimeve deskriptive dhe emotive të fjalëve konsiderohet si elementi bazë i kësaj teorie, e cila qëndron specifikisht mbi ripërkufizimin e kuptimit deskriptiv të fjalës, ndërsa, fshehtazi mban kuptimin e saj të vjetër emotiv. Faktori inertial emotiv është një aspekt kyç i procesit, duke treguar sesi përdorimi i përkufizimeve të tilla mund të jetë si bindës ashtu edhe potencialisht i rremë.

Impakti bindës i fjalës "realisht" në premtimin e Ronald Reagan gjatë një fjalimi në vitin 1981, për të shkurtuar shpenzimet në programet e asistencës duke ruajtur njëkohësisht përfitimet për "njerëzit realisht në nevojë" shërben si një ilustrim i mirë në përmbledhjen e shkruar prej Zarefsky-it Miller-it dhe Tutzauer [16]. Megjithatë pranohet se fraza "njerëz në nevojë" është e ndryshuar apo e ripërkufizuar, fjala "realisht" sugjeron se ata që janë në nevojë nuk do t'iu ndërpritet programi. Kushdo që varet nga ky program do të ndiejë se ai është padyshim në klasën e "njerëzve realisht në nevojë". Në fakt, pas disa muajsh, Reagan-i ndërpreu programet për sigurimet shoqërore dhe invaliditet, por vazhdoi premtimin e tij se qeveria do t'iu përgjigjej "njerëzve realisht në nevojë",

duke ngushtuar listën e programeve të "rrjetit të sigurisë". Përdorimi i përkufizimit bindës ishte në këtë rast shpresëdhënës për votuesit, ndërsa në të njëjtën kohë linte mjaft hapësirë që shkurtimet mund të bëheshin pa rrezikuar që të thyhej premtimi.

2. Argumenti politik i konferencës së shtypit

Shumë metafora janë përdorur nga komentatorët për të përshkruar konferencat e shtypit të mbajtura çdo ditë nga sekretari i shtypit në Shtëpinë e Bardhë. Ato përshkruhen në forma të ndryshme si "një lojë shahu politike", "një ndeshje retorike", "një vallëzim i çuditshëm formulash", "një raund mundjeje". A thuhet e gjithë e vërteta? A përpiqen reporterët politikë të gjejnë të vërtetën apo kanë axhendat e tyre? Për të ditur se ç'ndodh në komitetet e kongreseve, në zyrën e presidentit, gjatë një samiti të NATO-s, shtypi duhet të varet nga burime të bazuara në fjalët e njerëzve të tjerë. Për më tepër sipas Tuchman-it, shumica e "fakteve" janë të "paverifikuara" – "fakte që mund të verifikoheshin në teori por jo në praktikë" [17]. Pra, në lajme faktet dhe fjalët rrallëherë janë të ndara. Pyetjet mund të përdoren për të portretizuar botën në një mënyrë të caktuar. Sipas Harris-it "Ato mund ta kufizojnë të vërtetën në mënyra që janë të favorshme për të fortët dhe armiqësore për të dobët dhe në një mënyrë që atyre t'iu duket veçanërisht e vështirë për t'u sfiduar." [18]

Shtypi, duket se i përdor pyetjet për të testuar versionin institucional të ngjarjeve dhe gjithashtu për të provokuar debat. Me fjalë të tjera, ata e kufizojnë "të vërtetën" në mënyra që janë të favorshme për ta. Kur presupozimet argumentuese janë false dhe armiqësore, ato përdoren nga gazetari për të testuar zëdhënësin, shpesh duke sugjeruar një interpretim të dytë të ngjarjeve. Atëherë gazetarët në këto lajme nuk janë vetëm reporterë të ngjarjeve. Ata janë gjithashtu lojtarë kryesorë në vetë këtë dramë dhe aktorë në ngjarjet që paraqiten. Të dyja palët shfrytëzojnë në maksimum potencialin strategjik të roleve indirekte. Ata mund të përcaktojnë me anë të pyetjeve axhendën e temës së diskutimit, gjë që është padyshim një prej privilegjeve dhe simboleve të të fuqishmëve. Sidoqoftë, fuqia e çdo gazetari në këtë sens është e kufizuar, pasi axhenda e tyre mund të refuzohet. Zotërimi i

informacionit nga ana e zëdhënësit dhe kontrolli i burimit i japin atij autoritet të gjerë për të diskutuar çështjen. Sipas thënies së Grimshaw, *"Fuqia në mes të të barabartëve vinë si pasojë e ndryshimeve në kompetencat e tyre."* [19]. Kushdo prej tyre që i luan më mirë kartat ka tendencën që të fitojë dominim, dhe këto karta zakonisht konsistojnë në ekspertizë verbale dhe deklarime të dominimit. Të dyja palët pjesëmarrëse do të luftojnë për të përdorur burimet që ata disponojnë në mënyrë sa më të efektshme. Megjithatë, pushteti mund të zhvendoset dhe pretendimi për ta pasur atë propozohet nga njëra palë dhe rezistohet nga pala tjetër. Sipas edhe Foucault-it, *"Atje ku ka pushtet ka edhe rezistencë ndaj tij."* [20]. Në llojin e konfliktit në fjalë, pushteti ekziston për ta pasur dhe gjithashtu edhe për ta sfiduar.

Ndërlidhja konkurruese e ndërtimit strategjik të argumentit nga ana e pyetësve dhe rezistencës ndaj argumenteve prej atyre që përgjigjen mund të ilustruhet me anë të riformulimeve në pyetje. Ky mjet gjuhësor që i referohet rifjalëzimit të informacionit konsiderohet nga Clayman si një metodë për shmangien ose zhvendosjen e axhendës së intervistuesit në favorin e tij. Sipas Clayman-it, në ilustrimin e mëposhtëm, potenciali për këtë shmangie qëndron më tepër tek fakti që biseda ndërtohet më shumë mbi bazën e asaj që riformulohet sesa pyetjes origjinale". [21]

P: Unë po përpiqem vërtet që të zbuloj se *çfarë nuk ka funksionuar* apo cilët janë faktorët.

Z Berger: Nuk mendoj se është një çështje e *asaj që çfarë nuk ka funksionuar*. Mendoj se është një çështje kohe. Duhet kohë që të vendoset gjendja e pages.

Intervistuesi presupozon se gjërat nuk kanë funksionuar, me anë të ndërftjes së një fjalie brenda një fjalie tjetër të varur. Pra, thelbi i fjalisë paraqitet në maskën e informacionit të dhënë. Personi që përgjigjet i sfidon nënkuptimet duke i rifrazuar dhe duke përsëritur një pjesë të tyre. Disa nga pyetjet më të vështira për zëdhënësin që të menaxhojë janë pa dyshim ato që përmbajnë atë ç'ka Haris i quan *"fjali të diskutueshme"* kur këto *"ose ndërftuen në pyetje ose në deklarime që janë pararendëse të pyetjeve"*. Në shembujt e mëposhtëm të ofruara nga Harris, tregohet qartësisht se si intervistuesi akuzon në një mënyrë indirekte [22].

INTERVISTUESI: *Cila është e ardhmja nëse grupat joekonomike vazhdojnë të ekzistojnë? A nuk do ta dobësojë kjo gjë industrinë e minierave?*

UDHËHEQËSI I SINDIKATËS: *Epo – siç edhe e dini Znj.Chalmers, duhet të jetë që ju po dëgjoni propagandën tuaj sepse për 40 minutat e fundit, unë kam qenë duke ju shpjeguar që NCB në Britani është industria më eficiente dhe teknologjikisht më e avancuar në botë.*

INTERVISTUESI: *Po ju pyes juve kryeministër, pse nuk keni aplikuar në arsim autoritetin real tek prindërit duke iu dhënë atyre autoritetin real prindëror.*

KRYEMINISTRI: *në një farë mase e kemi bërë – dhe ata janë shumë të rëndësishëm.*

Shembulli i parë fuqishëm nënkupton se aktualisht ka gropa joekonomike, dhe i dyti presupozon që Kryeministri nuk ka aplikuar autoritetin prindëror. Në të dyja rastet, i intervistuari përballlet me zgjedhjen e pranimin në mënyrë të heshtur të akuzës ose të sfidimit të fjalisë së nënkuptuar dhe faktikisht ata i parashikojnë nënkuptimet dhe i sfidojnë ato. Sidoqoftë, ka edhe raste kur zëdhënësi shtyhet me marifet të thotë diçka për të cilën pendohet. Kjo ndodh kur pyetjet kanë si qëllim të provokojnë një thënie në të tashmen, të cilën ngjarjet në të ardhmen mund ta përgënjeshtrojnë. Në rastin e mëposhtëm, personi që bën pyetje e vendos personin që përgjigjet në një pozicion të vështirë duke mos e lejuar që të japë një përgjigje të drejtpërdrejtë. Duke iu dhënë një rëndësi të nënkuptuar fjalëve të tij, pothuaj si të ishte vetë përgjegjës për politikat e NATO-s, personi që bën pyetjet kërkon një thënie bardhë e zi që bombardimet në Kosovë do të vazhdojnë derisa të gjithë refugjatët të kthehen përsëri në Kosovë.

P: A nënkupton thënia juaj se sulmet ajrore do të vazhdojnë derisa refugjatët të kthehen përsëri në Kosovë?

Z Lockhart: Jo. Sulmet ajrore do të vazhdojnë derisa ne të kemi përmbushur objektivat. Dhe objektivat, si –

P: Kjo është një nga objektivat, apo jo?

Në të dyja rastet, ne duhet të arrijmë në përfundimin se llojet e filozofive që të dy palët përdorin, vlera e fjalëve dhe lidhja e tyre me

të vërtetën janë strategjikisht një produkt i interesave të tyre profesionale.

3. Media Shqiptare.

Studimi i rolit të medias post-komuniste shqiptare hap një dritare të re drejt kuptimit të të gjithë shoqërisë, drejt dikotemive të pushtetit politik. Referendumi i Draftit Kushtetues Shqiptar i prezantuar nga Presidenti dhe Partia Demokratike si partia në pushtet u organizua në Nëntor 1994. Të gjitha gazetatat politike në Shqipëri ishin kundra idesë së referendumit dhe vetë përmbajtjes së kushtetutës, me përjashtim të vetëm dy ose tre prej tyre, të lidhura ngushtë me partinë në pushtet. Media që promovonte Projektin Kushtetues të propozuar, përdori argumente që lidheshin me jetën shoqërore në përgjithësi, funksionin shoqëror të kushtetutës dhe analizën e forcave shoqërore që e kundërshtojnë apo aprovojnë atë.

Në faqen e parë të gazetës "Republika" ishte shkruar *"Vetëm tre vjet më parë diktatura kishte pushtuar rrugët tona, vrau dhe dëmtoi rëndë jetët tona, ëndrrat dhe shpirtat tanë... brutalisht na vrau në kufijtë tanë. Kujtohuni. Hija e diktaturës ende ecën në rrugët tona. Votoni për vdekjen e diktaturës."* [23]. Ky paragraf ka funksion direktiv gjuhësor me një apel metaforik të drejtpërdrejt emocional, që presupozon se ata që ishin kundra Kushtetutës ishin socialistët, pra, komunistët e mëparshëm. Gazeta "Sindikalisti" e mbështet referendumin pa hezitim. *"A do të dinë shqiptarët si të dalin nga errësira në dritë, a do të dinë t'i thonë po kushtetutës së ëndërruar, a do të dinë shqiptarët të këndojnë për herë të parë këngën e tyre, hymnin e tyre?"* [24]. Ajo ç'ka vendos impakt bindës në këtë pyetje retorike është përsëritja e konstrukteve paralele gjuhësore, të cilat e forcojnë argumentin në vetvete, duke apeluar emocionalisht ndaj ndërgjegjes së njerëzve. Tek gazeta "Liria" mund të lexosh: *"Aprovimi ose mosaprovimi i Kushtetutës hap ose mbyll shtigjet prej ku diktatura e regjimit komunist antinjerëzor që sapo është mundur, shikon rindërtimin e mundësive në vend."* [25]. Ky argument që nga strukturore prezanton dy alternativa, në të vërtetë e detyron lexuesin që të zgjedhë aprovimin e kushtetutës duke ngjallur frikën ndaj diktaturës. Media që ishte kundra Kushtetutës ishte përfaqësuar nga shtypi opozitar duke përdorur argumenta bazuar në analizën e përmbajtjes së draftit dhe diskutimin

e strukturës së brendshme logjike në përputhje me legjislacionin dhe eksperiencën demokratike.

Në deklaratën e presidencës së partisë socialiste shqiptare thuhet se: *"Partia Socialiste kundërshton draftin e Kushtetutës së propozuar nga Presidenti dhe veçanërisht ato pjesë që konfliktojnë me kërkesat për të patur një republikë parlamentare dhe i përqendron forcat e saj në duart e Presidentit dhe nuk garanton pavarësinë e plotë të sistemit gjyqsor në Shqipëri"*. [26] Në gazetën "Aleanca" ishte shkruar: *"Drafti Kushtetues u botua; Presidenti: Zoti, Mbreti, Sekretari i Parë"* [27]. Forca e këtij argumenti opozitar kundër pushtetit ligjor të presidentit qëndron në strukturën e brendshme të shkallëzuar e cila qartësisht të sjell në mend pushtetin totalitar të së kaluarës.

Fushata propagandistike e medias ishte e karakterizuar nga një intensitet i dukshëm, por gjithashtu edhe nga paradokse të çuditshme dhe ndryshime në mënyrën e argumentimit, si rezultat i tendencës së grupeve mediatike të politizuara për të dominuar fushatën propagandistike dhe për të kontrolluar pushtetin politik në Shqipërinë post-komuniste. Më 6 Nëntor 1994, shumica e elektoratit shqiptar dha një përgjigje negative për Kushtetutën. Pas referendumit, media dhe politikanët u perpoqën të shpjegonin rezultatet. Në gazetën "Koha Jonë" piktori dhe publicisti Edi Rama (tani Kryetar i Partisë Socialiste) fuqishëm kritikoi strategjitë e gabuara: *"Çfarë do të thotë të ngjireshe duke përsëritur nga tribuna fjalë të veçuara me ngarkesë të veçantë simbolike si "liri", "flamur", "atdhe", "dashuri", "besim", "asamble", "revolucion" "fllad", "diktaturë" kur shoqëria të cilës i drejtoheni nuk garanton as kërkesat bazë për të qenë një individ, e duke kapur për fyti këta të mjerë se nëse nuk vijnë në miting do të ketë pasoja serioze?"* [28].

Pas mosaprovimit të draftit kushtetues në një konferencë për shtyp, Presidenti i Republikës Sali Berisha përdori këtë argument analogjie: *"Nuk mund ta mendoj që të largohem nga referendumi, ende kam besim tek njerëzit. Unë them se nëse kombi francez do t'i thoshte "jo" Mastrihtit, forcat politike franceze nuk do të thonin se "tani do t'a adaptojmë në parlament" duke e përjashtuar kombin francez për të dhënë mendimin e tij"*. Gjatë Fushatës së zgjedhjeve të dyta parlamentare, shtypi i grupeve të ndryshme politike gjeti argumenta për të mbështetur propagandën e zgjedhjeve dhe për të influencuar sa më shumë

që të ishte e mundur elektoratin. Slogani kryesor i shtypit opozitar ishte, *"Pas 45 vjet të drejtimit në parti, provoni edhe një herë kapacitetet qeverisëse të një partie tjetër, Partisë Demokratike."*[30] Megjithëse tingëllon si përsëritje e zakonshme e gjuhës së përdorur tek reklama, slogani ngjall një impakt të rëndësishëm bindës sepse nocioni i ndryshimit krijon optimizëm. Një tjetër argument i anshëm për të votuar për opozitën, ishte se investimet e huaja në Shqipëri do të vinin vetëm nëse komunistët e mëparshëm do të largoheshin nga pushteti. Jeffrey Pad, kryetari i deputetëve të partisë konservative angleze e vuri theksin tek kjo pikë. *"Komunistët pretendojnë se meqë në Shqipëri zgjedhjet janë të lira, Europa dhe bota janë të kënaqur. Por unë them se Europa dhe bota nuk do të jenë të kënaqur me këtë."* Dhe fraza kushtore finale ishte: *"Ekonomia shqiptare nuk do të shpëtohet nga investimet e huaja, nëse këto zgjedhje nuk fitohen nga Partia Demokratike dhe forcat e tjera opozitare."* [31].

Shtypi i opozitës ishte tepër i efektshëm për të rrëzuar qeverinë e Nanos. Gjuha e përdorur ishte tepër emotive, metaforikisht e fryrë me tone të ashpra për të kritikuar hapur qeverinë. Në gazetën opozitare kryesore "Rilindja Demokratike" ishte shkruar: *"Qeveria e Fatos Nanos duket sikur po i hedh benzinë zjarrit me anë të portofoleve ministeriale që iu janë dhënë disa figurave të dyshimta dhe diskretituese. Kjo nuk është thjesht vetëm një sfidë, por një provokim i hapur që i bëhet parlamentit dhe të gjithë njerëzve"* [32].

Politizimi i madh i shtypit është një fakt i dukshëm i jetës mediatike në shoqërinë shqiptare post-komuniste. Në të gjitha gazetat mund të vihej re një varësi e plotë e komenteve të bëra prej opinionieeve politike të partive që përfaqësonin gazetatat në fjalë. Secila gazetë është e mbyllur brenda alternativës së saj të treguar nga partia prej së cilës varen, duke krijuar kështu një panoramë mjaft të anshme për botën reale. Secila e konsideron si racionale vetëm logjikën e saj e nuk është e hapur drejt logjikës së gazetave të tjera me qëllim për të krijuar një atmosferë dialogu.

Pas viteve 97', me krijimin e radios private dhe stacioneve televizive, hapësira e medias elektronike u bë një fushë ku partia opozitare mund të përcillte mesazhin e saj. Liberalizimi i medias ndryshoi shumë aspekte të jetës publike, politike, dhe mediatike. Arena e mesazhit të transmetuar nga media elektronike kishte më shumë konflikt brenda vetes. Nga njëra anë situata krijoi një informacion të pasur politik, por nga ana tjetër qytetarët ndiheshin të lodhur dhe të tërhequr nga ngarkesa e madhe e opinioneve të kundërta. Fasada u bë më e rëndësishme se përmbajtja e mesazhit politik. Si rezultat, politika filloi t'u ngjante formave të tjera të shprehjeve në botë. Ajo u bë thjesht një performancë duke ngjasuar më shumë me një koncert apo event sportiv. Kjo është një situatë shumë e ndryshme nga fillimi i kohërave të post-komunizmit në Shqipëri, ku njerëzit ndjenin etje dhe pasion të vërtetë për të lexuar shtypin. Kjo erdhi edhe si rezultat i shtypjes prej sistemit totalitar të diktaturës dhe përmbushjes së dëshirës për të folur pa frikën e të qenit i persekutuar.

Në këtë periudhë, media kishte rolin e vendosjes së marrëdhënieve reciproke ndërmjet qytetarëve dhe forcave politike. Fushatat elektorale gjatë kësaj kohe ishin fituar nga partia që kishte mundur të transmetonte më së miri mesazhin politik dhe propagandistik në një numër të madh gazetash. Kur zgjedhjet e para të lira u organizuar në vitin 1991, shtypi i drejtuar nga komunistët kishte një peshë më të madhe se shtypi opozitar i cili përfaqësohej nga vetëm dy ose tre gazeta. Nga këto vëzhgime, duket se komunikimi bindës në media e prezanton të vërtetën duke pasqyruar këndvështrimet dhe interesat e atyre që janë në pushtet. Si konkluzion, ne mund të thoshim se të gjitha format e ligjërimit bindës e kanë origjinën në elementin e argumentit siç u zhvillua nga filozofët klasikë në përpjekjen për të ndjekur të vërtetën. Retorika bindëse moderne ka një qëllim që duket se nuk shkon drejt ndjekjes së të vërtetës, por më tepër drejt përmbushjes së axhendës vetiake.

Referencat

[1], [3], [5] Connors, Robert J. Ede, Lisa S. *Essays on Classical Rhetoric and Modern Discourse*. Southern Illinois University Press. 1984. (pp. 47, 60)

[2] Vickers, Brian. *In Defence of Rhetoric*. Oxford: Clarendon Press, 1998. (p. 412)

[4] Van Eemeren, Frans H., Rob Grootendorst, and A. Francisca Snoeck Henkemans. *Argumentation: Analysis, Evaluation, Presentation*. Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates, 2002. (p.1)

[6], [7], [8] John T. Ishiyama, Michael K. Launer, Irina E. Likhachova, David Cratis Williams,

Marilyn J. Young; *Russian electoral politics and the search for national identity*. 1997

[9], [14] Copi, Irving M, Cohen Carl. *Introduction to Logic*. Prantice-Hall, Inc., 1994 (pp.13,72)

[10], [11] Walton, Douglas N. *Question-Reply Argumentation*. New York: Greenwood Press, 1989. (pp. 56, 599)

[12] Lucas, Stephen E. *The Art of Public Speaking*- sixth edition; McGraw-Hill Companies, 1998 (p.422)

[13] Walton, Douglas. *Relevance in Argumentation*. Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates, 2004. (p. 251)

[15], [16] Walton, Douglas. "Persuasive Definitions and Public Policy Arguments." *Argumentation and Advocacy* 37.3 (2001): 117.

[17], [18], [19], [20], [21], [22] Partington, Alan. *The Linguistics of Political Argument: The Spin-Doctor and the Wolf-Pack at the White House*. New York: Routledge, 2002. (pp. 28, 29, 166, 167, 179, 190.

[23], [24], [25], [26], [27], [28], [29], [30], [31], [32] Fuga, Artan "*Media, politika, shoqeria*", botimet "Dudaj"; Tirane, 2008. (p 252, 254, 253, 255, 256, 261, 220, 221, 210)

ETEREGLOSIA DHE MULTIKULTURALIZMI TEK ARBËRESHËT E ITALISË JUGORE, MBËSHTETUR TEK STUDIMET E FRANCESCO ALTIMARIT

Elona Seferi

Departamenti i Gjuhëve të Huaja, Universiteti "Ismail Qemali" Vlorë

E-mail: elonaseferi@univlora.edu.al

Përmbledhje

Studimi im mbi shumëllojshmërinë e varianteve gjuhësore e kulturore, është i bazuar mbi veprimtarinë dhe studimet e ndryshme të dijetarit arbëresh Francesco Altimari si dhe mbi dëshirën për të treguar se si me kalimin e kohës, arbëreshët arritën të mbajnë gjallë e të ruajnë traditën, gjuhën, dhe kulturën, pavarësisht nga realiteti dhe situatat, sidomos në ditët e sotme, përballë kësaj shoqërie dinamike dhe fenomenit të globalizimit. Do të ndalem dhe do të analizojë faktorët që ndikojnë në një multikulturalizëm dhe se si ky komunitet reagon.

Studimi i diasporës krijon një urë lidhëse midis hapësirës së gjuhës (nisur nga problemet e ndryshme gjuhësore dhe shoqërore) dhe hapësirës së komunikimit. Pas një prezantimi jo vetëm historik por dhe filozofik, do të ndalem më konkretisht tek variantet e ndryshme gjuhësore dhe gjuhës standarde, duke mos harruar që çështja duhet parë nga këndvështrimi didaktik, sesi i përftojnë këto variante (situata familjare, në shkollë, në shoqëri), duke u nisur gjithmonë nga baza gjuhësore e tyre. Nuk harrojmë të theksojmë që ky komunitet ka jetuar përherë në situatën e një bilinguizmi dhe diglosie.

Fjalët çelës : arbëresh, komunitet eteroglot, bilinguizëm, kulturalizëm, komunikim

Kam filluar të studioj minoritetet gjuhësore dhe problematikat e tyre më nga afër gjatë studimeve të mia në Romë, falë Profesorëve të mi Arbëresh (Giuseppe Gradilone, Elio Miracco, Italo Fortino), të cilët me përkushtimin e tyre, dashurinë për gjuhën, zakonet, traditat, dhe kulturën arbëreshe, më kanë ndihmuar ta shoh nga afër këtë realitet.

Tek studiuesit arbëresh vihen re, pasioni, krenaria, fanatizmi për të ruajtur të gjallë, por jo vetëm, edhe për të thelluar më shumë studimet në gjuhën dhe letërsinë arbëreshe. Mbështetur mbi këto motive dhe mbi studimet e Profesorit të nderuar Francesco Altimari, jam munduar të prek aspektin sociolinguistik të arbëreshëve.

Shumë prej nesh përdorin shpesh fjalën "multikulturalizëm". Kohët e fundit kam studiuar rryma të ndryshme mbi këtë fenomen, dhe jo të gjithë studiuesit janë dakord, nëse është vërtet një fenomen real apo akoma një nismë e re.

Debati mbi multikulturalizmin shfaqet shumë problematik, sepse nga njëra anë, ky fenomen tregohet shumë i ashpër ndaj diferencave, duke mos marrë parasysh lehtësimin që ai shkakton në jetën e përditshme. Një fenomen, i cili nuk konsideron konfliktin si një fushëveprimi të veçantë të krijimit të hapësirës shoqërore, të bazuar mbi dialogun, bashkëpunimin dhe mbi modelet e lirisë.

Nga ana tjetër, ka një karakter ideologjik që shndërron diferencën në një vlerë të domosdoshme, duke e materializuar në një esence, që duhet mbrojtur e duhet riprodhuar pa e cënuar¹.

Historia e humanitetit është karakterizuar nga lëvizjet dhe krijimet e vazhdueshme të rrjetave dhe bashkëpunimeve midis njerëzve të ardhur nga kontekste të ndryshme gjeografike. Prandaj sot mund të theksojmë që kulturat janë shumë fleksibile dhe individët interpretojnë

1 Colombo Enzo (2003), *Quando il vicino e' straniero: il multiculturalismo quotidiano come spazio di costruzione della differenza di analisi sociologica*. Università degli studi di Milano, p. 6

dhe ripërtërijnë traditat e tyre me qëllim që të mund të administrojnë mirë ndryshimet dhe marrëdhëniet me të tjerët, duke mos i shmangur dot sjelljet e tyre.

Duke sjellë këto ide e mendime mund të shprehem se çdo kulturë dhe shoqëri është multikulturale. Multikulturalizmi nuk është një fenomen që është krijuar nga prania ose jo e emigrantëve (edhe pse prania e tyre nxjerr më në pah problematikat).

Problemet e dy apo më shumë kulturave që bashkëjetojnë, nuk qëndrojnë në përkufizimin e tyre, por në stabilimin nëse janë të ngjashme apo të ndryshme midis tyre. Pas shumë kohësh që këto kultura bashkëjetojnë, unë jam e mendimit, që ajo vendase nuk duket kaq ndryshe nga ajo e ardhur, (janë ndryshime pothuajse neutro).

Këto fenomene ne i shohim dhe po i studiojmë edhe tek Arbëreshët e Italisë. Etnonimi arbëresh apo italo-shqiptar, me të cilin shqiptarët e Italisë identifikohen në përgjithësi, përmbledh rreth vetes (ndoshta edhe në mënyrë simbolike) këtë identitet të dyfishtë, që është pjesë e etnisë, historisë, gjuhësisë dhe kulturës.

Arbëreshët kanë pasur kontakte direkte dhe të vazhdueshme me gjuhë dhe kultura të tjera dhe janë munduar gjithmonë të ruajnë karakteristikat e veta, por pavarësisht kanë pësuar disa modifikime gjuhësore falë ndikimit të italishtes dhe dialekteve vendase. Vëmendja e intelektualëve italo-shqiptar është përqendruar gjithmonë (rreth fundit të shekullit të XVI) tek problemi i gjuhës dhe origjinës së popullit shqiptar; pra në kërkim të rrënjëve historike e kombëtare të tyre.

Pikërisht në këtë drejtim mund të konstatojmë një veçori të historisë kulturore arbëreshe: dëshirën dhe vullnetin për t'u treguar të tjerëve "lashtësinë" e kombit të vet, si edhe vetëdijen e mos të qenurit një popull pa histori.

Një punë madhështore u pat zhvilluar në fushën e kulturës nga disa grupe intelektualësh nga Diaspora, ku vendin e parë e zënë intelektualët e Italisë, që duke zotëruar institute dhe qëndra mësimore me origjinë fetare (ndryshe nga bashkatdhetarët përtej Adriatikut të pushtuar nga sundimi otoman), ishin në gjendje të punonin për të rifituar dhe konfirmuar (vërtetuar) dinjitetin kombëtar shqiptar.

Të gjendesh në një shoqëri ndryshe nga jotja, me një histori, traditë e gjuhë tjetër nuk është aspak e lehtë. Pikërisht në këtë moment e kupton sensin për të forcuar identitetin tënd dhe pikërisht në

këtë moment zbulon një forcë të re brenda vetes, që të shtyn të mbrosh me fanatizëm dhe të jesh pjesë e asaj historie dhe kulture.

Arbëreshët kanë identitetet etnik arbëresh, identitetet krahinor (Kalabri, Sicili, Molise) dhe identitetet fetar – kulturor (katolik të ritit grek). Ndërsa kur vjen fjala për identitet kombëtar, duket sikur stepen pak, prandaj dhe ata vet mjaftohen me identitet etnik. Identiteti i Arbëreshëve u trashëgua për shekuj me radhë në mënyrë të mahnitshme, në kushte shumë të vështira, kur mungonin edhe mjetet mbështetëse të çdo lloji. Identiteti i Arbëreshëve në nivelin popullor u shfaq nëpër shekuj me një larmi dukurish: 1) gjuha, edhe sot e folur në shumicën e komuniteteve me origjinë arbëreshe, përfaqëson një dukuri shumë të fortë që prek si ata që e flasin ashtu edhe dëgjuesit, italianët, që i kanë pritur arbëreshët si mysafirë; 2) veshja e grave kishte një domethënie etnie të veçantë sepse trashëgohej brez pas brezi si shenjë dallimi; 3) shprehja fetare që në shumicën e komuniteteve arbëreshe është ajo bizantine, ka përforcuar ndjenjën e identitetit dhe të përkatësisë me një ngarkesë fort dalluese; 4) kultura; 5) letërsia arbëreshe, që është shprehja e kësaj kulture të lartë, përfaqësohet nga vepra autorësh shumë të njohur – Variboba, Keta, De Rada, Serembe, Santori, Dara, Skiro². Duke studiuar historinë, traditat dhe bashkëjetesën e gjatë në Tokën Italiane, këto dy identitete, ai italian (një pikëvështrim realist) dhe ai shqiptar (një pikëvështrim historiko – mitik) ndërthuren qetësisht. Në këtë rast nuk mund të mos përmend një fjalë që Profesori i nderuar Altimari përdor në një nga kumtesat e tij dhe pikërisht fjalën "Ltinj". Sipas tij kjo fjalë vlen me shumë se qindra dokumente për të përkufizuar identitetin e tyre. Kjo ndodh sepse deri në shekullin e iluminizmit, popujt dalloheshin sipas përkatësisë fetare dhe jo sipas asaj kombëtare dhe "ltinj" dëshmon përkatësinë ortodokse të vjetër të gjithë arbëreshëve. Tiparet mbi multikulturalizmin të përmendura më lart, janë qartësisht të dallueshme edhe në këtë rast. Kultura arbëreshe në krahasim me atë italiane është gojore, e cila bazohet në një gjuhë pothuajse vetëm të folur, në shprehje, qëndrime dhe sjellje tipike të përcjella në rrugë gojore. Por përsëri mund të themi që gjuha përfaqëson një dukuri shumë të fortë që prek si ata që e flasin ashtu edhe dëgjuesin italian. Realiteti shoqëror dhe kulturor italian, ka një

² Ibrahim Mustafa (2008), *Shënime udhëtimi mes Arbëreshëve të Kalabrisë, Interlingua, Shkup*, p. 186

ndikim të fortë mbi të gjitha kulturat minoritare. Procesi i asimilimit ka ndjekur rrugën e vet, por arbëreshët patën një qëndrim dinjitoz dhe të fortë, falë edhe mbështetjes institucionale dhe strukturave fetare – kulturore, kolegjeve (ai i Kalabrisë dhe ai i Sicilisë), të cilat përgatitën një klase intelektualësh me një përgatitje të konsiderueshme dhe të shquar.

Përveç fenomenit të multikulturalizmit ajo që i dallon arbëreshët është dhe fenomeni i eteroglosisë. Gjuha arbëreshe është një formë arkaike e dialektit toske të shqipes, por brenda saj ka dhe shumë elemente të gegërishtes (dialektit të veriut), që me kalimin e kohës po ndihen të kërcënuara. Në këtë fushë të shumta janë studimet e Profesor Altimarit që na kanë ndihmuar dhe ndriçuar drejt fushës gjuhësore për të njohur më nga afër historinë, zhvillimin dhe të ardhmen e kësaj gjuhe. Nga studimet e Tij rezulton se struktura e gjuhës ka pësuar ndryshime në morfosintaksë, dhe në formimin e fjalive sipas modelit italian³. Por ndryshimet rrënjësore ndihen në leksik, falë huazimit të fjalëve, fenomen i njohur që në kohën e Varibobës, me italianizimin e gjuhës. Por nuk mungojnë dhe huazimet nga greqishtja. Këto fjalë kanë rrënjën në gjuhën shqipe dhe një prapashtesë në atë italiane. Në fjalorin e shqiptarëve të italisë të E. Giordano të vitit 1963, vihen re se vetëm 45% e fjalëve janë të njëjta me shqipen dhe neologjizmat e krijuara nga shkrimtarët italo-shqiptar janë rreth 15%.

Arbëreshët nuk njihen si pakicë kombëtare, por si minoritet gjuhësor historik, të cilët janë të mbrojtur me ligj (482\ 1999). Sot arbërishtja është një gjuhë e dytë, që mund të mësohet nga nxënësit e interesuar. Diferencat midis arbërishtes dhe gjuhës letrare toske janë disa si në fonologji ashtu edhe në morfologji e sintaksë. Duke e krahasuar me shqipen e përditshme, arbërishtja ka disa veçori fonologjike karakterisitke në sistemin bashkëtingëllor : c/x, c/xh, s/z, sh/zh, f/v, th/dh, h, hj/j. Ndërsa në disa dialekte arbëreshe ka një tendencë të zëvendësimit të (gh per ll), si dhe \h\ behet \gh\, ne San Demetrio Corone e Macchia Albanese.

Meqenëse realiteti i të folurit arbëresh është ai i rrethuar me gjuhë e dialekte të tjera, studiuesit

3 Altimari F. 1989, *Il contributo degli arbëreshë alla linguistica albanese*, in A. Guzzetta (a cura di), *Il contributo degli albanesi d'Italia allo sviluppo della cultura e della civiltà albanese*, Istituto di Lingua e letteratura albanese.

mendojnë se gjuhëtsesi nuk mund të ekzistojë një ndarje strikte midis gjuhës së ambientit shoqëror e gjuhës së përdorur nëpër shkolla, si dhe midis së folurave italo-albanese dhe gjuhës së folur shqipe.

Me fjalë të tjera, një nxënës arbëresh, që deri në këto momente ka jetuar në një situatë dygjuhësore, mund t'i propozohet një edukatë gjuhësore, që të mund t'i garantojë njëbarazi midis dy gjuhëve. Mbështetur mbi studimet në terren të Altimarit⁴, ndeshemi me këtë realitet të dygjuhësisë apo trigjuhësisë, dhe Profesor i na jep shembuj se si ka ndodhur ky proces, duke theksuar se të parët që janë prekur nga ky fenomen, kanë qenë burrat, sepse ata ishin në kontakte të drejtpërdrejta me popullsinë italiane, kurse gratë arbëreshe, përveç rasteve kur martoheshin me italianë, kanë qenë dhe vijnë të jenë më të lidhura me shtëpinë dhe traditat arbëreshe.

Në ditët e sotme, arbëreshët nga mosha pesëdhjetë vjeç e poshtë kanë studiuar nëpër shkolla të shkruajnë e të lexojnë italishten, dhe janë më të paktë ata që dinë të lexojnë e të shkruajnë shqipen, prandaj dhe dygjuhësia e tyre është quajtur e "çale".

Ndërsa gjendja e fëmijëve ndryshon paksa, sepse deri sa hyn në shkollë filllore, fëmija është njëgjuhësh, ai flet vetëm shqipen, që ka mësuar nga nëna. Në shtëpitë e tyre flitet, këndohet bëhet shaka vetëm në shqip, por edhe në rrugë me shokët e në kishë. Sapo fëmija kalon pragun e shkollës, gjendet i zhytur në një realitet të huaj. Studiuesit flasin për një traum të vërtet që pëson fëmija, i cili më përpara nuk ka ditur se ekzistonte një gjuhë italiane apo dialektet lokale.

Në studimet e Profesor Altimarit nuk mungojnë përpjekjet e shumta për thellimin e këtyre studimeve në gjuhën shqipe, për të vendosur kështu edhe një lloj ekuilibri. Studimi i gjuhës shqipe mund të bashkëjetojë shumë mirë me italishten dhe dialektet krahinore. Nga studimet e tij, kuptohet që për t'ia arritur këtij qëllimi, studentët duhet të kalonin disa faza;

E para, ajo e njohjes së gjuhës, kalimi nga gjuha e folur në atë të shkruar, falë njohjes së gjuhës shqipe, atë të dialekteve arbëresh, të pranishëm në zonë si dhe me anë të materialeve didaktike.

Faza e dytë, konsiston në njohjen dhe ilustrimin e diferencave që ekzistojnë midis varianteve dialektor shqip; kjo lloj metode përdoret, sepse vetëm duke njohur variantet gjuhësore

4 Altimari F., Vëzhgime mbi mësimin dhe përdorimin e shqipes letrare në mjedisin arbëresh", art.cit., pp.55-60.

dhe eteroglosinë dialektore, studenti mund të ndërgjegjësohet për veçoritë bazë që karakterizojnë sistemin gjuhësor të shqipes së folur. Pra qëllimi është që në planin diakronik të studiohet gjuha shqipe antike dhe mbi planin sinkronik të studiohen dy dialektet e shqipes, së pari toskërishten por edhe gegërishten.

Profesor Altimari është marrë seriozisht me materialet didaktike për t'u ofruar të rinjve këto të dhëna dhe studime, si edhe për t'i ndihmuar në zgjidhjen sa më të mirë të mësimdhënies në këtë gjuhë, pa lënë mënjanë të gjitha variantet.

Nga të dhëna të besueshme themi se 70% e banorëve flet arbërishten dhe vetëm 30% përbëhet nga italishtfolës dhe dialektfolës, por ekspertë të gjuhës mendojnë që situata po ndryshon dhe elementi gjuhësor arbëresh po dobësohet. Kjo ndodh për shkak të ndryshimeve

të marrëdhënieve shoqërore dhe nga zhvillimi i shpejtë i komunikimeve të përgjithshme. Ja përse, kontributi nga pikëpamja didaktike e Katedrave të gjuhës shqipe dhe e studimeve të intelektualëve arbëresh e shqiptar, kanë vlera të mëdha. Falë metodologjisë që ata ndjekin po arrijnë të sensibilizojnë edhe të rinjtë në studimin e gjuhës dhe kulturës arbëreshe, edhe pse kjo shpesh herë nuk është e lehtë për vetë italianizmat që mbizotërojnë në të folurat e tyre. Pra shkolla është një institucion i rëndësishëm dhe bazë e përhapjes së një kulture, sepse fëmijët shumë shpejt nuk varen më nga prindërit, por ata të shkëputen, emancipohen dhe varen nga shkolla dhe nga komunikimi masiv, të cilat mbysin kulturën familjare tradicionale si dhe gjuhën që mësojnë vitet e parë në gjirin e familjes.

Bibliografia

Altimari Francesco (1988), Vëzhgime mbi mësimin dhe përdorimin e shqipes letrare në mjedisin arbëresh, ndodhet në përmbledhjen Studi linguistici arbëreshë, Quaderni di Zjarri, n.12, Cosenza, pp.57-60.

Altimari F. (1992), Gjuha letrare shqipe sot: disa considerata në dritën e zhvillimeve të reja politike dhe kulturore në botën shqiptare, tek Gjuha jonë, 3-4/, p.45.

Altimari F. (1986), Profili storico-letterari, in Altimari et alii L'esilio della parola, ETS, Pisa.1-31

Altimari F. (1989), Il contributo degli arbëreshë alla linguistica albanese, in A. Guzzetta (a cura di), Il contributo degli albanesi d'Italia allo sviluppo della cultura e della civiltà albanese, Istituto di Lingua e letteratura albanese

Altimari F. (1992), Per una storia della dialettologia arbëreshe, Quaderni di Zjarri.

Altimari F. ; L. M. Savoia (1994), I dialetti italo-albanesi, Roma, Bulzoni.

Campera Tommaso (2010), Il dilemma linguistico arbëresh, la confusione generata dai falsi problemi su quale lingua insegnare e scrivere, Giovedì 29 Luglio

Colombo Enz (2003), Quando il vicino e' straniero: il multiculturalismo quotidiano come spazio di costruzione della differenza di analisi sociologica. Università' degli studi di Milano.

Cucci Franca (2009), Contributo alla tavola rotonda Albanesi per lingua, bizantini per rito, Italiani per adozione: Gli istituti Di Cultura Degli Arbëreshë, Palermo, 12 giugno

Dittmar N. (1978), Manuale di sociolinguistica, Bari, Laterza, p 160

FORTINO E.F. (1994), La Chiesa bizantina albanese in Calabria – Tensioni e

comunione, Bios, Cosenza

Mancini Susanna (2001), "Lo Stato italiano e le minoranze autoctone: agnosticismo, repressione, promozione", in Europa e Balcani: Stati, culture, nazioni CEDAM, Padova, pp.119-145.

Rrokaj Shezai (2000), "Standardi arbëresh nga Gangale tek Solano, I shkeputur nga Seminari i studimeve shqiptare, Università della Calabria.

Schirò Ernesto (2009), Contributo alla tavola rotonda Albanesi per lingua, bizantini per rito, Italiani per adozione: Origine Degli Insediamenti Albanesi In Italia, Palermo, 12 giugno

VACCARO A. (1994), Italo-Albanensia. Repertorio biobibliografico sulla storia religiosa, sociale, economica e culturale degli Arbëreshë dal secolo XVI ai nostri giorni (Associazione culturale italo-greco-albanese), Bios, Cosenza

ASPEKTE TË JETËS EKONOMIKE NË SHQIPËRINË E GJYSMËS SË PARË TË SHEK.19-TË SIPAS UDHËPËRSHKUESVE DHE AUTORËVE TË HUAJ TË SHEK. 19-TË DHE FILLIM SHEK. 20-TË.

Elsajed Rexhaj

Universiteti " Ismail Qemali " Vlorë, Fakulteti i Shkencave Humane. Departamenti i Edukimit

E-mail: elsi1980@yahoo.com

Abstrakt

Në shek. 19 fillon të marrë jetë shkenca e Albanologjisë e cila me kalimin e kohës do të tërheqë vëmendjen e autorëve të huaj e intelektualë të kohës. E panjohura e popullit shqiptar fillon të dalë në dritë, edhe pse nën sundimin e Perandorisë Otomane.

Udhëpërshkues në viset shqiptare si Pukëvil, Ami Boue, Martin Leake, Ibrahim Manzur Efendi dhe autorë të këtij shekulli si Zhan Klod Faverial sollën në vëmendje historinë e popullit tonë por edhe aspekte të rëndësishme të jetës, kulturës shpirtërore – materiale, dhe aspekte të jetës social – ekonomike, shpirtërore dhe kulturore.

Për herë të parë në shek.19, Shqipëria nuk shihet vetëm si një pjesë e perandorisë otomane, por edhe si një rajon, i cili mund të ofronte mundësi të zhvillimit të marrëdhënieve ekonomiko – tregtare si një njësi autonome , dhe për këtë arsye udhëpërshkruesit raportonin për gjendjen dhe nivelin e jetës ekonomike në trojet shqiptare.

Informacioni mbi Shqipërinë dhe shqiptarët e shek.19 fillim shek.20 bazohet në analizën e vëzhgimeve dhe përshtypjeve udhëpërshkuesve të viseve shqiptare dhe shkrimet e autorëve të huaj që hodhën bazat e albanologjisë.

Shkrimet kushtuar Shqipërisë dhe shqiptarëve prej shkrimtarëve të shek. 19 dhe fillim shek. 20 janë në formë kujtimesh dhe rrallë herë ato gjenden në formatin e fakteve apo dokumenteve historike. Edhe pse të tilla ato ofrojnë një informacion të bollshëm për perceptimin ndaj shqiptarëve, ato mbartin në vetvete subjektivizmi dhe pasaktësia, por kur analizohen dhe ballafaqohen me dëshmi nga autorë të ndryshëm gjejmë të vërteta të pamohueshme.

Fjalët Kyçe - Shqipëria, udhëpërshkues, popull, ekonomi.

Gjendja ekonomike ne shqipëri

Interesi i udhëtareve francez për gjendjen ekonomike të Shqipërisë në këtë periudhë shpjegohet në radhë të parë, me vetë rëndësinë e madhe që ka zhvillimi ekonomik për jetën dhe fatet e një vendi. Së dyti, duhet pasur parasysh fakti se midis këtyre udhëtareve gjejmë dhe persona të dërguar me misione të posaçme në vendin tonë, të cilët midis të tjerash, u kërkohej t'i raportonin qeverisë së tyre edhe mbi gjendjen dhe tendencat e zhvillimit ekonomik në Shqipëri. Kjo ekonomi në Shqipëri si do të shohim në vijim nga të dhënat dhe përshkrimet është një ekonomi e varfër, dhe e mbyllur. Zhvillimi ekonomik i Shqipërisë pengohej edhe për shkak të gjendjes së trazuar dhe mungesës së rendit e të qetësisë, abuzimet dhe padrejtësitë e shkaktuara prej parisë vendase, mungesës së sigurisë së udhëtimit e sidomos në rrugët tregtare, " duke udhëtuar nëpër vendet e barbarëve shqiptarë, e kërcënojnë vazhdimisht rreziqet. Një vend, ku pushteti i Sulltanit gati nuk njihet, sundon anarkia që e shkreton përditë. Kudo gjenden banda grabitësish. Tirania dhe mizoritë e turmave të bejlerëve dërrmojnë vendin nga njëri skaj në tjetrin."¹.

Por jo vetëm kaq ekonomia dhe tregtia vuanin edhe nga mungesa e infrastrukturës e sidomos asaj rrugore që lidhte krahinat midis tyre dhe me ato të rajoneve të tjera të Perandorisë Osmane " Rrugët tepër të këqija, sa të rrezikshme dhe të lodhshme, gjarpërojnë midis shkëmbinjsh e greminash. Në pjesën më të madhe të lumenjve mungojnë urat."².

Kështu duke ndjekur të dhënat e udhëtarëve francezë për gjendjen e atëhershme ekonomike të trojeve shqiptare, të cilët janë ndalur kryesisht në tre aspekte më të rëndësishme të saj : bujqësi

1 Ibrahim Manzur Efendi, *Kujtime për Ali Pashën*. f.47

2 Ibrahim Manzur Efendi, *Kujtime per Ali Pashen*. f.47

- blegtori, zejtar dhe tregti, na krijohet pak a shumë një tablo reale mbi gjendjen e ekonomisë fshatare të vendit me degë kryesore bujqësinë e blegtorinë dhe të ekonomisë qytetare me degët kryesore zejtarinë dhe tregtinë.

• Shqipëria është një vend malor dhe i nënshtrohet temperaturave nga më të ndryshmet, përsëri është me toka pjellore, e begatë, me lugina e livadhe, fusha ku mbizotëron jeshillëku dhe shfrytëzohen prej punës së bujkut, të cilat mund të plotësojnë nevojat e banorëve të saj.³ Po të njëjta vlerësime pozitive sjellin edhe udhëtarët anglezë ku Spenser cilëson se " Shqipëria është pjellore...dhe e aftë të mbajë disa milionë njerëz."⁴ Pjesa më e madhe e popullsisë merret me bujqësi dhe blegtori, toka vazhdon të punohet me mjete shumë primitive. Autorët francezë nuk sjellin të dhëna të plota për zhvillimin e bujqësisë shqiptare, por në përgjithësi ajo mbulon nevojat e vendit, kurse blegtorja duke qenë më e zhvilluar e bën " raportin tregtar aktiv "⁵. Bujqësia dhe blegtorja do të jenë degët më me zë në ekonominë e brishtë shqiptare, bujqësia do të vuaj nga prapambetja e mjeteve të punimit dhe shfrytëzimit të tokës dhe nga mungesa e shumëllojshmërisë të prodhimeve bujqësore, ku siç shprehet Ibrahim Efendi : " Shqipëria nuk mund të konsiderohet një vend i pasur në llojshmërinë e prodhimeve bujqësore."⁶ Siç do të shohim më poshtë te kulturat bujqësore ato janë kryesisht ushqimore, të destinuara për konsum të brendshëm dhe ditor, kjo shpjegon dhe faktin përse kemi një varfëri në llojshmërinë e kulturave bujqësore.

Kulturat bujqësore të shfrytëzuara ishin gruri, misri, thekra, bimë industriale si duhani pambuku, frutikultura ku përfshinte vreshtat, ullinjë, pjeshkë e mollë.⁷ Këtyre kulturave u shtohet orizi i kuq, lini dhe kërpi të cilët shfrytëzoheshin për ndërtimin e anijeve. Për duhanin mund të themi se tregtohej në Turqi, Siri dhe Egjipt " duhan i mrekullueshëm tepër i kërkuar në Turqi, në Siri dhe në Egjipt."⁸ Ndërsa Pukevil në një rast do të shprehet se " në asnjë vend tjetër s'prodhohen verëra, vajra, fruta të çdo lloji me sasi kaq të mëdha "⁹.

Në shkrimet e autorëve francezë vihet re informacioni i varfër që përcillet, se cilat janë rajonet apo zonat ku zhvillohej bujqësia.

• Një degë tjetër e ekonomisë shqiptare është dhe frutikultura dhe pemëtaria, një

shembull na vjen prej fushës së Shkodrës ku Pukevil shprehet : " fusha të cilat përvijohen nga sipërfaqe të mbushura me pemë frutore dhe vreshta..."¹⁰.

Frutikultura ishte e zhvilluar dhe bëhej e mundur eksportimi i frutave të thata, dhe ullinjve të konservuar. Në pjesën jugore të vendit dhe sidomos në bregdet rriten portokall, limona, shege, fiq dhe rrush i cilësisë së mirë, por për Pukevil përsëri vihen re mangësi dhe ai mendon se kjo degë e ekonomisë është lënë pas dore, nuk shfrytëzohej sa duhet për të arritur përfitime optimale, ai do të shprehet " me përjashtim të disa pemëve frutdhënëse, resurset në frutikulturë janë të pakta."¹¹

Pyjet janë shumë të pasura me pisha bregdetare, bredha, trungjeve të llojeve të ndryshme, dru ahu etj, që përpunohen shumë pak. Shqipëria e pasur me pyje ofronte kushte të mira për zhvillimin e tregtisë së drurit, i cili është cilësor, e përdorej kryesisht për ndërtim. Franca është një nga importuesit kryesorë të drurit prej rajoneve shqiptare, i cili për nga cilësia ia kalon dhe atij të Ballkanit. Druri shqiptar përpunohet në kantieret e Bulonit, për ndërtimin e fregatave më të bukura franceze. " Franca mban gjithmonë lidhje tregtare të pandërprerë me Shqipërinë, e nxirrte çdo vit shumë ngarkesa druri për ndërtim "¹².

Blegtorja është në një gjendje më të zhvilluar, dhe janë të pranishme të gjitha llojet e bagëtive.

Më së shumti shqiptarët mbajnë dhënë dhe dhi, prej të cilave përfitohen sasi të konsiderueshme leshi, me të cilin plotësojnë nevojat e veshjes dhe një pjesë e eksportojnë jashtë, dhe siç shprehet Pukevil " qethen edhe dhitë dhe qimet e tyre bëhen guna, petka marinarësh, ushtarësh e fshatarësh "¹³. Siç shihet më sipër nga nënproduktet blegtorale, ekziston dhe një degë tjetër e ekonomisë ajo e përpunimit të tyre.

Nga blegtorja përfitohen prodhimet si qumësht, djathë, gjalpë, e sasi të mëdha leshi i cili eksportohet dhe në vendet e perëndimit dhe pse jo i një cilësie të mirë, " në këto porte nisen shtatë apo tetë ngarkesa leshi të pa punuara në vit, e të cilësive të dobëta, destinacioni i tyre është Gjenova dhe Antanta "¹⁴.

Edhe pse blegtorja është disi me e përhapur, cilësia e tokës favorizon zhvillimin e saj, dhe një pjesë e produkteve eksportohen ajo përsëri është e pazhvilluar dhe me se shumti e kryesisht plotëson nevojat e vete banoreve, " Cilësia e tokës duke qenë shumë e favorshme për rritjen e dhenve e dhive, ushqen një numër shumë të madh

3 F. Pouqueville, *Viaggio in Morea...*, vell. 7 f.188

4 Spenser, *E. Travels...*, vell. 2, f.151

5 F. Pouqueville, *Viaggio in Morea...*, vell. 8, f.135

6 Ibrahim Manzur Efendi, *Kujtime per Ali Pashen*. f.50

7 F. Pouqueville, *Viaggio in Morea...* vell. 8, f. 34

8 Ibrahim Manzur Efendi, *Kujtime per Ali Pashen*. f.50

9 F. Pouqueville, *Viaggio in Morea...* vell. 8, f.9

10 F. Pouqueville, *Viaggio in Morea...* vell.8, f.152

11 F. Pouqueville, *Voyage dans la Grece*. vell. 2, f. 585

12 F. Pouqueville, *Viaggio in Morea...* vell. 8, f.37

13 F. Pouqueville, *Voyage dans la Grece*. vell. 2, f.589

14 F. Pouqueville, *Viaggio in Morea...*, vell. 8, f.37

kopesh prej tyre, leshi i te cilave konsumohet nga vete banoret e Shqipërisë.¹⁵ Blegtoria është dhe kjo e zhvilluar me metoda te vjetra, barinjtë që zhvendosin kopetë e tyre nëpër kullota sipas stinëve, dimërore dhe verore. Barinjtë përveç kopeve të tyre kullosin dhe kopetë e pashallarëve apo agait të cilit i shërben.¹⁶ Por udhëtarët franceze nuk sjellin të dhëna përse i përket marrëdhënieve të tyre të varësisë. Gjithashtu bletaria është e zhvilluar, ku prodhohet sasi e madhe dylli e mjalti që i kalon nevojat për konsum.¹⁷

Një burim tjetër jetese ishte edhe deti. Banorët buzë detit merreshin me peshkim dhe përgatishnin sardele dhe peshq të tjerë të kripur të kripur që i konservojnë. Deti ne shumëlojshmërinë e vetë ofronte edhe të tjera mundësi por që nuk shfrytëzoheshin prej shqiptareve por kryesisht prej të huajve, një mundësi e tillë ishte tregtia e koraleve, " Deti është i pasur me korale që ndodhen përgjatë bregut, peshkimi i të cilave është fitimprurës, prandaj peshkatarët napolitanë të koraleve vijnë çdo vit dhe marrin me qera nga Ali Pasha të drejtën për të peshkuar."¹⁸ Nga deti gjithashtu përfitohet kripë e një cilësie shumë të mirë dhe këtu i referohemi bregdetit të Vlorës.¹⁹ Bregdeti i Shqipërisë është i përshtatshëm për limane, por që nuk shfrytëzohet sa duhet.

- Zejtaria shqiptare si një degë e rëndësishme ekonomike, luante një rol vendimtar në përpunimin e lëndëve të para bujqësore, blegtorale dhe xeherore. Kjo veprimtari përbënte një degë të rëndësishme të ekonomisë qytetare, ishte e përqendruar kryesisht në qytetet e vendit dhe jo vetëm në qytetet e mëdha por edhe ato më të vogla.

Ndër qytetet e mëdha të Shqipërisë në këtë kohë ishte kryeqendra e pashallëkut të Ali Pashes, Janina me rreth 30 – 40 mijë banorë.²⁰

Degët kryesore të zejtarisë për të cilat na flasin udhëtarët francezë janë dega e tekstileve, ajo e përpunimit të metaleve, dega e përpunimit të lëkurëve, ajo ushqimore, ndërtimet dhe xehetaria dhe përpunim druri, artizanale e armëve etj.

Për përpunimin e metaleve mund të gjykojmë nga fakti se armët shqiptare, jo vetëm prodhoheshin në vend por, si nga ana funksionale ashtu dhe nga paraqitja e jashtme ato ishin të veçanta dhe quheshin " pushkë shqiptare", në mbështetje të kësaj industrie prodhohej edhe barut ku Pukëvil i referohet fshatit Dukat në afërsi të Vlorës, ku prodhohej në mënyrë artizanale pothuaj nga

gjithë banorët e fshatit.²¹

Persë i përket degës së tekstileve, nga të dhënat e udhëtarëve francezë mësojmë se ajo ishte një nga degët më të përhapura të artizanatit vendas, që prodhonte për tregun e brendshëm e të jashtëm sasi të mëdha tekstilesh, leshi, pambuku, mëndafshi, liri etj.

Kështu, Shkodran ishte qendra kryesore e përpunimit të leshit dhe e prodhimit të shajakut, por ajo nuk ishte e vetmja. Punishte leshi kishte edhe në Vlorë, stofra leshi prodhoheshin edhe në Janinë dhe në mjaft qytete të tjera, pa folur për gunën e famshme shqiptare që kërkohej mjaft dhe si artikull eksporti.²²

Nuk mund të lihet pa përmendur fakti se në fillim shek.19 një degë të ekonomisë shqiptare e përbenin dhe shfrytëzimi i nëntokës, dhe si rast përmendim minierat e bitumit në Shushicë të Vlorës, ku Pukëvil mendon se me këtë sasi mund të plotësoheshin nevojat e gjithë Evropës për kohën që flasim.²³

Shqipëria e shek. 19 dhe fillim shek. 20 mbetet vend i pazhvilluar industrial. Prapambetja e Shqipërisë vjen në kuadrin e përgjithshëm të perandorisë osmane, krizës ekonomike, social – politike që e kishte mbërthyer, por gjithsesi në këtë periudhë Shqipëria luante një rol të rëndësishëm në këtë të fundit si pasojë edhe të pozitës gjeografike, " për një pjesë të madhe të periudhës Osmane, Shqipëria dhe territoret përreth konsideroheshin si një fuqi ekonomike "²⁴

Shqipëria gjatë kësaj periudhe nuk ishte një vend i industrializuar por përkundrazi, dhe kjo nuk do të kaloje pa u vënë re prej këtyre autorëve të cilët me përshkrimet e tyre veçse na e dëshmojnë më së mirë këtë fakt : " Mungesa e industrisë dhe varfëria e madhe, bëjnë që të mos këtë interesa tregtare, këto janë arsyet që i kanë qëndruar larg kuriozët dhe tregtarët."²⁵

Një formë tjetër fitimi e banorëve të bregdetit është pirateria, por gjithashtu edhe mercenarizmi i përhapur më tepër në fshatrat malore autonome. Lidhur me këtë formë fitimi Vlora dhe Tivari nxjerrin shumë ushtarë, kurse të krishterët ortodoks shërbejnë si mercenarë në Rusi, të krishterët latin formojnë regjimentet e Maqedonisë nën komandën e mbretit të Napolit me përbërje nga Tivari, Vlora, Kruja, Die, Bolena

²⁶
Dege tjetër kryesore e ekonomisë shqiptare, për

21 Horizont, *Pukevil ne oborrin e Vezirit te Janines*. f.74

22 Ibrahim Manzur Efendi, *Kujtime per Ali Pashen*. f.50

23 Horizont, *Pukevil ne oborrin e Vezirit te Janines*. f.77

24 Katherine E. Fleming, *Diplomacia dhe orientalizmi ne Greqine e Ali Pashes*. f.53

25 Ibrahim Manzur Efendi, *Kujtime per Ali Pashen*. f.47

26 F. Pouqueville, *Viaggio in Morea...* vell.8, f.14

15 Ibrahim Manzur Efendi, *Kujtime per Ali Pashen*. f.50

16 F. Pouqueville, *Viaggio in Morea...* vell. 8, f.39-40

17 F. Pouqueville, *Viaggio in Morea...*, vell. 8, f.35

18 Ibrahim Manzur Efendi, *Kujtime per Ali Pashen*. f.50

19 Horizont, *Pukevil ne oborrin e Ali Pashes*. f.76

20 Ibrahim Manzur Efendi, *Kujtime per Ali Pashen*. f.67

të cilën na flasin udhëtarët francezë, ishte dhe tregtia, e cila krahas degëve dhe burimeve të mësipërme, jepte ndihmesën e vet të ndjeshme në zhvillimin ekonomik të vendit. Shqipëria ishte një vend me tegeti të zhvilluar për kohën, si përse i përket tregtisë së brendshme, po ashtu asaj të jashtme. Përse i përket tregtisë së brendshme, rol vendimtar në zhvillimin e saj luanin qytetet kryesore të Shqipërisë me tregjet dhe pazaret e tyre.

Përse i përket tregtisë ajo është aktive dhe bazohet në eksportin e prodhimeve bujqësore dhe blegtorale, dhe importohen prodhime industriale e mjete luksi, "Armët e çdo lloji tipi janë të domosdoshme, për këtë popull, por ato konsiderohen edhe mjete luksi ata preferojnë pushkë dhe pistoletat të manifakturave të Breshias. Nga Italia ata marrin gotat, pasqyrat, dhe letrat që u nevojiten. Për gratë ornamentet më i bukur janë shamitë e punuara me lule me fije ari, ku fijet e arit dhe të argjendta vijnë nga Vjena përveç këtyre artikujve, Shqipëria ka dhënë një pafundësi nevojash që e detyrojnë të mbajë lidhje me Evropën"²⁷. Nga Shqipëria eksportoheshin edhe lëndë të para industriale si leshi, lëkura dhe duhani "dy ose tre ngarkesa tabaku (duhani), për Napoli e Mesina"²⁸. Lëndët e para pasi plotësojnë nevojat e vendit, janë të destinuara të ushqejnë manifakturat e të mbushin kantieret e vendeve perëndimore si Francë Gjermani, Itali. "Ato të konsumit të thjeshtë çohen Itali, nga raguziane, të cilët hasen në portet e Artës, Prevezës, Vlorës, Durrësit, ose në Boce Të Baianas."²⁹.

Gjithashtu importohen bereta, gallane sheqer, kafe, kinkaleri, topa etj. Në tregun e kafes dhe veshjeve dominonte Franca duke e ruajtur këtë pozitë që nga koha para revolucionit francez. Të preferuara ishin edhe arkibuset dhe pistoletat e "manifakturave franceze, pasi ato janë të lehta dhe jo të bransuara"³⁰.

Vihet re se tregtia në Shqipëri në fund të shekullit të XVIII dhe në fillim të Shekullit XIX ka filluar e gjallërohet dhe çka është më e rëndësishmja në favor të shqiptarëve ku Pukevil do të shprehet: "Prej 12 vjetësh tregtia e Shqipërisë ka rënë në duart e njerëzve kaq shumë të zgjuar e të shkathët sa edhe tregtarët hebrej nuk guxojnë të përballen me ta"³¹.

Bilancin tregtar aktiv, Pukevil e shpreh qartë dhe thjeshtë, ku shuma e mallrave të importit nuk e arrin atë të eksportit, në këtë sipas tij ndikojnë prodhimet bujqësore dhe blegtorale dhe kushtet natyrore e faktorit demografik, ku ai do të

shprehet se "Duke mos qenë shumë i populluar në këto territore, edhe pse pak të kultivuara, mbledhet më shumë sesa konsumohet. Dhe është rrallësia e popullatës ajo që e rrit shumë sensin e prodhimeve që eksportohen."³².

Vihet re se në marrëdhëniet tregtare, jugu i Shqipërisë është më i avancuar se veriu dhe epiqendrën e tregtisë e luan Janina, e cila lulëzonte në këtë periudhë si pasojë e qeverisjes së Ali Pashës, i cili ishte dhe një nga eksportuesit kryesor, sipas Pukevil "ka shumë tregtarë të pasur që bëjnë afarizma në qytetet kryesore të Gjermanisë, dhe në portet e Adriatikut, dhe mban vend të parë në tregtinë e brendshme, ajo është magazine e pambukut të fijejuar të Thesalisë dhe tregtarët e saj e çojnë në Gjermani e Trieste"³³.

Mendohet se këtë klimë zhvillimi e ka favorizuar edhe politika e Ali Pashë Tepelenës, i cili vendosi qetësinë dhe rregullin në këtë vilajet. Interesant është fakti se Ali Pasha konsiderohet nga Pukevil si "Një nga pashallarët më të pasur dhe më të fuqishëm të Turqisë"³⁴ i cili i lidhur me interesat kombëtare me ishujt jonian në tregtinë e buajve, nga të cilët paguhej me monedha veneciane. Eksportimi i gjësë së gjallë ishte një tregti tepër fitimprurëse (për shqiptarët të cilët me anë të saj kanë arritur të rrisin bilancin e shkëmbimeve tregtare).

Përse i përket industrisë ajo është në fazë fillestare dhe vetëm nëpër qytete hasim gjurmë të saj. Shkaqet e një gjendje të tillë duhen kërkuar në rrethana të përgjithshme ekonomiko-politiko të Perandorisë Osmane, në kuadër të së cilës gjendej Shqipëria. "Perandoria Osmane nuk ka bërë asgjë për të përmirësuar gjendjen ekonomike të këtij vendi, përkundrazi e ka penguar atë"³⁵.

Shqiptarët e zhvillonin tregtinë në kushte diskriminuese ku mallrat e importit futen me çmime të larta, kurse ato që eksportohen me çmime shumë të lira.

Në këtë kohë është zhvilluar ose po merrte gjithnjë e më shumë formë më të qartë edhe tregu i brendshëm. Ky treg i brendshëm e kishte bazën, në panairë ndërkrahinore ku Pukevil përmend: "Në kohëra të caktuara mbledhen panairët e mëdha të Kosovës, të Manastirit dhe Prizërenit"³⁶, ku duhet shtuar edhe Janina që luante një rol të rëndësishëm për shkak të zhvillimeve politike që e karakterizonin këtë pashallëk.

Si një qytet të zhvilluar mund të cilësojmë Vlorën "Porti kryesor që shërben për eksportin e leshit dhe lëkurëve është ai i Vlorës."³⁷, dhe Shkodrën,

32 F. Pouqueville, *Viaggio in Morea...* vell. 8, f.35

33 F. Pouqueville, *Viaggio in Morea...* vell. 8, f.38

34 F. Pouqueville, *Viaggio in Morea...* vell. 8, f.39

35 F. Pouqueville, *Voyage dans la Grece.* vell. 2, f.587

36 F. Pouqueville, *Viaggio in Morea...* vell. 8, f.149

37 Ibrahim Manzur Efendi, *Kujtime per Ali Pashen.* f.50

por për këtë Pukevil nuk jep informacion të bollshëm e të drejtpërdrejt, por mund të konsiderohet e tillë nga fakti, që Lezha cilësohet si skelë e saj.

Nga sa me sipër panorama e ekonomisë shqiptare gjatë shek. 19 jepet e zymtë edhe pse resurset natyrore nuk mungojnë, por përkundrazi, ajo shfaqet jo e plotë dhe përshkruhet sipërfaqësisht pa u bërë objekt studimi i këtyre autoreve dhe udhëpërshkruesve të huaj, zhvillimi ekonomik i rajoneve të Shqipërisë ndryshon e sidomos nga jugu në veri, ku jugu shfaqet disi më i zhvilluar, por dallimet nuk janë të mëdha.

Marrëdhëniet feudale në prodhim në Shqipëri si edhe në vendet e tjera në Ballkan nuk ndryshojnë shumë, edhe në shekullin e XIX edhe pse shënohen disa kthesa të rëndësishme, si lindja e elementeve të parë, qoftë edhe të dobët, të marrëdhënieve të reja kapitaliste në prodhim.

Bibliografia

- [1] FRANSUA .F.C.H.L POUQEVILLE, " Viaggio in Morea a Costandinopoli ed in Albania , non che in molte dell Imepero Ottomano":Negli anni 1778,1779.1800.1801 Tomo (vëllim) I -VIII Torino 1829.
- [2] Fleming, Katherine E.. " *Bonoparti Mysliman* ". Dituria. Tirane 2003
- [3] Manzur, Efendi, Ibrahim. " *Kujtime per ALI Pashen* ". Globus R. Tiranë 2003
- [4] FRANSUA .F.C.H.L POUQEVILLE " *Voyage dans la Grece* ". Tomo I-V Paris 1820.
- [5] "Pukevil ne oborrin e Vezirit te Janinës". HORIZONT Tirane 1999

E HARMONISHMJA SI SHPREHJE E TË BUKURËS ESTETIKE NË FOLKLORIN E SOTËM TË VLORËS

Albert Habazaj

Biblioteka Qendrore "Nermin Vlora Falaschi", Universiteti "Ismail Qemali" Vlorë

E-mail: albert_abazi_tr@yahoo.com

Përmbledhje:

Qëllimi i artikullit është evidentimi dhe interpretimi që, me këtë prurje folklorike, jemi në rrjedha të vjetëruara apo, duke perifrazuar një varg nga "Milosao" i De Radës, kemi "ujë të ri në det"(1). Te tingujt e harmonishëm që interpretojnë bilbilat e këngës, mbështetur në një tekst të mrekullueshëm, mbushur me shkëlqim e madhësi, pa krisje partitiste brenda, gjej të bukurën plot dritërim. Me cilësime dokesore që s'bërtasin në tekst, personifikimi bëhet më i shëndetshëm kur plotësohet me metafora, me simbole, me epitete e figura të tjera stilistike gracioze: "Shqipëri, moj shtatëhollë,/ Alpet e larta kurorë/ Nga lindja malet-ë vinë/ Gërsheta me trëndelinë...". Nëse i referohem estetit francez Charl Lalo, nënkuptojmë "të bukurën", "të madhërishtmen", "graciozen"(2). Në këtë "gjurmë të regjistruar në përbërje të vlerës"(3)* kemi Urën e Harmonisë me dy kolona të forta: Të Madhërishtmen dhe "Graciozen", të hijshme dhe elegante...

Fjalë çelës: E bukura, estetikë, folklor, Vlorë, Shqipëri

Hyrje

Folklori shqiptar është një minierë ari në krijimtarinë gojore popullore, në atë veprimtari krijuese artistike shpirtërore të rajonit ballkaniko-mesdhetar e më gjerë, me tërësinë e prozës e poezisë popullore, muzikën popullore, vokale apo instrumentale, veglat popullore muzikore, vallet e kërcimet popullore, artin dramatik (4) të popullit tonë, me veshjet aq të bukura, sipas kohës dhe hapësirës së praktikimit.

Në këtë kuadër, folklori i Vlorës është një gur xhevahiri i kësaj miniere të pasur europiane. Folklori i Vlorës plotësohet me këngët e vallet popullore të njerëzve që banojnë në hapësirat malore të Labërisë, në viset bregdetare të Himarës, buzë lumenjve Vjosë e Shushicë (Lumi i Vlorës quhet me të folmen popullore qyshkur, A. H), buzë lumit Izvor dhe deri në ultësirat adriatike e joniane.

Ka një thënie Sami Frashëri: "...banorët e Labërisë kanë prirje dhe aftësi natyrore për poezi dhe këngë...(5).

Janë vezulluese për bukurinë e tyre magjike lirikat ëngjëllushe si "Vajza e Valëve" apo "Bejka e Bardhë", këngët e epikës historike "Birbilejtë trembëdhjetë", "Kënga për Miro Tërbaçen"(6), balada "Janinës ç'i panë sytë", valle të rënda burrash si "Shqipëri, koshere blete", "Lidhur si fishek gjerdani"(7) apo "Prapa më vjen historia". Grupe si ai i Himarës, i Smokthinës e i Tërbaçit janë gurë themeli e gurë qosheli në ndërtesën e bukur të folklorit të Vlorës, që u ngrit më lart me Pilurin, me vajzat e Dhërmiut, me Dukatin, Vranishtin, Tragjasin, Kaninën, Lapardhanë, Velçën, Gumenicën e grupe më të reja që lënë gjurmë me prurjet burimore që sjellin në logun e folklorit.

Mjafton të përmendim dy shembuj lartësisht të bukur: Më 1986 grupi polifonik i Tërbaç-Vranishtit u nderua me çmimin e madh ndërkombëtar: "Europa për Zhvillimin e Folklorit", ndërsa më 25 nëntor 2005 Isopolifonia shpallet "Kryevepër e trashëgimisë Gojore të Njerëzimit", mbrojtur nga UNESCO.

Trajtesa jonë merret me një njësi folklorike, mbledhur e regjistruar në Labëri të Vlorës, më 1978, krijuar prej rapsodi popullor Kujtim

Mici, i cili qëndisi portretin e Shqipërisë. Sipas studiuesit Fatmir Hysi: *"...Njeriu është në gjendje, përveç se ta gjejë, edhe ta krijojë bukurinë"*(8).

Përpyekja jonë rrok trajtimin e një kënge për Shqipërinë në këtë koment të së bukurës së madhërisme e gracioze. Kënga përbëhet nga njëzet vargje, me varg tetërrokësh trokaik, në pesë strofa, me rimë të puthur, sipas skemës AABB.

Të mbushin me aromë të këndshme, të freskët e mrekullore të harmonisë së poseduar vargje të tilla si: "Shqipëri, nuse bregdeti", "Shqipëri, deti me valë", "Shqipëri.../ moj bukuroshja me fat"!

"Shqipëri, nuse bregdeti" është një këngë bukolike, në shfaqje emfatike, por në thelb s'ngjan fare luksoze e pompoze në vargje. Ajo paraqitet si një bukuroshe mesdhetare, që lëshon shtatë drita që përtej.

Ç' metonimi e ç' eufemizma i japin lezet këngës e i rrinë si gjerdan për gushe! Nuk thotë vjershëtori popullor: "Shqipëria ka djem e vajza të mira, trima e trimëresha, për dije dhe ekonomi", por tepër lakonik këndon: "Lumsi ç'të ushqeui gjiri!. Nuk thotë ai që u plak Shqipëria e s'di nga të ecë, por me një varg të zgjedhur krenar këndon: "s'përdore kurrë gjyslykë", sepse një nuse bregdeti e ka të qartë tashmë orientimin e begatisë së jetës drejt perëndimit që i përket, si zonjë mes zonjave europiane.

Studiuesi B. Gaçe vlerëson temperamentin artistik të rapsodit, që me dufet e shpirtit gdhend portretin e dashur të atdheut dhe i jep plasticitet poezisë popullore. "Mendimi i tij poetik (pra i krijuesit të këngës Kujtim Mici, A.H) rrjedh natyrshëm, vargu bart një figuracion të pasur e të fuqishëm, ai është i harmonishëm e plot muzikalitet"(9)

Ndërsa I. Kadare shkruan për këta gdhendës të shpirtit kombëtar "...unë kuptova thjesht dhe natyrshëm se ç'fuqi kolosale kishte poezia popullore. Ajo ishte më tepër se art. (10)

Kjo këngë ka mbijetuar për të riardhur deri më sot në formën fillestare të krijimit. Na emocionon fuqishëm, na ndez zjarrin e dashurisë për dheun e të parëve, për pemën e jetës dhe na duket si e mbështjellë me pergamenë, nuk mund të përshkrohet nga ujërat e pakthjellët folklorizantë, që vërshojnë si prurje të turbullta të kohës.

Kënga e bukur ndodhet para një rreziku, që duhet të na tërheqë vëmendjen. Këtë merak na e shkakton pikërisht turbofolku. Ç'ka promovohet nëpër televizione jo pak herë apokjo kopje e keqe

poparti që evidentohet e reklamohet për qëllime fitimi të disa njerëzve që vetëm me artin e bukur popullor s'kanë të bëjnë, përbën shqetësim, se edukojnë keq, turbullojnë ujët e kulluar të burimit shqiptar, dëmtojnë shëndetin estetik, moral e kombëtar të njerëzve. Kështu shkaktohet një farë humbje e interesit nacional nën fasadën e integritetit evropian. Ato janë gjysmake, të çjerra, të bezdisin, janë të shëmtuara si dukuri, jo në aspektin e kategorisë estetike siç e trajton esteti Uçi(11). Ngre një shqetësim prof. K. Jorgo: "Zgjidhjet e pjesshme në një zonë të rrëmujës nuk bëjnë tjetër veçse e shtojnë rrëmujën" (12)

Rekomandime:

Së pari, kërkohet edukim vertikal i shëndoshë, Së dyti, ndërhyrja e mirë në mjetet e informimit pulbik dhe

Së treti mbështetje e artit të vërtetë tradicional dhe bashkëkohor, pse jo duke e future në programin shkollor të arsimit shqiptar. Këtu nuk po bëjmë ndonjë risi por një rikthim te tradita vlefshme për programin dhe lëndët mësimore gjatë viteve 1920-1939.

Duke përfunduar, shikojmë pse kënga e Shqipërisë, duke realizuar sinkretizmin artistik mund të jetë një gjedhe e edukimit patriotik dhe estetik ndër shqiptarët e sotëm

Prof. Dr. M. Dibra nënvizon: "Këngët popullore shfrytëzojnë përshkrimin metaforik për të dhënë hijeshinë dhe bukurinë e heroit. Për të realizuar këtë qëllim zgjidhen elemente të ndryshëm"(13). Heroi i kësaj kënge është vetë Shqipëria.

Në të tjera këngë popullore, u këndohet maleve legjendarisht, si male hijerëndë, krenarë, madhështorë, kreshnikë e plotë epitete të tjera epike. Në këtë këngë, rapsodi malet e Shqipërisë i vrojton me dashuri njerëzore dhe i përshkruan me një lirizëm të shkëlqyer, pastërtisht vajzëror. Malet e Shqipërisë- gërsheta me trëndelinë! Ka përcjellje më të bukur se kaq, ku rapsodi e formëzon dashurinë për bukuritë e natyrës së jashtme dhe të brendshme të Shqipërisë.

Shqipëria trupëzohet si një njeri me frymë, vigan, gati mitologjik, në kuptimin më të bukur, më të pastër, më të fuqishëm dhe më hiperbolik të fjalës. Shqipëria në kuptimin figurativ nuk është vajza e valëve por është nuse bregdeti që shikon nga perëndimi, sepse është nënë shekullore që ka histori, sepse është bukuroshe me fat. Këtu futet dhe e drejta dokesore me vargun e emancipuar

"Shqipja -nuse që flet rrallë" apo vargu vijues hiperbolik "fjala jote peshon mal".

Kënga e Shqipërisë, edhe në rrafshin gjuhësor, tingëllon estetikisht bukur, sepse është ndërtuar pothuaj sipas gjuhës standarte të shqipes së sotme, sepse në atë trevë ku ka lindur kënga ruhet përmasa kombëtare e shqipes⁽¹⁴⁾ dhe nuk rrudhet në mjedisin krejtësisht fshatar. Kënga për Shqipërinë plotëson formatin e një njësie folklorike, ku e bukura gjen hapësirën e fushës së veprimit dhe metaforizohet brenda traditës së formuar, duke sjellë diçka të re ⁽¹⁵⁾.

Peizazhi poetik i tekstit krijon një atmosferë estetike që ndikon në zbukurimin shpirtëror,

moral e atdhetar të shqiptarëve, të cilët lidhen ndërmjet tyre me mijëra fije jetësore të etnisë, të shijeve jetësore dhe konsideratave për vlerat.

"Shqipëri, nuse bregdeti" është një obelisk në vargje për Dadën e gjithë shqiptarëve, me fjalët e tekstit, me melodinë, me interpretimin, veshjen e gjestet. Ajo është një simfoni evërtetë që paraqet shpirtin e atyre që e këndojnë. Si kristal i kulluar prej rrezesh të diellit shndrit shpirti i rapsodit në këngën për Shqipërinë përmallshëm, se del nga drita e bukurisë së gurrës popullore me fuqi të jashtëzakonshme.

Bibliografi

[1] De Rada, Jeronim: Vepra letrare 1. Tiranë: Naim Frashëri; 1987, f.65

[13] Dibra, Miaser: Metafora në këngën popullore shqiptare. Tiranë: ASH; 2007, f. 63, f. 281

[5] Frashëri, Sami: Vepra 2. Tiranë; ASHRPSSH; 1989, f.261

[9] Gaçe, Bardhosh: Kënga popullore e Lumit të Vlorës. Tiranë; Toena, 2009, f.132

[3] Gëte, J.V. [J.W. Goethe]: Vepra të zgjedhura 2. Tiranë: Naim Frashëri, 1988

[8] Hysi, Fatmir: Estetikë në tri pamje. Tiranë: Uegen; 2005, f.8

[12] Jorgo, Kristaq: Seminari XVIII Ndërkombëtar për Gjuhën, Letërsinë dhe Kulturën Shqiptare. Tiranë: Toena; 1997, f. 395

[10] Kadare, Ismail: Autobiografia e popullit në vargje. Tiranë: Naim Frashëri, 1980, f.6

[6] Kënga me të cilën Grupi i Tërbaçit dhe Vranishtit mori Çmimin Ndërkombëtar "Europa

për Zhvillimin e Folklorit", Suedi, 1986

[2] Lalo, Charl [Charles Laló]: Nocione të Estetikës [Notions d'Esthetique. Paris: PUF, 1948

[14] Memisha, Valter: Studime për fjalën shqipe:Tiranë; botart, 2011, f.238

[11] Uçi, Alfred: Estetika, vëll.I.Tiranë: 1989, f. 344

[7] Vallja me të cilën Grupi i Vranishtit dhe i Tërbaçit u vlerësua me Çmimin e Madh

"Europa për Zhvillimin e Folklorit", Suedi, 1986

[4] Xhagolli, Agron: Etnologjia dhe folklori shqiptar. Vlorë: Triptik; 2008, f.19

JUL VARIBOBA NË NJË BOTIM TË RI TË ITALO COSTANTE FORTINOS

Bukuroshe Isufaj

Universiteti "Ismail Qemali" Vlorë. E-mail: bukuroshe_isufaj@yahoo.it

Studimi i veprave të Jul Varibobës përherë ka ngjallur interes të studiues të ndryshëm. Për të kanë shkruar De Rada, M. Markiano, Zef Skiroi, Albert Stratikoi, Dora D'istria si dhe Eqrem Çabej, Robert Elsie, Italo Costante Fortino, Shaban Demiraj, Anton N. Berisha Zeqirja Neziri, Bardhosh Gaçe, Ali Xhiku etj, kjo për faktin se gjatë veprës ai tregon të jetë njohës i një hapësire të gjerë gjuhësore shqiptare dhe se vepra e tij mbart elemente përshkrimorë të dy periudhave letrare, të barokut dhe të iluminizmit fetar.

Pas botimit për herë të parë më 1762, shpejt kjo vepër u bë e rrallë. Jul Variboba botoi veprën "*Gjella e Shën-Mërisë Virgjër*" - një vepër e hartuar me synim artistik që nga studiuesit llogaritet si kalimi nga poezia e llojeve të shkurta në poemën e gjatë, gjë që s'ishte parë deri në atë kohë ndër shkrimtarët shqiptarë. Ribotohet nga V. Limbrand dy herë në Milano më 1896 dhe më 1927, por të dyja ribotimet konsiderohen jo si një aksident, por një fatkeqësi e vërtetë për veprën "*Gjella e Shën Mërisë*", pasi lehtësisht jo vetëm vihet re mungesa e njohurive filologjike të autorit, siç thotë Zef Skiroi, po edhe për faktin se nuk i kishte qëndruar besnik origjinalit. Ndërsa studimi i Italo C. Fortinos bëri të ndreqeshin gabimet e pseudo filologëve për veprën e J. Varibobës, për hir të njohjeve të thella që kishte për gjuhën e shqiptarëve të Kalabrisë.

Në poezinë e Jul. Variboba është folur në mënyra të ndryshme, sipas perspektivave nga të cilat një kritik është nisur. Megjithatë ai nuk është e nuk ka qenë një model, sepse asnjë poet apo shkrimtar arbëresh i sotëm nuk ka mundur ta imitojë atë apo të jetë po aq spontan sa ai, shprehet I. C. Fortino.

Jul Variboba shfaqet në shtyp në vitin 1762 në

Romë me veprën e vet poetike "*Gjella e Shën Mërisë Virgjër*" shkruar tërësisht në të folmen e S. Xhorxho Albanese-Mbuzat -Kalabri, për nder të Madonës e për dëshirë shpirtërore të besimtarëve. Kjo vepër zë një vend të veçantë e të rëndësishëm në historinë e letërsisë shqiptare për lirizmin që e përshkon e për frymëzimin origjinal.

Shën Mëria e sjellë nga Jul Variboba, shprehet Italo C. Fortino, është një Shën Mëri e përshpirtshme dhe njerëzore. Ajo edhe pse hera-herës del me fytyrën ungjillore, tiparet zotëruese të saj janë ato të një gruaje reale, nënë plot dashuri e dhimbshuri, e përvuajtur, bashkëshorte e devotshme, e bukur, pra një shëmbëlltyrë e fshatareve të thjeshta të Mbuzatit e kjo vjen nëpërmjet fjalëve të saj :

"O biri im \o dashuria ime, o jeta ime, \o bukuri, o kënaqësi, \o parajs, o drita ime...."

Kjo vepër përmban dy poema të lidhura ngushtë me njëra tjetrën: "*Gjella e Shën Mërisë*" dhe "*Gjella e Shën Bambinit*", por që në thelb dallohen për një strukturë poetike të brendshme. Poema ka 524 vargje relativisht e gjatë, por që ka një rrjedhje normale, sepse poeti herë pas here parapëlqen përdorimin e ndajshesave.

E para :në fillim poeti këndon e hymnizon virtytet e Shën Mërisë së Virgjër, pastaj me një rrjedhje të natyrshme këndon jetën e saj që nga lindja e deri në frytnimin e shenjtë dhe lindjen e Krishtit, gjithnjë duke u mbështetur në pikat kryesore të tregimit biblik për këtë figurë dhe episode konkrete të jetës popullore arbëreshe.

Kjo është e para vepër poetike me frymëmarrje të thellë, thotë studiuesi Italo Costante Fortino. I vetëdijshëm autori duket i befasuar me veten e vet, sepse më parë nuk kishte krijuar poezi në këtë gjuhë por, edhe për investimin e mrekullueshëm në atë mision të lartë.

Në dy prozat hyrëse të veprës: *Oje ndërmja Rrexhin (o e nderuara Rrexhin) dhe Oj ti që dhjavesën (O ti që më lexon)* ndeshim mjaft elemente që na qartësojnë gjenezën, zhvillimin dhe përfundimin e poemës, pra një stil ky i poetit që na tregon synimet e tij.

Nga Variboba më parë nuk kanë ardhur vepra të tjera, edhe pse në rini ishte çimentuar në krijimin poetik profan si ai vetë na kujton, në vepra në prozë, përherë me argument fetar.

Sipas kritikave të De Radës, gjuha e përdorur për Virgjërëshën edhe pse është *"e papjekur, dimërore, dhe e ashpër"* përsëri e përkufizon Varibobën si *"poet të lindur"*. Ndërsa G. Meyer e çmonte letërsinë e Varibobës *"si klasike mbi të gjitha mahnitëse dhe me ndjenjësim zotërues"*. Ndërsa Eqrem Çabej vë në dukje se Variboba është *"më i vjetri poet i vërtetë i literaturës shqipe"*.

Theksohet si e re dhe unike vepra në hapësirat shqiptare, me bindjen që kjo gjuhë ende *"jo e zhvilluar, e varfër dhe paksa e ashpër"* për temën që trajton dhe për mungesën e fjalëve për përkthim, hyri për herë të parë në interesat e autorëve që jetonin në Shqipëri, për t'u studiuar e përkthyer, sepse, më parë ishte tentuar, por ishte një terren i vështirë për shkak të gjuhës së përdorur nga shqiptarët e Sicilisë paksa të italianizuar.

Por do të duhej edhe rreth një shekull akoma që fusha letrare shqiptare të thyente izolimin e të niste atë proces të munguar në të shkuarën. Dhe është e kuptueshme preokupimi gjuhësor që prekte Varibobën, i përgjegjshëm për çështjen që trajtonte, për temën komplekse dhe të ndjeshme, një mekanizëm të qëndrueshëm në nivelin e gegërishtes së përditshme. Poeti arbëresh, për t'i dhënë oksigjenin e mjaftueshëm një veprë, e për ta bërë më organike ishte në korent të tentativave për përdorimin e disa fonemave tipike shqiptare, dhe duke përdorur trashëgiminë popullore me mjeshtëri e duke u dhënë një formë të rrallë artistike këngëve si ato profane-këngë lirike njëstrofëshe e rapsodi – fetare, sidomos të ashtuquajturat kalimera (poezi rrëfese me karakter fetar) e këngët e vajit, megjithëse me masë të limituar por që e bënin veprën më të organizuar.

Jul Variboba ka përdorur gjuhën e vendit të tij që të kuptohej më mire, por ai nuk pati parasysh pastërtinë e gjuhës paksa të italianizuar si për domosdoshmëri të terminologjisë teologjike, ashtu edhe për nevojë metrike. Pikërisht nga kjo lidhje e gjallë e poetit me gjindjen e vet arbëreshe burojnë *"ai origjinalitet dhe ajo bukuri"* që sipas

Stratigoit" e ngrenë më lart se sa mijëra poetë e shkrimtarë katolikë që janë frymëzuar nga jeta e Shën Mërisë". Autori edhe pse trajton tema të njohura nuk bie në thatësisë emocionesh, varfëri shprehjesh e përsëritje: gjuha gërshetohet në një dialog të shpejtë me autorin, që personifikon njerëzimin e habitur përballë ngjarjeve kaq të jashtëzakonshme, dhe Maria, vepruese e misterit të Mishërimit, ndërmjet Zotit e Njeriu. Gjithë vepra ka në qendër figurën e Marias e ajo është prezente edhe atje ku s'duket.

J. Variboba përgjigjet me një urdhërore hyjnore që kërkon paraqitja e Shën Mërisë në të gjitha gjuhët e rruzullit, dhe për kënaqësinë e të gjithë atyre që këndojnë jo këngë dashurie, por duan të recitojnë këngë shpirtërore.

Në maj 1762, Variboba kur merr aprovimin e parë për veprën nga Tommaso Masaracchi, edhe pse ishte i sigurt për suksesin e veprës së vet shprehet: *"se këto vargje nëse nuk do të vlerësohen nga shqiptarët, ekspert në artin e ironisë, do të vlerësohen nga Madona për dy arsye: sepse është një këngë me një gjuhë në të cilën -për sa dihet – nuk është shkruar asnjë varg me argument fetar dhe sepse në këtë krijim përmbahet doktrina e Krishtit"*. Por dyshimi për suksesin e veprës në popull, herë me ton humoristik, herë me ton ironik, do të ndalej nga historia: vepra mirëpritet nga komuniteti arbëresh i Kalabrisë, do të hyjë në funksionet paraliturgjike, e do të mbrohet me xhelozë nga memoria kolektive. Ai dinte të mblidhte pyetjet e njerëzve e të reflektonte realitetin kulturor popullor, dëshironte të ofronte një instrument të përshtatshëm dhe modelin mbi matricën e trashëgimisë poetike tradicionale arbëreshe.

Dy prozat janë lexim i kuptueshëm e i kënaqshëm, i japin dritë personalitetit të autorit dhe gjithë veprës, qartësojnë motivet dhe qëllimet, inkadrojnë një realitet që na ndihmon të kuptojmë sjelljet e zgjedhjet të atyre që veprojnë në vepër. Elementi shpirtëror, i dukshëm në këto dy proza hyrëse, gërshetohet vazhdimisht me elementin human. Realiteti popullor qëndron vazhdimisht prezent si reflektim në gjuhë, ashtu edhe në ngjyrimet folklorike që shpesh përballen në vepër.

Një fllad humori i këndshëm gjarpëron në brendësinë e shkrimit që na ndriçon personalitetin e fortë të autorit, jo të lirë nga një veçori e karakterit nëse jo prej fanatizmi, i cili edhe në eksperiencën misionare të trazuar, të pasur me konflikte, nuk ka lëshuar të vdesë potenciali i brendshëm, as të mos preket shumë nga pasioni e nga sentimentit. Ndërsa

shumë mendonin ta neutralizonin me mërgimin për ta penguar për të folur, ai vazhdoi i qetë në veshjen e apostullit, lexon në faktet humane me sytë e Zotit e në vend të shaj armiqetë, siç ishte zakoni i njerëzve, shfaq një eksperiencë të trishtuar humane në këngën shpirtërore, edhe pse nuk arrin ta fshijë të gjithë ligësinë e shumë bashkëvendasve të tij nga mendja.

Elementi shpirtëror, tashmë në këto dy proza hyrëse, gërshetohet vazhdimisht me elementin njerëzor dhe shpall karakteristikat dominante të poezisë së tij. Frymëzimi në principet e besimit të zjarrtë e bën autorin që në mjedisin arbëresh të ngrejë këngën e tij të përshtatshme me vargje e skena të gjalla dhe ndez shpirtin e lexuesit me ngarkesën emocionale që përcjellin fjalët e personazheve. Kjo bën që strofat e vajtimit të Marisë të bëhen shumë popullore ndër komunitetet arbëreshe të Kalabrisë. Ato mbartin ngarkesën e fuqishme të dramacitetit që, nga një varg në tjetrin janë ndër më prekëset e gjithë veprës.

Vargjet shkrihen trishtueshëm, e me tingullin e tyre therës që ndiqet vazhdimisht nga zanorja "u" në vargun e dytë e të katërt, transmetojnë rezonancën e trishtuar të vajtimit rrënjëqethës e pa ngushëllim. Me këtë autori realizon ekuilibrin e plotë midis përmbajtjes e formës, i jep sentimentit lirik koloriturën e drejtë, duke arritur të krijojë faqen e poezisë së singertë, burim i emocioneve të forta e dominante nga përcjellja e dhimbjes në nivelin më të lartë artistik. Nga alfabeti i sotëm nuk është përdorur grafema "y", që paraqet zanoren frontale superiore, sepse asnjë gjurmë nuk është gjetur në veprën e Varibobës dhe nga ana tjetër joekzistente në të folurën e shqiptarëve të Italisë, plotësisht e asimiluar me shkonjën "I". Në fund autori nuk ofron momente me interes

të veçantë, ai kompletion rrëfimin poetik duke kujtuar lavdinë e Madonës në qiell e misionin e saj të ndihmës bijtë e qëndruar mbi tokë. Lidhja ndërmjet njerëzores e hyjnore, duke u rikonsoliduar nëpërmjet misterit të Mishërimit, bëhet operative dhe gjurmë e historisë së re të njerëzimit.

Me traskriptimin e veprës I. C. Fortino shprehet se ajo që na bën të mendojmë se: J. Variboba ishte njohësi më i mirë i gjuhës shqipe se paraardhësit e vet poetë kalabro-shqiptarë, duket nga vepra "Gjella e shën Mërisë së Virgjër" që me gjithë oshilacionet e shumta ortografike të gjuhës shqipe të përdorur mbetet unikale për epokën e vet.

Në përkthimin e I. C. Fortinos është respektuar në maksimum alfabeti zyrtar shqiptarë për ta thjeshtuar leximin. Edhe pse është studiuar nga mjaft albanologë përsëri studimi i Italo C. Fortinos mbetet ndër më të realizuarit.

Si përfundim "Gjella e shën Mërisë" e J. Varibobës është pjesa e krijimtarisë fetare poetike, që mori hov në shekullin e XVIII në letërsinë arbëreshe. Edhe pse me tematikë fetare, e me vlerë shoqërore të kufizuar, me atë origjinalitet e spontanitet mendimi e trajtimi, për thjeshtësinë, epizmin dhe lirizmin e vet ajo mbart vlera të padiskutueshme. Me ndjenjat njerëzore, me elementët e realizmit, me koloritin lokal që futi letërsinë fetare me format e ndryshme metrike, me të cilat e pasuroi letërsinë arbëreshe të dalë nga ajo thatësi didaktiko-fetare, Jul Variboba shënon kthesën e madhe të krijimeve artistike, duke u zhvilluar në një letërsi të fuqishme me vlerë të theksuar shoqërore e artistike. Vepra e Jul Varibobës e përgatitur nga studiuesi i talentuar Italo Costante Fortino është një kontribut i vyer në ringjalljen e kësaj veprë monumentale të letërsisë shqipe.

Referencat

- [1] Gjuha Shqipe - Për të huaj dhe shqiptarët jashtë atdheut nga Gjovalin Shkurtaç dhe Enver Hysa, Toena, Tiranë 2001
- [2] Shaban Demiraj Jul Variboba: Buletini i shkencave, Tiranë 1958
- [3] Robert Elsie *Historia e letërsisë shqiptare*, Tiranë 2001

- [4] Bardhosh Gaçe *Letërsia arbëreshe*, Triptik, Vlorë 2008
- [5] Zeqirja Neziri *Vjershërimi i Varibobës*, Shkup 2008
- [6] Italo Costante Fortino (1984), "Prolegomeni" *Giulio Varibobba*,
- [7] *La vita di Maria*, Cosenza 1984

RRETH FORMAVE TË SHPREHJES SË MODALITETIT NË GJUHËN SHQIPE DHE ATË ITALIANE

Entela Mustafaraj

Departamenti i Gjuhëve të Huaja, Dega Italisht
Universiteti i Vlorës "Ismail Qemali"

E-mail: *entela.mustafaraj@gmail.com*

Abstrakt

Format e shprehjes së modalitetit si dhe kuptimi i tyre është i papërcaktuar sepse ndryshojnë në gjuhë të ndryshme sipas konceptit të modalitetit dhe veçorive gramatikore dhe leksikore që paraqesin këto forma. Kuptimet modale janë të shprehura nga kategori të ndryshme morfologjike, sintaksore, dhe leksikore.

Në këtë punim do të paraqesim dhe përjasim pikërisht këto vlera sintaksore dhe kuptimore për të nxjerrë të përbashkëtat dhe të veçantat e tyre duke qenë se bëhet fjalë për dy gjuhë të ndryshme të cilat për pasojë kanë mënyra e mjete të ndryshme për t'i shprehur ato. Kjo mënyrë të vështruar jep mundësi që modalitetin dhe format e tij t'i trajtojmë sipas dy pikëpamjeve të ndryshme: modaliteti objektiv dhe modaliteti subjektiv, të cilat në vetvete përfshijnë mënyrat e foljes, foljet me vlerë modale, foljet pavetore, togjet e foljeve, folje modale perifrastike, ndajfoljet modale etj.

Fjalë kyçe: format e shprehjes së modalitetit, modaliteti objektiv, modaliteti subjektiv, shqip, italisht.

1. Hyrje

Qëllimi i punimit është të prezantojë dhe të analizojë sistemin dhe format e shprehjes së modalitetit në gjuhën shqipe dhe italiane. Modaliteti është një kategori e rëndësishme gjuhësore që ka të bëjë me shprehjen e mundësisë dhe domosdoshmërisë. Gjithashtu, ai është gramatikalizuar duke krijuar në njëfarë mënyre mënyrat e foljes, të cilat shërbejnë për të shprehur, përveç lidhjeve të fjalive nënrenditëse, edhe vlerësimin e folësit mbi atë çfarë ai kumton.

Si pikënisje duhet të themi se duke marrë për bazë qëndrimin e folësit ndaj asaj që kumton, në shumë gjuhë, pra edhe në gjuhën tonë, mund të bëhet fjalë përgjithësisht për: modalitetin objektiv dhe modalitetin subjektiv.

Në gjuhën shqipe dhe italiane modaliteti objektiv mund të shprehet me elemente foljore, të cilat përfshijnë: mënyrat e foljes, foljet me vlerë modale, togjet foljore, foljet modale perifrastike, foljet ndihmëse, llojet e fjalive sipas modalitetit, llojet e fjalive sipas qëllimit të thënies. Modaliteti objektiv mund të shprehet me elemente jofoljore, të cilat përfshijnë pjesëzat modale.

Ndërsa modaliteti subjektiv ka të bëjë me qëndrimin subjektiv të folësit për një gjë që është e vërtetë, e mundshme, e domosdoshme, e supozuar etj. nga realiteti objektiv. Prandaj, mjetet gjuhësore që përdoren për të shprehur këtë modalitet janë fakultative. Themi se janë fakultative ngase ato edhe po t'i shmangim krejtësisht nga përdorimi, nuk u prishet kuptimi i elementeve të mbetura të njësisë sintaksore. Në gjuhën shqipe modaliteti objektiv mund të shprehet me elemente jofoljore, të cilat përfshijnë: ndajfoljet dhe shprehjet ndajfoljore modale, fjalë e togje fjalësh të ndërmjetme¹ dhe intonacionin.

2. Format e shprehjes së modalitetit në shqip

2.1. Mënyra dhe modaliteti

Mjetet gjuhësore të shprehjes së modalitetit janë të ndryshme, po një nga mjetet më themelore është kategoria gramatikore e mënyrës e cila ndryshon nga një gjuhë në tjetrën në lidhje

1 *Gramatika e gjuhës shqipe* II, Sintaksa, Tiranë 1997, f. 355-375; M. Çeliku, M. Karapinjalli,

R. Stringa, *Gramatika praktike e gjuhës shqipe*, ILAR, Tiranë 2007, f. 495-498

me numrin dhe dallimet semantike që ajo shënon. Kjo do të thotë se ky modalitet është i lidhur ngushtë me trajtat e ndryshme foljore që zgjedhohen. Si rrjedhim, mënyrën mund ta përcaktojmë si shprehje të modalitetit me anë të formave të veçanta foljore. Duke përdorur format e ndryshme të mënyrave si dëftorja, lidhorja, kushtorja, dëshirorja etj. paraqitet lidhja e veprimit të shprehur nga folja me realitetin, ashtu siç konstatohet ose vendoset nga folësi. Pra, me anë të kategorisë gramatikore të mënyrës folësi shpreh qëndrimin e tij ndaj veprimit të emërtuar nga folja, duke e paraqitur atë si të vërtetë, të mundshëm, të dëshirueshëm, të hamendshëm² etj.

Nga ana tjetër, modaliteti është një fenomen semantik: është përmbajtja e një shprehjeje që pasqyron qëndrimin e folësit ose gjendjen e njohurive në lidhje me fjalinë³. Modaliteti në gjuhë shprehet nëpërmjet kategorive të ndryshme gramatikore, leksikore, sintaksore ose nëpërmjet intonacionit. Ai përfshin një gamë të gjërë nuancash leksikore si: mundësi, detyrim, domosdoshmëri, lejim, dyshim, dëshirë, qëllim, mohim, d. m. th qëllimin apo mendimin e folësit në lidhje me përmbajtjen e fjalisë.

2. 2. Foljet me vlerë modale

Foljet modale shërbejnë për ta paraqitur veprimin e shprehur nga folja që e ndjek, si të mundshëm, të lejueshëm, të detyrueshëm ose të domosdoshëm. Vlerë modale kanë foljet: mund, e ndjekur nga një folje në mënyrën lidhore; duhet (a lipset), e ndjekur nga një folje në pjesore ose në lidhore; do, e ndjekur nga një folje në pjesore⁴. Në aspektin gramatikor-morfologjik këto folje qëndrojnë si folje më vete, ndërsa në aspektin sintaksor formojnë një njësi të vetme kallëzuesore bashkë me foljen që i pason. Nga pikëpamja leksikore, këto folje shërbejnë për të dhënë kuptime të përgjithshme modale të mundësisë, të domosdoshmërisë, të dëshirës etj. :

(1) Mund të shkonte shumë, shumë më mirë. (Zemër, f. 63)

Kësaj gënjeshtre i duhet dhënë fund. (Zemër, f. 62)

Nuk dua të vdes me këtë brengë në zemër. (Zemër, f. 88)

Po kështu, kjo kategori gjuhësore mund të

2 Gramatika e gjuhës shqipe I, *Morfologjia*, 1995, f. 272

3 F. R. Palmer, *Mood and modality*, vëll. II, 2001, f. 1

4 Gramatika e gjuhës shqipe I, *Morfologjia*, 1995, f. 261

shprehet edhe me anë të foljeve ndihmëse kam e jam + paskajore, si psh. :

(2) Patjetër, ata kanë për t'u takuar një ditë. (Gr. praktike, f. 165)

S'është për t'u përbuzur ky njeri! (Gr. praktike, f. 199)

Në gjuhën shqipe ka gjithashtu disa folje pavetore në formë joveprore si: s'shkohet, s'rrihet, s'lyhet, s'flihet etj. , që emërtojnë veprime në mënyrë të përgjithësuar, pa vetë të caktuar, por që shprehin ngjyrimin modal të mundësisë dhe ndonjëherë të detyrimit. Këto folje mund të përdoren ose jo me pjesëzën mohore:

(3) Këtej s'kalohet (s'mund apo s'duhet të kalojë njeri). (Morf. shqipe, f. 269)

Gjithashtu, kur këto folje shoqërohen me një trajtë të shkurtër të preemrit vetor në rasën dhanore, shprehin ngjyime modale të mundësisë ose të dëshirës, në bazë të rrethanave të ndryshme⁵:

(4) Atij atë ditë nuk i punohej (nuk donte të punonte). (Morf. shqipe, f. 269)

2. 3. Modaliteti dhe togjet foljore

Për të shprehur kuptime modale të mundësisë, në gjuhën shqipe ka edhe disa togje foljore, të cilat kanë të njëjtën rrënjë me foljen modale mund si: (nuk) ka mundësi + folje në lidhore, (nuk) është e mundur (e mundshme) + folje në lidhore, është i/e pamundur që + folje në lidhore:

(5) Eh, sikur të kisha mundësi t'i thosha dy fjalë vetëm për vetëm! (Zemër f. 153)

Derosi pyeti nëse ishte e mundur t'u bënim një vizitë. (Zemër f. 120)

Oh, është e pamundur ta harrosh! (Zemër f. 234)

Shprehin kuptime modale të domosdoshmërisë edhe disa shprehje leksikore si: kam nevojë + folje në lidhore, nuk kam nevojë + folje në lidhore, të cilat shpeshherë zëvendësojnë foljen duhet në rast mohimi, ose (nuk) detyrohem + folje në lidhore, është e domosdoshme, është e nevojshme, është e udhës, është e detyruar + lidhore:

(6) Shëromani mendjen time të zhytur në terr, kam nevojë t'i kem të gjitha fuqitë, më

5 M. Çeliku, *Format e pashtjelluara të foljes në gjuhën e sotme shqipe*, 2006, f. 167

duhet të merrem me disa punë të rëndësishme. (Zemër, f. 148)

Ndërsa për të shprehur kuptime modale të dëshirës përdoren togje foljore të tilla si: kam dëshirë, kam qejf, më pëlqen + lidhore:

(7) ...për t'i dhënë tregimin e djalit padovan mësueses së Silvias që kishte dëshirë ta lexonte. (Zemër f. 22)

2. 4. Fjalitë, fjalët dhe intonacioni sipas modalitetit

Modaliteti shprehet edhe nëpërmjet fjalive dëftore e pyetëse, ku sipas qëndrimit të folësit ndaj realitetit të pasqyruar prej thënies, mund të kenë ngjyime modale të ndryshme. Përveç fjalive më të zakonshme që fasin për fakte reale, ka edhe fjali që tregojnë mundësi a pamundësi, supozim, pasiguri a dyshim, domosdoshmëri⁶ etj. :

Fjali dëftore⁷

(8) Sot kalohet (mund të kalohet) për Korçë. (mundësi)
Ky ujë nuk pihet (nuk mund të pihet). (pamundësi)
Do të ketë ardhur treni. (supozim)

Fjali pyetëse

(9) A do ta mbaroni vallë këtë punë kaq shpejt?! (dyshim)
A kalohet këtë? (mundësi).
- Do të kenë prerë ndërlidhjen? - thirri. (supozim)

Ndërkaq, tek kategoria leksiko-gramatikore e pjesëzës grupi i veçantë i pjesëzave modale, të cilat shërbejnë për të shprehur qëndrimin e folësit ndaj një a më shumë mendimeve, ndaj vërtetësisë së një ngjarjeje a dukurie të realitetit objektiv⁸. Këtu janë përfshirë pjesëzat:

a. pohuese: po, posi, po që po, po se po, si urdhëron etj. ;
b. mohuese: jo, mos, nuk, s', jo që jo, jo se jo, as që etj. ;
c. dyshuese: gjë, kushedi, kushedi, mbase, ndoshta, sikur, vallë etj. ;

6 *Gramatika e gjuhës shqipe II*, Sintaksa, Tiranë 1997, f. 118

7 Shëmbujt me fjalitë dëftore janë shkëputur nga *Gramatika praktike e gjuhës shqipe*, M. Çeliku, M. Karapinjalli, R. Stringa, ILAR, Tiranë 2007, f. 393; ndërsa shëmbujt me fjalitë pyetëse janë shkëputur nga *Gramatika e gjuhës shqipe II*, Sintaksa, Tiranë 1997, f. 118.

8 Shih për këtë *Gramatika e gjuhës shqipe I*, Morfologjia, 1995, f. 419.

d. zbutëse: pa, as, le, para, dot⁹.

Ky lloj modaliteti mund të shprehet kryesisht me fjalë e togje fjalësh të ndërmjetme, si

p. sh. : sigurisht, me siguri, domosdo, patjetër, pa fjalë, pa frikë, me çdo kusht, vërtet, në të vërtetë, ndoshta, kushedi, siç duket, pa dyshim, në fakt, natyrisht etj. , që bazuar në kuptimin e tyre, ato përgjithësisht shprehin shkallën e vërtetësisë së kumtimit, si plotësisht të vërtetë, të domosdoshëm, të padyshimtë, ose si të mundshëm:

(10) Sigurisht, ai do të kthehet nesër. (Gr. praktike, f. 495)

Pa dyshim, ai ishte një burrë i rrallë. (Gr. praktike, f. 495)

Pastaj, disa të tjera si p. sh. : fatmirësisht, fatkeqësisht, çudi, çuditërisht, për çudi, për fat të mirë, për fat të keq, për mrekulli, (si) për inat ç'e do etj. , që tregojnë vlerësim emocional të kumtimit, duke shprehur gëzim, kënaqësi, hidhërim, pikëllim, keqardhje, çudi, inat, zemërim etj. :

(11) Çudi, ai nuk ndjeu asnjë dhimbje. (Gr. praktike, f. 496)

Po, fatkeqësisht, shkrimi i tij nuk u botua. (Gr. praktike, f. 496)

Fatmirësisht, erdhi në kohë. (Gr. praktike, f. 496)

Në të folur, të gjitha ndërtimet që e shprehin këtë lloj modaliteti, shqiptohen me një intonacion krejt tjetër nga njësia kumtuese që ngërthen më vete një vlerë modale objektive. Ato shqiptohen me një ton më të ulët dhe me një ritëm pakëz më të shpejtë nga ai i fjalisë ose nga pjesa tjetër e fjalisë. Dhe kjo gjë mund të krijojë përshtypjen se ato kanë vlerë shtesore, si elemente të dorës së dytë etj. Kurse në të shkruar, në të shumtën e rasteve, ato veçohen me anë të presjeve.

3. Format e shprehjes së modalitetit në italisht

3. 1. Mënyrat me vlerë modale në gjuhën italiane

Në gjuhën italiane, ndryshe nga gjuha shqipe e cila përfshin në sistemin e saj foljor gjashtë mënyra të

9 Pjesëza *dot* përdoret në fjali dëftore mohuese, në fjali pyetëse ose në fjali të varura kushtore. Në fjali dëftore, mohuese, në varësi nga intonacioni, shërben për të zbutur a për ta përforcuar mohimin, ndërsa në fjali pyetëse ose kushtore kjo pjesëz i jep kuptimit të foljes ngjyrimin e mundësisë, psh. : *Nuk e shitët dot? Po se bëre dot më thuaj.* *Gramatika e gjuhës shqipe I*, Morfologjia, 1995, f. 424.

shtjelluara, ekzistojnë vetëm katër të tilla: mënyra dëftore 'indicativo', lidhore 'congiuntivo', kushtore 'condizionale' dhe urdhërore 'imperativo'. Mënyra dëftore është përcaktuar si mënyra e realitetit, sigurisë dhe objektivitetit, shpreh veprimin në mënyrë objektiv pa e përfshirë këndvështrimin e folësit; si rrjedhim dëftorja përfaqëson mënyrën tipike të modalitetit epistemik¹⁰ psh. *Paolo è innocente; Il treno per Torino parte alle nove.*

Lidhorja është mënyra e mundësisë, dyshimit dhe pasigurisë. Kjo mënyrë i kundërvihet dëftores si mënyra e subjektivizmit, dhe tregon se ngjarja e shprehur nga folja nuk paraqitet si një veprim i sigurtë ose real, por i mundshëm, i supozuar, i pasigurt, i dëshirueshëm etj. Edhe kjo mënyrë shpreh modalitetin epistemik por e orientuar drejt skajit të kundërt të realitetit, psh. *Che stia per piovere?; Ah, se fossi stato più prudente!*

Mënyra kushtore është mënyra e mundësisë së kushtëzuar, e paraqet veprimin të shprehur nga folja si të mundshëm ose të realizueshëm në varësi të disa kushteve psh. *Ti divertiresti, se venissi con noi.* Kur përdoret vetëm kushtorja mund të shpreh një dyshim, një dëshirë ose një ngjareje të pakëndëshme, e paraqitur në formë habie ose mosbesimi, psh. *Che cosa dovrei fare?; Vorrei mangiare.*; Paolo non avrebbe mai fatto una cosa simile. Urdhërorja është mënyra që përdoret për të dhënë një urdhër, një sygjërim, një ftesë, një lutje etj. ; si rrjedhim urdhërorja përfaqëson modalitetin deontik¹¹. *Venite qui subito!; Sii gentile, aiuta il tuo amico!*¹²

3. 2. Foljet me vlere modale

Foljet modale, gjithashtu, shërbejnë për të shprehur një veprim në cilësinë e mundshmërisë, domosdoshmërisë dhe dëshirës. Në italishten standarde foljet modale më të rëndësishme janë

¹⁰ Epistemik dhe deontik janë dy koncepte që në veprën e Lyons janë të shpjeguara në mënyrë më të thelluar. (Lyons *Epistemic Modality and Factivity*, f. 793-809, e *Deontic Modality* f. 823-831). Në lidhje me kuptimin epistemik shprehet: "The term 'epistemic' like 'epistemology' is derived from Greek word meaning 'knowledge'. Whereas epistemology is concerned with the nature and source of knowledge, epistemic logic deals with logical structure of statements which assert or imply that a particular proposition, or set of propositions is known or believed." (vep. e cit. f. 793)

¹¹ "The term 'deontic' is derived from Greek word meaning 'that which is binding, duty'. Whereas deontic modality is concerned with the necessity or possibility of acts performed by morally responsible agents" (vep. e cit. f. 823).

¹² Marcello Sensini, *La grammatica della lingua italiana*, Mondadori 1997, f. 259-273

dovere 'duhet', potere 'mund' dhe volere 'dua' të cilat ndiqen nga folja kryesore në paskajore pa ndërmjetësimin e parafjalës:

(12) Con quei danari poteva assaggiare qualche buon boccone a bordo, dopo

due anni che stentava il pane; (Cuore, f. 22)

La maestra deve far la mamma con loro, aiutarli a vestirsi, lasciare le

ditapunte, raccattare i berretti che cascano... (Cuore, f. 33)

E se ne voleva andare dopo quella disgrazia; (Cuore, f. 42)

Përveç foljeve potere, dovere dhe volere, të cilat janë më të përdorshmet, mund të kenë funksionin e foljeve modale edhe folje të tjera si: osare 'guxoj', preferire 'preferoj', solere (= essere solito), sapere (= essere in grado di), desiderare 'dëshiroj', riuscire etj. :¹³

(13) Uno avrebbe preferito di viaggiare in Lapponia; (Cuore, f. 22)

Io non so; non osavo scherzare con lui; non mi pareva vero che avesse

solamente un anno più di me, ...(Cuore, f. 87)

Gjithashtu, edhe foljet bisogna 'duhet', occorre 'nevojitet', conviene 'duhet', basta 'mjafton, duhet', serve 'nevojitet', përveç funksionit si folje pavetore, përdoren edhe si folje modale në vetën e tretë njëjës, të ndjekura nga folja kryesore në paskajore shprehin kuptimin modal të nevojës dhe domosdoshmërisë:

(14) - Bisogna salir sugli alberi, - disse l'ufficiale, e discese. (Cuore, f. 50)

Basta (conviene, occorre) che si faccia presto, perché mi sono stancata. (Patota, f. 155)

3. 3. Togjet foljore dhe foljet modale perifrastike

Modaliteti mund të shprehet edhe nga togjet foljore të formuara nga veta e tretë njëjës e foljes essere 'jam'+ një mbiemër. Këto togje shprehin kuptimin modal të mundshmërisë, domosdoshmërisë dhe dëshirës dhe ndiqen nga folja në mënyrën lidhore¹⁴: è possibile/è probabile 'është e mundur'; è impossibile/è improbabile

¹³ Marcello Sensini, *La grammatica della lingua italiana*, Mondadori 1997, f. 286-287

¹⁴ Giuseppe Patota, *Grammatica di riferimento della lingua italiana per stranieri*, Le Monier 1997, f. 155

‘është e pamundur’; è opportuno/è doveroso ‘është e volitshme, e duhur’; è indispensabile, è necessario ‘është e domosdoshme’; è desiderabile ‘është e dëshirueshme’:

(15) Oh! è impossibile che tu la dimentichi. (Cuore, f. 310)

Një tjetër nëngrup shumë i rëndësishëm i përbërë nga “ndërttime modale” janë foljet modale perifrastike¹⁵ të cilat përdoren për të shprehur kuptimin modal të domosdoshmërisë si: avere da + paskajore. Në gjuhën italiane folja modale perifrastike është e formuar nga folja avere ‘kam’ e ndjekur nga parafjala e thjeshtë da + paskajoren e foljes kryesore, mund të përdoret në vënd të foljes dovere:

(16) Ho ancora da finire i compiti. (= devo finire i compiti). (P. M. Bertinetto, Il verbo, f. 152)

Gjithashtu folja perifrastike avere da + paskajore përdoret për të treguar një veprim të projektuar në të ardhmen:

(17) “Ah! Vedo che i miei ultimi anni ho da passarli male!” (Serianni, f. 396)

Në ndërtimin essere da + paskajore, folja essere ka kuptimin “dover essere + pjesore”:

(18) In questo brano sono da mettere in rilievo più punti. (=“devono essere messi”)

Në këto raste jo vetëm kryefjala por edhe kundrinori i drejtë i foljes në paskajore mbetet i pashprehur: ndërsa kryefjala është e papërcaktuar, kundrinori i drejtë është i kontrolluar nga kryefjala e foljes essere. Nëse kryefjala është në vetën e III, paskajorja mund të shoqërohet nga përemri pavetor-pësor ‘si’:

(19) Il fattore ereditario era da escludersi.

Edhe foljet restare dhe rimanere mund të ndiqen nga parafjala da + paskajore me kuptimin “dover ancora essere + pjesore”¹⁶:

¹⁵ Po aty, f. 121

P. M. Bertinetto *il verbo*, në Lorenzo Renzi e Giampaolo Salvi (a cura di), *Grande grammatica italiana di consultazione*, vol. II: I sintagmi verbale, aggettivale, avverbiale. La subordinazione, Bologna, Il Mulino, 1991, f. 149-152; Luca Serianni *Grammatica italiana Italiano comune e lingua letteraria*, UTET, 1989, Torino. f. 152

¹⁶ Wandruszka, Ulrich (1991) Frasi subordinate al congiuntivo. Në Lorenzo Renzi e Giampaolo Salvi. (a cura di) *Grande grammatica di consultazione. II. I sintagmi verbale, aggettivale, avverbiale. La subordinazione*. Nuova edizione, Il Mulino, Bologna. f. 536

(20) Rimangono da spartire i territori coloniali divenuti prede di Guerra.

Folja andare ‘shkoj’ + pjesore shpreh kuptimin modal të domosdoshmërisë. Përdoret me të gjitha foljet, por është e kufizuar në vetën e tretë njëjës dhe shumës dhe vetëm në kohët e thjeshta (bën përjashtim koha e kryer e thjeshtë). Në këtë rast i gjithë togu foljor ka vlerë pjesore:

(21) La casa va ripulita da cima a fondo. (= La casa deve essere ripulita).

(P. M. Bertinetto, Il verbo, f. 149)

Në Italinë e Jugut në regjistrin familjar haset shpesh edhe ndërtimi volere ‘dua’ + pjesore e përdorur gjithmonë me kuptimin modal të domosdoshmërisë. Duke qenë se kjo folje ndërtohet me një pjesore, i gjithë togu ka vlerë pjesore, dhe përjashton foljet jokalistare:

(22) Questo lavoro vuole fatto con molta precisione. (P. M. Bertinetto, Il verbo, f. 152)

Përemri vetor ‘si’ i ndjekur nga një folje në veprorë¹⁷, veta e tretë njëjës dhe shumës, ndonjëherë mund të shprehë detyrim:

(23) Qui non si fumano sigarette. (= Le sigarette non devono essere fumate).

(Patota, f. 169)

2. 3. Ndajfoljet dhe lidhëzat modale

Në gjuhën italiane modaliteti mund të shprehet me elemente jofoljore, të cilat përfshijnë: ndajfoljet modale, lidhëzat modale, intonacioni. Ndajfoljet modale si: forse, probabilmente, presumibilmente, verosimilmente, certamente, chiaramente, ovviamente, evidentemente, necessariamente, obbligatoriamente, praticamente, giustamente, fortunatamente shprehin qëndrimin e folësit relativisht në bazë të këndvështrimit të vet. Edhe ndajfoljet që shprehin siguri tregojnë pragmatikisht problemin e vlerës të së vërtetës të pohimit të shprehur nga fjalia¹⁸. Ndajfolja forse¹⁹ përbën një rast të veçantë midis

¹⁷ Giuseppe Patota, *Grammatica di riferimento della lingua italiana per stranieri*, Le Monier 1997, f. 169

¹⁸ Lidia Lonzi, *Il sintagma avverbiale*, në Lorenzo Renzi e Giampaolo Salvi (a cura di), *Grande grammatica italiana di consultazione*, vol. II: I sintagmi verbale, aggettivale, avverbiale. La subordinazione, Bologna, Il Mulino, 1991, f. 387- 409; Shëmbujt janë marrë po nga ky kapitull.

¹⁹ Po aty, f. 401

ndajfoljeve modale, sepse sygjeron se pohimi i shprehur nga pyetja nuk përkon me të vërtetën:

(24) I vostri amici non abitano più qui, evidentemente. (Il sintagma avverbiale f. 387)

Paolo non era, ovviamente richiamato al lavoro. (Il sintagma avverbiale f. 393)

Përveç ndajfoljeve modale të sipër përmendura ekzistojnë edhe të tjera, të cilat tregojnë pohim, mohim, dyshim dhe gjykim. Këto ndajfolje do t'i ndajmë në: ndajfolje pohimi: sì, appunto, sicuro, certo, già, proprio, proprio così, giusto; ndajfolje mohimi: no, non, neanche, neppure, nemmeno, né etj. ; ndajfolje dyshimi: ma, forse, quasi etj.

25) – Hai finito di mangiare? – Sì (= ho finito di mangiare). (Patota, f. 291)

Mi presteresti la moto? – (Sì) Certo/sicuro/senza dubbio. (Patota, f. 292)

Verrete a cena da noi? – No (=Non verremo a cena da voi). (Patota, f. 291)

Sei stanco? – (No,) niente affatto/per niente. (Patota, f. 293)

Kryejnë funksionin e lidhëzave edhe disa ndajfolje që, duke pasur vlerë modale, shfaqen vetëm në fjali dëftore. Lidhja në këtë rast, është midis vlerave të së vërtetës: midis vlerës të së vërtetës dhe fjalisë në të cilën ndajfolja është vendosur dhe vlerës të së vërtetës të fjalisë që i paraprinë. Bëhet fjalë për ndajfolje dhe shprehje ndajfoljore si: in modo analogo, allo stesso modo, analogamente, inversamente, parallelamente²⁰:

(22) “Come è vero che si può essere capaci di sentimenti comuni senza esser

capaci di sentimenti eccezionali, in modo analogo è vero che si può

essere capaci di scrivere una sciocchezza senza esser capaci di scrivere

una cosa geniale”. (Il sintagma avverbiale, f. 412)

Mjet tjetër i rëndësishëm për shprehjen e modalitetit është intonacioni. Në shumë gjuhë në bazë të intonacionit të ndryshëm përkrijnë funksione të ndryshme gramatikore ose kuptimore. Në gjuhën italiane intonacioni lejon dallimin midis fjalisë pohore dhe fjalisë pyetëse. Duke qenë se në italisht rendi i fjalëve është më pak detyrues, intonacioni është thelbësor për të shprehur më së miri atë çfarë folësi dëshiron të kumtojë.

Konkluzione

Në këtë analizë u vëzhguan format e shprehjes së modalitetit si në gjuhën shqipe ashtu edhe në gjuhën italiane, të cilat shprehin ngjyime modale të ndryshme sipas qëndrimit të folësit në lidhje me atë çfarë ai shpreh në fjali. Përveç paraqitjes së mjeteve gjuhësore të shprehjes së modalitetit, u vëzhguan edhe vlerat sintaksore dhe leksikore për të nxjerrë të përbashkëtat dhe të veçantat të tyre.

Nga studimi doli se modaliteti tek te dyja gjuhët shprehet me elemente foljore dhe jofoljore. Të gjithë elementet e siperpërmendur shprehin nuanca semantike të mundësisë, domosdoshmërisë dhe të dëshirës. Pamë se ngjashmëri mes shqipes dhe italishtes ka edhe lidhur me foljet me vlerë modale, gjithashtu ngjashmëri paraqesin togjet foljore në italisht me togjet foljore në shqip si nga pikpamja sintaksore edhe nga pikpamja leksikore. Në gjuhën italiane ka forma të shprehjes së modalitetit të tipit jofoljor siç janë ndajfoljet dhe lidhëza modale të cilat tregojnë qëndrimin e folësit në bazë të këndvështrimit të vet në fjali. Ndërsa në gjuhën shqipe ky lloj modaliteti shprehet me pjesëza dhe fjalë apo togje fjalësh të ndërmjetme për të shprehur shkallën e vërtetësisë së kumtimit, si plotësisht të vërtetë, të domosdoshëm, të padyshimtë, ose si të mundshëm. Në ndryshim nga shqipja, gjuha italiane ka disa ndërtime të veçanta modale si foljet modale perifrastike, të cilat janë formuar nga foljet ndihmëse ‘avere’ dhe ‘essere’ të ndjekura nga parafjala ‘da’ + folje ne paskajore, si dhe foljet ‘andare’ dhe ‘venire’ të ndjekura nga folja në pjesore dhe shërbejnë për të shprehur kuptimin modal të domosdoshmërisë. Në gjuhën italiane ndryshe nga shqipja përveç foljeve kryesore modale dovere, potere dhe volere, merren si folje modale edhe shumë folje të tjera që shprehin vullnet, dëshirë, dyshim, siguri, pasiguri si: bisogna, occorre, conviene, desiderare, augurarsi, preferire, riuscire, osare etj. .

Referencat

- [1] Agalliu, F., Angoni, E., Demiraj, Sh., Dhrimo, A., Hysa, E., Lafa, E., Likaj, E., (1995) Gramatika e Gjuhës Shqipe, Vëllimi I, Morfologjia, Tiranë.
- [2] Bertinetto, P. M., (1991) Il verbo, në Lorenzo Renzi e Giampaolo Salvi (a cura di), Grande grammatica italiana di consultazione, vol. II: I sintagmi verbale, aggettivale, avverbiale. La subordinazione, Bologna, Il Mulino.
- [3] Bybee, Johan L., Fleischman S., (1995) Modality in Grammar and Discourse. Amsterdam-Philadelphia
- [4] Çeliku, Mehmet, Karapinjalli, Mustafa, Stringa, Ruzhdi, (2007) Gramatika praktike e gjuhës shqipe. Tiranë, ILAR.
- [5] Çeliku, M., Domi, M., Floqi, S., Mansaku, S., Pernaska, R., Prifti, S., Totoni, M., (1996) Gramatika e Gjuhës Shqipe, Vëllimi II, Sintaksa, Tiranë.
- [6] Çeliku, Mehmet, (2006) Format e pashtjelluara të foljes në gjuhën e sotme shqipe. Tiranë, ShBLU, (bot. I 2000).
- [7] Lonzi Lidia, Il sintagma avverbiale, në Lorenzo Renzi e Giampaolo Salvi (a cura di), Grande grammatica italiana di consultazione, vol. II: I sintagmi verbale, aggettivale, avverbiale. La subordinazione, Bologna, Il Mulino, (1991).
- [8] Palmer, F. R. (1986). *Mood and modality*. Cambridge: Cambridge University Press.
- [9] Patota Giuseppe, (1997) Grammatica di riferimento della lingua italiana per stranieri, Le Monier, Società Dante Alighieri.
- [10] Renzi, L. & Salvi, G. & Cardinaletti, A., (2001) *Grande grammatica di consultazione. II. I sintagmi verbale, aggettivale, avverbiale. La subordinazione*. Nuova edizione, Il Mulino, Bologna.
- [11] Sensini Marcello, (1997), *La grammatica della lingua italiana*, Oscar Guide, Mondadori, Milano.
- [12] Serianni, Luca (1989) Grammatica italiana Italiano comune e lingua letteraria, Bologna, UTET Libreria, Torino.
- [13] Serianni, Luca, (1997) Italiano, Garzanti, Milano.
- [14] Wandruszka, Ulrich, (1991) Frasi subordinate al congiuntivo. Në: Lorenzo Renzi e Giampaolo Salvi (a cura di), Grande grammatica italiana di consultazione, vëll. II: I sintagmi verbale, aggettivale, avverbiale. La subordinazione, Bologna, Il Mulino, 1991

Shembujt janë shkëputur nga:

- [1] Romani 'Cuore' Eduardo De Amicis, 1892
- [2] Romani 'Zemër' Eduaro De Amicis, përkthyer nga Agim Doksani, 2004
- [3] Gramatika praktike e gjuhës shqipe. Çeliku, M., Karapinjalli, M., Stringa, R., 2007
- [4] Gramatika e gjuhës shqipe I, Morfologjia, 1995
- [5] Grammatica di riferimento della lingua italiana per stranieri, Patota Giuseppe, 1997
- [6] Il verbo. Në Lorenzo Renzi e Giampaolo Salvi (a cura di), Grande grammatica italiana di consultazione, vol. II: I sintagmi verbale, aggettivale, avverbiale. Bertinetto, P. M., 1991
- [7] Grammatica italiana Italiano comune e lingua letteraria, Serianni, Luca, 1989

KARAKTERI, INTEGRITETI DHE AFTËSITË DREJTUESE – ROLI I CILËSIVE PERSONALE NË UDHËHEQJEN AKADEMIKE

MA. Erida Prifti

Universiteti "Ismail Qemali" Vlorë

E-mail erida.prifti@univlora.edu.al

Abstrakt

Cili është ai element që i nxit studentët të dëgjojnë një mësues gjithnjë dhe më me shumë dëshirë? Çfarë i bën ata të qëndrojnë në qetësi e plot respekt, të sigurt se diçka domethënëse ka për të ndodhur? Edhe në ditët më të zakonshme, këta mësues janë të aftë t'i përfshijnë studentët e tyre me atë që disa e quajnë karizmë, magnetizëm apo prezencë. Është pikërisht ky element në mënyrën në të cilën këta mësues i kryejnë gjërat dhe është ky faktor në mënyrën në të cilën ata i trajtojnë njerëzit, i cili frymëzon përkushtim, në çfarëdo mesazhi ata transmetojnë. Në këtë mënyrë çfarëdo lënde që ata japin mësim kthehet në subjektin më të preferuar të studentëve të tyre. Ky hulumtim është ndërtuar si një studim rasti interpretativ biografik mbi historinë personale, praktikën mësimore dhe aftësitë drejtuese të një arsimtari dhe drejtuesi në qytetin të Vlorës, Aleksandër Prifti, i cili është i pajisur me mbi 40 vjet përvojë në mësimdhënie dhe drejtim në arsim, si dhe gëzon një reputacion të pashembullt dhe të qëndrueshëm midis kolegëve, studentëve dhe të diplomuarve të tij, të cilët e cilësojnë atë me shprehjen, "mësues dhe drejtues me prezencë." Duke mbajtur parasysh se subjekti i intervistuar është mësues dhe drejtues, artikulli ndjek tre linja kryesore studimi: analiza e atributit të quajtur prezencë, teori të modeleve të drejtimit, si dhe sfondi biografik. Studimi ka dy objektiva kryesore: të reflektojë në mënyrë të thellë sistemin e parimeve dhe praktikave të cilat janë bazë e vlerave personale të një drejtuesi dhe mësuesi me prezencë, si dhe të eksplorojë ndikimin e ngjarjeve të jetës në formimin individual, i parë nga këndvështrimi i personave që e rrethojnë. Rezultatet e këtij studimi tregojnë

se stili i mësimdhënies dhe drejtimit të këtij subjekti janë të bazuara në qëndrimin e tij plot kujdes kundrejt nevojave të kolegëve, studentëve dhe drejtuesve të tjerë të cilët kanë qenë ose janë nën mbikqyrjen e tij. Një nga tematikat dominante që doli në pah ishte lidhja e dukshme midis aftësive të subjektit si mësues me prezencë dhe aftësive të tij si drejtues me prezencë. Të dyja këto attribute përputheshin me një profil të caktuar të drejtuesit të quajtur profili i Motivuesit, bazuar në shkallën matëse të krijuar nga Robert E. Quinn të titulluar Korniza e Vlerave Konkurese. Ky studim shërben si provë që njerëzit mund të ngrihen në një nivel më të lartë nëse i drejton ata tek ai nivel, aftësi kjo që është elementi kyç i efektshmërisë së mësuesit dhe drejtuesit, duke vërtetuar në këtë mënyrë që integrimi i vlerave të përfshira në profilin drejtues të Motivuesit sipas Quinn është një nga hapat më thelbësor për këdo që është i apasionuar në mësimdhënie dhe kërkon të ketë sukses në aktivitetin e vet edukativ.

Fjalët kyç - mësues me prezencë, integritet, reputacion, drejtues në arsim

Metodat kërkimore dhe analiza e të dhënave

Përzgjedhja e subjektit dhe mbledhja e të dhënave

Përzgjedhja e subjektit u bë mbi bazat e përvojës, reputacionit dhe arritjeve në punë. Intervista të thelluara u kryen me kolegë, bashkëpunëtorë të afërt, ish-studentë, anëtarë të familjes dhe miq, të cilët e njihnin nga afër punën e tij.

Përveç kësaj, një sërë vëzhgimesh u kryen në vendin e punës, ndërsa subjekti ishte duke dhënë mësim, si dhe të dhëna të vlefshme vizuale u

siguruan nga anëtarë të familjes nëpërmjet një serie dokumentacionesh. Sipas të intervistuarve, subjekti e ka provuar veten se ka qenë dhe është një drejtues efektiv, autentik dhe i suksesshëm përgjatë gjithë karrierës së tij. Arritjet e tij ishin provë për kontributin që ka pasur në cilësinë e arsimit lokal dhe rajonal, si dhe provë që trashëgimia e vlerave të tij si drejtues shërben si një model për të tjerë persona me përgjegjësi në arsim, të cilëve u duhet të mbajnë ekuilibrin midis sfidash, presionesh, dhe rolesh të ndryshme, duke qenë njëkohësisht në gjendje të punojnë me efektivitet me njerëzit. Tematikat që lidhen me idenë e mësuesit me prezencë u sintetizuan nga të dhënat që u nxorën prej intervistave, pasi këto të fundit u krahasuan me teoritë ekzistuese të studiuesve të tjerë.

Studiuesja shërbeu si instrumenti parësor për grumbullimin e të dhënave, duke përdorur teknikat e pyetësorëve, si dhe intervistave të thelluara, të përbëra nga pyetje me përgjigje të hapur si dhe pyetje gjysmë të strukturuar të cilat kishin për synim të kuptonin arsyet për të cilat pjesëmarrësit ndjeheshin në një mënyrë të caktuar kundrejt subjektit, si dhe të eksploronin parimet thelbësore personale të subjektit, të cilat kishin si rezultat respektin e njerëzve që e rrethonin atë.

Triangulimi i studimit u krye duke përfshirë metoda të tjera të rëndësishme në grumbullimin e të dhënave, të tilla si dokumentacione dhe të dhëna vizuale, si edhe vëzhgime në klasë. Gjithashtu, u zhvillua një plan kërkimor, i cili përfshinte hapat në vijim. Së pari, studiuesja kërkoi dhe mori aprovimin me shkrim të subjektit për analizim dhe botim të përfundimeve të bazuara në të dhënat e nxjerra nga ky studim. Më pas, me pëlqimin e subjektit, pjesëmarrësit e caktuar u kontaktuan nëpërmjet telefonit. Bashkëbisedimi në telefon filloi me një shpjegim të qëllimit të këtij kërkimi shkencor dhe procedoi me kërkesën për mundësinë e pjesëmarrjes në një intervistë. Të gjithë personat që u kontaktuan pranuan me kënaqësi të merrnin pjesë në këtë studim. Të intervistuarit përfshinë kolegë mësues, të cilët kishin punuar me subjektin, ose nën drejtimin e tij; bashkëpunëtorë dhe kolegë të afërt në Drejtorinë e Përgjithshme të Arsimit për Rrethin e Vlorës, në të cilën subjekti ka mbajtur funksionin e drejtorit të Drejtorisë Arsimore për dy mandate me radhë; ish studentë, si dhe anëtarë të afërt të familjes.

Intervistat dhe vëzhgimet

Një pyetësor u zhvillua përpara se të fillonte hulumtimi i thelluar për këtë studim. Në pyetësor morën pjesë dhjetë arsimtarë—tre mësues me përvojë, tre mësues në mes të karrierës së tyre, dhe tre mësues të sapodiplomuar. Pyetësori u dërgua me anë të postës elektronike dhe përgjigjet iu kthyen studiueses në formë të shkruar. Më pas, dhjetë persona të cilët e njihnin nga afër subjektin nga ana profesionale, u morën në intervistë. Gjithashtu, u intervistuan tre anëtarë të familjes së subjektit për sa i përket sfondit biografik të subjektit. Informacioni që ata dhanë u plotësua me detaje nga intervistat me vetë subjektin. Më shumë detaje u shtuan gjatë stadi të analizës së të dhënave.

Në ditën e caktuar, studiuesja u takua me secilin nga dhjetë pjesëmarrësit një nga një për një intervistë të hollësishme gjysmë të strukturuar, e cila zgjati 60-90 minuta. Pjesëmarrësit lexuan dhe firmosën një Leje për Intervistë Kërkimore përpara se të fillonte intervista. Gjithashtu, intervista të gjata u mbajtën edhe me vetë subjektin, i cili iu përgjigj pyetjeve në lidhje me ndikimet në jetën e tij dhe parimet në të cilat ai beson, për sa i përket mësimdhënies dhe drejtimit në arsim. Çdo intervistë u regjistrua në format audio me pëlqimin paraprak të pjesëmarrësit. Gjatë intervistës, studiuesja mbajti shënime, të cilat shërbyen më pas për të plotësuar informacionin që doli nga intervista (Halcomb, Davidson, 2006).

Planet e kërkimit gjithashtu përfshinë një vëzhgim dy javor në lidhje me bashkëveprimin e subjektit në një mjedis mësimor në klasë. Studiuesja ndoqi mësimdhënien e subjektit në lëndën e matematikës për klasën e njëmbëdhjetë, ndërsa në të njëjtën kohë mbante shënim mbi ndërveprimin e vëzhguar si edhe mbi reagimin e studentëve ndaj stilit mësimdhënës të arsimtarit.

Analiza e të dhënave

Pas transkriptimit të intervistave, i gjithë korpusi i të dhënave të shkruara u analizua në mënyrë sistematike me bazë logjike duke përdorur metodën interpretative biografike. Studiuesja përdori paradigmen me kodim të hapur (Corbin and Strauss, 2007; Strauss, 1987), e cila shërbeu për "të ndarë në copëza, ekzaminuar, krahasuar, konceptualizuar dhe kategorizuar të dhënat", me qëllim identifikimin e koncepteve që kanë

lidhje me pyetjet studimore. Kjo metodë është quajtur ndryshe nga Strauss (1987) "kodimi i pakufizuar i të dhënave", me qëllim "prodhimin e koncepteve që përputhen me të dhënat" (Strauss 1987). Studiuesja inspektoi me imtësi rezultatet për të identifikuar temat e ripërmendura që më vonë shërbyen për të krijuar kategoritë kryesore fillestare. Të dhënat nga citatet e të intervistuarve u grupuan në njësi domethënëse dhe më pas u rikonstruktuan në grupe domethënëse, të cilave iu vendos një emërtim konceptual. Kategoritë që dolën në pah u krahasuan më pas me tetë rolet drejtuese dhe katër modelet kulturore të sugjeruara nga Cameron dhe Quinn (2006) me qëllim konsolidimin e kategorive kryesore tëtributeve personale të subjektit, të cilat ndikojnë në efektshmërinë e mësuesit. Më tej, rezultatet u krahasuan me teorinë vlerësuese të udhëheqjes organizative të sugjeruar nga Laub (2006) për të sjellë në dritë stilin drejtues të subjektit, i cili lidhet direkt me reputacionin si mësues me prezencë.

Rezultatet

Nga ana terminologjike, pak studiues e bëjnë dallimin midis prezencës si atribut që i përket mësuesit dhe administrohet prej tij si një cilësi individuale personaliteti dhe prezencës si mjet ndërveprimi social midis mësuesit dhe studentëve, e cila përfshin të gjithë ata që marrin pjesë në procesin e mësimdhënies dhe mësimnxënies. Në këtë studim, shprehja mësues me prezencë është parë më shumë në lidhje me karizmën dhe autoritetin, sesa në lidhje me të qenit i vëmendshëm, i hapur apo spontan. Ky virtyt është përkufizuar si aftësia për të imponuar respekt në mënyrë të natyrshme, aftësia për të vendosur autoritet dhe për të fituar admirim nëpërmjet cilësisë së karakterit, standardit të integritetit dhe ndërveprimit me njerëzit duke i frymëzuar, sfiduar dhe mbështetur ata për ekselencë akademike.

Reputacioni si pasqyrë që reflekton personalitetin e mësuesit

Përpjekje për ta përkufizuar reputacionin në mënyrë akademike janë bërë që nga viti 1860 nga Francis Galton, i cili eksploroj masën në të cilën aftësia gjeniale është e transmetuar nga prindërit dhe parashtroi një numër sugjerimesh në lidhje me elementet përbërës të gjenialitetit tek një individ. Ai propozoi sa më poshtë:

- masa e gjenialitetit tek një person është

e lidhur me shkallën e respektit publik, ose eminencës që ai ka në një sferë apo profesion të caktuar.

- reputacioni i një personi është i themeluar në këtë eminencë;
- reputacioni i një personi ka një vazhdimësi afatgjatë dhe është i reflektuar në opinionin kritik të njerëzve që e rrethojnë;
- ky opinion kritik është i bazuar në arritjet autentike dhe të njohura të personit, arritje të cilat janë fryt i intelektit dhe karakterit të personit. Bazuar në këto pika, ai parashtroi përkufizimin e mëposhtëm:

"Me reputacion unë nënkuptoj opinionin e bashkëkohësve, të rivlerësuar nga pasardhësit – rezultatit e favorshëm të një analize kritike të karakterit të secilit person nga shumë biografë. Me këtë unë nuk nënkuptoj pozitën e lartë sociale apo zyrtare, dhe as pozitën e lartë të imponuar nga rangu; me këtë unë nënkuptoj reputacionin e një ideatori, të një iniciatori, të një njeriu të cilit bota i detyrohet thellësisht." - Galton 1869/1892/1962

Kolegët e subjektit të këtij studimi, bashkëpunëtorët dhe të diplomuarit janë ata që flasin për reputacionin e tij. Ata shohin tek ai cilësitë e një mësuesi ideal, ashtu si njëri prej tyre, Kreu i Departamentit të Cilësisë në Drejtorinë e Përgjithshme të Arsimit, me 34 vjet përvojë në drejtimin arsimor, tha: *"Unë besoj se imazhi i një drejtuesi ideal, duke pasur një rol qendror në klasë dhe në edukimin në përgjithësi, ka dy shtylla: së pari, ekspertiza shkencore dhe metodologjike, dhe së dyti, marrëdhëniet njerëzore dhe ndërveprimi shoqëror me njerëzit. Sipas mendimit tim, këto dy shtylla janë të kombinuara përsosmërisht tek Aleksandri. Si arsimtar me dekada të tëra përvoja në mësim dhe në drejtim, ai është një drejtues shumë efektiv, një individ me një shkallë të gjerë kulture në njohuri, metodologji dhe drejtim."* Kolegë të tjerë theksuan besimin e subjektit tek skuadra e tij. *"Unë mund të përmend shumë aspekte të prezencës së Aleksandrit, por dua të nënvizoj atë më të rëndësishmen, e cila është aftësia për të qënë një udhërrëfyes për njerëzit. Aleksandri është shumë efektiv në këtë pikë, sepse ai ka një marrëdhënie të shkëlqyer me anëtarët e skuadrës së tij. Duhet të kesh besim tek ata me të cilët punon që të arrish objektivat e përbashkëta. Unë besoj se kjo është ajo që e ka nxjerrë në pah aftësinë drejtuese të Aleksandrit dhe e ka bërë këtë aftësi të ketë rezultate kaq të dukshme."*

Ndikimi i sfondit biografik

Duke ndjekur shembullin e Kinës më 1966, në fund të viteve të shkollës së mesme të subjektit, arsimi shqiptar ishte nën ndikimin e rreptë të Revolucionit Kulturor. Qeveria lejoi vetëm një numër të vogël nga të diplomuarit më të mirë të vendit nga çdo rreth për të ndjekur studimet e larta arsimore në Universitetin e Sapongritur të Tiranës. Departamenti i Matematikës në këtë universitet, me profesor Petraq Pilika si Përgjegjës Departamenti, dy profesorë të vjetër në moshë që kishin marrë edukim në Francë, tre të diplomuar të rinj nga i njëjti universitet, dhe disa mësues të tjerë që kishin marrë trajnime në vendet e Bllokut Lindor, në atë kohë konsiderohej si një nga shtyllat më të forta të universitetit. Fakulteti gjithashtu përfshinte dy matematicienë ruse të cilat ishin martuar me studentë shqiptarë dhe kishin krijuar familje në Tiranë. Një profesor i ftuar, Leonard Ivanovich Kaminin, gjithashtu i ishte bashkuar stafit akademik të Departamentit të Matematikës. Duke shërbyer si ndërmjetës midis Universitetit të Moskës dhe Universitetit të Tiranës, profesori rus krijoi një bashkëpunim të fortë midis dy institucioneve, i cili vendosi një standard për të ardhmen e matematikës në Shqipëri. Profesorët shqiptarë shkonin në Moskë për të çuar më tej studimet e tyre dhe për të vazhduar studimet e doktoraturës. Vetëm brenda pak viteve ata patën një progres kaq domethënës sa që profesori A. I. Guseinov, pas bisedës me disa matematicienë shqiptarë, kërkoi të spostohej me një javë data e seminarit që ai do të zhvillonte në Tiranë, në mënyrë që, sipas fjalëve të tij, “ai të kishte mundësi të rishikonte shënimet e tij për t’ju përgjigjur thellësisë së njohurisë të studentëve shqiptarë në Departamentin e Matematikës” (Christopher, 1997).

Nën drejtimin e Pilikës dhe Kaminit, matematika mori rëndësi parësore në kontekstin e arsimit të lartë. Profesorë të ndryshëm dërgoheshin në çdo rreth të vendit për të kërkuar studentët më të mirë të shkollave të mesme të cilët dilnin me rezultate të shkëlqyera në provimet e maturës. Atje ata kishin për detyrë të pikasnin më të mirët e më të mirëve midis studentëve, në mënyrë që këta studentë brilantë më pas të ndiqnin studimet universitare në matematikë. Departamenti i matematikës në atë kohë konsiderohej si “departamenti më i rreptë i Universitetit të Tiranës.” Nga të gjitha shkollat e mesme të vendit, vetëm 25 studentë të zgjedhur pranoheshin

çdo shtator në universitet, shumica e të cilëve nuk arrinin të kalonin as vitin e parë për shkak të peshës së madhe të studimeve. Profesorët universitarë, të cilët dërgoheshin nga Universiteti i Tiranës, ishin të pranishëm gjatë provimit të fundit të maturës në seksionin e matematikës. Aty kryhej një paraseleksionim bazuar në pikët e provimit të shkruar, ndërsa seleksionimi final përfundohej pasi studentët ekzaminoheshin thellësisht në një provim gojor. Më pas jepej një vendim me shkrim që specifikonte emrat e atyre pak që zgjidheshin, mes të cilëve ishte edhe emri i subjektit të këtij studimi. Në fund të një periudhe 5-vjeçare studimore, më pak se gjysma e klasës së tij arrinte të dilte me sukses duke kaluar të gjitha provimet për të marrë një diplomë në matematikë. Ata që dështonin, transferoheshin në programe të tjera—Biologji, Fizikë, madje dhe Mjekësi—në të cilat ata domosdoshmërisht shkëlqenin për shkak të nivelit të tyre, duke qenë se ishin më parë të përzgjedhur midis më të mirëve. Ata që dolën me sukses ishin dhe ende konsiderohen edhe sot, si nga brezat më të mirë të të gjithë studentëve të diplomuar në matematikë. Ata u dërguan të punonin në zona kyçe të vendit, dhe u bënë shtylla kurrizore e sistemit arsimor të kombit.

Pas diplomimit, subjekti ynë u emërua në shkollën në shkollën “Jani Minga” në Vlorë si mësues matematike, ku punoi për tetë vjet, ndërsa në të njëjtën kohë përfundonte studimet e tij për gradën Master. Në moshën 31 vjeçare, subjekti u emërua drejtor në shkollën e mesme Ali Demi, përsëri në Vlorë, ku punoi për nëntë vjet të tjera. Ndërkohë, Ministria e Arsimit dhe e Shkencës e komisiononte në role të ndryshme drejtuese në grupet kombëtare të punës dhe komisionet e vlerësimit. Që nga viti 1978 deri në vitin 1988, ai kryesoi komisionet për Olimpiadat Kombëtare të Matematikës, madje duke krijuar vetë një numër të madh ushtrimesh. Në vitin 1988, ai shërbeu si Shef i Departamentit Organizativ në Bashkinë e Rrethit Vlorë dhe në vitin 1990 u emërua Drejtor i Edukimit dhe Kulturës, një detyrë që e mbajti deri në vitin 1992.

Me rënien e komunizmit dhe me shpërbërjen e ekonomisë, një numër intelektualësh, duke u gjendur pa mundësi punësimi për të ushqyer familjet e tyre, emigruan jashtë vendit për të kërkuar punë. Aleksandri punoi në emigrim për tre vjet përpara se të kthehej pranë familjes në vitin 1996. Shkolla e mesme Halim Xhelo e punësoi menjëherë si mësues matematike. Në vitin 1997,

ai u emërua Drejtor i Drejtorisë së Përgjithshme të Arsimit, një pozitë të cilën e mbajti deri në vitin 2004, për dy mandate të plota. Nën drejtimin e tij, arsimit në rreth u ripërtëri nga shkatërrimi i plotë dhe u rimëkëmb totalisht. Ndërkohë, Ministria e Arsimit dhe e Shkencës e emëroi Anëtar të Bordit për Përmirësimin e Kurrikulës së Shkollës dhe Ristrukturimin e Drejtorisë së Përgjithshme të Arsimit, ku ai ndihmoi për ripërtëritjen e të gjithë sistemit arsimor të vendit. Lexuesi akademik shqiptar e njeh subjektin tonë si autor të dy librave të rëndësishëm mbi drejtimin në arsim: *Mësuesi, Administratori, Drejtuesi dhe Administrimi në Arsim*, të publikuar në vitin 2003. Në vitin 2004, ai u emërua Drejtor Shkolle në shkollën Jani Minga, e cila ishte një nga shumë institucionet arsimore të cilat u shkatërruan plotësisht gjatë revoltave të vitit 1997 dhe u rikonstruktuan krejtësisht gjatë kohës kur subjekti ishte drejtor i Drejtorisë së Përgjithshme të Arsimit. Aktualisht ai është drejtor shkolle në shkollën e mesme Internacional, Vlorë.

Studimet tregojnë se eksperiencia e përkushtuar është një faktor kyç për të qenë mësues dhe drejtues me prezencë. Kështu, Ericsson, Prietula, & Cokely (2007) vërtetuan se nevojiten 10, 000 orë të investuara në mënyrë të përkushtuar, të shpërndara këto në 10 vjet praktikë të përqëndruar, në mënyrë që një profesionist të arrijë në nivelin e ekspertit. Si rrjedhim, niveli i ekspertizës që mund të arrihet në 40 vjet praktikë mësimdhënieje dhe 32 vjet përkushtimi të pandërprerë ndaj drejtimit në arsim është më shumë sesa i respektueshëm. Ekspertiza e subjektit është gjithashtu e njohur zyrtarisht me anë të çmimit **Çelësi i Qytetit të Vlorës**, çmim ky dhënë në 5 Mars 2010, "*Për konsolidimin e sistemit arsimor dhe shkencor, si dhe për përgatitjen edukative patriotike për shumë breza studentësh, në shenjë vlerësimi dhe si simbol mirënjohjeje për përkushtimin ndaj profesionit fisnik të mësimdhënies.*"

Analizë

Aftësitë drejtuese

Studime të shumta kanë prezantuar një numër kategorizimesh, apo taksonomish të stileve të drejtimit dhe modeleve të një drejtuesi me prezencë, por Korniza e Vlerave Kompetitive konsiderohet si një nga metodat më të mira për të organizuar dhe identifikuar profilet drejtuese. Ajo e ka origjinën në studimet empirike të kryera

prej Robert Quinn dhe John Rohrbaugh (1983), të cilët eksploruan arsyet që i bëjnë disa metoda administrimi më të suksesshme nga të tjerat. Korniza e Vlerave Kompetitive është aplikuar dhe përshtatur në kontekste të shumta (për shembull, Quinn, 1984; Cameron, Quinn, DeGraff, & Thakor, 2006; Quinn, Faerman, Thompson, McGrath, & St. Clair, 2007), ku një ndër fushat më kryesore është arsimi. Kim dhe Quinn (2006) theksojnë se Korniza e Vlerave Kompetitive është hartuar, midis të tjerash, që të ndihmojë "*ata mësues që janë të interesuar të ndihmojnë studentët e tyre të kuptojnë kulturën organizative, procesin e ndryshimit dhe fuqinë e kornizës teorike në kanalizimin e përpjekjeve për ndryshim.*"

Quinn dhe Rohrbaugh (1983) ndërtuan një listë kriteresh vlerësimi të suksesit dhe i shpërndanë ato në një hartë perceptuale të kufizuar nga dy dimensione: dimensionin e *fokusit të brendshëm* kundrejt *fokusit të jashtëm* dhe dimensionin e *kontrollit të centralizuar* kundrejt *fleksibilitetit të decentralizuar*. Dy dimensionet formojnë katër modele suksesi – modeli i *synimit racional*, modeli i *procesit të brendshëm*, modeli i *marrëdhënieve me njerëzit* dhe modeli i *sistemeve të hapura*. Secili prej këtyre modeleve shpalos një volum sistematik të profileve të drejtuesit, të cilët krijojnë kultura specifike, role kyçe të drejtuesit, vlera dhe strategji qendrore për zhvillim, të cilat lidhen direkt me profilin e drejtuesit. Modeli i synimeve racionale dhe modeli i proceseve të brendshme përfshijnë profilet transaksionale të Analizuesit dhe Suprvizorit, ndërsa modeli i marrëdhënieve njerëzore dhe modeli i sistemeve të hapura përfshijnë profile transformuese të Motivuesit dhe Vizionarit.

Kuadranti për mësuesin me prezencë

Duke e parë nga këndvështrimi i produktivitetit, Korniza e Vlerave Kompetitive sugjeron që profili më i suksesshëm është ai i një drejtuesi i cili arrin të mbajë një ekuilibër midis të katër modeleve. Megjithatë, kur bëjmë lidhjen midis Kornizës të Vlerave Kompetitive me faktorët që ndjellin respekt tek kolegët dhe i japin prezencë mësuesit, shohim që të dhënat e mbledhura nga intervistat me kolegët e Aleksandrit tregojnë se prezenca e mësuesit anon në njërin anë të Kornizës: në kuadrantin e Motivuesit. Nga njëra anë, intervistat treguan se arsyeja për performancën e lartë të subjektit dhe arritjet e suksesshme të

tij janë shkalla e lartë e vlerave *transformuese* dhe *transaksionare*, të shpërndara në mënyrë të barabartë në të katër kuadrantët. Nga ana tjetër, komentet e të gjithë pjesëmarrësve të çonin më shumë drejt profileve transformuese, sidomos kur pyetja ishte në lidhjen me arsyen përse subjekti konsiderohej si mësues dhe drejtues me prezencë. Kolegë, bashkëpunëtorë dhe studentë të mëparshëm e shpjeguan prezencën e Aleksandrit si mësues dhe drejtues duke theksuar dhe ilustruar vlera dhe strategji zhvillimi kryesisht të përqëndruara në kuadrantin e Marrëdhënieve me Njerëzit, i cili i vesh drejtuesit mantelin e Mentorit dhe Udhërrëfyesit, por pa lënë mënjanë edhe elemente nga rolet e Inovatorit dhe Iniciatorit, të cilat janë tek Modeli i Sistemeve të Hapura. Megjithatë, elementet e strategjive të zhvillimit, të tilla si fuqizimi i individit, puna në skuadër, inkurajimi, përfshirja, komunikimi i hapur, zhvillimi i burimeve njerëzore, si edhe një theks mbi komunikimin, përkushtimin dhe zhvillimin, e pozicionojnë qartë subjektin e këtij studimi tek kuadranti i Motivuesit. (Fig. 1).

Pavarësisht se kujt i jep mësim, të rriturve apo

fëmijëve, aftësitë drejtuese në klasë janë një faktor kyç në mësimdhënie. Mësuesit dhe drejtuesit me prezencë janë njerëz të apasionuar—kjo duket në sytë e tyre, dëgjohet në zërin e tyre, dallohet nga mënyra në të cilën ata qëndrojnë përpara një klase plot me studentë apo një auditori plot me kolegë. Mësuesi me prezencë është gjithmonë personi i cili i frymëzon më shumë se kushdo studentët e vet. Ai është personi tek i cili shkojnë mendimet e tyre kur ata përpiqen të sjellin ndërmend ndikimet më të mëdha në jetën e tyre. Mësuesi me prezencë i lejon të tjerët për mendojnë vetë—ai ka autoritet por nuk është autoritar. Kur ai jep mësim, dashuria dhe pasioni për njohurinë rrezatojnë në mënyrë të dukshme prej tij dhe influencojnë çdo person që është në klasë. Mësuesi me prezencë gëzon atë lloj mirëbesimi dhe respekti absolut të cilin njeriu e rezervon vetëm për një prind të dashur. Mësuesi me presencë është kryesisht një Motivues, i cili vazhdimisht shfaq integritet, tregon respekt, i dëgjon idetë, mbështet përpjekjet, jep reagime pozitive dhe të sqarta, ndërton unitet në grup, si dhe tregon guxim të drejtuar nga parime të cilat i rezistojnë çdo sfide.

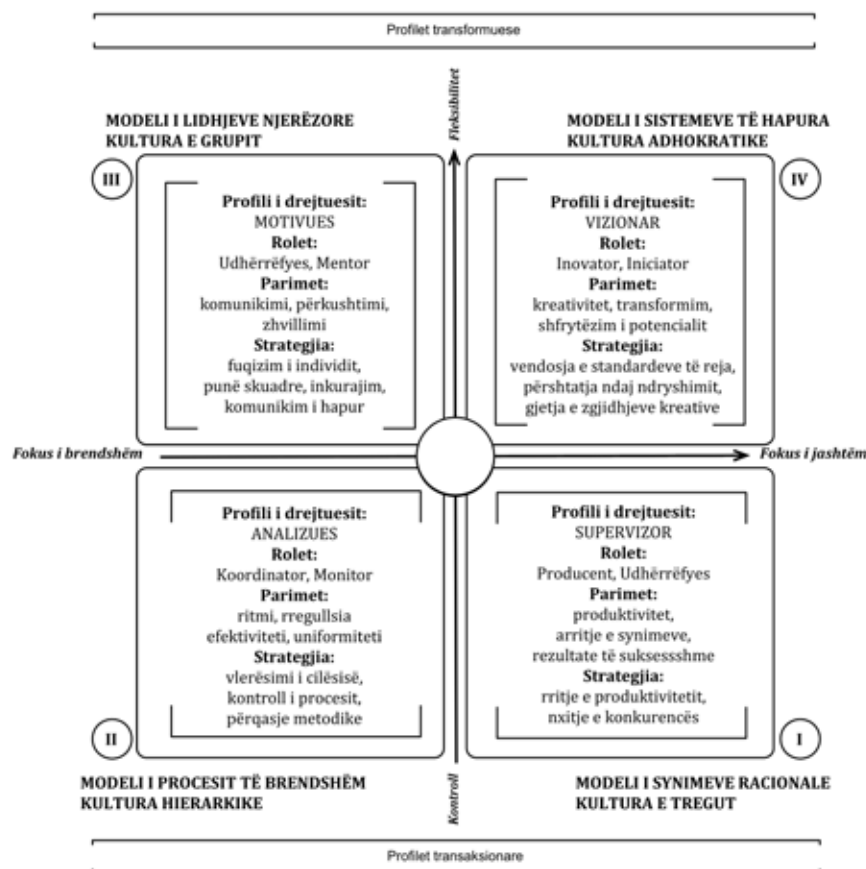

Fig. 1 Modeli i Vlerave Kompetitive
(Quinn, Faerman, Thompson, & McGrath, (1996)

References

- [1] Halcomb, E. J. , & Davidson, P. M. (2006). Is verbatim transcription of interview data always necessary? *Applied Nursing Research*, 19(1), 38-42
- [2] Corbin, J. , & Strauss, A. (2007). *Basics of qualitative research* (3rd. ed.). Thousand Oaks, CA: Sage.
- [3] Strauss, A. (1987) *Qualitative Analysis for Social Scientists*. Cambridge: Cambridge University Press.
- [4] Cameron, K. and Quinn, R. (2006) *Diagnosing and Changing Organizational Culture*. San Francisco, CA: Jossey-Bass
- [5] Laub, J. (2006) *Organizational Leadership Assessment*. <http://olagroup.com>. Retrieved 22 August, 2011.
- [6] Galton, F. (1869/1892/1962). *Hereditary Genius: An Inquiry into its Laws and Consequences*. Macmillan/Fontana, London.
- [7] Christopher, P. R. Senechal, M. (editor) (1997) *Mathematics in Albania*. *Mathematical Intelligencer*; Vol. 19 Issue 1.
- [8] Ericsson, K. A. , Prietula, M. J. , & Cokely, E. T. (2007). The making of an expert. *Harvard Business Review*, 85, 114-121.
- [9] Quinn, R. E. , & Rohrbaugh, J. (1981). A competing values approach to organizational effectiveness. *Public Productivity Review*, 2, 122-140
- [10] McClear, S. (1996) *The Post Communist University: An Alaskan's Experience Teaching In Albania*. Retrieved on 22 July, 2011. URL: http://www.mcclear.net/teaching_in_albania.htm

NDIKIMI I PËRKTHIMIT KULTUROR TEK STUDENTËT: PRAKTIKA KUNDËR TEORISË

Ilda Kanani

Lektore në Departamentin e Gjuhëve të Huaja
Fakulteti i Shkencave Humane, Universiteti "Ismail Qemali".
Email: kanani.ilda@gmail.com

Abstrakt

Orientimi i studimeve përkthimore drejt kulturës ka pasur ndikimin e tij mbi shkencat humane jo vetëm në shtete të ndryshme, por edhe në Shqipëri. Gjatë përkthimit të bestsellerit ndërkombëtar, "Kodi i Da Vinçit" (Dan Brown), nga Amik Kasoruh, përkthyesit i duhet të përballojë një mori sfidash përkthimore, që kanë të bëjnë kryesisht me elementet kulturore që përfshihen në roman.

Korpusi gjuhësor i këtij artikulli vjen nga disa sondazhe të organizuara me studentë të ciklit të parë dhe të masterit profesional të studimeve në Departamentin e Gjuhëve të Huaja të Universitetit "Ismail Qemali", Vlorë lidhur me rolin e kulturës në përkthim, dhe me popullaritetin e veprave të shqipëruara nga Kasoruh. Gjithashtu në korpus përfshihen edhe disa intervista ekskluzive që kemi realizuar me përkthyesin Amik Kasoruh, në kuadër të një studimi të plotë lidhur me përqasjen e tij në përkthim.

Ky studim do mundohet të vërë përballë tre palë: perceptimin teorik të ndikimit të përkthimit kulturor të propozuar nga studiuesit bashkëkohorë të teorisë së përkthimit, përvetësimin e këtyre ideve nëpërmjet literaturës se ofruar nga ana e studentëve, dhe përqasjen reale që ka ndeshur përkthyesi i famshëm Amik Kasoruh gjatë përkthimit të "Kodit të Da Vinçit" (Dan Brown) dhe jo vetëm, që çuditërisht kundërshtojnë njëra-tjetrën në shumicën e rasteve. Rezultatet janë kontradiktore dhe në mjaft raste ajo që propozohet nga studiuesit dhe u mësohet studentëve në teorinë e përkthimit, bie ndesh me atë që përkthyesit bëjnë realisht gjatë përkthimit të një veprë letrare.

Fjalë kyç. përkthim kulturor, teori, praktikë, përqasje përkthimore, Kasoruh, kundër.

1. Drejt përkthimit kulturor

Koncepti i përkthimit ka ndryshuar me kalimin e viteve. Përkthimi nuk konsiderohet më thjesht si një degë e gjuhësisë që merret me kalimin e një teksti nga njëra gjuhë në tjetrën, siç besohej më parë, por si një mjet për të sjellë një kulturë në fokusin e një kulture tjetër dhe për ta bërë atë sa më të përshtatshme dhe të pranueshme në kulturën e përkthimit, dhe të lexuesve të tekstit të përkthyer.

Që nga fundi i viteve 1980 dhe fillimi i viteve 1990, orientimi kulturor (cultural turn) që po ndodhte në të gjitha shkencat humane, pati ndikimin e tij edhe mbi studimet përkthimore duke zhvendosur fokusin e përkthimit nga teksti tek elementët kulturor. Në studimet përkthimore ky moment njihet me emrin "kthimi kulturor" duke përdorur termin metaforik të adoptuar nga Bassnet dhe Lefeverë në 1990.

Nëse do të marrim në konsideratë diversitetin e teorive bashkëkohore të përkthimit do të shohim se studiues të ndryshëm duket sikur bien dakord në një pikë: përkthimi në ditët e sotme duhet të përballi një sfidë më të rëndësishme se ajo gjuhësore, dhe kjo është pikërisht pengesa kulturore që kërkon një fokus më të veçantë dhe më të rëndësishëm nga ana e përkthyesit sesa ajo gjuhësore.

2. Çfarë nënkupton përkthimi kulturor për studentët.

Për të parë ndikimin e "kthimit kulturor" në fushën e përkthimit, ne realizuam një sondazh me studentë të ciklit të parë dhe të dytë të studimeve të Departamentit të Gjuhëve të Huaja

në Universitetin "Ismail Qemali", Vlorë. Qëllimi i këtij sondazhi ishte të vërenim sesi e konceptonin studentët përkthimin kulturor, gjë që ata e kishin studiuar gjatë kursit të teorisë së përkthimit, dhe nëse njohuritë që ata kishin marrë gjatë këtij kursi ndikonin në formimin e tyre për këto çështje. Në të njëjtën kohë, pikëpamjet e tyre dominuese teorike do ti përballnin me sfidat reale të kaluara nga përkthyesi i "Kodit të Da Vinçit" (Dan Brown) në shqip Amik Kasoruh. Këto sfida dhe përqasjet e tyre na u deklaruan nga vetë Kasoruh në disa intervista që kemi realizuar me të personalisht, si pjesë e studimit tonë.

Ne anketuam 80 studentë, të cilëve iu kërkuar tu përgjigjeshin pyetjeve të ndryshme në lidhje me përkthimin e romanit të Brown-it në shqip nga Kasoruh, teorisë e përkthimit, përkthimin kulturor si dhe të shkruanin komente të shkurtra lidhur me këto çështje. Disa nga çështjet kryesore dhe reagimet e studentëve në lidhje me to po i paraqesim më poshtë.

Kur studentët u pyetën nëse e kishin lexuar "Kodin e Da Vinçit" në shqip, 75 për qind e tyre u përgjigjën se po. Ata ishin plotësisht në gjendje të dinin se autori ishte Dan Brown, por shumica prej tyre nuk ishin në gjendje të identifikonin se kush e kishte përkthyer librin në shqip, pasi nuk e lexonin emrin e përkthyesit, duke e konsideruar këtë të fundit të parëndësishëm.

Kur studentët u pyetën nëse librat "bestseller" përfaqësonin vlera të vërteta për lexuesin apo ishin thjesht libra të komercializuar që grumbullonin shumë para nga shitjet e tyre marramendëse, shumica e studentëve u përgjigjën se nëse libri shndërrohet në një bestseller, ai sigurisht që zotëron disa vlera. Këto mund të mos jenë thjesht vlera të mirëfillta letrare apo stilistikore, por mund të jenë vlera morale, etike, kulturore, historike apo të tjera gjë që e bëjnë këtë libër të dallojë nga moria e botimeve të tjera. Të njëjtin mendim ndante edhe Kasoruh, kur ne i drejtuam të njëjtën pyetje në një nga intervistat që zhvilluam me të.

Pyetjes se kush është aspekti më i vështirë i përkthimit letrar: përcimi i gjuhës burim në atë mbërritëse apo përcimi i një kulture dhe elementëve të saj në kulturën mbërritëse, studentët iu përgjigjën në këtë mënyrë: 51% përcimi i gjuhës, dhe 49% përcimi i kulturës. Ky rezultat duket i ndryshëm me atë që besohet nga kritikët dhe studiuesit e përkthimit sot, ku jepet se elementët kulturorë që dominojnë në letërsi, paraqesin sfidën më të vështirë gjatë procesit të përkthimit.

Kur studentëve iu kërkuar të shkruanin mendimet e tyre rreth karakteristikave që duhet të zotëronte një përkthim i mirë letrar, disa nga idetë dominuese ishin:

1. Transmetimi real i elementëve kulturorë. Përkthyesi nuk duhet të përdori metodën e amëtarizimit (domestication method), përndryshe libri humbet origjinalitetin e tij.

2. . Përkthyesi duhet të përpiket të ruajë vlerat e gjuhës burim, idetë dhe ideologjinë e kohës dhe të vendit kur është shkruar libri.

3. Natyrshmëria: Një përkthim letrar mbi të gjitha duhet të tingëllojë natyrshëm në gjuhën mbërritëse, një karakteristikë që për fat të keq i mungon shumicës së përkthimeve shqip në ditët e sotme. Mes dhjetëra botimesh të përkthyer që dalin çdo ditë dhe mbushin libraritë tona, është e rrallë të gjenden përkthime vërtetë të mira.

4. . Një përkthyes duhet të marri parasysh nivelin intelektual, gjuhësor dhe kulturor të lexuesit të vetë potencial, në mënyrë që të jetë i kuptueshëm për të gjithë.

5. Është shumë e rëndësishme të ruhet sasia dhe cilësia e informacionit që jepet në tekstin origjinal. Nuk duhet të shkurtrohet, hiqet apo deformohet origjinali, për asnjë lloj arsye, sado i çuditshëm të tingëllojë ai në gjuhën e përkthimit, për shkak të elementëve kulturore të panjohura që ai mund të përmbajë për lexuesit e tekstit të përkthyer.

6. . Një përkthyes i mirë nuk duhet kurrësi të ndryshojë mesazhin dhe tonin e autorit të tekstit origjinal, por duhet të përpiket ta ndjekë atë hap pas hapi.

Pra, siç vihet re, studentët janë të mbujtur me ide teorike, me anën ideale sesi duhet ta përqasë një përkthyes tekstin origjinal, në gjuhën e përkthimit. Por a vlen kjo vërtet për një përkthyes të shquar në praktikë, në momentet kur ai vërtetë përkthen letërsi botërore, bestsellera apo klasikë botërorë?

3. Portreti i një përkthyesi

Amik Kasoruh, është pa dyshim, një nga përkthyesit më të mirë të përkthimit letrar shqiptar. Ai ka sjellë në shqip mbi 70 libra nga letërsia botërore, kryesisht nga ajo anglofone, por edhe italiane. Nga penda e artë e Kasoruhos kanë ardhur në shqip përkthime të autorëve të mëdhenj klasikë dhe modernë si Isabel Allende, Harold Robins "Ai që nuk dinte të dashuronte", Patrick O'Brian, John Selby, gjithë vëllimet e J K Rowling "Harry Potter", Dan Brown "Kodi i Da Vinçit", "Ëngjëj dhe Djaj" "Diabolus", Emily Bronte

"Lartësi të Stuhishme", Nathaniel Hawthorne "Damka e Turpit", por edhe vepra nga letërsia italiane të autorëve si Luigi Pirandello dhe Andrea Camilleri.

I konsideruar nga kritikët si një përkthyes i shquar, Kasoruhu vlerësohet për përkthimet e mrekullueshme, aftësitë e lindura si përkthyes, si dhe idiolektin e tij jashtëzakonisht të pasur, krejt të dallueshëm dhe unik. Kasoruhu ka luajtur një rol shumë të rëndësishëm dhe gëzon një status të respektueshëm në përkthimin letrar shqiptar, duke i dhënë në këtë mënyrë lexuesve mundësinë të vlerësojnë dhe të shijojnë në shqip disa nga librat më të mirënjohur në botë.

4. Teoria kundër praktikës?

Kemi patur fatin dhe privilegjin të takohemi disa herë me Kasoruhon dhe të diskutojmë me të çështje të ndryshme që lidhen me përkthimin në përgjithësi, dhe me sfidat konkrete që ndesh ai gjatë procesit të përkthimit të veprave të ndryshme. Gjatë këtyre bisedave, apo intervistave të zhvilluara në kuadrin e punës sonë kërkimore, ne vumë re se shumë çështje interesante në lidhje me procesin e përkthimit, ishin krejt ndryshe nga ato që propozoheshin në librat e teorisë së përkthimit që i kemi studiuar prej vitesh, si pjesë të arsimimit dhe kualifikimit tonë profesional.

Më poshtë po listojmë disa nga teoritë e propozuara nga disa studiues të njohur të botës së teorisë së përkthimit, për përkthyesit para se të fillojnë procesin e përkthimit. Në të njëjtën kohë këto ide do të përballen me mendimet e Kasoruhos, dhe si vepron ai, si përkthyes profesionist, në këto raste.

a. Është shumë e rekomandueshme që përkthyesi duhet ta lexojë të paktën një herë tekstin përpara se ai të fillojë të përkthejë.

"Përkthyesi duhet ta fillojë punën duke e lexuar origjinalin për dy qëllime: së pari për ta kuptuar se për se flet ai; së dyti për ta analizuar atë nga këndvështrimi i një përkthyesi, këndvështrim që nuk i ngjan atij të një kritiku letrar apo gjuhësor. Atij i duhet të përcaktojë qëllimin dhe mënyrën se si është shkruar teksti origjinal më qëllim që të zgjedhë metodën e përshtatshme të përkthimit dhe të identifikojë problemet e veçanta që mund të lindin". [1. Newmark 1988: 11]

Ndryshe nga Newmark-u, Kasoruhu nuk e lexon kurrë tekstin që i është propozuar nga shtëpia botuese më parë, para se ta përkthejë, nga frika se mos nuk i pëlqen dhe rrjedhimisht do i duhet

të heqë dorë prej tij. I vetmi libër që ka lexuar, para se ta përkthejë, është "Damka e Turpit" (Nathaniel Hawthorne: The Scarlet Letter), siç e pohon ai vetë në parathënien e këtij libri:

"Romani "Damka e turpit" më erdhi në dorë si një libër, të cilin e kam kërkuar prej vitesh. Ndryshe nga librat e tjerë, para se ta përktheja, fillova ta lexoja dhe nuk e lëshova dot nga dora deri në faqen e fundit. Ishte fjalia, stili, ngjarja, ambienti, personazhet që ngërthejnë vëmendjen në një lloj spiraleje, në të cilën nuk gjen shkallë për të çlodhur". [2. Damka e Turpit, Botimet Pegi, shkurt 2012, parathënie]

b. Autori duhet të marri në konsideratë nivelin kulturor të lexuesve të tij, dhe rrjedhimisht edhe përkthyesi duhet të bëjë të njëjtën gjë.

Newmark-u thekson:

"Duke u bazuar në një shumëllojshmërinë të gjuhës (idiolektet e personazheve të ndryshëm) që përdoret në origjinal, përkthyesi përpiket të karakterizojë lexuesit e origjinalit dhe pastaj ata të përkthimit, dhe të vendosi se sa vëmendje duhet ti kushtojë lexuesve të tekstit të përkthyer. Përkthyesit i duhet të vlerësojë nivelin e arsimimit, klasën, moshën dhe seksin e lexuesve nëse këto shënohen". [3. Newmark 1998:13]

Kasoruhu është kundër kësaj teorie, dhe ai asnjëherë nuk e merr parasysh nivelin e lexuesve të romaneve të përkthyer prej tij sepse ai argumenton se librat shkruhen për të gjithë dhe se janë vetë lexuesit, që zgjedhin se çfarë është e përshtatshme për ta sipas nivelit të tyre kulturor, apo preferencave që ata kanë. Por një përkthyes, sipas Kasoruhos, duhet ta ndjekë hap pas hapi autorin, të ruaj stilin, synimin apo emocionet sa më afër origjinalit që jetë e mundur dhe mbi të gjitha s' duhet të bëhet kurrë bashkëautor, d. th. m të mos krijojë gjëra që autori as që mund ti ketë imagjinuar.

c. Ka teori pro dhe kundër përdorimit të metodës së amtarizimit në përkthim (domesticating method)

Një nga çështjet më urgjente që i duhet të përballojë një përkthyesi është "Cila është gjëja e duhur për tu bërë? Si duhet të përkthejë?" Shumë studiues janë përpjekur ti përgjigjen kësaj pyetjeje, në të shkuarën dhe në të tashmen, por ndoshta asnjë nuk ka dhënë një përgjigje aq të qartë sa ajo e filozofit dhe teologut gjerman Friedrich Schleiermacher.

"Mundësitë janë vetëm dy: Ose përkthyesi e lë të qetë autorin e tekstit origjinal, sa më shumë që të mundet, dhe zhvendos lexuesin drejt tij: ose ai e lë të qetë lexuesin sa më shumë që të mundet, dhe

zhvendos autorin frejt tij" [4. Lefevere 1977: 74 cit. tek Venuti 1995: 20]

Debati qëndron nëse duhet të përdorim metodën e amtarizimit kur përkthen.

Në librin e tij "Padukshmëria e Përkthyesit" (The Translator's Invisibility,) Lawrence Venuti duket sikur është kundër përdorimit të metodës së amëtarizimit në përkthim, sa më shumë që të jetë e mundur, dhe të fokusohemi kryesisht tek autori. Nga ana tjetër, Umberto Eco thekson se ka momente të caktuara në përkthim, ku metoda e amtarizimit është shumë e rëndësishme, ndërsa metoda e huazimit (foreignization) e bënë tekstin të pakuptueshëm. [5. Eco 2001; 23]

Kasoruh, si përkthyes profesionist, është kundër idesë së amëtarizimit, për shkak se teksti humbet originalitetin e tij dhe përkthyesi e mbush tekstin me mendimet dhe eksperiencën e tij personale.

d. Sfidë më e vështirë e përkthimit është përkthimi i kulturës dhe elementëve kulturorë.

. Kasoruh duket sikur nuk ndan të njëjtën ide me shumë studiues që e konsiderojnë kulturën si sfidën më të vështirë të përkthimit: ai beson se kultura është esenca e përkthimit, por jo elementi më i vështirë për të. Aspektet më të vështira të përkthimit për Kasoruh janë: Të ndjekësh origjinalin, të mos ndryshosh stilin, tonin dhe regjistrin e autorit të tekstit origjinal. Problemet e përkthimit variojnë në lidhje me një mori të papriturash që dalin gjatë procesit, dhe është përgjegjësia e përkthyesit të bëjë zgjedhjen e duhur në momentin e duhur. Janë pikërisht këto sfida që përcaktojnë talentet e përkthyesve të mëdhenj.

Përfundime

Aspekti kulturor është një aspekt shumë i rëndësishëm që dominon teorinë dhe praktikën e përkthimit në ditët e sotme. Debati ka tërhequr vëmendjen e studiuesve që bien dakord mbi idenë e përbashkët se elementet kulturorë përbëjnë thelbin edhe esencën e përkthimit, dhe në të njëjtën kohë, qëndrojnë si një nga sfidat kryesore me të cilat duhet të përballen përkthyesit. Megjithatë kur krahasojmë teorinë dhe praktikën e përkthimit vihen re ndryshime të rëndësishme. Në një sondazh të realizuar me studentë të ciklit të parë dhe të dytë të studimeve në universitetin "Ismail Qemali" Vlorë në lidhje me teorinë e përkthimit, u vunë re disa konstatime të rëndësishme. Gjëja e parë që zbuloi sondazhi ishte se studentët në përgjithësi janë të mirëinformuar për autorët e romaneve të ndryshëm, por shumë

pak prej tyre, për të mos thënë asnjë, mund të identifikonin përkthyesin që kishte bërë të të mundur që këto romane të vinin në shqip. Përkthyesi, vazhdon të mbetet në hije, dhe ky problem duhet të rikuperohet, dhe përkthyesit të marrin vendin që meritojnë, krahas autorit të tekstit origjinal.

Pyetjes nëse bestseller-at kishin ndikim mbi lexuesin, qoftë studentët, qoftë përkthyesi Amik Kasoruh iu përgjigjen njëllë. Ata mendonin se nëse libri bëhet një bestseller, ai sigurisht ka vlera të veçanta, të cilat mund të jenë të shumëllëshme, si kulturore, historike, etike, veç atyre letrare apo stilistikore. Megjithatë, studentët dhe përkthyesi nuk ndanin të njëjtën mendim për sa i përket sfidës kryesore të përkthimit. Studentët ishin të mendimit se sfida kryesore e përkthimit ishte kalimi i një teksti nga njëra gjuhë në tjetrën, (sfidë gjuhësore,) ndërsa për studiuesit dhe përkthyesit sfida kryesore është ajo kulturore, përcimi i elementeve kulturorë nga njëra kulturë në tjetrën. Të tri palët e përfshira në studim, studentët, studiuesit e teorisë së përkthimit, dhe përkthyesi profesionist binin dakort se gjatë procesit të përkthimit përkthyesi nuk duhet ta amëtarizojë tekstin, d. m. th ti veshi elemente apo ngjyrimë vendase, pasi teksti në këtë mënyrë humbet originalitetin e tij.

Disa studiues janë të mendimit se shkrimtari dhe rrjedhimisht përkthyesi duhet të marri në konsideratë se për çfarë mase lexuesish po shkruajnë. Kasoruh është kundër kësaj ideje, duke e justifikuar mendimin e tij se duhet të jetë vetë lexuesi që të zgjedhë atë që i përshtatet më mirë shijeve të tij.

Si përfundim mund të themi, se shumë herë teoria bie ndesh me praktikën, dhe ajo që ne u mësojmë studentëve tanë në teori, në mjaft raste nuk funksionon në praktikën e përkthimit.

Referencat

- [1.] Newmark, Peter 1998, "A textbook of translations", published by Prentice Hall Europe. faqe 11
- [2.] Hawthorne Nathaniel. "Damka e Turpit", Botimet Pegi, shkurt 2012, parathënie
- [3.] Newmark 1998: "A Textbook of Translation", published by Prentice Hall Europe. Faqe 13
- [4.] Venuti. Lawrence: "The Translator's Invisibility" 1995, Taylor&Francis e-Library, 2004", faqe 20.
- [5.] Eco, Umberto. "Experiences in Translation", Canada: University of Toronto Press Incorporated, 2001, faqe 23

FJALORI KONKRET DHE FJALORI ABSTRAKT

Kozeta Hyso

Departamenti i Gjuhëve të Huaja, Universiteti "Ismail Qemali", Vlorë

Email: kozetahyso1@gmail.com

Abstrakt

Ka një nëngrup fjalësh të fjalorit që marrin kuptim në mendjet tona në saj të aftësive njohëse vetjake. Duke analizuar përkufizimet e dyanshme të kuptimit të fjalëve në fjalorë, të cilat përdorin një grup fjalësh të caktuara për të përcaktuar domethëniet e tyre, mund të japim disa ide se si kuptime të reja të fjalëve mund të zbulohen bazuar në termat e njohura.

Fjalët konkrete janë më të lehta në përdorim se sa ato abstrakte, sepse njohja e kuptimit të tyre është më e drejtpërdrejtë.

Në këtë artikull i jam referuar një testimi të realizuar me shumë pjesëmarrës për të vlerësuar se sa abstrakte ishin fjalët-çifte në një grup fjalësh të kontrolluara që i përkisnin dy fjalorëve. Në grupin e fjalëve të zgjedhura në të dy fjalorët sipas testimit të bërë, u gjet se kishte më shumë fjalë abstrakte se sa konkrete. Fjalët abstrakte kërkonin më shumë fjalë dhe rikthime për t'u përkufizuar, në krahasim me fjalët konkrete. Rezultatet sugjerojnë se edhe pse përkufizimet e fjalëve konkrete janë më të shkurtra dhe më të drejtpërdrejta, fjalët abstrakte përdoren më gjerësisht për të dhënë përkufizimet bazë të tyre.

Fjalët kyçe: leksik, fjalorë, fjalë konkrete, fjalë abstrakte, testim.

1. Fjalori konkret dhe abstrakt

Ideja mbi thelbin e fjalorit bazohet në mënyrën, se si ne e konceptojmë botën që na rrethon, për tu dhënë fjalëve një kuptim në mendjet tona. Përmirësimi i kësaj ideje mbi përkufizimin e fjalorit qëndron në faktin, që të gjitha fjalët që përmban ai, marrin një kuptim ndryshe, duke

i parë në një këndvështrim tjetër, që ndryshon nga ai që e kemi parë deri më sot. Një fjalë konkrete duhet të jetë më e lehtë në përdorimin e përditshëm se ajo abstrakte, sepse perceptimi ynë mbi atë se kujt i referohet ajo është më i drejtpërdrejtë. Pjesëmarrja e njeriut për të vlerësuar se sa abstrakte janë çiftet e fjalëve, bëhet nëpërmjet fjalorëve të kontrolluar dy gjuhësh. Studimet rreth fjalëve që përmbajnë ata kanë përcaktuar se sasia e fjalëve abstrakte është shumë më e madhe se ajo e fjalëve konkrete. Fjalët abstrakte kanë përkufizime më të gjata dhe hapësira më të mëdha për tu nënkuptuar në krahasim me fjalët konkrete. Rezultatet e studimeve kanë dalë në përfundimin se përkufizimet e fjalëve konkrete janë të shkurtra dhe më të drejtpërdrejta, në krahasim me ato të fjalëve abstrakte të cilat përdoren gjerësisht sipas tipareve ku ne bazohemi.

Te "The Symbol Grounding Problem", (Harnad 1990) [1] tregon se thelbi shpjegues i një fjalori, duhet të jetë i bazuar në botën reale, fizike, në mënyrë që fjalët të kenë kuptim në mendje dhe ti referohen përvojës dhe ndjesive që na lidhin me to. Por kur fjalët krijohen në këtë mënyrë, si mundet që nëpërmjet tyre të hartojmë një fjalor të kompletuar ?.

Duke parë fjalorët të cilët përdorin fjalë të kontrolluara konkrete, mund të krijojmë një ide se si fjalët e reja mund të formohen në mënyrë të dobishme, duke përdorur një grup të vogël kushtesh paraprake. Kjo do të thotë se edhe pse madhësitë e grupeve të fjalëve, janë të barasvlerëshme me fjalorët standard (rreth 80.000 fjalë, ku të gjitha kushtet për secilën fjalë, janë të paracaktuara), të dhënat që përdoren për të përcaktuar çdo fjalë kryesore, merren nga një

listë fjalësh e përgatitur që më parë. Pra një fjalor përdor një bashkësi fjalësh të kontrolluara, të para përgatitura për të përcaktuar të gjitha fjalët që vendosen në përbërje të tij. Është realizuar një studim ku u përdorën dy grupe të mëdha fjalorësh, fjalori bashkëkohor i gjuhës angleze i vitit 1997 dhe fjalori ndërkombëtar i Cambridge, po për gjuhën angleze i vitit 1995 [1]. Nga këta dy fjalorë u përzgjidhën rreth 2. 000 fjalë të kontrolluara, të cilat përbëjnë bashkësinë e fjalëve të para përgatitura. Këto 2. 000 fjalë mund të konsiderohen, të ngjashme për çdo fjalor që bazohet në ndjesitë dhe ndërveprimin me botën fizike. Pasi u përcaktua një grup të dhënash bazë, të tjerat u krijuan në mënyrë të dobishme në lidhje me to.

Harnad (1990) jep për këtë rast shembullin e zebrës si njehsim i “kalë dhe vija”. Nëse “kalë” dhe “vija” merren si fjalë bazë, atëherë “zebër” mund të përkufizohet si “kalë dhe vija”, sigurisht asnjë anglisht folës nuk do të jepte përkufizimin e zebrës kështu.

Nëse fjalori ndërtohet në këtë mënyrë, çdo njeri mund të pres që shumica e fjalëve të para, të jenë ato konkrete dhe ato të cilat janë referente mund të përdoren si të hamendësuar, pra abstrakte. Numri i fjalëve abstrakte parashikohet që gjithmonë të jetë në rritje. Për të vazhduar ngjashmërinë me fjalorin, shumica e fjalëve të kontrolluara në të duhet të jenë konkrete. Kështu shumë fjalë abstrakte duhet të përcaktohen sipas të dhënave që japin fjalët që janë shumë konkrete. Termat “konkrete” dhe “abstrakte” janë problematike, pasi ato janë tepër subjektive. Shumë studiues kanë përdorur klasifikimin në dy kategori të fjalorëve dy gjuhësh (Gorman 1961) [2], (Belmore et al. 1982), [3] sipas termave të mësipërme, pra në fjalorë konkret dhe abstrakt. Janë bërë shumë studime nëpërmjet të cilave u kërkua që vet nxënësit, sipas mendimit të tyre të vendosnin fjalët në dy fjalorët, të quajtur “konkret” dhe “abstrakt”, duke sqaruar që më parë se me fjalë konkrete kuptojmë ato fjalë, të cilat i referohen objekteve që mund të shihen, ndihen ose preken, për shembull, “pemë”, “zog” ose “lulë” dhe se me fjalë abstrakte ato fjalë, të cilat i referohen gjërave dhe pronësive, që janë më të përgjithshme ose konceptuale, të tilla si “mirësi”, “e vërteta” ose “abstraktja”. Testimet kanë treguar qartë se në përdorim ka më shumë fjalë abstrakte se konkrete. Kjo nënkupton edhe faktin që shumica e fjalëve të përdorura në

përcaktimet e dy grupeve të fjalorëve të analizuar, janë abstrakte.

Rezultatet e këtij studimi janë dhënë në tabelën e mëposhtme.

Tabela 1: Numri i fjalëve konkrete dhe abstrakte në fjalorin e Cambridge dhe fjalorin bashkëkohor të gjuhës angleze (Longman)

Lloji i fjalëve	Fjalori i Cambridge	Fjalori bashkëkohor i gjuhës angleze
Fjalë konkrete	825	798
Fjalë abstrakte	1496	1258

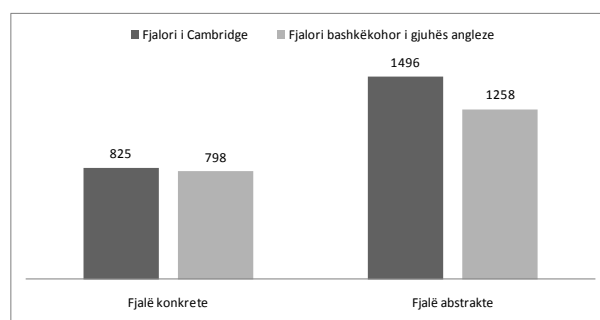

Diagrama 1. Sasia e fjalëve konkrete dhe abstrakte, përkatësisht në fjalorin e Cambridge dhe fjalorin bashkëkohor të gjuhës angleze.

Dy grupet e mëdha të fjalëve konkrete dhe abstrakte mund të ndahen më tej në nëngrupe, sipas llojit të tyre. Të dhënat e kësaj tablele tregojnë hapësirën që zënë llojet e ndryshme të fjalëve (emër, mbiemër, ndajfolje, folje, pasthirrma, etj.), të gjetura në fjalët e kontrolluara konkrete dhe abstrakte të dy tipave të fjalorëve, fjalorit të Cambridge dhe fjalorit bashkëkohor të gjuhës angleze. Siç shihet, fjalët konkrete në përgjithësi janë emra, të cilët burojnë dhe nga përvoja që kemi nga bota fizike që na rrethon. Dy kategoritë e tjera të rëndësishme të fjalëve konkrete, si mbiemrat dhe foljet, duke përfshirë edhe fjalë të tilla si “transparent”, “lagështi” dhe “zgjuarsi”, dhe folje të tilla si “kick”(qëlloj), “close”(mbyll), “bleed”(gjakosem), u vlerësuan, si më konkrete se të tjerat, që bëjnë pjesë në të njëjtën kategori sintaksore, të tilla si “equal”(tall), “discourage” dhe “embarrass”(i barabartë, i gjatë, i çkurajuar dhe i zënë ngushtë), të gjitha këto ishin renditur si abstrakte. Numrit të ulët të kategorive sintaksore,

si mbiemrat, foljet, parafjalët e ndajfoljet që konsiderohen si fjalë konkrete natyrisht, ju përgjigjet një numër relativisht më i lartë i fjalëve abstrakte të kategorive të njëjta.

Fjalori bashkëkohor i gjuhës angleze kishte një tregues më të lartë se fjalori ndërkombëtar Cambridge në të dyja kategoritë, në fjalët abstrakte dhe ato konkrete, por në të dyja këto grupime fjalët që rradhiten si abstrakte kanë një shtrirje më të gjerë të kategorive sintaksore edhe brenda të njëjtit fjalor.

Tabela 2 Numri i fjalëve konkrete dhe abstrakte sipas llojit të tyre në fjalorin e Cambridge dhe në fjalorin bashkëkohor të gjuhës angleze.

Lloji i fjalës	Fjalori i Cambridge		Fjalori bashkëkohor i gjuhës angleze	
	Fjalë konkrete	Fjalë abstrakte	Fjalë konkrete	Fjalë abstrakte
Emër	726	647	538	494
Mbiemër	28	324	67	319
Folje	66	390	164	249
Parafjalë	1	29	12	22
Ndajfolje	4	54	11	83
Përcaktor	1	39	1	24

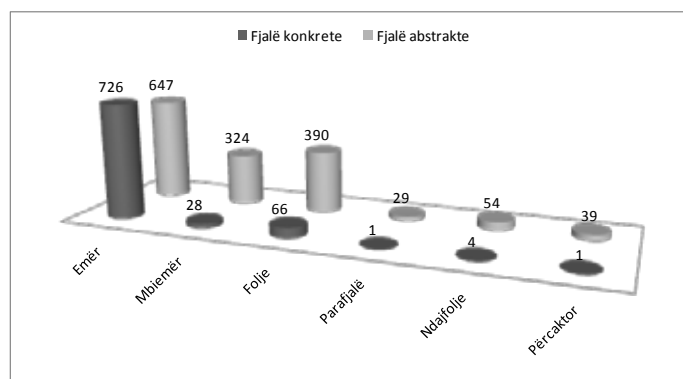

Diagrama 2. Paraqitja grafike e numrit të fjalëve abstrakte dhe konkrete në fjalorin e Cambridge sipas llojit të fjalëve

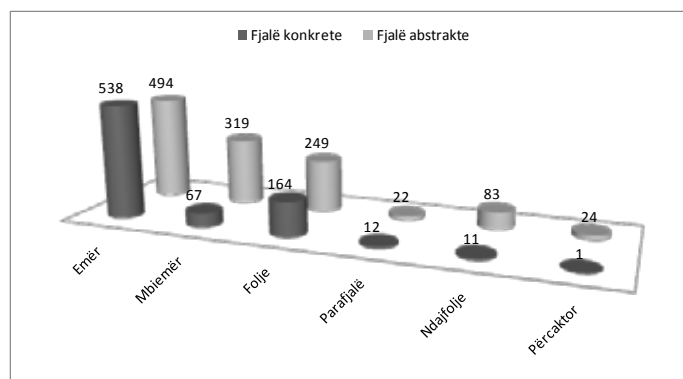

Diagrama I-3. Paraqitja grafike e numrit të fjalëve abstrakte dhe konkrete në fjalorin bashkëkohor të gjuhës angleze sipas llojit të fjalëve.

I.1. Kuptimi i rikthimit të fjalave konkrete

Rikthimi të fjalave konkrete, në këndvështrimin e rolit në fjalor, tregon fjalët që janë të nevojshme të njihen, në mënyrë që të përvetësohet fjalë konkrete, pra që ajo të fillojë të ketë kuptim. Për shembull, po të shqyrtojmë figurën e mëposhtme, rikthim do të thotë që për ti dhënë kuptim fjalës “zebër” duhet të njohësh të gjitha fjalët e pemës, ku ajo është maja dhe që kanë lidhje me të.

Procesi i rikthimit, përfshin paraqitjen e fjalës fillestare (në këtë rast zebër), kërkimin e çdo fjale që ka lidhje me përkufizimin e saj, për tu rikthyer përsëri te fjala fillestare. Çdo fjalë, duhet parë vetëm një herë, pasi nuk ka vlerë që të marrë të njëjtin përkufizim shumë herë, pasi ai merret si i njohur.

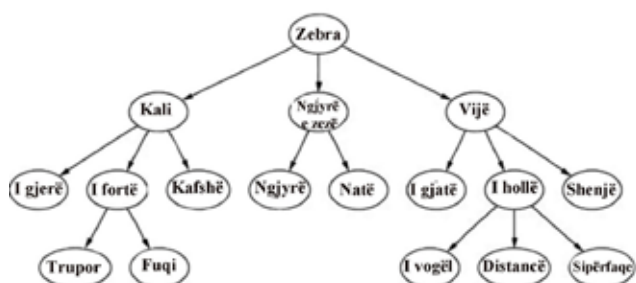

Fig 1 paraqet shembullin ku kërkohet të njihen të gjitha fjalët në mënyrë që të kuptojmë ashtu siç duhet atë që do të thotë fjala, “zebër”(pema përdoret për ta thjeshtësuar procesin).

Sasia e fjalëve abstrakte të kontrolluara në të dy fjalorët mund të jetë shumë më e lartë se ajo e fjalëve konkrete, por kjo nuk do të thotë se fjalët abstrakte hasen më shpesh, apo se kuptimet e fjalëve abstrakte janë më shumë të nevojshme se fjalët konkrete, në mënyrë që të kuptojmë përkufizimin e një fjale të re. Për të parë në se kjo ishte rastësi, u shqyrtuan, pesë fjalë konkrete të rastësishme dhe pesë fjalë abstrakte të rastësishme. Ato u morën nga fjalët e kontrolluara të dy fjalorëve dhe për to u ndërtuan pemët e rikthimit, të ngjashme me shembullin e treguar më sipër. Të shembulli i zebrës fjalët abstrakte dhe ato konkrete që duhen njohur për ta përkufizuar saktë kuptimin e saj janë vendosur në pozicione të caktuara sipas numrave në pemën e rikthimit, p. sh. , me numrat nga 8 deri në 11 janë fjalët natë, i gjatë, i hollë dhe shenjë. “Zebër” është në nivelin 0, “kalë” është në nivelin 1, etj. Sa më shumë rritet numri i fjalës në pemën e rikthimit, aq më shumë abstrakte janë ato. Fjalët e panjohura të kontrolluara të cilat nuk janë në përmbajtjen e fjalorit, janë ato të cilat nuk përputhen saktësisht me një fjalë kryesore. Të gjitha fjalët që bëjnë pjesë në grup, u krijuan nga një program kompjuterik, në mënyrë që të zvogëlohen në masë të madhe numërimi i fjalëve të panjohura. Ky program veprimi sipas një grupi

të vogël rregullash, duke hequr ndajshesat dhe arriti të zvogëlojë, të gjitha fjalët e ngjashme, me të njëjtin përfundim. Si rezultat jo çdo ndajshesë e zbatuar për një fjalë të dhënë, u përdor për të dhënë të njëjtin përfundim, por u përdor si një qasje e parë, për të na mundësuar më shumë fjalë, për çdo përkufizim fjale, pra për të arritur suksesin në punën me fjalorin. Natyrisht, rezultatet e krijuara nga humbja e informacionit, nuk përbëjnë problem pasi vëmendja ka qenë kryesisht për rrënjën e fjalës që duhet të njohim. Studimet statistikore kanë treguar, se është e nevojshme të dimë, më shumë fjalë abstrakte se fjalë konkrete, në mënyrë që të kuptojmë një fjalë të re në fjalor. Prandaj, na duhet të dimë se ku bazohen fjalët të tilla. Fjalët abstrakte nuk mund të kenë referenca fizike nga bota reale që na rrethon. Prandaj, ato duhet të mësohen, kryesisht nga përkufizimi që ju jep atyre një person, i cili tashmë i di ato fjalë, ose duke i kërkuar ato në fjalor. Ndoshta do të arrihet një nivel më i lartë i përkufizimit me rikthim te fjala bazë, ku për të gjetur kuptimin e fjalëve do të përdoren më shumë fjalë konkrete, ose ndoshta fjalorët e kontrolluar mund të zvogëlohen drejtë një grupi që përmban një sasi më të madhe të fjalëve konkrete. Studimet e ardhshme do ta përcaktojnë këtë.

Konkluzion.

Si përfundim, nga të gjitha fjalët e kontrolluara në përgjithësi në të gjithë fjalorët dy gjuhësh, është vërejtur që ata përdorin më shumë fjalë abstrakte se sa fjalë konkrete për të përcaktuar kuptimet e të gjitha fjalëve brenda tyre. Fjalët abstrakte janë të vështira për të perceptuar marrëdhëniet me botën që na rrethon, pasi shumë prej tyre nuk kanë referenca fizike, që mund t'i bëjnë të dallueshme. Duke pasur parasysh, përqindjen më të lartë të fjalëve abstrakte në fjalët e kontrolluara, të gjitha fjalët e tjera në përmbajtjen e fjalorëve, përcaktohen më shumë nga fjalët abstrakte se sa nga ato konkrete. Nëse grupi i fjalëve të kontrolluara në këta fjalorë, janë marrë për të ngjashme, sipas të dhënave të paracaktuara të fjalëve që ka në kujtesën e një individi, kjo do të thotë se duhet të njohim më shumë fjalë abstrakte se fjalë konkrete, në mënyrë që të ndërtojmë një fjalor të plotë. Lind pyetja se si janë këto fjalë abstrakte ku ne duhet të bazohemi fillimisht. Rikthimi te fjala bazë, pra ajo konkrete, u aplikua për të parë se çfarë sasi të fjalëve abstrakte

duhet të njohim paraprakisht në mënyrë që të arrijmë në përkufizimin e kuptimit të një fjalë të re të çfardoshme konkrete. Në një numër të kufizuar rikthimesh të fjala bazë, ka rezultuar se fjalët abstrakte janë shfaqur më shpesh, por në një nivel të caktuar, të një nëngrupi më konkret, i cili është përdorur për të saktësuar

fjalë abstrakte që shfaqet më lartë në pemën e rikthimit. Duke zëvendësuar fjalët abstrakte që hasen më shpesh me përcaktimet e tyre, mund të krijohen fjalorë të vegjël me fjalë të kontrolluara, që mund të përmbajnë një përqindje të lartë të fjalëve konkrete

Referencat

[1] Cambridge (1995). Cambridge international dictionary of contemporary English. Cambridge University Press. (electronic version).

[2] Harnad, S. (1990). Argumentim simbol problem. *Physica D* 42, 335-346

[3] Gorman, A. M. (1961). Recognition memory for nouns as a function of abstractness and frequency. *Journal of Experimental Psychology* 61, 23-29.

Harnad, S. (1990). The symbol grounding problem. *Physica D* 42, 335-346.

[4] Belmore, S. M. , J. M. Yates, D. R. Bellack, S. N. Jones, and S. E. Rosenquist (1982). Drawing inferences from concrete and abstract sentences. *Journal of Verbal Learning and Verbal Behaviour* 21, 338-351.

TEMA: PËRMBLEDHJA E TEKSTIT LETRAR NJË STRATEGJI E RËNDËSISHME NË ARSIMIMIN E STUDENTËVE

Lavdosha Malaj

Department of Foreign Languages, Faculty of Humanities, University of Vlora

E-mail: lavdoshamalaj@gmail.com

Abstract

This article emphasizes the importance of literal text summarization. The aim is to show summarizing strategies that assist the students about second language learning. Summarization as a text strategy provides a great help towards the students' comprehension abilities. The ability to understand linguistic text material indicates whether they are able to combine the main ideas of the original text, whether they can cohesively and coherently restructure the text, and whether they can avoid alteration. These features are significant for the students' success in any language learning.

Key words: summary, text, student, strategy, language, literal

Kërkimet shkencore mbi strategjitë e përmblendhjes së një teksti letrar përkon me një ndryshim duke u fokusuar jo vetëm në mësimdhënien por edhe mbi nxënësit dhe të nxënës. Bazuar në këtë, studimet mbi përmblendhjen u përqendruan në aftësitë e studentëve nëse ata janë në gjendje të kuptojnë idetë kryesore të tekstit dhe këndvështrimin e autorit, dhe nëse ata mund të shmangin komentet dhe interpretimet e tyre subjektive (Johns, 1984, Winograd, 1984). Shumica e punëve shkencore mbi përmblendhjen e një teksti letrar janë përqendruar në punën e bërë nga studentët të tre niveleve; të mirë, mesatar dhe të dobët. Shumica e punimeve të bëra nga studentët ishin në një nivel të dobët. Baker & Brown (1984) theksojnë se lexuesit e dobët kishin vështirësi në të kuptuarin e përmblendhjes së një teksti letrar, ndërsa Meyer, Brandt, (1980) zbuluan se lexuesit e dobët patën probleme në zgjedhjen e pikave të

rëndësishme, dhe Winograd (1984) vuri në dukje se lexuesit e dobët dhe mesatar kishin vështirësi në përmblendhjen e një tekst. Shumica e këtyre studimeve janë kryer në Shtetet e Bashkuara të Amerikës dhe Kanada, dhe në një masë më të vogël në Mbretërinë e Bashkuar, ndërsa ne Shqipëri nuk ka ndonjë studim shkencor mbi përmblendhjen e tekstit letrar.

Ndërsa ne kërkimet e mëvonshme u përqendruan tek nxënësit e dobët dhe të mirë në dy faza: nxënës që e kishin gjuhën e tyre amtare dhe nxënësit që e kishin si gjuhë të dytë. Studimi më i dukshëm në këtë kohë është ajo e Johns (1985), i cili ka analizuar përmblendhjet e përgatitura nga studentët të dobët ose të nën-përgatitur dhe studentët të mirë ose të aftë. Johns zbuloi se nxënësit e dobët ose të nën-përgatitur në përmblendhjet e tyre, nuk përfshinin as pikat kryesore të tekstit origjinal as nuk kombinonin në mënyrë efektive idetë kryesore të tekstit për të formuar një tekst koherent. Johns '(1985) thekson se kjo analizë është e rëndësishme sepse na bën të vetëdijshëm për problemet e përmblendhjes me të cilat ballafaqohen nxënësit e dobët ose të nën-përgatitur, dhe sidomos studentët në Universitetin e Vlorës, të cilët janë në një situatë edhe më keq për shkak të faktorit se kjo përmblendhje u bë në gjuhën angleze dhe jo në gjuhën e tyre amtare. Gjithashtu, Johns '(1985) rithekson se kjo analizë nxiti punë të mëtejshme shkencore në fushën e përmblendhjes në mënyrë që ne mund të kemi një pasqyrë më të qartë të strategjive që përdoren nga nxënësit me nivele të ndryshme arsimore.

Ndoshta pika e rëndësishme për studimin e Johns '(1985) është se ka disa studime të tilla, që përfshijnë përmblendhjet dhe strategjitë e

përmbledhjes që përdoren nga studentë në nivel universitar. Duhet të theksojmë se numri i studentëve të dobët ose të nën-përgatitur është në rritje në universitetet shqiptare, ku gjuha angleze përdoret si një mjet edukimi (përmbledhjet e teksteve u bë në gjuhën angleze dhe shqipe). Është shumë e rëndësishme të theksojmë këtë studim në mënyrë që ne mund të kuptojmë strategjitë e përmbledhjes dhe të sugjerojmë strategji të tjera për përmirësim. Gjithashtu, asnjë nga studimet mbi studentët e nën-përgatitur, ka prodhuar një skemë të plotë në aspektin e përmbledhjes së përfunduar për të treguar se si studentët kanë përmbledhur dhe deformuar tekstin origjinal. Prandaj, është e nevojshëm një studim i detajuar i strategjive të përdorura nga studentët, në mënyrë që të përcaktojmë se çfarë aftësi kanë këta studentë në këtë fushë, dhe çfarë duhet të bëhet për të përmirësuar aftësitë e përmbledhjes së një teksti letrar.

Hulumtimet aktuale mbi strategjitë e përmbledhjes së një teksti i kanë kushtuar vëmendje studimeve të strategjive të përdorura nga studentë të niveleve të ndryshme. Por duhet theksuar se studentët janë të kufizuar nga ana gjuhësore, sidomos në gjuhën shqipe, ku pothuajse nuk kemi asnjë studim shkencor mbi përmbledhjen ose strategjitë e përmbledhjes së një teksti letrar apo shkencor. Gjithashtu, ky rezultat i dobët vjen edhe nga vështirësia e të kuptuarit të një teksti të shkruar, pasi studenti nuk ka njohuri të thella mbi gjuhën që teksti është shkruar. Johns & Mayes (1990), gjetën se ekzistonte një ndryshim midis studentëve të mirë dhe të dobët; në grupin e studentëve të dobët ekziston aftësia e kopjimit të drejtpërdrejtë të ideve, ndoshta, për shkak të paaftësisë së tyre për të kuptuar tekstin. Dallimi tjetër i rëndësishëm është kombinimi i ideve kryesore të tekstit, e cila tregoi se studentët e mirë ose me aftësi ishin më të vetëdijshëm për rregullat e përmbledhjes sesa studentët e dobët.

Rezultatet treguan se kishte disa dallime të konsiderueshme midis studentëve të aftë dhe të dobët në manipulimin e ideve. Të dy grupet kishin vështirësi në përmbledhjen e ideve nga teksti origjinal, ndoshta kjo tregon një paaftësi për të përdorur rregullat e përmbledhjes dhe për të theksuar idetë kryesore të tekstit origjinal.

Edhe pse konkluzionet e Johns & Mayes (1990) zgjerojnë në mënyrë të konsiderueshme njohuritë tona për strategjitë e përmbledhjes, konkluzionet

e tyre nuk duhet të mbarojnë këtu, por duhet të vazhdohet më tej për të analizuar në mënyrë më të detajuar përmbledhjen dhe dallimet midis strategjive të përdorura nga studentë të aftë dhe të dobët.

Hulumtimet e kryera mbi strategjitë e përmbledhjes janë studimi i Johns dhe Mayes (1990) që shënon dallimin midis atyre studimeve që përfshijnë përmbledhjen dhe ato për përdorimin e strategjitë njohëse në përmbledhjen. Si rezultati i kësaj, nga 1990 e në vazhdim u përqendrua në përpjekjen për të kuptuar proceset psikolinguistike ose skematike që mbështesin të kuptuarit dhe se si këto strategji mund të klasifikohen (Oxford, 1990). Hulumtimet mbi përdorimin e strategjive të përmbledhjes përfshijnë edhe leximin e shkrimit si praktika pedagogjike dhe didaktike.

Megjithatë, rënia e kërkimit për përmbledhjen si strategji e tekstit ndodhi para se studiuesit të fillonin kërkimet në shoqëritë ku ekzistonte gjuha e dytë. Me fjalë të tjera, hulumtimet mbi përmbledhjen u venitën para se gjuhëtarët të kryenin studime me njerëz që jetojnë në shoqëri shumë-gjuhësore. Ndërsa, ky studim përfshin përpjekjet për të bërë hapat e para mbi përmbledhjen si strategji e rëndësishme e tekstit në gjuhën shqipe dhe angleze, rëndësinë e gjuhësisë së tekstit dhe zbatimi didaktik i përmbledhjes në procesin e të nxënës.

Strategjitë e përmbledhjes janë të përfshira brenda konceptit të strategjive të mësimin të gjuhës, të cilat janë të lidhura ngushtë me nocionet e tjera: strategjitë e të mësuarit, strategjitë e nxënësit dhe strategjitë e komunikimit. Përmbledhje ka treguar se këto koncepte ndërthuren, por kanë karakteristika themelore që i dallojnë ato nga njëra-tjetra. Qëllimi i shqyrtimit të çdo lloji literature mbi këto koncepte tregon se si strategjitë e përmbledhjes janë të lidhura me këto koncepte.

Shqyrtimi i çdo lloji literature tregon se sa strategjia e të lexuarit përcaktohet nga strategjitë e të kuptuarit, të cilat ndikojnë në përmbledhjen e tekstit. Kjo tregon se zhvillimi i aftësive lexuese luan një rol të rëndësishëm në formimin e të kuptuarit dhe përmbledhjen e tekstit. Gjithashtu, ky zhvillim i të lexuarit tregon se lexuesi ka një njohje të thellë të gjuhës që teksti letrar është shkruar dhe lexues mund dekodoj informacionin e tekstit. Ky fakt është vënë re edhe gjatë përmbledhjes së teksteve letrare, zhvilluar nga

studentë të niveleve të ndryshme (të dobët, mesatar dhe të mirë). Rezultatet e përmbledhjes së studentëve të dobët tregojnë se aftësia e të lexuarit dhe të kuptuarit është në një nivel të ulët. Rezultatet e çdo përmbledhje kanë argumentuar se skemë mendore është një teori për të shpjeguar se si studenti mund të deshifroj dhe interpretoj informacionin e tekstit, por kjo nuk është e mjaftueshme që të rezultojë gjithmonë në përmirësimin e aftësive të të kuptuarit, veçanërisht kur nuk i kushtohet një vëmendje e mirë tekstit në tërësi. Humultimet kërkimore-shkencore rreth strategjive njohëse ndihmojnë se si të kuptojmë mënyrën që studentët deshifrojnë dhe zhvillojnë informacionin e tekstit origjinal. Këto humultime ose studime janë zhvilluar në vende të ndryshme të botës. Ndërsa në Shqipëri nuk është kryer asnjë studim i kësaj natyre, edhe pse gjuha Angleze konsiderohet si "gjuhë e dytë". Është e nevojshme që të kryhen studime në këtë fushë sidomos në gjuhën shqipe dhe këto studime të përqasen me studimet në gjuhën angleze. Si konkluzion, duhet të theksojmë se përdorimi i

strategjive të përmbledhjes kanë qenë në qendër të vëmendjes në studimet e hershme, por në mesin e viteve nëntëdhjetë u shfaq një zbehje kundrejt këtij studimi. Ky studim dhe kjo njohuri e pakt që kemi kundrejt strategjive të përmbledhjes se çdo lloj teksti, nuk na ndihmon as në nxënien as në mësimdhënien, por na pengon në të dyja rastet duke dobësuar të kuptuarin, shkrimin, zbatimin didaktik të përmbledhjes në mësimin e gjuhës së huaj. Kjo mangësi, sidomos në gjuhën shqipe, është për arsye të lënies mënjatë të përmbledhjes dhe të një neglizhence kundrejt gjuhësisë së tekstit. Gjithashtu, studimi i bërë me studentët e vitit të tretë në Universitetin e Vlorës, treguan se studimet kundrejt përmbledhjes janë lënë në hije. Rezultatet e tyre tregojnë për një mangësi të theksuar njohurish në fushën e gjuhësisë së tekstit dhe në fusha të tjera. Në humultimet e ardhshme, do të theksohen jo vetëm strategjitë e përmbledhjes së tekstit letrar por edhe zbatimi didaktik i përmbledhjes, prodhimi dhe kombinimi i ideve si dhe strategjitë gjuhësore, sintaksor edhe semantike.

Referencat

- [1] Baker, L. , & Brown, A. S. (1984). Meta-cognitive skills in reading. In P. D.
- [2] Brandt, D. & Ciinton, K. (2002). Limits of the local: Expanding perspectives on literacy as a social practice. *Journal of Literacy Research*
- [3] Johns, A. M. (1984). On reading to summarize: a definition and steps for introductory teaching.
- [4] Johns, A. M. , & Mayes, P. (1990). An analysis of Summary Protocols of University ESL students. *Applied Linguistics*.
- [5] Klodeta Dibra & Nonda Varfi (1999) Gjuhesi Teksti, Shtepia Botuese e Librit Universitar
- [6] Meyer, B. J. F., D. M. Brandt & G. J. Bluth (1980). Use of top-level structure in text: Key for reading comprehension of ninth-grade students.
- [7] Oxford, R. L. (1990a) Language Learning strategies and beyond. A look at strategies in the context of styles.
- [8] Smith, F. (1971). Understanding reading: A psycholinguistic analysis of reading and learning to read.
- [9] Winograd, P. N. (1984). Strategic difficulties in summarizing texts. *Reading Research Quarterly*.

ROLI I TEKSTEVE NË MËSIMDHËNIEN E GJUHËS ANGLEZE PËR ARRITJEN E KOMUNIKIMIT

MSc. Marsela Harizaj

Universiteti "Ismail Qemali" Vlorë

E-mail: marselahirizaj@yahoo.com

Abstrakt

Ky punim trajton rëndësinë e përdorimit të teksteve dhe materialeve autentike në orët e gjuhës angleze si gjuhë e huaj. Kjo është pjesë e një studimi dhe hulumtimi rreth problemeve të komunikimit me nxënësit e gjuhës angleze në shkollat tona. Një nga gjërat që luan një rol të rëndësishëm në zhvillimin e komunikimit është roli që luajnë tekstet dhe materialet e tjera shtesë që përdoren dhe efikasitetin që kanë ato në arritjen e komunikimit.

Rëndësia e teksteve qëndron në faktin se autenticiteti i tyre duhet të përmbushi nevojat gjuhësore të nxënësve. Do të përpiqet që t'u jepen përgjigje disa pyetjeve të mëposhtme të cilat ne si mësimdhënës duhet ti kemi në vëmendje kur zhvillojmë këto orë mësimore. A e arrijnë tekstet e ofruara qëllimin e tyre? Cilat kritere duhet të ndiqen për të zgjedhur tekstet më të mira të gjuhës angleze? A do t'i ndihmojë nxënësit të ndërveprojnë me gjuhën? Çfarë kuptojmë me tekst autentik? Cili është roli i tekstit në komunikim, në marrjen e informacionit kulturor? A janë ata të përshtatshme për nivelin e gjuhës të nxënësve tanë? Këto janë disa nga pyetjet që janë trajtuar brenda këtij punimi. Do të kemi një pasqyrim të teorisë me praktikën dhe gjetjet e këtij studimi.

Fjalët kyçe: aktet komunikuese, materiale autentike, gjuha e ndërveprimit, roli i tekstit.

1.Hyrje

Sot, në epokën e re të globalizimit, komunikimi luan një nga rolet më të rëndësishme. Duke qenë një gjuhë ndërkombëtare, anglishtja flitet kudo. Arsyet e studimit janë të ndryshme.

Dikush studion për të gjetur një punë, dikush tjetër për studime shkollore, por gjithkush ka diçka të përbashkët, dhe arsyeja kryesore është komunikimi. Si mësues të gjuhës angleze, në klasat tona përdoren një shumëllojshmëri materialesh për të mësuar gjuhën angleze si gjuhë e huaj, por një nga materialet më të rëndësishme që është një bazë janë tekstet. Për të kapërcyer vështirësitë në komunikim, ne duhet të krijojmë atmosferë dhe mundësi të komunikimit në gjuhën reale, pra të jetës së përditshme dhe kjo arrihet edhe me ndihmën e përdorimit të materialeve autentike.

Trajtimi i një teksti për qëllime komunikimi, ndryshon nga një mësues në një tjetër, sepse kjo varet nga shumëllojshmëria e teksteve të ofruara, niveli gjuhësor dhe metodologjia e mësimdhënies. Tekstet luajnë rolin më të rëndësishëm në të mësuar një gjuhë të huaj dhe ajo duhet të ndihmojë nxënësit të mësojnë dhe jo ti harrojnë gjërat. Një mënyrë mekanike të ushtrimeve ofruara nuk është e dobishme. Suksesi ynë si mësues varet shumë edhe në tekstin që ne përdorim. Ndonjëherë ne mendojmë se një tekst është i thjeshtuar, por në realitet mund të jetë i vështirë dhe ne kemi nevojë për të kuptuar, përpara se të shpjegojmë.

Një pyetje ngrihet mbi të gjitha për të gjithë ne- Cili tekst? Ndonjëherë teksti është aq i vështirë sa bëhet i mërzitshëm edhe për nxënësit, shumë ushtrime gramatikore të cilat pasqyrohen edhe në fletoret e punës, shumë pak ushtrime komunikimi. Në këtë rast nxënësit ndjehen të lodhur dhe një tekst i ndërlikuar nuk i ndihmon ata për të studiuar, ata nuk ndihen të motivuar. Kur ne duam të studiojnë diçka, ne duam që teksti të jetë interesant, tërheqës dhe të ketë shumëllojshmëri

informacioni. Duke qenë se qëllimi i këtij studimi është komunikimi, problemet dhe vështirësitë që hasin nxënësit nga të cilat një pjesë e mirë varet nga teksti, atëherë është parë teksti dhe roli që luan ai në komunikim, prandaj do të fokusohemi tek disa pyetje të tilla si:

- Çfarë lloj tekstesh duhet të përdorim?
- Cilat janë kriteret e përzgjedhjes së një teksti?
- Kush duhet të zgjedh se cili teksti të përdoret?
- Cili është roli i materialeve autentike për rritjen e komunikimit?

Nga këndvështrimi si mësimdhënës, duhet fokusuar së pari pyetja e fundit. Një mësues duhet të zgjedhë një tekst në bazë të nevojave dhe nivelit gjuhësor për shkak se ai/ajo është mësuesi që di nevojat gjuhësore të nxënësve.

2. Studim i literaturës

Një mësues vlerëson një tekst në bazë të nevojave të nxënësve, por ndonjëherë edhe në qoftë se ka shumë mundësi të zgjedhjes ata nuk ofrojnë atë që pritet. Çfarë ndodh zakonisht në shkollat tona është se sot ofrohen tekste të ndryshme dhe mundësia e zgjedhjes është por kjo ka avantazhet dhe disavantazhet e veta. Në shkollat tona tekstet janë të ofruara në fillim të vitit akademik kështu që nuk ka shumë kohë për vlerësimin.

Një mësues i mirë ka nevojë për të paktën gjashtë muaj për të vlerësuar siç duhet një shumëllojshmëri të teksteve të ofruara për ta. Ndonjëherë një tekst mund të jetë i mërzitshëm, por mund të mungojë informacioni bazë që është thelbësor për një fillestar ose për një nxënës të sapoardhur në klasë për të kuptuar se çfarë po studion. [1]

2.1 Kriteret për përzgjedhjen e teksteve

Cilat janë kriteret për zgjedhjen e një teksti? Është shumë e rëndësishme për çdo mësues të bëjë disa pyetje para se të zgjedhin një tekst edhe nëse janë për shembull tekste 3-4 të cilat i ofrohen atij / saj. [2] Siç është përmendur edhe më sipër, nuk ka rëndësi nëse ne japim mësim në një shkollë fillore apo të mesme apo universitet, gjëja më e rëndësishme është që të zgjedhim tekstin e duhur. Ne duhet të përpiqemi të gjejmë programe sfiduese, programe të pasura dhe të balancuara të cilat na krijojnë akses në:

Tekstet të cilat ata që nxënësit mund ti hasin në jetën e tyre të përditshme (jeta e përshkruar e

përditshme, puna, miqtë, tema të ndryshme dhe interesante),

Tekstet për kënaqësi personale, vlerësimin estetik dhe analiza kritike

Tekstet që na mësojnë sesi ta jetojmë jetën e përditshme (në shtëpi, në shkollë, në vendin e punës)

Për të gjithë një tekst duhet të: Të jetë një mjet për të mësuar strukturën specifike gjuhën dhe fjalorin; duhet të jetë mjet i cili promovon leximin strategjik; duhet të jenë në nivelin e duhur gjuhësor (A1, A2, B1, B2, C1, C2); duhet të jetë autentik, i cili nuk është shkruar enkas për qëllime pedagogjike (si shumica e teksteve); duhet të jetë i shfrytëzueshëm në klasë në mënyrë që të ofrojë një sërë aktiviteteve komunikuese në klasë; duhet të trajtojë temat dhe çështjet që lidhen me jetën e përditshme të lexuesit (ndjenjat, emocionet, festimet etj.)

Përveç asaj që ofrohet, një mësues duhet të jetë gjithmonë në kërkim të teksteve të reja që ofrohen sidomos nëse ai / ajo është një mësues akademik. Ka shumë mënyra për të gjetur një tekst. Strategjitë e dobishme përfshijnë:

Rekomandimet nga mësuesit e tjerë, bibliotekarët, librashitësit dhe studentët

Kërkime në një librari në mënyrë të rregullt për të hedhur një sy për botimet e më të reja

Të abonohemi në revista të ndryshme me tregime për fëmijë, të cilat janë në gjuhën angleze

2.2 Nocioni i origjinalitetit

Nocioni i origjinalitetit mbetet problematik. Siç thekson edhe Meinhof, një interpretim strikt i origjinalitetit do të përfshijë copa origjinale të gjuhës së shkruar apo të folur e cila ndodh natyrshëm mes folësve autoktonë, prandaj edhe mund të pranohet si "akt i vërtetë komunikues". Sapo tekstet, pavarësisht nga përdorimi i tyre origjinal, sillen në klasa për qëllimet pedagogjike që ato kanë, e humbasin origjinalitetin. [3] Për të adresuar këtë problem Meinhof sugjeron një kornizë në të cilën nxënësit marrin pjesë vetë në mbledhjen dhe përzgjedhjen e teksteve. Në këto kontekste unë mund të them se duke ditur nevojat e studentëve tanë apo edhe duke i pyetur për preferencat e tyre, ne mund të bashkëpunojmë për t'u dhënë atyre tekstet më të mira. Të kemi tekste autentike ne duhet të përdorim sa më shumë të jetë e mundur gazetatat angleze, revista që ofrojnë një burim të mirë të gjuhës që përdoret në jetën e përditshme.

Për të arritur maksimumin e suksesit duke aplikuar TGJK (të mësuarin e gjuhës komunikative) një rëndësi të madhe duhet t'i jepet përdorimit të materialeve autentike. Për të kapërcyer këtë problem, pra që të ekspozojmë nxënësit tek gjuha natyrale, në një sërë situatash, TGJK vetë imponon përdorimin e materialeve autentike në gjuhën angleze. [4]

Para se të zgjidhet një material duhet të merren parasysh disa gjëra:

Roli i materiale autentike në rritjen e komunikimit
Materialet autentike dhe informacionet kulturore
Një nga qëllimet kryesore të metodës së të mësuarit të gjuhës në mënyrë komunikative është përdorimi i materialeve autentike në klasë dhe ekspozimi i nxënësve në gjuhën e vërtetë sa më shumë të jetë e mundur. Edhe pse klasa nuk është një situatë e "jetës reale" materialet autentike zënë një vend të rëndësishëm. Materialet autentike i japin lexuesit mundësinë për të marrë informacion të vërtetë dhe të dijë se çfarë po ndodh në botën që i rrethon ata. Marrja e informacionit nga një tekst i vërtetë është shumë motivues për shkak se rrit interesin e tyre në gjuhën e vërtetë. Ata gjithashtu pasqyrojnë ndryshimet në përdorimin e gjuhës (dmth. diçka që nuk ndodh me tekstet shkollore dhe për t'u dhënë studentëve provën se gjuha e vërtetë nuk studiohet vetëm në klasë ". Tekstet autentike mund të jenë motivues për shkak se ata janë dëshmi, se gjuha e vërtetë përdoret për qëllime reale nga njerëzit. [5]

Originaliteti përfshin:

Kushtet se si folësit e gjuhës përfshihen në të folur.

Lidhje me tekstet, nxënësit dhe qëllimet në klasë. Veçori të tilla si frekuencë, thjeshtësi.

Materialet e prodhuara nga folësit origjinale janë të kualifikuara si autentike. Është e rëndësishme të përcaktojmë autenticitetin si termi i gjetur në kontekstin e të mësuarit të gjuhës në mënyrë komunikative si koncept relativ, nën të cilën përfshihen folësit origjinalë. [6]

Originaliteti mund të kategorizohet: Tekste autentike që ne mund të përdorim si input për nxënësit tanë.

Detyra autentike që na çojnë në mësimnxënie.

Originaliteti i situatave aktuale shoqërore të gjuhëve të huaja.

Me fjalë të tjera originaliteti varet nga:

Tekste të ndryshme

Nxënës të ndryshëm

Qëllime të ndryshme, kurse të ndryshme [7]

Para se të zgjedhim një tekst ne duhet të kemi parasysh disa gjëra. Para së gjithash tekstet autentike përcaktohen si 'tekste të jetës reale që nuk janë të shkruara për qëllime pedagogjike. [8] Ato janë shkruar për folësit autentike dhe përmbajnë gjuhën e vërtetë. Ato janë materiale që janë prodhuar për të përmbushur disa qëllime sociale në komunitet në kontrast me tekstet jo-autentike që janë të dizenuara për të mësuar gjuhën. [9] Gjuha në tekstet jo autentike është artificiale, e cila fokusohet në diçka që duhet mësuar në mënyrë mekanike dhe shpesh përmban një sërë treguesish të rremë në tekste që përfshijnë:

Fjali të sakta (gjithmonë)

Një pyetje që ka në përmbajtjen e saj një strukturë të saktë gramatikore.

Përsëritje të strukturave.

Struktura e gjuhës artificiale ofron fjali që kurrë nuk hasen në jetën reale. Në gjuhën e folur ato janë të dobishme për të mësuar strukturat, por nuk janë shumë të mira për të përmirësuar aftësitë gjuhësore të leximit. Ndërsa mësimi i gjuhës në mënyrë komunikative e bën përdorimin e gjuhës së vërtetë nëpërmjet komunikimit, atëherë vetëm teksti autentik mund të na i mundësojë. Prandaj, kur ne zgjedhim një tekst duhet të kemi parasysh disa fakte:

Libri që zgjedhim plotëson objektivat e kursit?

Është shkruar dhe strukturuar mirë për të rritur aftësinë në të lexuar?

A është interesant, i lexueshëm?

A janë dhënë konceptet në mënyrë të qartë?

A është i përmirësuar?

A është autori kompetent në këtë fushë?

Widdowson bën një dallim midis fjalës "origjinale" dhe autentike "Në shembullin e parë ai i referohet gjuhës së folësve autoktonë, ndërsa autentike ai e kupton si një përgjigje ndaj folësve të gjuhës ndaj vetë gjuhës. [10] Originaliteti është një ndërveprim midis lexuesit dhe tekstit. Goodman thotë se leximi është një ndërveprim midis gjuhës dhe mendimit. [11]

2.3 Vlerësimi dhe mësimdhënia e teksteve të vështira për nxënësit

Kur ne prezantojmë një tekst të ri ne duhet të përdorim edhe shtojcat dhe materialet ndihmëse. Gjithçka ndihmon që nga tabela e përmbajtjes, indeksi, fjalori, hyrja. Ne duhet ti mësojmë nxënësit që ti lexojnë të gjitha këto përpara se ta

përdorin tekstin. Ne duhet të mësojmë nxënësit tanë të përdorin këto mjete për të organizuar leximin e tyre dhe të menduarit, që të arrijnë qëllimet e studimit të tyre.

Pyetja që ngrihet është e thjeshtë-Si do ti mësojmë nxënësit ta mësojnë tekstin. Së pari duhet marrë parasysh niveli gjuhësor, teknikat, strategjitë dhe metodologjia e re e mësimdhënies. Problemi duhet të shihet para së gjithash me atë çfarë nxënësit tanë quajnë të vështirë. Për dikë janë fjalët e reja në një leksion ose fjalë të reja në një tekst leximi. Për disa të tjerë është gramatika e komplikuar apo struktura e fjalive shumë të gjata dhe të komplikuar. Ne duhet të vlerësojmë situatën. Në shumicën e rasteve duhen mësuar fjalët në kontekst kështu që ne duhet t'u mësojmë nxënësve strategji të reja të të mësuarit.

Në qoftë se në një pjesë leximi ka shumë fjalë të reja ata duhet të lexojnë herën e parë për të marrë njohuri të përgjithshme dhe pastaj të lexojnë për një qëllim të caktuar. Sipas Fry për të kuptuar një tekst merret si kriter gjatësia e fjalive. [12] Për një fëmijë është e vështirë për të lexuar një tekst prandaj duhet ti mësojmë sesi ta kuptojnë atë, cilat janë qëllimet e këtij teksti, çfarë presim prej tyre, cilat janë gjërat që fëmijët duhet të mësojnë dhe si ti mësojnë ato.

2. 4 Tekstet dhe nivelet gjuhësore

Në planifikimin për të përdorur një tekst në një klasë, mësuesit duhet të kenë të qarta synimet e tyre. Këto qëllime mund të jetë në lidhje me proceset e njohurive, qëndrimeve apo vlerave. Ato janë idetë themelore apo konceptet mbi të cilat përvojat e tekstit dhe përdorimi i tij do të përqendrohen. Për të përshtatur nivelin e librave që ne jemi duke përdorur ne mund të konsiderojmë manualin e mësuesit, por në qoftë se kjo nuk do të na ndihmojë ne mund të përdorim formulën Fry me anë të cilit duke analizuar fjalorin dhe strukturën e fjalive të përdorura në një libër kjo formulë vlerëson vështirësinë e leximit të librit sipas nivelit të klasës. Përveç kësaj, ne mund të përdorim teste të standardizuara për të gjetur nivelin në të cilin studentët tanë mund të lexojnë. Kjo ndihmon mësuesit për të identifikuar qëllime të qarta dhe qëllimet pedagogjike për praktikën e tyre në klasë.

Në praktikë mësuesit tërhiqen nga çdo perspektivë, me masë më të madhe apo më të vogël, duke u bazuar tek qëllimet e tyre mësimore për nxënësit e tyre, teksti i zgjedhur

dhe aktivitetet e dizajnuara për përdorim me këtë tekst. Mësuesit të cilët janë menaxherët e të mësuarit në përgjithësi pranojnë se një numër i opsioneve metodologjike ekzistojnë, por ata udhëzohen në moment të veçantë nga një busull që përbëhet nga një sërë vlerash, disa njohuri dhe përvojë, kështu që kjo pasqyrohet tek rezultatet e të nxënit. [13]

2. 5. Materialet dhe informacionet autentike kulturore

Materialet autentike motivojnë, nxënësit bëjnë përdorimin pragmatik dhe identifikojnë kulturën gjuhësore. Mësuesit në përgjithësi mendojnë se përdorimi i materialeve autentike rrit motivimin, por ka edhe nga ata që mendojnë se këto materiale e reduktojnë atë për shkak se ato janë të vështira. [14] Megjithatë, nëse nxënësit nuk ndjehen të motivuar mund të bisedojnë lirshëm me mësuesit për materiale të tjera, duke përdorur gjuhën e vërtetë për pasurimin e fjalorit.

Materialet autentike kanë avantazhet dhe disavantazhet e veta të cilat janë më të pakta:

Avantazhet:

- Një efekt pozitiv në motivimin e nxënësve.
- Dhënie e informacionit autentik kulturor.
- Përjasje për nevojat e studentëve.
- Ekspozimi ndaj gjuhës reale.
- Nxitjen e leximit për kënaqësi, sepse ato përfshijnë tema interesante.
- Disavantazhet: Strukturat e fjalive :Shumë prej tyre janë të përziera së bashku në mënyrë të tillë bëhet i vështirë dekodimi.
- Një pjesë përdoret për disa detyra.
- Kemi shumëllojshmëri tekstesh dhe stile të ndryshme gjuhësore.

Por pavarësisht nëse kemi objektiva të qarta ato na ndihmojnë së tepërmi. Përveç materialeve autentike ne mund të krijojmë hapësirë edhe për materiale të tjera të tilla si:

Libra jashtshkollorë duke krijuar bibliotekën e klasës. Çdo klasë e gjuhës angleze duhet të ketë bibliotekën e vet. Të gjitha llojet e materialeve të tilla si revista, libra jashtëshkollore, broshurat, pamfletet të përshtatura për moshën dhe nivelin gjuhësor të nxënësve duhet të përdoren sa herë që të jetë e mundur për të kryer detyra të ndryshme. [15]

3. Metodologjia e studimit

Metodat e hulumtimit

Përtë kryer studimin mbi problemet komunikuese

që studentët tanë hasin në orët e gjuhës angleze, është ndjekur metoda e studimit dhe krahasimit të literaturës dhe anën praktike të saj duke vëzhguar dhe eksperimentuar. Para vëzhgimit, janë zhvilluar pyetësorë dhe intervista me mësuesit dhe nxënësit është parë metodologjia e teknikave dhe strategjive të përdorura në procesin e mësimdhënies dhe të nxënës, intervista rreth teksteve dhe informacioneve kulturore që merren në tekst.

Pjesëmarrësit: Pjesëmarrësit e këtij studimi janë nxënësit dhe mësuesit e ciklit 9 vjeçar dhe të mesëm në qytetin e Vlorës. Pas pyetësorëve dhe intervistave u bë mbledhja e të dhënave dhe analiza e bazuar tek vëzhgimet dhe literatura. Numri i pjesëmarrësve është rreth 300 nxënës dhe 30 mësues. Moshë e nxënësve varion nga 10 - 18, dhe eksperiencia e mësuesve është nga 5, 7, 8, 12, 20 vjet. Intervistat dhe pyetësorët janë bërë sipas moshave të ndryshme, sipas qëllimit të këtij studimi.

Rezultatet dhe diskutimi: Po të shohim rezultatet e pyetësorit në lidhje me tekstin dhe përdorimin e materialeve do të marrim këto rezultate: *Kriteret që duhet të ketë një tekst për nga rëndësia rradhitën sipas*:

-Niveli gjuhësor

-Hapësira për ndërveprim në të gjithë komponentë

-Përshtatje të nevojave të nxënësve

-Moshë e nxënësve

Materialet shtesë:

Kaseta 35 % i përdorin

Bibliotekë në klasë 3%

Përdorimi i internetit (vetëm nga ana e nxënësit për ndonjë kuriozitet në lidhje me mësimin) 64 %

Përsa i përket organizimit të tekstit komentet e mësuesve variojnë si më poshtë:

-Ka shumë ushtrime gramatikore, dy ose më shumë koncepte janë paraqitur së bashku

-Aftësitë gjuhësore nuk janë të organizuara në mënyrën e duhur.

-Nuk janë ushtrime që të ofrojnë ndërveprim dhe komunikim me gjuhën, por një përsëritje mekanike.

Për rolin e materialeve autentike në rritjen e informacionit kulturor komentet janë pothuajse të njëjta:

Nuk ka informacion të mjaftueshëm të përdorur në tekst.

Diskutim: Nga sondazhet, një pjesë e madhe e klasave të gjuhës angleze nuk ka një bibliotekë klasë, përveç kësaj jo të gjithë mësuesit përdorin materiale të tjera të thjeshta plotësuese të

tilla si postera, broshura, revista. Materiale të ndryshme shtesë që mund të përdoren për të ndihmuar mësuesit të përfshijnë disa nga këto: Letër, revista, piktura, Listat, fletëpalosje, kinema, muzikë, fotografite.

Gazetat dhe revistat:

Gazetat dhe revistat janë një burim i informacionit që janë gati në çdo kohë që ne duam. Ato mund të përdoren si bazë për lexime dhe diskutime interesante. *Materialet tjera*: Të përgatisim vizatime, postera është e lehtë dhe zbavitëse. Ne mund të presim foto nga revista të ndryshme. Ata kanë gjëra interesante. Por ne gjithmonë duhet të kemi parasysh pyetje të tilla si:

- A është ky material edukativ?
- A është interesant, i gjallë dhe emocionues?
- A më ndihmon të arrij qëllimin? [16]

Filma-ne mund të gjejmë filma që ti përshtaten nivelit të gjuhës dhe moshës. Për shembull filmat vizatiomor si Ice Age, Aladdin, Tom dhe Jerry, Winx, Hanna Montana, Harry Potter, High School Musical, dhe shumë të tjerë. Programet televizive përfshijnë dokumentarë të cilat janë shumë interesante. Për këtë studim, në klasa të ndryshme studentët u prezantuan me disa prej filmave të përmendur më sipër, duke përfshirë praktikisht klasat 6-7, 10-11-12. Rezultatet ishin të kënaqshme. Në një klasë me 45 nxënës (80%) prej tyre morën pjesë me dëshirë, kureshtje për të dëgjuar dhe shikuar karikaturat dhe filmat në gjuhën angleze. *Interneti është* gjithashtu një burim i mirë informacioni. Përdorimi i këtyre materialeve varion sipas moshës së nxënësve, stilit, teknikat, strategjitë dhe arsyet, gjithsesi ato janë një mjet i mirë për të tërhequr vëmendjen, sidomos për moshën 8-12 apo edhe 13-14. Përdorimi i muzikës në anglisht gjithashtu ndihmon për të zhvilluar aftësitë e të dëgjuarit dhe të shkruarit. Nxënësit ndjehen të relaksuar, kur atmosfera në klasë është e bukur. Si shembull mund të marrim përdorimin e muzikës në klasat 3-ta dhe të 4-ta për ushtrimet e të dëgjuarit, përforsim të alfabetit apo edhe përforsimi i pyetjeve me *cilat, çka, pse* etj. Përdorimi i këngëve i bën ata entuziast.

Konkluzione

Teksti është mjeti më themelor i mësimin të gjuhës së huaj. Një tekst i organizuar mirë u ofron shumë nxënësve, promovon mësimin e

tyre, i motivon ata. Një tekst është çelësi për komunikim të suksesshëm. Një tekst i mirë është ai që realizon objektivat tona, i cili na ndihmon për të mësuar aftësitë gjuhësore në një mënyrë të përsosur. Një tekst i mirë është ai që ofron gjuhën e përditshme, që është autentik dhe jep shumë variacione. Përdorimi i materialeve autentike ndihmon për të kapërcyer vështirësitë në mësimin e komunikimit.

Përdorimi i materialeve autentike të tilla si revista, gazeta, filma, piktura dhe fotografi ndihmojnë nxënësit për identifikimin e informacionit. Kur zgjedhim një tekst ne duhet të kemi parasysh objektivat tona, vështirësitë

dhe më e rëndësishmja nivelin gjuhësor që duhet të përshtatet me nevojat e nxënësve. Mësuesit mund të sqarojnë synimet e tyre për përdorimin e teksteve të zgjedhur dhe të përcaktojnë mënyra të ndryshme të mësimdhënies për stile të ndryshme nxënieje. Një proces i tillë si ky është një mjet i dobishëm për mësuesit në planifikimin e një programi të përshtatshëm, të pasur dhe të ekuilibruar të gjuhës angleze. Nëse synimet tona të mësimdhënies janë plotësuar me tekstin e zgjedhur, mund të themi se është teksti më i mirë dhe ne do të marrim shpërblimet e mësimdhënies sonë.

Referencat

- [1] Clark, Leonard H & Starr, Irving 1991, *Secondary and Middle School Teaching Methods*, Macmillan Publishing Company New York. p. 404
- [2] Wallace, Catherine. 1992, *Reading*. Oxford. Oxford University Press. p. 145
- [3] Meinhof, U, 1987, "Predicting aspects of a strategic model of text comprehension" in T. Bloor and J. Norrish (eds.): *Written Language*. London:CILT.
- [4] Larsen, Diane, Freeman, 1986, *Techniques and Principles in Language Teaching*, Oxford. Oxford University press. p. 131-137
- [5] Nuttall, 1976, *Teaching Reading Skills in a Foreign Language*, Oxford. University Press. p. 172.
- [6] Breen, 1985, *Authenticity in the language Classroom*. Applied Linguistic. 6/1p. 60-70
- [7] Breen, 1985, *Authenticity in the language Classroom*, Authenticity in the Language Classroom. Applied Linguistic. 6/1p. 64
- [8] Wallace, Catherine. 1992, *Reading*. Oxford. Oxford University Press. p. 145 -146
- [9] Peacock, 1997, *The Effect of Authentic Materials on the Motivation of EFL learners, ELT*. 51(2) p. 144 – 156.
- [10] Widdowson, H. G, 1978, *teaching language as communication*, Oxford. Oxford University Press.
- [11] Goodman, 1982, *the reading Process*, in Carrell PL Devine J. & Eskey DE (Editors) (1988) *Interactive Approaches to second Language reading* Cambridge CUP, p. 11.
- [12] Fry, E, 1977, "Fry's readability graph: clarification, validity, and extension to level 17. *Journal of reading* (1968) p11:587.
- [13] Larsen, Freeman, Diane, 2000, *Techniques and Principles in Language Teaching*. Oxford. Oxford University press. p. 184
- [14] Peacock, 1997, *The Effect of Authentic Materials on the Motivation of EFL learners, ELT*. 51(2) p. 153.
- [15] Goodman, 1982, *the reading Process*, in Carrell PL Devine J. & Eskey DE (Editors) (1988) *Interactive Approaches to second Language reading* Cambridge CUP, p. 21
- [16] Clark, Leonard H & Starr, Irving, 1991, *Secondary and Middle School Teaching Methods*. Macmillan Publishing Company New York 1991. p. 411

MODELI I TË MËSUARIT PROBLEMOR, NË MËSIMDHËNIEN E GJUHËS SË HUAJ

Veneranda Hajrulla

Universiteti i Vlorës "Ismail Qemali" Vlorë.

E-mail :venerandahajrulla@yahoo.com

Abstrakt

Të mësuarit problemor është një model i veprimtarisë mësimore, i cili zhvendoset nga praktikate mësimdhënies së izoluar brenda klasës, të përqendruara te mësuesi, në veprimtari të të nxënimit me në qendër studentin. Këto veprimtari janë afatgjata, ndërdisiplinore dhe të integruara me problemet dhe praktikatat e botës reale. Një nga përfitimet e menjëhershme të kësaj metode, është shkalla e lartë e pjesëmarrjes dhe motivimit të studentëve, e arritur nëpërmjet përfshirjes së tyre në një proces të të nxënimit të pavarur. MBP ndihmon një të nxënë të dobishëm, nëpërmjet lidhjes së njohurive me jetën jashtë klase, duke ju drejtuar problemeve të botës reale dhe zhvillimit të cilësive të nevojshme për t'ju përshtatur kësaj jete. Shumë nga aftësitë që përvetësohen për jetën, gjatë këtij procesi të të nxënimit ndërdisiplinor, janë pikërisht ato që kërkohen të zotërohen sot nga çdo mësues i gjuhës së huaj. Këtu përfshihen aftësitë për të punuar në grup, për të marrë vendime të studiara, për të ndërmarrë nisma dhe për të zgjidhur probleme të ndërlikuara nëpërmjet komunikimit në gjuhë të huaj (angleze), për t'ju përshtatur globalizimit ndërkulturor. Ky punim paraqet një përmbledhje të këtij modeli të nxënimit, disa mundësi të aplikimit të tij në mësimdhënien e elementëve të gramatikës, shkrimit të letrave, dhe formave të vlerësimit.

Fjalë Kyçe: vlerësimi, pedagogji, të mësuarit me bazë problemet (MBP), zhvillim aftësish,

Hyrje

Të mësuarit nis me një problem. . .

Në të mësuarit me bazë problemin (MBP), studentët punojnë së bashku në grupe të vogla

për zgjidhjen e problemeve të botës reale. (MBP) është një proces aktiv dhe përsëritës që angazhon studentët të identifikojnë se çfarë dinë, dhe më e rëndësishmja, çfarë nuk dinë. Në kohën sotme të shpërthimit të informacionit, të nxënimit nuk është më një sipërmarrje solo, por një partneritet, një - jointventure - ku studentët mësojnë në bashkëpunim dhe përgjegjësi. Më tepër se sa, fokusi në përvetësimin e përmbajtjes së synuar, MBP shkon një hap më tej duke mundësuar dhe motivuar përgjegjësinë e studentëve për të nxënimit e pavarur. Kjo është një rrugë për rritjen e tyre, që ata të përcaktojnë detyrat e të nxënimit, të jenë të përgjegjshëm për të mësuarit në grup, duke siguruar kështu thellimin e përmbajtjes dhe njohurive. Kjo bën, që të jenë të aftë të transferojnë njohuritë në situata të reja. MBP bën të mundur që hendeuku mes shkollës, arsimit të lartë dhe botës reale të ngushtohet. Ai përgatit studentët për botën e punës. Arsyetimi i tyre për të zgjidhur një problem shërben si motivim, për të gjetur dhe aplikuar njohuritë. (MBP) mund të ndërthuret me leksionin për të formuar një model hibrid të mësimdhënies, duke krijuar mundësi zbatimi në kurse e lëndë të ndryshme.

1. Klasifikimi i njohurive në mbp është si vijon:

Njohuri shpjeguese -- (shpjegimi i problemit- çfarë)

--- (analize, sintezë, vlerësim)

Njohuri përshkruese -- (gjetja e faktit problemor – çfarë)

---- (të kuptuarit, analizë, sintezë)

Njohuri procedurale ---- (strategjia e problemit, - Si)

----- (analizë, sintezë, vlerësim)

Njohuri personale --- (dilema morale, - Pse)

----- (vlerësimi)

1. 1 Studentët

Nëpërmjet të mësuarit me bazë problemin, studentët mund të përmirësojnë aftësitë e zgjidhjes së problemeve, aftësitë kërkimore dhe shkathtësitë sociale. Përveç kësaj, në (MBP) studentët përfitojnë në mënyrat e mëposhtme:

- Shtohet motivimi për të mësuar
- Zhvillon të menduarit kritik, shkrimin, dhe aftësitë e komunikimit
- Rrit ruajtjen e informacionit
- Sjell një model për të mësuarit gjatë gjithë jetës
- Tregon forcën e punës bashkëvepruese.

1. 2 Cili është roli i mësuesit në MBP?

Në MBP, mësuesi shërben si një burim për grupin studentëve, shpesh vepron si këshilltar duke braktisur rolin e tij tradicional, të shpërndarësit të informacionit.

Mësuesi është tepër aktiv në planifikimin e përmbajtjes dhe renditjes së projekteve në MBP, duke dhënë feedback të menjëhershëm për punën, diskutimin dhe vlerësimin e studentëve. Është përgjegjësi e mësuesit që të jetë i vetëdijshëm për progresin dhe bisedat brenda grupeve, në mënyrë që studentët të vazhdojnë në rrugë të frytshme.

Roli kryesor i një mësuesi është të lehtësojë procesin e grupit dhe të nxëniet, të mos japë përgjigje të lehta. Si mund t'i bëjmë studentët tanë të mendojnë? Është një pyetje e bërë nga shumë fakultete, pavarësisht nga disiplina e tyre. MBP përgatit studentët të mendojnë në mënyrë kritike e analitike, të gjejnë dhe përdorin burimet e duhura mësimore. Të mësuarit me bazë problemin (MBP), është një alternativë interesante ndaj të nxëniet tradicional në klasa. Me MBP, mësuesi paraqet një problem, jo leksione apo detyra e ushtrime. Meqë nuk jepet "përmbajtje", të mësuarit bëhet aktiv në kuptimin që, studentët zbulojnë dhe punojnë me përmbajtje të nevojshme për zgjidhjen e problemit. Në MBP, mësuesi shërben si lehtësues dhe këshilltar, sesa, si një burim "zgjidhës".

Të mësuarit me bazë problemin, i ofron mundësi studentit të:

- të shqyrtojë dhe të përpiqet të gjejë se çfarë di
- të zbulojë se çfarë ka nevojë të mësojë
- të zhvillojë aftësitë e anëtarëve, për arritjen e rezultateve të larta në ekip
- të përmirësojë aftësitë komunikuese
- të deklarojë dhe të mbrojë qëndrimet me prova dhe argumente të shëndoshë
- të bëhen më elastik në përpunimin e informacionit dhe plotësimin e detyrimeve

- të praktikojë aftësitë që do t'ju duhet pas arsimimit.

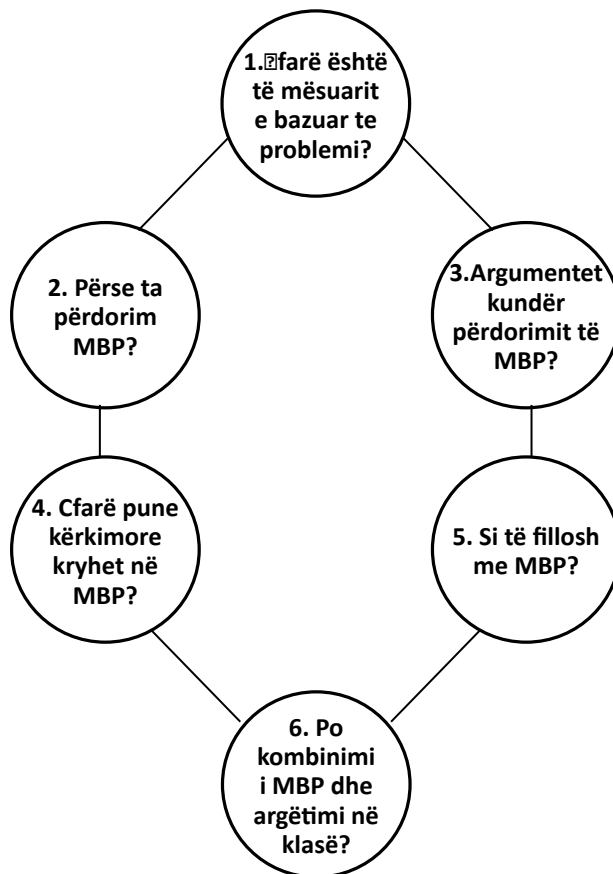

Fig 1. Përcaktimi i skemës për të mësuarin problemor:

Aplikimi i parë i MBP, dhe ndoshta forma më e rreptë dhe e pastër, ishte në shkollat mjekësore të cilat rigorozisht testonin njohuritë bazë të të diplomuarve. Në 1969, një shkollë mjekësore u themelua në Ontario me një filozofi të veçantë arsimore, "filozofia McMaster," e cila ka evoluar në strategjinë e arsimit, e njohur si - *të mësuarit me bazë problemore*. (MBP). Gallagher et al. vuri në dukje tri karakteristikat që përcaktojnë parametrat e kësaj strategjie arsimore: a) fillimin e mësimi me një problem, b) përdorimi ekskluziv i problemeve të keq-strukturuar, dhe c) ndryshimi i rolit të mësuesit, si një lehtësues njohurish.

Ka disa arsye për të përdorur MBP dhe shumë prej tyre kanë rezultuar nga gjetjet e kërkimore.

1. Studentët ruajnë pak nga ajo që kanë mësuar, sidomos kur mësimi kryhet në një format leksion tradicional. (Bok 1989).

2. Studentët shpesh nuk përdorin siç duhet njohuritë që kanë mësuar (Schmidt 1983).

3. Meqë studentët harrojnë shumë nga ajo që kanë

mësuar ose shfaqin keqpërdorim të njohurive të përshtatshme, instruktorët duhet të krijojnë kushtet që të bëjnë rikthimin dhe përdorimin e duhur të njohurive në praktikë, për të ardhmen profesionale.

4. MBP krijon **tre kushte** që lidh informacionin teorik me korrigjimin e mëvonshëm në praktikë dhe përdorimin e duhur të informacionit të ri.

1. MBP bën të mundur aktivizimin e njohurive të mëparshme - studentët aplikojnë njohuritë për të kuptuar informacionin e ri.

2. MBP gjithashtu sjell ngjashmëri të konteksteve në të cilën informacioni fillimisht, mësohet dhe zbatohet më vonë.

3. Kërkimi tregon se dija, ka më shumë gjasa, që të kujtohet në kontekstin në të cilin është mësuar fillimisht. MBP ofron probleme brenda kontekstit, të cilat i ngjajnë problemeve të ardhshme profesionale.

Ka disa modele se si MBP punon në klasë. Është rënë dakord tashmë, që në një program MBP:

1. studentët punojnë rreth një sërë problemesh të dizajnuara për:

- të qenë autentike (dmth. të vërtetë të botës reale, për të trajtuar shqetësimet e ralitetit.)
- të "keq - strukturuara", - ata duhet të përcaktohen dhe analizohen përmes një informacioni të paktë, paraqitës.
- të përafërt me botën reale, në mënyrë që studentët të gjejnë veten të angazhuar aktualisht në problemet e dhëna, mos të jenë vetëm vëzhguesit e saj;

2. roli i mësuesit ndryshon, nga një "udhëheqës në skenë" në një "udhërrëfyes anësor";

3. studentët punojnë së bashku në grupe të vogla drejt zgjidhjes së problemit.

2. Lojërat dhe simulimet

Lojërat zakonisht përshkruhen si ushtrime në të cilat individët bashkëpunojnë ose konkurrojnë në një grup, sipas rregullave të caktuara. *Simulimet* janë kur mundësohet një skenar që në një farë mënyre përfaqëson jetën reale. Paqartësitë që shfaqen ndërmjet të nxënësve problemor dhe simulimeve lidhen me përdorimin e situatave të jetës reale. Në të nxënësve problemor, studentët janë, zakonisht, të pajisur me skenarë të jetës reale, ata pritët të jenë vetvetja dhe situatat me të cilat prezantohen, janë të përshtatura sipas nivelit të kursit. Në simulimet, individit i përshkruhen role të lidhura me simulimet, të tilla si "ju jeni

menaxheri i një firmë inxhinierike "ose "qëllimi juaj në këtë simulim është për të fituar të holla", me mësuesin në qendër, që vepron si një arbitër. Lojërat dhe simulimet mund të rrisin motivimin studentëve për nxënien dhe lehtësimin e krijimit të grupit apo ekipit. Ato janë të dobishme në fazat fillestare të të mësuarit me bazë problemin, për të zhvilluar ekipin dhe mund të përdoren në bashkëpunim me skenarë mësimorë të (MBP) si probleme të vërtetë të jetës reale. Megjithatë, në qoftë se simulimi apo loja nuk lidhet me njohuritë dhe aftësitë e tjera në kuadër të programit, atëherë të mësuarit mund të perceptohet si humbje kohe dhe sipërfaqësor.

2. 1 Karakteristikat e një Problemi të keq - strukturuar në MBP

Ky problem i çrregullt, i paorganizuar, i ndërlikuar dhe i keq-strukturuar është në qendër të të nxënësve. Ai duhet të lihet hapur në mënyrë që t'u lejojë studentëve përpunimin e përpos motivimin e tyre për të përdorur aftësitë arsyetuese, për të lidhur përmbajtjen me kontekstin dhe njohuritë e mëparshme. Problemi shërben si një katalizator për të nxënësve.

Blumberg, Soloman dhe Shehata, thonë se përmbajtja që do të hulumtohet nga studentët duhet të jetë e arritshme lidhur me shpërndarjen e kohës dhe burimeve të disponueshme. Efektiviteti i MBP për këta studentë është i varur në vetëzhvillimin e çështjeve të të mësuarit që janë sinonim me objektivat e propozuar. Problemi që u paraqitet studentëve duhet të udhëhiqet nga konsideratat e mëposhtme: Problemi duhet të:

- të jetë i rëndësishëm;
- të jetë me detyra të orientuara;
- të jetë ndërdisiplinor;
- të mbulojë objektivat;
- të jetë mjaft kompleks për të përfshirë njohuri paraprake dhe
- të ketë një çështje të përbashkët që mund të përsëritet në një situatë tjetër.

2. 2 Skenare problemesh të keq-strukturuar : Aktiviteti: 1.

1. Ilustrim i zbatimit **në mësimin e gramatikës**, sepse në këtë fushë vihen re vështirësi.

Shembulli në vijim, tregon dhe vërteton se kjo qasje mund të përdoret me sukses në fushën e gramatikës. Duke parë se ka në qendër studentët, të cilët punojnë në grupe në mënyrë të pavarur, ata nuk ndiejnë presionin psikologjik të gabimeve

që mund të bëjnë në të folur, frikën e korrigjimit nga mësuesi, siç ndodh në klasat tradicionale, kështu edhe thithja e informacionit për gjuhën apo strukturat gramatikore bëhet natyrshëm, në mënyrë të pavarur, duke u ndihmuar apo korrigjuar nga shoku / shoqja, me mbështetje dhe feedback nga lehtësuesi.

i) Lehtësuesi paraqet problemin për studentët, në këtë rast është, vështirësia e përdorimit të Kohës së Shkuar dhe asaj të Kryer në Gjuhën angleze, ndryshimet midis dy kohëve, kur dhe ku të përdorim njërin dhe tjetrën.... trajto zgjidhjet e mundshme :

"Complexity in using Past Tense and Present Perfect Tense, Basic difference between these tense forms, Structures of Past and Present Perfect tenses, Rules for using these two tenses, Where to use past tense and Present Perfect Tense. Solve the complexity"

ii) Studentët pasi njihen me problemin, përpiqen të vëzhgojnë dhe identifikojnë se çfarë dinë...

iii) Studentët, në grupe bashkëpunojnë duke diskutuar në detaje.

iv) Studentët, përcaktojnë çfarë burime duhet të shfrytëzojnë

vi) Studentët, ndajnë detyrat për secilin anëtar të grupit.

o mbledhin informacionin e duhur nga burime të ndryshme.

o Përgatitin gjetjet përfundimtare.

o Propozojnë zgjidhje (t)

Gjatë gjithë procesit studentët regjistrojnë, mbajnë shënime për të ardhur te faza e vetë-vlerësimit, dhe korrigjimit nga shoku.

2.2.1 Vështirësitë që mund të kenë mësuesit egjuhësëhuaj, për zbatimin e kësaj qasjeje.

Në MBP, mësuesi shërben si një burim për grupin studentëve, shpesh vepron si këshilltar duke braktisur rolin e tij tradicional, të shpërndarësit të informacionit.

Mësuesi është tepër aktiv në planifikimin e përmbajtjes dhe renditjes së problemeve në MBP, duke dhënë feedback të menjëhershëm për punën, diskutimin dhe vlerësimin e studentëve. Mësuesi duhet të përgatisë dhe të përshtasë ndryshimet që shoqërojnë zbatimin e MBP. Përveç ndryshimeve në rolin e instruktorit, ka edhe një ndryshim në strukturën kohore të klasës. Boud Feletti (1991) zbuloi se një tjetër vështirësi në shkollë, ishte mungesa e mbështetjes nga kolegët. Komente të tilla si "lënda ime kërkon një ekspert për të kaluar në njohuritë e domosdoshme"

dhe "ajo mund të jetë e aplikueshme për ju, por nuk do të funksiononte për mua", mund të kenë vlefshmëri në varësi të lëndës dhe kufizimeve që hasin shkollat për të vepruar. MBP do të kërkojë një ndryshim paradigme në mënyrë që mësuesit të mendojnë për zbatimin e funksionimit të brenda sistemit tonë arsimor. Ky model ka në bazë një kalim gradual e bashkëpunues. Kështu, roli i mësuesit të gjuhës së huaj përfshin këto faza:

- Parapërgatit procesin e të nxënës.
- Prezanton problemin dhe gjuhën e nevojshme, fjalorin e duhur për të punuar për këtë problem, konceptet.
- Groupon studentët, dhe siguron burimet e informacionit, ndihmon studentët për të bërë komentet, apo "brainstorming" që lidhet me problemin.
- Vëzhgon dhe mbështet
- Aplikon "Follow Up" dhe Vlerëson progresin.

2. 2. 2 Ilustrim i zbatimit në shkrimin e letrave.

Problem i Keq-strukturuar (2)

Skeda Problemore:

"Ju jeni menaxheri i nje resorti turistik. Së fundmi, keni pasur shumë probleme. Ju, duhet t'i diskutoni ato me menaxherët e tjerë dhe të gjeni zgjidhjet e mundshme.

Hoteli ndodhet në një gadishull, i rrethuar me plazhe të mrekullueshëm, male e pyje. Duket që është vendi ideal por.... "

Vjedhje: Ka shume vjedhje në hotel: vidhet ushqim nga kuzhina, lekë nga recepsioni, pajisje sportive nga palestra, madje, disa klientë ankohen edhe për vjedhje të portofolëve personal.

Klientë të mërzuar: Klientët ankohen se nuk kanë çfarë të bëjnë, nuk ka jetë të gjallëruar nate, kurse ditën ushtrohen vetëm disa sporte dhe asgjë tjetër.

Ankesa për ushqimin : Ushqimi nuk është i shijshëm, serviret i njëjti ushqim çdo natë, disa klientë vegjetarianë janë nervozuar, sepse menuja e drekës përmban çdo ditë mish...

Ka nje numër të vogël klientësh: Shumë pak njerëz e dinë vendndodhjen e hotelit, dhe ata që e frekuentojnë, mendojnë se është i shtrenjtë...

Ankesa për stafin: Një pjesë e mirë e klientëve mendojnë se stafi nuk është shumë i gjendur dhe ndihmës për klientët....

Aktiviteti: Shkruani një Letër për Administratorin e Përgjithshëm:

Pas prezantimit të problemit nga mësuesi,

studentët vijojnë me etapat e mëposhtme:

Përcaktimi i Problemit

- (a) Çfarë nënkuptohet me problemin?
- (b) Çfarë dini në lidhje me problemin e paraqitur?
- (c) Çfarë nuk dini?
- (d) Për çfarë duhet të shikoni ?
- (e) Çfarë duhet të dini?
- (f) A keni ndonjë ide në lidhje me këto kushte?

Përmbledhja e Problemit

- (a) Përshkruani me fjalët tuaja atë që kërkohet nga ju?
- (b) Përshkruani se cila është qasja juaj për këtë problem?

Analizoni Problemin

- (a) Çfarë kërkon problemi? (b) A keni informata të mjaftueshme?
- (c) Cili është hapi juaj i ardhshëm? (d) A keni menduar të gjitha mundësitë?
- (e) Cilat janë objektivat tuaja? Çfarë shpresoni të arrini?

3. Vlerësimi i të nxënies në MBP

MBP jo vetëm shfaqet ndryshe, por edhe vlerësimi duhet të ndryshojë. Notat tradicionale dhe përgjigjet "e saktë ose e gabuar" nuk përputhen më, sidomos kur studentët prezantohen me probleme që "ekspertët" e sotëm nuk kanë mundur të japin zgjidhjen e kënaqshme. Shumica e materialeve vlerësuese që janë në dispozicion, janë të bazuar në dije. Problemet e keq-përcaktuar të MBP nuk kanë përgjigje që mund të shkruhet në një fletë përgjigjesh. Është e vështirë të përdoren ushtrime me zgjedhje të shumëfishta, për të bërë matjen e shprehive të krijimtarisë, të menduarit kritik, apo të punës ekipore.

Nëse MBP mund të përmbushë kërkesat e epokës së informacionit, edukatorët do të duhet të zëvendësojnë teknikat e vlerësimit të orientuara te produkti, me teknikat e vlerësimit të orientuara te procesi. Një nga parimet e rëndësishme të vlerësimit është përputhja e metodës së vlerësimit me mënyrën e të mësuarit, nivelin e zhvillimit, subjektin përmbajtjen dhe programin.

Kështu, vlerësimi i mësuesve gjithashtu duhet të përfshijë njohuri që është duke u arritur në mënyrë progresive, apo gradualisht.

Vlerësimi i MBP atëherë, duhet të marrë parasysh arritjet e studentëve në përputhje me objektivat e kërkuar të kursit dhe ato promovuara nga MBP. Një vlerësim i tillë duhet të jetë pjesë integrale e mësimdhënies dhe e procesit të

nxënies, duhet të jetë e vazhdueshme dhe jo të ndodhi vetëm në përfundim të procesit, duhet të jetë përmblendhëse dhe formuese. Vlerësimi formues është pjesë e zhvillimit apo vazhdueshmërisë mësimdhënëse e mësimnxënëse. - ai përfshin dhënien e feedback-ut ndaj studentëve, me qëllim përmirësimin e mësimdhënies, nxënies dhe programeve mësimore.

Vlerësimi përmblendhës ndodh në fund të një semestri apo kursi dhe përdoret kryesisht për të siguruar informacionin mbi mënyrën, si ka mësuar studenti si edhe për vlefshmërinë e kursit. Vlerësimi nëpërmjet portofolit elektronik, apo e njohur ndryshe si, *e-portfolio*, është pjesë efektive e vlerësimit vetjak të studentit në MBP.

Kur nevojitet një mundësi e vlerësimit të vazhdueshëm, duhet identifikuar nevoja e një mjeti vlerësimi që fokusohet në vazhdueshmërinë e arritjeve si, për vlefshmërinë e kursit dhe për objektivat e MBP.

Standardizimi i vlerësimit të seancave këshillimore është i nevojshëm në mënyrë që mësuesit të dinë saktësisht se çfarë presin nga studentët dhe e kundërta, çfarë presin studentët nga mësuesit.

3. 1 Vlerësimi i Studentëve kryer nga mësuesi

Në çdo seance, mësuesi i kursit cakton një notë për studentin, që shkon nga një deri në gjashtë, për secilin nga pesë rubrikat. Mësuesi shton pikët totale për secilin rubrikë, duke i dhënë një maksimum prej 30 pikësh seancës këshillimore. Në fund të muajit, mësuesi përmblendh rezultatet e marra nga çdo student për secilën seancë. Vlerësimi i studentëve nga mësuesi ka edhe vlera formuese, edhe përmblendhëse. Një përshkrim i detajuar i sistemit të vlerësimit, u jepet studentëve ditën e parë të kursit. Siç është përcaktuar nga udhëzimet e departamentit, vlerësimi në mënyrë të përditshme nga mësuesi ka një vlerë përmblendhëse, prej 30 për qind të notës përfundimtare mujore, 10% i përgjigjet detyrave dhe 60% provimit mujor me shkrim. Një format elektronik përdoret për të lehtësuar punën e mësuesit, për kalkulimin e notës. Mësuesi gjithashtu përdor vlerësimin e përditshëm për të dhënë feedback studentëve në mënyrë të vazhdueshme. Në fund të rotacionit mujor mësuesi vlerëson kryerjen e roleve të ndërmarra nga çdo student gjatë mësimit (dmth., udhëheqës, sekretar, pjesëmarrës). Vlerësimi i rolit i shërben qëllimit formues për të përmirësuar ecurinë e

studentëve gjatë orëve të ardhshme mësimore, por nuk ka vlera përmbledhëse.

3. 1. 1 Vetë-vlerësimi

Vetë-vlerësimi ndodh në fund të secilit rotacion mujor, duke përdorur rubrikat dhe kriteret e përcaktuara. Vetë-vlerësimi është një mënyrë formuese për të bërë që studentët të reflektojnë mbi aftësitë e tyre, punën dhe qëndrimet, por nuk ka asnjë vlerë përmbledhëse. Nga vëzhgimet e rezultateve në praktikë, arrijmë në konkluzionin, se studentëve tanë u mungon kultura vlerësuese, për të bërë vetë-vlerësimin, ka një "lloj ngurimi", ka mungesa të praktikave të tilla, të trashëguara që nga arsimit parauniversitar por edhe nga prejardhja familjare, apo krahinore.

3. 1. 2 Vlerësimi nga shokët

Vlerësimi i shokëve zhvillohet në fund të një rotacioni mujor, duke përdorur rubrikat dhe kriteret e përcaktuara. Çdo student dorëzon këtë (format vlerësimi prej shokëve), me shkrim për çdo një nga shokët e tij. Nga vëzhgimet e vlerësimeve, shihet se studentët shqiptarë janë më të drejtpërdrejtë, në vlerësimin me shkrim, më objektiv, dhe pa komplekse, krahasuar me vlerësimin me gojë në seancat e hapura. Shok-vlerësimi gjithashtu ndërmerret në një sesion të hapur, në fund të rotacionit, në të cilën çdo student jep feedback me gojë për studentët e tjerë dhe tek mësuesi. Shok-vlerësimi nuk ka vlerë përmbledhëse, por nxit reflektimin nga ana studentëve në MBP, se si shokët e klasës vlerësojnë performancën e tyre.

Referenca

- [1] Albion, P. , & Gibson, I. (2000). Problem-based learning as a multimedia design framework in teacher education. *Journal of Technology and Teacher Education*, 8(4), 315-326.
- [2] Boud, D. , & Feletti, G. (1991). *The challenge of problem-based learning*. New York: St. Martin's Press.
- [3] Burruss, J. (1999). Problem-based learning. *Science Scope*, 22(6), 46-49.
- [4] Carlisle, K. (1985). Learning how to learn. *Training and Development Journal*, 39, 75-80.
- [5] Dabbagh, N. , Jonassen, D. , & Yueh, H. (2000). Assessing a problem-based learning approach to an introductory instructional design course: A case study. *Performance Improvement Quarterly*, 13(3), 60-83.
- [6] Dods, R. (1997). An action research study of the effectiveness of problem-based learning in promoting the acquisition and retention of knowledge. *Journal for the Education of the Gifted*, 20, 423-37.

4. Konkluzione & Rekomandime

Bazuar në studimin e mësipërm, mund të konkludohet se mësimdhënia e gjuhës dhe të nxëniet ka shumë për të fituar nga përdorimi i MBP në klasë. Gjuhëtarët, arsimtarët dhe mësimdhënësit do të lëvizin në drejtimin e duhur, nëse ata përpiqen të përdorin këtë qasje për transmetimin e njohurive sa më të qëndrueshme për studentët e tyre.

Roli i mësuesit është shumë i rëndësishëm për suksesin e MBP. Atij i kërkohet të planifikojë udhëzimet, të drejtojë mësimin, të transmetojë njohuri, dhe të vlerësojë të mësuarit. Përfundimet e këtij studimi vënë në dukje nevojën e trajnimit dhe inkurajimit të mësuesve që ata të motivohen dhe të shkathtësohen mjaftueshëm për të planifikuar dhe zbatuar MBP efektivisht. Mësuesit, kanë qëndrim pozitiv ndaj MBP si një teknikë e re dhe efektive që mund të përdoret për të mësuar gjuhën angleze. Andaj rekomandohet planifikimi i një trajnimit të plotë për mësuesit për të përdorur MBP në mësimdhënien e *gjuhës angleze në kurse të ESP*. Më tej, mësuesve do t'u duhet të rishohin marrëveshjet në klasë, burimet e informacionit dhe mënyrat e vlerësimit. Ata mund të kenë nevojë për të bindur kolegët hezitues dhe administratorët për të mbështetur MBP. Përpjekja duhet të jetë tepër e vlefshme pasi përdorimi i MBP u jep studentëve ekspozim më të madh ndaj të mësuarit bashkëpunues, ndaj shkathtësive zhvillimore, punës ekipore, dhe aftësive të të menduarit kritik.

- [7] Engel, C. (1991). Not just a method but a way of learning. In D. Boud & G. Feletti (Eds.), *The challenge of problem-based learning* (pp. 23-33). New York: St. Martin's Press.
- [8] Gallagher, S. , Stepien, W. , Sher, B. , & Workman, D. (1995). Implementing problem-based learning in science classrooms. *School Science and Mathematics*, 95, 136-146.
- [9] Gordon, P. , Rogers, A. , & Comfort, M. (2001). A taste of problem-based learning increases achievement of urban minority middle-school students. *Educational Horizons*, 79(4), 171-175.
- [10] Fogarty, R. (1997). Problem-based learning and other curriculum models for the multiple intelligences classroom. Illinois: Arlington Heights.

Akronime:

MBP - Të mësuarit e bazuar te Problemet. (MBP)
ESP - English for Special Purposes

